

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ - СКОПЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“ - СКОПЈЕ

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

[ANNUAL]

книга 36

Скопје, 2010

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Faculty of Philology „Blaže Koneski“

ISSN 1409-8571

Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Faculty of Philology „Blaže Koneski“

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAL

книга 36

Скопје / Skopje

2010

Издавач: Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

За издавачот: проф. д-р Максим Каранфиловски, декан

РЕДАКЦИСКИ ОДБОР:

Маргарита Велевска
Рајна Кошка-Хот
Радица Никодиновска
Ваљбона Тоска
Назим Ибрахим

EDITORIAL BOARD

Margarita Velevska
Rajna Koška-Hot
Radica Nikodinovska
Valjbona Toska
Nazim Ibrahim

Адреса: Филолошки факултет „Блаже Конески“, п.фах 567
1000 Скопје, Република Македонија

Address: Faculty of Philology „Blaze Koneski“, PO Box 567
1000 Skopje, Republic of Macedonia

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

на Филолошки факултет „Блаже Конески“
на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје
Книга 36, 2010

ANNUAL COLLECTION

of the Faculty of Philology „Blaze Koneski“
of the University „St. Cyril and Methodius“ - Skopje
Volume 36, 2010

Печати: БороГрафика - Скопје

Тираж: 300

СОДРЖИНА

ЈАЗИК И ДИДАКТИКА

Mirjana ALEKSOSKA-CHKATROSKA

L'INTERCOMPRÉHENSION ENTRE LANGUES APPARENTÉES ET
NON-APPARENTÉES : UNE NOUVELLE PERSPECTIVE POUR
LA LANGUE FRANÇAISE EN RÉPUBLIQUE DE MACÉDOINE 13

Мира БЕЌАР

ПИШАН ДИСКУРС КАЈ ГОВОРИТЕЛИТЕ НА АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК
КАКО МАЈЧИН И НЕМАЈЧИН: ФАКТОРИ КОИ ВЛИЈААТ
НА ПРАВИЛНО РАЗБИРАЊЕ НА ДАДЕН ТЕКСТ 35

Емилија БОЈКОВСКА

ПРЕДЛОШКАТА СИНТАГМА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК 57

Марѓариџа ВЕЛЕВСКА

ДЕЛ ОД СИСТЕМОТ КОМПАРАТИВНИ РЕЧЕНИЦИ ВОВЕДЕНИ
CO *le mème ... que, le mème ... qui* 73

Ненад ВУЈАДИНОВИЌ

СТАТУСОТ НА СРПСКИОТ (СРПСКОХРВАТСКИОТ) ЈАЗИК
ВО ОСНОВНИТЕ УЧИЛИШТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
ВО ПЕРИОДОТ ОД 1945 ДО 1991 ГОДИНА 81

Сања ГАВРИЛОВСКА

ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА АНГЛИСКИОТ ПРАВЕН ЈАЗИК 103

Емилија С. ГЕОРГИЕВСКА

ДИСКУРСНИ МАРКЕРИ И КОХЕРЕНТНОСТ 115

Марија ЃОРЃИЕВА-ДИМОВА

ТОЛКУВАЊЕТО МЕЃУ ТЕКСТОТ И КОНТЕКСТОТ 131

Luciana GUIDO SREMPF

COME COMUNICA LA PUBBLICITÀ:
IL RICORSO AD IDEE-FORZA NEGLI SLOGAN 149

Катјарина ЃУРЧЕВСКА-АТАНАСОВСКА

ЕКСПРЕСИВНАТА ЛЕКСИКА КАКО АСПЕКТ
ОД ЈАЗИЧНИОТ ИЗРАЗ ВО АНГЛИСКИОТ ОРИГИНАЛ
И МАКЕДОНСКИТЕ ПРЕВОДИ НА *ДАБЛИНЦИ* ОД ЏОЈС 163

Назим ИБРАХИМ ВОКАЛНАТА ХАРМОНИЈА ВО ТУРСКИОТ ГОВОР ВО ВАЛАНДОВСКО	173
Соња КИТАНОВСКА-КИМОВСКА IS ENGLISH SPELLING LOGICAL?	183
Весна МОЈСОВА-ЧЕПИШЕВСКА ЗА ЕДНО НАЈНОВО ИСКУСТВО	189
Анеџа НАУМОСКА МОЖНИ РЕШЕНИЈА ЗА ОДБЕГНУВАЊЕ НА РОДОВАТА ОБЕЛЕЖАНОСТ ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК	213
Билјана НАУМОСКА ЛИЧНОЗАМЕНСКИ ПАДЕЖНИ ОСТАТОЦИ ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК И НИВНИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	223
Радица НИКОДИНОВСКА ТЕОРИСКИ ПРОУЧУВАЊА НА ФРАЗЕМИТЕ	235
Zvonko NIKODINOVSKI RESSOURCES ÉLECTRONIQUES POUR LA PHRASÉOLOGIE FRANÇAISE	263
Елена ОНЧЕВСКА АНГЛИСКИ КАКО СТРАНСКИ ЈАЗИК НИЗ РАБОТА ВО ГРУПИ: „НЕВИДЛИВИ“ АСПЕКТИ ВО ЛЕКТОРСКАТА НАСТАВА	289
Силвана СИМОСКА КОН МАКЕДОНСКИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ НА ГЕРМАНСКИТЕ СЛОЖЕНИ ИМЕНКИ СО ПРИДАВКА КАКО ПРВ ЧЛЕН	301
Најџаша СТОЈАНОВСКА-ИЛИЕВСКА ПРИЧИНСКАТА РЕЛАЦИЈА И СЕМАНТИЧКИ БЛИСКОЗНАЧНИТЕ РЕЛАЦИИ	311
Мира ТРАЈКОВА КУЛТУРОЛОШКИ И ИНТЕРКУЛТУРНИ СОДРЖИНИ ВО <i>ТЕМРО</i> - УЧЕБНИК НАМЕНЕТ ЗА НАСТАВА ПО ФРАНЦУСКИ ЈАЗИК	321
Аслан ХАМИТИ ОСНОВНИ ПРАВОПИСНИ И ПРАВОГОВОРНИ НОРМИ НА АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК	331

КНИЖЕВНОСТ И КУЛТУРА

Ирина БАБАМОВА

ПРЕВОДИ НА МАКЕДОНСКИ КНИЖЕВНИ ДЕЛА
ВО ФРАНКОФОНСКИОТ ПРОСТОР (1990-2010) 345

Соња ВИТАНОВА-СТРЕЗОВА

ПОЛИЛОШКИОТ ДИСКУРС ВО РАСКАЗОТ
„РАЗМИСЛУВАЊАТА НА ЕДЕН ЧУВАН МАЈМУН“ ОД ИАН МЕКЈУАН 355

Милан ДАМЈАНОВСКИ

ПАЛИМПСЕСТНОСТА И ДИЈАЛОГИЧНОСТА
НА ДРАМАТА *ГАРДЕРОБЕР* ОД РОНАЛД ХАРВУД 361

Рајна КОШКА ХОТ

ОФЕЛИЈА И ДАМАТА ОД ШАЛОТ: ВИЗУЕЛИЗАЦИЈА НА ЖЕНСКИОТ
ЛИК И ГЛАС КАКО СЛИКА И ТЕКСТ 369

Тајјана ПАНОВА-ИГЃАТОВИЌ

МАКЕДОНСКИОТ КУЛТУРЕН ИДЕНТИТЕТ ВО ДЕЛАТА
НА БРИТАНСКИТЕ ПАТОПИСЦИ И МАЈЛС ФРАНКЛИН 381

Снежана ПЕТРОВА

JEAN JACQUES ROUSSEAU ; L'HOMME DE LA MODERNITE
ЖАН ЖАК РУСО: ЧОВЕК НА МОДЕРНИТЕТОТ 403

Владимир МАТИНОВСКИ

ПАРАДОКСИТЕ НА ВЕРБАЛНИОТ (АВТО)ПОРТРЕТ:
АВТОПОРТРЕТ ВО КОНВЕКСНО ОГЛЕДАЛО ОД ЏОН ЕШБЕРИ 411

Зорица НИКОЛОВСКА

ПЛЕДОАЈЕ КОН ПОИМОТ *АВСТРИСКА КНИЖЕВНОСТ* 433

Искра ТАСЕВСКА ХАЏИ-БОШКОВА

ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТА КАКО СЕМИОТИЧКА
И АМБИВАЛЕНТНА РЕЛАЦИЈА ВО РОМАНОТ
„ДОН КИХОТ“ ОД МИГЕЛ ДЕ СЕРВАНТЕС СААВЕДРА 443

ЕКСПОЗЕА ОД МАГИСТЕРСКИ И ДОКТОРСКИ ТРУДОВИ

Марјана ВАНЕВА

НУЛОВАТА ДЕРИВАЦИЈА КАКО ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ ПРОЦЕС
ВО АНГЛИСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК 455

Светлана ЈАКИМОВСКА

ОДНОСИТЕ МЕЃУ ТЕРМИНОЛОГИЈАТА И ПРЕВЕДУВАЊЕТО
(ВРЗ ПРИМЕРИ ОД ПРАВНИ ТЕКСТОВИ НА ФРАНЦУСКИ
И НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК) 473

Анеџа НАУМОСКА

ЗА РОДОВОТО ПРАШАЊЕ ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК 483

ПРИКАЗИ

Борче АРСОВ

„THE KONIKOVO GOSPEL / КОНИКОВСКО ЕВАНГЕЛИЕ
BIBL. PATR. ALEX. 268“ 491

Giovanna BROGI BERCOFF

FORUM “ALLA SCOPERTA DELLA NUOVA LETTERATURA MACEDONE”
NELLA RIVISTA *STUDI SLAVISTICI* DI FIRENZE 495

Аџим ПОЉОСКА

„ЈАЗИКОТ, ПОЕЗИЈАТА И КУЛТУРАТА“ – МОСТОВИ НА КОХЕЗИЈА 503

Димитар ПАНДЕВ

ПРЕТСТАВУВАЊЕ НА КНИГАТА „КОНИКОВСКО ЕВАНГЕЛИЕ“ 513

ХРОНИКИ

Лидија АРИЗАНКОВСКА

50 ГОДИНИ ОД ИЗУЧУВАЊЕТО НА СЛОВЕНЕЧКИОТ ЈАЗИК
НА ФИЛОЛОШКИОТ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“ ВО СКОПЈЕ 519

Борче АРСОВ

VII НАУЧЕН СОБИР НА МЛАДИ МАКЕДОНИСТИ (14.10. - 16.10.2010) 525

Ирина БАБАМОВА, Марџарита ВЕЛЕВСКА

ХРОНИКА ОД НАУЧНИОТ СОБИР НА ТЕМА:
ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК И ЛИТЕРАТУРА ВО ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ
НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА: СОСТОЈБИ И ПЕРСПЕКТИВИ 529

Љуйка БОЦЕВСКА

ПРВ, ВТОР, ДРУГ ЈАЗИК: МАКЕДОНСКО-ХРВАТСКИ СПОРЕДБИ 535

<i>Искра ПАНОВСКА-ДИМКОВА, Таџјана ГОЧКОВА-СТОЈАНОВСКА</i> МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК КАКО СТРАНСКИ – ВО КОНТЕКСТ НА ПРОЕКТНАТА СОРАБОТКА	541

ПРЕДАВАЊА

<i>Radomir IVANOVIĆ</i> POVEST KAO POTVRDA DAROVITOSTI	551

ПРОЕКТИ

<i>Емилија ЦРВЕНКОВСКА, Елена ПЕТРОСКА</i> ПОЛОЖБАТА НА МАКЕДОНСКИОТ И НА ХРВАТСКИОТ ЈАЗИК ВО ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ НА ПОВЕЌЕЈАЗИЧНИ СРЕДИНИ	581

ЈАЗИК И ДИДАКТИКА

Mirjana ALEKSOSKA-CHKATROSKA

**L'INTERCOMPREHENSION ENTRE LANGUES
APPARENTEES ET NON-APPARENTEES : UNE NOUVELLE
PERSPECTIVE POUR LA LANGUE FRANÇAISE EN
REPUBLIQUE DE MACEDOINE¹**

L'Association des professeurs de français de la République de Macédoine et le Département de langues et littératures romanes de la Faculté de Philologie « Blaze Koneski », près l'Université « Sts. Cyrille et Méthode » à Skopje, ont organisé, le 12 et 13 novembre 2010, un Colloque, intitulé *La langue et la littérature française dans le système éducatif en République de Macédoine : états des lieux et perspectives*. A cette occasion, nous avons souhaité sensibiliser les professeurs de français et les autorités éducatives macédoniennes à l'intercompréhension entre langues apparentées et non-apparentées, une méthode qui pourrait représenter une nouvelle perspective pour la langue française en République de Macédoine.

Définitions et enjeux de l'intercompréhension

La méthode de l'intercompréhension fut développée au début des années '90 par des romanistes et représente une nouvelle alternative à l'apprentissage et à la promotion des langues, surtout dans le contexte de la mondialisation et la suprématie de l'anglais. L'enjeu est de valoriser toutes les langues en général et non pas une langue en particulier, de permettre également une communication et des échanges de meilleure qualité entre les citoyens de l'Europe, et aussi de garantir l'identité linguistique et culturelle de chaque nation. Parler de l'intercompréhension, c'est également admettre le plurilinguisme et la tolérance linguistique.

Depuis les années '90, de nombreuses définitions ont été rédigées, permettant à l'intercompréhension de représenter un concept à la fois simple et complexe du point de vue des approches didactiques et des enjeux de la société

¹ Le présent texte représente la version élaborée de notre brève Présentation Power Point sur le même sujet lors du Colloque intitulé *La langue et la littérature françaises dans le système éducatif en République de Macédoine : états des lieux et perspectives*, organisé par l'Association des professeurs de français de la République de Macédoine et le Département de langues et littératures romanes de la Faculté de Philologie « Blaze Koneski », près l'Université « Sts. Cyrille et Méthode » de Skopje, le 12 et 13 novembre 2010, à Skopje.

contemporaine. Nous ne retiendrons que les définitions essentielles et laissons la possibilité aux lecteurs de consulter la bibliographie assez riche, mais non exhaustive de notre communication.

Selon Peter Doyé, « l'intercompréhension est une forme de communication dans laquelle chaque personne s'exprime dans sa propre langue et comprend celle de l'autre. (...) L'intercompréhension inclut la communication orale et écrite et exclut l'utilisation active de la langue étrangère » et fait une distinction très nette entre compétence et performance en langue étrangère ; la première étant « la capacité de comprendre d'autres langues sans les avoir apprises », et la seconde « l'activité de personnes de langues maternelles différentes qui communiquent en s'exprimant dans leur propre langue et en comprenant la langue de l'autre ». Nous comprenons donc que cette méthode a bien saisi la difficulté et les inconvénients pour un apprenant de s'exprimer, dès le début de l'apprentissage, en langue étrangère et admet la possibilité pour un apprenant d'avoir une maîtrise passive d'une langue étrangère, qui peut par la suite « évoluer vers une capacité d'utilisation active »².

Le concept de l'intercompréhension permet également d'éviter l'utilisation d'une *lingua franca*, représentant toutefois un risque important quant à l'uniformisation et à la dominance d'une langue en particulier au dépend des autres langues moins utilisées. Cet « impérialisme linguistique » (on pense surtout à l'anglais) aurait également pour conséquence de dénaturer cette langue, car les réflexions relatives à la politique linguistique de l'Europe ont constaté qu'une langue privée de sa référence culturelle et réduite à une extrême simplicité expressive risque de ne plus répondre aux impératifs d'une communication claire et précise. L'expression en langue maternelle s'impose donc comme la solution à l'éventuel « baragouinage » en langue étrangère.

La Délégation générale à la langue française et aux langues de France, dans sa publication sur « l'intercompréhension entre langues apparentées »³ donne la définition suivante : « Dans cette méthode d'apprentissage des langues, l'effort de communication se concentre sur des compétences de réception de la langue étrangère (lire, écouter) et met entre parenthèse les compétences de production d'une langue étrangère (parler, écrire). On pourrait ainsi résumer cette intercompréhension : 'Je comprends la langue des autres, sans être en mesure de la parler. C'est pourquoi, quand j'échange avec eux, je leur parle ma langue et je comprends la leur' ». Ou en d'autres termes,

² Doyé, Peter, *L'intercompréhension*, Guide pour l'élaboration des politiques linguistiques éducatives en Europe – De la diversité linguistique à l'éducation plurilingue, Etude de Référence, Conseil de l'Europe, 2005, p. 7, Disponible sur : www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/DoyeFR.pdf

³ DGLFLF, *L'intercompréhension entre langues apparentées*, Synthèse et Référence, 2007, p. 12, Disponible sur : www.culture.gouv.fr/culture/dglf/publications/intercomprehension.pdf

« l'intercompréhension est compréhension en langue(s) étrangère(s) (LE) et expression en langue maternelle (LM) ».⁴

L'intercompréhension pour Anne Charlotte Chaput et Dina El Kassas représente « (...) une forme de communication entre deux ou plusieurs personnes où chacun s'exprime dans sa langue maternelle et fait en sorte de se faire comprendre et de comprendre les autres locuteurs »⁵ et pour Jean-Pierre Chavagne, elle est « une stratégie de communication qui met en jeu plusieurs langues apparentées, stratégie dans le cadre de laquelle les compétences linguistiques acquises dans une langue A sont exploitées pour élaborer des compétences réceptives dans les langues B, C, D, etc. appartenant à la même famille linguistique que la langue A »⁶.

Toujours selon Peter Doyé, les avantages de cette approche de la langue étrangère sont d'ordre politique, psychologique et didactique. Pourquoi sur le plan politique ? Car il serait inconcevable pour l'Europe de perdre sa richesse linguistique et de favoriser la domination d'une langue unique, au contraire, elle se doit de garantir le même statut aux langues. Sur le plan psychologique, l'intercompréhension permet de valoriser les facultés linguistiques naturelles de l'homme pour lui permettre d'exprimer ses idées, ses sentiments et ses intentions, mais aussi de comprendre et d'interpréter des messages. Cette faculté de langage lui permet également, grâce à des ressources cognitives, d'acquérir de nouvelles connaissances et de nouveaux savoirs pour assurer son développement et son progrès. Sur le plan didactique, cette approche admet qu'il est possible d'acquérir des compétences d'intercompréhension et de concevoir des enseignements. Les enseignants ne seront alors que des « facilitateurs de l'apprentissage » - vu que les apprenants possèdent déjà des compétences reposant sur des ressources cognitives, il est très facile de les motiver et encourager à comprendre une langue étrangère. Dans ces circonstances, il est également facile d'adapter le niveau de l'enseignement aux capacités de l'apprenant et d'être conscient qu'il ne sera jamais en mesure de maîtriser une langue étrangère comme une langue maternelle. Ensuite, il est nécessaire d'assurer à l'apprenant une certaine

⁴ Castagne, Eric, « L'intercompréhension : un concept qui demande une approche multidimensionnelle », in Capucho, F., Alves P. Martins, A., Degache, C. & Tost, M., *Diálogos em Intercompreensão* (Actes du colloque organisé à Lisbonne du 6 au 8 septembre 2007), Lisboa : Universidade Catolica Editora, pp.461-473, p. 4, Disponible sur : www.logatome.eu/publicat/Lisbonne2007.pdf

⁵ Chaput, Anne Charlotte et El Kassas, Dina, « Réflexion critique sur la notion d'intercompréhension », Master AIGEME 2007-2008, dans Scribd, p. 1, Disponible sur : <http://www.scribd.com/doc/5596329/Reflexion-critique-sur-la-notion-dintercomprehension>.

⁶ Définition reprise par Luceron Guillaumon, Cristina, dans *Etude expérimentale sur la didactique de l'intercompréhension en milieu scolaire*, Thèse de Master TiCoM, Directeur de recherche : Manuel Antonio Tost Planet et co-dirigée par Martine LeBesnerais, 2008, Université de Barcelone, p. 162, Disponible sur : www.galanet.eu/publication/fichiers/Luceron2008.pdf

autonomie dans l'apprentissage et d'accepter que le rôle de l'enseignant doit nécessairement changer dans ces conditions et s'éloigner des conceptions pédagogiques classiques. Et finalement, l'enseignement de l'intercompréhension doit respecter le lien étroit entre la langue et la culture, un apprentissage débouchant sur le respect, la tolérance et la coopération avec autrui.

Depuis les années '90, l'approche de l'intercompréhension a fait son chemin et de nombreuses recherches et analyses ont été réalisées conduisant toutes à la constatation que l'intercompréhension a existé depuis la nuit des temps (centre commerciaux, régions voisines, échanges, commerce, foires, etc...), à savoir que les locuteurs de langues appartenant à la même famille étaient en mesure de se comprendre et d'échanger chacun dans sa langue maternelle. Cette compétence de compréhension est toujours présente aujourd'hui, alors les linguistes ont distingués trois grandes familles : les langues romanes, les langues germaniques et les langues slaves. C'est ce que l'on a appelé l'intercompréhension entre langues apparentées. Ou plus précisément, pour prendre l'exemple de la famille des langues romanes, un locuteur dont la langue maternelle est l'espagnol, peut comprendre le français, l'italien, le portugais, le roumain, etc. sans avoir préalablement apprises ces dernières.

Pour revenir au titre de cette communication « L'intercompréhension entre langues apparentées et non-apparentées : une nouvelle perspective pour la langue française en République de Macédoine », nous estimons que la méthode de l'intercompréhension peut contribuer à la promotion de la langue et de la culture françaises dans notre pays. Si l'on suit le raisonnement de Xavier North⁷, selon lequel « la méthode de l'intercompréhension permet aussi de sortir de sa famille linguistique, à la condition d'avoir une clef, c'est-à-dire qu'elle peut s'appliquer à la compréhension de l'allemand et du néerlandais à partir de l'anglais », la clef pour un locuteur dont la langue maternelle est le macédonien pourrait être une langue étrangère apprise et maîtrisée à un niveau suffisamment satisfaisant pour permettre l'enseignement à l'intercompréhension, comme par exemple les langues romanes enseignées en Macédoine et je pense surtout à l'italien vu sa grande présence dans les Balkans ou l'espagnol, plus présent en Macédoine que le portugais, et surtout je pense à l'anglais et l'allemand, langues pour lesquelles les locuteurs/apprenants sont très nombreux. Des méthodes existent déjà pour les langues ci-dessus évoquées et elles feront l'objet de la deuxième partie de notre communication.

Si l'on suit le raisonnement de Xavier North, la méthode de l'intercompréhension pourrait à terme permettre à la langue et la culture françaises de reprendre sa place sur le plan international. Nous estimons également que dans le contexte de la mondialisation et de la circulation des

⁷ DGLFLF, *Une nouvelle approche du plurilinguisme en Europe : l'intercompréhension*, Rencontres, Table ronde du 19.01.2006, Expolangues – Paris, Porte de Versailles, p. 11.

informations, il se produit aussi une mondialisation de l'information et des connaissances grâce aux nouvelles technologies. Pour reprendre Eric Castagne⁸, l'intercompréhension devient alors « stratégique », car pour être en mesure de comprendre, de suivre le progrès et de répondre aux nouveaux besoins de nos sociétés, l'acquisition des savoirs et des connaissances, « produites de plus en plus en version originale, une seule langue, même de diffusion internationale, ne suffit pas ». L'utilisation d'une langue est toujours stratégique, lorsque chacun « s'exprime dans sa langue maternelle de manière synthétique, précise et efficiente », surtout lors de l'échange d'idées, des négociations et des innovations industrielles. Cela permet également « d'évaluer la fiabilité des informations et des connaissances recueillies ». Ainsi, les nouvelles priorités en matière d'apprentissage des langues, du français en l'occurrence, sont d'assurer une communication claire et de faire passer l'information en version originale, et surtout, selon le Rapport mondial de l'UNESCO, intitulé « *Vers les sociétés du savoir* », de permettre « la création de réseaux et d'infrastructures de collaboration scientifique accessibles aux chercheurs de plusieurs pays et régions, y compris ceux qui travaillent dans les pays en développement, et gérés de façon collective (...) »⁹. Nous constatons donc que l'enjeu est de taille, lorsqu'il est question de la diffusion des savoirs et des connaissances, ainsi que de leur accès, pour assurer le progrès de la société macédonienne. Dans cette perspective, il faut avoir à l'esprit que la langue française est présente sur plusieurs continents, représentée par la francophonie, elle est la deuxième langue la plus utilisée dans les institutions européennes, elle est toujours le pilier des relations internationales et de la diplomatie, elle est également de plus en plus présente dans les affaires et le commerce international, dans les mass médias, et dans de nombreux secteurs d'activités, tel que le tourisme, le secteur bancaire, l'édition, etc. Mais surtout, il existe une littérature spécialisée très riche en langue française assurant la diffusion des connaissances. Cette constellation permet de répondre aux nouveaux défis économiques et sociétaux devant lesquels la République de Macédoine se trouve pour assurer le développement d'une société moderne et pour assurer le progrès technique et technologique. Cela ne sera possible que si les jeunes macédoniens sont formés et sensibilisés très tôt à cette approche leur rendant capables de briser les limites de leur propre pays et les propulsant dans un environnement plurilingue, où le français trouvera sa place à côté des autres langues, surtout à côté de l'anglais. En ce sens, il faut également comprendre, et là je m'adresse tout particulièrement aux autorités éducatives macédoniennes, que l'apprentissage et l'enseignement du français ne devrait pas uniquement se dérouler dans la perspective de former des professeurs de français, mais aussi dans la promotion de

⁸ Castagne, E. « L'intercompréhension : un concept qui demande une approche multidimensionnelle », *Op. cit.* p. 4-5.

⁹ Cité dans Castagne, E, *Ibidem*, p. 9.

professions/spécialisations concrètes où le français sera le principal « pivot » pour l'acquisition des savoirs et des connaissances et pour la prise de conscience d'une vision différente du monde, d'une approche analytique et méthodologique différente.

La méthode de l'intercompréhension

Partant du principe fondamental que tout apprenant possède déjà des ressources cognitives considérables et des besoins différents lors de l'apprentissage, la didactique de l'intercompréhension des langues a pour premier objectif de faire prendre conscience aux apprenants qu'ils disposent déjà de ces ressources (sans avoir appris la langue en question) et qu'il est facile de les mobiliser à condition d'avoir développer des capacités pour trouver les clés conduisant vers la compréhension grâce à l'assistance de l'enseignant.

Sur la base de plusieurs recherches sur l'intercompréhension, Peter Doyé¹⁰ distingue des « catégories de connaissances » communes aux apprenants en intercompréhension écrite ou orale. Il s'agit des :

1. **connaissances générales**, qu'il est possible de mobiliser avant les connaissances linguistiques, car il est question de connaissance du monde et de culture générale (connaissances historiques, géographiques ou politiques), permettant à l'apprenant de deviner le contenu d'un message. Les enseignants auront pour tâche de mobiliser ces connaissances extralinguistiques et aussi de motiver l'apprenant, puisqu'il est, dès le début de l'apprentissage, en mesure de les utiliser.

2. **connaissances culturelles**, il s'agit de faits ou d'événements, propres à une culture particulière, différente de celle de l'apprenant, identifiés comme des repères et aidant à situer la culture en question et à comprendre le message. La tâche de l'enseignant sera de prévenir les apprenants contre les stéréotypes.

3. **connaissances situationnelles**, permettant d'identifier l'auteur, l'occasion et le lieu du message, aussi les récepteurs du message. Ces connaissances permettent surtout de comprendre les grandes lignes du message, car tous ces éléments sont déjà des indications sur le contenu et l'enseignant aura pour rôle de les exploiter.

4. **connaissances comportementales**, il s'agit pour l'apprenant de déchiffrer, à l'oral, la communication non verbale (gestes, expressions du visage, postures et mouvements du corps) et à l'écrit, les illustrations et la mise en forme du message. La tâche de l'enseignant sera de contraster la culture de l'apprenant et celle de la langue enseignée et d'interpréter les différentes connotations culturelles de la communication non verbale.

¹⁰ Doyé, P., *L'intercompréhension*, Op. cit., p. 14-18.

5. *connaissances pragmatiques*, étant très proches des connaissances situationnelles, elles indiquent la fonction illocutoire d'un texte/énoncé. Sans avoir appris la langue, toute personne est capable de saisir grâce à certaines caractéristiques du discours (longueur du texte, format du texte, ton, inflexions, intonation, etc.) l'objectif souhaité par l'orateur (annonce, discours d'ouverture ou de clôture d'une réunion, ordre, promesse, requête, excuse, etc.). L'enseignant aura pour tâche de faire découvrir à l'apprenant les différents moyens grammaticaux d'une langue pour exprimer la croyance, la probabilité, la certitude ou l'intention.

6. *connaissances scripturales*, qui permettent à l'apprenant d'établir des relations de comparaisons entre son système et le système scriptural de la langue apprise et d'y trouver des repères grammaticaux et lexicaux qui le conduiront vers la compréhension du texte. Les caractéristiques typographiques d'un texte sont également porteuses de sens et l'enseignant devra travailler sur l'analogie orthographique entre les deux systèmes.

7. *connaissances phonologiques*, se basent sur les rares équivalences phonétiques fondamentales entre toutes les langues européennes, bien que les parallèles d'une langue à l'autre sur le plan phonétique soient très difficiles à établir.

8. *connaissances grammaticales*, permettent d'établir des analogies entre les structures grammaticales et syntaxiques de la langue maternelle et de la langue apprise, surtout si elles sont apparentées. L'apprenant est capable de distinguer des unités représentant des phrases, composées de sujets, de prédicats et d'attributs et de déduire qu'elles ont une signification structurelle identique ou analogue.

9. *connaissances lexicales*, qui concernent le vocabulaire international et le vocabulaire commun à la langue maternelle de l'apprenant (ou à une autre langue qu'il connaît) et à la langue étrangère, ce qui représente déjà un atout considérable pour la compréhension. Là aussi, l'enseignant orientera l'apprenant à reconnaître les analogies lexicales et veillera à le mettre en garde contre les « faux amis ».

En d'autres termes, la méthode se base sur le principe d'une transparence au niveau des idées, de la syntaxe et du lexique ; il s'agit de développer les compétences de réception de la langue étrangère et de laisser de côté (du moins au début) les compétences de production en langue étrangère. La pédagogie est une « pédagogie convergente », à savoir qu'elle exploite les éléments communs aux deux langues et introduit progressivement les facteurs de différence ou de différenciation pour aboutir à la compréhension de l'autre langue. Aussi, pour Claire Blanche-Benveniste, une intercompréhension à plus de 80 % permet de parler d'une langue apparentée, d'une même langue ou d'un même dialecte et elle considère qu'en 35 heures d'enseignement, il est possible

d'atteindre à l'écrit 80% de compréhension des textes¹¹. Pour une meilleure connaissance de cette méthode nous recommandons, en plus des références bibliographiques, l'article de Eric Castagne intitulé « Intercompréhension européenne et plurilinguisme : propositions pour quelques aménagements linguistiques favorisant la communication plurilingue »¹² et l'article précité de Eric Castagne intitulé « L'intercompréhension : un concept qui demande une approche multidimensionnelle »¹³.

Avantages sur le plan didactique

Sur le plan didactique, la méthode de l'intercompréhension présente de nombreux avantages étroitement liés à la notion de motivation de l'apprenant. Cet aspect a été retenu par Française Ploquin¹⁴ et considère que l'intercompréhension assure un apprentissage rapide, des résultats et des progrès rapidement visibles, ainsi l'apprenant est encouragé à continuer dans ses efforts et reste longtemps motivé, car il n'est presque jamais confronté au sentiment d'échec et ses acquis sont continuellement valorisés et approfondis. En supprimant la difficulté majeure qui est celle de la production en langue étrangère, il est possible de « désinhiber » les apprenants, notamment ceux qui n'osent pas se lancer de peur de faire des erreurs ou d'être ridicules. Tous ces éléments contribuent à une plus grande confiance en soi et il faut aussi prendre en considération que la réussite et la satisfaction des apprenants sont des éléments importants pour entretenir cette motivation.

Les autres avantages de l'intercompréhension sont d'ordre plus général. Le fait de ne pas passer par une langue étrangère dans l'acte de communication permet une plus grande précision et une plus grande expressivité du locuteur pour conserver les nuances, la clarté, la richesse d'expression. D'autre part, l'utilisation de la langue étrangère reflète parfois une mauvaise maîtrise de celle-ci, ce qui met le locuteur en position inférieure à celui qui la maîtrise parfaitement, car bien souvent, dans ce cas, l'expression est rudimentaire, hésitante et manifeste beaucoup de faiblesses. Passer par une langue qui serait une langue étrangère aux deux interlocuteurs, c'est également se priver de la richesse expressive de la langue. Pour nous, dans ces

¹¹ DGLFLF, *Une nouvelle approche du plurilinguisme en Europe : l'intercompréhension*, Op. cit., p. 6-7 ; p. 9 et p. 30.

¹² Castagne, Eric, « Intercompréhension européenne et plurilinguisme : propositions pour quelques aménagements linguistiques favorisant la communication plurilingue », in Horst G. Klein & Dorothea Rutke (Eds.), *Neuere Forschungen zur Europäischen Interkomprehension*, Aachen, Shaker Verlag, Coll. Editiones EuroCom, Band 21, 2004, pp. 95-108, Disponible sur : www.logatome.eu/publicat/Frankfort2004.pdf

¹³ Castagne, « L'intercompréhension : un concept qui demande une approche multidimensionnelle », Op. cit.

¹⁴ DGLFLF, *Une nouvelle approche du plurilinguisme en Europe : l'intercompréhension*, Op. cit., p. 18-19.

circonstances, l'acte de communication est voué à l'échec, voire peut déboucher à l'incompréhension. L'intercompréhension, pour Françoise Ploquin, met les interlocuteurs et les langues à égalité, ce qui permet de favoriser les « petites langues » ou les langues minoritaires apprises par peu de personnes.

Il est également important de souligner qu'il s'agit aussi d'une méthode d'éveil à l'apprentissage des langues, une méthode qui met en rapport deux langues et leur similitude ; la communication est directe, plurilingue et respectueuse de l'autre et l'intercompréhension assure la diversité linguistique et culturelle de l'Europe. Elle conduit aussi au plurilinguisme et ne privilégie aucune langue en particulier, au contraire elle permet la promotion des langues rares. Elle se base aussi sur une constatation logique, à savoir qu'il est très difficile pour une personne de maîtriser parfaitement toutes les compétences d'une langue étrangère. Alors pourquoi ne pas favoriser dans les différents degrés de l'enseignement l'approche de l'intercompréhension et prévoir dans les programmes, non pas une ou deux langues étrangères, mais plusieurs langues étrangères apprises grâce à cette méthode qui valorise les compétences partielles, les savoirs et les connaissances préalables et réduit considérablement les efforts, l'énergie et le temps consacré à l'apprentissage des langues étrangères. A long terme, elle peut garantir une « diversification de la demande et/ou de l'offre des langues »¹⁵.

Les ressources

Les méthodes et les projets ayant pour objectif de promouvoir l'intercompréhension sont assez nombreux et concerne les trois familles de langue (*les langues romanes*, avec le français, l'italien, le portugais, le roumain, l'espagnol, le catalan et le provençal ; *les langues germaniques*, avec le néerlandais, l'allemand, l'anglais, le suédois, le norvégien, le danois et l'islandais ; et *les langues slaves*, avec le polonais, le tchèque, le slovaque, le russe, l'ukrainien, le slovène, le serbe/croate, le bulgare). Pour l'intérêt de notre communication, nous voudrions évoquer la langue macédonienne, qui pourrait représenter un point de départ pour le développement de compétences en intercompréhension, vu l'existence de nombreux internationalismes, latinismes, emprunts d'origine romane et allemande, et surtout de nombreux anglicismes présents dans le macédonien.

Nous distinguons donc les projets suivants¹⁶ :

- **EuroComRom**, abréviation de « Eurocompréhension en langues romanes » ; pour les langues romanes (Horst Klein et Tilbert Stegmann) <http://eurocomprehension.eu/rom/indexrom.htm> ;

¹⁵ Carrasco, E., « L'intercompréhension : plurilinguisme individuel et social », Présentation Power Point, Slide 11, Disponible sur : http://www.ac-grenoble.fr/casnav/Espace_enseignant/file/carrasco-intercomprehension.pps

¹⁶ Les liens des sites ont été vérifiés le 7 novembre 2010.

- **IGLO**, acronyme de « Intercomprehension in Germanic Languages Online », pour les langues germaniques (Mondahl) <http://www.hum.uit.no/a/svenonius/lingua/> ;

- **Intercompréhension en langues slaves**, pour les langues slaves (Zybatow) <http://www.eurocomslav.de/> ;

Nous conseillons également de consulter le site **EuroComCenter** (http://www.eurocomcenter.com/index2.php?lang=fr&main_id=3&sub_id=6) pour obtenir de plus amples informations sur les langues concernées par divers projets européens en intercompréhension et aussi pour s'informer sur la notion de plurilinguisme.

Egalement, nous ne devons pas manquer d'évoquer les autres méthodes et ressources sur l'intercompréhension, telles que :

- **EuRom4**, Méthode d'enseignement simultané de quatre langues romanes, Portugais, Espagnol, Italien, Français (Claire Blanche-Benveniste (dir.), avec André Valli, Antonia Mota, Isabel Uzcanga Vivar, Raffaele Simone, Elisabetta Bonvino, Sandrine Caddeo et Eric Castagne) <http://sites.univ-provence.fr/delic/Eurom4/> ;

- **Euromania**, Manuel d'apprentissage disciplinaire en intercompréhension des langues romanes, destiné au public scolaire « précoce » (de 8 à 11 ans) <http://www.euro-mania.eu/> ;

- **Galatea**, Méthode pour francophones d'entraînement à la compréhension de l'espagnol, de l'italien et du portugais (Louise Dabène et al.), avec la réalisation d'un CD Galatea pour chaque couple de langues (italien pour francophones, français pour hispanophones, etc.) <http://w3.u-grenoble3.fr/galatea/> ;

- **Galanet**, projet européen (programme Socrates-Lingua) de formation à distance à l'intercompréhension en langue romanes, qui fait suite au projet Galatea. Il s'agit d'une plateforme en ligne et propose un scénario pédagogique sur un semestre universitaire permettant la production collective en quatre langues d'une publication en ligne ou « dossier de presse ». La plateforme Galanet se transforme en un logiciel libre de formation coopérative à distance.¹⁷ <http://www.galanet.eu/> ;

- **Galapro**, Formation de formateurs à l'intercompréhension en langues romanes <http://www.galapro.eu/?p=47&language=POR> ;

- **Itinéraires Romans**, Didacticiel de découverte des liens linguistiques entre les langues romanes afin de favoriser les capacités d'intercompréhension et l'objectif général est de favoriser la mise en place d'une offre multilingue dans le premier cycle du secondaire (Direction de la Promotion et de

¹⁷ Chavagne, Jean-Pierre, « L'intercompréhension entre langues voisines », Intervention du 17 mars 2006 pour la journée de la Société française de traduction à l'ESTRI, Université Catholique de Lyon, publiée dans la revue Traduire n°210, de septembre 2006, de la Société Française des Traducteurs, ISSN : 039-773X, p. 3-4, Disponible sur : www.celin.ufpr.br/.../Lintercomprehension%20entre%20langues%20voisines.pdf

l'enseignement des langues de l'Union Latine)
<http://dpel.unilat.org/DPEL/Creation/IR/index.fr.asp> ;

- **Le programme ICE**, Intercompréhension européenne (Eric Castagne), l'établissement d'une méthodologie d'enseignement simultané de la compréhension de plusieurs langues européennes apparentées ou voisines qui permet d'accéder à un immense réservoir d'informations et de connaissances en ne parlant que 2 langues (par exemple, français et anglais pour un francophone), mais en pouvant en comprendre 5 ou 6 de plus en fonction de ses besoins (par exemple, espagnol-portugais-italien-roumain et allemand-néerlandais-suédois) <http://logatome.eu/ice.htm> ;

- **ILTE**, Intercomprehension in Language Teacher Education, destiné à la formation des professeurs <http://www.lett.unipmn.it/ilte/> ;

- **EuroComDidact**, Projet de didactique de l'intercompréhension européenne. (Meissner) <http://www.eurocomdidact.de/> ;

- **LaLiTa**, consacré à trois langues : espagnol, italien et portugais <http://www.ciid.it/lalita/index.html> ;

- **SIGURD**, consacré aux langues germaniques <http://www.statvoks.no/sigurd/> ;

- **Ariadna**, approche visant l'entraînement à la compréhension écrite et orale simultanément dans deux langues latines minimum ;

- **Minerva**, approche visant l'acquisition de compétence « de survie » dans une dimension pragmatique et orale ;

- **Ja-Ling**, La porte des langues, permet l'éveil aux langues (Centre Européen pour les Langues Vivantes) <http://jaling.ecml.at/> ;

- **EVLANG**, programme européen à l'éveil aux langues consacré au public scolaire primaire ;

- **EU&I** – European Awareness and Intercomprehension <http://www.eu-intercomprehension.eu/> ;

- Manuel **INTERLAT**, manuel de compréhension écrite en portugais, espagnol et français, Gilda Tassara Ch. et Patricio Moreno F., Ediciones Universitarias de Valparaíso, 2007, 455 pp. + CD Audio.

Bien que le *Cadre Européenne Commun de Référence pour les Langues* (CECR) ait été conçu pour évaluer toutes les compétences acquises par l'apprenant tout au long de son apprentissage, Cristina Luceron Guillamón considère qu'il représente toutefois un instrument très précieux pour promouvoir l'intercompréhension. Les recommandations du CECR sont aussi valables pour les compétences de réception, car il distingue très nettement les compétences de compréhension (écrite et orale) et les compétences de production (écrite et orale). Ainsi, elle indique que « Le *Cadre Européen Commun de Référence* envisage aussi l'enseignement / l'apprentissage d'une

langue comme une compétence partielle »¹⁸ et nous aussi, en plus des nombreuses ressources énumérées ci-dessus, nous considérons qu'il peut être une bonne base pour introduire la méthode de l'intercompréhension en République de Macédoine et orienter l'enseignant dans ses objectifs pédagogiques de la compréhension passive du français.

Le public visé par intercompréhension

Dans le contexte de la mondialisation et de l'utilisation de plus en plus massive des technologies de l'information et de la communication, nous ne pouvons pas ignorer le fait incontestable que les langues sont de plus en plus en contact. Pour répondre aux défis de nos sociétés, chaque groupe de bénéficiaires de l'approche en intercompréhension des langues doit prendre véritablement conscience qu'il n'est plus possible de rester enfermé et isolé du reste du monde. Nos sociétés changent, ainsi que nos besoins de communication. Nous tenterons donc d'identifier les catégories de citoyens directement ou indirectement concernées par la connaissance des langues.

En premier lieu, nous évoquerons le public du système éducatif, qu'il s'agisse d'un public précoce préscolaire ou universitaire, en passant par l'enseignement primaire et secondaire, les élèves et les étudiants doivent être sensibilisés aux avantages de l'intercompréhension pour assurer le succès de leurs études, mais également un meilleur avenir dans le monde du travail. Déjà dans leur parcours universitaire, les étudiants peuvent profiter des programmes européens favorisant la mobilité (Erasmus) pour suivre une partie de leurs cursus dans des universités à l'étranger ; ils doivent donc être capables de comprendre les cours pour tirer le plus grand bénéfice de leur séjour, mais aussi pour acquérir de nouveaux savoirs et de nouvelles connaissances tout au long de leur formation. L'apprentissage d'une langue permet d'anticiper cette mobilité. Pour les petites classes, l'éveil aux langues s'impose comme un pré-requis pour un meilleur départ et une meilleure intégration scolaire. L'intercompréhension représente également un atout majeur dans les sections bilingues, surtout lorsqu'il s'agit d'acquérir des connaissances dans les matières non-linguistiques (recherche, documentation, consultation de sites Internet en langue étrangère, réseaux en ligne, blogs, etc.). Les personnes suivant des « formations professionnelles initiales », c'est-à-dire les formations spécialisées dans les universités ou les écoles spécialisées sont directement concernées par cette méthode (c'est aussi le cas pour les stages professionnels).

Dans le domaine de l'éducation, les formateurs (professeurs de langues ou enseignants des disciplines non-linguistiques ou enseignant du français de spécialité, animateurs, tuteurs de formation en ligne) ou futurs formateurs (étudiants en master de didactique, de langues et cultures étrangères), les

¹⁸ Lucerón Guillamón, C., *Op. cit.*, p. 38.

professionnels/étudiants de sciences de l'éducation, de communication ont également un grand intérêt professionnel à se perfectionner et se former aux nouvelles pédagogies.

L'autre catégorie de bénéficiaires, non moins négligeable, visée par l'intercompréhension des langues sont les entreprises, la main d'œuvre et les consommateurs. Comme Felicia Constantini le fait judicieusement remarquer, les langues étrangères ont également un « potentiel économique » important et elles « peuvent exercer directement ou indirectement [un impact] sur la dynamique économique »¹⁹, car « les entreprises moyennes à forte croissance et créatrices d'emploi sont les principaux moteurs de l'innovation, de l'emploi et de l'intégration sociale et locale dans l'Union ». D'autre part, « la main d'œuvre deviendrait plus mobile » avec de meilleurs débouchés sur le marché de l'emploi. Et finalement, « les consommateurs, qui ont accès à un large éventail de produits provenant de tous les Etats ». Tous les secteurs d'activité sont concernés par une approche plurilingue : « vente, logistique, sous-titrage, relations publiques, marketing, communication, cinéma, publicité, journalisme, banque, tourisme, édition, justice, hôpitaux, services de police et immigration ». Ainsi, les langues étrangères sont « la valeur ajoutée dans les relations économiques » et facteur de compétitivité et de concurrence économique pour les entreprises qui seront ainsi en mesure de se procurer de meilleurs marchés dans tous les pays, surtout dans les pays émergents. Pour Felicia Constantini, « une entreprise qui ne relève pas ce défi risque de se dévitaliser et s'appauvrir ».

A un niveau beaucoup plus large, l'intercompréhension des langues est également nécessaire dans les relations internationales (entreprises multinationales, diplomatie, politique, institutions européennes et organisations internationales, etc.) dans le monde des affaires, le commerce international, la finance mondiale, etc.

Un autre domaine d'application de l'intercompréhension est la communication par le courrier électronique entre institutions, entre deux administrations, par exemple ou entre professionnels, ou encore entre chercheurs dans le domaine de la science pour le partage des connaissances, où chaque personne pourrait utiliser sa langue maternelle dans les échanges, à défaut de pouvoir s'exprimer en langue étrangère, et où la compréhension des messages échangés est plus prioritaire pour les tâches professionnelles. Il faut également dire que le courrier électronique est aussi très utile en classe et permet de développer les compétences réceptives de l'apprenant.

Finalement, nous évoquerons aussi le grand public, toutes les personnes souhaitant avoir une connaissance passive des langues pour satisfaire

¹⁹ Constantini, Felicia, « Les langues étrangères comme facteurs d'avantage concurrentiel dans une économie globalisée », p. 527, Disponible sur : <http://steconomice.uoradea.ro/anale/volume/2009/v1...and.../84.pdf>

un intérêt ou un besoin personnel, pour pouvoir s'informer, lire des livres, lire des journaux, visionner des films et les comprendre, écouter des chansons, écouter la radio, regarder des émissions de télévision, et aussi pour pouvoir participer à des tables rondes, des conférences internationales, des séminaires de formation spécialisée, etc.

L'intercompréhension représente, d'après ce qui a été dit ci-dessus, un véritable enjeu pour assurer le progrès et le développement à tous les niveaux de notre société.

Quelques expériences modestes en République de Macédoine

En République de Macédoine, ces dernières années, bien que l'intérêt pour le français soit assez faible, nous rencontrons néanmoins quelques exemples que nous pourrions rapprocher de l'intercompréhension en français, ou plus exactement le développement de compétences passives de compréhension en langue française.

Les activités du Jardin d'enfants francophones à Skopje témoignent du fait que les enfants, très tôt (vers l'âge de 3 ans) sont en contact direct avec le français, ils apprennent à réaliser des tâches pour lesquelles les consignes ont été données en français et mobilisent leurs ressources cognitives, pour ensuite mobiliser aussi certaines des connaissances distinguées par Doyé ci-dessus. Les enfants sont d'abord réceptifs au français, surtout dans la petite et moyenne section, et ensuite peuvent lentement activer les compétences de production.

La mobilisation des compétences de réception est également présente dans les filières bilingues des établissements d'enseignement secondaire surtout quand il est question des disciplines non-linguistiques pour lesquelles les élèves doivent suivre une leçon en français (travailler sur une thématique particulière), lire et exploiter des ressources en langue française pour approfondir leurs connaissances, acquérir des savoirs, pour réaliser un projet, pour s'informer, pour faire des recherches ou communiquer avec des élèves en France ou dans les pays francophones via le courrier électronique, etc.

Les étudiants de l'université « Sts. Cyrille et Méthode », Faculté de Philologie « Blaze Koneski » de Skopje font également l'expérience de l'intercompréhension. C'est surtout le cas des étudiants du Département de traduction et d'interprétation (études de deuxième cycle et de Master en Interprétation de Conférence), où les curricula prévoient pour les futurs traducteurs et interprètes la maîtrise passive d'une seconde langue étrangère au choix entre l'anglais, le français et l'allemand. Les étudiants, dont l'anglais est la première langue d'étude, optent le plus fréquemment pour le français (ou pour l'allemand) ; les étudiants, dont le français est la première langue, optent principalement pour l'anglais et les étudiants, dont l'allemand est la première langue, optent surtout pour l'anglais. Les objectifs de la formation professionnelle sont de développer des compétences de compréhension à l'oral

et à l'écrit pour la seconde langue étrangère. Nous tenons également à souligner que les compétences de production (traduction et interprétation en langue seconde) ne sont pas requises pour l'obtention du diplôme. D'autre part, pendant les cours, les professeurs utilisent le macédonien (langue maternelle) et/ou la langue étrangère, alors que les étudiants, dont la langue étrangère utilisée est la langue seconde, ne sont pas obligés de l'utiliser lors de la communication en classe avec le professeur (ils peuvent recourir au macédonien / langue maternelle ou langue A). D'autre part, ils mobilisent également leur compétence réceptive de compréhension lors des recherches réalisées sur un sujet concret, lors de la documentation afin de traduire/interpréter au mieux le texte/discours, ou encore lors de la préparation d'exposés, des glossaires terminologiques, des mémoires de fin d'études, etc.

En ce qui concerne le Master professionnel « Langues, Affaires et Commerce International », une formation assurée conjointement par l'Université « Sts. Cyrille et Méthode » de Skopje et l'Université d'Orléans, avec des enseignants de France et de Macédoine, les compétences de compréhension sont particulièrement mobilisées lors des cours assurés par les collègues français. Nous comprenons ici l'importance d'une très bonne maîtrise passive du français pour la transmission et l'acquisition des savoirs spécifiques au monde des affaires et au commerce international. Les étudiants de ce master doivent également réaliser un stage dans une entreprise française ou francophone.

Et finalement, de nombreux journalistes, personnalités, académiciens, professeurs d'université, spécialistes et autres experts utilisent quotidiennement leurs compétences de compréhension pour un meilleur exercice de leur profession et pour des recherches scientifiques.

Les expériences ci-dessus évoquées se sont avérées être bonnes et ont le mérite de contribuer au développement personnel et au progrès de la société macédonienne.

Perspectives pour le français en République de Macédoine

La méthode de l'intercompréhension entre langues apparentées et non-apparentées peut contribuer à changer la perception et la place de la langue et de la culture française dans la société macédonienne. Il y a, en effet, tout un travail de sensibilisation et de promotion de cette approche surtout auprès des divers acteurs pour qu'ils prennent conscience que le monde d'aujourd'hui ne peut pas être monolingue (l'anglais comme langue unique de communication et d'échange) et que la langue française se trouve parmi les langues les plus utilisées ou comprises sur notre planète. Dans cette perspective, elle est « la langue pivot dans l'apprentissage des langues romanes et permet ensuite le

passage à la compréhension avec les langues germaniques » (Xavier North)²⁰, et inversement, les autres langues étrangères enseignées en Macédoine peuvent également conduire au développement de compétences de compréhension en français.

Pour les autorités éducatives macédoniennes, il serait envisageable de sensibiliser l'opinion publique, surtout les jeunes et les responsables de l'éducation, à l'intercompréhension des langues et d'envisager de diversifier l'offre des langues dans le système éducatif ; il est aussi important d'assurer une formation (notamment à distance) à l'intercompréhension pour les enseignants de la maternelle et des premières classes du primaire (l'éveil à la diversité des langues)²¹, de promouvoir l'intercompréhension dans les disciplines non-linguistiques ou lors de l'enseignement du français de spécialité, de créer avec des partenaires des cursus universitaires plurilingues, autres que la spécialisation en linguistique ou en philologie, par exemple dans le tourisme, les relations internationales, etc. Il serait également envisageable de créer une école internationale ou un lycée international. Tous ces acteurs doivent également prendre conscience des enjeux des nouvelles technologies pour la diffusion de cette méthode, pour laquelle il existe déjà beaucoup de supports en ligne.

Pour les enseignants de langue étrangère ou de disciplines non-linguistiques, il est essentiel de profiter et d'exploiter les ressources en ligne pour l'entraînement à l'intercompréhension, qui à terme facilite l'acquisition des compétences de production. Ceux-ci doivent être prêts à changer leur manière d'enseigner et admettre l'existence d'une autre didactique, plus ouverte et moins exigeante, quant aux compétences développées. Ils doivent également fréquemment utiliser les technologies de l'information et de la communication et répondre par une « diversification des enseignements et des apprentissages qui correspondent à des besoins bien concrets (sociaux, globaux et individuels) »²².

Les acteurs économiques en Macédoine doivent être sensibilisés aux enjeux de la langue française pour le développement et la bonne conduite des affaires. Ainsi, le Rapport ELAN²³ souligne aussi l'importance des langues en général dans le monde des affaires. Eric Castagne est du même avis en constatant que « la pratique de l'anglais permet d'entrer en contact avec un client potentiel, mais celle du multilinguisme, même approximative, permet

²⁰ DGLFLF, *Une nouvelle approche du plurilinguisme en Europe : l'intercompréhension*, Op. cit., p. 37 et 38.

²¹ DGLFLF, *Une nouvelle approche du plurilinguisme en Europe : l'intercompréhension*, Op. cit., p. 38.

²² DGLFLF, *Une nouvelle approche du plurilinguisme en Europe : l'intercompréhension*, Op. cit., p. 38.

²³ CiLT, *ELAN : Effects on the European Economy of Shortages of Foreign Language Skills in Enterprise*, 2006, http://ec.europa.eu/education/languages/Focus/docs/elan_fr.pdf

d'assurer le succès des relations commerciales »²⁴. Aussi, la maîtrise d'une langue étrangère par les employés d'une entreprise peut considérablement contribuer, tout d'abord, à leur bien-être, et ensuite à un meilleur fonctionnement et une meilleure communication au sein d'une entreprise étrangère, donc à de meilleurs résultats et une meilleure compétitivité. Les responsables de l'entreprise devraient penser à organiser une formation en langue pour leurs employés et favoriser des expériences et des formations spécialisées/professionnelles à l'étranger.

Les nouvelles perspectives pour la langue française en Macédoine doivent également être considérées dans le contexte de l'administration publique par la formation spécialisée de futurs fonctionnaires ou agents de l'Etat, des relations diplomatiques, des relations avec les institutions de l'Union Européenne et autres.

Nous constatons que les langues ne sont plus étroitement liées à la linguistique, mais également à toute une série de domaines et de secteurs d'activités conditionnant notre mode de vie en ce début du XXI siècle.

BIBLIOGRAPHIE²⁵ :

- BAQUÉ, Lorraine, LE BESNERAIS, Martine et MARTIN, Éric, « Le traitement de la compréhension orale sur Galanet », pp. 14, Disponible sur : www.dialintercom.eu/Abstracts/Painel6/30.doc
- BROUTIN, Fanny, « L'intercompréhension dans le tourisme, premier pas d'un dictionnaire touristique des langues romanes », Université d'été Valortur Terracina 2010, Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne, IREST, Disponible sur : www.centri.unicas.it/content/download/3024/17143/.../Broutin.pdf
- CARRASCO, Eric, « L'intercompréhension : plurilinguisme individuel et social », Présentation Power Point, Disponible sur : http://www.ac-grenoble.fr/casnav/Espace_enseignant/file/carrasco-intercomprehension.pps
- CASTAGNE, Eric, « Comment accéder à l'intercompréhension européenne : quelques pistes inspirées de l'expérience EUROM4 ». In J. Müller-Lancé & C.M. Riehl (Ed.), Ein Kopf – viele Sprachen : Koexistenz, Interaktion und Vermittlung / Une tête–plusieurs langues : coexistence, interaction et enseignement (pp. 99-107), 2002, Aachen : Editions

²⁴ Castagne, Eric, « L'intercompréhension européenne, innovation conceptuelle de la Recherche et du Développement en sciences du langage : la communication et les échanges des entreprises sont facilement opérationnels », <http://www.fda.ccip.fr/points-communs/recherche/recherche---e-castagne>

²⁵ Dernière consultation en ligne des références bibliographiques le 12 novembre 2010.

- EuroCom, Vol. 9, Shaker Verlag, Disponible sur : www.galanet.eu/publication/fichiers/eric.pdf
- CASTAGNE, Eric, « Intercompréhension européenne et plurilinguisme : propositions pour quelques aménagements linguistiques favorisant la communication plurilingue », in Horst G. Klein & Dorothea Rutke (Eds.), *Neuere Forschungen zur Europäischen Interkomprehension*, Aachen, Shaker Verlag, Coll. Editiones EuroCom, Band 21, 2004, pp. 95-108, Disponible sur : www.logatome.eu/publicat/Frankfort2004.pdf
- CASTAGNE, Eric, « L'intercompréhension européenne, innovation conceptuelle de la Recherche et du Développement en sciences du langage : la communication et les échanges des entreprises sont facilement opérationnels », Disponible sur : <http://www.fda.ccip.fr/points-communs/recherche/recherche---e-castagne>
- CASTAGNE, Eric, « L'intercompréhension : un concept qui demande une approche multidimensionnelle », in Capucho, F., Alves P. Martins, A., Degache, C. & Tost, M. *Diálogos em Intercompreensão* (Actes du colloque organisé à Lisbonne du 6 au 8 septembre 2007), Lisboa : Universidade Catolica Editora, pp. 461-473, Disponible sur : www.logatome.eu/publicat/Lisbonne2007.pdf
- CASTAGNE, Eric, *Les enjeux de l'intercompréhension - The stakes of intercomprehension*. collection ICE 2. Reims : Epure, 347 p. Publication soutenue par le Conseil Régional des Hautes-Alpes, la DGLFLF - ministère de la Culture et de la Communication et le CIRLLLEP EA 3794, 2007, Disponible sur : <http://logatome.eu/Enjeux%20intercomprehension.pdf>
- CASTAGNE, Eric, Programme InterCompréhension Européenne (ICE), Disponible sur : <http://logatome.eu/ice.htm>
- CHAPUT, Anne Charlotte et EL KASSAS, Dina, « Réflexion critique sur la notion l'intercompréhension », Master AIGEME 2007-2008, dans Scribd, Disponible sur : <http://www.scribd.com/doc/5596329/Reflexion-critique-sur-la-notion-dintercomprehension>
- CHAVAGNE, Jean-Pierre, « L'intercompréhension en langues romanes – La plate-forme Galanet www.galanet.eu », Disponible sur : <http://www.galanet.eu/publication/fichiers/L%92intercompr%20E9hensio n%20en%20langues%20romanes%20SPIRAL%2022%20juin%202006.ppt>
- CHAVAGNE, Jean-Pierre, « L'intercompréhension entre langues voisines », Intervention du 17 mars 2006 pour la journée de la Société française de traduction à l'ESTRI, Université Catholique de Lyon, publiée dans la revue Traduire n°210, de septembre 2006, de la Société Française des Traducteurs, ISSN : 039-773X, Disponible sur :

- www.celin.ufpr.br/.../Lintercomprehension%20entre%20langues%20voisines.pdf
- CHAVAGNE, Jean-Pierre, « L'intercompréhension », Lomé, du 14 au 17 avril 2009, Présentation Power Point, Disponible sur : www.lingalog.net/.../intercomprehension/intercomprehension_lome_14_17_avril_2009_jpc.ppt
- CiLT, *ELAN : Effects on the European Economy of Shortages of Foreign Language Skills in Enterprise*, 2006, Disponible sur : http://ec.europa.eu/education/languages/Focus/docs/elan_fr.pdf
- CONSTANTINI, Felicia, « Les langues étrangères comme facteurs d'avantage concurrentiel dans une économie globalisée », p. 526-532, Disponible sur : <http://steconomice.uoradea.ro/anale/volume/2009/v1...and.../84.pdf>
- DEFREL, Mathieu, *L'Université d'été internationale : L'intercompréhension et les stratégies de communication dans le cadre du programme VALORTOUR*, Université d'été Valotour 2010, pp. 12, Disponible sur : www.centri.unicas.it/content/download/3027/17155/file/Defrel.pdf
- DEGACHE, C., « Compte rendu de l'observation des stratégies empiriques d'accès au sens de lecteurs en Langue Etrangère Voisine Inconnue Romane (LEVIR) », Publication ronéotée des 2es Journées d'Etudes Galatea, Madrid, Universidad Complutense 28-30 septembre 1992, CDL, LIDILEM, Université Stendhal Grenoble 3, Disponible sur : www.galanet.eu/publication/fichiers/dc1992.pdf
- DEGACHE, C., « Concevoir un dispositif de formation en ligne de formateurs à la compréhension et à l'interaction plurilingues », *S'entendre entre langues voisines : vers l'intercompréhension*, In V. Conti & F. Grin (Ed.), Genève : Georg., 2008, pp. 293-316, Disponible sur : www.galanet.be/publication/fichiers/Degache_2008.pdf
- DEGACHE, Christian et BALZARINI, Raffaella, « Recherches sur l'intercompréhension en langues romanes : de l'élaboration d'outils multimédias pour développer les habiletés de compréhension à la sollicitation d'interactions plurilingues », *Ecole d'été GreCO*, Lundi 2 juillet 2002, TICE et enseignement des langues, Laboratoire LIDILEM – Université Stendhal Grenoble 3, Disponible sur : http://webs2002.uab.es/lorraine_baque/DocsDivers/GalateaBilan.ppt
- DGLFLF (Délégation Générale à la Langue Française et aux Langues de France), *L'intercompréhension entre langues apparentées*, Référence, 2007, pp. 12, Disponible sur : www.culture.gouv.fr/culture/dglf/publications/intercomprehension.pdf
- DGLFLF (Délégation Générale à la Langue Française et aux Langues de France), *L'intercompréhension entre langues apparentées*, Synthèse, 2007, Disponible sur :

- www.culture.gouv.fr/culture/dglf/publications/intercomprehension.pdf
pp. 12
- DGLFLF (Délégation Générale à la Langue Française et aux Langues de France), *Une nouvelle approche du plurilinguisme en Europe : l'intercompréhension*, Rencontres, Table ronde du 19.01.2006, Expolangues – Paris, Porte de Versailles, pp. 38.
- DGLFLF (Délégation Générale à la Langue Française et aux Langues de France), *EuRom5 une méthode d'intercompréhension*, Référence 2010, pp. 16, Disponible sur : www.dglf.culture.gouv.fr/publications/Eurom5_4.pdf
- DOYÉ, Peter, *L'intercompréhension*, Guide pour l'élaboration des politiques linguistiques éducatives en Europe – De la diversité linguistique à l'éducation plurilingue, Etude de Référence, Conseil de l'Europe, 2005, pp. 23, Disponible sur : www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/DoyeFR.pdf
- EU&I – European Awareness and Intercomprehension, Cours EU awareness & Intercompréhension, Document n°1, Disponible sur : <http://www.eu-intercomprehension.eu/indexfr.html>
- FERRÉ, Louise, *Intercompréhension et recours à la langue romane 1 (portugais) ou la langue romane 2 (italien) dans le cadre de la compréhension orale et écrite du français*, Mémoire de Master, Sous la direction de Mme Encarnación Carrasco, Université Stendhal Grenoble 3, 2009, pp. 96, Disponible sur : www.galanet.eu/publication/fichiers/Ferre2009.pdf
- FRANC-PARLER, Dossier : Quelle didactique pour le plurilinguisme, Disponible sur : www.francparler.org/dossiers/plurilinguisme_fiche.htm
- GALAPRO - *Formation de formateurs à l'intercompréhension en Langues Romanes*, Progress Report, Long Life Learning Programme, EACEA, Commission Européenne, 2008, pp.28, Disponible sur : http://eacea.ec.europa.eu/llp/projects/.../lan_135470_pr_galapropdf
- JANIN, Pierre, « L'intercompréhension entre langues apparentées », Disponible sur : www.ha.ax/erik/IC/Texts/Janin-fr.pdf
- La plateforme GALANET, Disponible sur : www.galanet.eu
- LAGARDE, Anne-Jeannette, « Développement des compétences de compréhension entre locuteurs de langues appartenant à une même famille », 2004, Disponible sur : http://crdp.ac-bordeaux.fr/cddp33/langue/les_m%C3%A9thodes_d'acc%C3%A9s_%C3%A0_l'intercompr%C3%A9hension_des_langues_d'une_m%C3%A9me_famille_fichiers/frame.htm
- LUCERÓN GUILLAMÓN, Cristina, *Etude expérimentale sur la didactique de l'intercompréhension en milieu scolaire*, Thèse de Master TiCoM, Directeur de recherche : Manuel Antonio Tost Planet et co-dirigée par

- Martine LeBesnerais, 2008, Université de Barcelone, pp. 162, Disponible sur : www.galanet.eu/publication/fichiers/Luceron2008.pdf
- MEISSNER, Franz-Joseph, "Esquisse d'une didactique de l'eurocompréhension", *EuroComRom - Les sept tamis. Lire les langues romanes dès le départ* / Franz-Joseph Meißner, Claude Meissner, Horst G. Klein & Tilbert D. Stegmann, *Editiones EuroCom*, Bd. 6, Aachen: Shaker, 2003, pp. 11-85, Disponible sur : www.silviaklein.de/Europint/kurs/esquisse.pdf
- MOSOS, Catalina, *Valortour 2010, L'intercompréhension dans les cours touristiques (Etude basée sur une expérience)*, pp.10, Disponible sur : www.centri.unicas.it/content/download/3034/17183/.../Mosos%20Cat.pdf
- QUINTIN, Jean-Jacques, MASPERI, Monica, « Analyse d'une formation plurilingue à distance : actions et interactions », *ALSIC*, Volume 9, 2006, alsic.org ou alsic.u-strasbg.fr, Disponible sur : <http://alsic.revues.org/index154.html>

Мира БЕЌАР

**ПИШАН ДИСКУРС КАЈ ГОВОРИТЕЛИТЕ
НА АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК КАКО МАЈЧИН
И НЕМАЈЧИН: ФАКТОРИ КОИ ВЛИЈААТ
НА ПРАВИЛНО РАЗБИРАЊЕ НА ДАДЕН ТЕКСТ**

Резиме/Айстѝраќи:

Овој труд ги проучува сличностите, односно универзалните проблеми при писменото изразување на англиски јазик. Поточно речено, тој се занимава со: (1) потешкотиите при писмено изразување со кои се соочуваат студентите кои се родени говорители на англискиот јазик како и оние на кои англискиот не им е мајчин јазик и (2) факторите кои влијаат на разбирање/неразбирање на пораката на текстот. Истражувањето беше вршено меѓу три групи студенти кои студираат на универзитети во САД и во Македонија. Методите кои беа применети во истражувањето се набљудување на наставата и анализа на 45 писмени состави. Како теориска рамка беа поставени теоријата на релевантност на Спербер и Вилсон (1986) и максимите на Грајс (1975). Резултатите откриваат дека разбирањето на пораката, кое пак влијае на оценување на составите, зависи од факторите како нејасна референција на заменките, недоволен број докази, губење на фокусот и неразвиени кохезивните врски.

Вовед

Истражувањата во областа на писменото изразување во Република Македонија се на самиот почеток бидејќи писменото изразување до пред неколку години не беше предмет изучуван во средните училишта и институциите на високото образование. Отсекогаш повеќе внимание се обрнуваше на граматичката анализа на јазиците и беше правена споредба на одредена лексика и структури присутни во македонскиот јазик со нивните еквиваленти во другите изучувани странски јазици. Ова е прв труд во кој се вклучени три групи студенти: 1) македонски студенти кои го изучуваат англискиот како странски јазик во Македонија, 2) родени говорители на англискиот јазик и 3) студенти на кои англискиот не им е мајчин јазик, но живеат и го стекнуваат своето образование во САД.

Како наставник кој предава писмено изразување имав можност да ги набљудувам студентите како се изразуваат на англиски јазик и увидов дека постојат одредени лингвистички и реторички фактори кои влијаат врз организирањето на пишаниот дискурс. За да се провери дали проблемите со кои се соочуваат студентите при писменото изразување на англиски јазик се резултат на различниот мајчин јазик и различната култура, односно културното милје од каде што потекнуваат, или, пак, се јавуваат независно од постоечките јазични и културолошки разлики, овој труд ги анализира проблемите со кои се соочуваат и говорителите на англискиот јазик како мајчин и оние на кои англискиот им е немајчин.

Конор (1996) во делото *Contrstive Rhetoric: Cross-cultural Aspects of Second Language Writing* сугерира дека ако сакаме да дознаеме зошто студентите се изразуваат на начинот на којшто се изразуваат треба да ги проучиме својствата на различните типови текст и како тие влијаат врз процесот на писмено изразување, припадноста на различни култури како и различните ситуации односно контексти на пишување. Таа смета дека се потребни студии во кои би се обработиле што е можно повеќе мајчини јазици за да се дојде до некои универзални вредности. Конор додава дека оние што се занимаваат со контрастивна реторика (интеркултурална реторика) мораат да научат повеќе за нивоата на адекватен текст и што е прифатливо како адекватно при писмено изразување на втор јазик.

Она што претставуваше предизвик за мене беше да проучам зошто студентите се изразуваат на начинот на којшто се изразуваат, и кои се факторите кои влијаат врз нивното писмено изразување, т.е. врз процесот на создавање на еден текст како и врз разбирањето на истиот. Истражувањето беше вршено меѓу две групи студенти во САД на универзитетот Индијана - Пердју во Форт Вејн и една група студенти од Филолошкиот Факултет „Блаже Конески“ во Скопје. Методите кои беа применети во моето истражување се набљудување и анализа на писмените состави, како од моја страна, така и од страна на наставниците кои ги одржуваа курсевите што ги набљудував.

Цел на истражувањето

Првата цел на создавање на овој труд, кој е дел од мојата магистерска теза, беше резултатите од анализата да покажат дека постојат универзални проблеми при писмено изразување на англиски јазик како мајчин и немајчин. Тие универзалии влијаат на правилното разбирање на пораката на даден текст. Можните причини за постоењето на овие универзалии се што: (1) сите три групи студенти при писмено изразување ги следат англиските и северноамериканските модели на пишување и (2) глобализацијата влијае на употребата на англискиот јазик при кореспонденција и професионална комуникација.

Оттука произлегува и втората цел, а тоа е да се објасни зошто различни читатели ја разбираат пораката на еден ист текст на различен начин. За да се увиди ова беше извршена анализа на 45 состави. Анализирани беа лингвистички и реторички елементи. Со цел да се поткрепат откритијата, како теориска рамка беа поставени теоријата на релевантност на Спербер и Вилсон (Sperber and Wilson, 1986) и максимите на Грајс (Grice, 1975).

Истражувачки прашања и хипотеза

Темата обработена во овој труд претставува спој меѓу писменото изразување, реториката и лингвистиката. При создавање на овој труд, акцентот беше ставен на тоа да се најдат одговори на следните прашања:

1. Кои од потешкотиите со кои се соочуваат родените говорители на англискиот јазик (во понатамошниот текст РГ), говорителите на англискиот како втор јазик (во понатамошниот текст ГАВЈ) и говорителите на англискиот како странски јазик (во понатамошниот текст ГАСЈ) влијаат врз разбирањето на пораката на напишан текст?

2. Зошто еден ист текст е различно разбран од два читатели?

3. Дали може да се објасни различното разбирање на пораката со теоријата на релевантност на Спербер и Вилсон, односно да се увиди која е корелацијата меѓу условите на теоријата на релевантност, максимите на Грајс и компонентите на писменото изразување?

Работната хипотеза во овој труд е дека еден текст ќе биде правилно разбран доколку кохерентноста е одржана во целост, а тоа е возможно само доколку се задоволени следните услови:

- А. Пишувачот да не го изгуби во ниту еден момент фокусот на темата за која пишува и да внимава текстот да е појасен. Во текот на создавањето на текстот пишувачот за сето време треба да ги има на ум публиката, сопствениот став и контекстот;
- Б. Читачот да ги примени принципите на интерпретација, т.е. оптимално да го искористи своето знаење и познавање на концептите присутни во реалниот свет и релациите меѓу нив;
- В. Пишувачот и читачот да ги почитуваат принципите и условите на релевантност (според теоријата на релевантност на Спербер и Вилсон) и максимите на Грајс.

Значи за да биде постигната кохерентноста треба да се исполнети условите за релевантност и почитувани максимите на Грајс. При проверка дали се задоволени тие услови во составите на студентите, барав одговор на прашањата наведени подолу. Прашањата од 1 до 3 се поврзани со кохерентноста, а прашањата од 4 до 6 со теоријата на релевантност.

1. Дали во еден состав постои тематска реченица и ако постои дали е таа развиена, односно дали содржи подтеми?

2. Дали е одржан фокусот од страна на пишувачот, односно дали пишувачот се оддалечува од темата со презентирање на ирелевантни информации?

3. Дали е одржана јасноста на текстот, односно дали врските на референција и конјункција се јасни за читачот?

4. Дали постои самосвест кај пишувачот, од една страна за публиката на која и се обраќа, за личниот став кон темата за која пишува и за контекстот, а од друга страна, дали читачот е подготвен да вложи напор и да го искористи своето претходно познавање за одредени концепти кои се опишани од пишувачот? Во рамките на самосвест беше анализирано и дали пишувачот ја задоволува целта на создавање на еден текст. На пример, ако се работи за анализа на некој концепт или наративен текст, анализата беше насочена кон тоа дали пишувачот со тој текст сака да информира, да забавува или да критикува;

5. Дали пораката на текстот е разбрана на ист начин од моја страна и од страна на другите наставници коишто ги прегледуваа составите? Потоа беше разгледувано во кои случаи различно сме ја разбрале пораката и кои се елементите што влијаеле врз разбирањето;

6. Дали анализираните состави содржат контекстуални ефекти и кој е степенот на контекстуалните ефекти и напорот потребни да се процесира текстот од страна на читачот?

Тоа што следува е преглед на истражувањата во областа на контрастивната реторика и објаснување на теоријата на релевантност кои се важни да се разбере подобро теориската рамка на ова истражување

Преглед на истражувањата во областа на контрастивната реторика

Контрастивната анализа на пишани текстови, која во моментот прераснува во интеркултурална реторика, привлекува сериозно внимание од 1980те и е поддржана од идејата дека дискурсот е структуриран на различен начин во различни јазици. Очи (1991) тврди дека ист пишан текст може во еден јазик да се смета за успешен, а во друг јазик за несоодветно напишан текст. Силва (1993) анализира 72 извештаи на емпириски истражувања, споредувајќи како се напишани на два различни јазици и дава преглед на наставните методи и стратегии што ги употребуваат истражувачите и инструкторите во областа на пишувањето на англиски како втор јазик.

Ферис (1994) се занимава со детална анализа на тематската структура и на реторичките елементи при што покажува дека должината и бројот на дел-речениците се важни фактори кои влијаат врз успешноста и

квалитетот на пишувањето на текстови за убедување. Интересно е дека родените говорители на англискиот јазик (РГ) пишуваат тематски реченици кои содржат помалку поттеми, додека говорителите на англискиот како втор јазик (ГАВЈ) конструираат подобро развиени тематски реченици.

Што се однесува до анализата на особеностите на реченично ниво, неколку студии покажуваат дека составите на ГАВЈ се помалку флуентни, помалку прецизни во исказот и помалку ефектни (Бенсон *ет ал.* 1992; Кембел, 1990; Карлстон, 1988; Конор, 1996). Речениците на ГАВЈ се попусти, со пократки Т-единици¹, содржат повеќе средства за координација, а помалку за потчинетост (субординација). Исто така, ГАВЈ користат повеќе средства за конјункција. Тие имаат тенденција да употребуваат повеќе заменки, повеќе иницијални сврзувачки средства, но помалку сврзувачки средства во средина на реченицата (Силва, 1990; Рид, 1992).

Во 2005 година, Чои во својата дисертација ги идентификува и ги проучува начините на кои родени говорители на корејскиот јазик и родени говорители на англискиот јазик пишуваат аргументативни есеи на англиски. Чои ги проучува типовите грешки, текстуалната организација и средствата на кохезијата кои се присутни во есеите на двете групи. Заклучоците покажуваат дека корејските студенти имаат сериозни проблеми со членовите и дека обете групи користат разновидни кохезивни средства. Монасар (2005) во својата дисертација ги анализира контрастивните сврзувачки средства во писмените состави на студенти од Оман, кои пишуваат на англиски јазик и на американските студенти. Студијата укажува на фактот дека арапските студенти неадекватно ги употребуваат сврзувачките средства и ги употребуваат во ограничен број во споредба со американските студенти. Истражувањето на Лиу (2006) ги проучува факторите кои влијаат врз писменото изразување на американските и кинеските студенти, како и сличностите и разликите во одредување на местото на тематската реченица во аргументативните есеи. Резултатите покажуваат дека и кај американските и кај кинеските студенти тематската реченица најчесто е во воведниот параграф.

Сите овие истражувања укажуваат дека постојат универзални потешкотии со кои се соочуваат студентите при писмениот исказ без разлика од која земја потекнуваат.

Теорија на релевантност

Идејата во овој труд да ја вклучам теоријата на релевантност е резултат на две прашања кои си ги поставував додека предавав писмено изразување и прегледував писмени состави од студентите:

¹ Т единица е една главна реченица со вметнатите зависни реченици

1. Зошто два наставника кои предаваат ист курс по писмено изразување сосема различно оценуваат еден ист текст? За едниот наставник текстот има смисла и е оценет со висока оценка, а за другиот, текстот содржи нејасни податоци и е оценет со послаба оценка. Ова прашање водеше кон второто:

2. Дали причина за различното разбирање на пораката е во тоа што пишуваачот не понудил доволно релевантни информации, т.е. контекстуални ефекти во однос на читачот и во однос на самата тема? Со други зборови дали релевантноста управува со пишаниот дискурс и со текот на мислата?

Според Блас (1990:19), “поврзаноста во дискурсот е повеќе прагматички отколку семантички концепт бидејќи зависи од релациите на релевантност меѓу текстот и контекстот, а не само од лингвистичките релации кодирани во текстот.” Ова води кон ставот дека и покрај тоа што постојат разлики во културите на испитаниците и влијанието на мајчиниот јазик е присутно, правилата и техниките со кои располагаат читачите и го користат познавањето за контекстот при интерпретирање на еден текст се универзални.

Пред да преминеме на теоријата на релевантност на Спербер и Вилсон, би сакала да дадам краток осврт на принципот за кооперативност и максимите на Грајс (Grice, 1975:45), кои претставуваат стандарди за тоа што треба и што не треба да прави говорителот при конверзација. Максимите придонесуваат да се оцени една конверзација како значенска. Принципот за кооперативност и максимите можат да се применат и за пишаниот дискурс, со што би се објаснило зошто читачот се соочува со проблеми при разбирање на пораката на еден текст. Принципот на кооперативност вели дека „треба да се допринесе во конверзацијата онолку колку што е потребно, на ниво на кое се очекува да се води конверзацијата, и дека говорителите треба да се придржуваат кон целта и насоката на размена на информации, т.е. активноста во која се вклучени.”² Максимите за квалитет, квантитет, релевантност и начин укажуваат на тоа дека говорителот треба да го кажува само она што е информативно, точно и она за кое има доказ. Тој исто така треба да избегнува двосмисленост и да биде краток и релевантен.

Како што слушаачот претпоставува дека говорителот се обидува да следи одредени стандарди за да се овозможи квалитетна комуникација, така и читачот очекува од пишуваачот да запази одредени стандарди при создавање на еден текст. За да ја разбере читачот пораката на текстот правилно, пишуваачот треба да се придржува кон принципот за кооперативност и максимите за квантитет, квалитет, релевантност и начин. Иако

² Превземено од Cole, P., and Morgan, J.L. (eds.), *Logic and Conversation Syntax and Semantics*, vol. III:45. Преводот е мој.

принципот и максимите на Грајс се однесуваат на говорениот дискурс, за целите на овој труд тие беа адаптирани и за пишаниот дискурс. Со нив би се објаснило зошто читачот се соочува со проблеми при разбирање на пораката на еден текст.

Теоријата на релевантност која ја вклучувам во овој труд е предложена и обработена од Спербер и Вилсон. Објаснувањето на релевантноста е наведено во делото на Блас (1990:43) која вели:

Луѓето обрнуваат повеќе внимание на едни појави отколку на други; ги претставуваат овие појави на одреден начин и преферираат одреден контекст кој ќе го употребат при процесирање на претставените појави. Луѓето настојуваат да обрнуваат внимание на она што е релевантно за нив. Тие ги претставуваат појавите на најрелевантен можен начин и ги процесираат во контекст кој ја максимизира нивната релевантност. Максимизацијата на релевантноста до највисок степен е клучен фактор за разбирањето од страна на луѓето.³ (параграф 1).

Според горенаведеното, темата за која се пишува и кохерентноста не се најважни за разбирање на пораката на текстот, туку релевантноста на текстот е најважна. Но, како што е изложено во работната хипотеза дадена во овој труд, кохерентноста е условена од задржување на фокусот на темата и придржување кон принципите на релевантност.

Постојат два услови на релевантност кои сметам дека се логично продолжение на максимите на Грајс и кои се еден од условите за кохерентност и за правилно разбирање на пораката.

Прв услов: Една претпоставка е релевантна во одреден контекст се додека контекстуалните ефекти се големи.⁴

Втор услов: Една претпоставка е релевантна во одреден контекст до онаа мера до која вложениот напор да се процесира претпоставката е оптимално мал.⁵ (Спербер и Вилсон, 1986:125).

Под претпоставка во овој труд се подразбира исказ кој сметаме дека е вистинит и релевантен во дадената ситуација и од кој може да изведеме некаков заклучок. Како што наведовме погоре под контекстуални ефекти се подразбираат контекстуалните импликации кои се производ на интеракцијата меѓу новата и старата информација. На пример, новата информација може да обезбеди нови докази и да ја надополни старата информација или, пак, да обезбеди докази кои ја негираат старата информација, со што доаѓа до отфлање на истата. Значи, ако некој сака да привлече нечие внимание за да понуди информација, тогаш тој треба да гарантира дека информацијата што ја нуди е доволно релевантна, односно богата со контекстуални ефекти и економична во смисла на времето и

³ Преводот е мој

⁴ Преводот е мој

⁵ Преводот е мој

напорот што треба да се вложат за да се процесира таа информација. Пишувачот мора да понуди информација и начин на презентирање на истата кои го заслужуваат вниманието на читачот.

Потребно е да се разјасни што во овој труд ќе подразбираме под поимот *релевантна информација*. Секој дискурс содржи стари и нови информации. За една информација велиме дека е стара информација бидејќи е веќе дел од претставата за светот што ја има една индивидуа и е дел од неговата меморија. За друга пак информација велиме дека е нова и сосема неповрзана со претставата за светот на истата индивидуа, бидејќи индивидуата може да ја складира во својата меморија само како изолирано парче информација за кое е потребно да се вложи голем напор за процесирање. Но, има и нови информации кои се поврзани со веќе постоечката претстава за светот и претходно складираните стари информации во меморијата на индивидуата. Кога оваа нова информација содејствува со старите информации и тоа резултира со уште една нова информација, за неа велиме дека постигнала “размножувачки” ефект и е релевантна.

Теоријата на релевантност е базирана на принципот на релевантност кој вели дека секој чин на јасна комуникација ја пренесува претпоставката дека комуникацијата е оптимално релевантна. За да е дискурсот релевантен треба да се исполнети двата услова на релевантност наведени погоре.

Методологија

Во овој дел се претставени процедурите на собирање на податоци, дадени се информации за учесниците во истражувањето и методите на анализа на податоците.

Методите применети во овој труд се набљудување на настава по писмено изразување, собирање состави од три групи на студенти (РГ, ГАВЈ и ГАСЈ) и анализа на составите. Составите беа прегледани прво од моја страна, а потоа и од страна на американски наставници кои се говорители на англискиот јазик како мајчин и немајчин. Во ова истражување, односно во делот на набљудување и приложување на писмените состави учество зедоа 28 американски студенти, родени говорители на англискиот јазик, 24 студенти кои го стекнуваат своето образование во САД и на кои англискиот јазик им е втор јазик, и 65 македонски студенти кои го изучуваат англискиот јазик како странски. Во групата на говорители на англискиот како немајчин јазик беа класифицирани македонските студенти како EFL студенти (ГАСЈ) и ESL студенти (ГАВЈ).

Писмените состави од македонските студенти, од прва и втора година на Катедрата за англиски јазик, на Св. Кирил и Методиј, ги собирав во текот на 2005 и 2006 година. Инструкторите кои предаваат во Македонија се говорители на англискиот како странски јазик. Беа собрани

120 состави во Македонија, а во САД од август 2006 до мај 2007 беа собирани 88 состави од студенти на универзитетот Индијана-Пердју во Форт Вејн. Имав можност да набљудувам две групи студенти кои го следеа курсот по писмено изразување и да учествувам во сите активности кои беа застапени на часот. Едната група се состоеше од 13 студенти со различен мајчин јазик: виетнамски, француски, филипински, шпански, руски, бурмански, даир, јапонски и албански. Со други зборови, испитаниците потекнуваа од различни култури и различни средини.

Исто така, важно е да се напомене дека инструкторката која го предаваше курсот за ГАВЈ беше со руско потекло, но подолго време живее во САД. Значи, се работеше за ситуација на ГАВЈ кои добиваат инструкции за писмено изразување од наставник кој не е роден говорител на англискиот јазик. Другата група се состоеше од 12 студенти, сите родени говорители на англискиот јазик, кои своето образование го стекнале во американска средина. Инструкторката во вториов случај беше роден говорител на англискиот јазик. Покрај овие две групи набљудував други две групи во краток временски период од еден месец. Едната група се состоеше од 11 интернационални студенти со различен мајчин јазик: француски, индонезиски, свахили, јапонски, кинески, шпански, филипински и виетнамски. Нивото на познавање на англискиот јазик на оваа група студенти беше на пониско ниво од очекуваното за студент во прва година на именуваниот факултет, а исто така овие студенти имаа многу мало или воопшто немаа искуство со писмено изразување на англиски јазик. Другата група се состоеше од 19 американски студенти, на кои им предаваше Мексиканка, која своето високо образование го стекнала во САД. Во текот на истражувањето во САД беа собрани 88 писмени состави од различни жанрови и тоа: 11 состави на споредба и контраст (сите на ГАВЈ и на ГАСЈ), 13 состави на анализа на концепт (од ГАВЈ и ГАСЈ), 27 аргументативни состави (13 на ГАВЈ и ГАСЈ и 14 на РГ), 7 проблем-решение состави (на ГАВЈ и ГАСЈ), 9 рефлексивни состави (на РГ), 9 состави – кус опис на професија (од РГ) и 12 наративни текстови (од РГ).

Со цел да се изврши детална анализа и да не се повторуваат заклучоците, се ограничив на 45 писмени состави и тоа: 15 писмени состави од македонски студенти, 15 од американски студенти и 15 од интернационални студенти со различен мајчин јазик. Сите студенти напишаа состави во следните жанрови: аргументативен, наративен, дескриптивен, аналитичен, евалуативен, кус опис на истражување и рефлексивен состав.

Шест американски наставници кои предаваат писмено изразување ги прегледаа составите од македонските студенти со цел да се увидат можните причини кои ги попречуваат како читачи да ја разберат пораката на текстот. Од моја страна беа дадени инструкции на што другите наставници да обрнат внимание при прегледувањето на писмените состави.

Беше направена легенда со ознаки и беа дадени вредности на одредените варијабли. За потребите на анализата варијаблите беа поделени на *зависни* и *независни*. Независни варијабли беа личните податоци за секој студент и тоа: (1) *возрасѝ* - возраста беше претставена со две вредности во зависност од тоа дали студентите се помлади од 20 (18,19, 20) или постари од 20 години; (2) *обласѝ на сѝудии* - откако беа собрани податоци за областите на студии на испитаниците во истражувањето, беа создадени две категории на технички и општествени области. Оваа поделба беше направена со цел да се добијат две групи со приближен број испитаници. Од 45 студенти, 20 студираа технички науки, 24 општествени и 1 испитаник не се изјаснил што студира. Областите на студии беа вклучени за да се провери дали она што го изучуваат испитаниците влијае врз начинот на нивното писмено изразување; (3) *ѝол* – со бројот 1 беше означен женскиот пол, додека со бројот 2 машкиот пол; (4) *мајчин јазик* – беше наведен мајчиниот јазик на секој испитаник; (5) *сѝаѝѝус* – оваа категорија имаше три вредности: со 1 беа означени родените говорители (РГ), со бр. 2 говорителите на англиски како втор јазик (ГАВЈ) и со бр. 3 говорителите на англиски како странски јазик (ГАСЈ), и (6) *жанр* – беше наведен жанрот на секој анализиран состав.

Методи на анализа на текстовите

Анализата на текстот се базира на забележување и анализирање на сите фактори кои влијаат врз кохерентноста и претставуваат пречка за читачот да ја разбере пораката на текстот, односно влијаат врз потполното и правилно разбирање на значењето на текстот. Ако кохерентноста на дискурсот се базира врз темата, тогаш зборуваме за анализа на тематската структура (topical structure analysis), со која се опишува еден текст според семантичките релации на темите на речениците што ги содржи со главната тема на самиот текст. При анализа на составите беше забележано дека постојат три можни структури на развивање на темата: паралелен развој, последователен развој и проширен паралелен развој.

Исто така беше забележано дека и во случај кога текстот не е добро структуриран и има нарушени кохезивни врски пораката е разбрана. Разбирањето беше постигнато кога читачот и пишуваачот на ист начин го восприемаа контекстот, кога пишуваачот предвидел што знае и очекува читачот од текстот, и кога читачот вложуваше напор да го искористи своето познавање за светот и предвидувааше што сака да каже пишуваачот. Индрасута (1986: 43) се повикува на тврдењето на Фирт (1957) кој вели дека за да учесниците во еден комуникативен чин се разберат треба да имаат познавање за истите нешта и настани. Општо земено, разбирањето на текстот вклучува извесни познавања за светот - колку тие концепти се

послични меѓу пишуваачот и читачот, толку ќе биде полесно разбирањето на пораката.

При анализа на текстовите лингвистичките и реторичките елементи беа класифицирани како зависни варијабли кои имаат или единечна вредност, каде 1 означува појава на варијаблата во текстот, додека 0 означува непостоење на варијаблата, или многукратна вредност, што означува дека повеќе пати се појавиле исти елементи во еден состав. Лингвистичките и реторичките варијабли беа класифицирани на следниов начин:

1. ТЕМАТСКА РЕЧЕНИЦА – класифицирани беа три појави: добро развиена тематска реченица; непостоење на тематска реченица и неразвиена тематска реченица.

Според северноамериканските модели на писмено изразување добрата тематска реченица треба да содржи поттеми кои ќе преставуваат водичи низ понатошошниот текст.

2. ФОКУС – на варијаблата фокус и беа дадени две вредности: 1 значеше дека фокусот е одржан, 0 дека фокусот не е одржан. Доколку фокусот не е одржан беа побарани причините. Тоа резултираше во две нови поткатегории: Ф1 што означува дека во текстот е презентирана информација нерелевантна за темата или има повторување на иста информација; Ф2 што означува презентирање на нова информација која за разлика од Ф1 е поврзана со темата, но презентирана е на несоодветно место. Овие две вредности, Ф1 и Ф2, беа повеќекратни вредности, односно беше броено колку пати се појавуваат во текстот.

3. ЈАСНОСТ⁶ – Доколку јасноста не беше одржана, беа побарани причините за тоа и беше утврдено дека во сите состави јасноста зависи од следниве пет варијабли: (1) **нејасна референција на заменките** (означена со симболот Р (од *pronoun*) во составите, а во финалните резултати беше означена со Clarity 1); (2) **несоодветни сврзувачки средства** (означена како TrS (*transition signal*), а во резултатите како (Clarity 2)). При анализата се обрна внимание на сврзувачките средства кои беа класифицирани во осум категории: (а) означување хронолошки редослед, (б) воведување пример, (в) означување време на случување, (г) означување логичен редослед, (д) споредување, (ѓ) изразување контраст, (е) воведување дополнителна информација, и (ж) сумирање и воведување заклучок; (3) **недоволен број на докази** (означено како NeI (*not enough information*) или како (Clarity 3)); (4) **нејасна идеја** (означена како Ci (*od clear idea*) (Clarity 4)) и (5) **несоодветна дистрибуција на старата и новата информација** (означено како O-N (*oold-new information*) (Clarity 5).

Следните варијабли се сметаат за реторички бидејќи се однесуваат на текстот во целина и на свеста на читачот за публиката на која и се

⁶ Под јасност подразбираме отсуство на кохерентност и пречка за правилно разбирање на пораката на текстот.

обраќа, на ставот кој го има за темата, на контекстот и на целта зошто создава еден текст. Сите овие фактори се анализираат на ниво над реченица и параграф.

4. САМОСВЕСТ - означена како СА (self-awareness). Класифицирани беа неколку видови на самосвест: а) самосвест за читачите – означена како СА1 (audience); б) самосвест за ставот – означена како СА2 (stance); в) самосвест за контекстот – означена како СА3 (context); г) самосвест за целта – означена како СА4 (purpose).

Бидејќи овие вредности не се мерливи на едноставен начин треба да се објасни како беше дојдено до нивно вреднување. Студентите од групата на ГАВЈ и еден дел од групата на РГ како дел од планирањето на секој состав требаа да направат реториска анализа, каде што ќе објаснат кому се обраќаат, кој став ќе го завземат во однос на темата за која пишуваат, и со која цел го пишуваат составот. За наставниците кои ги анализираа и оценуваа составите беше важно да увидат дали студентот се придржувал кон тоа што го навел во реториската анализа. За останатите студенти од групите на РГ и ГАСЈ беа земени во предвид критериумите кои беа креирани од наставниците при оценување на составите. На пр. за ГАСЈ, оценката 10, како највисока оценка, го вклучува фактот дека пишуваачот го постигнува саканиот ефект кај читачот, употребувајќи соодветен регистер, стил и својственост во изразувањето.

5. ПРОМЕНА НА ЛИЧНИОТ ТОН - Беше заклучено дека заменките играат голема улога врз тоа дали некоја низа на мисли ќе биде означена како промена на тон. На пример, многу чести беа промените од трето лице множина, во второ лице множина и понекогаш во прво лице еднина.

6. Последната варијабла беше насловена како СТЕПЕН НА РАЗБРАНА ПОРАКА (MU = message unedrstood). Степенот на разбрана порака зависи од КОНТЕКСТУАЛНИТЕ ЕФЕКТИ И НАПОР НА ПРОЦЕСИРАЊЕ НА ПОРАКАТА (CE/PE= contextual effects and processing effort). Варијаблата СТЕПЕН НА РАЗБРАНА ПОРАКА имаше три вредности: **1** означува дека пораката е разбрана во целост, **2** дека пораката не е разбрана, **3** дека пораката е делумно разбрана. Променливата CE/PE (ЦЕ/ПЕ) имаше 4 вредности базирани на условите на теоријата на релевантност: **1** означуваше големи контекстуални ефекти/мал напор на процесирање, **2** означуваше мали контекстуални ефекти, голем напор на процесирање, **3** значеше средни контекстуални ефекти/неоптимален напор на процесирање, **4** означуваше мали контекстуални ефекти и мал напор на процесирање. Идеалната ситуација кога пораката на текстот е разбрана од читачот без потешкотии е онаа означена со број 1. Составите кои беа оценети дека содржат мали контекстуални ефекти најчесто содржеа недоволен број докази и аргументи за поткрепа на иде-

јата на пишуваачот или се работеше за прекумерно повторување на исти информации.

Резултати и заклучоци

За ова истражување беше користен софтвер за статистичка анализа (SPSS) со кој се обезбедија средни вредности и се проверија стандардните девијации во самите групи и помеѓу групите, т.е. се пресметуваше процентуално присуството и честотата на појавата на следните варијабли: Ф1/Ф1 (фокус 1), Ф2/Ф2 (фокус 2), нејасна референција на заменките, неправилно употребени сврзувачки средства или недостаток на сврзувачки средства, неправилна дистрибуција на стара и нова информација, недоволен број на докази, нејасни идеи и промена на личниот тон. Беше проверена врската помеѓу независните варијабли (возраст, студии, пол, статус, мајчин јазик) и зависните варијабли (теза, фокус, јасност и самосвест). За да се увиди пак, дали некои од варијаблите меѓусебно се поврзани и припаѓаат во иста група и дали како група влијаат врз друга варијабла беше извршена основна компонентна анализа (principal component analysis).

Резултатите се добија со помош на два теста, Т-тест и АНОВА (T-test, ANOVA). Т-тестот ги мери разликите меѓу две групи, додека АНОВА ги мери разликите меѓу три и повеќе групи. Кога зборувам за две групи мислам на говорителите на англискиот како мајчин и говорителите на англискиот како немајчин, додека трите групи беа создадени според тоа дали англискиот им е мајчин, втор или странски јазик.

Основната компонентна анализа покажа дека постојат значителни разлики во влијанието на варијаблите. Значителната разлика се појавува кога вредноста на факторот p е помала од .05 ($p < .05$). Беше утврдено дека постојат три групи на варијабли кои беа означени како компонента 1, компонента 2 и компонента 3 и кои како група влијаат врз другите варијабли.

Компонентата 1 ја формираат варијаблите: нејасна референција на заменките и недовољно докази; Компонентата 2 ја сочинуваат варијаблите: Ф2 (фокус 2), нејасна идеја и дистрибуција на стара и нова информација; Компонентата 3 ја сочинуваат сврзувачките средства и промената на личниот тон.

Вредноста на $p = .007 (< .05)$ потврди дека Компонентата 1 е во тесна врска со независните варијабли. Во однос на областа на студии се покажа дека студентите кои студираат општествени науки имаат повеќе потешкотии со наоѓање и презентирање на докази и релевантни информации со кои ќе го поткрепат својот став. Тоа пак влијае врз разбирање на пораката на текстот.

Во однос на полот и возраста, АНОВА и Т-тест не покажаа значителни разлики што значи тие варијабли не влијаат врз ниту една друга варијабла, т.е. не се во корелација со начинот на писменото изразување и проблемите со кои се соочуваат студентите.

Анализата покажа дека генерално сите групи студенти во своите состави не нудат доволно докази да ги поткрепат аргументите и она што сакаат да го пренесат. Исто така во секој есеј беше забележана нејасна референција на заменките. Сепак, групата на ГАСЈ покажа поголемо отсуство на податоци и поголемо присуство на нејасни референцијални и конјунктивни врски. Ова се гледа преку вредноста на p ($p = .015$ и $p = .006$) во односот на РГ и ГАВЈ наспрема ГАСЈ.

Компонентата 1 има влијание и врз варијаблата контекстуални ефекти/напор на процесирање на пораката со тоа што недоволниот број докази и информации влијаат врз СЕ (мали)/РЕ големи (СЕ = contextual effects/РЕ = processing effort). Логично е есеите каде што недостасувале аргументи да бидат оценети со 2 односно дека контекстуалните ефекти биле мали и напорот за процесирање вложен од страна на читачот бил голем. Со други зборови, кога читачот имал најголеми потешкотии со разбирање на пораката на текстот тоа било заради отсуството на докази т.е. аргументи. Ова се гледа преку вредноста на p која е помала од .05 ($p = .044$, $p = .030$).

Со цел да се одговори на прашањето дали пораката на текстот е разбрана на ист начин од моја страна и од страна на другите наставници кои ги прегледуваа составите и дали доколку постојат разлики кои се варијаблите кои влијаеле врз различното разбирање, беше извршена основна компонентна анализа. Со оваа анализа се провери во колку случаи, наставниците коишто учествуваа во оценувањето не се согласиле во однос на варијаблата *разбирање на пораката* (MU). Резултатите го покажаа следново: Од 15 состави напишани од родените говорители, во 50% од случаите (односно за 7 состави) има согласност меѓу мене и другите наставници во однос на тоа дали и како сме ја разбрале пораката на текстот. За групите на кои англискиот им е немајчин јазик, за 21 од 30 состави (70% од случаите) постои согласност меѓу наставниците во однос на тоа дали и на кој начин е разбрана пораката.

Што се однесува до варијаблите кои влијаеле врз разбирањето, анализата покажа дека врз разбирањето на пораката на текстот од страна на другите наставници влијаела компонентата 1 (нејасната референција на заменките и недоволниот број докази), додека за мене при разбирање на пораката поважна била компонентата 2 која се состоеше од: 1) Ф2 т.е. презентирање на нови информации на несоодветно место и губење на фокусот, 2) нејасно претставена идеја при што читачот не знае што пишуваачот сака да каже и 3) несоодветна дистрибуција на старата и новата информација). Иако вредноста на факторот $p = .065$, таа се зема во

обзир бидејќи вредноста е блиска до 0.05 и навестува постоење на разлики.

Во однос на варијаблата САМОСВЕЕСТ, резултатите покажаа дека во случаите кога пораката била разбрана од моја страна покрај компонентата 2, големо влијание имала варијаблата САМОСВЕЕСТ за СТАВОТ, односно дали пишуваачот во напишаниот текст јасно го изразува и поткрепува сопствениот став кон темата. СТАВОТ пак беше условен од фактот дали читачот го задржува својот ЛИЧЕН ТОН или во текот на пишувањето се дистанцира од она што го тврди. За другите наставници пак, покрај компонентата 1, варијаблите САМОСВЕЕСТ за ПУБЛИКА, КОНТЕКСТ и ЦЕЛ имале поголемо влијание од варијаблата СТАВ при разбирање на пораката.

Интересно беше да се спореди која група студенти имаат проблеми со варијаблата САМОСВЕЕСТ. Поголемиот број студенти (64.4%) во своите есеи покажаа дека немаат СВЕЕСТ за ПУБЛИКАТА. Со други зборови, ова е заеднички проблем за сите студенти со тоа што резултатите покажаа дека овој проблем е поприсутен кај говорителите на англискиот како немајчин (62,1%).

Што се однесува до варијаблата САМОСВЕЕСТ за КОНТЕКСТОТ во 29 случаи од 45 (64,4%) КОНТЕКСТОТ не е јасно претставен и претставувал пречка за читачот при разбирање на пораката. Во однос на разликите меѓу групите се забележа дека поголем е процентот на говорителите на англискиот како немајчин јазик (62,1%) кои во своите состави не обрнуваат внимание на јасно претставување на КОНТЕКСТОТ, а со тоа прикажуваат и недоволен број на контекстуални ефекти.

Иако променливата ТЕМАТСКА РЕЧЕНИЦА не одиграла влијание врз разбирање на пораката на текстот, треба да се напоменат разликите кои се појавија во самите групи. Од 40% есеи кои содржат добро развиена тематска реченица, најголемиот број отпаѓа на групата на ГАВЈ (55,6%). Оваа група сочинета од говорители на различни мајчини јазици поуспешно ја совладала стратегијата за составување добра тематска реченица од РГ. Ова е интересно бидејќи РГ имале повеќе искуство со американските модели на писмено изразување, но покажуваат дека ГАВЈ подобро ги совладале техниките за успешно писмено изразување. Што се однесува до групата на ГАСЈ најголемиот број студенти напишале недоволно развиени тематски реченици.

Беше извршена и анализа дали некој од независните варијабли влијае врз зависната варијабла ТЕМАТСКА РЕЧЕНИЦА. Беше утврдено дека студентите кои студираат технички науки користат подобро развиени тематски реченици (64,7%) од студентите кои студираат општествени науки. Можната претпоставка за ова е дека студентите од техничките науки размислуваат поаналитички и при претставување на она што сакаат да го кажат пишуваат тематска реченица која јасно покажува во

која насока ќе се развива текстот. Интересно е дека во ниту еден состав од студентите од техничките науки не отсутствуваше тематска реченица додека во 7 состави напишани од студентите од општествените науки воопшто немаше тематска реченица.

Варијаблата ФОКУС исто така влијаела врз разбирање на пораката. Одржувањето на фокусот претставуваше општ проблем за сите три групи студенти. Беше проверено која група најчесто има проблеми со одржување на фокусот. Од 32 случаи каде што беше забележан проблем со неодржан фокус, 14 (43, 8%) се состави напишани од родените говорители. Со други зборови, наставниците забележале дека РГ имаат најмногу проблеми со Ф1 од сите три групи, додека ГАСЈ имаат најмногу проблеми од сите три групи со Ф2.

Со цел да се увиди влијанието на сите варијабли врз разбирање на пораката и корелацијата на условите на релевантност со истите варијабли, во ова истражување беше извршена и анализа да се увиди од што зависи дали еден состав ќе биде оценет со 1 (големи контекстуални ефекти, мал напор вложен при процесирање на текстот), 2 (мали контекстуални ефекти, голем напор при процесирање), 3 (средни контекстуални ефекти, среден/не оптимален напор при процесирање) или 4 (мали контекстуални ефекти и мал напор при процесирање).

Резултатите покажаа дека променливата ТЕМАТСКА РЕЧЕНИЦА не влијае значително врз варијаблата СЕ/РЕ (СЕ/РЕ, contextual efforts/processing effort), односно времето на процесирање не зависи во голема мера од фактот дали тематската реченица е добро развиена или не. Од друга страна пак променливата ФОКУС влијае врз СЕ/РЕ. Во случаи кога фокусот не бил одржан, есеите биле оценети со 2 или 3. Во 12 од 32 состави со неодржан фокус (37,5%) контекстуалните ефекти биле мали, а напорот за просецирање голем. Во 13 случаи од 32 (40,6%) контекстуалните ефекти и напорот на процесирање биле неоптимални кога не бил одржан фокусот. Непостоењето на свест за публиката влијаело есејот да биде оценет дека содржи мали контекстуални ефекти и потребен е голем напор на процесирање. Во 12 од 29, односно во 41,4% од случаевите на читачот му било потребно подолго време и поголем напор за процесирање на пораката. Што се однесува до влијанието на свеста за СТАВОТ, анализата покажа дека доколку еден есеј е оценет со 2 (ЦЕ/СЕ мали и ПЕ/РЕ голем) во 83,3% од случаите тоа е резултат на непостоење на свест за ставот на пишувачот кон темата. И последната варијабла, самосвест за ЦЕЛТА влијаела врз ЦЕ/ПЕ. Кога есеите биле оценети со ЦЕ/ПЕ 2 во 91,7 % од случаите тоа било резултат на немањето свест за целта зошто е напишан текстот.

Теоријата на релевантност кажува дека читачот вложува напор да разбере еден текст доколку тој е релевантен за него/неа. Но, исто така за читачот е важно пишувачот да му понуди големи контекстуални ефекти

со што ќе му го намали времето и напорот вложени за разбирање на текстот.

Ако напишаниот текст е оценет со 1, случај кога се задоволени условите на релевантност, претпоставката беше дека пораката ќе биде разбрана. И тоа се докажа дека во 83,3% од случаите пораката на текстот била разбрана кога биле понудени големи или оптимални контекстуални ефекти. Во 75% од случаите пак кога ЦЕ/СЕ биле мали, а ПЕ/РЕ голем текстовите не биле разбрани.

Што се однесува до разбирање на текстовите од моја страна, резултатите се исти со другите наставници во случај на ЦЕ (големи)/ПЕ(мал) и ЦЕ(мали)/ПЕ(голем) но, забележана е разлика во однос на тоа кои текстови јас сум ги оценила со 4 т.е. ЦЕ (мали)/ПЕ(мал), а кои другите наставници. За другите наставници во 5 од 12 состави (47,1%) оценети со ЦЕ мали и ПЕ мал, пораката не била разбрана, додека од моја страна пораката секогаш била разбрана, дури и во составите во кои имало мали контекстуални ефекти. Одговорот на прашањето зошто се појавиле разлики е во различните компоненти кои се важни за различни наставници. Статистиката покажа дека кога јас не сум ја разбрала пораката тоа се должно на: презентирање на новите информации на несоодветно место (Ф2), нејасно презентирани идеи, што пак е резултат на проблемите кои ги има студентот со синтаксата или логиката (Clarity 3), несоодветната дистрибуција на старата и новата информација (Clarity 5) и непостоењето самосвест за ставот. Од другите наставници пораката не била разбрана кога немало доволен број докази (Clarity 3), кога заменките имале нејасна референција (Clarity 1) и кога пишуваачот не бил свесен за публиката, контекстот и целта на напишаното (резултатите се прикажани табеларно во Додаток 1).

Како што беше кажано на самиот почеток, една од целите на ова истражување беше да се утврдат и да се проучат универзалните проблеми кои ги имаат студентите при пишување на англиски јазик како мајчин и немајчин. Откако беа класифицирани универзалните проблеми во четири пошироки категории: тематска реченица, фокус, јасност и самосвест, беше применета статистичка програма за да се проучи дали меѓу самите групи има некои значителни разлики.

Генерален заклучок и дискусија

Сумираните резултати од анализата на составите покажуваат дека:

1. Родените говорители на англискиот јазик генерално имаат повеќе проблеми со одржување на *фокусот* (Ф1) од говорителите на англискиот јазик како немајчин (ГАСЈ и ГАВЈ), додека ГАСЈ имаат повеќе проблеми со *фокусот* (Ф2) од РГ и ГАВЈ. Ф1 значеше дека е презентирана информација нерелевантна за темата или има повторување на иста

информација, а Ф2 значеше дека е презентирана нова информација која за разлика од Ф1 е поврзана со темата, но презентирана е на несоодветно место.

2. ГАСЈ имаат повеќе проблеми со недоволен број докази или информации од РГ и ГАВЈ, односно во нивните состави недостасуваат докази за поткрепа на презентираните аргументи и тоа претставува проблем за читачот. Од друга страна, пак, ГАВЈ најдобро ги поткрепуваат своите аргументи со докази.

3. Што се однесува до присуството на нејасни идеи, РГ имаат најмалку проблеми со ова. Тоа се должи на фактот што англискиот им е мајчин јазик, па затоа немаат сериозни проблеми со синтаксата и несоодветниот вокабулар, што беа главни причинители за една идеја да биде оценета како нејасна, т.е. читачот да не знае што пишуваачот сакал да каже.

4. ГАСЈ имаат најмногу проблеми со нејасните референции на заменките од сите три групи. Одговорот на ова прашање може да се побара во културолошките разлики и постоењето на различни референти за заменките во второ лице еднина и множина, како и за потребите да не се биде експлицитен во сопствениот израз.

Како што е наведено на почетокот на овој труд, објаснувањата на причините за правилно или неправилно разбирање на еден текст беа побарани во теоријата на релевантност на Спербер и Вилсон и максимите на Грајс. Правилното разбирање на пораката на еден текст зависи од видот на контекстуалните ефекти и потребниот напор кој го вложува читачот за процесирање на пораката. Прашање кое се провлекуваше во текот на истражувањето е: ако пораката не е разбрана правилно и ако пишуваачот и читачот не се разбираат, дали за тоа е одговорен пишуваачот или читачот? Одговорноста паѓа и на читачот и на пишуваачот. Со други зборови, лингвистичките елементи и кохезијата се одговорност на пишуваачот, додека кохерентноста којашто е резултат на спојот на лингвистичките и реторички варијабли е одговорност на читачот.

Прашањето што се наметнува од ова истражување е дали при предавање на писмено изразување наставниците ќе продолжат да ги користат англиските и американските модели на пишување коишто служат за обука на студентите да се изразуваат писмено на начинот на којшто се комуницира во светот, или, пак оваа истражување ќе ги инспирира експертите да формираат модели и напишат учебници за академско писмено изразување на македонски јазик.

Бројката од 45 писмени состави и 43 интервјуирани студенти можеби не е доволна за генерализирање на заклучоците до кои се дојде, но, сакам да напоменам дека се работи за бројка која во консултација со наставниците по реторика и методи на истражување беше одредена како доволна да одговори на прашањата на истражувањето и поставената

работна хипотеза. Детална анализа на составите беше возможна на помал број состави.

Во иднина е потребно да се врши контрастивна анализа на состави напишани на македонски и англиски јазик како и на македонски и друг јазик кој се изучува како странски. Во понатамошните студии препорачливо е да бидат вклучени поголем број студенти и да се обрне внимание на културните и општествените разлики, на контрастот урбана-рурална средина каде се стекнува образованието, на религијата, фактори кои влијаат врз нашето спознание и разбирање на светот и односите во него. Во Република Македонија има различни етнички групи што значи дека таа е богато тло за компаративни истражувања во кои ќе бидат вклучени горенаведените критериуми. Покрај теоријата на релевантност во идните истражувања пожелно е да се вклучи теоријата на комуникација.

Идните истражувања би можеле да вклучат интервјуа не само со студентите, туку и со наставниците, со што би се проучиле различните идеи за тоа што е добар текст, и за врската меѓу текстот и контекстот. Се надевам дека овој труд ќе допринесе во развојот на стратегии при наставата на писмено изразување на странски јазик со тоа што ќе ги претстави и ќе ги опише конкретните особености на дискурсот присутен во писмените состави на говорители коишто се изразуваат на англиски јазик како немајчин.

Додаток 1:

Descriptive Statistics

Status		N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Native (PT)	F1 per Page (Ф1)	15	.00	.74	<u>.3453</u>	.29112
	F2 per Page (Ф2)	15	.00	1.63	<u>.8324</u>	.46916
	Cl 2 per Page	15	.25	2.50	1.0533	.57579
	Cl 3 per Page	15	.00	2.76	<u>1.0366</u>	.75085
	Cl 4 per Page	15	.00	1.88	<u>.3917</u>	.54542
	Cl 5 per Page	15	.00	3.81	1.2072	1.19542
	Cl per Page	15	.25	10.94	5.0398	2.88363
	Cl 1 per page	15	.00	3.33	<u>1.3511</u>	.98095
	VoiceShift per Page (промена на личниот тон)	15	.00	1.48	.3381	.53061
	Valid N (listwise)	15				
ESL (GAVJ)	F1 per Page (Ф1)	15	.00	2.70	<u>.5771</u>	.70751

	F2 per Page (Ф2)	15	.00	1.40	<u>.4730</u>	.51122
	CI_2 per Page	15	.18	2.79	1.5109	.74092
	CI_3 per Page	15	.00	2.43	<u>.6125</u>	.74810
	CI_4 per Page	15	.00	4.05	1.0040	1.08830
	CI_5 per Page	15	.00	3.78	1.3493	1.17529
	CI per Page	15	1.09	11.62	5.6668	3.28134
	CI 1 per Page	15	.00	2.79	<u>1.2799</u>	.82737
	VoiceShift per Page (промена на личниот тон)	15	.00	1.75	.2970	.44221
	Valid N (listwise)	15				
EFL (GASJ)	F1 per Page (Ф1)	15	.00	2.50	<u>.5589</u>	.86386
	F2 per Page (Ф2)	15	.00	2.22	<u>.5218</u>	.73939
	CI_2 per Page	15	.00	6.15	1.7795	1.88668
	CI_3 per Page	15	.00	7.50	<u>2.2897</u>	2.14281
	CI_4 per Page	15	.00	2.50	.9261	.93151
	CI_5 per Page	15	.00	2.94	1.1707	.98584
	CI per Page	15	5.00	21.25	9.9228	4.81032
	CI 1 per Page	15	.71	6.67	<u>3.7568</u>	2.13995
	VoiceShift per Page (промена на личниот тон)	15	.00	1.54	.2279	.44473
	Valid N (listwise)	15				

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

- Blass, R. (1990). *Relevance Relations in Discourse: A study with special reference to Sissala*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Choi, J. (2005). *A Contrastive Analysis of Argumentative Essays Written in English by Korean ESL students and by Native English-Speaking Students*. Unpublished Dissertation. Southern Illinois University Carbondale.
- Connor, U. & R. Kaplan. (Eds.). (1987). *Writing across languages: Analysis of L2 text* Reading, MA: Addison-Wesley.
- Connor, U., & Johns, A. M. (Eds.). (1990). *Coherence in Writing: Research and Pedagogical Perspectives*. Alexandria, VA: TESOL, Inc.
- Connor, U. (1996). *Contrastive Rhetoric: Cross-cultural aspects of Second-language Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferris, D. (1994a). Rhetorical strategies in students persuasive writing: Differences between native and non-native English speakers. *Research in the Teaching of English*, 28, 46-67.
- Ferris, D. (Summer 1994b). Lexical and Syntactic Features of ESL Writing by Students at Different Levels of L2 Proficiency. *TESOL Quarterly*, 28(2), 414-420.
- Firth, J.R. (1957). *Papers in Linguistics 1934-1951*. London: OUP.
- Grice, H.P. (1975). Logic and Conversation, in P. Cole and J. L. Morgan (Eds.). *Syntax and Semantics, vol. III: 41-58, Speech Acts*. New York: Academic Press.
- Halliday, M.A.K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Indrasuta, C. (1987). *A Comparison of the Written Compositions of American and Thai Students*. Unpublished doctoral. University of Illinois, Urbana-Champaign.
- Monassar, H. M. A. (2005). *Cohesion and coherence: Contrastive transitions in the EFL/ESL writing of university Arab students*. Unpublished dissertation. Ball State University.
- Reid, J. M. (1988). Quantitative differences in English prose written by Arabic, Chinese, Spanish, and English students. *Dissertation Abstract International*, 50(3), 672A.
- Silva, T. (1990). Second language composition instruction: Developments, issues and directions in ESL. In B. Kroll (Ed.), *Second Language Writing: Research insights for the classroom* (pp. 11-23), New York: CUP.
- Silva, T. (1993). Toward an understanding of the distinct nature of L2 writing: The ESL reserach and its implications. *TESOL Quarterly*, 27(4), 657-677.

Sperber, D., & Wilson, D. (1986). *Relevance: Communication and Cognition*. Cambridge, MA: Harvard University Press..

Widdowson, H.G. (2004). *Text, Context, Pretext: Critical Issues in Discourse Analysis*. Malden, MA: Blackwell Publishing.

Емилија БОЈКОВСКА

ПРЕДЛОШКАТА СИНТАГМА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Според дистрибуцискиот критериум, предлозите во македонскиот јазик можат да се дефинираат како неменливи зборови што стојат пред именска или заменска синтагма¹ и се комбинираат само со долгата акузативна личнoзаменска форма (*го, заг, ѝред, со* итн.) (в. Бојковска 2011).

Во предлошка функција се употребуваат и состави од два предлога и именка: *во ѝолза на* (со целно значење), *со ѝомош(ѝа) на* (со инструментално значење), *без оѝлед на* (со допусно значење) итн..

Од аспект на депендентната граматика, во конструкциите со именка одн. заменка и со предлог како показател по зависност, како глава (конститутивен, создавачки елемент) на конструкцијата би можеле да се определат и именката одн. заменката и предлогот, па според тоа би се требало да се говори за именски одн. заменски синтагми или за предлошки синтагми.

Покрај категоријата апел, Тополињска (1974: 20 и натаму) ја разгледува категоријата зависност на именската синтагма (именската фраза) во рамките на граматичките категории што одлучуваат за синтагматската служба на фразата. Кога зависи од глагол, именската синтагма се јавува „(1) во конгруентна врска, на пр. *учиѝелoѝ ѝишува*, (2) во директна зависност, на пр. *Ќе ѝо ѝрашам учиѝелoѝ*, (3) и во индиректна зависност од глаголот, на пр. *Му давам книѝа на учиѝелoѝ*“, при што „називот на еден учесник на релацијата може да се поврзува со глагол и со предлошка врска, сп. на пр. *Се мие со саѝун*, *Мислам на ѝебе*, и сл.“ (1974: 20 и следн.). “Трочлена[та] парадигма по зависност од глагол наоѓа продолжение во четвртиот граматикализиран облик кој изразува зависност од име, имено обликот со експонентот *наг*“, граматикализиран фразен облик, кој делумно комутира со други „предлошки именски фрази“ (*книѝа од Малески, ѝрсѝен од злѝѝо иѝн*.) (1974: 24).

¹ Под именска синтагма се подразбира зборовна група чија глава е именка. Овој поим е потесен отколку кај Минова-Гуркова (2000: 109), која со поимот именска синтагма ги опфаќа зборовните групи чија глава „е именка или збор(оформа) со именска функција (пред сè замени, но и придавки и броеви)“. Во овој труд зборовните групи со наведените зборовни класи како глава претставуваат заменски и придавски синтами.

Во прегледот на синтагмите во македонскиот јазик, Минова-Ѓуркова (2000: 102 и следн.) покрај именската, глаголската, придавската и прилошката синтагма, ја наведува предлошката синтагма и истакнува дека во согласност со именувањето на синтагмата според конститутивниот член, би требало конститутивен член на предлошката синтагма да биде предлог, кој е, инаку конкретен показател, конектор, специјализирано лексичко средство што укажува на зависноста на именката или на збороформата со именска функција – наспрема личноглаголската форма или наспрема друга именка. Поради тоа се чини со повеќе право, во случаите кога имаме предлог со именка или именска збороформа – можеме да зборуваме за зависна именска синтагма или група, а не за предлошка синтагма или група, бидејќи овие именски групи ги имаат истите карактеристики како и сите други именски групи, само што содржат показател по зависност – предлог; на пример, наспрема: *неџоваџаа љоследна книџа*, стои: *во/за/со...неџоваџаа љоследна книџа*; наспрема: *љрвиоџ сљуденџ* : *љораџи/зараџи/го...љрвиоџ сљуденџ* итн.

Не постои сомнеж во прифатливоста на ставот дека зборовните групи од овој вид би можеле да се приопштат кон именските синтагми ако се земе предвид флексијата на именката. Именките во македонскиот јазик, со исклучок на еден незначителен дел (*Пеџреџа, Аџанаса, џаџка* итн.), немаат синтетични падежни форми кога се поврзуваат со предлог, а споевите од предлог и именка во стара падежна форма се целосно адвербијализирани и се сметаат за сложени прилози (*вкџџи, наземи, љодземи* итн.) бидејќи деклинираните именки сраснале со предлогот и не можат да се употребуваат самостојно (Корубин 1986: 207 и следн.). Меѓутоа, ако именската синтагма со предлог како показател по зависност се нарече зависна именска синтагма, тој назив од структурен аспект не би бил индикативен во депедентната граматика, бидејќи именските синтагми во реченицата по правило (значи и тие без предлог) се зависни.² Називот предлошка именска синтагма, пак, би се косел со принципот според кој синтагмата (фразата) се именува според главата, при што секоја синтагма може да има само една глава. Називот именска синтагма, кој би ги инкорпорираше именските синтагми со предлог, би бил двозначен зашто би ги опфаќал и тие без предлог и тие со предлог.

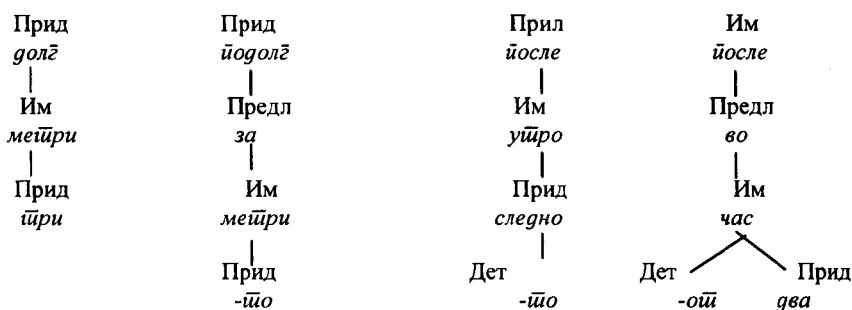
Именските синтагми со и без предлог како показател по зависност можат да зависат од различни видови зборови. Именските синтагми без предлог можат да зависат директно од глагол, именка, придавка или

² Ова произлегува оттаму што реченицата во депедентно-глаголската граматика се определува како глаголска синтагма. Тоа значи дека сите реченични сегменти (членови), вклучувајќи го субјектот, зависат од глаголот. Според тоа, субјектот не „ужива“ специјален статус и покрај конгруенцијата со личноглаголската форма, појава, која во зависност од целта на дијаграмот, може да се претстави во депедентниот приказ, ако од зборовно се премине на морфемско ниво на расчленување на јазичните единици.

прилог, а оние со предлог зависат од предлогот, кој се јавува како „посредник“ меѓу споменатите наредени зборови и именската синтагма, што се гледа од следниве зависентни дијаграми на реченици, именски, придавски и прилошки синтагми:

Сонува стирашни случки. Сонува за иднината. чииање книџи чииање на книџије

долџ ири метри йоголџ за ири метри йосле, следното утро йосле, во два часот

Ако се земат дистрибуцијата и синтаксичката функција како критериуми за разграничување меѓу именските синтагми со предлог како показател по зависност и оние во кои отсуствува ваквиот показател, ќе се констатираат големи разлики: синтагмите со предлог се јавуваат во синтаксички функции што не можат да ги вршат синтагмите без предлог (предлошки објект, индиректен објект, во најголемиот број случаи пространствена и директивна определба) и обратно, постојат синтаксички функции што можат да ги вршат само синтагмите без предлог (субјект, директен објект). Оттаму произлегува дека вбројувањето на зборовните групи со предлог како показател по зависност во именските синтагми би

довело до потреба од разликување два вида именски синтагми: именски синтагми со предлог и такви без предлог.³

Флексијата на збороформите комбинирани со предлог, која во однос на именките служеше како противаргумент за определбата на споменатите зборовни групи како предлошки синтагми, може да се прошири врз заменките. Во овој контекст особено значење имаат личните заменки. Како што беше кажано погоре, личните заменки комбинирани со предлог, можат да се јават само во долгата акузативна форма (*со вас*, а не: **со вие/вам/ве/ви*)⁴. Според ова, би можело да се тврди дека предлогот и' наложува на личната замена одредена зборформа.

Врз основа на дистрибуцијата и на синтаксичката функција на зборовните групи со предлог како показател по зависност и на тие без предлог, како и врз основа на флексискиот критериум во однос на личните заменки комбинирани со предлог како показател по зависност, во овој труд се определува предлогот како глава на синтагмите, кои се нарекуваат предлошки синтагми. Како што веќе беше кажано, поимот именска синтагма, пак, ги опфаќа само групите зборови чија глава е именка и кои не содржат предлог како показател по зависност.

Предлогот и именката одн. заменката на појавно ниво се наоѓаат во однос на меѓузависност. Би можело да се тврди дека појавата на предлог ја условува задолжителната појава на именка/замена или обратното: дека појавата на именка или замена во дадена околина ја условува задолжителната појава на предлог. Освен именки/именски синтагми и замени/заменски синтагми, како сателити (групи зборови подредени) на предлогот можат да се јават придавки/придавски синтагми (*џо смејашаа за убав*) и прилози/прилошки синтагми (*го овде*). Има и извесен број случаи кога предлогот се слева со прилогот (*оговде*, *гошука*, *гошаму* итн.). Со оглед на тоа што предлогот никогаш не се јавува самостојно, зборовните групи зависни од предлог се определуваат како негови облигаторни сателити.

Определбата на предлогот како глава на горенаведените групи зборови е практична и во однос на анафоризацијата. Во рамките на реченицата постојат случаи кога анафората ја заменува само именската синтагма како сателит на предлогот, а тој останува незаменет, и случаи кога анафората го зазема местото на целата предлошка синтагма. Првиот случај може да се илустрира со предлошкиот и со експанзивниот објект, каде што личната замена и прилогот ја заменуваат само именската синтагма:

- *Разговарааа за вештииоа крадец* : *Разговарааа за него*.
- *Разговарааа за найорноао џајување* : *Разговарааа за џоа*.
- *Порасна за џоловина мејар* : *Порасна за џолку*.

³ Спореди ја класификацијата на именските синтагми кај Минова-Гуркова (2000: 112 и натаму) според категоријата зависност.

⁴ Знакот * означува неправилен израз.

Посебно место во македонскиот јазик зазема предлошката синтаґма со предлогот *на*, која може да врши различни синтаксички функции. Во некои употреби предлогот *на* има свое лексичко значење: од основното пространствено значење (*сеги на ѝокривоѝ*), се развиле директивното (*се качи на ѝокривоѝ*), временското (*на ѝолнок*), начинското (*на шеџа*), дистрибутивното (*ѝприѝаѝи на ден*) и други значења (сп. Корубин 1980: 177 и натаму). Во други употреби, пак, тој претставува чисто граматичко средство за изразување на различни дативни односи (како сателит на глагол) и на различни генитивни односи (како сателит на именка) (Корубин 1990: 199 и натаму). При заменската анафоризација на предлошките синтаґми што изразуваат дативни односи во реченицата, целата предлошка синтаґма се заменува со долгата дативна личнозаменска форма, што може да се илустрира со индиректниот објект:

- *Му даде веѝување на момчеѝо* : *Му даде веѝување нему*.

Но дури и овде постои тенденција кон употреба на аналитичната конструкција *на неџо* наместо: *нему*. При анафоризацијата на предлошките синтаґми со предлогот *на*, чие значење е надвор од дативните односи во реченицата (на пример во предлошкиот објект), важи веќе илустрираното правило за анафоризација, според кое со замена се заменува само именската синтаґма, а предлогот останува незамент:

- *Личи на ѝаѝка си* : *Личи на неџо*.

Замената на именската синтаґма со долга личнозаменска форма делумно важи и за именските синтаґми во рамките на предлошките синтаґми со ситуативно (пространствено) значење, при што овде е можна и замена на целата предлошка синтаґма со прилог за место. Говорејќи за анафоризацијата на именските членови во реченицата и на прилошките определби со заменски зборови, Минова-Ѓуркова (1988: 56) го наведува примерот:

- *Цркваѝа беше од ѝули, а во ридоѝ лежеа женаѝа и децаѝа*.

- *Цркваѝа беше од ѝули, а во неџо / ѝаѝу лежеа женаѝа и децаѝа*.

Во именската област начелно важи правилото дека анафоризацијата во предлошкиот атрибут, кој е пандан на предлошкиот објект, се одвива исто како во споменатиот реченичен сегмент, додека предлошката синтаґма со *на*, која изразува генитивни односи, обично се анафоризира со присвојна заменска придавка:

- *желбаѝа за усѝех* : *желбаѝа за ѝоа*

- *желбаѝа на кандидаѝоѝ* : *неџоваѝа желба*

Анафоризацијата на предлошките синтаґми во различните синтаксички функции е наведена во долните табели.

Посебно обележје на македонскиот јазик е удвојувањето на директниот објект, на индиректниот објект и на т. н. слободен датив. Од споменатите удвоени реченични сегменти, предлошката синтаґма се јавува во

индиректниот објект и во варијантите на т. н. слободен датив (Минова-Гуркова 2000: 206 и натаму). Во сите удвоени реченични сегменти се јавува граматикализираниот предлог *на* (в. д.).

При разгледувањето на синтаксичките функции на предлошките синтагми се прави разграничување меѓу дополненија (комплементи или „актанти“) и додатоци (сп. Енгел 1996). Во врска со реченичните сегменти, разграничувањето се врши според два критериума: супкласна специфичност и облигаторност. Дополненијата можат да се комбинираат само со одредени поткласи глаголи, што значи дека се тие супкласно специфични сателити на глаголот. Наспроти тоа, додатоците можат да се јават со произволни глаголи. Освен тоа, дополненијата можат да бидат облигаторни или факултативни, а додатоците се секогаш факултативни. Според тоа, дополненијата се супкласно специфични и/или облигаторни реченични сегменти, а додатоците се аспецифични и факултативни реченични сегменти (Енгел 1997: 23 и натаму). Дополненијата влегуваат во валенциската шема на надредениот елемент, додека додатоците се разгледуваат независно од валентноста (в. Бојковска 2005 и 2005а). Определбата на дополненијата како супкласно специфични реченични сегменти и на додатоците како аспецифични реченични сегменти, се разбира, зависи од обемот на постулираните класи. Определбата на додатоците се должи пред сè практичниот аспект. Со оглед на тоа што при една крајно детална класификација би се добиле само (огромен и непрегледен број) дополненија, додатоците се определуваат на поопшто рамниште. Така на пример, како додаток се определува категоријата ситуативни реченични сегменти, што не значи дека секој глагол може да се јави со секоја нејзина разновидност.

Следува приказ на синтаксичките функции на предлошките синтагми, при што предлогот *на* како граматичко средство е означен со *na_r*:

Предлошката синтагма како реченичен сегмент			
Назив на синтаксичката функција	Прашање чиј одговор е соодветниот реч. сегмент	Анафора на предлошката синтагма	Пример (и парафраза)
1 Дополнение на глагол			
1.1 Предлошки објект	предлог + <i>кого/што</i>	предлог + лична/показна зам.	<i>Се <u>попираме на</u> <u>личниот</u> <u>вешување</u>.</i>
1.2 Индиректен објект (<i>на_r</i>)	<i>кому му</i>	долга дат. личнозам. форма	<i>Му <u>ги</u> <u>госи</u> <u>а</u> <u>ви</u> <u>ја</u> <u>одговори</u> <u>на</u> <u>јоднесувачој</u> <u>на</u> <u>барањето</u>.</i>

Предлошката синтагма во македонскиот јазик

1.3 Директивно дополние ⁵	<i>каге, кон кое месѝо</i>	<i>ѝаму, наѝаму</i>	<i>Се движеа <u>кон селото</u>.</i>
1.4 Експанзивен објект ⁶	<i>за колку</i>	<i>за ѝолку</i>	<i>Ја ѝроширија <u>улицата за ѝри меѝри</u>.</i>
1.5 Ситуативно (пространствено и временско) дополние ⁷	<i>каге</i> <i>коџа</i> <i>колку долџо⁸</i>	<i>ѝаму</i> <i>ѝоџаш</i> <i>ѝолку долџо</i>	<i>Кукаѝа се наоџа <u>на улицата „Илинденска“</u>.</i> <i>Несрекаѝа се случи <u>во два часоѝ</u>.</i> <i>Сосѝанокот ѝтраеше <u>од два до ѝеѝ часоѝ</u>.</i>
1.6 „Слободен“ датив ⁹			
а) Датив на полза (Dativus commodi) (<i>на_г</i>)	<i>кому му</i>	долга дат. личнозам. форма / за + личнозам. форма	<i>Му ја отѝвори враѝата <u>на сѝарецот</u>.</i> → <i>Ја отѝвори враѝата за неџо.</i>
б) Датив на штета (Dativus in-commodi) (<i>на_г</i>)	<i>кому му</i>	долга дат. личнозам. форма	<i><u>На џосѝиноѝ</u> му се скриши чаѝата.</i>
в) Датив на вршител на дејство или на носител на состојба (<i>на_г</i>)	<i>кому му</i>	долга дат. личнозам. форма	<i><u>На деѝеѝо</u> му се јаге.</i> <i><u>На џосѝиноѝ</u> му се сѝие.</i>
г) Присвоен датив (Dativus pos-sessivus) (<i>на_г</i>)	<i>кому му</i>	долга дат. личнозам. форма / делумно: присв. атрибут (присв. зам.придавка)	<i>Му ѝи изми рацеѝе <u>на деѝеѝо</u>.</i> → *Ги изми рацеѝе <u>на деѝеѝо</u> /неџовиѝе раце. <i>Деѝеѝо му сеџи <u>на ѝаѝка си в скуѝ</u>.</i> → <i>Деѝеѝо сеџи <u>во скуѝот</u> на ѝаѝка си / неџовиѝо скуѝ.</i>
2 Додаток на глаголот			
2.1 Начински додаток	<i>како</i>	<i>ѝака</i>	<i>За неа зборува <u>со ѝрезир</u>.</i>
2.2 Ситуативен додаток			
а) Пространствен додаток ¹⁰	<i>каге</i>	<i>ѝаму</i>	<i>Филмот џо <u>гледаа во дневната соба</u>.</i> <i>Се движеа <u>ѝо ѝаѝот</u>.</i>

⁵ Директивното дополние се јавува во три значенски варијанти: почетна точка на движење или потекло, правец на движење и цел на движење. Во комбинација со топоними може да се испушти предлогот *Оѝиџе Прилеј*; *Замина Биѝола* (Минова-Гуркова 2000: 218)

⁶ Експанзивниот објект изразува (мерлива) промена во просторот (и во времето). Може да се јави и како именска синтагма (*Порасна ѝеѝ ценѝишмеѝри*).

⁷ Пространствената определба мже да се јави и како именска синтагма: *Беше Скоѝје* (Минова-Гуркова 2000: 218).

⁸ Временската определба за која се поставува прашањето *колку долџо*, може да се вброи во експанзивниот објект (в. фуснота 6).

⁹ Терминот слободен датив е недоволно прецизен зашто не е јасно дали под „слободен“ се подразбира аспецифичен или факултативен реченичен сегмент. Некои „слободни“ дативи се супласно специфични и/или облигаторни, според тоа се дополненија.

б) Временски додаток	коџа колку долџо	џоџаш џолку долџо	Заминувааџ на училиџиџе во 8 часоџ. Учаџ џо два часа на ден.
в) Причински додаток	зоџџо од коџа џричина	џџака од џџаа џричина	Го убиџа од зависџ. Не доџдоа џораџи зафаџеносџ.
г) Условен додаток	џод коџ услов (коџа)	џод џоџ услов џоџаш	Не се соџласувааџ џод џџе услови.
д) Допусен додаток	(и) џокраџ џџо	(и) џокраџ џоа	И џокраџ снеџоџ доџаџуваа на доџговореноџо месџо.
џ) Целен додаток	со каква цел (зоџџо)	заџоа со џџаква цел	Доџдоа зараџи сосџџанокџи.
е) Инструментален атрибут	со + џџо (коџо)	со + лична/ показна зам.	Сече со нож.
ж) Рестриктивен додаток ¹¹	во однос на џџо/сџоред џџо	во однос на џоа /сџоред џоа	Во однос на условиџе, џџе сме заџоволни. Од џрофесионален асџекџ, сџ е во ред.
з) Комитативен додаток ¹²	со коџо/џџо без коџо/џџо намесџо коџо/џџо	со + лична/ показна зам. без +лична/ показна зам. намесџо + лична/показна зам.	Оџџаџува со неџо. Теџко му живее без неџо. Разџоваа со заменикоџ намесџо со џреџсеџаџелоџ.
2.3 Одречен додаток	-	-	Во никоџ случаџ не се соџласува.
2.4 Егзистиматорски додаток ¹³	-	-	Сџоред џроџноџиџе, нема да се соџласаџ. За џџа, џреџаџ.
2.5 „Слободен датив“ ¹⁴			

¹⁰ в. фуснота 7.

¹¹ Рестриктивниот додаток означува ограничувачки фактор за важењето на состојбата на работите изразена во реченицата (други примери.: џџо се однесува до мене, сџ е во ред. Професионално сум заџоволен.)

¹² Комитативниот додаток (од називот комитативен падеж во угро-финските јазици, падеж на придружување' од лат. *comes* 'придружник') означува придружна околност, околност што отсуствува или околност што заменува друга околност. Под околност се подразбира лице, предмет, дејство итн. (други примери: Го џрифаџџа џредлоџоџ без да расмислаџ. Осџџааа дома намесџо да џроџеџџаџџ). Во комитативниот додаток не влегуваат реченичните сегменти што означуваат партнер во вршењето на дејството (на пр. разџовара /се кара со некоџо).

¹³ Егзистиматорскиот додаток (од лат. *existimare* 'проценува') ја изразува проценката на состојбата на работите изразена во реченицата од страна на говорителот или неговиот став во однос на тоа (други примери: Само џоџ се смееше. Тоџ само се смееше).

¹⁴ Аспецифичен слободен датив е и етичкиот датив (Dativus ethicus), кој обично се јавува како лична замена (Му јаџеше ли?)

б) Датив на мера/ оценувач/ гледиште (Dativus iudicantis) (<i>на</i>)	кому му	долга дат. личнозам. форма / за + личнозам.форма	Победата му йрејстивува голема радоси на кандидатите. → Победата йрејстивува голема радоси за кандидатите. Судата му е йресолена на дејето. → Судата е йресолена за дејето.

Во реченицата можат да се јават повеќе предлошки синтагми како сателити на глаголот:

- *Му се заблагодаруваат на организаторот за учеството.* (индиректен и предлошки објект)
- *И покрај вчерашниот договор, се караат со соседот за меѓата.* (допусен додаток, два предлошки објекта)
- *Во иети часот заминува со иријателите за Скопје со воз.* (временски додаток, комитативен додаток, директивно дополнителство, инструментален додаток)

Предлошките синтагми можат да се јават и како сателити на збор што не е глагол. Тогаш се говори за атрибути. И кај сателитите на именката се прави разграничување меѓу дополненија и додатоци, при што како критериум се зема само супкласната специфичност со оглед на тоа што атрибутите на именката се начелно факултативни. Дополненијата на именката се јавуваат само кај определени поткласи именки, а додатоците кај произволни именки.

Предлошката синтагма како атрибут на именка			
Назив на синтаксичката функција	Прашање чиј одговор е соодветниот атрибут	Анафора на предлошката синтагма	Пример (и парафраза)
1 Дополнителство на именка			
1.1 Предлошки атрибут	предлог + кого/што	предлог + лична/показна зам.	разговор за иштинувањето
1.2 Дативен атрибут	кому	за + личнозам. форма	доделување награди на победниците
1.3 Директивен атрибут	каде / кон кое место	таму, натаму	иштинување за Град
1.4 Експанзивен атрибут	за колку	за шолку	ишпирување за ири мејри
1.5 Присвоен атрибут (<i>на</i>)	чиј	присв. зам. прид.	имотот на иринериите → Иринериите имат имот.

1.6 Субјектен атрибут (<i>на_r/од сѝрана на</i>)	<i>чиј</i>	присв. зам. прид.	<i>ѝрисиѝгнувањето на ѝосѝиѝте → Госѝиѝте ѝрисиѝгнаа.</i>
1.7 Авторски атрибут (<i>на_r</i>)	<i>чиј</i>	присв. зам. прид.	<i>романоѝ <u>на</u> <u>ѝисаѝелоѝ</u> → Писаѝелоѝ <u>ѝо</u> <u>создаде</u> / <u>наѝиѝа</u> романоѝ.</i>
1.8 Објектен атрибут (<i>на_r</i>)	<i>чиј</i>	присв. зам. прид.	<i>наѝрадување <u>на</u> <u>ѝобедниѝиѝте</u> → Некој <u>ѝи</u> <u>наѝради</u> <u>ѝобедниѝиѝте</u>.</i>
1.9 Дефинирачки атрибут (<i>на_r</i>)	<i>каков</i>	<i>ѝаков</i>	<i>движењето <u>на</u> <u>феминизмоѝ</u> → Феминзмоѝ <u>е</u> <u>движење</u>.</i>
1.10 Експликативен атрибут (<i>на_r</i>)	<i>каков</i>	<i>ѝаков</i>	<i>искра <u>на</u> <u>надежѝа</u> → Искраѝа значи <u>надеж</u>.</i>
1.11 Атрибут на носител на особина (<i>на_r</i>)	<i>чиј</i>	присв. зам. прид.	<i>ѝиѝноѝта <u>на</u> <u>ѝрашањето</u> → Прашањето <u>е</u> <u>ѝиѝно</u>.</i>
1.12 Атрибут на продукт (<i>на_r</i>)	<i>на ѝиѝо (чиј)</i>	(присв. зам. прид.)	<i>авѝороѝ <u>на</u> <u>делоѝо</u> → Делоѝо <u>е</u> <u>ѝродукѝ</u> <u>на</u> <u>авѝороѝ</u>.</i>
1.13 Атрибут на припадност (<i>на_r</i>)	<i>чиј</i>	присв. зам. прид.	<i>училиѝиѝето <u>на</u> <u>ќерка ми</u> → Ќерка ми <u>ѝриѝаѝа</u> <u>кон</u> <u>училиѝиѝето</u>.</i>
1.14 Атрибут на прикажан објект (<i>на_r</i>)	<i>чиј</i>	присв. зам. прид.	<i>сликаѝа <u>на</u> <u>ќерка</u> <u>ми</u> → Сликаѝа ја <u>ѝрикажува</u> <u>ќерка ми</u>.</i>
2 Додаток на именката			
2.1 Квалитативен (вклуч. начински) атрибут	<i>каков</i>	<i>ѝаков</i>	<i>ваза <u>од</u> <u>ѝорцелан</u> <u>ѝредлоѝ</u> <u>со</u> <u>ѝолемо</u> <u>значење</u> <u>возење</u> <u>со</u> <u>ѝолема</u> <u>брзина</u></i>
2.2 Партитивен атрибут	<i>делумно: чиј</i>	<i>делумно: присв. зам. прид.</i>	<i>една ѝоловина <u>од</u> <u>куќаѝа</u> → Половинаѝа <u>е</u> <u>дел од куќаѝа</u>.</i>

2.4 Ситуативен атрибут			
а) Пространствен атрибут	каде	ѿ таму	сѿолоѿ во двороѿ,
б) Временски атрибут	(од) коѿа	(од) ѿоѿаш	разговороѿ од вчера
в) Причински атрибут	од коѿа ѿричина	од ѿаа ѿричина	убисѿво од зависѿ одложување ѿоради лошѿо време
г) Условен атрибут	ѿод кој услов	ѿод ѿој услов	ѿрифакане на ѿредлоѿи ѿод ѿше услови
д) Допусен атрибут	(и) ѿокрај ѿѿо	(и) ѿокрај ѿоа	ѿрисѿѿнување на договореноѿо месѿо и ѿокрај снеѿоѿ
ѓ) Целен атрибут	за коѿо/ѿѿо за ѿаа цел	за + лична зам. за ѿаа цел	оброк за нас ѿексѿови за ѿпераскажување
е) Инструментален атрибут	со + праш. зам.	со + показна/лична зам.	сечење со нож
е) Комитативен атрибут	со коѿо/ѿѿо без коѿо/ѿѿо намесѿо коѿо/ѿѿо	со + лична/показна зам. без + лична/показна зам. намесѿо + лична/показна зам.	ѿаѿување со неѿо ѿаѿување без неѿо гледање филм намесѿо ѿеаѿарска ѿреѿсѿава

Предлогот *на* во некои случаи комутира со други предлози, а особено со *од*: *слика на/од ѿобедникоѿ* (сп. Тополинска 1974: 24; Корубин 1990: 215 и натаму; Спасов 1993). Предлошките синтагми, по правило, се постноминални атрибути. Во разговорниот јазик некои од нив се јавуваат и пред именката (*на сесѿра ми моливоѿ*). Една именка може да се јави со повеќе предлошки синтагми со различни синтаксички функции:

- човек со голема наобразба од најѿѿше месѿа (квалитативен и директивен атрибут)
- ѿроѿирување на улицаѿа за ѿри меѿри од сѿрана на оѿѿѿинаѿа (објектен, експанзивен и субјектен атрибут)
- доделување (на) наѿради на ѿобедниѿѿе од сѿрана на жириѿо (објектен, дативен и субјектен атрибут)
- сличносѿа на синоѿ со ѿаѿко му (атрибут на носител на особина и предлошки атрибут)
- ѿрошеѿка на деѿеѿо со ѿаѿко му (субјектен и комитативен атрибут)
- ѿаѿување на учениѿѿе за Охрид со авѿобус (субјектен, директивен и инструментален атрибут)

Кога се предлошките синтагми атрибути на придавка, се класификуваат на истиот начин како кај именката: на дополненија и на додатоци. Единствениот критериум е супкласната специфичност, бидејќи и сателитите на придавката се начелно факултативни.

Предлошката синтагма како атрибут на придавка			
Назив на синтаксичката функција	Прашање чиј одговор е соодветниот атрибут	Анафора на предлошката синтагма	Пример (и парафраза)
1 Дополнение на придавка			
1.1 Предлошки атрибут	предлог + <i>коџо/иџо</i>	предлог + лична/показна зам.	<i>задоволен со <u>усиехој</u> џорг на победата најправен од челик</i>
1.2 Дативен атрибут (<i>на_r</i>)	<i>кому му</i>	долга дат. личнозам. форма	<i>Тој им е џознај <u>на сиие колеџи</u>.</i>
1.2 Градуативен атрибут на компаратив	<i>за колку</i>	<i>за џолку</i>	<i>џосџар <u>за две</u> <u>џодини</u></i>
1.3 Споредбен атрибут на позитив	<i>колку + придавка/ како коџа</i>	<i>колку + лична /показна зам. како џоџаш</i>	<i>сџар <u>колку неџо</u> <u>љубезен како</u> <u>секоџаш</u></i>
1.4 Споредбен атрибут на компаратив	<i>од коџо/ иџо</i>	<i>од + лична / показна зам.</i>	<i>џосџар <u>од џебе</u></i>
	<i>од коџа</i>	<i>од џоџаш</i>	<i>џобрзо <u>од вчера</u></i>
1.5 Споредбен атрибут на суперлатив	<i>од коџо/ иџо</i>	<i>од + лична /показна зам.</i>	<i>најсџар <u>од сиие</u></i>
	<i>каде</i>	<i>џаму</i>	<i>најсџар <u>во селото</u></i>
2 Додаток на придавка			
2.1 Начински атрибут	<i>како</i>	<i>џака</i>	<i>дочекан <u>со</u> <u>неџоџвање</u></i>
2.2 Ситуативен атрибут			
а) Пространствен атрибут	<i>каде</i>	<i>џаму</i>	<i>џосџавен <u>во дворот</u> <u>нейознај кај нас</u></i>
б) Временски атрибут	<i>коџа</i>	<i>џоџаш</i>	<i>донесен <u>пред два</u> <u>дена</u></i>
в) Причински атрибут	<i>од која џричина</i>	<i>од џаа џричина</i>	<i>убиен <u>од џубомора</u> <u>оџсуџен џоради</u> <u>болести</u></i>
г) Условен атрибут	<i>џод кој услов</i>	<i>џод џој услов</i>	<i>џрифайџив <u>џод</u> <u>наши услови</u></i>
д) Допусен атрибут	<i>(и) џокрај иџо</i>	<i>(и) џокрај џоа</i>	<i>неодолив <u>и џокрај</u> <u>ценаџа</u></i>
џ) Инструментален атрибут	<i>со + праш. зам.</i>	<i>со + показна/ лична зам.</i>	<i>исечен <u>со нож</u></i>
е) Комитативен атрибут	<i>со коџо/иџо</i>	<i>со + лична/ показна зам.</i>	<i>џоканеџ <u>со</u> <u>џарџнероџ</u></i>
	<i>без коџо/иџо</i> <i>наместџо</i>	<i>без +лична/ показна зам. наместџо +</i>	<i>усвоен <u>без</u> <u>џласање</u></i>

	<i>коџо/шџо</i>	лична/показна зам.	усвоен <u>наместо</u> <u>одбиен</u>
2.3 Одречен атрибут	-	-	<u>џпредлоџи</u> , <u>неџрифатливе џод</u> <u>никакви услови</u> .
2.4 Егзистиматорски атрибут	-	-	<u>обиџоџи</u> , <u>за жал</u> <u>неусџешен</u> .

Предлошките синтаґми обично стојат зад придавската глава. Според правилата за збороред во именска синтаґма, кај придавките употребени како сателити на именка треба да постои контактна позиција меѓу именката и придавката како нејзин сателит, и меѓу придавката и нејзиниот сателит (во случајов: предлошка синтаґма) (сп. Минова-Ѓуркова 2000: 146 и следн.). Тоа се гледа од примерите:

- *човек џорџ на усџехоџи*
- *расџојание џоџолемо од џџри меџџри*

Една придавска глава може да се јави со повеќе атрибути:

- *донесен од Скоџје со воз* (директивен и инструментален атрибут)
- *џроџаџен вчџера во Скоџје и џоџкрај забранџџа* (временски, пространствен и допусен атрибут)

И кај прилозите важи истата поделба на дополненија и на додатоци како кај именките и придавките. Ретки се прилозите со облигаторни сателити, на пр. *родум* (со директивен атрибут: *родум од Скоџје*).

Предлошката синтаґма како атрибут на прилог			
Назив на синтаксичката функција	Прашање чиј одговор е соодветниот атрибут	Анафора на предлошката синтаґма	Пример (и парафраза)
1 Дополнение на прилог			
1.1 Предлошки атрибут	предлог + <i>коџо/шџо</i>	предлог + лична/показна зам.	<i>далеку од куџаџџа</i> <i>џорџо на џобџеџаџџа</i>
1.2 Градуативен атрибут на компаратив	<i>за колку</i>	<i>за џолку</i>	<i>џобрзо за џџри секунџи</i>
1.3 Споредбен атрибут на позитив	<i>колку + придавка/ како коџа</i>	<i>колку + лична / показна зам. како џоџаџџ</i>	<i>брзо како џџеџе</i> <i>брзо како вчџера</i>
1.4 Споредбен атрибут на компаратив	<i>од коџо/ шџо</i> <i>од коџа</i>	<i>од + лична / показна зам. од џоџаџџ</i>	<i>џобрзо од конкурџенџоџџи</i> <i>џорано од обичџно</i>
1.5 Споредбен атрибут на суперлатив	<i>од коџо/ шџо</i> <i>каџе</i>	<i>од + лична /показна зам. џџаму</i>	<i>наџразумџо од сџџџе</i> <i>наџбрзо во селоџџо</i>

2 Додаток на прилог			
2.1 Ситуативен (пространст. и врем. додаток)	каде	и́аму	овде, <u>кај нас</u>
	коџа	и́оѓаш	и́оѓаш, <u>во два часои́</u>

Во некои употреби, пред се' во рамките на ситуативните или на директивните определби, предлозите имаат повеќе или помалку сопствено лексичко значење и, по правило, можат да комутираат со други предлози:

- *кука́иѝа на/и́пред/заг/го/и́од улица́иѝа* (пространствена определба)
- *разѓовор и́пред/и́о/за́ време на часои́* (временска определба)

Наспроти тоа, во други случаи (на пример, во предлошкиот објект и во предлошкиот атрибут), предлозите често немаат опишано значење, а нивната комутација со други предози не е можна или е ограничена:

- *се и́лаи́и од и́днинаи́ѝа*
- *надеж за и́одобра и́днина*
- *благодарно́иѝ сѝрема/кон не́џо*

Приказот на синтаксичките функции на предлошката синтагма ја покажува нејзината разновидна дистрибуција како сателит на глагол, именка, придавка и прилог. Во најголемиот број синтаксички функции на предлошките синтагми се јавува предлогот *на*, кој е обично граматикализиран и нема свое лексичко значење (освен, на пример, во ситуативните и во директивните определби). Тоа доведува до „пренатрупаност“ на предлогот *на* во реченицата, од што произлегуваат „ред стилски и други незгоди“ и потребата од неговото одбегнување (Корубин 1990: 215 и натаму; сп Минова-Ѓуркова 2000: 80). Предлогот *на* може да се избегне со испуштање (на пр. во објектниот атрибут со нечленувана именка: *госи́тавување и́исма*, наместо: *госи́тавување на и́исма*) со заменување со друг предлог (*и́аѓа врз не́џо*, наместо: *и́аѓа на не́џо*) или со заменување на предлошката синтагма со збор или со инаква зборовна група (*дневно* наместо: *на ден*; *дојде да се и́реслече* наместо: *дојде на и́реслекување*).

ЛИТЕРАТУРА:

Бојковска, Емилија (2004): „За проблематиката на некои македонски граматички термини“, *XXX научна конференција на XXXVI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид 11-13 август 2003*, стр. 471-487.

Бојковска, Емилија (2005): „Дополненија и додатоци на глаголот“, *Литературен збор (LI)*, 1-3, стр. 15-24.

Бојковска, Емилија (2005а): „Разграничување меѓу дополненијата и додатоците на глаголот“, *Литературен збор (LI)* 4-6, стр. 43-56.

Бојковска, Емилија (2011): „Предлог за класификација на неменливите зборови според дистрибуцискиот критериум“, *XXXVII научна конференција на XLII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид 5 и 6 јули 2010. Скопје* (во печат)

Корубин, Благоја (1986): *Јазикот наш денешен*. Скопје: Огледало.

Корубин, Благоја (1990): *На македонско граматички теми*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Минова-Гуркова, Лилјана (2000): *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Спасов, Људмил (1993): „Конкуренија на предлозите на и *od* во конструкциите книгата на Теа vs книгата од Теа“, *Folia Philologica Macedono-Polonica* 2, стр. 179-183.

Тополинска, Зузана (1974): *Грамматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик – род број, ѝсоченост*. Скопје: МАНУ.

Единица на латиница:

Engel, Ulrich (1996): *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Gross.

Маргарита ВЕЛЕВСКА

ДЕЛ ОД СИСТЕМОТ КОМПАРАТИВНИ РЕЧЕНИЦИ
ВОВЕДЕНИ СО *le même ... que, le même ... qui*

Le même ... que, le même ... qui се корелативни сврзници карактеристични за изразување компаративни односи за идентичност. Тие означуваат реална или претпоставена идентичност помеѓу два одвоени и различни термини.

- (1) Pour moi, cela ne fit aucun doute, la Reine, sa mère, lui avait donné **le même** conseil **que** la mienne. (Elle)
- (2) (...), et l'on croit, le temps de quelques secondes, que l'on va voir **la même** pièce **que** la saison dernière, (...). (MAT)

Комбинацијата **le même ... que** може означува идентичност на состојба на определено лице согледана во различни временски етапи.

- (3) C'est **le même** Vassilev **qui** a monté l'an passé, à la Taganka, avec un immense succès, "le Cerceau", de Victor Slavkine, (...). (NO)

Même може да се јави како придавка или како замена. Во првиот случај, корелатив е сврзникот **que** :

- (4) Les parlementaires européens ont **le même** traitement de base **que** les "hexagonaux". (NO)
- (5) Et pourtant, il est né **la même** année **que** Chardin, en 1699, (...). (Fig)

Кога **même** е замена, постојат две форми : **le même qui** и **le même que**. Првата се применува ако, во еталонот, теминот кој се споредува има функција на субјект или директен објект на кој му претходи предлог :

- (6) C'est **le même qui** est venu ce matin.

- (7) C'est **le même** à qui j'ai parlé.¹

Во останатите случаи се применува конструкцијата **le même que**.

- (8) Il est évident que le jeune homme qui s'exprimait dans "Vipère au poing" n'est pas **le même que** l'auteur de 70 ans. (PM)

Во примерот (8), изразот е сврзнички бидејќи воведува комбинација која се однесува само на еден збор, а не и на реченицата во целина. За разлика од цитираниот пример, во следнава реченица :

- (9) (...) on s'aperçoit que les tueurs qui firent carrière à Auschwitz sont **les mêmes que** ceux qui, au cours des quatre derniers mois de la guerre, vinrent méthodiquement organiser les assassinats en série à Ravensbrück et à Matthausen. (Exp)

que има посложена природа бидејќи поседува и вредност на сврзник и вредност на релативна замена.

Компаративните реченици кои содржат **le même ... qui** и **le même ... que** ги карактеризира и појава на т.н. зегма, појава на редуцирање која е остварлива само во случаи кога првиот и вториот член на компарацијата имаат иста синтаксичка улога.

- (1) Pour moi, cela ne fit aucun doute, la Reine, sa mère, lui avait donné **le même conseil que** la mienne. (Elle)
- (1a) Pour moi, cela ne fit aucun doute, la Reine, sa mère, lui avait donné **le même conseil que** *m'avait donné* la mienne.
- (1b) Pour moi, cela ne fit aucun doute, la Reine, sa mère, lui avait donné un conseil **pareil à** celui que m'avait donné la mienne.

Во говорниот јазик, често се употребува **pareil** наместо **le même** што значи дека тоа се два синонимни термини. **Pareil** е придавка во изразот **pareil que**, но граматичарите препорачуваат употреба на **pareil à** :

- (3) C'est **le même** Vassilev **qui** a monté l'an passé, à la Taganka, avec un immense succès, "le Cerceau", de Victor Slavkine, histoire onirique d'une maison, **pareille à** un prolongement surréalisant de "la Cerisaie". (NO)

¹ Примерот е цитиран во : Wartburg, Zumthor, *Précis de syntaxe du français contemporain*, стр. 141.

Корелативната формација **tel que** ја содржи придавката **tel** и сврзникот **que** и означува квалитативна еднаквост или, како што велат авторите Ле Бидоа, „компарација која доведува до идентификување на сликите, според степенот на нивната сличност со реалноста,².

Вредноста на овој израз е слична со онаа што ја поседува компаративната морфема **comme**.

Зависната реченица воведена со корелативот **tel que** може да се јави во функција на атрибут :

- (10) Il est **tel que** son père.³

или може да има улога на квалификатив, зад именка :

- (11) Cela dit, la dame lointaine et mystérieuse, **telle qu'on** la dépeint volontiers, ne correspond guère à sa véritable identité. (Exp)

Во сите примери од овој вид **tel (telle)** и **que** се непосредно врзани. За разлика од **comme**, овие корелативни сврзници му даваат поголема прецизност на изразот.

- (12) **Tel que** je le connais, je sais que son intelligence, dont la contrepartie est une hésitation permanente, le conduira à renoncer. (PM)

Во наведениот пример, **tel** е атрибут на заменката **le**, а компарацијата се однесува на состојбата на споменатото лице. **Tel que** може да алтернира со **comme** :

- (13) J'en veux énormément aux critères d'art qui ont passé leur temps à dénigrer durant la construction, **comme** l'ont fait de vulgaires échetiers, **tel** Louis Pauwels.
(L'évJ)

Регистрирани се и примери кадешто наместо комплетна корелативна формација поместена е само придавката **tel**, со вредност на морфемата **comme**:

- (14) Le voilà soudain, **tel** un mouton enragé, qui vole son patron, ourdit un piège diabolique dans lequel tombe son rival, commet un meurtre et devient clochard. (Télérama)

² G.&R. Le Bidois, o.c., стр. 265 : "(...) une comparaison qui aboutit à identifier les peintures, selon leur degré de ressemblance à la réalité".

³ Примерот е цитиран во *Грамајшка на францускиот јазик* на М. Папик, стр. 203.

(14a) Le voilà soudain, **comme** un mouton enragé, (...).

Ако се применат тестовите за испитување на компаративните особини, се доаѓа до следниве резултати :

Пред сè, можноста за замена на определена компаративна морфема со некоја друга, под услов да не дојде до промена на смислата на реченицата, не е идентична кај **même, pareil** и **tel**.

Le même que може да се замени со морфемата **pareil**, како што веќе напоменавме, и тоа главно е карактеристика на говорниот јазик. Во извесна мера, смислата на еталонот е модификувана (како што покажуваат примерите 1 и 16), иако основната идеја во реченицата останува иста.

Tel que може да се заменува со морфемата **comme**, но не во секој контекст. Пример за соодветноста на нивно заемно менување претставува реченицата под број (14).

Tel que може да се заменува со морфемата **ainsi que** :

(11) Cela dit, la dame lointaine et mystérieuse, **telle qu'on la dépeint volontiers, ne correspond guère à sa véritable identité.**

(11a) Cela dit, la dame lointaine et mystérieuse, **ainsi qu'on la dépeint volontiers, (...).**

Кај корелативните изрази **le même ... que** и **le même ... qui**, бришењето на компаративните морфемии главно е неможно поради тоа што доведува до нелогични реченични конструкции :

(1) Pour moi, cela ne fit aucun doute, la Reine, sa mère, lui avait donné **le même conseil que** la mienne.

*(1a) Pour moi, cela ne fit aucun doute, la Reine, sa mère, lui avait donné conseil la mienne.

Идентична е ситуацијата и при бришење на морфемата **tel que** :

(15) (...) je suis quelqu'un qui n'est pas vraiment un couturier-technicien **tel que** l'histoire de la couture le souhaiterait. (PM)

*(15a) (...) je suis quelqu'un qui n'est pas vraiment un couturier-technicien l'histoire de la couture le souhaiterait.

Бришењето на целиот еталон кај речениците со **le même ... que** ја нарушува структурата на реченицата :

- (2) (...), et l'on croit, le temps de quelques secondes, que l'on va voir **la même** pièce **que** la saison dernière, (...).

* (2a) (...), et l'on croit, le temps de quelques secondes, que l'on va voir, (...).

Речениците со **tel que** може, во извесни случаи, да фигурираат како логични и по бришењето на еталонот иако подеднакво е застапен и бројот на примери кои ја немаат оваа можност.

- (16) Ulla m'accepte **tel que** je suis. (PM)

* (16a) Ulla m'accepte.

- (11) Cela dit, la dame lointaine et mystérieuse, **telle qu'on** la dépeint volontiers, ne correspond guère à sa véritable identité.

- (11b) Cela dit, la dame lointaine et mystérieuse, **telle qu'on** la dépeint volontiers, ne correspond guère à sa véritable identité.

Дистрибуцијата на елементите во реченицата не е строго определена и еталонот може да се наоѓа на почетокот (пр. 12), во средината (пр. 11) или на крајот на реченицата (пр. 1).

Прилозите кои ги следат компаративните изрази главно се вообичаени кај компаративните реченици. Меѓутоа, во корпусот кој го обработивме не се најдени такви примери. Истата констатација важи и за консултираните библиографски единици. При обид да се воведат прилози во речениците кои се цитираат во ова поглавје, се добиваат резултати кои наведуваат на заклучок дека присуството на прилог за „нагласување на значењето“ е сосема остварливо:

- (1) Pour moi, cela ne fit aucun doute, la Reine, sa mère, lui avait donné **le même** conseil **que** la mienne.

- (1a) Pour moi, cela ne fit aucun doute, la Reine, sa mère, lui avait donné **exactement le même** conseil **que** la mienne.

- (11) Cela dit, la dame lointaine et mystérieuse, **telle qu'on** la dépeint volontiers, ne correspond guère à sa véritable identité.

- (11a) Cela dit, la dame lointaine et mystérieuse, **justement telle qu'on** la dépeint volontiers, ne correspond guère à sa véritable identité.

Се разбира, не може да се внесе кој и да е прилог туку главно прилози за начин, како на пример: **exactement, justement, tout juste, complètement, tout à fait**, и други.

Во однос на редот на зборовите во реченицата, би требало да се напомене дека инверзијата, која е мошне честа кај компаративните реченици, ја среќаваме и кај овој вид реченици кои изразуваат односи на еднаквост. Главно, речениците кои ја содржат корелативната формација **le même ... que** и **le même ... qui** не се подложни на инверзија. Во корпусот не се документирани примери со инверзија, а ваквата можност не се споменува ниту во делото на М. Бидоа⁴, посветено на инверзниот ред на зборови, ниту пак кај М. Папиќ⁵ кој се занимава токму со оваа проблематика.

Наспроти ова, дозволена е употребата на инверзен ред зборови во еталони со **tel que** иако најголемиот број примери во корпусот имаат нормален збороред.

- (17) **Tel est le dilemme que doit trancher le gouvernement pour accorder une rémission à une Sécurité sociale exsangue. (Exp)**

Во однос на прашањето кој од глаголските начини е најзастапен кај компаративните реченици за изразување еднаквост, не постои специфика врзана за овој тип. Индикативот е најчесто застапен, потоа следи кондиционалот (презент или перфект), а употребата на субјунктивот е мошне ретка, како, на пример, кај компаративно-хипотетичките реченици со **comme si** :

- (18) **En la voyant, Kadhafi la regarda comme si elle eût été une étrangère.**

⁴ R. Le Bidois, *L'inversion du sujet dans la prose contemporaine (1900-1950)*, D'Artrey, Paris, 1952.

⁵ M. Papić, *L'expression et la place du sujet dans les Essais de Montaigne*, PUF, Paris, 1970.

Список на кратенките во корпусот примери:

L'évJ (L'événement du jeudi)

Ненад ВУЈАДИНОВИЌ

СТАТУСОТ НА СРПСКИОТ (СРПСКОХРВАТСКИОТ) ЈАЗИК ВО ОСНОВНИТЕ УЧИЛИШТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ ОД 1945 ДО 1991 ГОДИНА

Како што веќе имавме можност да нагласиме во неколку наврати,¹ наставата на српски јазик и изучувањето на Српскиот јазик како наставен предмет во Република Македонија имаат релативно долга традиција.

Долгогодишниот заеднички живот во иста држава и специфичната положба на тогашниот српскохрватски јазик во рамките на СФРЈ, каде што овој јазик, иако без „особени официјални привилегии“, во практиката најчесто ја имаше функцијата на „неофицијално средство за поширока комуникација“ (Bugarški 1991: 58),² како и значителното присуство на припадниците на повеќе национални заедници чиј мајчин јазик е некогашниот српскохрватски, придонесоа наставата на овој јазик, но и овој наставен предмет (како мајчин и како немајчин јазик)³ да добијат важно место во македонскиот образовен систем.

Во овој труд ќе се фокусираме на податоците што првенствено се поврзани со прашањето на статусот на овој јазик во основните училишта во Република Македонија во рамките на периодот од крајот на Втората светска војна до почетокот на распаѓањето на СФРЈ. При анализата на состојбите поврзани со ова прашање се послуживме и со податоците што можат да се најдат во Државниот завод за статистика на РМ.⁴

Табеларните и графичките прегледи, како и коментарите на состојбите, ќе се однесуваат на податоците поврзани со наставата на српски (српскохрватски) јазик и со изучувањето на предметот Српски (Српскохрватски) јазик како мајчин во посочениот период и ќе бидат споредени со состојбите карактеристични за другите јазици кои на истото ниво во тоа време се изучуваа во основните училишта во Федерална (Народна/Социјалистичка) Република Македонија. Податоците се следени и кла-

¹ В.: Vujadinović 2002; Вујадиновиќ 2008; итн.

² Во врска со ова прашање в. и фуснота бр. 13.

³ Термините *мајчин* одн. *немајчин* јазик во текстов се употребуваат во согласност со нивната традиционална употреба во нашата воспитно-образовна практика (в.: Алексова 2003: 5, 7; Бојковска 2003: 21; итн.).

⁴ В.: Статистика 1954: 280; 1969: 213; 1976: 232; 1981: 300; 1984: 346; 1992: 19.

сифицирни според следниве периоди: 1945/46-1959/60, 1960/61-1969/70, 1970/71-1979/80 и 1980/81-1990/91.

Освен ова, даден е и преглед на усвоените и аплицираните наставни планови и во тој контекст се следени и показателите релевантни за истражување на статусот на предметот Српски (Српскохрватски) јазик, одн. за обемот на изучувањето на овој предмет во основните училишта како мајчин и како немајчин јазик (т.е. како „еден од јазиците на народите, односно народностите, на Југославија“; План 1966: 12).⁵

На крајот од трудот е дадена и графичка споредба на односот на естимиралиот број припадници од српската етничка заедница на училишна возраст⁶ со бројот на учениците кои ја следеле наставата на тогашниот српскохрватски јазик во текот на целиот истражуван период.

⁵ Главен извор за информации од овој тип беа фондовите на Бирото за развој на образованието и на Државниот архив на Република Македонија.

⁶ Во официјалните статистички податоци за овој период нема информации за точниот број на населението од српска националност според определена возраст. Естимацијата на бројот на учениците е направена врз основа на бројот на децата од српска националност на училишна возраст пописот на населението во Република Македонија извршен во 2002 година. Нивната процентуална застапеност во рамките на бројот на сите Срби евидентирани како државјани на Република Македонија од пописот во 2002 година е земена како основа за претставување на бројот на децата од истата етничка заедница на училишна возраст за периодот 1945-1991.

Од учебната 1945/46 до 1959/60 година

	Наставен јазик во основните училишта	Број на училишта	Број на паралелки	Број на ученици	Број на наставници
1945/46	вкупно	1034	2345	109185	1935
	македонски	830	1913	85863	1527
	албански	142	281	15454	254
	турски	55	131	6702	125
	српски	7	20	1166	19
1946/47	вкупно	1036	2374	111057	1896
	македонски	816	1899	85389	1485
	албански	148	317	15980	269
	турски	65	133	7280	123
	српски	7	25	1408	19
1947/48	вкупно	1208	2892	130091	2109
	македонски	964	2234	97472	1612
	албански	166	417	20714	314
	турски	71	213	10203	165
	српски	7	28	1702	18
1948/49	вкупно	1239	2894	132797	2108
	македонски	982	2146	94959	1546
	албански	179	476	25399	375
	турски	71	243	10722	163
	српски	7	29	1717	23
1949/50	вкупно	1417	3256	141975	2437
	македонски	1100	2374	101666	1745
	албански	209	540	26385	421
	турски	100	314	12621	249
	српски	8	28	1303	22
1950/51	вкупно	1463	3433	143262	2548
	македонски	1134	2524	102612	1876
	албански	214	556	26702	409
	турски	104	320	12493	237
	српски	11	33	1455	26
1951/52	вкупно	1512	3734	140601	2980
	македонски	1193	2745	101524	2174
	албански	255	604	24571	480
	турски	144	348	13237	293
	српски	15	37	1269	33
1952/53	вкупно	1519	3801	135165	3041
	македонски	1288	2752	97336	2254
	албански	206	618	23376	446
	турски	144	394	13051	304
	српски	13	37	1402	37
1958/59	вкупно	1506	6597	211450	6713
	македонски	1278	5313	170924	5520
	албански	252	886	28086	776
	турски	71	244	7486	219
	српскохрватски	34	154	4952	198
1959/60	вкупно	1505	6958	224814	7039
	македонски	1280	5631	182465	5847
	албански	253	918	29469	806
	турски	63	231	7097	209
	српскохрватски	35	178	5783	158

Табела бр. 1

Податоците за овој период се прикажани нумерички, во табела број 1 (за сите наставни јазици), и графички, во графиконот број 1 (за српски, одн. српскохрватски наставен јазик; подолу во текстот).⁷

⁷ Во статистичките извори кои се однесуваат на периодот 1945/46-1952/53 наставниот јазик кој е предмет на нашето проучување се именува како *српски*, а во оние во кои се дава состојба за периодот 1958/59-1959/60 како *српскохрватски*. И во наредниот период, сè до учебната 1990/91 јазикот се води како *српскохрватски*, а од 1991/92 до денес повторно е *српски*. В. и: Минова-Гуркова 1998а: 17 („Можеби е место овде да се каже нешто во врска со имињата: *српскохрватски*, *хрватскохрватски*, *српски* или *хрватски*, и, на

Од информациите со кои располагаме може да се види дека уште во првата учебна година по Втората светска војна, постои организирана настава на српски јазик во 7 од вкупно 1034 основни училишта кои во Македонија функционирале веднаш по ослободувањето. Овој јазик, како мајчин, се изучувал во 20 паралелки, наставата ја посетувале вкупно 1166 ученици и таа била водена од страна на 19 наставници. Во учебната 1945/46 г. бројот на учениците кои посетувале настава на српски јазик изнесувал приближно 1% од вкупниот број на ученици во основното образование во Македонија (109185).

Веќе во следната учебна година (1946/47) се забележува пораст. Се зголемува бројот на паралелките и на учениците кои учат на српски јазик, но не и бројот на наставниците и на училиштата во кои се изучувал овој јазик како мајчин. Бројот на учениците кои следат настава на српски во тој период е поголем за 20% отколку во текот на претходната учебна година. Тоа е значително повеќе од вкупното зголемување на бројот на учениците, кое за целата територија од тогашната Народна Република Македонија изнесувало околу 1%. Сличен тренд се забележува и во следната учебна 1947/48 година, во која бројот на ученици кои следат настава на српски јазик е поголем за 21% отколку во претходната и изнесува 1702 ученици. Сепак, разликата во однос на претходната учебна година е во тоа што овој пат зголемувањето на бројот на учениците кои посетувале настава на српски јазик не отстапува во ист степен од зголемувањето на вкупниот број ученици кои посетувале настава во основните училишта. Во согласност со овој факт е и податокот дека зголемувањето на вкупниот број ученици во однос на претходната учебна година изнесува приближно 17%. И покрај тоа што е во значајна мера зголемен бројот на учениците кои посетувале настава на српски јазик (за само 3 години, од 1945 до 1948, може да се забележи зголемување од речиси 70%), бројот на училиштата во кои се изучувал овој јазик како мајчин останува ист (7), а бројот на наставниците кои предавале на српски јазик дури и се намалил за 1 и во оваа фаза изнесува 18.

Во наредната учебна година (1948/49) нема позначителни промени во споредба со претходната, како во однос на вкупниот број ученици кои посетувале настава во основните училишта, така и во однос на бројот на учениците кои следеле настава на српски јазик. Зголемувањето на вкуп-

крајот, сега, одделно *српски* и одделно *хрватски*. Почитувајќи го правото на секој народ, меѓу другото, да го именува својот јазик, го прифаќавме терминот *српскохрватски*, а со оглед на променетата состојба, која се однесува на свој начин и на проектот 'Современи промени во словенските јазици (1945-1995)', сега зборуваме одделно за српски и одделно за хрватски јазик. Впрочем, на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици на Филолошкиот факултет 'Блаже Конески' во Скопје од учебната 1998/99 година започна со работа лекторат по хрватски јазик. Од гледна точка на македонската страна, кога зборуваме за постојаниот контакт со српскохрватскиот јазик пред сè мислиме на неговата т.н. источна варијанта, денес – српски јазик.“).

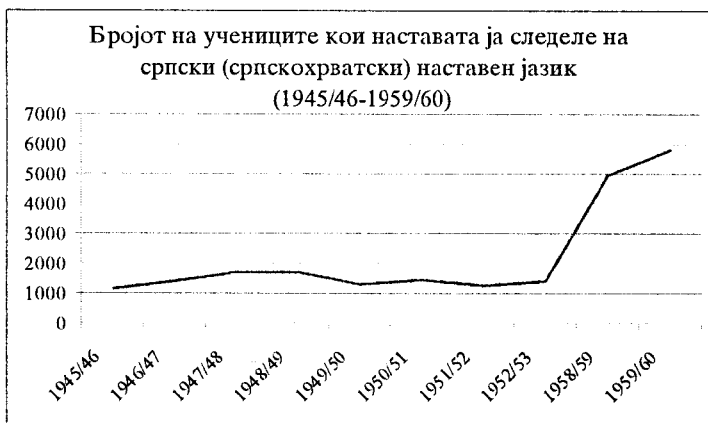
ниот број ученици изнесува приближно 1% и достигнува до 132797, а бројот на учениците кои следат настава на српски јазик е незначително зголемен и ја достигнува бројката од 1717 ученици.

Учебната 1949/50 се одликува со намалување на бројот на учениците кои следат настава на српски јазик за цели 30% и паѓа на вкупно 1303 ученици, за разлика од тоа, вкупниот број ученици кои следат настава во основно училиште се зголемува на 143262.

Во текот на следните три учебни години (до 1952/53) не се забележуваат значителни промени, како кај бројот на учениците кои следат настава на српски, така и кај вкупниот број на учениците кои посетуваат настава во основно училиште.

За периодот од петте години што следуваат (поточно од учебната 1953/54 па сè до 1957/58 година) во Државниот завод за статистика не постојат никакви податоци за состојбите во образованието во Македонија. Токму во текот на овие пет години направен е значителен пораст, не само на учениците кои го изучувале српскиот (српскохрватскиот) јазик, туку и на севкупниот број на ученици кои посетувале основни училишта и тоа: од 135165, забележани во учебната 1952/53 година, до 211450 ученици, кои се евидентирани во 1958/59; што претставува зголемување за приближно 100% во споредба со 1945/46 година. Во однос на зголемувањето на вкупниот број ученици, зголемувањето кое се однесува на учениците кои го изучувале српскохрватскиот јазик е повеќекратно поголемо. Нивниот број во оваа учебна година е зголемен за повеќе од 3 пати во однос на учебната 1945/46 година и веќе ја достигнува бројката од 4952. Во овој петгодишен период значително е зголемен и бројот на училиштата и паралелките во кои се изучувал српскиот (српскохрватскиот) јазик. Во учебната 1959/60 година, на пример, бројот на училиштата во кои се предавало на српскохрватски јазик ја достигнува бројката од 35, што е за 5 пати повеќе во однос на првата повоена учебна година. Бројот на паралелките во кои се изучувал овој јазик како мајчин веќе изнесува 178, што е за приближно 9 пати повеќе во однос на учебната 1945/46 г. Слично зголемување се забележува и кај бројот на наставниците кои предавале на српскохрватски (нивниот број во учебната 1959/60 г. достигнува 158, што е за речиси 8 пати повеќе од бројот на наставниците во 1945/46).

Во овој период од 15 години евидентен е порастот на учениците кои следеле настава на српски (српскохрватски) јазик. Зголемувањето на нивниот број значително е поголемо, не само од процентуалното зголемување на вкупниот број ученици кои следеле настава во основното образование, туку и од процентуалното зголемување на бројот на учениците кои следеле настава на секој друг наставен јазик одделно (македонски, албански и турски).

Графикон бр. 1

Во текот на овој истражуван период објавени се 5 наставни планови (1944, 1948, 1952, 1959 и 1960).

Министерството за народна просвета на Федерална Република Македонија за учебната 1945/46 година „донело Привремен наставен план и програма за народните основни училишта во Македонија, кој ги опфаќал само наставните предмети од прво до четврто одделение“ и во кој единствени предмети од областа на која се однесува нашето истражување биле: Народниот јазик, со неделен фонд од 9 часови за I и II одделение и 5 часови за III и IV, и Краснопис, кој во сите 4 одделенија се изучувал со по 1 час неделно (Николовски-Стојановиќ 2001: 194). Во наставните планови и програми од 1948 г. „битни измени нема“ (Мустафа 1996: 30).

На 5. VI 1952 година „Советот за просвета, наука и култура на Народна Република Македонија за учебната 1952/53 година, за основните училишта и осмолетките“, пропишува нов наставен план и во него, освен предметите Македонски јазик (со фонд на часови од I до VIII одделение: 9, 10, 6, 6, 5, 4, 4, 4), Туѓ јазик и Краснопис (по 1 час од II до IV), предвидено е и изучување на „Српско-хрватскиот“ јазик и тоа во VI, VII и VIII одделение со по 2 часа неделно (План 1952: 3).⁸

⁸ Во 1952 година објавен е и Наставен програм по српско-хрватски јазик за вишите одделенија на основните осумгодишни училишта и нижите класови на гимназиите со македонски наставен јазик со цел „учениците што ќе свршат неполна гимназија или осмолетка да можат правилно, усно и писмено, да ги искажуваат на српско-хрватски јазик своите мисли од областа на практичниот живот и да можат со разбирање да читаат младинска и друга литература на српско-хрватски јазик“. Интересно е да се нагласи дека, според оваа програма, предметот Српско-хрватски јазик би требало да се изучува во V, VI и VII одделение со по 3 часа неделно и во VIII одделение со 2 часа во текот на неделата. Содржините од оваа програма беа поделени на 3 предметни подрачја: Читање и говорни вежби, Граматика и граматички усни вежби, Писмени вежби, и тоа според следниот план

Во 1959 г. донесени се два наставни плана: едниот е „за основните училишта на македонски наставен јазик“, а другиот „за основните училишта на шиптарски и турски наставен јазик“ (План 1959: 12-13). Во врска со планот кој се однесува на училиштата со македонски наставен јазик стои и забелешка во која се кажува дека „за училиштата на српско-хрватски наставен јазик фондот на часовите под 1) (мајчин јазик) станува фонд на часови за српскохрватски, а фондот на часовите под 7) (српско-хрватски) станува фонд на часови по македонски јазик“. Предметот Мајчин јазик се изучува од I до VIII одделение со следниот фонд на часови: 6, 6, 6, 5, 4, 4, 4, 4; а предметот Српскохрватски (одн. Македонски) јазик како немајчин од V до VIII одделение со фонд од 2 часа неделно. Во наставните планови за основните училишта со наставен албански и турски јазик од III до VIII одделение, со неделен фонд од 3 часа, предвидено е само изучување на предметот Македонски јазик.

Новите наставни планови со иста структура се објавени и во текот на наредната 1960 г., но неколкуте помали измени во нив не се однесуваат на фондот на часовите кои претходно ги анализиравме (Сп. План 1960: 12).⁹

Според искажаното, можеме да заклучиме дека вкупниот неделен фонд на часови во сите одделенија во основните училишта по предметот Српско(-)хрватски (Народен, одн. Мајчин) јазик се движи од 32, и тоа само во првите четири одделенија (1944, 1948); преку 51, во новоформираните осмолетки (1952);¹⁰ до 39, во рамките на наставните планови од 1959, одн. 1960.

Што се однесува пак до предметот Српско(-)хрватски јазик како немајчин, податоците од 1952 г. покажуваат различни состојби: од 6 часа

за поделба на часовите на годишно ниво (респективно): I клас (V одделение) – 50, 20, 20; II клас (VI одделение) – 45, 25, 20; III клас (VII одделение) – 40, 30, 20; IV клас (VIII одделение) – 20, 25, 15 (Програм 1952: 3-24).

⁹ Во рамките на овие наставни планови и програми се објавени и програмите за предметот Српскохрватски јазик, и тоа одделно за училиштата со српскохрватски наставен јазик (План 1960: 34-48) и за оние во кои наставата се одвивала на македонски (94-99). Во двете програми содржините се поделени во предметни подрачја, но врз оваа основа не е даден и план за поделба на часовите на годишно ниво. Подрачјата на предметот Српскохрватски јазик во основните училишта во кои овој јазик се изучува како мајчин се: Почетно пишување и читање (I одделение), Читање (II-V), Изразно читање и обработка на уметнички текстови (VI-VII), Изразно читање и обработка на граматички текстови (VIII), Усно и писмено искажување (I-V), Усно и писмено изразување (VI-VIII), Поуки за јазикот (I-IV), Поуки за јазикот и обработка на граматичкиот материјал (V) и Граматика (VI-VIII). Според овие програми, предметот Српскохрватски јазик како немајчин во основните училишта се учи врз основа на следниве предметни подрачја: Вежби во читање (V-VII одделение), Говорни вежби (V-VIII), Писмени вежби (V-VI) и Поуки за јазикот (V-VIII).

¹⁰ Иако во планот тоа експлицитно не е искажано, од контекстот јасно се гледа дека, освен училишта со настава на македонски јазик, во тогашната НР Македонија имало и училишта со други наставни јазици, меѓу кои и со српскохрватскиот.

(План 1952: 3) до 11 часа неделно (Програм 1952: 4-7), додека во плановите од 1959, одн. 1960 г. стои дека ова настава се одвивала со фонд од 8 часа неделно.

Од учебната 1960/61 до 1969/70 година

	Наставен јазик во основните училишта	Број на училишта	Број на паралелки	Број на ученици	Број на наставници
1960/61	вкупно	1493	7302	239646	7570
	македонски	1277	5959	195719	6273
	албански	262	953	31216	819
	турски	54	201	6410	168
	српскохрватски	36	189	6301	197
1961/62	вкупно	1474	7602	251467	8013
	македонски	1286	6476	214178	6944
	албански	229	953	31287	888
	турски	45	173	6002	183
	српскохрватски	14	100	3000	108
1962/63	вкупно	1443	7663	256956	8471
	македонски	1241	6431	214616	7342
	албански	244	992	34569	955
	турски	50	197	6331	203
	српскохрватски	23	45	1440	55
1963/64	вкупно	1451	7733	252937	8694
	македонски	1251	6320	206982	7319
	албански	246	1071	35201	1019
	турски	50	190	5955	189
	српскохрватски	29	152	4819	167
1964/65	вкупно	1446	8071	256365	9098
	македонски	1235	6582	207903	7605
	албански	250	1115	36829	1104
	турски	48	193	5874	187
	српскохрватски	30	181	5759	202
1965/66	вкупно	1426	8075	256676	9053
	македонски	1212	6570	207172	7484
	албански	254	1154	38735	1223
	турски	46	182	5824	171
	српскохрватски	30	164	4945	213
1966/67	вкупно	1417	8166	257858	9387
	македонски	1196	6551	205460	7646
	албански	256	1253	41426	1353
	турски	47	187	5850	184
	српскохрватски	29	175	5122	243
1967/68	вкупно	1420	8202	257508	9616
	македонски	1197	6524	203205	7733
	албански	258	1331	43735	1519
	турски	46	179	5745	185
	српскохрватски	30	168	4823	245
1968/69	вкупно	1416	8396	257949	9909
	македонски	1194	6601	200600	7966
	албански	264	1451	47272	1642
	турски	45	185	5624	190
	српскохрватски	29	159	4453	189
1969/70	вкупно	1418	8733	259394	10557
	македонски	1193	6774	199759	8461
	албански	269	1636	50347	1823
	турски	44	170	5076	177
	српскохрватски	29	153	4212	250

Табела бр. 2

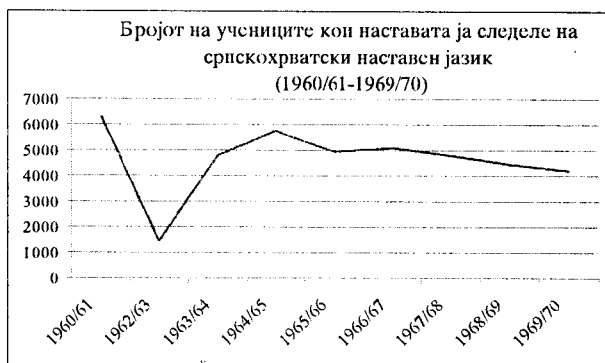
Другиот дел од анализата поврзана со статусот на наставата на српскохрватски јазик и на Српскохрватскиот јазик како наставен предмет во рамките на македонското основно образование се однесува на шеесетите години од минатиот век.

Кога станува збор за учебната 1960/61 г., мора да се нагласи дека (имајќи ги предвид статистичките податоци во рамките на комплетниот истражуван период) тогаш е забележан најголем број ученици во Македонија кои следеле настава на овој јазик (6301). Во исто време и бројот на наставници го достигнува својот максимум (183), а во слична мера се движи и зголемувањето на бројот на паралелките и на училиштата во кои се изведувала настава на српскохрватски јазик.

Во достапните материјали од Државниот завод за статистика за следната учебна година (1961/62) изостануваат податоци за бројот на училиштата, паралелките и учениците – и тоа само за оние кои се однесуваат на наставата на српскохрватски јазик. За сите останати јазици на кои се одвивала наставата, информации постојат.

Учебната 1962/63 ја карактеризира голем пад на бројот на учениците кои следат настава на српскохрватски. Бројот на учениците е намален за повеќе од 4 пати и се спушта на вкупно 1440. Важно е да се истакне дека ова не може да се протолкува како дел на некаков општ тренд што влијае врз вкупниот број ученици во основните училишта во Македонија. Напротив, бројот на учениците кои следат настава на македонски, албански и турски јазик, и покрај познатите случувања што во текот на овој период ја погодија Македонија (големите поплави кои му претходеа на катастрофалниот земјотрес во Скопје), благо е зголемен. Трендот на драстично намалување на бројот на ученици кои ја следат наставата на српскохрватски јазик може да се забележи само кога станува збор за учебната 1962/63. Веќе во наредната учебна година состојбите се враќаат на ниво слично на она од пред две години, но никогаш повеќе не се достигнува бројот од околу 6300 ученици забележан во учебната 1960/61. До крајот на ова десетлетие бројот на ученици кои посетуваат настава на српскохрватски јазик се движи во рамки помеѓу 4 и 6 илјади.

Важно е да се нагласи дека ниту еден друг наставен јазик не доживува толку крупни осцилации кога станува збор за бројот на ученици, наставници, паралелки и училишта во основното образование, како што е тоа случај со српскохрватскиот. Анализите на состојбите од овој период доведуваат и до заклучок дека во шеесетите години од минатиот век бројот на ученици кои посетувале настава на српскохрватски јазик е многу поголем, не само од естимиралиот број на Србите во Македонија кои во тоа време се на училишна возраст, туку и од вкупниот број на припадници на сите националности на таа возраст што како мајчин јазик го имаат српскохрватскиот. Најевидентен е примерот од 1961 година, за која естимиралиот број Срби на училишна возраст изнесува околу 3400 лица, а бројот на ученици кои посетуваат настава на српскохрватски јазик, како што веќе истакнавме, изнесува 6301.

Графикон бр. 2

Единствените наставни планови и програми што можеме да ги анализираме во контекст на овој период се оние објавени во 1966 година. И во ова издание наставниот план за основните училишта во СР Македонија има две варијанти: една за „основните училишта со македонски и српскохрватски наставен јазик“ и друга „за основните училишта со шиптарски и турски наставен јазик“. Приложени се и општите годишни планови со вкупен број часови на ниво на целата учебна година (План 1966: 12-15). Предметот Мајчин јазик се изучува во сите осум одделенија со следниов фонд на часови: 7, 7, 7, 6, 5, 5, 4, 4. Во рамките на наставниот план за училиштата со македонски и српскохрватски наставен јазик предметот кој се изучува како немајчин јазик добива нов официјален назив: Еден од јазиците на народите, односно на народностите, на Југославија.¹¹ Овој предмет се изучува од V до VIII одделение со фонд од 2 часа неделно и во таа смисла нема никакви измени во однос на претходните планови (оние од 1959 и 1960 г.), за разлика од предметот Мајчин јазик, чиј вкупен неделен фонд со овој наставен план се зголемува на 46 часови (одн. 7 повеќе во однос на претходните 39).

¹¹ Во врска со ова донекаде е преформулирана и забелешката која оди со оваа варијанта на планот и таа гласи: „За училиштата со српскохрватски наставен јазик фондот на часовите под '1' (мајчин јазик) станува фонд на часовите по српскохрватски јазик, а фондот на часовите под '13' (Еден од јазиците на народите, односно на народностите, на Југославија) станува фонд на часови по македонски јазик“ (План 1966: 12).

Од учебната 1970/71 до 1979/80 година

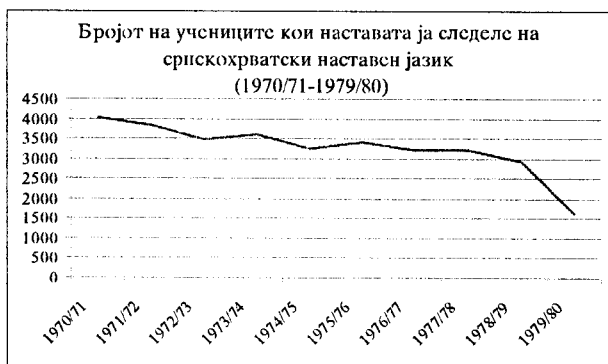
	Наставен јазик во основните училишта	Број на ученици	Број на паралелки	Број на ученици	Број на наставници
1970/71	вкупно	1401	8701	260033	10794
	македонски	1176	6667	197383	8533
	албански	266	1690	53020	1986
	турски	49	196	3617	203
	српскохрватски	30	148	4013	207
1971/72	вкупно	1388	8904	262836	10931
	македонски	1155	6817	198659	8680
	албански	267	1749	54801	2044
	турски	49	195	5565	241
	српскохрватски	27	143	3811	186
1972/73	вкупно	1378	9135	266205	11243
	македонски	1131	6867	198110	8979
	албански	278	1917	59047	2086
	турски	54	198	5582	221
	српскохрватски	24	153	3466	184
1973/74	вкупно	1367	9220	268120	11427
	македонски	1129	6835	195748	8992
	албански	293	2045	63170	2315
	турски	54	205	5600	225
	српскохрватски	26	135	3602	208
1974/75	вкупно	1340	9135	268568	11631
	македонски	1104	6895	194904	9054
	албански	279	2111	64919	2508
	турски	54	204	5497	229
	српскохрватски	24	125	3248	155
1975/76	вкупно	1318	9413	270154	11762
	македонски	1076	6872	193252	8818
	албански	282	2201	67817	2578
	турски	54	303	5688	238
	српскохрватски	24	132	3397	161
1976/77	вкупно	1281	9538	272370	11928
	македонски	1043	6888	193668	8881
	албански	279	2305	69963	2628
	турски	53	213	5531	228
	српскохрватски	23	132	3208	194
1977/78	вкупно	1267	9692	272885	11984
	македонски	997	7006	192691	8817
	албански	287	2364	71521	2769
	турски	53	205	5444	237
	српскохрватски	25	117	3220	167
1978/79	вкупно	1245	9779	244015	11966
	македонски	884	6992	192065	8694
	албански	284	2445	73718	2846
	турски	53	213	5303	235
	српскохрватски	23	129	2929	191
1979/80	вкупно	1221	9863	273182	12021
	македонски	852	7010	191536	8720
	албански	289	2551	74402	2973
	турски	56	223	5602	236
	српскохрватски	24	79	1642	92

Табела бр. 3

За ова десетлетие карактеристично е што бројот на ученици кои посетуваат настава на српскохрватски јазик е приближен на естимираниот број Срби кои во тој период се на училишна возраст. Иако и овде се евидентни определени осцилации на бројот на учениците кои посетувале настава на српскохрватски јазик, останува фактот дека осцилациите не се толку изразени како во периодот до 1970 година. Сепак, и овој период се карактеризира со продолжување на континуируваниот пад на бројот на учениците кои следеле настава на овој јазик. Имено, нивниот број во учебната 1970/71 изнесува 4013, а 10 години подоцна паѓа на 1642. Токму учебната 1979/80 е специфична по тоа што бројот на ученици кои следеле настава на српскохрватски јазик е речиси двојно помал од естимираниот број Срби на училишна возраст.

Падот на бројот на учениците во последната година од оваа декада е следен и од падот на бројот на паралелките во кои се учи на српскохрватски наставен јазик. И нивниот број е речиси двојно помал во учебната 1979/80 во однос на почетокот на десетлетието и изнесува 79. Интересно е што само во текот на оваа учебна година, како што кажуваат податоците за ова десетлетие, бројот на паралелките во однос на претходната паѓа за 50. Во сите останати учебни години од 1970/71 па сè до 1978/79 година се забележува релативна стабилност на бројот на паралелките во кои се изучува српскохрватскиот јазик како мајчин, проследена со воедначен и благ континуиран пад од 148 паралелки во учебната 1970/71 година до 129 паралелки во учебната 1978/79. Слично е и со бројот на наставниците кои ја водат оваа настава. Во првите 9 учебни години од ова десетлетие се забележува и константен пад на бројот на наставници: од 207 во учебната 1970/71 до 191 во учебната 1978/79. Падот е повторно најголем во учебната 1979/80, во која се регистрирани приближно двојно помалку наставници кои држат настава на српски јазик (92) во однос на претходната година.

Кога станува збор за бројот на училиштата за истиот овој период, може да се забележи релативна стабилност, без значителни отстапувања. Иако и тука се забележува континуиран пад низ годините, сепак се работи за помалку изразено намалување и тоа од 30 училишта во кои се изучувал српскохрватскиот јазик како мајчин во учебната 1970/71 до 24 училишта во учебната 1979/80.

Графикон бр. 3

Во литературата често се посочуваат шеесеттите години како период „кога образованието претрпува големи трансформации“ (Мустафа 1996: 33), чиј одраз јасно се гледа во наставните планови и програми кои стапуваат на сила на почетокот од седумдесетите. Во текот на овие процеси на промени „Просветниот совет на Југославија заедно со просветните совети на републиките и покраините го потенцира барањето да се

изразат специфичностите на народностите на образовен план, а не во воспитниот, како израз на продлабочувањето на рамноправноста меѓу народите и народностите“ (Исто).

Во рамките на актот насловен како *Општи и наставен план за основните училишта во СР Македонија и динамика за неговата примена*, усвоен од страна на Републичкиот педагошки совет на СР Македонија на седницата од 29. VI 1972 година, повторно се воведува единствен (основен) наставен план за сите основни училишта, без оглед на тоа на кој јазик се одвива наставниот процес (План 1972: 2). Според овој план, предметот Мајчин јазик, кој се изучува во сите осум одделенија, го има следниот неделен фонд на часови (I-VIII): 6, 6, 6, 5, 4, 4, 4, 4; што е за вкупно 7 часови неделно помалку од она што го предвидуваше наставниот план од 1966 (и идентично со состојбата која ја пропишуваа наставните планови од 1959 и 1960).

Сепак, најмногу измени во поглед на статусот има во однос на предметот Еден од јазиците на народите, односно на народностите на СФРЈ. Според Основниот наставен план предвидено е овој предмет да се изучува само во V и VI одделение и тоа со фонд од 1 (V), одн. 2 часа неделно (VI). Во забелешката, која е составен дел од овој план, напишано е следново: „Овој наставен план еднакво се применува во основните училишта со македонски, албански, српскохрватски и турски наставен јазик. Во училиштата со албански и турски наставен јазик, наместо наставниот предмет 'Еден од јазиците на народите, односно на народностите на СФРЈ', се изучува македонски јазик со два часа седмично од III до VIII одделение, а во училиштата со српскохрватски наставен јазик со 2 часа седмично од V до VIII одделение“.

Од презентираниите факти јасно се гледа дека предметот Еден од јазиците на народите, односно на народностите на СФРЈ (во практиката станува збор за предметот Српскохрватски јазик, како немајчин) и натаму се изучува само во училиштата и паралелките со македонски наставен јазик, но сега (за разлика од предметот Македонски јазик за училиштата со српскохрватски наставен јазик, кој го задржува истиот неделен фонд на часови како и во претходните неколку наставни планови) во значително намален обем.

Истиот наставен план (со мали технички корекции) е објавен и наредната година (План 1973: 21); а во рамките на *Скратениот наставен план за основните училишта* од 1977 (кога станува збор за предметите чиј статус го анализираме во овој труд) измените ги претрпи само фондот на часовите по предметот Мајчин јазик, кој (во однос на претходниот наставен план) за по еден час неделно е намален во IV и во VIII одделение (План 1977: 4).

Од учебната 1980/81 до 1990/91 година

	Наставен јазик во основните училишта	Број на училишта	Број на паралелки	Број на ученици	Број на наставници
1980/81	вкупно	1210	9936	27344	12100
	македонски	844	7014	188716	8692
	албански	289	2594	75676	3050
	турски	54	212	5362	225
	српскохрватски	23	116	2590	133
1981/82	вкупно	1193	9991	271631	12371
	македонски	944	6989	188352	8814
	албански	286	2662	75371	3169
	турски	54	219	5314	230
	српскохрватски	23	121	2594	138
1982/83	вкупно	1180	10051	271727	12440
	македонски	939	6983	187722	8810
	албански	288	2734	76218	3210
	турски	55	219	5345	242
	српскохрватски	21	115	2442	178
1983/84	вкупно	1070	10099	272304	12666
	македонски	931	7099	188425	8948
	албански	284	2682	76340	3308
	турски	51	215	5243	249
	српскохрватски	20	103	2296	161
1984/85	вкупно	1147	10170	272698	12663
	македонски	907	7167	189188	8963
	албански	285	2684	76297	3284
	турски	54	223	5305	262
	српскохрватски	18	96	1908	154
1985/86	вкупно	1134	10227	293219	12929
	македонски	892	7182	189558	9158
	албански	287	2725	76533	3345
	турски	54	225	5325	262
	српскохрватски	18	95	1803	164
1986/87	вкупно	1126	10292	272664	12912
	македонски	883	7233	189316	9122
	албански	286	2736	76210	3389
	турски	53	233	5494	269
	српскохрватски	17	90	1544	133
1987/88	вкупно	1111	10346	273386	13053
	македонски	865	7284	191264	9200
	албански	285	2749	75221	3465
	турски	55	226	5401	275
	српскохрватски	16	87	1500	113
1988/89	вкупно	1103	10411	271915	13072
	македонски	858	7323	190588	9236
	албански	287	2792	74425	3448
	турски	54	231	5519	276
	српскохрватски	15	85	1383	122
1989/90	вкупно	1087	10322	268960	13135
	македонски	842	7277	189518	9224
	албански	281	2725	72651	3507
	турски	56	239	5452	274
	српскохрватски	15	81	1339	130
1990/91	вкупно	1067	10166	266813	13135
	македонски	828	7175	188051	9224
	албански	279	2794	72121	3507
	турски	55	218	5432	274
	српски	15	79	1209	130

Табела бр. 4

Она што веднаш паѓа в очи во врска со состојбите карактеристични за оваа декада е дека податоците кои се однесуваат на учебната 1980/81 година и кои се релевантни за следење на статусот на наставата на српскохрватски јазик, а со самото тоа и на предметот Српскохрватски јазик како мајчин во основните училишта во Република Македонија – значително отстапуваат од очекуваното. Имено, бројот од 23 училишта, 116 паралелки, 2590 ученици и 133 наставници, ако се земат предвид генералните трендови искажани во текот на седумдесетите години, многу повеќе коренсподира со состојбата забележана за учебната 1978/79 (23, 129, 2929, 191) отколку со онаа која се однесува на 1979/80 (24, 79, 1642,

92), што јасно укажува на тоа дека податоците за 1979/80 (Статистика 1981: 300) мораат да се земат со определена резерва.

Сепак, ако го оставиме ова настрана, можеме да заклучиме дека и последните десетина учебни години од овој подолг истражуван период се карактеризираат со понатамошен континуиран пад на бројот на учениците кои ја следат оваа настава. Бројот на учениците драстично се намалува во последните пет години од десетлетието и на крајот, во учебната 1990/91, изнесува речиси трипати помалку (1209) од естимираниот број Срби на училишна возраст (околу 3000).

Трендот на драстичен пад на бројот на ученици е следен и со пад на бројот на училиштата во кои се изучува јазикот, бројот на паралелките како и бројот на наставниците кои предаваат на српскохрватски јазик. На пример, во учебната 1980/81, бројот на училиштата во кои наставата се изведува на овој јазик е 23, а веќе десетина години подоцна таа бројка изнесува само 15.

Графикон бр. 4

Во текот на осумдесеттите години од минатиот век објавени се 2 наставни плана за основните училишта. И двата имаат идентична структура кога станува збор за статусот на предметот Српскохрватски јазик (и како мајчин, и како немајчин) со онаа која ја предвидува и претходно спомнатиот план од 1977 година (в.: План 1982: 3, 5; План 1989: 3, 5). Значи, предметот Мајчин јазик се изучува од I до VIII одделение со неделен фонд на часови: 6, 6, 6, 4, 4, 4, 4, 3 (вкупно 37); а предметот Еден од јазиците на народите одн. народностите на СФРЈ (Српскохрватски јазик ако немајчин) во училиштата и паралелките со македонски наставен јазик и со фонд од 1 (V одделение), одн. 2 часа неделно (VI одделение).¹²

¹² Во 1981 година објавена е и наставна програма по „Српскохрватски-хрватско-српски јазик за основните училишта со наставен македонски јазик“, направена во согласност со фондот кој предвидува 1, одн. 2 часа неделно во V, одн. VI одделение

*

На крајот ќе го дадеме и сумарниот графикон на кој се гледа состојбата поврзана со бројот на учениците кои посетувале настава на српски (српскохрватски) јазик и кои го изучувале овој јазик како мајчин, како и графиконот кој го покажува односот на бројот на овие ученици и на естимираниот број на население од српска етничка група на училишна возраст во текот на целиот истражуван период.

Графикон бр. 5

Графикон бр. 6

(Програми 1981: 89-101). Програмата за V одделение предвидува планираните содржини да бидат реализирани во рамките на следниве предметни подрачја: Култура на читањето (10 часа), Усно и писмено изразување (8 часа) и Граматика (6 часа); а за „утврдување на целокупниот материјал“ беа планирани 7 часа. Во VI одделение истите предметни подрачја се застапени со следниот фонд на часови на годишно ниво: Култура на читањето (24 часа), Усно и писмено изразување (16 часа) и Граматика (12 часа); „утврдување на целокупниот изучен материјал“ 11 часа. Вкупен фонд на часови за Лектира (за двете години заедно) беше 9.

Графиконите бр. 9 и 10 ја потврдуваат состојбата на која веќе укажавме во текот на анализата. Имено, ниту еден друг наставен јазик не доживува толку крупни осцилации кога станува збор за бројот на учениците (но и на наставниците, паралелките и училиштата) во основното образование, како што е тоа случај со српскиот (српскохрватскиот). Амплитудата на порастот на бројот на учениците кои овој јазик го изучувале како мајчин својот врв го доживува на почетокот од шеесетите години на дваесеттиот век и оттогаш, па сè до почетокот на деведесеттите, понекогаш и со различна динамика, но во секој случај континуирано и незапирливо паѓа.

Како што јасно се гледа од графиконот бр. 10, а како што веќе и нагласивме, интересен е фактот дека во шеесетите години од минатиот век бројот на учениците кои посетувале настава на српскохрватски јазик е многу поголем, не само од естимираниот број на Србите во Македонија кои во тоа време биле на училишна возраст, туку и од вкупниот број на припадниците на сите националности на таа возраст што како мајчин јазик го имале српскохрватскиот, што, помеѓу другото, без сомнение беше и последица на позицијата која српскохрватскиот ја имаше како јазик со престиж во македонската средина во еден период од минатото.¹³

¹³ В.: Минова-Ѓуркова 1998б: 61 („Одделно внимание заслужува статусот на српскохрватскиот јазик со оглед на вклученоста на Република Македонија во Југословенската федерација, во која беше најголем број на родените говорители на овој јазик. Така, српскохрватскиот јазик беше вклучен во образовниот систем на Република Македонија како задолжителен предмет во две години од основното образование, но исто така тој беше присутен во јавното и во службеното општење, а особено во централизираните организации и институции. Во областа на образованието, науката и културата беше широко застапена литература на српскохрватски јазик, а вестите во средствата за јавно информирање доаѓаа од една централна агенција – на српскохрватски јазик. Печатот што доаѓаше особено од сојузниот центар се ползуваше со голема популарност. Макар што и македонскиот јазик со сојузниот устав беше дефиниран како еден од службените јазици на Федерацијата, во практиката доминираше српскохрватскиот јазик: во сојузните органи и во комуникацијата со Републиката. Тоа, секако, се одразува на статусот на македонскиот јазик кај припадниците на другите народи во југословенската федерација, но и кај самите македонски родени говорители. Српскохрватскиот јазик беше јазик со престиж за голем процент македонски родени говорители.“); Ѓуркова 2002: 113 („... во рамките на СФРЈ српскохрватскиот јазик претставуваше јазик на престиж речиси во сите сфери на јавната комуникација.“); Трневски 2002: 246 („Статусот на српскиот јазик како престижен во рамките на СФРЈ е засведочен факт. Повеќедесетното присуство од насилно или од суптилно пласирана надредена позиција имаше силно влијание врз повеќе генерации македонски родени зборувачи и остави траги.“); в. и: Минова-Ѓуркова 1989: 97; Бојковска и др. 1995: 347-348; Минова-Ѓуркова 2002: 164; Бошњаковиќ / Станковиќ 2007: 321 итн., а во врска со оваа проблематика во поширок контекст в. и: Škiljan 1988: 63-100; Pupovac 1988: 13; Bugarski 1995: 23-30; и др.

ЦИТИРАНА И ДРУГА КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

Алексова 2003: Гордана Алексова, *За настапниот предмет Македонски јазик во паралелките со настапен српски, албански или илурски јазик*, Наставата на македонски јазик како странски: Состојби и перспективи, Зборник I, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 5-10.

Бојковска и др. 1995: Стојка Бојковска, Славица Велева, Катерина Велјановска, Снежана Велковска, Снежана Веновска-Антевска, Јадранка Владова, Анета Дучевска, Лилјана Минова-Гуркова, Виолета Николовска, Симон Саздов, Томислав Трневски, Живко Цветковски, *Македонски јазик во јавно оштеење во Република Македонија, Резултати од две анкети сроведени меу македонските родени зоворители*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки Факултет, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици, Скопје.

Бојковска 2003: Стојка Бојковска, *Форми и средства во учењето на македонскиот јазик како странски*, Наставата на македонски јазик како странски: Состојби и перспективи, Зборник I, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 21-28.

Бошњаковиќ / Станковиќ 2007: Жарко Бошњаковиќ, Станислав Станковиќ, *Српски као страни језик у Републици Македонији*, Српски као страни језик у теорији и пракси, Зборник радова, Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, Београд, 319-324.

Bugarski 1991: Dr Ranko Bugarski, *Uvod u opstu lingvistiku*, Drugo izdanje, Zavod za udzbenike i nastavna sredstva – Zavod za izdavanje udzbenika, Beograd – Novi Sad, 1991.

Bugarski 1995: Ranko Bugarski, *Jezik od mira do rata*, Drugo, dopunjeno izdanje, Biblioteka XX vek, Slovoграф, Beograd.

Vujadinović 2002: Nenad Vujadinović, *Nastava na srpskom jeziku i srpski jezik kao nastavni predmet u Republici Makedoniji, Pregled današnjeg stanja* (реферат на трибината „Српски језик у дијаспори“ на Институтот за српски јазик САНУ), *Lingvističke aktuelnosti*, godina 4, br. 10, Beograd (<http://main.amu.edu.pl/~sipkadan/la.htm>).

Вујадиновиќ 2008: Ненад Вујадиновиќ, *Српскиот јазик како настапен предмет во основните училишта во Република Македонија*, Докторска дисертација одбранета на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

Гуркова 2002: Александра Гуркова, *Престипжот на јазиците*, Македонски социолингвистички и филолошки теми, Совет за македонски јазик на Република Македонија, Скопје, 109-117.

образование), Републички завод за унапредување на образованието и воспитувањето, НИУ Просветен работник, Скопје.

План 1982: *Наставен план и програми за воспитно-образовната дејност во основното воспитание и образование, I-IV одделение*, Второ издание, Републички завод за унапредување на образованието и воспитувањето на СР Македонија, Просветно дело, Скопје.

План 1989: *Наставен план и програми за воспитно-образовната дејност на основното воспитание и образование за I, II, III и IV одделение*, Републичка самоуправа интересна заедница за предучилишно и основно воспитание и образование и општествена заштита на децата, Републички завод за унапредување на образованието и воспитувањето, Просветно дело, Скопје.

Програм 1952: *Наставен програм во српско-хрватски јазик за вишиите одделенија на основните осумгодишни училишта и нижите класови на гимназиите со македонски наставен јазик*, Совет за просвета, наука и култура на НР Македонија, Скопје.

Pupovac 1988: Milorad Pupovac, *Jezična politika na Balkanu*, SOL, Lingvistički časopis, god. 3, svezak 1, Zagreb, 1-20.

Статистика 1954: *Статистички годишник на Народна Република Македонија*, Скопје.

Статистика 1969: *Статистички годишник на Социјалистичка Република Македонија*, Скопје.

Статистика 1976: *Статистички годишник на Социјалистичка Република Македонија*, Скопје.

Статистика 1981: *Статистички годишник на Социјалистичка Република Македонија*, Скопје.

Статистика 1984: *Статистички годишник на Социјалистичка Република Македонија*, Скопје.

Статистика 1992: *Основни и средни училишта во Република Македонија 1982/83-1990/91 година*, Статистички преглед, 221, Скопје, јули.

Трневски 2002: Томислав Трневски, *Туѓоезични влијанија во македонските медиуми*, Македонски социолингвистички и филолошки теми, Совет за македонски јазик на Република Македонија, Скопје, 241-250.

Škiljan 1988: Dubravko Škiljan, *Jezična politika*, Naprijed, Zagreb.

Nenad Vujadinović

**THE STATUS OF SERBIAN (SERBO-CROATIAN)
LANGUAGE IN THE ELEMENTARY SCHOOLS I
N THE REPUBLIC OF MACEDONIA (1945-1991)**

(Summary)

This paper analyzes the relevant factors concerning the long tradition of Serbian (Serbo-Croatian) language instruction in the elementary schools, and the elementary education in Serbian (Serbo-Croatian) language in the Republic of Macedonia. A wider chronological presentation is given for the specific period of time: from the end of the Second World War till the end of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia. The focus of this paper is the status of Serbian language from a sociolinguistic perspective.

Сања ГАВРИЛОВСКА

ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА АНГЛИСКИОТ ПРАВЕН ЈАЗИК

Под поимот `англиски правен јазик` го подразбираме јазичниот подсистем кој го употребуваат сите правни лица кои изрекуваат правни норми, општи и поединечни, адвокатите и другите правни лица во текот на нивната практична и научна работа. Тука секако спаѓа и пишуваниот правен јазик кој се среќава во форма на правни документи: договори, дозволи, полномоштва; судски документи: судски покани, пресуди, извештаи и др.; закони : акти на парламентот, судски преседани и правната кореспонденција.

Јазикот на правото како специфичен јазичен подсистем се состои од еден дел на општ јазичен код и од правен јазик кој го претставува нормативноправниот код. Конкретната примена и актуелизација на елементите на јазикот на правото се одвива преку јазичните правни дејства или *правниот говор* – устен или писмен од кој произлегуваат таканаречените *правни пораки*. Правниот говор се среќава во форма на изрекување на општи правни норми, поединечни правни форми (пресуди, решенија), пријави, тужби, жалби, сведочења, вербални деликти и др. Писаната форма на овие јазични правни дејствија се *правните акти*.

Општо прифатена карактеристика на англискиот правен јазик, како и правните јазици на другите говорни подрачја е нивната отежната разбирливост, `далечност` и комплицираност за луѓето кои се надвор од правната професија. Една од причините за ова е фактот што некои стари документи и извештаи од стари случаи, особено во англискиот правен систем имаат голема важност и нивното преработување може да доведе до појава на двосмисленост (ambiguity), која некои луѓе можат да ја искористат како `дупка` или празнина во законот. Заради тоа, дури и кога Владата донесува нови закони честопати користи формулации на постарите закони.

Историски развој на англискиот правен јазик

Современиот англиски правен јазик се базира на стандардниот англиски јазик, но тој содржи и некои специфични обележја во поглед на

терминологијата, лингвистичката структура, интерпункцијата и др. кои се резултат на историскиот развиток на англискиот јазик на правото.

Првенствено Англо-саксонците извршиле огромно влијание на овој вид јазик и некои англо-саксонски зборови се задржале и до денес, како на пр. *writ* (акт, одлука), *ordeal* (тешко искушение), *witness* (сведок), *oath* (заклетва), *moot* (расправа, дискутира) и др. Во 597та год. од н.е. во Англија пристигнале христијанските мисионери кои вовеле многу латински термини во англискиот правен јазик, како *clerk* (службеник) и др. Значајно било влијанието на христијанството и латинскиот јазик бидејќи тие го поттикнувале пишувањето, кое пак подоцна имало огромно влијание врз развојот на правото. Иако латинскиот јазик бил неразбирлив за поголемиот дел од населението, овој јазик ја развивал комуникацијата во услови кога не постоеле стандарди за пишаниот јазик.

Скандинавците (Викинзите) почнале да го напаѓаат англиското крајбрежје во 790та година од н.е. и да се населуваат, но освен клучниот збор *law* (право, закон) кој има скандинавско потекло не се среќаваат многу зборови од овој јазик во англискиот јазик на правото.

Норманското освојување во 1066 год. ги поставило Норманите кои зборувале на француски јазик на скоро сите важни позиции во Англија, па така францускиот јазик станал јазик на власта и како резултат на тоа скоро сите англиски зборови кои се однесуваат на власта и управувањето се со француско потекло. Норманите во почетокот го употребувале повеќе латинскиот отколку францускиот како пишувани јазик во областа на правото. Статутите пишувани на француски јазик се појавиле дури околу 200 години по норманското освојување и се задржале се до 1480 год. Употребата на францускиот јазик во судовите е поврзана со експанзијата на јурисдикцијата на кралските судови во овој период во кои се користел овој јазик кој воедно бил и јазик на аристократијата и кралското семејство. Токму во овој период се појавува и класата на професионални адвокати.

Во текот на овој период латинскиот јазик продолжува да се употребува како јазик на правото и е познат под името “Law Latin” (правен латински јазик). Поговорките од областа на правото се сеуште на латински јазик, многу имиња на акти (*mandamus, certiorari*), терминологијата во називите на случаите (*versus, ex rel.*), изрази како на пр. *ad hoc, inter alia, vice versa, inter vivos, habeas corpus, prima facie* и многу други. како и неправилната множина на многу именки како: *referendum-referenda, criterion-criteria, corpus-corpora, moratorium-moratoria* и *gp*.

Францускиот јазик постепено се истиснувал од секојдневната употреба и станувал јазик само на правниците, познат како *Law French* (француски правен јазик). Задржувањето на францускиот јазик во областа на правото се објаснувало со тоа што овој јазик овозможувал попрецизна комуникација благодарение на неговиот широк технички вокабулар, но

воедно го изразува и козервативизмот на адвокатската професија со фактот што тие сакале оваа професија да остане неразбирлива и далечна за обичните луѓе.

Некои карактеристики на францускиот правен јазик од овој период се задржале и во современиот англиски правен јазик како на пр. додавањето на почетното *e* на зборови како *squire- esquire* (земјопоседник), потоа сложени именки во кои придавката ја следи именката како на пр. *attorney general* (јавен обвинител), *court-martial* (воен суд), *Lords Spiritual* (духовно благородништво), *Lord Temporal* (световно благородништво) и др. како и многу базични зборови во англискиот правен систем како *agreement, arrest, estate, council, plaintiff, plea* и др.

Подолг период англиските правници биле трилингвални користејќи ги францускиот, латинскиот и англискиот јазик истовремено се до 1730 год. кога латинскиот и францускиот јазик престанале да се употребуваат во областа на англиското право, за сметка секако на англискиот јазик.

Во почетокот правниот јазик се среќавал само во усмена форма додека во писмена форма биле само судските извештаи. Постепено пишуваната форма станувала се позначајна особено со појавата на печатењето, така што денес се релевантни само статутите кои се во пишувана форма или печатената верзија на судското мислење кое доведе до појавата на судскиот преседан како главен извор на британското право.

Специфичности на англискиот правен јазик

Врз основа на основните елементи на јазикот – фонетски, морфолошки, лексичко-семантички, синтактички и прагматски, јазикот на правото му припаѓа на еден општ јазичен систем, во случајов на англискиот јазик и тоа значи дека јазикот на правото не може да биде сосема автономен, напротив тој е само подсистем на општиот јазик од кој го попримил најголемиот дел на своите формални и значенски обележја. Сепак тој јазичен подсистем е еден специјален, технички социолект, кој по многу особини се разликува од стандардниот општ јазик и од другите јазични подсистеми.

Посебноста на јазикот на правото се покажува на сите јазични нивоа освен на фонетското и при тоа разликите помеѓу јазикот на правото и општиот јазик се покажуваат како содржински – кога правниот систем создава сопствени јазични елементи или како фреквенциски кога во правниот јазик се користат елементи од општиот јазик со поголема или помала фреквенција отколку во секојдневниот јазик. Содржинските разлики се поголеми и поважни на лексичко-семантичкото ниво, додека фреквенциските разлики се позастапени на синтактичкото и морфолошкото ниво.

Во јазикот на правото наидуваме на четири слоеви на изрази и значења кога ќе го споредиме со општиот јазик и другите видови на јазичи во струка.

Така првиот слој на овој вид јазик го сочинуваат неизменетите елементи на општиот јазик како сите морфолошки категории (именки, глаголи, придавки, заменки, броеви, прилози, предлози и др. како и граматичките категории време, број, род лице и др.) коишто правната струка ги употребува во нивните изворни облици и функции. Сепак, тие по правило се употребуваат селективно – некои многу често, некои поретко, а некои како одредени придавки скоро никогаш. Гледано во целост изборот на јазичните средства во правото е значително посиромашен отколку во општиот или литературниот јазик. Имено во јазикот на правото многу често се среќаваат следните именки и глаголи : *person, thing, will, parents, money, regulation; must, may, will/shall, decide, deprive, и gp.* додека други се јавуваат поретко или скоро никогаш како на пр. *love, friendship, flower; sleep, fancy, shave* и многу други. Поголемата фреквенција во употребата на првата група изрази се должи на тоа што со нив се означуваат односи битни за егзистенцијата на одреден општествен систем и судир на интереси кои го загрозуваат тој систем, додека помалата зачестеност во употребата на втората група зборови е последица на фактот што со нив не се означуваат така важни и конфликтни општествени односи.

Вториот слој на јазикот на правото се состои од изменети елементи на општиот јазик, а тоа значи мешани народно-стручни изрази и значења. Имено заради потребата на правниот систем да постигне што е можно поголема прецизност при дефинирањето на правните односи и другите фактори во нормативно-правниот код ,било потребно многу изрази и значења од општиот јазик да се трансформираат – да се прошири или стесни нивното значење со помош на нормативни дефиниции од правната наука или правничката пракса. Такви семантички проширени изрази се на пр. *law, property, theft, guilt, residence, marriage, separation* и др. кои задржале дел од значењето од општиот јазик и им се разбирливи и на луѓето без правно образование, но од друга страна имаат еден стручен додаток во значењето кој знаат прецизно да го одредат само Третиот слој на јазикот на правото го сочинуваат чисто стручни правни изрази и значења, т.н. правни термини кои правниците ги произвеле и дефинирале за потребите на правната комуникација. И тука во основата може да се сретнат некои општопознати изрази од секојдневниот јазик како на пр. *sources of law , legal remedies, legal person* и др. кои се, на некој начин испразнети од од изворното значење и добиле сосема ново, прецизно значење кое луѓето надвор од правната професија не го разбираат или неправилно го разбираат и употребуваат. Исто така тука спаѓаат и зборови и изрази кои се потполно непознати за лаиците во областа на правото

како на пр. *replevin* (враќање на сопственоста), *nemo dat* (принцип според кој едно лице нема право на сопственост стекната од лице кое таа сопственост правно не ја поседувало) и др.

Исто така постојат и зборови кои се формални и кои повеќето луѓе ги разбираат, но се многу застарени и се употребуваат само во областа на правото. Такви зборови се *hereinafter* (понатаму, подолу наведено), *aforesaid* (претходно спомнато) и др.

На третиот слој му припаѓаат и правните термини од латинско потекло кои се многубројни во англискиот правен јазик како *legal act*, *conversion*, *bilateral*, *contract*, *clause* и др. како и изворните латински изрази, синтагми и сентенци кои се употребуваат во неизменета форма и имаат инерационално значење. Такви се : *res iudicata*, *vacatio legis*, *rebus sic stantibus*, *lex specialis derogat generali* и др.

Вториот и третиот слој на јазикот на правото се нарекува *правен јазик* кој претставува јадро на правниот дискурс и главен носител на значењето и функцијата на правниот поредок и воедно предмет на лингвистичките испитувања во областа на правото. Овој јазик го создаваат, систематизираат, учат и употребуваат правниците како одделна социолингвистичка група.

Една од основните карактеристики на правниот јазик е постоењето на многу *архаизми*. Фундаменталното право на двете најголеми сили на англиското говорно подрачје, Велика Британија и САД било етаблирано долг период пред фундаменталните права на другите нации и затоа многу правни документи кои сеуште имаат важност се пишувани на архаичен англиски јазик.

Конечно постои и четврт слој на јазикот на правото т.н. *не-правни стручни термини и значења* во кои спаѓаат сите политички, економски, медицински, природно-научни и други технички термини и значења кои се прифатени од страна на правниот систем, особено во услови на проширена правна регулација во современиот свет која ги опфаќа сите сегменти на општествено-економскиот живот...

Како што нагласивме претходно англискиот правен јазик се разликува од стандардниот јазик во повеќе сегменти.

а) Истражувањата покажале дека правниот јазик се карактеризира со долги, комплексни реченици кои содржат повеќе зависни реченици. Понекогаш се чини дека има обиди цел еден статут да се изрази во една, единствена реченица, иако истиот тој статут може да се изрази со повеќе поедноставни реченици и при тоа да не се загуби ништо од содржината. Тоа значи дека всушност не постои никакво оправдување за постоењето на така долги и сложени реченици. Адвокатите многу често употребуваат долги реченици, полни со непотребни зборови и фрази како на пр. *at slow speed* или *subsequent to* наместо едноставните зборови *slowly* и *after*.

б) Англискиот правен јазик како и другите странски јазици во областа на струката користи терминологија која не им е позната на луѓето кои не се занимаваат со правната професија. Такви се термините и фразите *waiver* (писмено одрекнување), *injunction* (судска забрана), *specific performance* (судска наредба за присилно извршување на договор), *accessory before the fact* (нарачател на кривично дело), *vicarious liability* (одговорност за друго лице), *term of year absolute* (йривремена сојсйiveness), *tenancy at will* (изнајмување на стан за неопределен период) и многу многу други.

в) Од друга страна, пак, постојат зборови од општиот англиски јазик кои во правото имаат посебно значење. Такви се на пр. *consideration* 1. разгледување, размислување, 2. (во правото) нешто дадено за возврат или како компензација, *redemption* 1. спас, избавување (од гревови), 2. (во правото) откуп, *nuisance* 1. напаст, незгода 2. (во правото) граѓански деликт, *case* 1. чанта, кутија 2. (правен) случај

г) Безличните конструкции се исто така одлика на правниот стил, поточно избегнување на личните заменки за прво и второ лице еднина и множина (*I / We, you*). Судиите повеќе сакаат да го употребуваат зборот *the court* (судот) отколку *I* (јас) бидејќи така се создава впечаток на објективност и авторитет. Исто така карактеристично е повторувањето на именките наместо употребата на соодветна лична замена бидејќи заменките понекогаш може да имаат нејасна референтност, така што на овој начин се постигнува поголема прецизност. Пр. "*Player promises that player will play*" (Играчот ветува дека играчот ќе игра.....)

д) Пасивните конструкции и номинализациите многу често се среќаваат во англискиот правен јазик бидејќи на тој начин се избегнува истакнувањето на вршителот на дејството кој во почетокот на истрагата е непознат (*The girl was injured at 5.30 p.m*; Девојчето беше повредено во 17. 30). Заради безличноста која им дава нота на објективност и авторитет пасивните конструкции се многу чести во судските наредби. Во договорите, пак овие конструкции не се толку чести бидејќи во нив мора да се прецизира кои се вршителите на дејствата т.е. странките и која странка што точно треба да направи.

ѓ) Покрај безличноста која е многу честа, правните дејства и правните акти се одликуваат и со неемотивност, неекспресивност и рационален објективизам. Во правните документи се опишува, образложува, заклучува или бара нешто без емоции, без нарација, без фантазија за разлика од индивидуалниот говор и литературниот јазик. Секако има и сегменти во правната комуникација каде постои послободно и емотивно обоено изразување кај лицето кое ја испраќа пораката како на пр. во текот на сведочењата, во тужбите и жалбите на граѓаните, во говорот на адвокатите на тужителите и бранителите. Во овие случаи емотивноста и експресивноста на правниот говор не само што е дозволена туку е и пожелна и

функционална, особено во адвокатската реторика. Понекогаш во судниците и парламентарните сали среде ладниот и оскуден правен јазик се раѓа исклучително емотивна правна реторика која е поттикната од страстите на конкретните судири на интереси на спротивставените страни.

е) Заради горенаведените особини правниот јазик може да се окарактеризира како лексичко-семантички и синтактички доста редуциран, едноличен и репетитивен. Во него се избегнуваат слободните и отворени јазични комбинации, нарацијата, фигуративноста, дијалектите (освен во пренесувањето на исказите на странките во кривичната постапка) што овој јазик го прави воглавно сувопарен и стереотипен. Што се однесува до репетитивноста која е толку карактеристична за правниот дискурс таа произлегува од самата природа на правото – пониските правни дејства и акти да се одвиваат во рамките(а тоа значи и со повторување) на изразите од повисоките правни дејства и акти.

ж) Правниот вокабулар изобилува со *архаична морфологија* како на пр. необичната употреба на некои про-форми како на пр. *the same, the said, the aforementioned*. Интересно е тоа што овие заменски форми во правните текстови не ја заменуваат именката – што ја претставува нивната основна функција туку се користат како придавки за да ја модифицираат именката на пр. *the said Mr. Jones* (споменатиот г. Џоунс). Употребата на прономинални прилози како *hereof, thereof, whereof, herewith, thereunder, whereto, hereto* и др. кои се специфични за правната терминологија како начин на избегнување на повторувањето на имиња или предмети во правната терминологија. Пр. *My signature hereto appended* наместо *My signature appended to this (document)* во превод *Мојот потпис е догаден на овој (документ)*.

з) Недостигот на интерпункција е исто така една од главните карактеристики на старите правни документи бидејќи адвокатите и правниците сметале дека интерпункцијата е непотребна, па дури и збунувачка и дека значењето на правните документи е многу појасно без употребата на интерпункција. Во современите правни текстови интерпункцијата се употребува со истата онаа функција која ја има и во општиот јазик.

с) Употреба на два или три збора со приближно исто значење во една фраза како на пр. во *null and void, fit and proper, perform and discharge* и др. Оваа појава настанала под влијание на англо-саксонскиот јазик од кој потекнуваат фразите во кои се поставени два збора со слично значење и алитерација како на пр. *to have and to hold* и продолжила во т.н. *Legal French* (француски правен јазик) каде постојат дублети во кои едниот збор е од англиско а другиот збор од француско потекло. Такви се следните примери: *acknowledge and confess, had and received, will and testament, fit and proper* и др.

и) Необичниот ред на зборови во некои правни документи како на пр. *a proposal to effect with the Society an assurance* кој е земен од една

осигурителна полиса. Овие необични структури резултираат со разделување на подметот од прирокот, разделување на сложените глаголки форми што доведува до намалување на разбирливоста. Потоа употребата на различни видови на коњуктив (subjunctive) кои веќе не постојат во современиот англиски јазик. Таков е примерот со коњуктивот кој се состои од употреба на глагол во инфинитив и искажува приближно исто значење како глаголите *let* и *may*. Оваа употреба која е многу формална и застарена е сеуште застапена во англискиот правен јазик. Таков е примерот со *British enactment clause* која се наоѓа на почетокот на сите статuti во Велика Британија и која гласи : *Be it enacted by the Queen's most Excellent Majesty, by and with the advice and consent of the Lords Spiritual and Temporal, and Commons, in this present Parliament assembled, and by the authority of the same* Покрај коњуктивот оваа клауза содржи и други карактеристични одлики на англискиот правен јазик како ред на зборови под влијание на францускиот јазик (*Lords Spiritual and Temporal*), формален јазик (*Queen's most Excellent Majesty*), необичен ред на зборови (*in Parliament assembled*) и здружени фрази – *conjoined phrases* (*by and with, advice and consent*).

ј) Во англискиот правен јазик е честа појавата на парови на именки кои завршуваат на *-or* или *-er* и *-ee* (*employer/ employee, lessor/lessee, mortgagor/mortgagor* и др.). Оваа појава потекнува од латинскиот јазик.

к) Модалниот глагол *shall* има невообичаена употреба во правниот јазик бидејќи додека во општиот јазик овој глагол најчесто изразува идно време или понуда во правниот јазик тој се употребува за изразување на наредба или обврска. Пр. *The Congress shall have power to enforce this article by appropriate legislation* (обврска). Меѓутоа *shall* во правниот јазик се употребува исто така и во ветувања и изјави. Така на пример при склучување на договори странките даваат ветувања и овие ветувања се изразуваат со модалниот глагол *shall*, иако со употребата на *will* значењето би било попрецизно.

Од сите горенаведени податоци и анализи може да заклучиме дека англискиот правен јазик претставува посебен дел од општиот англиски јазик кој има специфични лексичко-семантички и синтактички обележја и кој е воедно дел на големото семејство наречено АЈФС (Англиски јазик во функција на струката).

Англискиот јазик почнува да доминира во областа на интернационалните деловни релации и меѓународното право и веќе подолго време во рамките на интернационалната правна заедница е јасно дека изучувањето на општиот англиски јазик воопшто не е доволно за задоволување на потребите на сите оние кои се занимаваат со правната струка на англиски јазик. Заради ова сите кои професионално се занимаваат со правото, а англискиот јазик не им е мајчин јазик имаат потреба од специјализирани

курсеви, речници, учебници, граматика и др.од областа на англискиот правен јазик.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Abertman, Lee, *Street Law*, Minneapolis: West Publishing Company, 1994.

Coughlin, George G. JR *Your Handbook of Everyday Law*, New York: Harper Collins Publishers, 1993

Gavrilovska Sanja, *English for Law Students*, Skopje Ss. Cyril and Methodius University, 2005

Giffis, Steven H. *Law Dictionary*, New York: Barron's Educational series Inc, 1991

Melinkoff, David *The Language of the Law*, Boston: Little Brown, 1963

Riley Alison, *English for Law*, London: Macmillan Publishers Ltd, 1991

Thomson and Martinet A.V. *A Practical English Grammar*, London: Oxford University Press, 1974

Walker David, *The Oxford Companion to Law*, Oxford: Oxford University Press, 1980

Sanja Gavrilovska

BASIC CHARACTERISTICS OF ENGLISH LEGAL LANGUAGE

(Resume)

English legal language is a language subsystem used by all legal persons who pronounce legal remedies and legal norms, lawyers and other legal persons who use legal language in the course of their practical and scientific work.

The language of law as a specific type of language consists of one part which is general language code and another part which is normative legal language. The most distinctive characteristic of English language is its difficult comprehensiveness and the fact that it is rather complicated for people who are not a part of the legal profession.

The Anglo-Saxons had huge influence on this type of language (for ex. *writ, ordeal, oath, moot* etc.) In 597 A.D. a lot of Latin terms were introduced in English legal language and in 1066 the Normans introduced the French language in their government and jurisdiction (for ex. *attorney – general, court-martial, arrest* etc).

English legal language is specific on all levels, except the phonetic one. Some elements of the general language (nouns, verbs, adjectives etc) are used very often in legal language, some not so often and others , especially some adjectives almost never.

The third layer of the language of law consists of purely professional terms which are not understood by non-professionals (for ex. *replevin, nemo dat* etc.) There are also many archaic words like *hereinafter, aforesaid* etc.) The fourth layer of English legal language are the so called non-legal professional terms which encompass all political, economic, medical and techical terms accepted by the contemporary legal system.

English legal language differs from standard language in several segments:

- a) legal language contains long, complex sentences,
- b) English legal language uses terms which are unknown to non-professionals (*waiver, injuction, specific performance* etc.)
- c) there are words from general language which have special meaning in law (*consideration, redemption, nuisance* etc.)
- d) impersonal and passive constructions and nominalisations are characteristic for legal language,
- e) legal acts are written in an unemotional, unexpressive and rational language,

f) the use of two or three words with similar meaning (*null and void, fit and proper* etc),

g) the modal verb “shall” has an uncommon usage in legal language (order or obligation).

English legal language is a separate part of general English with its own lexical, semantic and syntactic features and is a part of the ESP (English for Specific purposes) family.

Емилија С. ГЕОРГИЕВСКА

ДИСКУРСНИ МАРКЕРИ И КОХЕРЕНТНОСТ

Вовед

Добар пример за тоа како создавачот на текстот во англискиот јазик го води читателот и му помага да го разбере текстот е употребата на *сигнализирачки средства*, таканаречени *метадискурсни маркери* или *дискурсни маркери*.

Авторите/пишувачите имаат одговорност да обезбедат соодветни транзиции, поврзувачи, т.н. конјункција, кога преминуваат од една тема на друга и тоа да го сигнализираат за читателот да ја осознае намерата на авторот за тоа како тој го осмислил *врзувањето* на целиот текст. *Метадискурсни* маркери, или *дискурсни маркери* (ДМ), служат за создавачот/авторот појасно да го организира текстот и да коментира во врска со него.

Трудот произлезе како дел од една опсежна анализа на корпус од 60 пишани состави на студенти од прва студијска година на Катедрата за англиски јазик и книжевност на Филолошкиот факултет „Блаже Конески,, Скопје. Истражувањето се состоеше од анализа која се фокусираше на одредување на функцијата на одредени дискурсни маркери, обид за нивна класификација, и пресметување на нивната процентуална застапеност во горенаведениот корпус. Во понатамошниот текст ќе бидат изложени резултатите од анализата на фреквенцијата на користењето на одредени дискурсни маркери најдени во корпусот од 60 состави од кои 30 состави беа напишани на македонски, мајчин или (прв) јазик (J1), и 30 на англиски како странски, или втор јазик (J2). Субјектите во истражувањето беа 30 студенти на прва година на Катедрата за англиски јазик и книжевност на Филолошкиот факултет „Блаже Конески,, Скопје. Студентите пишуваа два состави, еден на македонски јазик и по десет дена друг состав на англиски јазик на иста зададена тема. Темата беше следната:

...построги казни, како и повеќе затвори за криминалци, ќе го намалат криминалот во земјата. Дали се согласувате со оваа изјава или не?

Истата тема беше дадена за пишување и на англиски јазик (J2).

Целта на анализата на фреквенцијата на користењето на одредени дискурсни маркери беше да се види во која мера тие придонесуваат за остварувањето на кохерентноста на пишаниот продукт или поточно дали нивното користење му сигнализира на читателот одредена релација во текстот.

Со цел подобро да се разбере улогата на дискурсните маркери во градењето кохерентност во одреден текст, сметаме дека е потребно да дадеме краток осврт на Теоријата на реторички структури¹ и да објасниме што, всушност, се подразбира под терминот *релации на кохерентност*.

1. Реторички релации и дискурсни маркери

Релациите на кохерентност т.е. релациите кои ги врзуваат различните делови на дискурсот се одговорни за перципираната кохерентност на одреден текст. Поточно, препознавањето на релациите на кохерентност од страна на слушателот или читателот им овозможува да ја одредат кохерентноста на текстот. Дискурсните маркери го упатуваат слушателот или читателот во препознавање на ваквите релации. Релациите за кои се зборува се наречени *релации на кохерентност*, *дискурсни релации* или *реторички релации*. Тоа се паратактички или хипотактички релации кои поврзуваат два или повеќе дела на одреден текст. Со реторичките релации се објаснува конструирањето на кохерентноста од страна на многу автори (Ван Дајк и Кинч, 1983:). Теоријата на реторички структури оди чекор понапред од други теории за кохерентност бидејќи по пат на откривање и идентификација на реторичките релации се доаѓа до откривање на намерата на авторот, а со тоа и ефектот што се постигнува на читателот.

Покрај дискурсните маркери, постојат и други механизми за сигнализирање на одредена релација. На пример, морфолошки, синтаксички, прагматички и семантички. Глаголските времиња се пример за морфолошкиот механизам каде се сигнализираат временските релации кои го водат читателот низ минатото или сегашноста. Еден од синтаксичките механизми е „начинот“, во рамките на кој се јавува *индикатив*, *императив* (*зайоведен*) и *јрашлен* (*инјероѓатив*). Семантичкиот механизам ја опфаќа лексиката – на пример, одредени глаголски дејства упатуваат на одредени релации: *јредизвикува*, *јровоцира*, *јричинува*. Прагматичкиот механизам ја вклучува *импликајурата*, каде се изразуваат релации кои не се експлицитно присутни во текстот, туку се конструираат во мислите на читателот.

Од формулацијата на Теоријата на реторички структури (TPC) на Ман и Томпсон (1988) научниците дебатираат и се обидуваат да ги избро-

¹ Mann, W. C. Thompson, S. A. (1988) Rhetorical Structure Theory: Toward a functional theory of text organization, *Text* 8, (3) 243-281.

јат и дефинираат точниот број релации во дискурсот. Еден од обидите да се откријат релациите е со помош на ДМ – дискурсните маркери кои го сигнализираат присуството на одредена релација. Дискурсните маркери не можат да се класифицираат во ниту една од горенаведените категории (морфолошки, синтаксички, семантички и прагматички). Емпириските истражувања покажуваат дека дискурсните маркери се користат за појасно да се одредат релациите во текстот. Но во некои случаи релацијата е присутна, но не е сигнализирана. За илустрација ќе се послужиме со примерот на М. Табоада (2006):

1. Том го напушти работното место.
2. Многу беше уморен од прекувременото работење.
3. Том го напушти работното место *бидејќи* беше уморен од прекувременото работење.

На читателот му е веднаш јасно дека реченицата (1) е поврзана со (2) по пат на каузална (причинска) релација: причината поради која Том ја напуштил работата е работењето прекувременно. Со додавање на сврзувачкото средство *бидејќи* релацијата станува експлицитна, повидлива. Друг тип на маркер ја анулира каузалната релација и сигнализира друга релација:

Том ја напушти работата. *И така* беше уморен од прекувременото работење. (Табоада, М. 2006:569)

2. Дефинирање на дискурсниот маркер

Уште од 80-тите години на минатиот век постојат обиди за дефинирање и уточнување на терминологијата на оваа класа зборови за кои ние го употребуваме терминот *дискурсни маркери* или ДМ.

Речиси е невозможно да се даде целосен и сеопфатен список на општите именки што можат да се јават во функција на маркери. Секоја именка која има општо, неспецифицирано значење и за чие специфицирање е потребна лексичка реализација, пред или зад неа, има функција на маркер. Да речеме, еден прилог или сврзник (конјункциско средство) може да се третира како ДМ во одредена ситуација, но не во друга. Ќе се послужиме со дефиницијата на Фрејзер (1999) кој заклучува дека ДМ се: „...прагматичка класа зборови, лексички изрази кои се извлечени од синтаксичките групи сврзници, прилози и предлошки изрази. Со одредени исклучоци, тие *сигнализираат* релации помеѓу сегмент на текст кој се воведува, или С2, и претходниот сегмент, или С1. Маркерите поседуваат суштинско значење кое е процедурално, а не концептуално, така што нивното интерпретирање, како лингвистичко така и концептуално, се

реализира во содејство со контекстот. Постојат два вида: оние кои упатуваат напред кон пораката содржана во C2, но со директни или индиректни асоцијации на C1 и тие што упатуваат на релацијата помеѓу темата на C2 со таа на C1.“

Фрејзер ја нуди формулата <C1. ДМ C2.> каде што C1 е сегментот на кој се однесува ДМ, додека C2 е сегментот во кој се наоѓа ДМ.

Позицијата на Фрејзер е поразвиена и порафинирана од таа на Шифрин (1987). Имено, опишувајќи ги особеностите на ДМ, таа вели дека дискурсните маркери треба да бидат синтаксички независни од реченицата, треба обично да се користат на почетокот на реченицата (иницијална позиција) и треба да функционираат како на локално така и на глобално ниво. Со неколку примери ќе укажеме дека има многу маркери кои не се вклопуваат во класификацијата на Шифрин. На пример, во англискиот *because*, не може да се најде во иницијална позиција, додека *since*, *unless*, *as a result of* можат да се најдат на почеток на реченица, но и да сврзуваат делови на реченици. Дискурсните маркери *but*, *and* дејствуваат локално, додека *on balance*, *in summary* поверојатно е да се однесуваат на поголеми делови на дискурсот отколку да се однесуваат на претходната реченица.

Видот на пишан дискурс, користен во нашето истражување, (аргументативен тип на есеј) ни овозможува да ги класифицираме маркерите според следниве категории:

- конјункција за изразување последователност (*прво, следно, потоа*);
- поврзување на теми (*меѓутоа, затоа, од друга страна*);
- сигнализирање на намерата на авторот (*како заклучок, да заклучиме, на пример*);
- преглед на претходно кажано во текстот (*во последниот дел ќе зборуваме за... во овој дел ние...*);
- давање коментар на содржината (*можеби не се согласуваше со ова... изненадувачки е фактот...*);
- истакнување на импликација (*иака, така што, ја, истото така*);
- изложување на докази (*ишито повеќе, ионајму, како догашок на тоа/ова*);
- спротивставување на претходно изложена теза (*од друга страна, спротивно на тоа, но, како и да е*);
- одредување на улогата на реченицата во целосниот дискурс (*на крај, на пример, иако речено, да заклучиме*).

Во контекст на академскиот есеј, дискурсните маркери овозможуваат целосна кохерентност не само на ниво на реченици туку и на целиот текст. Слично како што се поврзуваат речениците внатре во параграфот, параграфите меѓу себе, исто така, на одреден начин треба да се поврзани со претходните. Овој вид поврзување, исто така, се спроведува

со дискурсните маркери. Дискурсните маркери го помагаат развивањето на мислата во составот и ги сопоставуваат идеите/мислите една наспроти друга. Со други зборови, градат односи или релации помеѓу речениците и параграфите.

За да се одредат и класифицираат дискурсните маркери, прво треба да се одреди видот и бројот на релациите на кохерентност кои оперираат во креирањето и разбирањето на одреден кохерентен текст.

Постојат три главни релации кои се јавуваат меѓу параграфите, а кои упатуваат анафорски на претходно изложеното во текстот. Тоа се: зацврстување на ставот или идејата на авторот, изразување на контраст, т.е. спротивна идеја, контрааргумент и изразување на отстапка (концесија), т.е. допусна релација. Сигнализирањето на овие релации или намери на авторот гради *мост* помеѓу параграфите и со тоа го олеснува разбирањето на текстот од страна на читателот/примачот.

Во македонската наука за јазикот², дискурсните маркери се дефинирани како: ...именки, кои соодветно можат да се наречат **маркери**, и кои сами по себе не изразуваат специфично значење, па нивната полна лексичка реализација треба да се бара во самиот текст (Дучевска, 2005:93). Маркерите можат да претходат на својата лексикализација, т.е. да упатуваат на неа катафорски, и нив овој автор ги нарекува **воведувачки/препаративни**. Од друга страна, пак, оние кои се јавуваат по лексикализацијата и упатуваат на неа анафорски, ги нарекуваме **ретроспективни маркери** (Ибид.). Освен сигнализирањето на одредени информации што следуваат во текстот, препаративните маркери имаат **организаторска функција** во однос на целиот текст или на одреден пасус.

Ретроспективните маркери, исто како и препаративните, имаат организаторска функција: тие сигнализираат дека авторот го опфаќа претходниот дел од текстот со маркер и преминува кон следна фаза во својата аргументација (Дучевска, 2005:95).

3. Дискурсни маркери и кохерентност

Заедничка особина на повеќето пристапи во изучувањето на дискурсните маркери е важната улога која тие ја имаат во создавањето на релации на кохерентност. Основната претпоставка во овие пристапи е сфаќањето за дискурсот (овде се зема предвид говорниот и пишаниот јазик) – дека не се состои од случајна низа на изолирани реченици, туку во повеќето случаи се состои од кохерентна структура на јазични единици со различна големина. Еден од начините за постигнување на кохерентност е постоењето на кохерентни релации помеѓу составните делови на

² А. Дучевска (2005) *Анализа на текстот и дискурсот во македонскиот јазик*, докторска дисертација, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

текстот. Од друга страна, обезбедувањето на кохерентноста ги вклучува релациите помеѓу разните аспекти на комуникативната ситуација, како испраќачот/авторот и примачот/авторот и нивните ставови, верувања и намери.

Разбирањето/толкувањето на одредена кохерентна релација не се одредува во целост само со лингвистички средства, туку во голема мерка зависи од способноста на примачот/читателот да ја интерпретира содржината на пораката земајќи ги предвид контекстот, релевантните аспекти на комуникативната ситуација и надворешнојазичните познавања за светот околу нас. Сепак, испраќачите на пораката – без разлика дали тоа го прават по устен или по писмен пат, т.е. говорителите/авторите се трудат да го олеснат и да му дадат правец на процесот на разбирањето/восприемањето на текстот. Еден од начините на кои тоа можат да го направат е со користење на *дискурсни маркери*. Ќе се послужи́ме со следниов цитат на Шифрин:

„...Анализата на дискурсните маркери се вбројува во посеопфатната анализа на *дискурсниџа кохерентноста* – како говорителите и слушателите заеднички ги интегрираат јазичните форми, значењето и дејствата за да му дадат смисла на она што се кажува“ (Шифрин, 1987:49).

Овозможувањето смисловно да се оформи текстот, како и неговото поврзување, се интегрални особини на повеќето дискурсни маркери. Шифрин (1987) смета дека кохерентноста се креира, се гради од составните делови на дискурсот кои се соседни единици. Во контекстот на академски пишани состави може да се заклучи дека внимателната употреба на дискурсни маркерите придонесува за кохерентноста на аргументите изложени на ниво на реченица, параграф или целосен дискурс. Соодветната употреба на *дискурсниџе маркери* во академските пишани состави во ова истражување варира дури и кај компетентни говорители на мајчиниот јазик, бидејќи пишувањето зависи од индивидуалните способности на субјектите/авторите и од нивното ниво на стекнато образование.

Во нашиот корпус на пишани состави на J1 и на J2, беше изедначена јазичната основа поради тоа што на сите студенти/ субјекти мајчин јазик им е македонскиот, и своето целокупно образование, вклучувајќи го и изучувањето на англискиот јазик го поминале во Република Македонија.

4. Класификација на дискурсните маркери според функционални категории

Во понатамошниот текст ќе се разгледува употребата на поединечни ДМ. Меѓутоа, би напоменале дека субјектите врз кои се врши

споредувањето сè уште се во фаза на усвојување на академскиот начин на пишување на мајчин јазик и на англиски јазик. Ова значи дека споредбата се врши на два јазика кои се во процес на развивање и усвојување, а не едниот јазик служи како репер, или како фиксен модел кој другиот се стреми да го достигне. Се очекуваше дека ќе има отстапувања од стандардниот академски стил, или регистар. Исто така, мора да се земе предвид и фактот дека не е јасно дали субјектите/авторите при претераната употреба на ДМ покажуваат дека не знаат да ги употребуваат соодветно или тоа е затоа што не се свесни за нив? Исто така, повеќето ДМ имаат и синоними, така што користењето на разновидни ДМ не игра улога во способноста на авторот јасно да комуницира со читателите. Меѓутоа, иако читателите можеби ја разбираат главната порака во напишаното, тие можеби не можат да допрат до нијансите на значењата содржани во намерата на авторот.

За да се види употребата на ДМ врз основа на нивните функции во составите, како и да се согледа проблемот на нивната блискозначност, т.е. синонимност, дискурсни маркери беа поделени во категории според функцијата што ја имаат во реченицата или во целиот сегмент. Ваквата анализа овозможува да се земат предвид околностите на одредениот дискурс во кој авторите почувствувале потреба да употребат одреден ДМ. Во анализата на составите на англиски јазик, ДМ беа поделени во шест категории според Конрад (1999)³. Но, за разгледување на ДМ во составите напишани на македонски јазик, покрај утврдените шест категории, беше додадена уште една, седма категорија, која е специфична за корпусот на македонски јазик. Тоа се следниве категории: **конективни, составни (поврзувачки) ДМ** чија основна функција е да поврзуваат една информација со тоа што претходело без никакви други импликации или креирање на релации со претходното во текстот. **Контрастивни (спротивни) ДМ** поврзуваат следна, последователна информација која е спротивна на претходната. **Каузални (причински) ДМ** изразуваат релација помеѓу последователни информации кои можат да бидат резултат или последица, цел, услов или причина. **Енумеративните (набројувачки) ДМ** ја поставуваат информацијата во низа на последователност, т.е. набројување на идеи. **Егземпларните ДМ**, или употребата на ДМ за посочување на примери, укажуваат дека следува конкретен пример за идејата или поимот објаснет претходно и обично се придружени со анафорска референцијална единица. **Квалитативно расудување/изразување на субјективна внатрешна релација**, му кажува на читателот за обемот и веродостојноста на тврдењата, мислењата, процените изнесени во одреден сегмент на текст. **Други видови поврзувачки средства**, како седма категорија, ги

³ Conrad, S.M. (1999) The importance of corpus-based research for language teachers. *System* 27, 1-18.

вклучуваат сите оние фрази и пополнувачи на паузи кои се употребуваат како заклучок (конклузивни), кои беа најдени во корпусот на пишани состави на студентите/субјектите.

За да ги илустрираме функциите, ќе се послужиме со неколку примери од корпусот состави на студентите/субјектите користени во овој труд. Бројот во заградата покрај примерот го означува индивидуалниот субјект/автор.

Поврзувачките (составни) ДМ покажуваат дека се додава уште една информација, мисла:

J1

Надлежните органи треба да спроведат поостри мерки и казни. Сметам дека на тој начин барем малку ќе се намали криминалот во земјата. *Истио така*, потребно е да се заголемат безбедносните мерки во државата. (14).

J2

..you don't go to prison just to do your time, *but also* to think about what you have done. *I also* strongly disagree with the severe punishments, it is *also* meaningless in our country.. *So*, at the end according to my opinion it is meaningless to do all these things. (15)

..making every citizen to look up to the others, to appreciate every good thing in this world... *Also, another* important thing is making everyone have the opportunity to build as a person...(4).

Контрастивните или спротивни ДМ означуваат дека реченицата што следува е во спротивност со претходната пропозиција, или изразува некаква конфликтна релација. Може да воведува нов конфликтен фактор. На пример:

J1

Иако сите сметаме дека затворите се совршената награда за криминалците, во повеќето случаи дури и самите сфаќаме дека токму затворите се премногу опасни дури и за најнемилосрдниот криминалец на светов. (6)

..затворот во никој случај не е рај за тие кои чувствуваат барем грижа на совеста по стореното дело. *Напротив*, затворот е затвор за криминалецот, завршувањето зад решетки е само продолжение на истото тоа заробување во кое психата на криминалецот се развива. (6)

Во нашата преубава земја секој втор ден се случува убиство со огнено оружје. Кога ќе се спореди ова со бројот на жителите на државата, се наоѓаме на светскиот врв. *А, наспроти сето ова*, се трудиме да ја претставиме земјата во светски рамки како лулка на историјата..(13)

J2

Both cases require complete attention and responsibility..

On the other hand (new paragraph), authorities seem to be quite unconcerned and completely reluctant when it comes to common safety. (6)

However, it is also believed that one of the main reasons for the loss of interest in education is certainly poverty.(6)

I completely agree with this statement because I believe that the severe punishments and prisons will reduce crime. *But*, not only punishments and prisons will reduce crime (8).

Каузалните, или причински ДМ го поврзуваат она што следува со претходно изнесеното. Условната конјункција *ако...тогаш*, или на англиски јазик *if...then*, специфично се јавува во оваа категорија на ДМ, но само во составите напишани на англиски јазик.

J1

Доколку во една држава не би постоеле такви построги казни или пак затвори за криминалци *тогаш* би имало безредие. *Затоа* јас се согласувам со...(3)

Додека една власт заминува, друга доаѓа носејќи го товарот кој го оставила претходната и пред себе зацртува нови цели и донесува различни одлуки...Така, секое новоформирано Министерство за внатрешни работи има сè поголеми задачи...(4)

...треба да им се дадат големи и тешки казни во зависност од тоа колкава е штетата. *Ако сепак* ова се оствари, ќе имаме поубава иднина. (8).

Некои луѓе кои се на работ на егзистенцијата излезот од својата сиромаштија го гледаат во правење недела. *Меѓутоа, доколку* би се потрудиле секој би нашол подобри услови за живот, со малку труд секој ќе најде соодветна работа. *Па затоа* дајте да кажеме стоп за криминалот.(10)

..се трудиме да ја претставиме земјата во светски рамки како лулка на историјата, културата и религиските вредности. *Но*, што може да се преземе за да се променат нештата?

Што се однесува до погорната изјава, би се согласила *доколку* таа би се однесувала на друга земја *затоа што* го познавам македонскиот менталитет.(13).

Мислам дека во земјава почнаа да се спроведуваат некои построги казни, некои организирани акции против криминалци, *но* не потполно се согласувам дека со овие дејствувања криминалот ќе биде многу намален. *Иако* многу криминалци ќе бидат обелоденети пред јавноста, *сепак* знаеме дека ако бил...*Можеби* ова не важи за секој, *но сепак* доволно е да се увиди дека има големи неправилности во државата.(16).

J2

We live in a time of crisis of moral and values in the society, *therefore* we are all aware of the fact that crime has deeply broken into the chambers of everyday life. *As* we all feel the consequences of it we should find good ways of dealing with this issue, *but* as far as I am concerned I think that our main problem is the wrong approach. (2)

Crimes are done by very powerful people, that not the police, evidence can put them in prison. *For this reason*, more prisons for criminals will not reduce the crime.(9).

If the state doesn't find job on these people they will continue with stealing and crime will not be reduced. *Then* the only way to reduce crime will be more prisons and more severe punishments (10).

The new laws which apply longer jail sentences or bigger monetary payments may worry petty thieves or misguided teenagers, *but* these measures will probably not leave any of the major criminal minds or organizations sleepless, *because due to* the economic situation in our country many a fair men get involved in crime. Some of them even do things impermissible by law only *because* they don't know better, *because* that is the good example they grew up with.

Therefore, as long as it is more important to people to make more money without considering who they stamp over on the way, new prisons ..(13).

The headlines usually start with "A young boy kills his friend", then "People are shocked by the robber". *Nevertheless*, there are crimes like stealing money from people in different ways, like not paying taxes...

Во првиот пример *therefore* е во медијална позиција и ги поврзува деловите во самата реченица, додека во четвртиот пример се однесува на сето претходно изнесено и служи како заклучок, како сумирачка изјава на крајот на составот. Во последниот пример, *nevertheless* е несоодветно употребен ДМ.

Енумеративните ДМ, кои сигнализираат дека следи набројување, можат да бидат показатели на градбата на есејот, со други зборови да ја оцртуваат структурата на целиот состав. Во корпусот состави користени за истражувањето, не беа најдени примери за енумерација на македонски јазик, додека само неколку субјекти/автори го употребија овој тип на ДМ во нивните состави на англиски јазик.

J2

First of all, crime should be taken seriously.....*Finally*, when we analyze this matter more thoroughly we can actually distinguish the pros and cons of our own society. (6)

From my point of view, *the first thing* that should be done here is changing the system of values. Also, *another important thing* is making everyone have the opportunity to build as a person...(4)

Стандардната употреба на енумеративните ДМ во англискиот јазик подразбира вклучување на низата последователни маркери, како што се: *firstly, secondly, thirdly, lastly*.

Егземпларните ДМ јасно се препознаваат. Од оваа категорија на ДМ беше најден еден пример во составите на македонски јазик:

J1

Кога зборувам за криминал не мислам на големите злодела што може човек да ги направи а ги има многу, туку за она девијантно однесување кое сè почесто се забележува кај младите во последно време. *Во тој случај*, построгите казни би ги заплашиле и секој потенцијален криминалец би размислил за последиците. (17)

J2

...the first thing that should be done here is changing the system of values: making every citizen to look up to the other, to appreciate every good thing in this world *such as* love, respect, peace, etc.(4)

It's a fact that every society deals with crime and there isn't much we can do to reduce it. There is a chance to reduce it if we put more severe punishments for the *so called* 'every day crime', *for example*, wrong parking, high speed driving, which can be very dangerous.(17).

Категоријата на ДМ во која се вклучени оние поврзувачи кои изразуваат некакво мислење, суд или заклучок, не се јасно дефинирани. Од граматичка гледна точка може да вклучува некои од категоријата на прилози, но оние што се однесуваат (чија референцијална единица) е цел сегмент од текст, а не само глагол.

J1

Лично, сметам дека прашањето за безбедност во нашата држава е навистина голема загатка за лицата кои се занимаваат со законот.(4).

Едноставно кажано, криминалците се шетаат низ улиците на Скопје уживајќи во слободата додека народот стравува и *впрочем* се прашува дали сето тоа ќе исчезне некој ден. (6).

J2

Research has shown that 90% of the society fall for the sweet but poisonous taste or flavour of crime merely because they have rather low incomes. They *simply prefer* being criminals drowning in money instead of poor and miserable average citizens...*Certainly*, this is how people are programmed to think nowadays.(6)

Money is the most important thing of all *mostly because* money represents power, satisfaction and independence. (6).

Mostly, I think that we should work on another field in order to solve this problem. (2)

To sum up, in order to make our environment a much more pleasant and safer place for living severe and harsh measures must be set across immediately. (6).

It isn't fair to make someone pay more for something not that serious, but *surely* you can teach him a lesson. *Unfortunately*, we know our law system and very often we see how even there mistakes are made. (17).

I *personally think* that severe crime comes from the man's childhood and the way he is treated in his family or in the society.. (17).

Во другите видови ДМ се вклучени изрази кои сигнализираат субјективни внатрешни релации на авторот, пополнувачи во текот на дискурсот кои означуваат менување на тема, почеток на нов параграф и други видови изрази ексцерпирани од корпусот на состави на двата јазика:

J1

Ако сѐјане збор ѝак за зголемување на бројот на затворите, мислам дека тоа не е пресуден фактор во борбата против криминалот...(2).

Во ѝој ѝоѓлед треба да постојат такви построги казни со кои ќе се казнат прекршителите на правата и законите. (3)

Доколку се почитуваат овие правила, *ако може ѝака* да се каже, би се намалил криминалот во земјата. (3).

Сѐѝо ова ѝовеќе или ѝомалку се злоупотребува и не се применува. (3)

Врз основа на ѝоа колку криминалот во Македонија *всушносѝ* го уништува нашето општество, секако дека одредени мерки треба да бидат превземени.*Со цел* да бидеме сосема подготвени да го скротиме криминалецот, треба самите ние да се ставиме во истата позиција...(6)

Со самоѝо ѝознавање на факѝоѝ дека вршењето на криминално дел не е ништо добро и корисно ќе кажам дека построгите казни треба да се спроведуваат.. (11).

J2

...they should be people of law, they should take care of us, I don't know how to say to make us sure that we are safe in our small country, to present morality and good behaviour.

All these reasons makes me angry and I can't say that I agree or disagree...(1).

I really disagree with this sort of statement. *From my point of view* the first thing that should be done here is ...(4).

In order to create a more peaceful atmosphere outside everyone's porch the government needs to take severe measures..(6).

According to the fact that nowadays crime is becoming more and more common phenomena I can say that more severe punishments and more prisons can be useful measures in order to reduce crime..(11).

I also think that there should be lifetime prison for murderers, kidnappers etc. *In that way crime will reduce and the streets will be more safe..(14).*

Од горенаведените примери на дискурсни маркери користени во индивидуалните состави на субјекти/автори може да се забележи дека одредени субјекти/автори користат повеќе или помалку одредена категорија на ДМ. Опсервираните разлики и сличности се значајни. Користењето на дискурсни маркери не е задолжително и не е секогаш битно за разбирањето и граматичката точност на реченицата, но, сепак, од приложените состави на субјектите, до извесен степен може да се тврди дека поврзувањето и сигнализирањето на релациите во дискурсот е отежнато без употребата на дискурсни маркери.

Осврнувајќи се на тврдењето на Хајленд (2002) дека одредени јазици користат помалку дискурсни маркери, се обидовме да ја одредиме фреквенцијата на користење на одредени дискурсни маркери во J1 и J2 во нашиот корпус од 60 состави. Резултатите изразени во проценти го покажаа следново: На македонски јазик, J1, најчесто користен дискурс маркер е *но* со вкупно 23%, а во англискиот, J2 најфреквентен е *but* 44,1% и *because so* 27,3%. Може да се види дека во англискиот јазик двојно зачестена е употребата на дискурсни маркери. Вреди да се спомене и тоа дека дискурсниот маркер *however* е најмалку користен од нашите студенти. Овој дискурсен маркер се користи во пишаниот дискурс и академската проза, а особено е софистицирана неговата употреба кога се наоѓа во медијална позиција. Да појасниме: за да се употреби во медијална позиција погоре споменатиот дискурсен маркер, потребен е висок степен на владеење на јазичните структури во англискиот јазик.

5. Дискусија

Во раните фази на усвојување на пишувањето како вештина потребно е да се знае коректната употреба на дискурсните маркери. Но, со текот на времето, како се постигнува повисок степен на владеење со пишаниот дискурс, употребата на дискурсни маркери се намалува. Се разбира дека колку е повешто манипулирањето со јазичните изрази, толку повеќе релациите помеѓу речениците и параграфите појасно се изразуваат во самиот текст без сигнализирачки средства. Во оваа смисла, Шифрин (1987) вели дека сигнализирачките средства не помагаат доколку веќе не постои кохерентност. Исто така, М. Табоада (2006) го става под знак

прашање тврдењето дека дискурсните маркери го сигнализираат постоењето на одредена релација. Овде се мисли на релации на реализација на намерата на писателот, т.е. дали е тоа изразување на причина, услов, итн. Резултатите од истражувањето кое го спроведе Табоада (2006) покажаа дека од 60-70% од идентификуваните релации не беа сигнализирани. Објаснувањето е дека жанрот, или стилот на изразување (разговорен јазик и новинарски текстови), влијае на тоа кои релации се сигнализираат, а кои не.

Имајќи предвид дека еден од показателите на кохерентноста е употребата и функцијата на дискурсните маркери, недостатоците на микроплан што произлегуваат од анализата на составите во нашиот корпус можат да се групираат во следниве категории недостатоци:

1. несигурни и недоволно јасно означени врски во самите реченици; читателот се остава сам да констатира некое значење; висок степен на имплицитност;
2. отсуство на поврзаност помеѓу параграфите;
3. користење на дискурсен маркер кој не функционира адекватно т.е. не ја сигнализира релацијата која е посочена со семантичките врски во дадениот текст или реченици.

Можеме да констатираме дека ДМ се потребни за кохезијата во текстот и во голема мера придонесуваат за кохерентноста. Некои категории на дискурсни маркери повеќе придонесуваат за кохерентноста од други. Бидејќи нема помош од интонацијата, гестикулирањето и други невербални показатели, потребата од дискурсни маркери е многу поизразена во пишаниот дискурс отколку во говорниот. Се разбира дека во подолг текст на одредена тема каде што се изложуваат редица идеи, мисли, расудувања, тврдења и примери, потребата од нивно поврзување, како и користењето на одредени показатели кои ќе го упатуваат читателот да го разбере и да се снајде во текстот, е уште поизразена. Затоа, не изненадува тоа што едно од главните прашања во изучувањето на дискурсните маркери е нивната поврзаност со кохерентноста. Гледиштето кое се застапува во овој труд е тоа дека дискурсните маркери упатуваат, сигнализираат и придонесуваат за кохерентноста на текстот, но тие сами по себе не создаваат кохерентност ако ја нема во текстот. На пример, при изразувањето на причинските релации во пишан текст, речиси е невозможно тоа да се направи без употребата на причински/каузални ДМ, освен во случаи кога двата сегмента на текстот се толку тесно поврзани што каузалната/причинската релација е имплицитна. Можеме да заклучиме дека иако дискурсни маркерите не се задолжителни и не можат да креираат кохерентност ако како таква не постои во текстот, сепак, би можело да биде многу тешко да се изрази причинска релација помеѓу две отсечки на текст без

употребата на причински дискурсен маркер. Од ова произлегува дека нискиот број користени причински ДМ кај некои од субјектите/авторите може да упатува на нивната неможност да изразат каузалност, а со тоа се намалува и квалитетот на изложените аргументи, идеи, ставови.

Анализата на дискурсните маркери покажа дека нивното усвојување од страна на студентите бара познавање на структурата на текстот, т.е. разбирање на релациите на кохерентност. Дискурсните маркери треба да бидат вклучени во наставата по писмено изразување со тоа што покрај објаснувањето за релациите кои ги сигнализираат, ќе се посочи и фактот дека не секоја релација е сигнализирана со дискурсен маркер. Ова не значи дека одредената релација не постои. Исто така, разликите во користењето на дискурсните маркери во J1 и во J2 треба да им се предочат на студентите. Во голема мера сигнализирањето зависи од типот на текст, т.е. жанрот. На пример, во наративните текстови каде имаме последователност на времиња, потребата од дискурсни маркери е намалена. Постојат и други средства во јазикот кои упатуваат на намерата на авторот: морфолошки, синтаксички, семантички и прагматички. Соодветноста на употреба на дискурсните маркери е од особена важност, како и потребата да се укаже на штетноста на прекумерната употреба на маркерите бидејќи се постигнува токму спротивниот ефект кај читателот – се остава впечаток на преусилен и стилски недооформен текст.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

А. Дучевска (2005) *Анализа на текстови и дискурси во македонскиот јазик*. Докторска дисертација. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“. Скопје

Conrad, S.M. (1999). The importance of corpus-based research for language teachers. *System* 27 1-18.

van Dijk, Teun A., Kintsch, Walter (1983) *Strategies of Discourse Comprehension*. Academic Press. New York.

Fraser, B. (1999) What are discourse markers? *Journal of Pragmatics* 31, 931-952.

Hyland, K. (2002) *Teaching and researching writing*. Harlow: Longman Pearson Education.

Mann, W. and S. Thompson, (1988) Rhetorical Structure Theory: Towards a functional theory of text organization. *Text*, 8: 243-281.

Schiffrin, D. (1987) *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Taboada, M. (2006) Discourse markers as signals (or not) of rhetorical relations. *Journal of Pragmatics* 38 (2006) 567-592.

Conrad, S.M. (1999). The importance of corpus-based research for language teachers. *System* 27 1-18.

Марија ЃОРЃИЕВА-ДИМОВА

ТОЛКУВАЊЕТО МЕЃУ ТЕКСТОТ И КОНТЕКСТОТ

Значењето е омеѓено со текстот, но контекстот е неограничен, секогаш отворен кон промени, под притисокот на теориските расправи.

Џонатан Калер

Низ призма на роман којшто интегрира толкувачки модели и постапки, илустрирајќи ја нивната афирмација и проблематизација *Поседување* (1990) на британската авторка Антонија С. Бајат (1936) го демонстрира сфаќањето за толкувањето како процес којшто (треба да) ги има предвид сите учесници во книжевната комуникација - авторот, текстот, читателот. Конкретно, романот е фокусиран врз релацијата текст – контекст, сфатена како конститутивна за секој толкувачки чин, макар што афирмацијата на оваа отсечка се прави индиректно, т.е. се демонстрира низ романескната структура и, повремено, во коментарите на ликовите. Во таа насока, *Поседување* актуелизира поопшто прашање: прашањето за можните/посакуваните толкувачки пристапи кон текстот и прашањето за границите кои треба да ги почитува толкувањето, доколку тие граници ја претставуваат мерата и гаранцијата за интерпретативна валидност. Следствено, романот ја отвора дилемата за модусот¹ на толкувањето: дали текстот или, пак, контекстот треба да се постави како валиден толкувачки параметар, исто колку што ја актуелизира и дилемата дали приоритетот го понесува контекстот на читање/толкување на текстот или, пак, контекстот на неговото создавање?² Романот афирмира конкретен модус/начин на толкување на книжевните текстови којшто, по принципот на елиминација на останатите можни толкувачки модуси/начини, паралелно, се заговара и како модус/мера на толкувачката практика, воопшто.

¹ Латинскиот збор *modus* се употребува и во значење на начин, поредок, облик, но и во значење на мера.

² „Текстот којшто наполно е еднозначен по однос на интенцијата на делото, може да се чита како текст којшто е подложен на бројни толкувања, ако се држиме до жанровските конвенции: телеграмата, пратена како таква, во којашто стои 'пристигнувам утре, вторник 21 во 22.15' може да се сфати како закана или како ветување” (Еко 2001, 24). Оваа полиинтерпретативна димензија на интенциите (авторски, текстовни, читателски) ја сугерира и Бајат, поставувајќи ги во средиштето на вниманието писмата кои, подеднакво, добиваат различни интерпретативни контекстуализации и вредности.

Потребата од толкувачко еквилибрирање меѓу текстот и контекстот во *Поседување* е сугерирана онаму каде што, имплицитно или експлицитно, се предупредува на опасноста контекстот да го „изеде“ текстот, во смисла дека контекстот на читање/толкување на текстот низ призма на одделните теориски концепции и толкувачки парадигми го загрозува текстот, инсистирајќи по секоја цена да го сведе на проверка и на потврда на категоријалниот систем и на херменевтичките алатки кои се оперативни во одредена теорија.

Романескната илустрација на толкувачките процедури е мотивирана и структурно: *Поседување* се темели врз едно општо место во постмодернистичката книжевност - врз конвенцијата на пронајден ракопис. Станува збор за случајно пронајдени делови од лична преписка, макар што нивното пронаоѓање претставува само повод којшто ќе иницира нов и поинаков толкувачки пристап кон веќепопнатите книжевни текстови, чишто автори се и испраќачите/примачите на писмата, коишто во континуитет се мултиплицираат - на различни места, кај различни сопственици се пронаоѓаат различни писма. Како резултат на тоа, се отвора просторот за романескната структура на детекција. Пронајдениот ракопис како предмет на толкување го оправдува и присуството на својот комплемент - процесот на негово читање/толкување.³ Оттаму, не случајно во фокусот на вниманието се поставени токму толкувачите: главните ликови се професионални читатели (книжевни теоретичари и историчари), коишто се фиксирани во процесот на нивното истражување - библиотечно, кабинетско, теренско, книшко, интерсубјективно, интердисциплинарно. Ваквата романескна структура му нуди на читателот симетрично поставен сооднос меѓу двете конститутивни позиции во книжевната комуникација: од една страна, авторската, продуцерската, творечката позиција и нејзините производи (книжевните текстови и нивните сателити - писма, дневници, автопоетички расправи); од друга страна, реципиентската, читателската, толкувачката позиција и нејзината продукција (научните студии и статии и, повторно, нивните сателити - писма и дневници). Овој сооднос добива видлива резултанта во замаглувањето на границите меѓу двете позиции (автор-читател/толкувач), односно во замаглувањето на дистинкцијата читање-пишување, за што романот нуди повеќекратни докази. Во таа насока, индикативни се две рамништа:

1. *Поседување* воспоставува интертекстуални релации со книжеvnата традиција: пастишот и стилизацијата се доминантни постапки низ

³ Романот претставува одлична илустрација на сфаќањето на Стенли Фиш за читањето како толкување: отфрлајќи го конвенционалното сфаќање на читањето како „чиста, рамнодушна перцепција“, Фиш го заговара читањето како носење интерпретативни заклучоци, како „збир интерпретативни стратегии кои се ставаат во акција и се претвораат во читање во поширока смисла на зборот“ (2003, 284).

коишто се реализира романескната интертекстуалност. На тоа рамниште се афирмира позицијата на романсиерот (Бајат) како читател и како толкувач кој, преку романот и во романот, воспоставува имплицитен, толкувачко - коментаторски однос кон книжевното минато што, повратно, говори за транспонирањето на читателот во автор.

2. *Поседување* и структурно ја илустрира конверзијата меѓу авторската и читателската позиција: главните ликови во двете приказни се автори/поети и научници/толкувачи, коишто постојано се доведуваат во ситуации да ја искусуваат позицијата на оној од другата страна.

Тематизирајќи го толкувањето и демонстрирајќи го толкувачкиот чин, *Поседување* ја заговара релацијата текст - контекст како конститутивна толкувачка отсечка, при тоа партикуларизирајќи ја на различни рамништа, каде што таа може да се посматра и како артикулација на препознатливи херменевтички концепции и категории.

1. Толкувањето меѓу значењето и смислата

Првото рамниште на партикуларизација на односот текст – контекст ги опфаќа манифестациите на толкувачката осцилација меѓу значењето и смислата. Ова рамниште може да се сфати и како артикулација на тезите на Ерик Д. Хирш, чиешто дистинктивно и комплементарно одредување на значењето (meaning) и на смислата (significance) соодветствува на релацијата текст - контекст, сфатени како два пола на толкувачката отсечка. „Значењето е она што текстот претставува, она што го означил авторот, користејќи се со одредена низа знаци”(1983, 26). Смислата, пак, се именува како значење кое е поврзано со нешто друго, како „однос меѓу значењето и некоја личност, сфаќање или ситуација или, пак, стварност, сето она што може да се замисли”,⁴ што ќе рече дека смислата секогаш е „значење за”, никогаш „значење во” (Хирш 2003, 78). Оттаму, ако смислата го воспоставува односот меѓу она што се наоѓа во нечие вербално значење и она што е надвор од него, тогаш таа му е сопоставена на значењето кое, пак, го означува постојаниот, непроменлив пол на тој однос. Ваквата аналитичка дистинкција го имплицира значењето како „начело на стабилност” на интерпретацијата, додека, пак, смислата го овозможува „начелото на промена.” Во согласност со овие разграничувања, значењето за толкувачот може да остане непроменето, додека, пак, смислата на тоа значење е варијабилна во зависност од променливиот контекст во којшто се актуелизира значењето. На кој начин херменевтичките принципи на Хирш се артикулираат во *Поседување*, а во прилог на тезата за толкувачката тензија текст - контекст? Сместувајќи го предметот на толкување

⁴ Хирш го има предвид комплексот историски, јазични, психолошки, физички, метафизички, лични, семејни и национални контексти.

меѓу контекстот на неговото создавање и контекстот на неговото читање/толкување, романот ги илустрира начините на кои промената во контекстот, битно, ги менува толкувачките резултати. *Поседување* ги илустрира начините на кои контекстот го пресретнува текстот, секогаш додавајќи му нова димензија низ толкувачкиот чин: неочекуваните податоци што ги откриваат ликовите во текот на интензивното теренско и текстовно истражување и врските што ги воспоставуваат меѓу нив го реактуализираат контекстот на создавање на текстот, паралелно, осознавајќи ја неопходноста и на она што е оставено надвор од официјалните биографии, а што, битно, интервенира во научното знаење. На тој начин, романот упатува на различните, контекстуално обусловени смисловни збогатувања на текстовното значење за кои говори Хирш. Реинтерпретативните преосмислувања на предметот на толкување се демонстрирани со фактот што текстовите на викторијанските поети се читаат и низ призма на некњижевниот (кон)текст и се толкуваат низ призма на различните теориско-методолошки парадигми, релевантни во 20 век.

Отсечката текст - контекст, партикуларизирана како движење меѓу значењето и смислата на текстот, го допушта и промислувањето низ призма на дистинкцијата што Умберто Еко ја повлекува меѓу толкувањето и нагаѓањето: во романот на Бајат ликовите - истражувачи поаѓаат од одредени претпоставките коишто ги прават во рамки на сопствените толкувачки контексти, но секогаш трагајќи по потврда на тие премиси во рамки на текстот - предмет на толкување, бидејќи единствено „текстуалната кохеренција ќе може да го отфрли непромисленото нагаѓање” (Еко 2001, 34).

„А тогаш Роланд најде на реченица која можеше да значи нешто или ништо. Ништо, ако не се загледаш внимателно ... Три седмици подоцна најде на уште една реченица која беше значајна/безначајна” (2008, 55).⁵

„Пронајдовме - многу *шекспировни* докази, и кај двајцата поети, за тоа дека можеби биле таму заедно - јоркширски фрази и пејзажи во *Мелузина* - исти стихови кај двајцата поети - сметаме дека таа, сигурно, била таму” (2008, 511).

2. Толкувањето меѓу историчноста на текстот и текстуалноста на историјата

Афирмацијата на односот текст - контекст како релевантен толкувачки параметар во *Поседување*, во голема мера, ги следи и методолошките принципи на новиот историцизам. Неговата клучна премиса се

⁵ Цитатите се наведуваат според изданието: A.S.Byatt. *Zaposjedanje*. Prevela s engleskoga Tatjana Jukić, Zagreb: Vuković&Runjić, 2008.

однесува на текстуалното постоење на минатото, кое е достапно низ неговите текстуални остатоци, но, исто така, е условено и од релевантноста на минатото за актуелниот миг. Следствено, текстуалната посредуваност на минатото го имплицира истражувањето како толкување на неговите текстуализирани траги. „Под 'историчност на текстовите' сакам да ја сугерирам културната специфичност, социјалната втемеленост на сите модалитети на пишување - не само на оние текстови кои ги проучуваат критичарите, туку и на текстовите во чии рамки ги изучуваат. Под 'текстуалност на историјата' сакам да сугерирам, прво, дека немаме пристап кон она полно и автентично минато, кон живата материјална егзистенција, непосредувана со сочуваниите текстуални траги на општеството за кое станува збор - траги за чие зачувување не смееме да мислиме дека случајно се случило, туку да претпоставиме дека барем делумно тоа е последица од сложените социјални процеси на паметење и на заборување; и, второ, дека тие текстуални траги и самите се подложни на дополнителни текстуални посредувања кога ќе станат 'документи' врз кои историчарите ги засноваат своите сопствени текстови наречени 'истории'" (Монтроуз 2003, 113). Овој хијазмично структуриран постулат на Луис Монтроуз има пошироки импликации. Прво, релевантноста на текстуалните остатоци од минатото ја воспоставува рамноправноста меѓу книжевните и некнижевните текстови, што сведочи за отфрлањето на острата граница меѓу текстовите и контекстите и меѓу различните облици на дискурзивна практика, вклучително, и границата меѓу книжевноста и историјата. Второ, книжевните текстови не се посматраат како изолирани и самодоволни артефакти, туку како манифестации на извесно минато, така што и нивното читање/толкување, нужно, е контекстуализирано. „Постојат текстуални траги - збунувачка маса од траги - но, невозможно е да се земе 'самиот текст' како совршен, незаменлив, самодостатен содржател на сите негови значења" (Гринблат 2003, 79). Трето, променетиот статус и третман на книжевниот текст имплицира промени и во неговото толкување и, пошироко, во проучувањето на системот на книжевноста. „Новата историска критика е нова во отфрлањето на непроблематизираната дистинкција меѓу 'книжевноста' и 'историјата', меѓу 'текстот' и 'контекстот'; нова во спротивставувањето на доминантната тенденција да се постави и да се привилегира единствената и автономната индивидуалност - Авторот или Делото - наспроти општественото или книжевното опкружување" (Монтроуз 2003, 109).

Толкувачкиот пристап на главните ликови во *Поседување* (книжевните теоретичари Роланд и Мод) се потпира врз новоисторискичката методолошка парадигма, со оглед на тоа што нивниот толкувачки интерес ја почитува и повеќекратно ја потврдува текстуалноста на минатото: за нив, вијторијанското минато, коешто е предмет на научен интерес, е достапно, единствено, преку текстуалните остатоци (книжевните

текстови, писмата, дневничките записи и мноштвото други документарни траги).⁶ Понатаму, текстуалните траги се подложуваат на „дополнителни текстуални посредувања“ (Монтроуз 2003, 113) кога ќе станат предмет на научен интерес врз којшто книжевните теоретичари и историчари ги втемелуваат своите научни текстови и тези и врз коишто ги изведуваат сопствените интерпретации. Во тој процес текстовите на викторијанските поети го губат статусот на „самодоволен содржател на сите значења“ (Гринблат 2003, 79), бидејќи нивните значења се создаваат, односно смисловно се дополнуваат низ вкрстените референции во „архивираниот континуум“ од книжевни и од некнижевни текстови, од текстови и од контексти. Несомнено, *Поседување* фокусира еден комплексен интерпретативен третман и на поетските текстови, и на дневничките записи, и на писмата, и на научните студии, односно на текстовниот комплекс од и за минатото и, на тој начин, ја потврдува и историчноста на текстот, и текстуалноста на историјата, и кон-текстуалноста на толкувањето. Истражувачко - толкувачката практика на Роланд и на Мод, којашто е во прилог на афирмација на отсечката текст - контекст, ја поддржува ревидираната позиција на книжевната критика (онака како што таа е заговарана и од страна на новоисторичарите), фаворизирајќи го принципот на историчност на создавањето и на читањето на текстовите. Во романот на Бајат овој аспект повеќекратно е нагласен со оглед на тоа што книжевните теоретичари го насочуваат толкувачкиот интерес кон текстови од 19-тиот век кои се сместуваат во теориско-херменевтичките контексти на 20-тиот век, па, постојано, сме упатени на мноштвото реципрочни „историски притисоци“ со кои минатото ја обликува сегашноста, а сегашноста го преобликува минатото: увидот во „новите“ текстуални траги од минатото (случајно пронајдените писма), битно, го трансформира постојниот интерпретативен увид во книжевниот опус на викторијанските поети и актуелното научно знаење, исто како што актуелната теориско-методолошка парадигма го филтрира текстуалното минато низ сосема поинаква визура, смисловно дополнувајќи го.

3. Толкувањето меѓу теоријата и практиката

Книжевната херменевтика, по дефиниција, го вклучува двојството на интерпретативна практика и на теорија на интерпретативната практика: во својата метаинтерпретативна димензија книжевната херменев-

⁶ *Поседување*, дополнително, ги илустрира процесите на заборавање и на паметење за коишто говори Монтроуз: имено, официјалната меморија, понудена во рамки на книжевната историја, поддржува сосема поинаква слика за Аш од онаа што ќе биде неофицијализирана и, условно, забравена, бидејќи приватната преписка е отсутна од институционалните, архивските облици на складирање и на паметење врз коишто се темели неговата биографија.

тика го подразбира и промислувањето на методите, на моделите, на принципите и на конвенциите на толкувањето, кои потоа добиваат интерпретативна примена и проверка врз конкретни текстови. Во *Поседување* односот теорија - практика е двојно оправдан: со оглед на тоа што романот ја афирмира важноста на толкувачките контекстуализации и со оглед на тоа што главните ликови се книжевни проучувачи, фиксирани во процесот на истражување и на толкување, којшто, пак, се иницира од и се филтрира низ призма на преферираните теориско - херменевтички парадигми. Романот го демонстрира интерпретативното меандрирање меѓу теоријата и практиката на толкувањето, првенствено, во насока на потврдување на тензичното и на заемното стимулативно - продуктивно дополнување меѓу нив. Кои се херменевтичките импликации на овие илустрации?

1. Укажување на опасноста од ригидно фаворизирање на едната или на другата страна според принципот на апсолутизација, што подразбира негирање на принципот комплементарност меѓу теоријата и практиката на толкувањето.

2. Укажување на опасноста од доминација на теоријата, која, како на Прокрустова постела, го распнува и го „измачува“ текстот, заробувајќи го со произволни и со невалидни интерпретации, коишто произлегуваат од потребата текстот, по секоја цена, да потврди одредена теориска концепција, односно да ја докаже нејзината интерпретативна применливост. Овој ризик го освестуваат и ликовите:

„Мислам сите тие ракавици, пред малку, си поигравме професионално - средновековни ракавици, ракавици на цинови, Бланш Гловер, Балзаковите ракавици, коралски јајници - и сето тоа како сварен мармелад се сведе на - човековата сексуалност. Токму како што Леонора Стерн сета земја ја чита како женско тело - и јазик - целиот јазик“ (2008, 277-278).

„Тие⁷ знаат што ќе пронајдат уште пред да го најдат тоа“ (2008, 40).

„Неговото време беше време на превласт на наративните теории“ (2008, 147).

„Не им верувам на сите тие толкувања. Тие намалуваат“ (2008, 382).

„Никој од нас не може да ја врати онаа невиност пред сите теории, кога уметноста не ја познаваше потребата да се правда, кога човекот не се прашуваше што говори некое уметничко дело, бидејќи знаеше

⁷ Се мисли на застапниците на феминистичката критика.

(или мислеше дека знае) што прави тоа. Од сега па до крајот на свеста, осудени сме да ја браниме уметноста. Единствено може да се препираме околу еден или друг начин на одбрана. А, всушност, наша обврска е да ги отфрлиме сите начини на одбрана и на оправдување на уметноста, коишто стануваат особено неизострени или тегобни или нечувствителни за современите потреби и практики” (Сонтаг 2005, 2). Меѓу аргументациите врз коишто Сонтаг го темели својот став, секако, спаѓа и актуелната херменевтичка состојба каде што ја дијагностицира хипертрофијата на интелектот на сметка на енергијата и на сетилниот капацитет на уметноста што, пак, резултира во толкувањето како „одмазда на интелектот над уметноста”(2005, 3). Оттаму, Сонтаг пледира за поголема интерпретативна функционалност во смисла на толкувања кои, многу повеќе, ќе бидат во функција на уметничкото дело, наместо да го узурпираат неговото место.

3. Посочување на толкувачката практика како потврда, како негација или како дополнување на теоријата на толкувањето. Во крајна линија, интерпретативната практика е онаа којашто ја верификува исцрпеноста и депласираноста на одредена книжевнотеориска или херменевтичка парадигма, чијшто поимско - методолошки комплекс повеќе не кореспондира со актуелната состојба на „теренот”, т.е. со книжевноуметничката практика, а којашто, пак, од своја страна, очекува и сугерира промени во сопственото проучување и толкување.

4. Фаворизирање на вештината на толкувачот кој, од позиција на практичар и на практикувач на теориските концепции и врз основа на својата компетентност, ќе не (раз)убеди во функционалноста и во валидноста на одредена толкувачка матрица. Впрочем, ликовите - научници во *Поседување*, постојано, ја освестуваат можноста откритијата до коишто доаѓаат низ истражувањето да фрлат нова светлина врз смисловните аспекти на текстот-предмет-на-толкување, но, и пошироко, да доведат до суштински поместувања и во сферата на теоријата на толкувањето.

„Струката, можеби, ќе мора да преиспита голем дел од она што се смета за извесно” (2008, 15).

„Тоа би променило многу нешта. Самиот фокус на читање на делата на Ламот. Дури и анализата на *Мелузина*. Сите тие самовилски теми. Тоа е интригантно” (2008, 59).

Повторно, овие херменевтички импликации во романот кореспондираат со дел од заклучоците на Хирш, според кого токму онтолошката нееднаквост на сите протолкувани значења е доказ дека херменевтичката теорија ги санкционирала прифатливите норми на легитимност при толкувањето. „Толкувачките норми, навистина, не произлегуваат од теоријата и

теоријата ги кодифицира ex post facto интерпретативните норми што ние веќе однапред ги преферираме” (Хирш 2003, 75). Актуелизирајќи ја релацијата теорија - практика на толкувањето, *Поседување* ја фаворизира не само книжевноуметничката, туку и толкувачката практика, давајќи и приоритет во однос на заморувачките и на заморените теории кои, честопати, симулираат арогантна ученост во однос на својот предмет на толкување. „Повеќето критички текстови денес се полни со цитати, но не од песни или од романи. Тоа се цитати од критички авторитети, од теоретичари, од Фројд, од Маркс, од Дерида, од Фуко. Сето тоа е возбудливо, исто така. Но, тоа ги води критичарите и теоретичарите кон претворање на писателите во соодветни кутии и мрежи на книжевни цитати кои, писателот мора да го чувствува тоа, ги возбудува повеќето од нив во сегашноста, многу повеќе одошто самата книжевност” (Бајат 2000, 6). Овие констатации ги препознаваме и во романот:

„Го цитираше Кропер кој го цитираше Аш” (2008,276)

„Дали Кропер, со методите на истражување и со начинот на размислување, изврши субјекција над Аш? Чија субјективност се проучуваше тука? Кој е субјектот на реченицата во текстот и како Кропер и Аш се вклопуваат во Лакановото запазување дека граматичкиот субјект на исказот се разликува од субјектот, од 'јас', како објект за којшто говори исказот? Дали тие размислувања се оригинални, па, тукуречи нужно, заклучи дека не се и дека сите можни размислувања за литературната субјективност во последно време се проучени ревностно” (подвл. М.Ѓ.) (2008, 274).

Впрочем, романот, во континуитет, ги пласира одделните теориски концепции, но низ призма на дијалогот и на конфликтот меѓу нив, а со единствена цел: дискретно да ја посочи нивната недоволност и рестриktivност, нивните пропусти, нивната исцрпеност, евентуално, нивната недоследност, па дури и нивната херметичност во однос на виталноста на книжевноста, но и во однос на слободата во интерпретативната практика. Всушност, и ликовите во текот на толкувачката детекција доаѓаат до такви заклучоци:

„Во секое време мора да има непорекливи вистини - било да сакаме да ги побиеме или не, било да останат тие потоа вистинити или не. Ние живееме во вистината на Фројдовите откритија. Без оглед дали тоа ни се допаѓа или не. Без оглед на тоа колку сме ги модификувале. Всушност, ја немаме слободата на претпоставката дека можеби тој погрешил по однос на човековиот карактер. Во деталите, сигурно - но не и гледано во целина -” (Подвл. М.Ѓ.) (2008, 278).

„Можеби сме симптоматични за целиот збир преморени научници и теоретичари” (2008, 291).

Меѓутоа, не само оние коишто ја проучуваат книжевноста, туку и оние коишто ја создаваат ќе ја констатираат замореноста и истрошеноста што, честопати, се алибира со интертекстуалните концепции и со постмодернистичките тези за исцрпеноста.

„Всушност, моја драга г-ѓице Ламот - живееме во стар свет - во уморен свет - свет кој го продолжи складирањето на шпекулациите и на запазувањата, додека вистините ... сега ги замаглија палимпсести преку палимпсести” (2008, 183).

И токму врз таа позадина стануваат разбирливи и оправдани заложбите на викторијанскиот поет (а и на Бајат) да ги фаворизира креативните потенцијали на имагинацијата.

„Знаете ли - единствениот живот во којшто сум сигурен е животот на Имагинацијата?... Кажете ми дека знаете - и дека не е лесна - ниту дека лесно може да се отпише - дека постои вистината на Имагинацијата” (2008, 187).

4. Толкувањето како пресек од интерпретативни компетенции, стратегии и заедници

Демонстрациите на односите меѓу теоријата и практиката на толкувањето допушта толкувачките процедури во *Поседување* да ги посматраме и како афирмација на комплексот интерпретативни стратегии што ги спроведуваат припадниците на интерпретативните заедници. Во елаборациите на Стенли Фиш, интерпретативни заедници „се оние кои имаат исти интерпретативни стратегии не за читање (во конвенционална смисла), туку за пишување текстови, за припишување карактеристики и намери на текстовите” (2003, 286). Функционалноста на интерпретативните заедници, главно, се потврдува со фактот што преку нив стануваат објасливи феномените стабилност на толкувањето (меѓу различни читатели) и различност на толкувањето (од страна на еден ист читател), што ќе рече дека стабилноста и различноста треба да се сфатат како функции на самите интерпретативни стратегии, а не на текстовите.⁸ Во романот на Бајат претставени се неколку интерпретативни заедници, односно нивните репрезенти, вклучително, и комплексот интерпретативни стратегии кои ги практикуваат тие: заедницата научници кои го преферираат кабинет-

⁸ Умберто Еко, во контекст на своите промислувања на границите на толкувањето, исто така, ја сугерира потребата од заедници на толкувачи, обединети многу повеќе со консензусот околу отфрлањето на неодржливите толкувања, одошто околу констатирањето на најдобрите толкувања (2001, 11).

ското проучување, заедницата феминистички критичари, заедницата на оние коишто „побожно им се поклонуваат на Барт и на Фуко” (2008, 41) и застапниците на биографските пристапи кон книжевноста. При тоа, во пресекот толкувачки активности што ги спроведуваат припадниците на интерпретативните заедници ги препознаваме принципите на стабилност и на различност на толкувањето, т.е. случаите кога истиот читател применува различни интерпретативни стратегии додека чита два „различни” текста и случаите кога различните читатели применуваат слични интерпретативни стратегии при толкувањето еден „ист” текст. Во романот, главно, е во оптек вторава варијанта, со оглед на тоа што интерпретативните стратегии на различни читатели/толкувачи се фокусирани врз еден ист предмет на толкување (книжевните остварувања на викторијанските автори) и, уште повеќе, со оглед на тоа што различните читатели (Роланд и Мод), идентично, ги толкуваат текстовите на викторијанските поети. Значи, како читатели ја осведочуваме толкувачката детекција на застапниците на различните интерпретативни заедници кои низ своите интерпретативни стратегии ги филтрираат истите текстови. Нивната детекција е втемелена врз мноштвото активности кои, според Фиш, го сочинуваат толкувањето: правењето претпоставки и нивното менување, донесувањето и откажувањето од заклучоците, проценувањето и промислувањето, одобрувањето и негирањето, изнаоѓањето на причините, поставувањето прашања, давањето одговори, решавањето загатки (Фиш 2003, 277). Во романот на Бајат го осведочуваме обликувањето на интерпретативната заедница којашто резултира од спојот на компетенциите на Роланд и на Мод.⁹ Тие се впуштаат во интерпретативна пловидба низ теренското и низ текстовното истражување, со цел и со надеж дека ќе откријат „кумулативна низа од слични коинциденции” (2008, 258-259). Нивната заедница се темели врз комплексот интерпретативни стратегии коишто ја афирмираат важноста на контекстот, коишто се враќаат кон авторот, коишто се скептични во семота на структурата и на знаењето, коишто ги поддржуваат интертекстуалното читање и толкувачката детекција, коишто застапуваат љубопитно, опсесивно, но не и параноидно читање. „Сакам да ги следам. Чувствувам, ова ме обзеде. Сакам да дознаам што се случило и сакам токму тоа да го откријам. Мислев дека сте полуделе кога дојдовте во Линколн со парчето украдено писмо. Сега и јас се чувствувам така. Тоа не е професионална лакомост. Тоа е нешто многу попримитивно. Раскажувачко љубопитство – Делумно” (2008, 260). „Треба да почнеме да трагаме по фактите, не само по поетските слики” (2008, 279).

⁹ Роланд е специјалист за Аш, тој „хонорарно работи во погонот за производство на Аш”, додека субспецијалноста на Мод се однесува на опусот на Ламот.

„Сите научници донекаде се луди. Секоја опсесија е опасна” (2008, 358).

„Стручњациите за книжевност сами по себе се детективи. Ја знаете онаа теорија дека класичната детективска приказна настанала заедно со класичниот роман за прелјубата - сите сакале да знаат кој е таткото, кое е потеклото, што се крие зад тајната?” (2008, 260).

Несомнено, интерпретативната логика и практика на Роланд и на Мод има пошироки херменевтички импликации во насока на илустрирање на комплементарниот однос меѓу интерпретативната теорија и практика, и особено, во насока на илустрирање на начините на обезбедување на продуктивните влијанија на интерпретативната практика врз теоријата:

„Секако, сите се надеваме и, во истовреме, се плашине дека некое големо откритие ќе го потврди или ќе го побие, или барем ќе го ревидира нашето животно дело. Изгубена Шекспирова драма. Исчезнати дела на Есхил ... Треба одново да се напише историјата и стручњациите, скромно и со уживање, одново ја пишуваат” (2008, 414).

Нивната интерпретативна заедница станува индикативна и во друга насока. Имено, трансформацијата и еволуцијата на Роланд од научник којшто е „обучен за постструктуралистичка деконструкција на субјектот” до оној кој има доверба во контекстот и во авторскиот субјект, може да се посматра низ призма на тезата на Стенли Фиш за трансферот на припадниците на една интерпретативна заедница во друга, односно низ призма на тезата за проширувањето и за пропаѓањето на интерпретативните заедници. Еволуцијата низ којашто поминуваат научните ставови на Роланд е проследена и со неговата очигледна разочараност, што се должи на сознанието за редукцијата на комплексноста на предметот на толкување врз единственото референцијално упориште: врз себеси, односно врз субјектот кој проучува и врз неговите научни преференции. „Сè е во врска со нас, па така, заточени во себе - не ги гледаме нештата” (2008, 277). Од друга страна, афирмацијата на одделните интерпретативни заедници и увидот во нивните интерпретативни стратегии во *Поседување* ја манифестираат тенденцијата за пародично-ироничен третман на одделните толкувачки аспирации и теориски концепции. Во таа насока, пародијата ги таргетира книжевните теоретичари и биографи кои се опседнати со предметот на истражувачко - толкувачкиот интерес, како и книжевните проучувачи кои јазикот и книжевноста ги посматраат како автореферентни системи,¹⁰ макар што ирониската острица, експлицитно, ги потсекува и

¹⁰ „Го учеа дека јазикот е есенцијално неадекватен, дека никогаш не може да го изрече она што е тука, дека се говори самиот себе” (2008, 503).

постструктуралистичката и феминистичката критика (чиито застапници во романот се Леонора Стерн и Фергус Волф).

5. Толкувањето меѓу заведувањето и поседувањето

Конечното рамниште на партикуларизација на односот текст - контекст го афирмира толкувањето и како осцилација меѓу заведувањето и поседувањето, сфатени како можни толкувачки контекстуализации: на кој начин и во која мера текстот ќе успее да го заведе читателот, односно дали и колку текстот е поседуван од страна на авторот¹¹ или, пак, од страна на читателите кои во толкувачкиот чин го присвојуваат и го трансформираат текстот, во намерата смисловно да го дополнат. *Поседување* ја демонстрира и повеќезначноста на поимите заведување и поседување. Од една страна, романот го актуелизира заведувањето, во смисла да се заведе некого од спротивниот пол (што е илустрирано низ двете љубовни врски во романот). Но, од друга страна, се актуелизира и заведувањето во смисла на задоволството и на ужитокот коишто текстот му ги нуди на читателот/толкувачот (во Бартовска смисла), инспирирајќи го не само за интерпретативни, туку и за сопствените творечки потходи. Во таа насока, „раскажувачкото задоволство“ кое ќе го почувствуваат и ќе го именуваат проучувачите во епската поезија на Викторијанците, резултира во нивното инспирирано - опсесивно толкувачко задоволство, а во случајот на Роланд, и во конкретен поетски резултат. Второво значенско рамниште на заведувањето го препознаваме низ истражувањето што го спроведуваат Роланд и Мод, низ нивните конкретни интерпретативни активности. Но, паралелно со задоволството кое го чувствуваат како резултат на заведеноста од текстот, ликовите толкувачи ја освестуваат и димензијата на заведувањето како движење во погрешна насока, како одведување по погрешен пат. Впрочем, толкувачката детекција на Мод и на Роланд, во голема мера, го илустрира движењето меѓу „нагаѓањето“ и „толкувањето“, меѓу „употребата на текстот“ и неговата интерпретација (Еко, 2001), меѓу валидните интерпретативни заклучоци и заведеноста во произволни толкувања. Во крајна линија, овие значенски димензии на заведувањето, уште еднаш, ги сугерираат опасностите кои произлегуваат од нефункционалното поставување на односот текст-контекст што, секогаш, резултира со заведеност на толкувачот во погрешна интерпретативна насока.

Конотациите на поимот поседување доследно се илустрирани и во романот, којшто е насловен токму како *Possession*.¹² Значи, ако толкувањето го сфатиме како обид за и како облик на поседување на текстот

¹¹ Не во онаа смисла во којашто Р.Барт го негира авторот како „татко и како сопственик на делото“, туку во онаа смисла во којашто Хирш упатува на варијациите што ги претрпуваат текстовните значења низ подоцнежните смисловни дополнувања.

¹² Хрватскиот превод на насловот *Possession* е „Zaposedanje“.

(бидејќи низ интерпретативниот чин текстот смисловно се дополнува и се „присвојува“) тогаш романот на Бајат нуди повеќекратни манифестации на оваа димензија:

1. Поседување на текстот во физичка смисла: пронајдените писма постојано го менуваат својот сопственик, почнувајќи од испраќачите и примачите (викторијанските поети), па сè до семејните наследници и оние кои, со чиста игра на случајот или со калкулирани манипулации, стануваат физички поседувачи на писмата. Овој облик на поседување на личната преписка упатува на игрите на употреба и на злоупотреба на моќта, односно на позициите кои поседувањето на писмата го доживуваат како ексклузивитет, како надмоќ и како можност да се манипулира со вистината, да се тргува со информациите, не само за научен, туку и за личен бенефит.

„Писмата потенцијално се сериозен академски плен“ (2008, 60).

„Тој ги сака *йисмајџа*. Сака да ја има приказната“ (2008, 450).

„Размислуваше за Рендолф Хенри Аш. Доближувајќи ги до животот на Аш потрагата по писмата го оддалечи од Аш. Во времето на својата невиност Роланд не беше Ловец туку читач, чувствуваше надмоќ над Мортимер Кропер и своевидна еднаквост со Аш, односно некаква врска со Аш, кој пишувааше за него, за интелигентниот читател, за да се потруди. Аш не ги пишувааше писмата ниту за Роланд, ниту за некој друг, туку за Кристибел. Пленот на Роланд се претвори во извесен губиток“ (2008, 500).

2. Поседување на текстот во правна смисла: во романот постојано се дебатира околу прашањето за тоа кој (треба да) е вистинскиот, легалниот наследник и поседувач на писмата. При тоа, освен лаичкото објаснување на дилемата (објаснувањето кое го даваат научниците, гледајќи низ призма на придонесот што поседувањето на писмата ќе го има за науката), постои и правничкото толкување кое, несомнено, ги сугерира амбигвитетите и лавиринтските стапици на судската херменевтика.

„Авторските права на необјавени писма се во посед на нивните автори. Самите писма, физички, се сопственост на примателот. Ако тој не ги врати, а овие се вратени“ (2008, 466).

„Ако писмото е неотворено, тогаш прашањето на сопственоста станува мошне интересно. Дали сопственоста е на испраќачот - ако не било примено - или, пак, сопственоста е на примателот, бидејќи писмото лежи неотворено во неговиот гроб?“ (2008, 528)

„Писмата - како физички елемент - се сопственост на примателот, но авторското право останува на испраќачот” (2008, 509).

Меѓутоа, депласираноста на полемиките од овој вид, исто така, е сугерирана во романот кој ја проблематизира релевантноста на дискреционото право во однос на физичкото и на правното поседување на писмата, дотолку повеќе што научната логика резонира и аргументира поинаку:

„Денес, во време на микрофилмовите и на фотокопиите - дали тоа е релевантно?” (2008, 347).

„Можам да изразам надеж дека ќе им бидат достапни на стручњациите од цел свет, бидејќи отворениот пристап кон тие писма е во интерес на меѓународното заемно разбирање, во интерес на слободниот проток на идеите и на интелектуалната сопственост” (2008, 415).

3. Поседувањето на текстот во интерпретативна смисла: основниот предуслов за започнување на толкувањето, секако, е предметот на толкување -физички присутен, во читлива и во разбирлива форма, што соодветствува на тезата на Еко дека толкувањето секогаш започнува со т.н. прелиминарна рестрикција и со одбрана на буквалното значење: „Каков било читателски чин може да се одигра само потоа, а не пред примената на оваа рестрикција” (Еко 2001, 10). Во романот ја следиме постапноста на толкувачкиот процес кој ги интегрира комплементарните процеси на разбирање, на објаснување и на толкување, што, во поширока смисла, ги актуелизира и прашањата околу валидноста на толкувањето: начините на коишто ќе се афирмираат параметрите на интерпретативна валидност и врз основа на коишто ќе се верификува поседувањето на „вистинскиот” интерпретативен клуч. Таа дилема го распнува и главниот лик:

„Имате ли понекогаш чувство дека метафорите ни го *jagati* светот? Мислам, секако дека сè се врзува и се преврзува - постојано - книжевноста веројатно и се проучува - книжевноста и јас ја проучувам - бидејќи сите тие врски, во истовреме, ми се бескрајно возбудливи, па сепак, на некој начин, се и опасно моќни - како да го имаме клучот за вистинскиот карактер на нештата?” (Подвл. М.Г.) (2008, 277).

Тематизирајќи ги, коментирајќи ги и демонстрирајќи ги дилемите на толкувањето, *Поседување* упатува на две димензии на толкувачкиот чин. Од една страна, ги потенцира илузиите што ги создава толкувањето, амбицирано со потрагата по „вистинскиот клуч”, по конечното значење на текстот, потрага којашто честопати завршува со „растворање” на текстот во контекстот на толкување. Во таа смисла, треба да се сфатат

и пародиско-ирониските проблематизации на одделните толкувачки постапки и на теориските концепции коишто ги деривираат. Од друга страна, романот на Бајат упатува и на привилегиите и на задоволствата коишто произлегуваат токму од илузиите на толкувањето. Во таа смисла, романот го демонстрира бескрајниот трансфер меѓу задоволството на пишувањето, на читањето и на толкувањето што резултира во чувството дека еден ист текст „ни се чини сосема нов, дотогаш невиден”, но и во чувството дека „текстот *отсекогаш* е тука, дека ние читателите, знаеме дека тој *отсекогаш* е тука, и дека *отсекогаш сме го знаеле* таков каков што е, иако сега своето знаење првпат сме го препознале и сме го освестили” (Бајат 2008, 502).

ЛИТЕРАТУРА:

Barthes, Roland. 1986. „Teorija o tekstu”, *Republika*, бр. 9-10, стр. 1098-1120.

Barthes, Roland. 1986. „Smrt autora”, Beker, Miroslav. *Suvremene književne teorije*, Zagreb:SNL, стр. 176-179.

Bart, Rolan. 1975. *Zadovoljstvo u tekstu*. Niš:Gradina.

Byatt, A. S. 2000. *On Histories and Stories: Selected Essays*, London: Chatto & Windus.

Biti, Vladimir. 1997. *Pojmovnik suvremene književne teorija*. Zagreb: Matica hrvatska.

Grinblat, Stiven. 2003. „Kolanje društvene energije”, *Novi istoricizam i kulturni materijalizam*, прир. Zdenko Lešić, Beograd: Narodna knjiga, стр. 75-103.

Eco, Umberto. 2001. *Granice tumačenja*. Beograd: Paideia.

Еко, Умберто. 2007. „Постила кон *Имејо на розајда*”, (превод Марија-Грација Цветковска), *Мираж*, бр. 18. (Достапно на www.mirage.com.mk).

Montrouze, A. Luis. 2003. „Poetika i politika kulture”, *Novi istoricizam i kulturni materijalizam*, прир. Zdenko Lešić, Beograd: Narodna knjiga, стр. 104-137.

Sontag, Susan. 2005. „Protiv tumačenja”, *Odjek*, прољеће-лјето, стр. 1-8.

Фиш, Стенли. 2003. „Толкување на *Вариорум*” (превод Калина Малеска), *Херменевтика и ѱејтика*, прир. Катица Кулавова, Скопје: Култура, стр. 267-289.

Hirš, Eric Donald. 1983. *Načela tumačenja*. Beograd: Nolit.

Хирш, Ерик Доналд. 2003. „Три димензии на толкувањето”, *Херменевтика и ѱејтика* прир. Катица Кулавова, Скопје: Култура, стр. 73-90.

Marija Gjorgjieva Dimova

**THE INTERPRETATION BETWEEN
THE TEXT AND THE CONTEXT**

(Summary)

The aim of this text is to confirm the thesis about models of interpretation which are integrated and illustrated within the literary texts. Concrete subject of interest is the novel *Possession* by the British author Antonia S. Byatt: on structural level, on level of metafictional devices and explicit comments, the novel illustrates certain crucial aspects of theory and practice of interpretation. Double frame of thematization of the interpretation and demonstration of the interpretative processes within the novel, articulates particular hermeneutics conceptions which situate the interpretation between the text and the context (between the meaning and the significance, between the theory and practice and between interpretative competencies, strategies and communities).

Luciana GUIDO SREMPF

COME COMUNICA LA PUBBLICITÀ: IL RICORSO AD IDEE-FORZA NEGLI SLOGAN

La pubblicità è una forma di comunicazione che riguarda tutti gli aspetti della vita quotidiana: dalla casa alle vacanze, dal cibo alla moda, dalla tecnologia alla cultura, ecc., non c'è aspetto della nostra società che non ne venga toccato. Nata per parlare a moltissimi soggetti contemporaneamente, essa ha lo scopo di indurre il vasto pubblico di "consumatori" alla scelta di un prodotto o di un servizio.

Diverse sono le strategie adottate nel campo della pubblicità per richiamare l'attenzione verso un determinato prodotto al fine di promuoverlo.

Promozione, però, non significa solamente regalare qualcosa, abbassare il prezzo o fare degli sconti, significa soprattutto comunicare qualcosa sul prodotto e sull'azienda; consentire l'affermazione ed il consolidamento del marchio e dell'immagine di quest'ultima.

Studi più recenti infatti hanno mostrato che la pubblicità risulta essere uno strumento che opera non determinando direttamente delle azioni negli individui, ma stimolando il crearsi di un ambiente mentale, di un contesto culturale e di una disposizione d'animo favorevoli, che potranno successivamente tramutarsi nelle azioni desiderate da parte delle imprese.

Il Codeluppi¹ a tal proposito chiarisce che il consumatore, più che la soddisfazione di bisogni di tipo funzionale, cerca nei prodotti una ricca gamma di significati sociali quali il successo, il potere, la considerazione sociale, la bellezza, la salute ecc.

Egli, tra le altre cose, pare sia restio ad acquistare un prodotto, se prima questo non sia stato dotato di specifici significati da parte della pubblicità e del marketing aziendale.

Ne consegue che noi acquistiamo prodotti in parte per quello che sono e in parte per quello che significano.

Il prodotto quindi diventa immagine, poiché quando noi compriamo una cosa "x", compriamo quella cosa "x" più qualcos'altro.

La pubblicità non vende direttamente ma comunica in maniera persuasiva.

¹ Codeluppi, V., *Che cos'è la pubblicità*, Carocci editore, Torino, 2001:46

Per perseguire tali scopi ricorre a significati già esistenti nell'immaginario collettivo oppure può procedere ad una costruzione in proprio di tali significati.

È per queste ragioni che tra i vari mezzi linguistici adoperati per raggiungere l'obiettivo di persuadere il pubblico a comprare un determinato prodotto, il creatore pubblicitario utilizza il richiamo ad emozioni e idee - forza.

Tra le tecniche persuasive impiegate dagli addetti ai lavori spicca la tendenza di associare il prodotto ai desideri del pubblico. Si cerca cioè di costruire l'annuncio cercando di associare il bene o il servizio reclamizzato a quei sentimenti e a quei bisogni latenti degli italiani che ne orientano la vita e i comportamenti.

Se la gente desidera essere voluta bene, amata, essere sana, bella, forte, vincente, i creatori pubblicitari cercheranno un espediente che suggerisca che un certo articolo è legato a questi bisogni e che in qualche modo consente di soddisfarli.

Il semanticista americano Hayakawa, noto per aver analizzato quelle che lui chiama le "parole-ringhio" ("snarl-words") e le "parole-fusa" ("purr-words")² mostra come di frequente gli uomini traggano il massimo della soddisfazione da parole che non comunicano nessuna informazione, come cioè il nostro comportamento sia influenzato da parole che hanno una scarsa relazione con la realtà o addirittura nessuna.

Secondo lo studioso, parole-ringhio e parole-fusa compaiono, anche nei messaggi pubblicitari dando luogo a fenomeni di vero e proprio ipnotismo verbale.

<< In primo luogo, - nota Hayakawa³ - deve essere sottolineato il fatto che i discorsi risonanti, i paroloni e l'aria di star dicendo qualcosa di importante ci coinvolgono affettivamente a prescindere da ciò che viene detto>>.

Succede spesso quindi che quando ci troviamo di fronte a siffatti discorsi cessiamo di essere critici, lasciandoci andare ai sentimenti che ci vengono suggeriti da colui che parla.

È per queste ragioni che negli annunci pubblicitari compaiono di frequente temi che inneggiano alla bellezza, alla gioventù, alla forza, al successo, alla natura, alla salute, all'amore che funzionano come elementi di richiamo.

Questi fattori conosciuti nel gergo pubblicitario come *idee-forza*, si accompagnano di solito a parole ed espressioni che si riferiscono alla sfera delle emozioni e dei desideri. Ciò non deve stupirci visto che tra le sue altre funzioni, il messaggio pubblicitario può anche adempiere al ruolo di attivatore

² Cfr. Baldini, M., *Le fantapaole. Il linguaggio della pubblicità*, Armando editore, Roma, 1987:40

³ Ibidem

di una reazione *emozionale* nel destinatario, svolgendo pertanto una **funzione emotiva**⁴.

Parole come *natura, sano, benessere, cuore, amore, desiderio, ecc.* ormai affollano le pubblicità su giornali e riviste, manifesti, e in tv determinando un effetto ipnotico sul pubblico fruitore.

La pervasività di questi termini è tale da non poter essere ignorata da un educatore di lingua e civiltà italiana che desideri rendere partecipi i propri discenti anche riguardo ai maggiori fenomeni socioculturali dell'Italia di oggi.

Sono state queste considerazioni a spingermi ad intraprendere un'indagine su questo particolare aspetto del lessico pubblicitario.

Nelle pagine seguenti ci proponiamo di presentare alcune tra le più ricorrenti "catch words" utilizzate in pubblicità attraverso l'analisi di alcuni messaggi pubblicitari.

Il corpus preso in esame è costituito da headlines e pay-off presenti in circa 150 giornali fra quotidiani e riviste italiane quali la Stampa, Gente, Oggi, Amica, Gioia, Chi; da più di 200 pubblicità televisive visionate navigando su pagine internet, così come da spot televisivi trasmessi su emittenti italiane quali canale 5, Rete quattro, Italia 1 e sulle tre reti Rai, a partire dal mese di ottobre 2006 fino al mese di settembre 2008; ed infine da un congruo numero di slogan reperiti su internet.

//

Come abbiamo già osservato, sono tantissimi i creatori pubblicitari che nella costruzione di slogan si basano su parole che appartengono al registro emotivo.

Dalla nostra indagine è emerso che un termine con potere d'azione molto alto, lautamente impiegato nelle reclame è la parola *natura*.

Tra le ragioni di questo successo c'è sicuramente la cresciuta attenzione e la sensibilità da parte dei consumatori per i temi ambientali.

Può apparire nelle promozioni di svariate categorie di prodotti: dalla cosmesi, agli articoli medicinali, dalle calzature alle bevande, ecc.

Il suo luogo privilegiato però, senz'ombra di dubbio, è la categoria alimentare dove per alcune aziende ha significato la formula vincente in termini di strategia di comunicazione.

È il caso, ad esempio, del noto marchio italiano di prodotti da forno Mulino Bianco del gruppo Barilla che da sempre basa il suo sistema di comunicazione promuovendo valori della tradizione e delle buone cose di una volta, l'esaltazione della natura e del naturale, del mangiare sano e genuino.

⁴ Jakobson opera 6 suddivisioni, per funzioni esercitate, del messaggio: a) *referenziale*, b) *emotiva*, c) *conativa* o *imperativa*, d) *fatica*, e) *metalinguistica*, f) *estetica*. Cfr. Fabris, G., in AA.VV. *Il linguaggio della pubblicità*, Mursia editore, Milano, 1991:67

Che promette che si può trovare tutto questo nei suoi biscotti, merendine, crostatine, ecc. fatti con ingredienti naturali e genuini.

La parola *natura* è di fatto la chiave di volta degli storici slogan di questo marchio come

in:

<<Mangia sano, torna alla *natura*>>, dove l'headline invita al consumo di prodotti genuini e naturali come quelli di una volta.

Oppure in:

<<Mangia sano, trova la *natura*>>, dove l'headline oltre a ribadire il concetto della necessità di mangiare cibi sani, punta sul bisogno dell'utenza di ecologia.

E così l'azienda, attraverso una comunicazione pubblicitaria ad hoc, è riuscita nel suo obiettivo, quella di far riavvicinare gli italiani ai sapori tradizionali, al mangiar sano.

L'impiego della parola *natura* non è ovviamente un'esclusiva del marchio Mulino Bianco.

Questo termine, senz'altro tra i più gettonati dai maestri del campo, è oggi divenuto un vero e proprio tormentone pubblicitario come si evince da alcuni dei tantissimi slogan che lo contengono.

Un esempio è:

<<Valfrutta, la *natura* di prima mano>>, recita l' headline di sempre dell'azienda del settore frutticolo "Valfrutta" garantendo tutta la bontà di un prodotto sicuro e genuino, connotato positivamente dal termine *natura* e rinforzato dall'espressione che l'accompagna di *prima mano*. Come a dire "prodotti agricoli (la natura) di prima scelta (di prima mano).

Oppure:

<<Alfa Natura. Gocce di *natura* per proteggere i tuoi occhi>> recita l'headline della pubblicità delle gocce oculari Alfa natura dell'azienda farmaceutica e cosmetica Bracco. Dove il pay – off è una polisemia. Contiene cioè al suo interno due significati: l'espressione *gocce di natura* può essere colta difatti in 2 differenti modi; può essere intesa come "il medicinale della marca *Alfa Natura*", perciò avente funzione referenziale; oppure quello di evocare l'idea di "sostanze delicate" come la natura. Come a dire "gocce delicate (*gocce di natura*) per gli occhi".

Un altro esempio è:

<<La genuinità è un dono di *natura*. Con i vasi *Quattro Stagioni* scopri il piacere di conservarla>>, recita lo slogan della pubblicità dei prodotti in conserva Bormioli Rocco. Headline abbastanza composito che punta su più di un elemento di attrazione. Il termine *natura* infatti, è accompagnato dalle parole *stagioni* e *piacere* che fanno da rinforzo dando al prodotto una forte connotazione positiva. Parole che suggeriscono un senso di benessere naturale. Per di più la prima parte della frase <<La genuinità è un dono di *natura*>> è un altro esempio di polisemia. Da un lato infatti essa può esprimere l'accezione

di “Semplici (genuinità) si nasce (è un dono di natura); oppure “cibi genuini prodotti con ingredienti naturali”. Da notare l'utilizzo di Quattro stagioni, quale nome del prodotto: quattro era un tempo il numero simbolico della natura. “Quattro stagioni” infine, nome del prodotto in conserva, sottenderebbe alla lunghezza dell'anno diviso appunto in 4 stagioni e di conseguenza al prodotto a lunga conservazione preso ad esempio. Viene infine impiegata quale ulteriore mossa strategica la parola “piacere” che attribuisce al prodotto il potere di far sentire vive ed intense emozioni.

Un altro messaggio è:

<<Natura per crescere>>, recita lo slogan della pubblicità dei prodotti Ovito, pay – off che esprime l'accezione di “c'è bisogno di cibi genuini per diventare grandi”.

Il prodotto si rivolge chiaramente ad un pubblico di consumatori bambini.

Oppure:

<<Palazzetti. Il calore che piace alla natura>> , recita lo slogan della pubblicità della gamma di caminetti e stufe Palazzetti. Qui la frase si riferisce alle caratteristiche non inquinanti dei biocamini. Che perciò rispettano la natura e l'ambiente. Il testo perciò traduce il senso di: “I camini Palazzetti emettono calore che rispetta l'ambiente e non inquina”.

Spesso “natura” compare anche in forma di aggettivo:

<< Naturella. Naturale come te>> recita il pay – off della pubblicità della linea di assorbenti di cotone Naturell. Qui il titolo gioca sia sulla paronomasia sia sulla polisemia dei termini *Naturella* e *Naturale*. Termini che si richiamano nel ritmo e nel suono. Mentre l'aggettivo viene utilizzato per esprimere il concetto di “disinvoltura” e di “comodità” che si hanno nell'indossare questo tipo di assorbenti. Come a dire “Il cotone degli assorbenti *Naturella* è la soluzione ideale per te che vuoi vivere una vita naturale al 100%”.

Un'altra frase è:

<<Danacol. Il tuo alleato naturale contro il colesterolo>>, recita il pay – off della pubblicità delle bevande Danacol. Dove il prodotto viene connotato positivamente quale prezioso rimedio fatto di ingredienti genuini che aiutano a combattere il colesterolo.

Tra le virtù magiche possedute da alcuni prodotti, ci sarebbero anche quelle terapeutiche. Sono numerosi infatti i richiami salutistici sempre più presenti negli headlines, pay – off e persino nelle etichette dei prodotti.

Nell'olimpico delle parole lautamente impiegate è entrato a pieno titolo il termine *benessere*. Questa parola che fino a pochi decenni fa era sinonimo di ricchezza materiale, oggi assume una connotazione diversa, rivolta alla sfera più intima della persona, nella sua dimensione di mente, corpo e spirito. Essa può infatti assumere tanti significati come “stare in buona salute”, “sentirsi in forma”, “apparire belli”, ecc.

Numerosi sono gli slogan che contengono la parola *benessere*. Ce ne sono un'infinità come:

<<Goditi il benessere>>, recita l'headline dei prodotti biscotti Misura garantendo il benefit di un perfetto equilibrio psicofisico attraverso la genuinità degli ingredienti.

Oppure:

<<Solo Morfesuso è il signore del benessere>>, recita l'headline dei materassi Morfesuso, dove il prodotto assicura sonni salubri.

Ed ancora:

<< Insieme per il benessere in mille ricette>>, è il pay – off dei prodotti Riso Gallo attraverso il quale l'azienda dichiara l'impegno nella ricerca di ingredienti salutari.

Oppure:

<<Acqua Lete – L'effervescente naturale del benessere. Tante virtù, poco sodio>>, recita il pay – off dell'acqua minerale Lete che promette un prodotto dalle svariate proprietà benefiche.

Un altro esempio è:

<<Plakkontrol. Il benessere in un sorriso>>, è il pay – off della pubblicità della gamma di prodotti per l'igiene interdentale e la cosmesi odontoiatrica Idecogroup. Come a dire: "il nostro prodotto garantisce la salute della bocca".

Questa parolina magica compare anche sulle etichette dei prodotti. È il caso ad esempio dello Yogurt Mila sulla cui vaschetta campeggia la scritta Benessere 0,1 % grassi.

Oltre a servirsi del termine *benessere*, come arma di adescamento i pubblicitari fanno spesso ricorso alla parola *salute* per designare "lo stato di benessere fisico, mentale e sociale"⁵.

Come per *benessere*, anche questa voce compare nelle pubblicità di categorie di prodotti più svariati come si può evincere dagli esempi:

<<VICHY, la salute passa anche dalla pelle>>, recita il pay – off della nota casa cosmetica Vichy che garantisce una pelle sana attraverso l'impiego delle sue creme.

Oppure:

<<ULIVETO e ROCCHETTA acque della salute>>, recita lo slogan delle acque da tavola Uliveto che promettono uguali benefici.

E ancora:

<<GALBUSERA Leggeri plus. La salute buona da mangiare>>, recita lo slogan dei biscotti Galbusera. Come a dire "i biscotti Galbusera sono prodotti buoni, sani e genuini".

⁵ Etimologicamente il termine <<salute>>, nelle lingue di derivazione latina e anglosassone, sottende un significato d'integrità, di totalità, che vede la persona umana nella sua interezza: corpo, mente, anima. Da un punto di vista sociologico il concetto di salute si sfaccetta a seconda di chi lo interpreta. L'Organizzazione Mondiale della Sanità nel 1946 dichiara che la salute è <<Stato di benessere fisico, mentale e sociale e non solo assenza di malattia o infermità>>.

Un altro esempio è:

<<Salute e comfort per bambini>>, recita il pay – off della pubblicità per le calzature per bambini Bullboys promettendo salute unitamente a confort.

Come si può evincere dagli esempi portati, i messaggi contenuti negli slogan hanno l'alta potenzialità di fare breccia nel cuore e nella mente dei consumatori perché vi mettono la Salute, lì a portata di mano. La rendono materiale e tangibile, accessibile per quattro soldi.

Quelli portati, sono solo alcuni esempi dei numerosi richiami salutistici, sempre più presenti negli slogan, headlines o pay – off pubblicitari di prodotti, beni o servizi.

Si tratta perlopiù di messaggi fuorvianti, che promettono l'impossibile o comunque non sono legati a caratteristiche reali del prodotto ma che le industrie continuano a lanciare in tutta libertà. Ma si sa, tutto è lecito per "l'anima del commercio"⁶.

In pubblicità c'è per di più un utilizzo frequente di termini che fanno appello alla sfera emotivo-affettiva e dei sentimenti in genere. Ciò si ascrive alla loro straordinaria capacità di far notare e ricordare una reclame potenziando la forza persuasiva e seduttiva del messaggio.

Quelle maggiormente sfruttate nella comunicazione pubblicitaria sono parole strumento che fanno leva su sentimenti come la sicurezza, l'allegria, la socialità, l'amore, ecc..

Riguardo a quest'ultimo, il bisogno di ogni essere umano di sentirsi desiderato, voluto bene, amato, coccolato, viene sfruttato al massimo nelle reclame attraverso l'uso di un vero e proprio "lessico del cuore", costituito di parole che evocano sentimenti, emozioni uniche, parole come *cuore, amore, passione, amata, ecc.*

Tra i termini sopra citati assolvono alla funzione di penetrare nella sfera sentimentale, affettiva del cliente, *cuore* ha un'elevata frequenza di occorrenza:

<<Peroni. La passione di tutti in un unico *cuore*>>, recita per esempio un recente slogan della birra Peroni. Qui appare evidente la metafora, dove *passione* sottintende il "desiderio (di bere birra)", mentre *cuore* sta per "birra". Come per dire "la birra che tutti desiderano bere".

Un altro esempio è:

<<Formaggi dalla Svizzera. La natura nel *cuore*>>, recita lo slogan della Switzerland formaggi. L'headline esprime la dedizione e la cura dell'azienda alla ricerca di ingredienti naturali e genuini.

A volte *cuore* può essere utilizzato anche per designare un prodotto, a testimonianza della sua forte carica poetica ed evocatrice di emozioni. Ma vediamo alcuni esempi:

⁶ Questa è una delle definizioni più diffuse attribuite alla pubblicità.

<<C'è bisogno di cuore>>, recita lo slogan dell'automobile *Cuore* della *Daihatsu*. Qui l'headline gioca ancora una volta sulla polisemia. Cuore infatti esprime due tipi di accezioni: una referenziale ed un'altra connotativa. Nel primo caso infatti si riferisce all'oggetto pubblicizzato. Come a dire: "Devi acquistare l'auto Cuore della Daihatsu". Mentre nel secondo traduce l'accezione "c'è bisogno di sentimento".

Oppure può indicare e fare la fortuna di un'ormai famosa marca di olio di semi di mais: *Cuore*.

Un altro termine supergettonato è *passione*. Questa parola viene adottata in pubblicità da aziende diverse:

<<*Incarose, passione per la bellezza*>> recita il pay – off della azienda cosmetica italiana *Incarose*. Come a dire: "l'azienda mette tutta se stessa al servizio della bellezza e del benessere".

A volte, oltre a quella italiana, capita d'incontrare anche la sua versione in inglese:

<<*Italian passion for beauty*>>, recita il pay – off della pubblicità dei prodotti del gruppo *Deborah*. Dove "passione" (*passion*) esprime l'impegno e la dedizione della casa cosmetica nella ricerca della "bellezza" (*beauty*); ed infine "italiana" indicante l'origine e la provenienza della casa stessa, evocando il senso di appartenenza nazionale.

Un altro esempio è:

<< *Bormioli Rocco. Passione italiana. Dal 1825.*>>, pay – off della pubblicità di prodotti in conserva *Bormioli Rocco*. Anche qui come per lo slogan precedente, l'espressione estrinseca l'italianità e l'impegno dell'azienda.

Oppure:

<< *Special Dog da oltre 40 anni nutre le tue stesse passioni*>> è lo slogan della pubblicità della linea di alimenti per cani *Special Dog*. Dove "passioni" sta per l' "amore" per i cani.

Un'altra parola largamente utilizzata dai copy writers è *amore* come si può evincere dagli esempi portati:

<<*Fate l'amore con il sapore*>>, recita il pay – off della pubblicità degli yogurt *Muller*. Come a dire "scegliete cibi gustosi, buoni".

E ancora:

<<*Certi amori durano tutta la vita*>>, è lo slogan della pubblicità della marca di arredamento *Le Fablier*. È evidente l'impiego della metafora, "amori" che sta per "mobili". Come a dire "Mobili resistenti all'usura del tempo".

Un altro messaggio è:

<<*Da oltre 60 anni amore per la pelle*>>, pay – off della reclame della linea per la cura della bellezza e del corpo *Leocrema*. Qui l'headline sintetizza l'impegno dell'azienda da oltre 60 anni per la cura e la bellezza della pelle.

È ormai divenuto un concetto diffuso che la pubblicità sia intimamente legata al complesso mondo del desiderio. Che la stessa rifletterebbe e

rappresenterebbe i desideri latenti dei consumatori. A questo proposito non c'è da stupirsi se proprio *desiderio* è tra le parole seduttive maggiormente impiegate dagli strateghi del campo come si desume dagli esempi:

<<Luisa Viola. *Le forme del desiderio*>> recita lo slogan della pubblicità della linea di abbigliamento Luisa Viola. Dove “forme” è un eufemismo usato per indicare le donne formose, mentre “desiderio” per indicare la “donna”. Come a dire “la linea di abbigliamento per la donna formosa.

Un altro esempio è:

<<Se pensavi di non *desiderare* più nulla>> recita lo slogan della pubblicità della linea cosmetica Ilift. L'headline è una frase del tipo “emozionale” che incita chiaramente all'acquisto del prodotto facendo leva sui desideri latenti di una vasta fetta di pubblico femminile. Il senso del messaggio potrebbe essere: “Per realizzare tutti i tuoi desideri devi ancora acquistare Ilift”.

Ed ancora:

<<Salvini. *Dai un nome ai tuoi desideri*>> recita lo slogan della pubblicità dei gioielli Salvini. Qui il messaggio ha una duplice funzione. *Conativa*: “Dai un nome” e *emotiva*: “ai tuoi desideri”. Come a dire: “realizza i tuoi desideri con l'acquisto di un gioiello Salvini”.

Quelle fin qui analizzate sono solo alcune delle tante parole che si rifanno alla sfera delle emozioni e dei desideri, impiegate in pubblicità quali elementi di richiamo.

Ce ne sono a valanga di questi termini che risultano possedere una particolare *potenza espressiva*, un valore d'efficienza e potere d'azione molto alti, ovvero di “parole che vendono”.

<<Il valore particolare di questi termini – spiega Medici⁷ – *deriva probabilmente dal fatto che essi evocano sentimenti e immagini gradevoli o interessanti o, quanto meno, interessano direttamente l'emotività del lettore. In qualche caso, tuttavia, il loro potere è determinato da quel tanto di oscuro, da quel fascino sconosciuto ed inconnoscibile che è contenuto in qualcuno dei termini accennati*>>.

Dalla nostra indagine è risultato che non esiste marca che almeno una sola volta nella vita non abbia adottato parole che hanno la proprietà di evocare sentimenti od immagini che scuotono la fantasia del lettore, cioè termini dotati di un certo potenziale d'emozione, capaci di determinare uno choc psicologico ed affettivo⁸.

È indiscutibile come a volte le parole abbiano il potere di plasmare il pensiero dell'uomo, di canalizzare i suoi sentimenti, di dirigere la sua volontà e le sue azioni.

⁷ Ibidem: 110

⁸ Gazzera, G., in Chiantera A. *Una lingua in vendita, L'italiano della pubblicità*, Roma, 1989 :99

<<La condotta e il carattere – scrive Baldini⁹ – sono ampiamente determinati dalla natura delle parole che usiamo correntemente per discutere di noi stessi e del mondo che ci circonda>>.

Abbiamo visto attraverso i nostri esempi come la pubblicità di oggi non abbia come suo primo obiettivo la vendita di un prodotto, ma la vendita di un modello e di un messaggio.

Se vista in questa ottica, la pubblicità può essere uno stimolo al cambiamento sociale, favorendo l'adozione di comportamenti positivi e vantaggiosi.

La pubblicità può quindi contribuire al miglioramento della società attraverso una azione edificante ed ispiratrice che stimoli le persone ad agire in modo da giovare a loro stesse e agli altri.

Ciononostante questa forma di comunicazione di grande importanza sociale, è stata e continua ad essere esposta frequentemente a critiche di vario genere.

Tra i suoi detrattori troviamo sociologi che infieriscono insistendo sulla sempre più scarsa referenzialità dei messaggi rispetto al prodotto e al contesto sociale; sulla fuga degli spot verso soluzioni spettacolari, standardizzate, stereotipate; sulla scarsa resa culturale ed estetica; sulle forme di semplificazione e banalizzazione della complessità contemporanea¹⁰. *Per quanto la cultura pubblicitaria sembri ormai legittimata* – osserva Abruzzese¹¹ – *le teorie antipubblicitarie sopravvivono in vari filoni storici del sapere, tuttora profondamente radicati nel nostro presente.*

Tra queste quella di uno dei suoi più accaniti detrattori Vance Packard che nel 1957 in “I persuasori occulti”, accusava la pubblicità di servirsi delle motivazioni profonde che spingono all'acquisto, quelle cioè di cui l'individuo stesso non è consapevole.

Al momento dell'acquisto infatti il consumatore agisce obbedendo a impulsi emotivi, associando inconsciamente immagini e simboli grafici ad un prodotto e quindi alla soddisfazione di un bisogno reale o indotto dalla pubblicità stessa.

Per questo, secondo Packard¹², i pubblicitari, ma anche gli uomini politici, le gerarchie religiose, insomma chiunque faccia leva sulle emozioni, sugli istinti e sui sentimenti, rappresenta una gravissima minaccia per la libertà d'opinione perché è in grado di far pensare qualunque cosa: « *il comportamento degli uomini si controlla più facilmente attraverso le loro emozioni che attraverso il loro intelletto.*»

Purtroppo infatti, capita spesso di imbatterci in pubblicità semplicemente e volutamente falsa; può capitare insomma, che certa pubblicità deformi

⁹ Cfr. Baldini, M., op. cit.:40

¹⁰ Abruzzese, A., *Metafore della pubblicità*, Editori associati Costa & Nolan, Milano, 2000.:21

¹¹ Ibidem:22

¹² Cfr. Lombardi, C., *Il mondo che cambia*, Il Girasole, Cavizzano (Na), 1993:285

la verità insinuando elementi illusori o omettendo fatti pertinenti. Discorso che vale soprattutto per le pubblicità di prodotti alimentari.

Il mondo in cui viviamo, e soprattutto come mangiamo, è innaturale.

È uno stile di vita artificiale, creato con l'utilizzo dei potenti media pubblicitari al servizio dei produttori di cibi conservati, artificiali, e dannosi.

Per consentirli essi utilizzano scene di vita collettiva, sociale e familiare, coinvolgendo, come abbiamo precedentemente osservato le emozioni, e fanno credere ai consumatori che una bevanda aumenti l'amicizia, che una certa pastasciutta crei una famiglia felice, che un alcolico suggelli un buon contratto, che una certa merendina farà crescere sano e forte il tuo bambino, ecc.

Ma osservando la realtà, ci rendiamo conto che si tratta di un'illusione creata sapientemente dall'arte della "fabbrica dei sogni".

La stragrande maggioranza degli esseri umani vive in uno stato che potremmo definire ipnotico, molto sottile, che viene creato quotidianamente dall'utilizzo dei media a scopi prettamente commerciali, inoculando nella mente dell'essere umano messaggi promozionali che inducono all'accettazione di prodotti che non sono adatti al suo benessere fisico, mentale e spirituale.

Pertanto non è sempre "tutt'oro ciò che riluce". Purtroppo ci sono delle pubblicità che propongono prodotti a volte deleteri per la salute dei consumatori come bevande alcoliche, alimenti ricchi di zuccheri e grassi, quindi con alto apporto di calorie, cibi conservati, artificiali oppure pasticche che promettono un notevole calo di peso, ecc. e a questi vanno ad aggiungersi la pasta, i formaggi, la pizza, cibi che fanno parte della nostra "dieta mediterranea" ma che sono responsabili delle pance. Insomma prodotti che potrebbero essere dannosi e nocivi alla salute dei consumatori.

Ne consegue che la correlazione tra un'alimentazione, soprattutto di bambini e giovani, non corretta e bombardamento pubblicitario è stretta e pericolosa.

Ma chi acquista, suo malgrado, lo fa pensando che assieme ad essi conseguirà anche gli aspetti desiderati a cui sono associati. Il compratore non acquista soltanto oggetti o servizi: acquista sogni e desideri; l'illusione di procurarsi grazie al denaro le qualità più importanti che vorrebbe possedere a tutti i costi quali il potere, la bellezza, la salute, il prestigio, la forza, la sicurezza, ecc.

Difatti la pubblicità serve a suggerire un modello, un'immagine e su un fronte ben più ampio, purtroppo, spesso vengono reclamizzati e proposti atteggiamenti e comportamenti totalmente opposti.

Non dobbiamo comunque negare i contributi obiettivamente positivi che la pubblicità può dare e dà; come quelli di sollevare problemi etici e morali; sensibilizzare l'opinione pubblica, per quanto riguarda temi "scottanti" quali il razzismo, la tolleranza, i pregiudizi, ecc.

Un esempio tutto italiano è quel tipo di pubblicità nota come "Pubblicità Progresso" della Fondazione per la Comunicazione Sociale. Questa

istituzione opera sin dal 1995 e fa pubblicità per il sociale, attraverso l'affissione, i giornali e la televisione.

Si tratta di una fondazione volontaristica e senza fini di lucro, che si basa sul contributo volontario e gratuito dei propri associati, tra cui troviamo aziende che investono in pubblicità, organizzazioni professionali, imprese e media.

Le sue campagne trattano tematiche edificanti, affrontando i temi più vicini alla sensibilità collettiva e quelli di maggiore urgenza sociale quali: educare alla civiltà, combattere i pregiudizi, la promozione di stili di vita più sani, come la lotta al sovrappeso e all'obesità. Il problema degli anziani, della disabilità, dell'educazione e formazione, il razzismo, la salute, il volontariato, ecc.

Un altro esempio esaustivo sono le campagne pubblicitarie Benetton, come quella del 1991 che proponeva argomenti di scottante attualità quali: una nave stracolma di albanesi, una coppia di indiani che camminano immersi nell'acqua fino alla cintola dopo un'alluvione, l'assalto di un nugolo di africani a un container, un soldato fotografato di spalle che stringe tra le mani dietro la schiena una tibia umana, un delitto di mafia.

Spesso, come nel caso della Benetton¹³, le campagne pubblicitarie sui diritti civili o su associazioni benefiche o di ricerca e simili sono offerte da un'azienda che associa così il suo marchio a una iniziativa lodevole, sostenendola realmente.

Abbiamo visto come nella stragrande maggioranza la "fabbrica dei desideri" rappresenti universi belli e attraenti; come soprattutto la pubblicità sia parte operativa della realtà sociale, sia sua rappresentazione simbolica, dove <<si rispecchiano e si riproducono e si trasformano le immagini della società stessa e i modelli collettivi: forte perché estremamente visibile, apprezzata perché varia ed attraente, contribuisce come pochi altri sistemi alla leggibilità del nostro universo quotidiano>>.

Prendendo così coscienza del gran numero di richiami utilizzati da questa forma di comunicazione, dal nostro studio è emerso come una buona pubblicità possa aiutare ad affermare e a tenere alta l'immagine di una azienda, a curarla pubblicitariamente; di come essa possa fare da strumento per la creazione di un ambiente mentale, un contesto culturale.

Abbiamo peraltro preso coscienza di come il prodotto possa creare un mondo di riferimento che risponde a dei bisogni sociali, emotivi e culturali, del tentativo da parte dei pubblicitari di associare ai prodotti significati e immagini immateriali. Dal nostro studio è emerso come la sua pervasività consenta di esercitare una crescente pressione su quest'ultimi creando conoscenze e comportamenti, stimolando l'adesione a determinati sistemi di valori, stili di vita, visioni del mondo; di come essa possa perciò contribuire come stimolo al

¹³ Cfr. Lombardi, C., op.cit.,:283

cambiamento sociale, favorendo l'adozione di comportamenti positivi e vantaggiosi, concorrendo tra le altre cose alla modernizzazione degli usi e delle abitudini degli individui facendo accettare più facilmente i nuovi prodotti.

Sulla base di quanto è stato osservato ne consegue che sebbene possa risultare dannosa per alcuni versi, la pubblicità è di gran lunga positiva rappresentando uno specchio nel quale si riflettono, si riproducono e si trasformano le immagini della società stessa e dei modelli collettivi. La pubblicità, si è detto, può essere considerata uno strumento grazie al quale è possibile esercitare un'opera di persuasione sugli individui: nemmeno noi siamo riusciti a restare 'indenni', indifferenti alla sua efficacia, alla sua potenza suggestiva.

БИБЛИОГРАФИЈА:

ABBRUZZESE, A., *Metafore della pubblicità*, Editori associati Costa & Nolan, Milano, 2000.

BALDINI, M., (a cura di), *Le fantaparle. Il linguaggio della pubblicità*, Armando editore, Roma, 1987.

CHIANTERA, A., *Una lingua in vendita. L'italiano della pubblicità*, Roma, 1989.

CODELUPPI, V., *Che cos'è la pubblicità*, Carocci editore, Torino, 2001

GRANDI, R., *Come parla la pubblicità. Modelli comunicativi degli spot pubblicitari*, Il Sole 24 Ore Librei, Milano, 1987.

LOMBARDI, C., *Il mondo che cambia*, Il Girasole, Cavizzano (Na), 1993.

PITTANO, G., *Passaparola*, Edizioni del Sole 24 ore, Milano, 1987.

PITTERI, D., *La pubblicità in Italia*, Editori Laterza, Roma – Bari, 2002.

САЈТОГРАФИЈА ЗА РЕКЛАМИ:

<http://www.il-fantamondo.com/principale.htm>

<http://adage.com/century/slogans.html>

<http://www.televisione.cc/pubblicita/lapubblicita.htm#2>

<http://www.il-fantamondo.com/carosello.htm>

<http://www.advertisingadvice.it/cap4.htm>

http://www.kompass.com/guide/servizi-imprese/agenzie-pubblicitarie/GSITWW590304_C81200.html

(Резиме)

Рекламата е облик на комуникација што ги засега сите аспекти на секојдневниот живот: домот, исхраната, модата, технологијата, културата, козметиката, лековите и др. Како еден од облиците на “масовната комуникација”, таа се раѓа за истовремено да се обраќа на мноштво субјекти. Со оглед на тоа што рекламата претставува средство за убедување, јазикот на рекламата не познава граници во црпењето материјал од секакви извори и на сите рамништа. Анализата ја вршевме на реклами од италијански дневни весници и списанија, од телевизиски реклами и од повеќе сајтови на интернет. Од нашето истражување произлезе дека најинтересните аспекти на рекламата се однесуваат на јазикот што таа го користи, посебно на лексичкото рамниште.

**ЕКСПРЕСИВНАТА ЛЕКСИКА КАКО АСПЕКТ
ОД ЈАЗИЧНИОТ ИЗРАЗ ВО АНГЛИСКИОТ ОРИГИНАЛ
И МАКЕДОНСКИТЕ ПРЕВОДИ НА *ДАБЛИНЦИ* ОД ЏОЈС**

При процесот на преведување, клучниот аспект со кој треба да се занимава преведувачот и кон кој треба да ја насочи целата своја креативна енергија е јазичниот израз во оригиналот. Имено, преведувачот треба детално да го проучи јазичниот израз кој го користи авторот, да навлезе и да ги разработи сите негови аспекти за да може соодветно да го отслика и да го пренесе во преводот на јазикот – цел. Само доколку успее со преводот да создаде ист јазичен ефект кој оригиналот го има врз своите читатели, може да се смета дека неговиот превод е успешен и квалитетен.

Кога станува збор за јазичниот израз, тој може да се разгледува од повеќе аспекти (лексички, синтаксички и т.н.) Во овој труд, подетално ќе се осврнеме на лексиката како дел од јазичниот израз во *Даблинци* од Џејмс Џојс, поточно ќе се фокусираме на еден негов аспект – **експресивната лексика** која ја употребува авторот со цел да изгради оригинален и препознатлив јазичен израз во своето дело.

Збирката раскази *Даблинци* е напишана во раниот XX век¹ и е слика на тогашното ирското општество кое се гуши во економска парализа и стагнација². Расказите ја сликаат долната средна работничка класа која се гуши во немаштија и која секојдневно се бори со егзистенцијални проблеми. Имајќи го предвид ова социјално милје, секако дека експресивната лексика е клучен дел од јазичниот израз на ликовите во *Даблинци* и можеме со право да кажеме дека е доминантна во расказите. Следствено на тоа, експресивната лексика е можеби и еден од најголемите предизвици за преведувачот на *Даблинци* на македонски јазик.

Токму тоа е и темата на овој труд – анализа на експресивната лексика во англискиот оригинал и македонските преводи на *Даблинци* од Џојс со цел да се долови јазичниот израз и во оригиналот и во преводите. За успешно да го прикажеме овој аспект од јазичниот израз, во трудот ќе направиме анализа на експресивната лексика во оригиналот преку соодветно одбрани примери, потоа истата анализа ќе ја спроведеме и во

¹ *Dubliners*, Penguin Books, London, 1956

² Terrence Brown, Notes on the text of *Dubliners*, Penguin Books, London, 1956

двата преводи кои постојат на македонски јазик³ и сите констатации ќе ги поткрепиме со соодветно одбрани примери од преводите. Потоа во заклучокот, преку анализата која ја направиме во однос на експресивната лексика во оригиналот и во преводите ќе ги сумираме заклучоците и сознанијата до кои дојдовме при истражувањето и ќе се обидеме да ја коментираме и оцениме успешноста на преводите во однос на експресивната лексика.

Експресивната лексика како дел од јазичниот израз

Ако ги анализираме видовите лексика според карактерот и според сферата на употреба, ќе забележиме дека експресивната лексика е една од нивните категории и подгрупи⁴. Самото име ни кажува дека станува збор за специфичен вид лексика со која се постигнува своевиден ефект. Имајќи го предвид тоа, заклучуваме дека ваквата лексика е и стилски обоена, па следствено на тоа и карактеристична за секојдневната комуникација. Освен тоа, често се среќава и во уметничко – литературниот функционален стил, што е од особена важност за трудот имајќи го предвид корпусот врз кој ќе работиме.

Експресивната лексика се дели на следниве видови⁵:

- а) **еуфемизми** (мелиоративи или табу зборови) – со еуфемизмите ублажуваме директни, непријатни или погрдни конотации како на пример: *умре – не најушии засекогаш*;
- б) **дисфемизми** – спротивно на еуфемизмите, со дисфемизмите концептите се влошуваат и директно се истакнуваат нивните недостатоци и маани или негативности (*Тој е овца, Таа е муле*);
- в) **деминутиви** – со деминутивите се укажува на малите димензии на нештата. Додека некои можат да бидат сосема неутрални (*ушино џајанче*), тие најчесто се во голема мера експресивни, а понекогаш имплицираат и иронија (*бебенце, дејуле, маже, државичка*).
- г) **пејоративи и аугментативи** – се одликуваат со голема доза на експресивност и имплицираат негативен однос на говорникот кон концептот за кој зборува (*јлачко, ушле, бабишџе, џијаничишџе*)
- д) **вулгаризми** – вулгаризмите можат да бидат зборови кои неправилно се изговараат (*флизура, леволвер*) или пак непристојни зборови и изрази во сосема негативен контекст (*ајван, џони се, џуби се, џиосџи*)

³ Постојат два преводи на Даблинци на македонски јазик. Едниот е од Томе Момировски и е направен 1963 година во издание на Кочо Рацин од Скопје, а вториот е направен од Марија Паунова во 2009 во издание на Ѓурѓа од Скопје.

⁴ Лилјана Минова – Ѓуркова, *Стилистика*, Магор, Скопје, 2003, стр. 127

⁵ Исто, стр. 127 – 128.

f) **извици и ономотопејски изрази** – оваа категорија зборови исто така се карактеризира со голема мера на експресивност бидејќи ваквите зборови директно изразуваат емоции и чувства (*ooo, ah, ajgeee, леле*).

Експресивна лексика во оригиналот на *Даблинци*

Анализата на оригиналниот текст во однос на експресивната лексика, ќе забележиме дека имајќи ја предвид општествената средина во која се сместени ликовите на *Даблинци*, текстот избобилува со ваква лексика. Во продолжение ќе ги коментираме сознанијата до кои дојдовме.

Во текстот на *Даблинци*, ќе забележиме интересни лексички единици во функција на деминутиви, од кои некои имаат иронична нијанса, а некои пројавуваат хипокористична нишка. Тие изразот го прават пожив, посекојдневен, топол и близок до читателот. Еве неколку примери за нив:

„*But Hoggan has a good sit, hasn't he?*“

(*A Little Cloud*, cūp. 70)

„*It'll be all right when King Eddie comes, he said.*“

(*Ivy Day in the Committee Room*, cūp. 121)

„*And have you nothing for me, duckie?....Nothing for poor little hubby!*“

(*Grace*, cūp. 161)

„*Eveline! Evvy!*“

(*Eveline*, cūp. 34)

Имајќи го предвид профилот на повеќето од ликовите во *Даблинци*, а тоа се обични луѓе, работници, со многу малку образование и ниско ниво на култура, не изненадува фактот што во текстот се среќаваат и пејоративни зборови и изрази:

„*It isn't but he has it, anyway. Not like the other tinker..... – ay, and a better right than those shoneens that are always hat in hand before any fellow with a handle to his name?*“

(*Ivy Day in the Committee Room*, cūp. 118)

„*He was a shabby stooped little drunkard with a white face and a white moustache and white eyebrows,*“

(*The Boarding House*, cūp. 56)

„*To feed and clothe these ignorant bostoons.....Then, he has a bloody big bowl of cabbage before him on the table an a bloody big spoon like a shovel.*“

(*Grace*, cūp. 160)

Исто така, со оглед на социјалната класа на која и припаѓаат ликовите од расказите, среќаваме и значителен број на вулгаризми, вулгарни изрази и ццости, извици и благослови.

*„If we could only get one of them new – fangled carriages that makes no noise that Father O'Rourke told him about - them with the **rheumatic** wheels – for the day cheap.....“*

(The Sisters, cūp. 9)

*„**Damn it!**, said Lenehan boldly, I don't want an introduction.“*

(Two Gallants, cūp. 48)

*„**Why, blast your soul**, said Mr. Henchy, I'd get more votes in five minutes than you two'd get in a week.“*

*„**Ah**, well, he's not so bad after all.“*

(Ivy Day in the Committee Room, cūp. 126,127)

*„**Sha's** nothing, said the injured man trying to stand up.“*

(Grace, cūp. 150)

*„**O**, quite peacefully, ma'am, said Eliza.“*

*„**God have mercy on his soul**, said my aunt piously.*

*„**But poor James** was so nervous, **God be merciful to him!***

(The Sisters, cūp.2,7, 10)

*„**Musha**, God be with them times!*

(Ivy Day in the Committee Room, cūp. 119)

Во текстот се забележува одредено присуство на еуфемизми, но ваквите зборови и изрази ги има во многу малку во однос на другите видови експресивна лексика:

*„He revealed **many of the secrets of religious houses** on the Continent and described some of the practices which were fashionable in high society.....“*

(A Little Cloudcūp.73)

*“.....bending her tiny had under the rain, she thought how easy it was to a gentlemen even when **he has a drop taken**.“*

(Clay, cūp. 99)

*„He takes th'upper hand of me whenever he sees **I've a sup taken**.“*

(Ivy Day in the Committee Room, cūp. 116)

*„At present he was **about town**.“*

(Two Gallants, cūp. 45)

Исто така, не се забележува особено присуство на дисфемизми во текстот:

*„Is it **Tricky Dicky Tierny?**“*

(Ivy Day in the Committee Room, cūp. 119)

„А за мене нема нишѣ, срце?..... Нишѣ за куѣроѣ маже!“

И во вториот превод среќаваме некои зборови и изрази со деминутивно – хипокористично значење. Тука преводните решенија се релативно добри:

Превод 2: „Се ќе биде во ред кога ќе сѣиѓне кралоѣ Еѓи – рече ѣој.“
(Деноѣ на брилениѣ во ѣросѣориѣ на Одбороѣ, сѣр. 99)

„Ивлин! Иви!“

(Ивлин, сѣр. 33)

Анализата на оригиналот ни покажа дека тој избобилува со пејоративни зборови, вулгаризми и пцости, во согласност со социјалното милје на *Даблинѣ*. Меѓутоа, во преводите, ваквите изрази ги има малку или пак се несоодветно преведени со неутрални лексички елементи, со што преводите губат од колоритот. Еве како некои од примерите кои ги наведовме во делот посветен на експресивната лексика во оригиналот се преведени на македонски:

Превод 1: „Да ѣи храниме и да ѣи облекуваме ѣѣе ѣлуѣ никавѣѣ.....“
(Милосѣ божја, сѣр. 88)

„Поѣаволиѣ! – рече Ленехан грско. Не барам да ме ѣрейсѣави.“

(Двајца заводници, сѣр. 29)

Превод 2: „Шѣо, ѣавол да ве земе – рече ѣ – диноѣ О’Конор.“
(Деноѣ на брилениѣ во ѣросѣориѣ на Одбороѣ, сѣр. 105)

„За да ѣи храниме и облекуваме ѣѣе ѣразноѣави...“

(Милосѣ, сѣр. 130)

Веднаш се забележува дека овие преводни решенија не се доволно експресивни и изразот го прават крут и стегнат. Во секојдневната комуникација, многу ретко ќе слушнеме некој да рече на пример *ѣоѣаволиѣ*; затоа горните реченици звучат изнасилено и вештачки. Во вакви случаи потребни се зборови кои често се употребуваат во секојдневниот говор и кои имаат поголема колоритна моќ на соодветен начин да го нијансираат изразот. Со оглед на тоа дека македонскиот јазик избобилува со ваква лексика, сметаме дека преведувачите можеле посоодветно да ги преведат горните примери со тоа што би одбрале поекспресивни преводни реше-

нија како што се извици, пцости, вулгаризми кои секојдневно се користат во нашиот јазик. Еве некои алтернативни преводни решенија:

„Ги раниме и ги облекуваме тие нејисмени кутуци...“

„Да му се сневиди!, рече Ленехан дрско, не ти реков да ме зайознаваш со неа.“

„Па, да ви се џлукнам, јас ќе соберам џовеќе жласови за џеј минути оџколку вие за една недела.“

Исто така, во двата преводи многу мало е присуството на извици и благослови и желби, кои се во голема мера застапени во оригиналот. Следниве примери ни покажуваат како се преведени некои од примерите дадени во претходната глава во делот посветен на оваа лексика.

Превод 1: *„Госџод нека и се смилува на неџовата душа, рече џејка ми набожно.“*

„Имаше џрекрасна смрт, жосџод да му џпроси!“

(Сесџри, сџр. 6, 11)

„Госџод нека и се смилува на неџовата душа, рече џобожно вујна ми.“

(Сесџри, сџр. 8)

„Ех, џоа беа времиња коџа Госџод шејаше џо земјата! – рече сџареџој.“

(Деној на бриленије во џросџориџе на Одборој, сџр. 98)

Еве како горните примери би можеле подобро да звучат на македонски јазик доколку преведувачите одбрале посоодветни лексички елементи од македонскиот јазик, кој избобилува со желби, извици, благослови и клетви :

„Нека му е лесна земјата, рече џејка ми џобожно.“

„Мноџу убаво си умре, фала му на Боџа.“

„ Висџина, нека му е лесна земјата! Рече сџареџој. Тоа беа времиња коџа Госџод шејаше џоземја.“

Заклучок

Анализата на експресивната лексика во оригиналот и во македонските преводи на Даблинци од Џојс како еден од важните аспекти на јазичниот израз ни покажа дека:

1) оригиналниот текст на Даблинци изобилува со ваква лексика. Примерите ни покажаа дека во текстот се среќава значително присуство на извици, благослови, желби, пцости, вулгаризми и лексика со деминутивно – хипокористично значење. Нивното присуство во текстот се должи на социјалната средина од која потекнуваат ликовите и тематиката на економска криза која ја отсликуваат расказите, што значи дека авторот преку оваа лексика се обидел да создаде специфичен јазичен израз во оригиналот во согласност со профилот на ликовите. Тие зборуваат мошне разговорно и колоквијално, што се постигнува со експресивната лексика и тоа е клучниот момент кој преведувачите треба да го забележат и соодветно да го пренесат во преводите;

2) анализата на двата преводи на *Даблинци* на македонски јазик и примерите кои ги разработивме ни покажаа дека преведувачите не ја следеле намерата на авторот во однос на експресивната лексика и не успеале соодветно да ја пренесат на македонски јазик. Тоа ни го потврдува речиси незабележливото присуство на ваква лексика во преводите. Наместо неа, забележавме или погрешни преводни решенија или пак стилски неутрални преводни решенија, кои не го постигнуваат потребниот ефект. Заклучуваме дека преводите тешко се читаат на македонски јазик, звучат круто и непотребно формално во ситуации кога треба да бидат максимално разговорни и неформални. Ова не наведува на заклучокот дека преведувачите не умеее да го доловат ефектот кој оригиналот го создава кај читателот, што секако влијае на квалитетот и успешноста на преводот.

Од заклучните согледби кои ги изнесовме погоре можеме да констатираме дека при преведувањето неопходно е преведувачот да биде во состојба соодветно да му пристапи на оригиналот, да го анализира и да продере во неговите длабочини за потоа да може успешно да работи на преводот и да создаде дело кое ќе биде прифатливо и примамливо за читателите. Видовме како преведувачите потфрлиле во обидот за преведување, поради тоа што немале соодветни познавање во однос на тоа како да му пристапат на јазичниот израз во оригиналот и како според тоа да го изградат изразот во преводот во однос на еден негов аспект – експресивната лексика.

Резултатот од тоа е превод со низок квалитет. Во овој труд се осврнавме само на еден аспект од јазикот со кој преведувачите не се снашле добро и видовме дека последиците се сериозни во однос на квалитетот на преводот. Треба да имаме предвид дека има многу аспекти на кои преведувачот треба да обрне внимание (регистар, начин на врзување на текстот, синтаксичко рамниште и т.н.) и да умее соодветно да ги пренесе во преводот за да постигне позитивен резултат. Доколку не умее да го стори тоа, читателот ќе биде незадоволен и критиката ќе биде негативна, што секако е пораз за секој преведувач.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

Catford J. C. *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press, 1965

Newmark, Peter. *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press, 1982.

Stefanovski, Ljupcho. *English Lexicology: A Course book* (Skopje, DataPons, 2006)

Минова – Ѓуркова, Лилјана. *Стилистика современиот македонски јазик*, Магор, Скопје, 2003

Михајловски, Драги. *Под Вавилон: Задачата на преведувачот* (Каприкорунус, Скопје 2007)

Голем англиско – македонски речник, Зозе Мургоски, Скопје, 2001

Голем македонско – англиски речник, Зозе Мургоски, Скопје, 2001

Cambridge Advanced Learner's Dictionary

The Free Online Dictionary – Dictionary, Encyclopedia and Thesaurus

The Oxford Dictionary of Idioms

The Merriam Webster's Collegiate Dictionary and Thesaurus

**ЕКСПРЕСИВНАТА ЛЕКСИКА КАКО АСПЕКТ
ОД ЈАЗИЧНИОТ ИЗРАЗ ВО АНГЛИСКИОТ ОРИГИНАЛ
И МАКЕДОНСКИТЕ ПРЕВОДИ НА *ДАБЛИНЦИ* ОД *ЏОЈС***

(Резиме)

Експресивната лексика е еден од клучните делови од јазикот кога станува збор за преведување текстови во кој доминира разговорниот и секојдневниот јазичен израз. Умешноста на преведувачот се оценува преку неговата способност да ги констатира ваквите лексички елементи во оригиналот, на соодветен начин да ги пренесе во преводот и со тоа да го создаде потребниот стилски и јазичен ефект врз читателот. Во трудот со наслов *Експресивната лексика како аспект од јазичниот израз во англискиот оригинал и македонските преводи на Даблинци од Џојс* преку анализа на експресивните лексички елементи во оригиналот и во двата преводи на *Даблинци* на македонски јазик, освен што ја прикажувам нивната застапеност во текстовите како слика за јазичниот израз, се обидуваме и да ги оцениме и успешноста и квалитетот на преводите преку преводните решенија за ваквата лексика кои преведувачите ги нудат на македонски јазик. Исто така, заклучните согледби кои произлегуваат од анализата можат да им послужат како практични совети на професионалните преведувачи во напорите да создаваат квалитетни преводи.

**EXPRESSIVE LEXICON AS AN ASPECT OF THE LANGUAGE
IN THE ENGLISH ORIGINAL AND THE MACEDONIAN
TRANSLATIONS OF *DUBLINERS* BY JOYCE**

(Abstract)

Expressive lexicon is one of the key aspects of language when it comes to translation of texts which are predominantly colloquial and informal. The aptitude of the translator is reflected through his/her ability to detect these lexical items in the original text and to appropriately transfer their meaning to the translation, thus producing the desired effect on the reader. In this paper, the analysis of expressive lexical items both in the original text of *Dubliners* and its two Macedonian translations, not only proves their presence in the texts, which portrays their language, but it also provides us with a means to estimate the quality of the translations regarding expressive lexicon. In addition, the conclusions drawn from the analysis can serve as a sort of practical guidance intended for professional translators aspiring to achieve a successful translation.

Назим ИБРАХИМ

ВОКАЛНАТА ХАРМОНИЈА ВО ТУРСКИОТ ГОВОР ВО ВАЛАНДОВСКО

Турскиот јазик спаѓа во алтајската гранка на урало-алтајската јазична група. Велиме група, бидејќи двете гранки на оваа група меѓу себе не се поврзани според потекло, туку според структурата, односно тие се аглутинативни јазици. Како и во секој јазик, така и во турскиот јазик отворено може да се забележат промени што настанале под влијанието на соседните и на несоседните јазици. Сите овие јазични промени се откриваат со помош на дијалектолошките истражувања на научниците. Дијалектолошките истражувања по својот карактер во многу нешта се непогрешиви и веројатно во висок степен доследни показатели за развитокот на јазикот на еден народ и неговата култура. Говорите секогаш со себе ги носат и ги чуваат многубројните архаични зборови и наставки, кои се многу битни за историјата на еден јазик. Во дешифрирањето на старите текстови, говорите играат многу значајна улога, така што помагаат што поправилно да се читаат зборовите и да се означуваат етимолошките облици. Затоа можеме да кажеме дека говорите се основни столбови што го сочинуваат јазикот на еден народ.

Досега направените истражувања покажуваат дека во турските говори во Румелија, вклучително и во Македонија, сè уште има примери, кои се прастари по форма, а кои денес не се во употреба во СТЈ или се видно изменети.

Вокалната хармонија е една од најбитните карактеристики на турскиот јазик. Во зборовите од турско потекло вокалите зависат од меѓусебните карактеристики, така што по еден вокал не може да дојде кој било друг вокал. Тоа значи дека наредните вокали зависат од особините на претходните вокали. Бидејќи во оваа појава асимилацијата кај вокалите оди напред, за вокалната хармонија уште се вели дека е и прогресивна асимилација.

Во турските зборови според веларноста-палаталноста и лабијалноста-нелабијалноста, вокалите се наоѓаат во една совршена хармонија. Оваа совршена хармонија која не постои во другите јазици, толку е битна во СТЈ, што влијае и врз зборовите од странско по-

текло. Во турскиот јазик постојат два вида на вокална хармонија: голема и мала вокална хармонија¹. За големата вокална хармонија важна е карактеристиката на вокалот според положбата на јазикот. Големата вокална хармонија уште се именува и како палатална хармонија.

Големата вокална хармонија зависи од веларноста и палаталноста на вокалите во еден збор. Ако во првиот слог на еден турски збор се наоѓа веларен вокал, во сите наредни слогови на зборот може да дојдат само веларни вокали и обратно. Оваа хармонија е застапена речиси во сите периоди од историскиот развој на турскиот јазик.

За малата вокална хармонија битни се лабијалноста и нелабијалноста на вокалите во еден збор. Оваа хармонија уште се нарекува и како лабијална хармонија. Ако првиот слог на еден турски збор почнува со еден од нелабијалните вокали **а, е, и, ѓ**, тогаш и наредните слогови ќе дојдат со нелабијални вокали. Ако првиот слог на еден турски збор почнува со еден од лабијалните вокали **о, ѓ, у, љ**, тогаш во наредните слогови ќе дојдат или широки-нелабијални вокали **а, е**, или тесни-лабијални вокали **у, љ**².

Во СТЈ постојат одредени наставки кои отстапуваат од законот за вокална хармонија. Тие се: **-ken, -leyin, -ki, -yor, -(и) mtırak** и некогаш наставката **-daş** кога се употребува со тврдата варијанта³.

Лабијалната хармонија постоела во старотурскиот период, а потоа се губи во староанадолскиот и османско-турскиот период и подоцна пак се јавува во СТЈ⁴.

Во најголемиот дел на западнорумелиските турски говори вокалната хармонија не постои. Отстапувањето од ова правило главно потекнува од разните фонетски промени во овие говори и се однесува како на основата на зборовите, така и на наставките. Во врска со ова правило истото го покажуваат и направените истражувања на Динлер⁵, Охрид⁶, Коцадик⁷, Врапчиште⁸, Радовиш⁹, Ресен¹⁰ и др.

¹ Hamza Zulfikar, Yüksek Öğretimde Türkçe Yazım ve Anlatım, 4. Baskı, Ankara 1985, s. 46-47.

² Ibid., 47.

³ Ibid., 49.

⁴ Osman Göker, Uygulamalı Türkçe Bilgileri I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3051, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 932, Eğitim Dizisi: 19, Ankara 2001, s. 160.

⁵ János Eckmann, Dinler (Makedonya) Türk Ağzı, TDK Yayınları:183, TDAY Belleten 1960, T.T.K. Basım Evi - Ankara 1988, s. 193.

⁶ Suzanne Kakuk, "Le dialecte Turk d'Ohrid en Macedoine", Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Tomus XXVI/2-3 (1972), s. 258.

⁷ Hamdi Hasan, Kocacik (Makedonya) Ağzının Ses Özellikleri, Sesler, Aylık Toplumsal Sanat Dergisi, Yıl XX XIV, sayı 297, Üsküp (Haziran 1995), s. 34.

Правилото за вокалната хармонија во источнорумелиските турски говори, за разлика од западнорумелиските турски говори, во најголем дел се почитува¹¹. Од овој аспект, ТГВ се наоѓа во средината помеѓу западнорумелиските и источнорумелиските турски говори. Тоа значи дека во овој говор ова правило во некои случаи се запазува, а во некои не се запазува. Затоа, подолу во две точки ќе се потрудиме со примери да ја претставиме вокалната хармонија на овој говор.

1) Зборови и наставки кај кои е присутна вокалната хармонија:

а) Во основата на зборот: 'alva < helva, bara'bar < beraber, 'fistan < fistan, kar'daş < kardeş, külübede < kulübede, 'madam < madem, 'nuvu"sa < nüfuza, pış'man oldum < pişman oldum, san'kı < sanki, Sele'nik < Selanik, şefteli < şeftali, tene < tane, vakit < vakit, vucudu < vücudu, yaba'nı < yabani, ya'nı < yani, 'zulüm < zulüm.

Гореилустрираните примери во СТЈ отстапуваат од правилото за голема вокална хармонија, но во ТГВ се гледа дека истите примери го почитуваат овој закон.

Зборовите: Arzu < Arzu, 'babışlarını < pabuçlarını, ça'mır < çamur, 'pamık < pamuk, 'yavık"lım < yavuklum, 'kabını < kabuğunu, 'yamır < yağmur, во СТЈ не ја почитуваат лабијалната (мала) вокална хармонија, што значи дека во еден збор по рамните вокали **а, е, и, i** можат да следат вокалите само од овој вид, а никако од лабијалните вокали; додека во ТГВ истите примери се склони кон законот за лабијалната вокална хармонија.

Во СТЈ, во зборот од странско потекло: o'ras < horoz, не постои лабијална вокална хармонија, но во ТГВ во истиот пример се почитува правилото за вокална хармонија.

б) Кај наставките:

iken, -ken > -ka(n), ıka: Герундската наставка **(-i)ken**, во СТЈ претставува исклучок што не го почитува законот за вокалната хармонија, додека во ТГВ оваа наставка, и со варијантата **-ken** (споена) и кога доаѓа одвоена со варијантата **iken** е склона кон законот за

⁸ Nazim İbrahim, Vrapçıste ve Çevresi Türk Ağzı (Makedonya), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü – Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Yeni Türk Dili), 1997. s. 12.

⁹ Севин Алил, Турскиот говор во Радовиш и Радовишко, Магистерски труд – необјавен, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2000. стр. 56.

¹⁰ Октај Ахмед, Фонетски и лексички карактеристики на турскиот говор во Ресен и Ресенско, Необјавена магистерска теза, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2001. стр. 61.

¹¹ Hüseyin Dalli, Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağzıları Üzerine Araştırmalar, 2. Baskı, TDK: 450, Ankara 1991. s. 75-77.

вокална хармонија. Оваа наставка со овие исти особини се употребува и во турските говори во Источна Тракија¹², Кутаџа¹³ и Северо-источна Бугарија¹⁴. Примери: açılır'ka < açılırken, çı'karkan < çıkarken, 'deli''kanlıyka < delikanlıyken, ısı'nıyka < ısınıyorken, ka'çakan < kaçarken, 'kız ı''kaydı < kız ikendi, oy'nakan < oynarken, 'varka < varken, ya'parka < yaparken.

idi > ıdı, udu, üdü: Наставката на копулативниот глагол во минато определено време **ıdı**, во ТГВ е склона кон законот за вокална хармонија и зависи од особините на фонемата која се наоѓа пред оваа наставка. Примери: 'boş udu < boş idi, bö'ük mü üdü < büyük mü idi, 'çok udu < çok idi, fıkara'lık ıdı < fukaralık idi, işpi'on udu < ispiyon idi, 'köv üdü < köy idi, sa'vaş ıdı < savaş idi, 'var ıdı < var idi, ya'sak ıdı < yasak idi, 'yok udu < yok idi.

Истите својства присутни се кај наставката на копулативниот глагол за минато неопределено време **ımiş** и кај наставката на копулативниот глагол за десидератив **ise**. Примери:

ımiş > ımiş, umuş: 'kış ı''mış < kış ımiş, kız ı''mış < kız ımiş, top'rak ımiş < toprak ımiş, u'fak ımiş''lar < ufak ımişler, 'var ımiş < var ımiş, 'yok u''muş < yok ımiş, 'zor umuş < zor ımiş.

ise > ısa: 'var ısa < var ise.

Еден од битните карактеристики на копулативниот глагол е формирање на сложени глаголски форми¹⁵. Кај овие сложени глаголски форми наставката на копулативниот глагол во ТГВ доаѓа одвоена од главниот глагол и го почитува законот за вокална хармонија. Примери:

ımiş > ımiş, umuş: açıl'maz ımiş < açılmaz ımiş, çı'kar ımiş < çıkar ımiş, çıkara'maz ımiş < çıkaramaz ımiş, du'yar ımiş < duyar ımiş, konuş'maz ımiş < konuşmaz ımiş, o'kur umuş < okur ımiş, 'olur umuş < olur ımiş, 'oluyor umuş < oluyor ımiş, uta'nır ımiş < utanır ımiş, u'yur umuş < uyur ımiş, yapar 'ımiş < yapar ımiş, ya'şar ımiş < yaşar ımiş, ya'zar ımiş < yazar ımiş.

ise > ısa: var'dın ısa < (vardıysan).

-yor > -y: Презентската наставка **-yor**, за вокалната хармонија во СТЈ претставува исклучок, додека во ТГВ, кога ова наставка доаѓа со скратениот облик **(-y)**, тогаш слоговите што следат по оваа наставка, зависат од вокалот на слогот кој се наоѓа пред оваа наставка. Ако вокалот во овој слог е тврд и останатите ќе бидат тврди; ако е мек и останатите ќе бидат меки. Примери: çevi'riymiş <

¹² Selâhattin Olcay, Doğu Trakya Yerli Ağzı, (İnceleme-Derleme-Dizin), TDK yayınları: 580, 2. Baskı, Ankara, 1995. s. 25.

¹³ Tuncer Gülensoy, Kütahya ve Yöresi Ağzıları, TDK Yayınları: 538, Ankara 1988. s. 34.

¹⁴ Hüseyin Dalli, стр. 11 и 76.

¹⁵ Hamza Zulfikar, Yabancılar için Türkçe Dilbilgisi, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980. s. 28.

çeviriyormuş, ça'kıydık < çıkarıyorduk, ça'kıydılar < çıkarıyordular, ei'riymiş < eğiriyormuş, ey'liyedik < eliyorduk, geliy'ler < geliyorlar, geti'riydik < getiriyorduk, geti'riymiş < getiriyormuş.

-ki > -kı: san'kı < sanki.

-i > -ı: 'kardaşı < kardeşi, usulla'rı < usulleri, 'vallaı < vallahı.

-lık, -lik, -luk, -lük > -lık: 'apıs"lık < hapislik.

-dık, -dik, -duk, -dük; -tık, -tik, -tuk, -tük > -dık: ça'kıydık < çıkarıyorduk.

-ca, -ce; -ça, -çe > -ca: sat'larca < saatlerce.

-da, -de; -ta, -te > -ta: sat'ta < saatte, 'vakıt"ta < vakitte.

-dan, -den; -tan, -ten > -tan: vakıt"tan < vakitten.

-mış, -miş, -muş, -müz > -mış, -miş: çevi'riymiş < çeviriyormuş, ça'kırymış < çıkarıyormuş, geti'riymiş < getiriyormuş.

-mız, -miz, -muz, -müz > -mız: 'vaktımız < vaktimiz.

-ın, -in, -un, -ün > -ın, -ün: arbın'dan < harbinden, 'Mümün' ün < Mümin' in.

-dı, -di, -du, -dü; -tı, -ti, -tu, -tü > -dı: ça'kıydılar < çıkarıyordular.

-a, -e > -e, -a: 'çöcüklere < çocuklara, 'çöcüne < çocuğuna, 'manapo"la < monopole, 'trakto"ra < traktöre.

-lar, -ler > -ler, -lar: 'çöcükler < çocuklar, 'çöcüklere < çocuklara, sat'larca < saatlerce, 'satların"da < saatlerinde, 'traktorla"rı < traktörleri, usulla'rı < usulleri.

-cı, -ci, -cu, -cü; -çı, -çi, -çu, -çü > -cü: 'cüncü"sü < cincisi.

2) Зборови и наставки кај кои не е присутна вокалната хармонија:

a) Во основата на зборот: alet'rik < elektrik, 'alti < altı, 'amicam < amcam, 'ayni < aynı, 'bazi < bazı, bere'kat versin < bereket versin, çiban'ını < çibanlı, çibuklarını < çubuklarını, 'çikarımıs < çıkarımız, çinarla"rı < çınarları, 'çocuk < çocuk, do'küž < dokuz, fasül'ler < fasulyeler, 'firtina < fırtına, ka'in pederine < kayın pederine, ka'işle < kayışla, 'karia < kariya, kiat'la < kağıtlar, kap'li < kaplumbağa, 'mais < mayıs, metro < metre, mev'lut < mevlit, obiri'ne < öbürüne, parçe < parça, 'pare < para, razi de'il < razı değil, 'Türkia' da < Türkiye' de, yapai < yapağı, ya'ri < yarı, yi'ka < yıka, za'naeti < zanaati.

b) Кај наставките:

-la, -le > -le: ba'bayle < babayla, ço'cukle < çocukla, ka'işle < kayışla, 'minalarle (mayınlarla).

-lı, -li, -lu, -lü > -li: 'kapakli < kapaklı, nişan'li imiş < nişanlı imiş, kap'li < kaplumbağa.

-dık, -dik, -duk, -dük; -tık, -tik, -tuk, -tük > -dık: işle'nırdık < işlenirdik.

-cık, -cik, -cuk, -cük > -cik: sofra'cimi < sofracığımı, ufa'cik < ufacık.

iken, -ken > ikan, iken, ika: da'mat ika < damat iken, i'kan < iken, 'var iken < var iken.

-ı, -i, -u, -ü > -i: al'tımnarı < altınları, bura'ı < burayı, 'cigara"ı < sigarayı, sof'rayı < sofrayı, sovrāmı < soframı, za'naeti < zanaatı.

-ı > -u: ka'ra avucu < kara ağacı.

-cı, -ci, -cu, -cü; -çı, -çi, -çu, -çü > -ci: 'gâlin alci < gelin alıcı, 'yardım"ci < yardımcı.

-da, -de; -ta, -te > -da, -te: 'kaşte < kaçta, 'koliba"da (kulübede), 'Türkia' da < Türkiye' de.

-dan, -den; -tan, -ten > -dan: 'Türkia' dan < Türkiye' den.

-ım, -im, -um, -üm > -m, -ım: 'dârin < derim, derin < derim, 'gelirin < gelirim, gide"rim < giderim, si'lerin < silerim, yük'letim < yüklettim.

-ır, -ir, -ur, -ür > -ır: 'gelirin < gelirim, işle'nırdık < işlenirdik.

-ı, -i, -u, -ü > -ı, -i: ar'dı sıra < ardı sıra, ki'reç 'taşı < kireç taşı, 'senesine < senesine.

-sın, -sin, -sun, -sün > -sın: 'ettsın < etsin, gi'dârsın < gidersin.

-ız, -iz, -uz, -üz > -ıs(z), -is(z): binerıs < bineriz, bur'dais < buradayız, u"ramais < vuramayız, yaşın"daiz < yaşındayız, yâriz < yeriz.

-ım, -im, -um, -üm > -ım: 'benım < benim, bi'zım < bizim.

-dı, -di, -du, -dü; -tı, -ti, -tu, -tü > -dı, -di: geldın < geldin, ol'di mi < oldu mu.

-a, -e > -e, -a, -i: çocü"ne < çocuğuna, yane < yana, zu'rafeye < zürafaya, 'camia < camiye, cema'ta < cemaate, burayı < buraya.

-m, -in, -un, -ün > -ın: 'koliba"nın (kulübenin).

-lar, -ler > -ler, -lar: çocük"ler < çocuklar, çocükleri < çocukları, ço'cüklerim < çocuklarım, kanle'rim < kanlarım, sotsi'alları (sosyalleri).

Кај некои турски и странски зборови, под влијанието на одредени консонанти, доаѓа до веларизација на палаталните вокали и обратно¹⁶. Како резултат на оваа појава, во ТГВ се среќаваме со примери каде што доаѓа до промена на хармонијата. Со оваа промена зборовите со веларна вокална хармонија преминуваат во палатална и обратно. Примери: 'çöcüklerle < çocuklara, 'çöcüklerim < çocuklarım, 'çöcün < çocuğun, 'çöcüne < çocuğuna, 'çöcükler < çocuklar, çöc'ceklerim < çocuklarım, 'çöcü < çocuğu, "çöcük < çocuk, 'çücük < çocuk, mi'sir < mısır, 'sendin < sandığın.

Истата промена е присутна и кај другите турски говори, како на пример во Невшехир¹⁷ и Ќутахја¹⁸.

¹⁶ Zeynep Korkmaz, Nevşehir ve Yöresi Ağızları, I. Cilt, Ses Bilgisi, 2. Baskı, TDK:582, Ankara 1994. s. 53.

¹⁷ Ibid., 53.

¹⁸ Tuncer Gülensoy, стр. 34.

Транскрипција на посебните знаци и кратенки:

(')	Знак за акцент
(")	Знак за второстепен акцент
(>)	Насока на промената (надесно)
(<)	Насока на промената (налево)
s.	Sayfa, страна
стр.	Страница
СТЈ	Стандарден турски јазик
TDK.	Türk Dil Kurumu
TDAY.	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Türk Dil Kurumu)
TГВ	Турскиот говор во Валандовско
ТТКВ.	Türk Tarih Kurumu Basımevi
v.b.	ve benzeri (и слично)

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

АХМЕД, Октај, Фонетски и лексички карактеристики на турскиот говор во Ресен и Ресенско, Необјавена магистерска теза, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2001.

АЛИЈ, Севин, Турскиот говор во Радовиш и Радовишко, Магистерски труд – необјавен, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2000.

DALLI, Hüseyin, *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağzıları Üzerine Araştırmalar*, 2. Baskı, TDK: 450, Ankara 1991.

ECKMANN, János, “Dinler (Makedonya) Türk ağzı,” TDK Yayınları:183, TDAY Belleten 1960, Ankara 1988. s. 189-204.

GÖKER, Osman, *Uygulamalı Türkçe Bilgileri I*, Milli Eğitim

Bakanlıđı Yayınları: 3051, Bilim ve Kùltùr Eserleri Dizisi: 932, Eđitim Dizisi: 19, Ankara 2001.

GÜLENSOY, Tuncer, *Kùtahya ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları: 538, Ankara 1988.

HASAN, Hamdi, “Kocacik (Makedonya) Ağzının Ses Özellikleri,” *Sesler*, sayı 297, (Haziran 1995), s. 29-43.

İBRAHİM, Nazim, *Vrapçište ve Çevresi Türk Ağzı (Makedonya)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü – Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Yeni Türk Dili), 1997.

KAKUK, Suzanne, “Le dialecte Turk d’Ohrid en Macedoine”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus XXVI/2-3 (1972), s. 227-282.

KORKMAZ, Zeynep, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, I. Cilt, Ses Bilgisi, 2. Baskı, TDK:582, Ankara 1994.

OLCAY, Selâhattin, *Dođu Trakya Yerli Ağzı*, (İnceleme-Derleme-Dizin), TDK yayınları: 580, 2. Baskı, Ankara, 1995.

ZÜLFİKAR, Hamza, *Yabancılar için Türkçe Dilbilgisi*, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980.

ZÜLFİKAR, Hamza, *Yüksek Öğretimde Türkçe Yazım ve Anlatım*, 4. Baskı, Ankara 1985.

Nazim İBRAHİM

VALANDOVA VE YÖRESİ TÜRK AĞZINDA ÜNLÜ UYUMU

(ÖZET)

Makedonya'nın güneyinde, Valandova ve yöresinde konuşulan Türk ağzında ünlü uyumu bu çalışmanın esas konusunu teşkil etmektedir. Makedonya'nın diğer Türk ağızlarında olduğu gibi, Valandova ve yöresi Türk ağzında da ünlü uyumları her zaman kurallı değildir. Ünlü uyumlarında görülen bu bozukluklar, kelime kökünde olduğu gibi, kök veya gövdeye gelen eklerde de görülmektedir. Bu çalışmada, sözü geçen ağzın ünlü uyumundaki durumlarını örnekleriyle göstermeye çalıştık.

IS ENGLISH SPELLING LOGICAL?

Abstract

This paper discusses the nature of the English writing system. It presents a number of examples of English spelling patterns to address the issues they raise about the sound-spelling relationships. More specifically, it focuses on the discussion about the morphophonemic nature of the English writing system and the issue of inconsistency or systematicity posed by adopting original orthography of words borrowed from other languages. The discussion serves to show that the system is governed not only by phonemic but also by morphemic principles and is characterised by regular rules and underlying systematicity, with only few real exceptions.

1. Introduction

One of the most extensively studied areas of the English writing system is the sound-spelling relationship. The main reason lies in the fact that English spelling seems to be extremely complex and inconsistent while maintaining some regularities at the same time.

Different authors have offered different accounts on the reasons behind the complexity and provided various explanations for what the system really represents. On some accounts it is a phonemic system, mainly representing one-to-one sound-to-letter correspondences and containing a number of exceptions, on others it is a mixed, morphophonemic system with regularities not only at the phonemic level, but also at the morphemic one, while on others, more extreme ones, it approximates logographic types of writing systems.

The aim of this paper is to present a number of examples of English spelling patterns and discuss the issues they raise about the sound-spelling relationships. More specifically, it will focus on the discussion about the morphophonemic nature of the English writing system and the issue of inconsistency or systematicity posed by adopting original orthography of words borrowed from other languages.

2. Descriptive account of several sets of English words

The examples that constitute the basis for the discussion of the paper consist of the following sets of English words:

- (1) electrical – electricity – electrician;
- (2) dogs – cats – buses;
- (3) haste – hasten (castle – castellation);
- (4) punish – punitive;
- (5) pterodactyl – pneumonia – psalm – tsetse – xylophone.

One aspect of the examples will be considered: the illustration they give about the relationship between sounds and symbols. I will give a descriptive account of each set of words in terms of the sound-spelling relationship and examine the similarities between the different sets of words.

The most salient feature of all the examples is that they show a discrepancy in the sound-letter correspondence. Examples (1), (2) and (3) illustrate the sound-letter discrepancy in the domain of consonants, example (4) is a good illustration of the same phenomenon in the vowel domain, while (5) illustrates cases of silent letters and atypical pronunciation in English.

Constant grapheme – variant phonemes

As can be seen from (1) the three words derived from the same stem have exactly the same physical representation, that is, are represented by exactly the same letter strings. Thus, the stem *electric-* is spelled the same way in all its derivatives. However, that is not the case with its pronunciation. Notably, under the influence of the phonemes in the environments in which it enters in the process of new word-formation, it undergoes changes in its pronunciation. The first obvious thing to notice is the change in the stress pattern. For example, preserving the primary stress on the second syllable in *electrical* /ɪˈlektɹɪkəl/, it changes its stress pattern in *electricity* /,ɪlektˈtrɪsɪti/ and *electrician* /,ɪlektˈtrɪʃən/ such that the primary stress falls on the third syllable while the first syllable gets the secondary stress. The most important change that takes place, perhaps, is the pronunciation of the second letter <c>. In the three given words it gets three different pronunciations and is pronounced /k/, /s/ and /ʃ/, respectively. This shows that in English there is no strict sound to letter correspondence and in different environments certain phonemes undergo changes which are not represented in the spelling. However, before making definite conclusions, let us look further.

The set of words under (2) appears to be another illustration of the same phenomenon. The three words end in a letter <s> and when seen written down on paper look as if they were pronounced the same. Yet, the actual pronunciation of the final letter is quite different in every word. Thus, in *dogs* /dogz/ it is pronounced /z/, in *cats* /kæts/, /s/ and in *buses* /ˈbʌsɪz/, /ɪz/. Again, it seems that the phonetic context yields differences in pronunciation and depending on the immediate environment the same letter is pronounced differently on different occasions. It appears that in English one cannot rely comfortably on the spelling in order to arrive at the right pronunciation of a

given word, and, vice versa, if one relies on the pronunciation only in order to arrive at the correct spelling, that could lead them astray.

Example (3) provides yet another instance of the above-given assumptions. Here, too, the written symbols are inconsistent with the actual articulation. While some letters are pronounced in one word, they are not pronounced in another derived from the same stem. By way of illustration, the letter <t> in the cases given in (3) is sounded in one instance and not in another instance of the same stem. Thus, in *haste* /heɪst/ it is readily pronounced, whereas in *hasten* /'heɪsən/ that does not seem to be the case. Similarly, while it remains silent in *castle* /'kɑːsl/, <t> is articulated in *castellation* /ˌkæstə'leɪʃən/. This indicates that in English there does not seem to be a consistent sound to letter correspondence, rather it appears that the same letters are sometimes articulated and sometimes not without there being any apparent reason why that should be the case.

All the cases I discussed so far are an illustration of an inconsistency within the consonant domain. However, the inconsistency is not restricted to consonants only. Examples under (4) show that similar occurrences take place with vowels. The pair *punish* – *punitive* is a good demonstration of the phenomenon. Although the letter <u> is used in both words, it does not represent the same sounds. In the former, /pʊnɪʃ/, it is pronounced as one phoneme /ʊ/, while in the latter /'pjʊːnɪtɪv/, it represents two phonemes /juː/. As can be seen, again, English spelling is not a reliable guide to pronunciation.

On the basis on such examples, among many others, it is easy to conclude that English spelling is extremely complex and irregular. However, if one makes a properly deep analysis, it will become clear that those impressions are only apparent and not real. As many authors (Stubbs 1986, Carney 1994, Daniels & Bright 1996) have noticed, the English writing system is not irregular, on the contrary, it is regular but on a more abstract and less obvious level – the level of the morpheme. All the above-given examples illustrate this very clearly. Rather than illustrating an illogical system, they demonstrate regularity at the letter-meaning level. These issues are subject of a more detailed discussion in section 3.

Empty letters and unusual pronunciation

Finally, examples presented under (5) represent a group of English words which are problematic for English learners encountering them for the first time. Namely, in the first three words of the set the first letter <p> is not present in articulation thus giving the following pronunciations /ˌterə'dæktɪl/, /njuː'mɒnɪ/ and /saːm/ for *pterodactyl*, *pneumonia*, and *psalm*, respectively. The remaining two words of the set do not have empty letters, however, the letters they have present totally unusual initial consonant <x> or consonant cluster <ts> in English with a pronunciation which is extremely unexpected and difficult to guess: /tsetse/ for *tsetse* and /ˈzailɪfən/ for *xylophone*. This

could be understandable only by taking into consideration the fact that such words are not originally English words, but words borrowed from other languages preserving their original spelling.

3. Discussion

Having described the words in the above-given examples, it should be obvious now what issues they raise about the sound-spelling relationships. Namely, the main question raised concerns the nature of the English writing system.

3.1. Phonemic or morphophonemic?

Being an alphabetic system, English spelling is often expected to represent a one-to-one correspondence between sounds and letters. And, indeed, there are a number of words where the sound-spelling relation is pretty straightforward and each letter stands for a separate phoneme, for instance, *dig* /dɪg/, *plan* /plæn/ or *bipolar* /baɪ'pɒlɪər/. Following Stubbs (1986:226) even in words such as *antique* /æn'tɪk/, where there are seven letters but only five phonemes, it is clear which letters stand for which phonemes. On the basis of such examples, one can conclude that English spelling is based on a sound-letter correspondence and is basically phonemic (Stubbs *ibid.*).

However, all the words discussed in the previous section present counter-examples and cause problems for such an analysis of the English writing system. As was seen, words derived from the same stem keep the original spelling while changing their pronunciation. In addition, in set (2) the letter <s>, standing for the plural morpheme -s, remains the same in all written words although its articulation changes. All these examples show that spelling in English is not consistently phonemic. Rather, following Brown (2003b), in English there is a tendency to preserve the same spelling for the base form of root lexemes or grammatical morphemes, although their pronunciation changes in different phonological environments. Thus, it seems that besides the basic phonemic principles there are other more abstract ones making the English spelling a mixed system (Stubbs *ibid.*). Apart from keeping constant letter-phoneme relations, the writing system of English represents a consistent letter-morpheme relation (Stubbs, *ibid.*, Sampson 1985, Carney 1994, Daniels & Bright 1996, Mitton 1996)¹. In the light of such considerations, the spelling of the sets in (1), (2), (3) and (4) seems pretty reasonable. In all examples the sets of words share some common feature of meaning which is represented by preserving a consistent orthography. In (1), although receiving different pronunciation (in terms of consonant and stress placement) in different phonological contexts, the root lexeme *electric*- preserves the spelling in all its

¹ It should be noted, however, that there are some exceptions in this domain too, for instance: *irregular*, *improbable*; *wife*, *wives*.

derivatives as it bears the basic feature of meaning. Similarly, the letters <t> in (3) and <u> in (4) remain unchanged in the spelling of the derived words pronounced differently because they are part of the stem of the word, i.e. the bearer of meaning. Finally, set (2) shows the same pattern but in the domain of grammatical formatives. The meaning of plurality conveyed by -s is represented by preserving the spelling of the morpheme intact although that is not the case with its pronunciation². This phenomenon of preserving the morpheme intact in its orthographic representation, i.e. visual relationship between words and shared meanings (Brown 2003b) has led some authors to conclude that English spelling is a visual system (Stubbs *ibid.*). Yet, the main conclusion to be made is that English spelling is a mixed morphophonemic system.

3.2. Inconsistent or rule-governed?

Examples presented in set (5) raise the issue of whether English spelling is totally inconsistent or whether there are some underlying rules according to which it is governed. All words in the set begin with consonants or consonant clusters atypical for or even impossible as syllable onsets in English (Brown 2003a). This is so because they are not of Germanic origin, rather they are words borrowed from other languages which have retained their original spelling. Thus, the first three words represent a group of words borrowed from Greek (Carney 1994), in which, in order to preserve their etymological relations, initial <p> has been retained, although it does not have a phonetic counterpart in English. The last two words of the set appear with an unusual pronunciation /ts/ for <ts> and /z/ for initial <x>. These examples seem to suggest that English spelling is inconsistent, but if one has a closer look and a slightly broader view, it becomes clear that these examples are governed by rules that are pretty systematic. Following Carney (1994) in the initial consonant clusters <pt>, <pn> and <ps>, which are restricted to words of Greek origin, <p> is an empty letter and is never pronounced. Similarly, in words beginning with <x>, <x> is always pronounced /z/. The only real exception is the /ts/ in *tsetse*, as <ts>, although occurring very rarely and only in words of foreign origin, is almost always pronounced /z/. This suggests that English spelling is only seemingly inconsistent and that, apart from some irregularities caused by preserving the original spelling of borrowed words, there are some underlying systematic rules governing it.

² How it happened that words derived from the same stem ended up with different pronunciation is beyond the scope of this paper. For a detailed discussion on the historical developments of speech sounds and spelling which have led to discrepancies in the sound-spelling relationship see Barber 1993.

4. Conclusion

In this paper I described several sets of English words and discussed the issues about the sound-spelling relationships they raise. The analysis of the words showed that there is no strict one-to-one correspondence between letters and phonemes suggesting that English spelling is illogical and inconsistent. However, once a deeper analysis is carried out, it becomes clear that there are other more abstract principles at work. The system is governed not only by phonemic but also by morphemic principles. In addition, even words of foreign origin with initial clusters not permitted in English syllable onsets are simplified showing some consistent underlying rules. The conclusion is that the English writing system is characterised by regular rules and underlying systematicity, with only few real exceptions.

BIBLIOGRAPHY:

- Barber, C. (1993) *The English Language: a Historical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press
- Brown, G. (2003a) *Structure in Phonology* (Handout)
- Brown, G. (2003b) *Speech and Writing* (Handout)
- Carney, E. (1994) *A Survey of English Spelling*. London & New York: Routledge
- Daniels, P. T. & Bright, W. (1996) *The World's Writing Systems*. Oxford: Oxford University Press
- Mitton, R. (1996) *English Spelling and the Computers*. London & New York: Longman Group Limited
- Sampson, G. (1985) *Writing Systems*. Hutchinson
- Stubbs, M. (1986) *The Sociolinguistics of the English Writing System: Or Why Children Aren't Adults*. In Stubbs, M. *Educational Linguistics*. Basil Blackwell, pp. 224-230

ЗА ЕДНО НАЈНОВО ИСКУСТВО

И овој пат, како и во двата претходни случаја на почетокот стои моето име. Но, јас не сум авторот на текстовите кои се распстилаат на наредните страници. Јас сум само онаа што дозволи да се случат малите текстови.

Инаку, тие се потпишани најмногу од студентите од четврта година на *Катедраа за македонска книжевност и јужнословенски книжевности* во академската 2009/2010 година на Филолошкиот факултет *Блаже Конески* кои од понудените изборни предмети се одлучија да го слушаат *Медијераној* како *јалимјесет*. Овој предмет е замислен како еден вид дополнување на основното знаење кои овие студенти треба да го добијат во рамките на задолжителниот предмет од областа на македонската современа книжевност. Работата на овие часови се на доврза на искуството од минатите години¹.

Во курсот свое учество зеда студентите од *Катедраа за македонска книжевност и јужнословенски книжевности*: Давор Стојановски, Елена Мицевска, Маријана Јанческа, Јагода Србиноска, Јадранка Јованова и Томислав Каранфиловски, како и студентките од Филозофскиот факултет во Љубљана, кои студираат македонски јазик и книжевност на овој факултет и кој престојуваа на нашиот факултет преку размена на студенти: Тина Часар и Тјаша Поклар, како и студентката од *Катедраа за македонски јазик и јужнословенски јазици* Маргарита Костовска.

Самиот курс тргна од некои општи констатации, поточно од потенцирањето на припадноста на македонската поезија кон медитеранската културна сфера, припадност за која прв проговори Блаже Конески².

¹Резултатите од ова искуство се веќе објавени во *Литературен збор* (види Весна Мојсова-Чепишевска. „За искуствата од нашето патување заради патувањето на Митко Мадунков“ во *Литературен збор*. – Скопје: 2006 (LIII), бр.1-3, 111- 139 и „За едно ново искуство“ во *Литературен збор*. – Скопје: 2007 (LV), бр. 4-6, 113-138.), но и изнесени на меѓународниот симпозиум *Obdobja* (види Vesna Mojsova Čepiševska. „ENO BESEDILO – VEČ CILJEV ALI O IZKUŠNJA H Z NAŠEGA POTOVANJA ZARADI POTOVANJA MITKA MADŽUNKOVA“ во *Obdobja* 25. – Ljubljana: 2008, 39-44).

² Се работи за реферат поднесен на симпозиумот на тема *Современата македонска поезија*, одржан во мај 1980 година во Позитано, Италија. Истиот текст е за првпат објавен во *Нова Македонија*. Скопје: 18. V 1980, 9. Види: Блаже Конески. „Македонската поезија

Во тој контекст не е воопшто случајно што Медитеранот се појавува во македонската литература и култура како потреба и поттик да се изрази новото и современото доживување на светот.

Самиот термин Медитеран, кој е супстрат од Средоземното (Медитеранското) Море и кој во буквален превод значи „море среде земји“ (*la mer mediteranée*) малку не изместува зашто обично имаме претстава за земји среде море како што се Англија, Ирска, Исланд, Јапонија ... Сепак, од друга страна, овој термин ни дава можност да се декларираме како народи кои потекнуваме од едно заедничко море омеѓено со многу земји³. Медитеранските народи ја чуваат/негуваат свеста дека потекнуваат од простори кои имаат архаично минато и на кои се случуваат крупни преобрати. Сето тоа дава можност наполно да се оправда нивниот дуалитет. Како прво кај нив се јавува еден епски нагон да се проектираат и да се инсталираат во митското и историското минато со што ја докажуваат сопствената супериорност и автохтоност. А, како второ, кај нив се манифестира еден драмски стремеж да се биде тотално, активно и конфликтно присутен во сегашноста т.е. да се дејствува и притоа да се докажува сопствениот, а да се негира туѓиот идентитет⁴. Како своевиден геопоетички симбол, Медитеранот израснува како хронотоп на страста и врелината.

Во македонската културна средина истакнувањето на медитеранскиот дух е врзано и со потребата што поскоро (токму преку таа манифестација) да се фати чекорот со Европа, да се оствари забрзаниот естетски развој и да се надомести со векови пропуштено. Оттаму се потврдува, вели Милан Ѓурчинов, и *илудноста и амбивалентноста содржана во јадрошо на медитеранската идеја: иницијација кон илудно и коренише, но и кон универзумот, фолклорот и модерното израз, регионализмот, но и мондијализмот, најоредно*⁵. Присуството на медитеранскиот мит има функционална улога на компензаторен културен мит. Со негова помош македонската литература и култура настојуваат креативно да се ослободат од балканскиот провинцијализам и изолационизам. Имено, со него како да исчезнува чувството за балканскиот фатум, чув-

во медитеранската сфера“ во *За литературата и културата*. – Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, 1981, 198-202.

³ Средоземното Море е приближно толку големо, колку една третина од целиот европски континент. Тоа е затворено море поврзано со Атланскиот Океан преку Гибралтар. Неговите води допираат брегови од 17 земји. Но, особено во средниот век, беше море на големи градови, метрополи како Константинопол, Александрија, Антиохија, Венеција, Дубровник, Неапол, Ценова, Барселона, Пиза, Марсеј ...

⁴ Катица Кулакова. „Припадност на македонската книжевност на т.н. медитеранска културна сфера“ во *Македонската литература и култура во контекстот на медитеранската културна сфера*. – Скопје: МАНУ, 1998, 237-258.

⁵ Милан Ѓурчинов. „Контактот на современата македонска литература со медитерански дух и култура“. Ibid. 14

ството дека живееме во затворен, изолиран, полузаспиен, со планини заграден и со митови табуизиран, зад грб фрлен вилает⁶. Затоа, Блаже Конески е потполно во право кога во својот труд *Македонската поезија во медитеранската сфера* истакнува дека македонската книжевност, а со тоа и македонската поезија, па и македонската култура во целина, не само што е во тесна врска со културата на другите народи на Медитеранот, туку е и резултат на таквата поврзаност и заемност. Слободно може да се каже дека таа е дел од Балканскиот систем исто колку и од Медитеранскиот, дури можеби и повеќе од овој вториот отколку од првиот.

Медитеранот како палимпсест читан/толкуван/објаснуван во ЗБОРНИКОТ *Македонската литература и култура во контекстот на медитеранската културна сфера* (Скопје: МАНУ, 1998) стана провокација за овие студенти кои откако совладаа некои основни одредници, откако се стекнаа со некои основни знаења се обидуваа истите да го откријат/покажат/детектираат во конкретни текстови од македонската современа книжевност поточно во текстови од македонската современа поезија и драма.

Во врска со самите анализи (и пошироко) барав од студентите во писмена форма слободно (според своите сфаќања/разбирања) да ги „дефинираат“ истите. Од изнесените ставови, од прочитаните текстови, од нивните размисли, одбиравме два до три текстови кои најманифестно ги промовираа идеите на поголемиот дел од групата. Некогаш се сложувавме да ги објавиме сите. Скоро секогаш имаше желба за водење дискусии. На почетокот беа малку повеќе срамежливи, стегнати, но како што одминувааше времето, така стануваа сè послободни и пожелни за отворени прашања, препирања, па и реални несогласувања ...

Овој труд е резултат на сето тоа.

Со надеж дека ќе ве поттикнеме, ќе ве провоцираме и дека дури и ќе ви се допаднеме ви посакуваме добри моменти при читањето. Уживајте!

ВОДА – МОРЕ:

Вода: покривка црна, а безбојна, покривка на несвесното, корито на тајни

Море: Тајник на страстите, предавник на чувствата
Јадранка Јованова

⁶ Види Елизабета Шелева. „Медитеранскиот интертекст во македонската проза од 80-тите и 90-тите години“. Ibid. 177-190.

Вода: живот, сон, среќа

Море: вода, песна, извор на храна
Томислав Каранфиловски

Вода: живот, промена, студена девојка

Море: сон, огледало, зачеток на инспирација
Давор Ситојановски

Вода: прамајка, неопходност за живот, секојдневно уживање

Море: слобода, страст, нешто што има колективна меморија
Елена Мицевска

Вода: вечна и динамична променливост, тивка ама силна

Море: хоризонт, бесконечен крај, копнеж
Тина Часар

Вода: живот и извор. Водата е светлина. Водата е радост. Водата е смеа

Море: темно и незнајно. Морето е страв. Морето е загатка и илузија дека истата може да се реши
Маријана Јанческа

Вода: најслатката течност со која се гаси жедта, незапирлива и циклична

Море: голема површина исполнета со солена вода која предизвикува страв, но и љубопитност
Јагода Србиноска

ЛЕТО – СОНЦЕ:

Лето: оган, љубов, пејзаж

Сонце: круг, живот, топлина
Томислав Каранфиловски

Лето: слобода, топлина, а сепак обично годишно време

Сонце: нешто што ги заслепува, разгорува и ги избекумува луѓето на Медитеранот
Елена Мицевска

Лето: мрза, очекување на неочекуваното, сон

Сонце: лицемерие, казна, живот
Маријана Јанческа

Лето: пекол, златен рудник, потрага по воздух

Сонце: око, брза крв, живот и смрт
Давор Ситојановски

Лето: запурнина, тежок воздух, како некој да ти ги ставил рацете во грлото и да ти го вади секој здив, замалувај и се бориш со самиот себе
Сонце: она на кое не можеш да му погледнеш во очи, а секогаш ти е во очите

Јагода Србиноска

МЕДИТЕРАН – МИТ:

Медитеран: Сончев препис на слободниот дух, морски опис на слободата, разлика и прилика

Мит: Вистина за минатото, приказна за сегашноста, крај за иднината
Давор Ситојановски

Медитеран: Егзотичен предел на различни култури, религии и етноси.
Бран и сфера околу Средоземното море.
Древно царство, оска на културни мешања и граница која ги поврзува во исто време.

Мит: Света приказна која се прекажува, раскажува во посебна атмосфера.

Приказна која ја менува природата, животот и универзумот.

Оставина на детството и на човештвото

Елена Мицевска

Медитеран: Заразна смеа на палаво девојче измачкано со мармалад од капини.

Пригушен гнев и остар поглед.

Маслинка.

Боцкање на сено додека се обидуваат да ја опфатат неговата слаткост.

Мит: Мит е далечен звук на тапан низ дамлива магла.

Мит е приказна за нераскажливото, сведоштво за неосведоченото, звук на беззвучното.

Мит е спојување на минатото и иднината.

Маријана Јанческа

Медитеран: Бура од страсти, проткаена со обилни топли ветрови.

Закопани орнаменти полиени со прав, вода и минато.

Медитеранот не е само песочна површина прелиена со вода туку тој е филтер од кој се цедат капки со што се храни почвата.

Мит: Мит е нешто бесконечно, бесмртно.

Детството на сите адолесценти по него.

Света приказна.

Јагода Србиноска

Медитеран: Нешто што ни ја разбудува нашата фантазија. Вкусот на портокалот. Нешто што можеме да го изразиме преку зборови, песни, движење, танц што не нè остава без впечаток.

Мит: Објаснение за она што не може да се објасни. Вистина за сонувачите. Медитеранскиот мит е црна жена.

Тина Часар

Медитеран: Летна културна слика.
Круг од различни културни бои.
Овошки од секоја културна градина.

Мит: Јаболко кое е плод на свето дрво.
Крупно грозје во голема каца од кое тече вино.
Митот е мит за постоење на митот.

Јадранка Јованова

Медитеран: Делот во кој живеат опуштени, весели и слободни луѓе. Територија со интересна и убава историја. Сонце, бел камен, сол, риби и вино.

Мит: Море со приказни од бродовите. Историја без датуми и докази, сепак поинтересна од самата историја. Толку приказни колку што има раскажувачи и слушатели.

Тјаша Поклар

Медитеран: Спротиставеност на култури, специфичен амбиент, митски хронотоп.

Мит: Света и вистинита приказна.
Медитеранскиот мит ги вклопува митовите за ламјата, потопот и тн.

Медитеранскиот мит е во постојан процес на демитологизација и ремитологизација.

Томислав Каранфиловски

МЕДИТЕРАН / БАЛКАН:

широчина / изолација

егзотика / нетрпеливост

оска на цивилизацијата / колевка на книжевноста

Елена Мицевска

море / планина

сол / пелин

остров / светилиште

Давор Сџојановски

море / копно
лице / опачина
светлина / темнина
Марџарија Косићовска

Медитеранот е Балкан и Балканот Медитеран.
Медитеранот и Балканот како интеркултурален модел.
Медитеранот и Балканот како палимпсести на Европската култура и цивилизација.

Томислав Каранфиловски

вода, сол / копно
акција / пасивност
бранови / планини
Тјашиа Поклар

запурнина / свежина
вода / копно
песок / снег
Јаџода Србиновска

МЕДИТЕРАНСКИ ОВОШКИ СЕ:

Смоква, јаболко, бадем (*Томислав Каранфиловски*)
Смоква, портокал, банана (*Јаџода Србиновска*)
Маслинка, смоква, кокос (*Марџарија Косићовска*)
Смоква, маслинка, калинка (*Елена Мицевска*)
Грозје, јаболко, киви (*Тјашиа Поклар*)
Калинка, лимон, смоква (*Давор Ситојановски*)

МАСЛИНКА Е:

...Олимп, салата и море (*Давор Ситојановски*)
... јужно, медитеранско, корисно растение (*Томислав Каранфиловски*)
...зрно, сјај и медитеран (*Марџарија Косићовска*)
... темно, горчливо и солено (*Елена Мицевска*)
...солена, архаична и полна со витамини (*Јаџода Србиновска*)
...масло, труд и убаво дрво (*Тјашиа Поклар*)

СЛОБОДА Е:

...задоволство со себе, контролирање и организирање на слободното време, патување
Тјашиа Поклар

...чувство на отвореност, у-топос, поништување на општеството
Елена Мицевска

...победа над времето, победа над просторот, победа над конвенциите
Давор Сџојановски

...јас, разговорот, секое ново разденето утро
Марѓариџа Косијовска

...светлина, гради полни со воздух, мирис на штотуку дојдена пролет
Јагода Србиноска

...врвен човеков идеал, отвореност на душата, потреба
Томислав Каранфиловски

ДАЛИ ГО ЧИТАМЕ МЕДИТЕРАНОТ ВО ЉУБОВНА ОД ГАНЕ ТОДОРОВСКИ?

Елена Мицевска:

Медитеранот во оваа песна според мене го согледуваме во две нешта, како прво тоа е *сензибилизираност на лирскиот субјект* кој е жеден за љубов и друго *ноќта* која носи љубовна игра... Оној што се обраќа кон саканата во оваа песна е упорен, заљубен и дури вжештен од желбата да биде со саканата и тоа токму ноќва (оваа ноќ) - токму овде го гледаме медитеранскиот темперамент кој е воден од моментот, желбата, страста. Отворен е и директен.

Ноќта што ја чувствуваме во оваа песна е топла, разбранувана, долга ноќ во којашто почнуваат љубовни игри, а такви се ноќите во медитеранските земји. Во нив има искрено дружење и ноќта не претставува пречка за уживање во животот. Медитеранските ноќи носат живот и динамика што не се разликува од дневниот живот.

Јагода Србиноска:

Медитеранските елементи во песната *Љубовна* најдобро можат да се забележат ако на песната гледаме како на една метафора зад која се крие разбранувано море. Строфите кои се составени од само два клучни збора *сакам* и *ноќва*, со постојано повторување даваат една мелодичност на разбранувано море кое своите бранови постојано ги префрлува до бреговите и создава повторливи звуци слични на повторливоста на зборовите во песната *Љубовна*, а тоа дава една слика на немирна медитеранска ноќ. Така гледано песната *Љубовна* претставува море, а повторливоста на зборовите ги даваат фигури на звучноста – асонанцата и алитерацијата.

Ако е така, тогаш несомнено имаме една типична медитеранска песна во зад која се кријат акорди на едно разбранувано море.

**МЕДИТЕРАНСКИ ЕЛЕМЕНТИ ВО ПЕСНАТА ВОДА.
КАПАЧКА. НА МИХАИЛ РЕНЦОВ
(преку текстот на Предраг Матвеев: *Медитеранот* генес)**

Јагода Србиноска:

Ако на песната *Вода. Капачка*. од Мицаил Ренцов погледнеме само како на песна во која навидум доминираат само страст и еротизам, а нема никаква поврзаност со вториот наслов *Капачка* тогаш таа ништо нема да ни значи. Но ако ги побараме медитеранските елементи во историмената можеме да откриеме некакво значење.

Тргувајќи од самиот наслов *Вода.Капачка*. сигурно ќе забележиме поврзаност со Медитеранот а тоа е првиот наслов *Вода* кој не поврзува со морето. Вториот наслов навидум ништо не ни значи, но погледнувајќи подолу во песната ќе го забележиме и присуството на жената, што веднаш не асоцира на капачка, односно жена која што се капе. Поетот уште во самиот наслов крие една медитеранска слика изразена преку метафора.

Структурално песната избобилува со страст која се буди кај авторот гледајќи жена која се капе во море, и тоа спојување на овие два женски принципа кои асоцираат стрст и плодност,будат еротски чувства кај авторот кој ги изразува на лист хартија.

Во првите два стиха присуството на сонцето кое ги *ѓали* со своите зраци и водата и телото на жената и топлината која се чувствува под медитеранските сончеви зраци, поетот ги изразува со стиховите *пожалени* и *зайалени* како една слика која буди страст, но и желба таа топлина да се изгаси во длабочините на морето, а тоа ни дава една слика на двајца љубовници кои горат од страст и едвај чекаат таа страст да се сплоти со спојување на нивните тела. Тоа сплотување или гасење на страста се гледа во втората строфа каде повторно има изобилие од еротика но не помеѓу машкиот и женскиот принцип, туку помеѓу два женски принципа, од каде произлегува и сомнежот кај самиот авторот, кој кого пали, а кој кого гаси.

Во последнаите два стиха повторно се обрнува внимание на голоото тело на жената која предизвикува и страст, а истата се поврзува со голоста на водата или нејзината просирност и последниот стих кој го завршува чинот на капењето и спојувањето на овие два женски принципа со изгорувањето кое може да алудира на крај или почеток на една иста или слична слика.

Авторот неомнено успеа да долови една страсна сцена која се поврзува со медитеранската топлина, со водата, со култот кон водата и жената. На еден специфичен начин оваа песна полна со еротизам и страст, метафори и персонификации успева да не поврзе со Медитеранот кој со својата топлина несомнено буди ваква страст.

Давор Стојановски:

Предраг Матвеевиќ, за разлика од Ѓурчинов, не навлегува теориски во барањето одлики на медитеранизмот во книжевноста, туку пристапува од еден социолошко-политички аспект и ја разгледува на тој начин состојбата на она што според него со песимизам се нарекува Медитеран.

Бидејќи населението се стеснува само околу плодните терени, односно местата каде има вода, а песокивите/пустински предели не се населени и сè помалку луѓе живеат таму, и бидејќи еден дел од Медитеранот секогаш заостанува зад другиот, заради неприфаќање на исламот или барањето за модернизирање на исламот или исламизирање на современоста, заради различноста на населението, тој гледа како и Андриќ поделба во секоја точка и се запрашува дали Медитеранот е само вообразба и проект.

За него Црно Море е залив во заливот, како што Македонија е раскрсница во раскрсницата за Ѓурчинов, во поглед на медитеранските определби. *На југ и на исток Македонија го чувствувала морето, иако фактички го нема*, истакнува тој.

Се чини затоа во својата песна, Ренцов метатекстуално посочува дека песната е напишана (а со тоа и дека можеби поетската слика и просторно се одвива) покрај Мраморното Море. Уште во самиот наслов имаме медитеранизам.

Лирскиот субјект (како набљудувач) актуализира два субјекта (што стојат во насловот), вода и капачка. Тие се двете (погалени, запалени, разголени и изгорени) и освен овие атрибути, тие имаат и две својства на дејствување.

Жената е онаа која пали, а водата онаа што гаси. Овие два женски принципа се вплотуваат едноводно, и не знаеме дали еден од овие принципи почнува да дејствува прв (најпрво палењето или најпрво гаснењето).

Обновениот поетски јазик, со слободен и разигран стил (цезурите, кусите стихови) заедно со жештината и врелината на субјектот (жена која пали, запалена, изгорена) и воедно со принципот на морето – се единствените насоки кои не упатуваат кон медитеранскиот дух на оваа песна.

Ако е нужно да го ставиме ова поетско дело во контекст со текстот на Матвеевиќ, тогаш во него гледаме алузија на желбата за спојување на она што го нема - копнежот, љубовта, секавањето кон изгубеното море, овде во една страсна љубов која разгорува, но која веднаш потоа се гасне (една борба на контрасти, борба на желбата и приземјувањето.)

ЗА ПЕСНАТА ЛЕТО ОД ЈОВАН КОТЕСКИ

(преку тестот на Влада Урошевиќ:
Привлечнаа моќ на Медитеранот)

Томислав Каранфиловски:

Влада Урошевиќ во својот есеј *Привлечнаа моќ на Медитеранот* ќе го рече следново за поезијата на Јован Котески: *Кај Јован Котески постојало една наивистичка упростена визура што во најдобриот миг на оваа поезија го зјуснување и изрази, и пределот што беше описан низ тој израз, до една во многу нешта медитеранска едноставност.*

Оваа медитеранска едноставност е содржана во еден полн семантички израз што се докажува низ импресионистичкото нижење на визуелните метафори кои пак од своја страна создаваат импресионистичка слика на летен амбиент.

Оваа импресионистичка слика може да се согледа преку: перфекционистичката илузија на дадениот опис (амбиент), упатувањето на убавината на истиот тој амбиент, преку фрагментацијата на слики со особено суптилно чувство со што се доловува медитеранскиот сензибилитет на поетскиот израз.

Овој сензибилитет е манифестиран преку специфичната медитеранска атмосфера чии индиции се следниве семемии: **лето, оган, перуника, камен, музика, сонце, јаболко, девојка, песочен брег, плажи**, со тоа што посебен акцент ќе ставиме на **каменот**. Песната двапати го повторува стихот: *Летојто дрмеше на каменот*, што покажува една релација помеѓу летото и каменот, упатувајќи со своето значење на она што е **неуништиво и овековечено**, како во каменот да се содржи, во екстрахиран вид самото лето.

Овие и вакви поетски решенија само ја доотвораат специфичната медитеранско-импресионистичка претстава преку пронаоѓање и на најмалото зрнце убавина што се крие во бесмислениот живот на секојдневието.

Во оваа песна медитеранското е сензибилитет изграден врз сетилни доживувања, па така во следниве стихови преку една **синестезичка хармонија** ќе го доживееме и видиме и визуелното и тактилно чувство слеано со аудитивното: *Чист доир удираше/ со догземното божајство/на музиката.*

Чист (визуелно) + доир (тактилно) + музика (аудитивно).

Врз овој прв слој од можни интерпретации ни се нуди и втор слој кој е исто толку медитерански како и првиот.

Ова рамниште ги соединува елементите кои упатуваат кон еден **културно-цивилизационски код**, па тука ќе ги сместиме семемите со второстепено медитеранско значење, како што се: **манастир, софра, сиромаштија, Свети Ѓорѓија**, кои самите по себе формираат значенски опо-

зит култура наспрема значенскиот опозит натура кој го формираат претходно споменатите семени. Со ова можеме да кажеме дека песната *Лејџо* е архетипско секавање на привлечната моќ на Медитеранот кое се реализира низ импресијата на моментот во кој: *Понесувајќи ја девојкајџа/ како златно јаболко џо џлажџиџе/ еден младич на џесочниџ брег/ џрес-кочи мрава.*

Елена Мицевска:

Необично мислење, парадокс, персонификација и спојување на два семантички различни поими (топло/ладно, апстрактно/конкретно) уште во првиот стих на песната: *Лејџоџо времеше на каменџџ.*

Всушност целата песна е исполнета со слики кои се митски и архетипски, во кои персонификацијата е доминатна. Сите тие слики даваат ефект на замагленост во значењето и чувство на нечитливост, недореченост. Простор - *далеку од нас*, време - *џамџџивека*. Она што на прво читање се издвојува е некаква слика за предхристијанскиот живот на Словените, паганска атмосфера и паганско-христијански синкретизам. Елементи што најсилно укажуваат на ова се перуниката, Свети Ѓоргија, преселба на народи кон сонцето и грабање на девојка.

Гледајќи ја оваа песна преку призмата на текстот *Привлечајџа моќ на Медџџераноџџ*, единствено наоѓам корелација со делот во кој се пишува за начинот на кој сликарите го гледаат Медитеранот, односно *џаџански, разбушавен Медџџеран зрачеше од сликиџџе на...* но не наоѓам највистичка упростена визура на предел со медитеранска едноставност. Синтагмите *џо џлажџиџе* и *џесочниџ брег* звучат општо и глобално, а не исклучиво медитерански.

Последната слика на младич кој оди по плажите со девојка како златно јаболко алутира на античка митска слика но таа се прекинува од едноставноста на мигот, реалистичен детаљ при прескокнувањето на мрава.

МЕДИТЕРАНСКИ ЕЛЕМЕНТИ ВО ПЕРСЕФОНА ОД ЈОВАН КОТЕСКИ

(преку текстот на Катица Кулавкова: *Приџагносџа на македонскаџа книжесвносџ на џ.н. медџџеранска кулџџурна сфера*)

Томислав Каранфиловски: ДВЕТЕ ЛИЦА НА ПЕРСЕФОНА И МЕДИТЕРАНОТ

Овој модел на бинарна опозиција на споменатите семантички идентитети на Персефона и медитеранот, иако строг, сепак, може да биде подложен на разгледување со оглед на дуалитетот на значења кој го поседуваат овие два субјекти. Имено, Персефона е симбол на фатална уба-

вина, таа е и немилосрдна и нежна, нејзината појава е во сферата на два реалитета: подземниот и земниот, за неа се врзуваат две различни временско-циклусни етапи: почеток на пролет и крај на есен, и сето ова како резултат на компромис меѓу Зевс – небесниот принцип и Ад – подземниот принцип.

Медитеранот, пак, со својата фатално привлечна моќ вклопил во себе елементи и на немилосрдие, но и елементи на вистинска нежност; неговиот антички модел наспрема византискиот; неговиот источен модел наспрема западниот; модели со елементи на префинетост, хармонија и мера од една страна, наспрема модели со елементи на крутост и канонски мрак од друга што говори во прилог на метафоричниот наслов *Двете лица на Персефона и Медитеранот*, со тоа што како заедничка црта и на едното лице и на другото е компромисот.

Песната *Персефона* се труди да ја постигне античката мимеса, тоа вечно подражавање на стварноста, како што е и во оваа песна (одредена фигура од женска галантерија се миметира низ аспектот и низ ликот на Персефона), што би значело поетизирање врз основа на старогрчка предлошка, но истовремено, оваа песна се обидува да го приближи и византискиот дух и традиција на симetriја и заокруженост (формално гледано песната тежнее кон симетрија на стихот).

За крај, во духот на последниот стих од песната, може да кажеме дека и древниот Медитеран и древната Персефона, навестуваат нешто возбудиливо и оставаат естетски простор за драма.

Јагода Србиноска: МЕДИТЕРАНСКА МИКСТУРА

Јован Котески во својата навидум *немедитеранска* песна ни го изложува митот за божицата на плодноста Персефона.

Според Катица Кулакова: *Медитеранот е константна микстура на народи, раси, култури и религии...* што не случајно го истакнува и дуалитетот кој се создава како микс или интертекстуалност во текстовите на медитеранските народи. Тие претставуваат едно огледало на различни совпаѓања, а не се свесни за тоа. Така Јован Котески не случајно го става митот за Персефона кој не случајно ќе го поврзе со Медитеранот. Медитеранските преплетувања и копнежот по морето, како и летото, водата, топлината не се само основни медитерански елементи кои не поврзуваат со Медитеранот, туку според Кулакова тоа се и обредите, митовите, симболите, религиите и сл., па така Котески наместо море и лето, става мит на старогрчко и римско верување како последица од таа медитеранска микстура. Тој во својата песна става универзална Божица која се јавува кај сите народи, а тоа е Персефона - божица на плодноста.

Преку една персонифицирана слика на нејзиното движење и постоење и играта на зборови со компарации, синестезија, метафори, Котески успешно го остварил нејзиниот опис на двојство, затоа што таа е Божица

на плодноста, но и Божица на подземјето, таа е апсолутен извор на сè што постои. Нејзината поврзаност со Медитеранот е тоа што е заедничка Божица на медитеранскиот простор, а кај нас се поврзува со `ржта која наликува на разбранувано море (тоа е машки принцип), наспрема зрното `рж која претставува плодност (женски принцип) и тука се гледа двојството на Персефона како Божица. Нејзината преселба од едно небо на друго е всушност медитерански аспект од испреплетување на различни култури на Медитеранот и Балканот и спротивставеноста во неа на машкото и женското, на разорувањето и создавањето кои во еден баланс го одржуваат редот во универзумот.

Елена Мицевска: *ПЕСНА – ПАЛИМПСЕСТ*

Оваа песна спојува две времиња, две реалности и две култури, а тоа ја дава одликата на Медитеранот – да спојува и заплеткува јазици, вери, реторики...

Како прво спојува модерно време во кое има продавница, излог, *женска џалантиерија*, работа во смени... а во тоа модерно време *се ѝокажува Персефона* древна античка божица стара четири илјади години.

Митот за Персефона вели дека таа е осудена половина од времето во една година да го поминува со мајка си и да биде божица на плодноста, а остатокот со Ад како негова сопруга и божица на подземјето.

Песната спојува еден принцип на задоволство и изобилие кој го носи мајката - **ЖЕНСКИ ПРИНЦИП**, но тука е и **МАШКИ ПРИНЦИП** изразен преку строгоста и забраната. Откривајќи ги двата слоја, еден постар покриен со прашина другиот модерен и блескав го откриваме Медитеранот во кој народите *делат и слават заеднички митски, леџендарни ѝа и историски архефакти*.

Тјаша Поклар: *ЗИМА – ПРОЛЕТ*

Грчката митологија е вечна инспирација во современа поезија и драма. Трагичноста на Персефоне е во тоа што таа е мажена со Ад против својата желба. На почетокот читаме како е Персефона убава, дури и слатка и како таква таа има обични човечки карактеристики. Но, од другата страна се преселува на небото како нимфа и оттогаш започнува да живее двоен живот, во две смени. Сама си ја пишува трагичната иднина, зато што бере нарциси (Нарцис) кои ја врза за Ад. Така станува пекол и рај. Овој мит можеме метафорички да го читаме и поврземе со нашиот живот. Нашите амбиции се големи, работиме, учиме, се трудиме да постигнеме што повеќе во животот и многу пати забораваме на луѓето околу себе. Затоа самите ние се наоѓаме во пеколот, како Персефона кога се враќа во пеколот. Тогаш кај нас почнува зимата. А кога се одлучуваме за животот, пролетта, друштвото, родителите, тогаш се радуваме и се веселиме како Персефона кога се враќа на земјата.

Тина Часар: КОМПРОМИС

Во песната Персефона ја претставува природата и нејзините годишни времиња. Од пролет до зима. Персефона го претставува женскиот пол, полот што е мистериозен и што ја предизвикува фантазијата кај луѓето. Полот којшто никогаш не може да се објасни и којшто секогаш ќе биде енигма, барем за мажите. Како во дамнешните времиња – жената е она која ја симболизира непредвидливата природа. Таква е и Персефона. Секогаш е во расчекор меѓу своите желби и заповеди, помеѓу она што го сака и она што мора да го направи. Решение е само едно – компромис. Како што е направен и компромис во природата. Како што се менуваат годишните времиња, така и таа патува еднаш во рајот, а еднаш во пеколот. Ама не знаеме што таа смета за рај и што за пекол.

Јадранка Јованова: ГОЛЕМАТА И МАЛАТА УЛОГА НА ЖЕНАТА ВО КОСМОСОТ

Во песната *Персефона* Јован Котески активира еден мотив сугериран од древните митови. Тој го презема семантичкиот идентитет на Божицата Персефона и го скротува во една лексика за големата и малата улога на жената во космосот.

Катица Ќулавкова во еден свој текст за припадната на македонската книжевност во медитеранската културна сфера, вели дека Медитеранот е една кружница која е малку подотворена и недовршлива како спирала, кружница која има длабоко дно и вишно небо, богато со исчезнати цивилизации и јазици, светилиште и светилници, библиотеки и амфитеатри, демони и божества...

Токму Персефона, древната божица, Јован Котески ја спушта во таа кружница. Имено од површината на земјата ја носи до длабокото дно – Пеколот и во друг миг ја издига до вишното небо – Рајот. Таа нејзина релација дава доказ за тоа дека една жена може да владее и да биде присутна низ целиот космос.

Персефона е жена симбол за апсолутна убавина. Строга, а притоа кротка. Груба, а нежна. Жена со вистински реалитет од една страна и жена што земјата ја плоди, што може да слегува во Адот и може во Рајот да оди од друга страна.

Во тоа играње во кружницата на Катица Ќулавкова, се слепуваат двата лика на Персефона, се добива слика на древна божица и модерна жена која со својата моќ обновува мотиви за една драма.

Маријана Јанческа: МЕДИТЕРАНОТ Е ПЕРСЕФОНА

Медитеранот вклучува повеќе историски епохи: предроманската, романската, условно византиска, отоманска и овоековна. Медитеранот е семантизиран од географски, политички, цивилизациски, религиски, антрополошки и духовни фактори. Истиот е смеса од крв, реч, легенда и

традиција. Медитеранот е Персефона. Пеколот и Рајот сплотени во едно. Персефона е Медитеранот. Двојството на Медитеранот. Медаљонот со две лица. Од едната страна е црвениот конец, таа исконска темпераментност кога сонцето ќе се затемни. Од другата страна пак, белиот конец нè облива со својата невина светлина, со својата гостопримливост, зборливост и работливост. Персефона е сè она наспрема машкиот принцип на умереност. Персефона е јаболкото на раздорот. Прелевање на алфа и омега. Во своето излагање на тема *Припадността на македонската книжевност* Катица Кулава вели: *Медитеранската културна сфера има сојствен циклизиран проод низ пеколот, чистилиштето и рајот*. Ако на Данте водилка му беше Беатриче, нашата водилка нема кој да биде освен Персефона. Нејзината медитеранска природа ќе нè однесе до најдлабоките длабочини на подземјето за повторно на крај да нè врати на пространа ливада каде безгрижно ќе собираме цвеќиња.

Давор Стојановски: ЦИКЛИЗИРАН ПРООД НИЗ ПЕКОЛОТ, ЧИСТИЛИШТЕТО И РАЈОТ

Персефона како богинка од старогрчката митологија, претставува олицетворение на плодноста и кралица на подземјето.

Кулава истакнува дека кај медитеранските народи постои епски нагон да се проектираат и да се идентифицираат во митското минато. Поетот Котески, како Медитеранец од втор ред, низ поетскиот дискурс на песната *Персефона* навистина го чини тоа – се идентификува со/во митското минато со што ни дава една модернистичка слика на Персефона (*излезена од излог од женска џаланџерија*) и ја отсликува нејзината двојна природа (*работи во две смени*).

Во прилог на ова само ќе напоменеме дека Кулава истакнува оти Медитеранската културна сфера има сопствен циклизиран проод низ пеколот, чистилиштето и рајот. Персефона го претставува овој циклизиран проод (надвор од предмалку наведената христијанизирана форма) – оти таа е симбол и на плодородноста, на земјата, а воедно и на подземниот свет – односно, смртноста.

Обилно нежниот Персефона на Котески, ја исчитуваме насликана со *коса од зрела 'рж* и со цвеќиња што ги подарува од своите насмевки, што повторно ни дава една медитеранска обоеност и топлина (житото како бранување на изгубеното море).

Ова кусо излагање ќе го затвориме со еден од медитеранските топоси што Кулава ги одредува во македонската книжевност, а тоа се митолошките (меѓу нив и старогрчките) тематски предлошки. А песната на Котески е поставена токму во таква предлошка.

**ЗА ДИХОТОМИЈАТА СВЕТЛИНА – ЕГЗИЛ ВО ДРАМАТА
НЕДОРАЗБИРАЊЕ ОД АЛБЕРТ КАМИ**
(преку текстот на Луан Старова: *Медиџеранската комјоненција
во драмиите „Недоразбирање“ од Алберт Каму и „Париите
се отијувачка“ од Рисио Крле*)

Маргарита Костовска:

Во светлината нема простор подобро осветлен, повеќе проучуван од Медиџеранот и земјите што тој ги осветлува со своите одблесоци.

Ако постои нешто што осветлува тогаш што е тоа што затемнува...што не дава одблесоци туку остава последици.....?

Дихотомија светло : темно ја има во делото *Недоразбирање* или поточно во ликовите на тоа дело, изразена преку односот светлина : егзил.
Зошто? Како?

Одговорот на првото прашање е затоа што светлината иако ја има миговно, таа се потврдува со егзилот, верификуван преку ликот на Јан. Одговорот на второто прашање лежи во односот Марија : Марта, Јан.

СВЕТЛИНА или Марија

Марија е единствената светла точка во делото, зракот светлина кој ја огрева оваа кука со нејзиното пристигнување...таа е светлина, таа доаѓа оттаму каде што е светлината....кога ја нема на сцената е мрак, темно, морбидно....смрт. Со нејзината појава како да се разденува, како тогаш светлината да ја обвиткува кука на Марта, како тогаш маглата да се крева од покривот на таа кука. Името на Марија потполно го оправдува атрибутот-светлина, нејзиното име е полно семантичко-пред сè Марија е нешто мило, божествено, светло...светлината блеснува на два пати : кога Марија разговара со Јан и кога доаѓа во кука на Марта.

Ако Марија е ден, тогаш Марта е ноќ.

Марта е сè она што не е Марија и што никогаш не може да биде - темнина.

ЕГЗИЛ (темнина) или Марта

Марта заедно со Јан го манифестира егзилот во драмата. Јан е во егзил, но во друга земја, далеку од дома...некаде на Медитеранот, некаде каде што има светлина, но сепак е во егзил. Потешок е егзилот во кој е Марта. Таа е во егзил во сопствената кука, во својата соба и најмногу во својата душа....таа не знае за подалеку од својата соба во реалноста...но во нејзините мечтаења егзилот зазема поголеми размери.....таа е на Медитеранот, покрај морето и песокот.

Јан во вистинска смисла е во егзил, тој е далеку од својата татковина и лесно може да излезе од него ако се врати дома. За разлика од него, Марта е во неповратен егзил... единствениот нејзин излез е смртта. Таа е заробена во самата себе, нејзината душа е заробена во нејзиното тело... таа 'се труди' да излезе од тој егзил но го избира погрешниот

начин. Таа убива. Марта не наоѓа начин да излезе од егзилот туку пропаѓа уште подлабоко - останува сосема сама во куќата.

Единственото нешто што стои помеѓу овие две компоненти е недоразбирањето.....

Давор Стојановски:

На почетокот од драмата јасно е нагласено дека дневната соба на хотелот е чиста и светла. Овде за првпат се среќаваме со третманот на светлината во *Недоразбирање*. Оваа неа и потрага по светлина ја согледуваме во прилог на големиот копнеж на Марта да излезе од куќата и да посегне по нејзината „морска“ слобода. За разлика од првиот чин, во дијаскалиите од вториот чин читаме дека во собата која му е доделена на Јан се вовлекува – темнина.

Да ги насочиме согледбите на контрастот светлина: темнина и егзил: слобода.

Кога Марта, заедно со мајка си, го напушта тоа мрачно место во кое живее велејќи дека ќе отиде кај морето за кое мечтае, дури тогаш се насмевнува. Значи светлината (морето) за неа е насмевка. А темнината е несреќа, односно егзилот за неа е всушност претстојот во единственото место кое го претставува нејзиниот дом.

Мајката, пак, признава во еден случај оти не гледа добро, па токму затоа не го препознава својот син Јан (бегло го загледува). Значи таа, исто така, ја претставува темнината во делото.

Јас сум им љубимец, не љуби мене, вели Јан за семејството. Тој е блудниот син, кој како да се враќа од егзилот. За него морето и сонцето не го носат она што сестра му би го очекувала. Јан смета дека има должност да ја пронајде својата мајка (татковината). Морето, пак, според Јан ги јаде душите и ги прави телата блескави само површно, додека одвнатре тие остануваат празни. Значи за него светлината (барем онаа по кој Марта копнее) е површна и лажна.

Јан добро ги разбира чувствата на луѓето, оти според него човек тоа може да го почувствува само по долг и макотрпен живот (каков што тој доживува во интимниот егзил надвор од домот.)

За Марта, пак, татковината не е татковина. Таа е прогонета во неа, против сопствената желба. А апсурдното лежи во тоа што и Јан влегол токму во тој горчлив дом од каде засекогаш бил прогонет.

Можеби светлината на Јан лежи во темнината (егзилот) на сестра му Марта, исто како што слободата (светлината) на Марта се наоѓа во темнината на нејзиниот брат. А меѓу нив останува само нишката недоразбраност и отуѓена неразбраност.

**ЗА ДИХОТОМИЈАТА СВЕТЛИНА – ЕГЗИЛ ВО ДРАМАТА
ПАРИТЕ СЕ ОТЕПУВАЧКА ОД РИСТО КРЛЕ**
(преку текстот на Луан Старова: *Медијеранската комјоненџа во драмијте „Недоразбирање“ од Алберт Каму и „Паријте се оџејувачка“ од Ристо Крле*)

Томислав Каранфиловски:

Првата посериозна македонска трагедија создадена во еден битовски контекст ги воведува големите егзистенцијалистички теми во македонската литература со еден интуитивен и полупознаен насет за тоа што се случува надвор од просторите во кои таа егзистира, а сепак следена од длабокиот и креативен сензибилитет на личниот гениј.

Македонскиот битов егзистенцијализам ги покажува зачетоците на една парадигма, толку актуелна денес, чија релација **капитализам - шизофренија** станува иманентна во истражувањата на веќе етаблираните културолошки студии. Во нашиот случај се работи, помеѓу другото и за идеолошко маркирање на една општествена организираност во која „се случувало, се случува и ќе се случува“, веќе споменатата релација чиј главен „придонес“ бил, е и ќе биде - егзилот.

Егзилот сфатен како **оттуѓување**, а оттуѓувањето како **отцепување** ни сугерира една болна состојба во која битието станува дефрагментирано, расцепкано и воедно жртва поради неспособноста да управува со **несвесната желба** која станува негов главен егзистент. Македонскиот Митре, онаков битов, рурален и наивен не е имун на новата болест на душата наречена егзил. Во нашиот случај емигрантството се претвора во егзилантство.

И тука е трагедијата. Парадигмата трагичност се темели врз принципите заслепеност, непрепознавање и трагична грешка. Емигрантството исто така се реализира преку заслепеност непознавање и непрепознавање, доволно да го роди гревот или гневот, или добро познатата трагична грешка на антиката во која **светлината за момент ја снемува**, доаѓа/паѓа мрак пред очи и следува патос... патос и егзил, егзил и патос.

Македонскиот Митре очекувајќи го својот емигрант, самиот се претвора во егзилант, станува **типичен македонски трагичен јунак** но и **типичен трагичен лик - космополит**.

Тјаша Поклар:

Драма *Паријте се оџејувачка* на прв поглед е типична печалбарска драма која претставува еден многу чест мотив во македонскиот селски живот. Во драмата се чувствува една моќна напрегнатост помеѓу таткото и синот, меѓу мажот како глава на семејството која ќе го жртвува најстариот син за да го спаси тоа семејство од беда и сиромашноста. Тој син треба да работи не само за да донесе доволно пари во еден краток

временски, туку и за да ја омажи/здоми сестра си, внуците, а на крајот на краиштата и себеси. Од една страна се гледа немоќта на жените кое немаат право да се мешаат во машките работи и никако не можат да заработат пари за сите. Од синот многу се очекува, да спечали многу, да се врати дома по секоја цена и да се ожени. Иако туѓина претстава светлина, зашто таа е убав живот, многу пари, развиено општество, забава, неа никој не ја посакува т.е. никој не сака да остане во туѓина. Зошто? Родителите сакаат само пари и не се оптеретуваат со тоа како синот ќе се навикне на животот во странство. Од страна на мајка се чувствува една крајна себичност, таа смета дека никој нема право да остана во туѓа/друга земја. Затоа, таа се моли пред иконата на Свети Никола секој ден за да се врати синот жив и здрав. И повторно себично размислува синот да ѝ се врати ист како од пред дваесет години кога беше момче. Се поставува прашањето зошто самиот егзил не е добар за синот. Дали навистина светлина е во спечалувањето пари и во враќањето дома? Дали светлината е само во материјално добро? Мислам дека човек кој е надвор од својата земја добри дваесет години се наоѓа во поголем егзил па дури и азил кога ќе се врати дома. Сите во него го гледаат странецот и богаташ и како таков ќе го етикетираат како Американец кој е вратен со многу пари. При тоа никој нема да се запраша кој е навистина тој Американец. На крајот Ангеле е убиен од татко си и покрај тоа што успева да ги исполни сите „обврски“. Од самиот егзил му останува богатството, светлината изразена преку искуството стекнато во Америка, како и исполните желби. Сепак, на крај „дознава“ дека роднините ги сакаат парите повеќе од него. И се враќа во смртта, во своето семејство, во својето село, во темнина.

**МЕДИТЕРАНТОТ ВО ДРАМИТЕ: НЕДОРАЗБИРАЊЕ ОД АЛБЕРТ
КАМИ, ПАРИТЕ СЕ ОТЕПУВАЧКА ОД РИСТО КРЛЕ
И ЧЕСТ ОД ВАСИЛ ИЉОСКИ
(завршен есеј)**

**Маријана Јанчевска: БОЈАТА НА ЗАЈДИСОНЦЕТО ИЛИ: ШТО СЕ
СЛУЧУВА КОГА ЌЕ НИ ПАДНЕ МРАК ПРЕД ОЧИ?**

Кога тема на пишување е Медитеранот, најчесто сите се фаќаат за неговата ведрa, позитивна, разигрaнa страна. И сите пишуваат за слаткиот мирис на ветерот кој ни ја милува кожата додека во саботно попладне се шетаме покрај мирното море. И сите зборуваат за ведрината која нежните сончеви зраци ја испишува на нашето лице. И сите неминовно ја споминуваат радоста и безгрижноста.

Јас ќе зборувам за истото тоа море, само што овојпат е бесно и несопирливо. Ќе зборувам за истите сончеви зраци само што во мојот

случај тие се предизвикувачи на збунети мисли и уште позбунети дела.
Но, најмногу ќе зборувам за тагата и тежината на обврските.

The silicon chip inside her head
Gets switched to overload
And nobody's gonna go to school today
She's gonna make them stay at home
And daddy doesn't understand it
He always said she was good as gold
And he can see no reasons
What reasons do you need to be show-ow-ow-own?

Митре⁷ си го убива синот. Милка⁸ си го убива мажот. А Марта⁹ братот. Првиот тоа го прави за парите, втората во името на честа, додека пак на Камиевата Марта тоа и преминало во навика. Темниот Медитеран ги обединува сите тројца преку приказната за убиството на ближниот во незнаење. И тука се поставува прашањето за епицентарот на трагедијата. Дали е тоа убиството само по себе или фактот што предмет на убиството е блиска и сакана личност?

Tell me why I don't like Mondays (3x)
I wanna shoo-oo-oo-oot the whole day down

Медитеранот е дуалитет. Вечен натпревар меѓу женскиот и машкиот принцип. Медитеранот е неуморливо барање на делчето кое недостасува. Дури и кога знаеме дека такво нешто не постои. Медитеранот е конфликт. Социјален како во „Парите се отепувачка“. Етички како во „Чест“. Едипов како во „Недоразбирање“. Конфликт чија брзина на уништување е поголема од онаа на светлината. Конфликт чија разорна моќ е еднаква на катастрофа.

The Telex machine is kept so clean
And it types to a waiting world
And mother feels so shocked
Father's world is rocked
And their thoughts turn to their own little girl
Sweet 16 ain't that peachy keen
Now that ain't so neat to admit defeat
They can see no reasons
What reasons do you need?

⁷ Ристо Крле. „Парите се отепувачка“ во *Својо години македонска драма*. – Скопје: 1992, 109.

⁸ Васил Иљоски. „Чест“ во *Одбрани грами и есеи*. – Скопје: 1988, 191.

⁹ Алберт Ками. *Недоразбирање*. – Скопје: 2002, 52.

Но, се чини медитеранците, исто како и нашите драмски јунаци, работат на уништување на сликата за себеси. Сликата се дополнува долги години, вешто се мери и премеува, црта и доцртува, секоја нејзина линија е строго обмислена, за потоа наеднаш во најнеочекуваниот момент да биде уништена токму од нејзиниот создавач.

And all the playing's stopped in the playground now
She wants to play with the toys a while
And school's out early and soon we'll be learning
And the lesson today is how to die
And then the bullhorn crackles
And the captain tackles
(With the problems of the how's and why's)
And he can see no reasons
'Cos there are no reasons
What reasons do you need to die, die?

Медитеранот е жив. Опасен. Безобразно убав. Секогаш чекор пред нас. Самоуверен. Глуп за советување од страна. Како и нашите трагични ликови. Марија се обидува да го премисли Јон со зборовите : *Тогааш зошто не јави дека се враќаш? Има случаи кога човек задолжително треба да постои како другиите луѓе. Кога сака да го прејознаи, треба да си го каже името, што барем е јасно. Инаку завршува со што што се замешува, ако човек се предскажи за некој што не.* Милкиниот маж не се ни советува со некој за своето лажно претставување. Машкиот егоизам го тера самиот да се жали и самиот да се советува. Во „Парите се отепувачка“ кобната идеја доаѓа од устата на сестрата: *Туку, ти вака нај-рави: расшовари ги куфериите долу, пред вратата, и иушти го Јанкула нека си се врати, а ти после тројни. Кога ќе излезе татко или мајка да види кој троја, кажи се дека идеш од Америка, ама речи дека си од град и оти како на тат ти се расиал автомобилот ти не можеш да си одиш до дома. И замоли ги да ситиеш кај нив. Речи таму како ќе речеш!... Да видиме али ќе те познај! ...*

Tell me why
I don't like Mondays¹⁰

Медитеранот е игра. Со неизвесен крај. Денот може да започне со чисто небо на кое царува сјајно сонце, а до крајот на денот страотни облаци да заиграат танц носејќи дождови и грмежи. Митре си го испраќа синот на печалба оставајќи си ги за утеха соништата како тој ќе се врати и

¹⁰ Песната *I don't like Mondays* е на групата *Boomtown rats* и е инспирирана од 16 годишна девојка што убила половина од својот клас. Кога ја прашале зошто го сторила тоа, таа кратко одговорила: *Беше понеделник, а јас мразам понеделници.*

ќе го зарадува со внучиња. Милка заспива со Стефановото име на усните и се буди со него. Никогаш ни во најстрашните сни не претпоставувала дека нејзината среќа, нејзината причина за живот ќе умре од нејзини раце. Медитеранот е сè само не рамнодушен. Неговото срце чука темпераментно и само ја чека вистинската прилика за невината насмевка да ја дополни со вампирски песјаци жедни за крв. А крв е пролиена многу. И во драмите. И надвор од нив.

Анета НАУМОСКА

МОЖНИ РЕШЕНИЈА ЗА ОДБЕГНУВАЊЕ НА РОДОВАТА ОБЕЛЕЖАНОСТ ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК

Кристал е во право кога рекол дека „јазикот не е смешна работа“ (Crystal 2003: 366) и ако самите говорители кои го користат не го сфатат јазикот сериозно, тогаш никогаш нема да се остварува прогрес. Асоцијацијата на современи јазици (MLA, Modern Language Association), Американската психолошка асоцијација (APA, American Psychological Association), како и Националниот совет на учители по англиски јазик (NCTE, National Council of Teachers of English) имаат огромен удел со нивните прирачни книги наменети за поширок круг луѓе кои имаат потреба од правилно пишување на секаков вид статија, учебник или истражување на англиски јазик (American Anthropological Association 1977, APA Task Force on Issues of Sexual Bias in Graduate Education 1975, Hacker 2002). Меѓу многуте правила дадени во прирачниците, тие, секако, имаат подглава посветена на одбегнување на родовата обележаност во секоја форма во јазикот (поврзаност меѓу именки и заменки во реченица). Последниците од родовото прашање се воочуваат и кај дел од издавачките куќи кои реагираа на време и во 70-те години на 20. век извршија промени на своите издавачки политики за да се употребуваат чисто неутрални термини, какви што во оваа статија се објаснети.¹

Резултатите од изведените анализи и извршените истражувања (од различен тип) на пишаните медиуми на англиски јазик, како и на мешани групи на ученици и студенти од двата пола во втората половина на 20. век, укажуваат на дијахронискиот тек на родовата состојба, која движејќи се накај првата декада на 21. век се поставува со цврста основа во јазичните истражувања, со очекуван процентуален пад на генеричниот машки род, и значително зголемување на алтернативите ‘политички коректни’ начини на искажување на категоријата род (Bebout 1984, Blaubergs 1978,

¹ Harper & Row. *Harper & Row Guidelines on Equal Treatment of the Sexes in Textbooks*. New York, 1976.

John Wiley & Sons. *Wiley Guidelines on Sexism in Language*. New York, 1977.

McGraw-Hill. *Guidelines for Equal Treatment of the Sexes in McGraw-Hill Book Company Publications*. New York, undated.

Prentice-Hall. *Prentice-Hall's Author's Guide*. 5th ed. Englewood Cliffs, N.J., 1977.

Cooper 1984, Crawford and English 1984, Fasold 1987, Fasold *et al* 1990, Green 1977, Harrigan and Lucic 1988, Hughes and Casey 1986, Martyna 1978, Silveira 1980).

Родово обележаниот јазик е најопшто дефиниран како „јазик кој ги стереотипизира или потценува мажите или жените, најчесто жените,² а кој треба да се одбегнува заради учтивост, почит и чувствителност кон чувствата на другите“ (Hacker 2002: 221). Не би требало да ни претставува проблем да го препознаеме овој вид навредлив јазик во реченица. Оваа статија се фокусира на најсоодветните опции на именки и заменки во борбата против јазичната обележаност. Единственото на кое треба да се внимава е да не дојде до ‘стерилизација’ и обезличување на реченицата, особено таму каде што воопшто немало потреба од родова промена, а била направена од пуристички побуди.

1. Именки

Man (и како посебна лексема и прилепен кон зборот како суфикс, *-man*) може сосема јасно и логично да го носи значењето на ‘секој човек (од машки или женски јол)’ со помош на други јазични средства, на пример: *mankind - humankind*, *chairman - chairperson (chair)*, *fireman - fire fighter*, *salesman - sales person (sales assistant)*, или *weatherman - weather forecaster*.³ Свесноста на говорителите расте, а со тоа и тенденцијата за нивна почеста употреба.

Но се поставува логично прашање: дали генеричното *person* суштински го заменува *man*? Точно е тоа дека именката *chairperson* не го прецизира родот во граматичка смисла и треба да се користи како неутрална варијанта, но оваа форма се јавила како против-напад на *chairman*, и

² Целта на статијата е докажување на токму ова директно тврдење за женскиот пол во англискиот јазик, но за да можеме да го браниме ова тврдење треба да бидеме запознаени и со оној помал број обратни примери на именки кои ги исклучуваат и дехуманизираат мажите. Препорачливо е да се прочита статијата на Јудин Р. Огуст (стр. 396-407) и неговите аргументи, меѓу кои се вели дека „скоро сите зборови кои означуваат прекршители на законот се од машки род ... *burglar, crook, criminal, gangster, murderer, pickpocket, terrorist* ... и колку и да не се потенцира тоа, англискиот јазик врши суптилна негативна стереотипизација и на машкиот пол“ (Goshgarian 1995: 402).

³ Ваквата замена не мора секогаш да е конструктивна и да носи позитивни резултати. Претераните обиди за полова коректност во јазикот го довеле Расел Бејкер (1973) да создаде над 40 смешни кованици, како на пример *aperson* (наместо *amen*), *personhole (manhole)*, *personipulation (manipulation)*, *personners (manners)*, *personslaughter (manslaughter)*, *personile (mantle)*, и многу други (Baron 1986: 180). Во својата сатирична статија насловена “Nopersonclature” тој ги применува јазичните правила на пуристите (но оди во крајност) и го заменува секое *man* со *person*, притоа стигнувајќи до: “Benny Goodperson playing ‘In Old Personhattan’ ” или “Lincoln’s Epersoncipation Proclamation.” И Нилсен раскажува за извештаченоста на јазикот во овој поглед, кога на универзитетски кампус во САД го забележува знакот “Invite a freshperson to dinner this week” (Schulz 1975: 164). Денес, ‘*freshman*’ се заменува со својот неутрален, описен еквивалент, ‘*first-year student*’.

заради тоа денес индиректно посочува на лице од женски пол кое не сака да биде обележано како *chairman*. Забележани се обиди за замена на *chairman*, *congressman*, и *workman*, со *chairone*, *congressone*, и *workone*, главно заради фонетската сличност на *-man* и *-one* како суфикси (Schulz 1975, Green 1977). Ако именките од овој тип се однесуваат на систематски начин како кон машкиот пол така и кон женскиот пол, тогаш семантичката врска исклучиво со машкиот пол би се скинала, а ова се случило и кај други именки, како *daisy* (од *day's eye*), или *holiday* (од *holy day*).

2. Заменки

Веројатно не постои човек кој забележал родова неусогласеност во една реченица а не се запрашал зошто е така. Во ова време, се очекува од оние лица чијашто професија е тесно поврзана со држење јавни говори да бидат родово јасни и коректни, затоа што во спротивен случај би можеле да бидат жестоко критикувани заради погрешна употреба на заменки која доведува до полова поделеност. Истото би се случило и кај писателите, па за да се одбегне ваквата хаотична ситуација препорачливо е текстот кој ќе се чита или ќе биде публикуван да помине низ процес на 'прочистување'. Лекторите се задолжени, меѓу другото, да ја коригираат родовата нееднаквост во генерични контексти.

Во име на зачувување на достоинството на женскиот пол во однос на изборот на професија, се препорачува наместо обележаната замена за трето лице еднина од машки род да се користи, како една опција, заменката за трето лице множина, како неутрална форма, во случај кога заменката се однесува на генерични именки. Ова се прави за да не се чувствува дека индиректно, намерно или ненамерно, преку изборот на замена се спротивставуваме на замислата за *female judge*, *female critic*, *female executive* или *woman author*. Ова се однесува и на сите *неопределени заменки* (*indefinite pronouns*), како *all*, *any*, *each*, *every*, *one*, *some*, кои во зависност од контекстот можат да ги вклучат и машкиот и женскиот пол. Очигледен е фактот дека постои потреба од искажување на факторот живост, без потенцирање на родот, кај заменката за трето лице еднина, па дури и да е на сметка на рedefинирање на терминот 'множина' (Hook 1989). Силвеира, пак, на невообичаен начин се труди да ги избалансира двата рода во својата статија, и тоа со постојана употреба на *fem* на местото на *female* во целиот текст, како краток збор без никакви надворешни траги на машкиот род, кој ако успешно навлезе во јазикот би претставувал значенски екви-валент за *male* (Silveira 1980).

Другата опција за генерични именки е, иако денес строго непорачаната форма од страна на феминистите, сепак употребувана од страна на говорителите поради леснотијата, родово обележаната замена *he*. Сепак, постојат недоследности и кај двете можни решенија, како што цитира Бодин: „неусогласеност по род, како во случајот со заменката за

трето лице еднина од машки род, не е ‘понеточно’ отколку неусогласеност по број, како во случајот со трето лице множина“ (Bodine 1975: 139). Како трета опција се предлага *he/she* или *he or she*, и дури и *s/he* како соодветни замени, но вметнати во подолга реченица во која има повторување на заменките воопшто не звучи природно, туку присилено.⁴ Впрочем, Бакли (1976) смета дека овие вештачки творби во англискиот јазик „не само што претставуваат раски во очите, туку и затнувања на ушите“ (Martyna 1978). Ревидирање на системот на замени во англискиот јазик најпрво би барал прифаќање на постоечката родова проблематика од страна на двата пола, без исклучоци, но малку е веројатно дека машкиот пол би се помирил со присилено вметнување на замена од женски род во генерична употреба.

Од денешна гледна точка, реченица како следнава:

- *A writer can become so involved in ____ work that ____ neglect(s) ____ family.*

има неколку можни опции за пополнување на празните места, притоа внимавајќи дека генеричната именка ‘*writer*’ го претставува предизвикот, а истото важи и за заменките (Celce-Murcia and Larsen-Freeman 1999: 306, National Council of Teachers of English 1977: 183, Hacker 2002: 222):

a) *A writer can become so involved in their work that they neglect their family.* –

Оваа употреба на заменката за трето лице множина е наречена *singular ‘they’* и претставува најприфатлива варијанта, иако подвлечените замени се во множина по број, а во овој случај еднина по значење. Ова е пример на семантичко усогласување кое надвладува над граматичкото неусогласување по број. Иако можеби нелогична и неприфатлива за некои, по сè изгледа оваа комбинација нема наскоро да го види својот крај.⁵

⁴ Општата осуда на заменката за трето лице множина во контексти на генерични именки кулминирала во акт донесен од Парламентот во 1850 година, со кој правно се заменува *he or she* со *he*. Овој акт појаснува дека во англискиот јазик е задолжително специфицирањето и на родот и на бројот, дури и тогаш кога таквата информација е небитна при меѓусебната комуникација (Bodine 1975: 136). Ова значи дека говорителите на јазикот во една комуникативна ситуација прават избор помеѓу еднина и множина, но воопшто не постои самостоен избор на род кај генеричните именки, и тогаш единствено прифатливо решение е формата *he*.

⁵ Ова употреба на заменката *they* во англискиот јазик не е современа девијација од правилата, туку датира уште од 1389 година, кога можат да се пронајдат примери на ваква реченична конструкција во *Oxford English Dictionary* (Green 1977: 150).

б) *A writer can become so involved in his work that he neglects his family.* – Неприфатлива варијанта поради јасната родова обележаност, а именката 'writer' во реченицава не мора да значи дека се однесува единствено на лице од машкиот пол. Двојната семантичка должност на заменката за трето лице еднина од машки род е неправилна (заради нејаснотијата која во некои случаи настанува, т.е. дали напишаното *he* вклучува и *she*), и неправедна (заради видливото отсуство на генерично *she*).⁶

в) *A writer can become so involved in his/her (his or her) work that he/she (he or she) neglects his/her (his or her) family.* –

Родово прифатлива варијанта, но поретко употреблива заради тешкотијата при точно читање на реченицата како резултат на присиленото вметнување на сврзникот и заменката за трето лице еднина од женски род.⁷

г) *Writers can become so involved in their work that they neglect their family.* – Споредено со првата реченица, тука се менува бројот на именката 'writer'. Во поново време ова претставува уште една прифатлива алтернатива, со тоа што за да постои усогласување помеѓу именката и заменката која е во трето лице множина, именката се префрла во множинска форма. Така се одбегнува секаква меѓуреченична неусогласеност.⁸

За да се пополни празнината во однос на потребата за неутрална замена за трето лице еднина во англискиот јазик, Хортон (Horton 1976: 160) предложува четири основни карактеристики кои би требало да ги исполнуваат заменките во најтесниот круг за избор, а тоа се:

- **Краткост:** Говорителите се свесни дека веројатно нема да се појави опција пократка од *he*, но треба барем да е пократка од *he or she*.

⁶ Види MacKay (1980), кој во својата статија наведува повеќе причини за подобноста на генеричен *he*, а тука ќе бидат наведени само неколку: рана возраст на усвојување (оваа употреба на *he* се изучува во училиштата уште пред децата да станат свесни за поимот на стереотипизација), како и поврзаност со извори на знаење (весници и списанија) (Bertilson et al 1982: 924). Овие две причини воопшто и не ја оправдуваат оваа употреба на заменката *he*.

⁷ Се оди дотаму што постои противење и на оваа варијанта поради машкиот род кој е ставен на примарна позиција. Не може да постои еднаквост кога повторно има нееднаквост (Khosroshahi 1989: 509).

⁸ Види Green (1977) за неговото истражување изведено кај 184 студенти. Главната цел била да се дојде до заклучок за тоа во кои случаи студентите ги одбираат заменките *they*, *them* и *their* во реченици со родово определена или со двородска именка. Резултатите покажуваат дека значителен процент од студентите ги одбираат заменките главно според родот на именката, а не според бројот. На пример, *Divorcees must realize that having chosen to marry in the first place, she brought it all on herself.*

- **Јасност:** Замената на генеричното *he* со *it* не го решава проблемот, затоа што анализата на реченицата - *When a child has an unhappy home life, it suffers* - без контекстуалните клучеви, укажува на нејаснотии кај заменката *it*, која може да се однесува или на именката *child* или пак на *life*.
- **Едноставност:** Кога референтите во текстот се определени во однос на пол, треба да постои родова рамноправност во однос на нивниот вкупен број, односно колку што има случаи на *he or she* толку треба да има и на *she or he*, а истото важи и за генерично *he* и генерично *she*. Оттука се поставува прашањето дали навистина е потребно да се троши толку време на броење на заменките.
- **Мелозвучност:** Секако дека морфолошкиот елемент е клучен, но леснотијата при изговорот е уште еден решавачки фактор. Губење на вокали или консонанти во изговорот на сметка на полесно поврзување на говорните реализации на буквите не е невообичаена појава во англискиот јазик, па според овој критериум се развиле голем дел од епицените заменки.

2.1. Епицени заменки

Отсуството на неутрална замена за трето лице еднина во која би биле вклучени и машкиот и женскиот пол ги натерало лингвистите уште од 18. век да размислуваат радикално и да почнат да трагаат по сосема нови и вештачки создадени *еџицени заменки (epicene pronouns)*.⁹ Како што укажува називот '*epicene*', тоа се заменки кои настануваат од потребата за пополнување на некое празно место во јазикот, а во овој случај потребата од постоење на родово необележана, полово ослободена и неутрална замена за трето лице еднина во англискиот јазик.¹⁰ Меѓутоа Барон, кој уште ги нарекува овие заменки '*зборовиите кои ѝпројаднаа*' ('*the words that failed*'), објаснува дека „првите обиди за развивање на нова замена не се резултат на загриженоста околу исклучувањето на женскиот род, туку на стилистичка прецизност“ (Baron 1986: 8). Употребата на машкиот род во генерични ситуации го крши граматичкото правило дека

⁹ Според потесната речничка дефиниција, придавката *epicene* во англискиот јазик се користи за означување на една форма на заменката која се однесува на референти од двата пола. Пошироката дефиниција вклучува *андроџиносии (androgyny)*, односно човек кој не припаѓа стриктно на еден од двата пола, кој себеси се смета за 'бесполов' (Collins English Dictionary 1998: 519).

¹⁰ Според податоците, се заклучило дека првата епицена замена се јавила дури во 1751 година, но не во англискиот јазик, туку во вештачкиот јазик *langue nouvelle* (Baron 1986: 199). Па и во добро познатиот вештачки јазик *есџеранио* постои замена *gi*, која се користи за сите луѓе и животни за кои во дадената ситуација не е важен полот.

заменката мора да се усогласи по род како и по број со соодветната именка.

Следните примери претставуваат само мал дел од приближно 80 ‘синтетички произведени’ епицени заменки кои, започнувајќи од првата замена во 1850 година, се потрудија да навлезат и да останат во англискиот јазик, но безуспешни беа обидите: *en, thon (thons), ons, hizer (himer или hyser, hymar), he'er (him'er, his'er, his'er's), thir, she (shis, shim – родова паралела со he, his, him), heesh, hse, ta (ta-men – позајмени од дијалект на кинескиот јазик), ne (nis, ner), h'orsh'it* (смешна смеса од *he or she, it*), *hir (herim), sheme (shis, shem), hesh/heshe (hisher, himmer¹¹), shey (shem, sheir), hiser (hes, hann), herm (heris), tey (tem, ters), ve (vem, vis)*, итн. Спенсер аргументирано предложува да се прифатат формите *co, co's, coself*, и префиксот *co-*, како најпогодна замена за генеричните заменки од машки род. Во продолжение објаснува дека иницијалната форма *co* потекнува од индо-европската заменска форма заедничка за машкиот и за женскиот пол, и дека има светла иднина заради постоечката употреба на *co-* како префикс кој го придодава значењето на ‘заедништво’ на зборот на кој е прилепен (Spencer 1978). Уште еден добро аргументиран предлог за нова генерична замена во англискиот јазик доаѓа од Милер и Свифт кои го поддржуваат наметнувањето на *gen* (како во зборовите *generation, generic, generous, genesis, gentle, genuine, progeny*) како именска и заменска форма за еднина и множина, од која би потекнувале изведените форми *genhood* и *genkind* (Goshgarian 1995: 385).

Објективно гледано, јазикот претставува живо битие со своја душа, кој некогаш знае да ги прифати движењата на масата, но некогаш и ги одбива тие барања. Малку е веројатно дека може да се создаде нова замена со идеални карактеристики за двата пола (или да се ‘рециклира’ веќе постоечка замена) затоа што и при таква замена се јавуваат повеќе критичари отколку поддржувачи. Неуспешноста на епицената замена покажала дека решението на овој јазичен проблем треба да се бара преку поинакво формулирање на веќе постоечките јазични средства. Претераните обиди за родова коректност можат евентуално да доведат до присилена извештаченост на англискиот јазик, што доведува до заклучокот дека „додека некои храбри души се стремат за нејзината потребност во јазикот, на крајот, сепак, таа му претставува вишок на јазикот“ (MacKay 1980: 446).

¹¹ Слабо прифатена опција како замена-кованица поради нејзината употреба како американски сленг термин означувајќи ‘машко лице со женствени карактеристики’ (Вагон 1986: 214).

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

American Anthropological Association. "Guidelines for Nonsexist Language in APA Journals: Publication Manual Change Sheet 2." American Psychologist 32 (1977): 487-494.

APA Task Force on Issues of Sexual Bias in Graduate Education. "Guidelines for Nonsexist Use of Language" American Psychologist 30 (1975): 682-684.

Baron, Dennis. *Grammar and Gender*. USA: Yale University Press, 1986.

Bebout, Linda. "Asymmetries in Male-Female Word Pairs." American Speech 59.1 (1984): 13-30.

Bertilson, H.S., D.K. Springer, and K.M. Fierke. "Underrepresentation of Female Referents as Pronouns, Examples and Pictures in Introductory College Textbooks." Psychological Reports 51 (1982): 923-931.

Blaubergs, Maija S. "Changing the Sexist Language: The Theory Behind the Practice." Psychology of Women Quarterly 2.3 (1978): 244-261.

Bodine, Ann. "Androcentrism in Prescriptive Grammar: Singular 'They', Sex Indefinite 'He', and 'He or She'." Language in Society 4 (1975): 129-146.

Celce-Murcia, Marianne, and Diane Larsen-Freeman. "Chapter 16: Reference and Possession." *The Grammar Book: An ESL/EFL Teacher's Course*. 2nd ed. USA: Heinle & Heinle Publishers, 1999. 297-324.

Collins English Dictionary. Millennium Edition. Glasgow: Harper Collins Publishers, 1998.

Cooper, Robert L. "The Avoidance of Androcentric Generics." International Journal of the Sociology of Language 50 (1984): 5-20.

Crawford, Mary, and Linda English. "Generic Versus Specific Inclusion of Women in Language: Effects on Recall." Journal of Psycholinguistic Research 13.5 (1984): 373-381.

Crystal, David. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Fasold, Ralph W. "Language Policy and Change: Sexist Language in the Periodical News Media." Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics Ed. Lowenberg, P. Washington D.C.: Georgetown University Press, 1987. 187-206.

Fasold, Ralph, Haru Yamada, David Robinson, and Steven Barish. "The Language-Planning Effect of Newspaper Editorial Policy: Gender Differences in 'The Washington Post'." Language in Society 19 (1990): 521-539.

Green, William H. "Singular Pronouns and Sexual Politics." College Composition and Communication 28.2 (1977): 150-153.

Goshgarian, Gary, ed. *Exploring Language*. 7th ed. New York: Harper Collins College Publishers, 1995.

Hacker, Diane. *The Bedford Handbook*. 6th ed. USA: Bedford / St.Martin's, 2002.

Harrigan, Jinni A., and Karen S. Lucic. "Attitudes About Gender Bias in Language: A Reevaluation." Sex Roles 19. (1988): 129-140.

Hook, Donald D. "Gender and Number in American English Personal Pronouns." International Review of Applied Linguistics in Language Teaching 27.1 (1989): 64-66.

Horton, Paul B. "A Sexless Vocabulary for a Sexist Society." Intellect 105 (1976): 159-160.

Hughes, Diana L., and Patricia L. Casey. "Pronoun Choice for Gender-Unspecified Agent Words: Developmental Differences." Language and Speech 29.1 (1986): 59-68.

Khosroshahi, Fatemah. "Penguins Don't Care, but Women Do: A Social Identity Analysis of a Whorfian Problem." Language in Society 18 (1989): 505-525.

MacKay, Donald G. "Psychology, Prescriptive Grammar and the Pronoun Problem." American Psychologist 35 (1980): 444-449.

Martyna, Wendy. "What Does 'He' Mean? Use of the Generic Masculine." Journal of Communication 28 (1978): 131-138.

National Council of Teachers of English. *Sexism and Language*. USA: 1977.

Silveira, Jeanette. "Generic Masculine Words and Thinking." Women's Studies International Quarterly 3 (1980): 165-178.

Schulz, Muriel R. "How Serious Is Sex Bias in Language?" College Composition and Communication 26.2 (1975): 163-167.

Spencer, N.J. "Can 'She' and 'He' Coexist?" American Psychologist 34 (1978): 782-783.

Aneta NAUMOSKA

**POSSIBLE OPTIONS FOR AVOIDING GENDER MARKING
IN THE ENGLISH LANGUAGE**

(Summary)

This article discusses several possibilities of how to avoid gender specificity when the word / phrase / sentence in the English language is clearly gender-specific. There is a multitude of cases of gendered language (linguistic sexism), especially exemplified through nouns and pronouns since they are the word classes in English that can express gender in their word forms. In order for a gender-sensitive language to be fully exploited, there are certain commonly accepted conventions in vocabulary and grammar that should be followed. Grammarians have attempted to include novelties in the language that will at least try to convert the derogatory position of the female gender, while at the same time trying to maintain grammatical accuracy and semantic equality. Thus, this article's function is to make the reader aware of the options available to them when faced to choose between accuracy and equality in English.

Билјана НАУМОСКА

ЛИЧНОЗАМЕНСКИ ПАДЕЖНИ ОСТАТОЦИ ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК И НИВНИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

ВОВЕД

Под терминот *заменка* се подразбира збор кој се јавува на местото на некоја претходно спомената именка. Заменките, како и именките, глаголите, придавките и прилозите, се сметаат за основни делови на јазикот. Се работи за нешто што се јавува како замена за одредена именка или именска група и обележува лица или предмети кои се веќе споменати или, пак, се подразбираат од контекстот. Во однос на значењето на заменките, важна е нивната општост, т.е., можноста да се однесуваат на најразлични лица и предмети. Значи, функција на заменките е да укажуваат на лица и предмети или директно да ги посочуваат.

1. *Jeremy gave the keys to Pamela.* – Цереми ѝ ги даде клучевите на Памела.

Сите три именки во реченицата – Цереми, Памела и клучевите – можат да се заменат со заменка.

2. *He gave them to her.* – Тој ѝ ги даде нејзе.

Доколку Цереми, Памела и клучевите биле претходно споменати, на слушателот ќе му биде јасно на што се однесуваат заменките и тој ќе може да го разбере значењето на реченицата.

Во англискиот јазик каква заменска форма се јавува на местото на една именка или именска група зависи од неколку фактори - од позицијата на која таа се јавува во реченицата, односно, граматичката функција што таа ја има во реченицата, потоа, од нејзиниот род, како и од нејзиниот број.

Имено, дали говорителот ќе ја употреби формата *I, me* или *myself* зависи од тоа каква граматичка функција има именката во реченицата; заменки како *he* и *she* зависат од нејзиниот род, додека *I* и *we* зависат од бројот.

Во англискиот јазик, како и во македонскиот, заменките се разликуваат од именките кои тие ги заменуваат по тоа што тие се менуваат.

Имено, додека именките немаат различна форма за субјект и за објект во реченицата, односно, формата на именката останува иста независно дали таа во реченицата има функција на субјект или на објект, заменките, од друга страна, се маркирани според нивната граматичка функција во реченицата, т.е., постојат неколку заменски форми во зависност од граматичката функција што тие ја обележуваат во реченицата. Ова значи дека говорителот ја употребува формата *I (јас)* кога тој е субјект во реченицата (номинативен падеж), *me (мене, ме; мене, ми)* кога тој е објект во реченицата (акузативен/дативен падеж), *my (мој, моја, мое, мои)* кога тој поседува нешто (генитивен падеж), *me* кога заменката се јавува независно, како во следната реченица:

3. – Who's there? – Кој е таму?

– It's only *me*. – Јас сум. (дисјунктивна заменка)

Личните заменки може да се однесуваат на лица и на предмети. Во англискиот јазик, како и во македонскиот, тие се обележуваат, односно, имаат посебни форми за лице (прво, второ, трето), број (еднина, множина), род (машки, женски, среден), а се менуваат и според граматичката функција која ја искажуваат во реченицата (субјектна форма, објектна форма, и генитивна форма која искажува посесивност).

Една од најважните карактеристики на личните заменки е фактот што тие изразуваат однос спрема говорната ситуација според учеството на лицата во говорот. Во однос на категоријата лице, прво лице се однесува на говорителот, тоа е лице што соопштува; второ лице се однесува на оној кому му се говори, односно, слушателот; и, трето лице само се споменува во говорот без непосредно да му се обраќаат и затоа не мора да биде присутно во моментот на говорниот акт.

Како резултат на честата употреба на заменките, како и поради прилично определениот контекст во кој тие се јавуваат, личните заменки во англискиот јазик, но и во сите други јазици, имаат зачувано еден прилично целосен систем на форми во текот на својот развој.

* * * * *

Кај англискиот јазик ваквата тенденција е очигледна уште од староанглискиот период, кога личните заменки имале посебни форми според категоријата лице (прво, второ, трето), род (машки, женски, среден), падеж (номинатив, акузатив, датив, генитив), и број (еднина, множина, како и форма за двоина).

Личните заменки ја познаваат категоријата број. Во однос на бројот, покрај еднина и множина, кај староанглиските заменски форми постоела и форма за двоина. Ваквата дистинкција за две лица и повеќе од две

лица не постоела кај глаголите, а кај заменките била во процес на исчезнување. Постоџето на ваквата форма не само што не било неопходно за нормално и непречено функционирање на јазикот, туку таквата дистинкција помеѓу двоина и множина непотребно го комплицирала јазикот и како резултат на тоа веќе до XIII век формите за двоина не постоеле во англискиот јазик.¹

Во однос на родот, тој е граматички изразен само во трето лице еднина (машки, женски и среден род), додека во другите лица родот се смета зависно од тоа на кого се однесува заменката.

Во средноанглискиот период кај личните заменки не се случиле големи загуби во однос на посебните форми. Тука постоела поголема потреба за посебни форми во однос на род и падеж и така повеќето форми кои постоеле во староанглискиот период опстанале.

Една промена која сепак се случила во овој период било спојувањето на акузативната и дативната форма, најчесто како дативна форма, или позната како објектен падеж. Во среден род, акузативната форма (*h*)*it* станала општ објектен падеж, делумно бидејќи била слична на номинативната форма, и делумно бидејќи дативната форма *him* би предизвикала конфузија во однос на истиот падеж, машки род.

Заменката *she* во староанглискиот јазик ја имала формата *hēo*. Можно е формата *she* да се развила од староанглиската форма *hēo*, но постојат и верувања дека и показниот збор *sēo* делумно влијаел врз нејзиниот развој. Влијанието на гореспоменатиот показан збор може да се забележи и во формите кај трето лице множина, *they*, *their*, *them*, но во овој случај скандинавското влијание несомнено било присутно во развојот на модерните форми.

Природниот развој на староанглиските заменки би биле формите *hi* (*he*), *here*, *hem*, а и нивната појава била многу честа. Во деловите каде што скандинавското влијание било многу изразито номинативната форма *hi* рано почнала да се заменува со скандинавската форма *hei*, а нешто подоцна слични промени се случиле и кај другите падежи, *their* и *them*. Новите форми биле прифатени побавно во јужниот дел од земјата, но веќе до крајот на средноанглискиот период формите *they*, *their*, *them*, биле прифатени како нормални англиски форми за множина.²

Во XVI век, во раната фаза на модерниот англиски период, се утврдиле формите на личните заменки такви какви што се денес. Ова се случило како резултат на 3 промени: *i*) исчезнувањето од употреба на формите *thou*, *thy*, *thee*; *ii*) заменувањето на формата *ye* со формата *you*

¹ Albert C. Baugh, *A History of the English Language*. (New York: Appleton-Century-Crofts, Inc., 1957) 67, 93.

² *Ibid.*, 194.

како номинативен падеж; и, *iii*) појавата на формата *its* како посесивна форма на *it*.³

i) На почетокот од развојот на англискиот јазик формите *thou* и *ye* единствено се разликувале во однос на бројот, имено, *thou* била форма за еднина, *ye* била форма за множина на заменката за второ лице. Со тек на време се појавиле и други разлики помеѓу двете форми. Во XIII век формите за еднина, *thou*, *thy*, *thee*, се употребувале при обраќање кон деца или лица со понизок општествен статус, како и при комуникација со познати, додека формите за множина *ye*, *your*, *you* почнале да се употребуваат како знак за почит при обраќање кон претпоставен. Ваквата појава во англискиот јазик најверојатно се појавила како резултат на влијанието од францускиот јазик. Употребата на формите *ye*, *your* и *you* брзо се проширила како знак на учтивост и ваквите форми набрзо биле прифатени како замени при директно обраќање, независно од општествената позиција или блискост на говорителите.

До XVI век формите за еднина во голема мера исчезнале така што нивната употреба станала прилично ограничена.

ii) Порано постоела јасна дистинкција помеѓу номинативната форма *ye* и објектната форма *you*. Бидејќи и двете форми честопати не биле акцентирани при изговор, нивниот изговор, всушност, бил речиси идентичен /jê/. Така, тенденцијата од мешање на номинативната и акузативната форма била неизбежна и веќе до XIV век формата *you* се употребувала како номинативна форма. Слична замена се случила во следниот век, овој пат формата *ye* се употребувала како објектна форма, и оттогаш двете форми се употребувале наизменично, сè до исчезнувањето од употреба на формата *ye*. Во текот на XVII век употребата на формата *you* станала редовна практика.

iii) Во овој период најинтересен развој кај заменките се случил со појавата на нова посесивна форма за среден род, формата *its*. Во староанглискиот јазик заменката за среден род се деклинирала *hit*, *his*, *him*, *hit*, а со спојувањето на акузативната и дативната форма во *hit*, во средноанглискиот период станала *hit*, *his*, *hit*. Во неакцентирана положба формата *hit* станала *it* и на почетокот на модерниот англиски период формата *it* била прифатена форма и за субјектот и за објектот. Меѓутоа, формата *his* сепак сèуште се сметала за правилна посесивна форма во овој период. Иако со ова таа станала идентична со посесивниот падеж на *he*, појавата на *his* каде што сега би се употребила формата *its* сепак била прилично честа, особено во писмена форма, до средината на XVII век.

³ *Ibid.*, 292.

Ако граматичкиот род опстанеше во англискиот џазик, употребата на *his* за именки од среден род воопшто не ќе беше чудна. Меѓутоа, со појавата на природниот род во англискиот џазик, значењето станало одлучувачки фактор во однос на родот на именките, односно, заменките кои ги заменуваа, и така сите предмети се класифицираа како среден род.

Личните заменки за трето лице еднина, *he, she, it* имале посебни форми за секој род и во номинативниот падеж и во акузативниот падеж, и се појавила потреба за посебна форма која би била маркирана за посесивниот падеж. Се јавила тенденција за избегнување на употребата на формата *his* за среден род, посесивен падеж, и за изнаоѓање нејзина замена. Честопати како посесивна форма се употребувала формата *it* или, пак, во некои случаи и формата *the*.

Неизбежна била појавата на *it's* како посесивна форма на *it*, по примерот на именска посесивност, со додавање на -'s (*stone's, horse's*). Апострофот кај посесивната форма *it's* бил во употреба до 1800 година, а оттогаш се изгубил и формата *its* се употребува до денешен ден како посесивна форма во среден род.

На табелите 1–5 може да се видат формите на личните заменки во англискиот џазик и нивните еквиваленти во македонскиот џазик.

Табела 1: Модерен англиски лични заменки - џрво лице

падеж	еднина	множина
номинатив	I - јас	we - ние
акузатив/дaтив	me - мене, ме мене, ми	us - нас, не нам, ни
генитив	my, mine - мој, моја, мое, мои	our, ours - наш, наша, наше, наши

Табела 2: Модерен англиски лични заменки - вџоро лице

падеж	еднина	множина
номинатив	thou*/you - Вие*/ ти	you - вие
акузатив/дaтив	thee*/ you - Вас, Ве*/ тебе, те Вам, Ви*/ тебе, ти	you (ye*) - вас, ве вам, ви
генитив	thy*/thine*/your,yours *Ваш/*Ваша/*Ваше/ *Ваши, твој, твоја, твое, твои	your, yours - ваш, ваша, ваше, ваши

* Од 1600 до 1800 година формите на *thou* во англискиот јазик почнале да се губат од употреба, освен во поезијата и литературата со архаичен стил. Во денешниот англиски јазик *thou* може да се јави кога се однесува на Господ, како на пример во молитвата *Our Father, who art thou in Heaven...* Нејзината употреба е присутна и во северните делови на Англија и Шкотска, како и во некои христијанско-религиозни заедници, како на пример, кај Квекерите. Во Шкотска, формата *ye* означува множина на формата *you*.

* За разлика од англискиот јазик, во македонскиот јазик постојат различни форми кај заменките за второ лице еднина во зависност од тоа кому се обраќаме, односно, во зависност од тонот кој се искажува во обраќањето. Како што може да се забележи, заменката *вие* се употребува и во обраќање кон едно лице и со тоа се искажува учтивост и почит. Во овој случај, во писмена форма, оваа замена најчесто се пишува со голема буква со цел да се разликува од множинската форма, второ лице. Глаголот кој се јавува со ваквата учтива форма на заменката е во множина, додека, пак, ако таа се јави со придавка, тогаш се употребува еднинската форма на придавката.

Во народниот македонски јазик ваквата употреба на заменката е прилично нова и непозната, а оттаму се јавува и одредена колебливост во употребата на еднински или множински форми во именскиот прирок што се сврзува со оваа форма како подмет.

Ваквата употреба на заменката претставува необичност за македонската граматика бидејќи овие форми за учтиво обраќање не поттекнуваат од самиот македонски јазик, туку тие самите се позајмени, односно, прекопирани во него од друг јазик.⁴

Личната замена *you*, како и личната замена *they*, може да се јави со општо значење, односно, да не се однесува на еден одреден поединец, или група поединци, слично на значењето што го има неопределената замена *one*. Во македонскиот јазик преводните еквиваленти најчесто се формираат или со (*титу*)/човек + (*се*) + *глагол*; или со *га* + (*се*) + *глагол*:

4. You (One) get(s) used to it. - Се навикнуваш; Човек (се) свикнува.

⁴ Блаже Конески, *Граматишка на македонскиот јазик*. (Скопје: Детска радост, 1999) 332.

Табела 3: Модерен англиски лични заменки - трејто л. - ж. р.

падеж	еднина	множина
номинатив	she - таа *(она)	they - тие *(они)
акузатив/датив	her - неа, ја нејзе, ѝ	them - нив, ги ним, им
генитив	her, hers - нејзин, нејзина, нејзино, нејзини	their, theirs - нивни, нивна, нивно, нивни

Табела 4: Модерен англиски лични заменки - 3^рејно л. - м. р.

падеж	еднина	множина
номинатив	he - тој *(он)	they - тие *(они)
акузатив/датив	him - него, го нему, му	them - нив, ги ним, им
генитив	his - негов, негова, негово, негови	their, theirs - нивни, нивна, нивно, нивни

Табела 5: Модерен англиски лични заменки - треќето л. - ср. р.

падеж	еднина	множина
номинатив	it - тоа *(оно)	they - тие *(они)
акузатив/датив	it - него, го нему, му	them - нив, ги ним, им
генитив	its - негов, негова, негово, негови	their, theirs - нивни, нивна, нивно, нивни

* Формите *он, она, оно, они* во македонскиот јазик имаат ограничена сфера на употреба во поетски контексти и претставуваат карактеристика на северните и на источните македонски говори, како и на скопскиот градски говор. Тие не се јавуваат во стандардниот македонски јазик, освен во преводот на Библијата (од 1990 година) во која за Исус Христос се употребува формата *Он*.⁵

Појавата и употребата на личната замена за трето лице среден род *it* е проблематична не само за говорителите на македонскиот јазик кои го учат англискиот, туку и во самиот англиски јазик. Се јавува и како

⁵ Лилјана Минова-Ѓуркова, *Синџакс на македонскиот стандарден јазик*. (Скопје: Магор, 2000) 50.

субјектна форма и како објектна форма, и се однесува на предмети и на животни. *It* се употребува во изрази кои се однесуваат на време, далечина, временски услови и температура. Англиската реченица мора да има субјект, па макар и да се работи за формален субјект, а тој формален субјект е претставен со *it*. Во вакви случаи во македонскиот јазик како преводен еквивалент се јавува *има*, но кога *it* функционира како субјект во реченицата, тогаш нема преводен еквивалент:

5. – What time is it? – It is seven o'clock. – Колку е часот? – Седум.

6. It is raining/It is snowing. – Врне (дожд)/Паѓа снег.

Во македонскиот јазик личните заменки, од својата некогашна богата промена по падежи, до денес имаат сочувано само три форми за еднина и три форми за множина - форма за подмет (субјект), форма за директен (акузативен) предмет, и форма за индиректен (или дативен) предмет.⁶ Секако, тука се јавуваат и посесивните форми на заменките, но тие не се предмет на интерес во оваа статија.

Нешто што веднаш може да се забележи при споредбата на англиските и македонските заменски форми е фактот што додека во англискиот јазик акузативната и дативната форма се споени, односно, се работи за една иста форма (објектен падеж), таков не е случајот во македонскиот јазик, каде што постојат две посебни форми, форма за директен (акузативен) предмет, и форма за индиректен (или дативен) предмет.

Сепак, иако во англискиот јазик не постојат различни форми кај личните заменки за директен (акузативен) предмет и индиректен (дативен) предмет, се прави разлика за каков предмет се работи во зависност од тоа на што се однесува, како и според позицијата што ја има во реченицата. Имено, директниот (акузативен) предмет се однесува на лицето или предметот што е засегнат од дејството искажано од глаголот. Ваквата форма е дел од предикатот и се јавува непосредно по глаголот.

Во македонскиот јазик личните заменки се тие што имаат зачувано најмногу синтетички падежни форми од старата деklinација.⁷ Значи, покрај субјектна форма тие, за разлика од англискиот јазик, имаат и посебни форми за двата објекта, како и посебни посесивни форми. Формите за директен и индиректен објект кај сите лични заменки се изведени од други основи наспроти субјектните форми.

Формите на заменките се именуваат според нивните синтактички функции, а бидејќи нив ги има повеќе од наведените три, во функциите во кои заменката треба да се врзе со некој предлог се употребува долгата

⁶ Круме Кепески, *Грамајтика на македонскиот литературен јазик за училишната за средно образование*. (Скопје: Просветно дело, 1987) 108.

⁷ Блаже Конески, *Грамајтика на македонскиот јазик*. (Скопје: Детска радост, 1999) 333.

форма за директен предмет. Значи, долгите форми на директниот предмет се употребуваат со предлози, односно, тие имаат иста функција како и општата форма на именката:

7. со мене – with me
8. по вас – after you

Во македонскиот народен јазик настануваат значителни израмнувања на формите кај овие заменки и се забележува процесот и тенденцијата кон поголемо упростување на остатоците од некогашната синтетичка деклинација кај заменките. Имено, во некои македонски дијалекти, како што се на пример прилепскиот и битолскиот, кратката множинска форма *им* се заменува со *му*:

9. *Му реков ним.* – I told them.

Дури и се јавува замена на формата за женски род еднина, *и*, со таа за машки и среден род еднина, *му*:

10. *Му реков на мајка ми.* — I told my mother.

Ова покажува дека обележјата на род и број кај кратките форми во македонскиот јазик ослабуваат бидејќи тие маркери, односно, обележја, ги носи долгата форма или, пак, именката со која кратките форми се сврзуваат во удвоен предмет, и како резултат, кратките форми се сведуваат само на еден знак за одредување однос спрема предметот.⁸

Од друга страна, пак, во долгите форми ослабува признакот на предметна маркираност бидејќи неа ја изразува кратката форма, и затоа во еднина можат да се јават еднакви долги форми и за двата предмета - *мене, тебе, себе*. Во говорниот јазик оваа тенденција на изедначување се јавува и во множина. Така, кај прво лице множина се генерализира формата *нас*, кај второ лице множина *вас*, кај трето лице множина *нив*, додека кај трето лице еднина, машки род се генерализира формата *него*, а кај трето лице еднина, женски род, формата *нејзе*.

Сите овие појави се можни пред сè поради фактот што во македонскиот јазик кај заменките постојат удвоени предмети. Во англискиот јазик, од друга страна, а и кај англиските еквиваленти, постои само единствената објектна форма која се однесува и на директниот предмет и на индиректниот предмет. Исто така, може да се забележи дека во македонските реченици субјектот не е експлицитно присутен во реченицата, но сепак се подразбира според наставката на глаголот кој е маркиран за лице, додека во англискиот јазик не постои вакво обележување на глаголот и како резултат на тоа во англиските реченици субјектот не смее да се изостави, па макар и да се работи за формален субјект.

⁸ *Ibid.*, 333.

Исто така, една особеност на македонскиот јазик која ја нема во англискиот јазик е употребата на кратките дативни форми со роднински имиња за искажување посесивност, како прифатлива алтернатива на посесивните заменски форми. Помеѓу двете конструкции сепак постојат одредени суптилни стилистички и семантички разлики, со тоа што речениците каде се јавува употребата на кратките дативни форми од стилистичка гледна точка се сметаат за неформални и колоквијални, за разлика од речениците каде се јавува употребата на посесивните заменски форми, кои се сметаат за неутрални. Бидејќи дативниот падеж се смета за падеж на примателот, т.е. на примачот на едно дејство, во речениците каде што посесивноста се искажува со кратките дативни форми се провлекува одредена емоционална нишка, додека, пак, речениците каде што посесивноста се искажува со посесивна заменска форма се сметаат за неутрални прикази.

Во англискиот јазик не постојат форми со кои би се маркирале ваквите суптилни разлики во значење како што е тоа случајот во македонскиот јазик и како преводни еквиваленти и на кратките дативни форми и на посесивните заменски форми се употребуваат посесивните придавки. Секако дека пораката што ја пренесуваат кратките дативни форми во македонската реченица може да се пренесе и во англискиот преводен еквивалент по лексички пат, но не постои една форма која би се сметала за англиски преводен еквивалент на македонската употреба на кратките дативни форми за искажување посесивност.

ЗАКЛУЧОК

Англискиот јазик бил постојано изложен на разни влијанија и промени, тој постојано се менувал, неговата граматика се упростувала, а неговиот фонд на зборови се збогатувал. Но, и покрај сите промени кои ги доживеал англискиот јазик, постојат и одредени остатоци кои сепак успеале да опстанат, а меѓу другите тука спаѓаат и личнозаменските форми, кои веќе не се сметаат за правило, туку за исклучоци на некое поранешно правило.

Една причина зошто заменските форми успеале да опстанат и покрај сите промени кои се случувале во текот на развојот на англискиот јазик е поради фактот што нивната употреба е прилично честа, како и тоа што тие се јавуваат во релативно определен контекст. Личните заменки во модерниот англиски јазик, како што било случај и со тие во староанглискиот јазик, имаат посебни форми според категориите лице (прво, второ, трето), род (машки, женски, среден), падеж (субјектна, објектна и посесивна форма), и број (еднина и множина). Во средноанглискиот јазик заменките во голема мера останале исти без да бидат изложени на некои поголеми промени. Една промена која сепак се случила во овој период

била спојувањето на акузативната и дативната форма во една објектна форма.

Во македонскиот јазик токму личните заменки се тие што имаат зачувано најмногу синтетички падежни форми од старата деklinација. Од својата некогашна богата промена по падежи, покрај посесивните форми, до денес тие ги имаат сочувано формата за подметот, и двете форми за предмет, акузативната форма (формата за директен предмет), и дативната форма (формата за индиректен предмет), со своите кратки форми.

Иако во англискиот јазик не се прави разлика за тоа за каков предмет се работи во однос на форми, сепак дистинкцијата постои во зависност од тоа на што се однесува, како и во зависност од позицијата што ја има во реченицата.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

КИРИЛИЧНИ ИЗВОРИ

Кепески, К., *Грамаџика на македонскиот литературен јазик за училиштата за средно образование*. Скопје: Просветно дело, 1987.

Конески, Б., *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост, 1996.

Грамаџика на македонскиот јазик. Скопје: Детска радост, 1999.

Минова-Ѓуркова, Л. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор, 2000.

ЛАТИНИЧНИ ИЗВОРИ

Barber, C. *The English Language – A Historical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Baugh, A.C. *A History of the English Language*. New York: Appleton-Century-Crofts, Inc., 1957.

Fisiak, J. *A Short Grammar of Middle English*. Warsaw: Panstowe Wydawnictwo Naukowe, 1968.

Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman, 1985.

Радица НИКОДИНОВСКА

ТЕОРИСКИ ПРОУЧУВАЊА НА ФРАЗЕМИТЕ

Во овој труд ќе направиме преглед на поважните западноевропски теории во проучувањето на фраземите за кои сметаме дека можат да дадат придонес во разјаснување на сложената проблематика на фраземите и нивната улога во функционирање на јазикот.

1. Традиционалниот пристап

За идиоматски изрази, според најстариот пристап кој најдобро го отсликува првобитното значење на тој термин,¹¹ се сметаат оние форми, структури и изрази кои се својствени и специфични за еден јазик. Ако, како што вели Greimas [1960:50], *“идиоматскиот суд не може да биде ништо друго освен резултат на една споредба”*², тогаш, секој аспект на еден јазик може да се споредува со неговата реализација (или нереализација) во друг јазик. Оттаму идиоматскиот израз е, од една страна, синоним за специфичното а, од друга страна, синоним за изворното. Во еден пример што го дава Makkaï [1972: 24], во англискиот јазик идиоматска е употребата на *at* во *he drove at 70 mph*, додека во другите јазици се употребуваат други предлози. Во таа насока и Earle [1891: 267] ја смета структурата *the man I wanted to talk with* за идиоматска во англискиот јазик, која се разликува од соодветните структури во други јазици. На тој вид конструкции се однесувале проучувањата за идиоматиката во осумнаесетиот и деветнаесетиот век, насочени кон истражување на лексичките и синтаксичките употреби во еден јазик наспроти туѓојазичните конструкции.

Ако идиоматскиот израз се дефинира како посебност, тоа значи дека можат да се сметаат за идиоматски сите конструкции во еден јазик, или самиот јазик во неговата целост. Такво сфаќање изразува на пример Гремас : *“во ѝаа смисла, би можело да се ѝврди дека јазикот, сфатен како сѝрукѝура на сѝрукѝури, резултат на*

¹ ст.гр. *idiomatikós*, од *ídios* што значи «специфично»

² Greimas [1960: 50], *“le jugement idiomatique ne peut être que le résultat d'une comparaison”*

самостојна и единствена еволуција, е идиоматски по својата природа”³. Оттаму, не само фразеолошките изрази (типичен случај на идиоматичност заради нивната непреводливост), туку и секоја лексичка форма или граматичка структура може да се смета како идиоматска. Така за Roberts [1944] *идиоматски* ги опфаќа, покрај пословиците и фразеолошките изрази, заменките, прилозите, предлозите, сврзниците и др.; идиоматичноста коинцидира со севкупноста на изразните средства на еден јазик.

На ова се надоврзува концепцијата за идиоматичноста како дух на јазикот како и размислувањето за менталитетот на говорителите на една јазична заедница. Како множество на јазични посебности, идиоматичноста е таа која ја артикулира и ѝ дава форма на сопствената визија на светот, го изразува нејзиниот модел, внатрешна форма, дух или гениј кои ја прават различна од другите визии. Оттаму идиоматичноста не е аномалија, ниту девијантна и нејасна појава во еден јазик, туку негова можеби најјасна манифестација, како што вели Робертс : “*јазикот е најдобар кога е најидиоматски, што ќе рече, јојасен, при што мислат на говорителот е јојасна и без јазично искривување*”.⁴ Производ на “*менталната посебност на расата или на нацијата*”, како што вели Ерл⁵, идиоматичноста е оној видлив мост меѓу јазичните и когнитивните структури, меѓу јазикот и менталитетот или карактерот на говорителите (она што е типично за нацијата, за народот, за расата). Оттаму и наводите за нејзиниот карактер на недопирливост, на спонтаност и експресивност наспроти логичноста и рационалноста, оттаму и хипотезата за нејзината вкоренетост во говорот на необразованите народни класи како и повикот за нејзино зачувување пред налетот на странските влијанија. Анализата на идиоматските изрази, во таа концепција, ја покажува нивната врска со историјата, географијата, традициите и природата на одреден народ. Истакнувајќи ја врската меѓу јазикот и другите појави во животот, таа анализа дава понекогаш убави објаснувања за искусствените и когнитивни причини за генезата на одредени фразеолошки изрази, но истовремено таа е речиси секогаш недоволно систематска и често запаѓа во заклучувања кои го губат од вид првобитниот јазичен феномен.

³ “dans ce sens, on pourrait affirmer que la langue, considérée comme la structure des structures, résultat d’une évolution originale et unique, est idiomatique en tant que telle” [Greimas 1960: 42]

⁴ “A language is best when it is most idiomatic, that is, more transparent, so that the thought of the speaker appears distinctly and without linguistic distortion” [Roberts 1944 : 302]

⁵ “mental peculiarity of race or nation” [Earle 1891: 256]

Кај модерните проучувања се прават попрецизни разграничувања на единиците кои се предмет на споредување. Greimas [1960], не ја прифаќа тезата за идентификување на идиоматизмот со сè она што е специфично за еден јазик, тој ги утврдува единиците за споредување како на планот на морфосинтаксички структури (на пр. во различна реализација на една граматичка категорија) така и на планот на семиолошки структури, при што предлага конфронтирање на лексички и семиолошки системи со помош на компоненцијалниот метод.

Можноста за дефинирање на идиоматизмот во билингвална перспектива, во поновите проучувања зазема маргинално место. Не затоа што идиоматизмот не поставува меѓујазични проблеми (го докажува токму спротивното големиот број на двојазични речници на фразеолошки изрази како и многуте споредбени проучувања што се однесуваат на проблемите при преведување, при изучување на странски јазици), туку затоа што нивната преводливост денес ретко се предлага како критериум за дефинирање на фразеолошките изрази. Иако со термиолошки или суштински разлики, заедничко на тие проучувања е што го дефинираат идиоматизмот во однос на правилата на самиот јазик. Во вакво интрајазично сфаќање фразеолошките изрази се дефинираат врз основа на нивната лексичко-синтаксичка и семантичка аномалија за разлика од ‘правилните’ форми во јазикот.

Дефинирањето на фразеолошките изрази врз основа на нивната лексичко-синтаксичка постојаност и семантичка непредвидливост наметнува две прашања. Првото се однесува сè уште на разграничувањето на таа појава, со оглед на тоа што кај интрајазичното поимање полето на идиоматичност останува општо. Ако според интерјазичното сфаќање за идиоматски се смета секој израз во еден јазик, и потпирањето на трите варијабли на постојаност, конвенционалност и семантичка непредвидливост според интерјазичното толкување не го стеснува многу полето на идиоматичност. Од една страна терминот *идиоматски израз* се специјализира за означување на фигуративни глаголски изрази (*tirare le cuoia*, *vuotare il sacco*) и во помала мера на именски (*testa di cuoio*, *patata bollente*), придавски (*all'acqua di rose*) и прилошки изрази (*alla bell'e meglio*)⁶. Но од друга страна, називот “идиоматски” се користи и за означување на секој случај на некомпозиционалност при што настанува забуна меѓу фразеолошките изрази и другите случаи на семантичка непредвидливост

⁶ Всушност глаголските фразеолошки изрази биле отсекогаш привилегиран предмет на истражување, до таа мера што често пати кога се зборува за фразеолошки изрази автоматски се мисли на глаголски фразеолошки изрази.

или небуквалност, кои можат да одат од прости зборови до пословици. На тој начин останува нејасна врската меѓу поимите идиоматски, конвенционален и постојан како и меѓу фразеолошките изрази и појавите кои се означени со називите *сложена лексика, израз, зайврднајќи израз, обраќај, изрека, клише, сѐтереојќи* и многу други⁷.

Второто прашање се однесува на врската меѓу идиоматските и правилните форми и на нивната евентуална интеграција која била запоставена во проучувањата поради поистоветување на идиоматското со неправилното во јазикот. Општо е познато дека фразеолошките изрази се најзанемарен феномен во лингвистиката а дека најмногу внимание се посветува на процесот на продукција. Токму од тие причини сметаме за потребно да дадеме еден преглед на најважните придонеси во врска со фразеолошките изрази и понудените решенија.

2. Структуралистичкиот пристап Паул и Бреал

Уште пред структурализмот се сретнуваат интересни забелешки во однос на фраземите. Во *Prinzipien der Sprachgeschichte* Паул расправа за функциите на генитивот, за опозицијата меѓу постојани и слободни комбинации. Изразите како *eines Tages* « некогаш » и *meines Erachtens* « по мое мислење » се постојани зашто не дозволуваат замена на компоненти, промена на придавката, аналошка креација, и можат да бидат репродуцирани само како такви. Таквите *џруји на зборови*, според Паул се изолирани бидејќи нивното значење не произлегува од значењето на одделните компоненти. Кога говорителот ги употребува изразите како на пр. *unter der Hand* « скришно » и *an die Hand geben* « помага », тој не мисли на значењето на *рака*, туку на изразот во целина, односно изразот одговара на еден единствен поим.

⁷ Невозможно е да се наведат сите називи кои биле користени за означување на фразеолошките изрази, ниту пак тие секогаш ја означуваат истата појава. Еден краток преглед може да ни даде слика за преплетеност на лексички, синтаксички и семантички аспекти на употребата: Paul [1920] зборува за *isolierter* или *stehende*; Bréal [1904] зборува за *formules, locutions, groupes articulés*; Bally [1921] разликува во рамките на *locutions phraséologiques, unités phraséologiques* или *groupes agglutinés* од една страна и *séries phraséologiques* или *groupements usuels* од друга страна; Saussure [1922] зборува за *locutions toutes faites* и Lyons [1968:177] вели дека се инспирирал од Сосир за неговите *ready made utterances*; Sechehaye [1921] зборува за *locutions*; Jespersen [1924] користи *formulas*; Jakobson [1956:59] зборува за изрази чиешто значење не може да се извлече од збирот на значењата на одделните компоненти *coded wordgroups called phrase-words*; терминот *идиом* се сретнува во северноамериканската лингвистика во педесетите години и денес е најчесто користен термин во најголемиот дел од проучувањата.

Аналогни принципи застапува и Бреал во неговата книга *Essai de sémantique*, кој ги разгледува постојаните зборовни состави *groupes articulés* (предлошки изрази, формули за учтивост, заклетви, благослови, изреки, пословици) и им посветува кратко поглавје на. И Бреал, како Паул, во изразите забележува користење на синтаксички структури кои се вон употреба, задржување на архаични значења на одредени зборови (на пр. зборот *demeure* во изразот *il y a péril en la demeure* « треба веднаш да се делува » како и карактерот на постојаност на тие изрази во кои не се перцепираат одделните елементи. *Groupes articulés* претставуваат всушност изрази кои со долгата употреба се затврднале во една унитарна форма. “Како деловиите на зайчаникој, шито сме навикнајќи шолку многу да ги гледаме како влегуваат еден во друг шито не можеме ни да ги замислиме одделно, и јазикот содржи зборови шито употребајќа ги соила шолку одамна шито за нашата свест итие повеќе не постојат одделно еден од друг”.⁸ (стр. 172)

3. Европскиот структурализам

Карактеристиките што Паул и Бреал ги посочиле во однос на изразите – нивната постојаност и нивната еквивалентност со лексеми – остануваат централни и во понатамошните проучувања на структуралистите. Најзначајни студии за идиомите се оние на Bally [1921,1965], Sechehaye [1921], Greimas [1960] и Coşeriu [1966].

Во *Cours de linguistique générale* Сосир не се занимава со изразите, иако ги споменува на повеќе места особено во врска со опозицијата меѓу комбинации коишто припаѓаат на *говорот*, во кои се манифестира индивидуалната слобода за групирање, и комбинации коишто припаѓаат на *јазикот*, групи на зборови кои “не можат да се импровизираат, тие се дадени од традицијата”.⁹

И самиот Сосир се задржува на проблемот на групирање на зборовите и смета дека механичката и психолошката аглутинација настанува по пат на еден бавен дијахрониски процес на синтеза на елементи од одредена синтагма кој кулминира со создавање на единствен збор: “Таа синтеза настанува сама од себе, врз основа на една механичка тенденција: кога еден сложен јоим е изразен преку една мошне често употребувана низа на значенски единици, разумот,

⁸ Bréal : “Comme les pièces d'un engrenage, que nous sommes si habitués à voir s'adapter l'une dans l'autre que nous ne songeons pas à nous figurer séparées, le langage présente des mots que l'usage a réunis si longtemps qu'ils n'existent plus pour notre intelligence à l'état isolé” (p. 172).

⁹ Saussure : “ne peuvent pas être improvisés, ils sont fournis par la tradition”, *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris, p.172

користејќи го, иако да се рече, фокусиот иај, ја најушта анали-
зај и го применува фоимот во целина врз жрујајта од знаци која во
тој момент сјанува фошта единица». ¹⁰

Иако Сосир не ги споменува правите и вистински фразео-
лошки изрази, токму принципот што тој го изложува ќе биде доми-
нантен во идните анализи на фразеолошките изрази. За Де Мауро
фразеолошките изрази, синтагми во коишто “семантичкиот и син-
тактичкиот артикулации се аглутинираат се до нивно исчезну-
вање”, одговараат според функционалниот и семиотичкиот аспект
на прости зборови: “Изворнајта комбинациска и метафоричка игра
се изгубила и целата синтагма, во својата севкупност, има вред-
ност на збор со една лексичка монема.” ¹¹

Според Мартине, една таква синтагма има вредност на син-
тема, “аглутинирана” единица која, меѓу другото, може да се препоз-
нае по можноста да се замени со една монема. Истиот принцип се
сретнува и кај Bally [1921], според кого *groupe agglutiné* (*avoir lieu, table
ronde*) изразува еден прост поим, и токму еквивалентноста со прост
поим – која заедно со нивната идиоматичност, заборавот на значе-
њето на компонентите (“*oubli du sens des éléments*”, стр. 78) е причина
за вклучување на фразеолошките изрази во речниците. Истиот
принцип се сретнува кај Sechehaye [1921] кој во синтезата го гледа
процесот кој од изразот прави еден единствен знак, кој е изолиран од
морфолошката и семантичката парадигма, и неправилен: *изразите
имаат нешто ненормално* (стр. 656), “(изразот) претставува еле-
мент на ремешење во градајта на граматијата” ¹²

Според Sechehaye елементите го задржуваат својот идентитет
само во сложенките а во фразеолошките изрази го губат, додека пак
Bally (1921) прави разлика меѓу аглутинираните групи (*avoir lieu*) и
фразеолошките серии или вообичаени групи (*avoir de la chance*)
токму затоа што само кај првите кохезијата е тотална а елементите
немаат семантичка автономија. Токму семантичкото затемнување на
составните делови отсекогаш се сметало, вклучувајќи ги и послед-
ните трудови на Greimas [1960] и Coşeriu [1966], како признак кој
најмногу ги карактеризира фразеолошките изрази. Кошеру смета

¹⁰ Saussure : “Cette synthèse se fait d’elle même, en vertu d’une tendance mécanique: quand un concept composé est exprimé par une suite d’unités significatives très usuelle, l’esprit, prenant pour ainsi dire le chemin de traverse, renonce à l’analyse et applique le concept en bloc, sur le groupe de signes qui devient alors une unité simple” (p. 243).

¹¹ Tulio De Mauro : “Il gioco combinatorio e metaforico originario si è perduto e l’intero sintagma, nel suo complesso, vale come una parola a monema lessicale unico” [1982: 140]

¹² Sechehaye [1921] : “les locutions ont quelque chose d’anormal” (str. 656), “(la locution) constitue un élément de trouble dans l’édifice de la grammaire” (str. 663)

дека фразеолошките изрази немаат никаква синтаксичка и семантичка структура, тие се целина која синтагматски и парадигматски им се спротивставува на другите единици : “*ѝосѝојаниѝе изрази не можат да се анализираат, во ѝрава смисла на зборот, заѝоа ѝѝоѝе не се сѝроѝисѝавуваат на други сосѝавни елементи, ѝуку ѝѝе означуваат, ѝака да се рече, во целина*”¹³.

Многумина не се согласуваат со екстремноста на Кошеру, но она што сепак е заедничко за досега споменатите автори е дека фразеолошките изрази ги сметаат како аномална појава и неподложна на анализа, и никој од нив не ја зема предвид нивната синтаксичка и лексичка структура, а уште помалку семантичката.

Хокит

§ 18. Една од најоригиналните концепции за идиоматичноста е онаа на Hockett [1956]. Како прва негова новина се смета отстранувањето на интер/интрајазичната спротивставеност. Различни структури во различни јазици не се идиоматски, доколку секоја од нив претставува вообичаена навика во јазикот на кој припаѓа. Еден идиоматски израз интрајазично треба да се дефинира како “*ѝрамаѝичка форма (...) чие ѝѝо значење не може да се изведе од нејзината сѝрукѝура*”¹⁴. Од дефиницијата произлегува дека секоја морфема е идиоматски израз, со оглед на тоа што морфемите се лишени од структура од којашто може да се изведе значењето. Според тоа многу идиоматски изрази се помали од зборот, додека пак не постои горна граница за идиоматските изрази.

Во однос на генезата на идиоматските изрази Хокит утврдува два фактора. Едниот е правење разлика меѓу продуктивни и непродуктивни *patterns* (колку помалку еден образец е продуктивен толку е поголема веројатноста одредена форма која се создава врз основа на тој образец, да стане идиоматска). Другиот фактор се состои во фактот што одредена форма може да добие специфична/идиоматска вредност во одреден контекст на употреба со помош на “*неѝѝо ѝомалку или ѝовеќе невообичаено (...) во однос на ѝридружиѝе околностѝи (...), кое ѝрави да се заѝамеѝи формѝа*”¹⁵. Оттаму ги смета за идиоматски и анафоричните термини (меѓу кои броевите и

¹³ Coşeriu : “les expressions figées ne peuvent pas être analysées, au sens propre du terme, puisqu’elles ne s’opposent pas à d’autres éléments constitutifs, elles signifient, pour ainsi dire, ‘en bloc’ ” [1966: 195].

¹⁴ Hockett : “grammatical form(...) the mining of which is not deducible from its structure “ (p. 222).

¹⁵ Hockett : “something more or less unusual (...) about the attendant circumstances (...), which renders the form memorable”, 1956 (p. 223)

кратенките) и сопствените именки, кои имаат различен референт а со тоа и различно значење во секој различен контекст на употреба. Може, се разбира, да се прави дистинкција меѓу моментални фразеолошки изрази и трајни фразеолошки изрази кои се употребувани од повеќе говорители, но на теориски план ситуацијата е иста: идиоматичноста се совпаѓа со поопштиот феномен според кој на една постоечка јазична форма ѝ се придава ново значење.

Не се мали проблемите што произлегуваат од овој пристап. Поимањето на идиоматичноста е премногу широко и практично непотребливо. Со тоа што во класата на фразеолошки изрази ги вклучува не само случаите на семантичка непредвидливост туку и оние неопределеност, на промена на референт и конотација, теоријата што ја предлага Хокит се совпаѓа со една општа теорија за значењето. Особено е дискутибилно сведувањето на значењето на референт кое се покажува неадекватно за дефинирање на фразеолошките изрази.

Сепак Хокит има заслуга што го покренува основното прашање за формулирање на композиционалноста, односно како да се сфати разликата меѓу предвидливото и непредвидливото иако неговиот предлог во врска со тоа се чини неадекватен. Имено тој во фразеолошки изрази ја вклучува секоја морфема и го смета некомпоненцијален секој израз од чијашто форма не може да се предвиди значењето, референтот, конотацијата, конвенционалните и приватните употреби.

4. Американскиот структурализам и Макај

Со исклучок на Хокит пристапите кон идиоматските изрази на американскиот структурализам можат да бидат подведени под еден заеднички именител на таканаречена таксономска анализа која се базира на критериумот на дистрибуција и класификација на јазичните единици преку местото што тие го заземаат на синтагматски план. Овој пристап не го исклучува семантичкиот проблем, напротив се интересира за важноста на семантиката и на културните и вонјазичните податоци, и заедничка за тагмемскиот и за стратификацискиот модел е претпоставката дека една хиерархиска визија на јазикот овозможува подобро фокализирање на семантиката (и на семантичките неправилности). Сепак структурата и семантичките својства на фразеолошките изрази остануваат неописани во нивните трудови, вклучувајќи го и оној на Макај [1972] кој сепак смета дека семантиката трба да има централна улога во анализата на фразеолошките изрази.

Во тагмемскиот модел едно функционално квадратче во реченицата може да биде пополнето со проста или со сложена еди-

ница која се нарекува хиперморфема. Фразеолошките изрази се специјализирани хиперморфемии (значи од фразеолошките изрази се исклучени мономорфемските форми) кои имаат значење што не произлегува од значањата на компонентите и треба да се класифицираат според синтаксичката функција што можат да ја обавуваат¹⁶. Треба исто така да се забележи дека фразеолошките изрази, според структурата, се сметаат споредливи со слободните реченици па оттаму тие не претставуваат аномалии.

Стратификацискиот пристап на Makkaï [1972] во однос на фраземиите се базира на претпоставката за автономност на нивоата односно на слоевите. Секој слој (хиперсемемски, семемски, лексемски, морфемски, фонемски, хипофонемски) е автономен во таа смисла што можните комбинации во него се воспоставуваат независно од другите слоеви.

Целта на Макаи е да направи ригорозна класификација на фраземиите. Анализата тргнува од податоци од англиски јазик, но двете области што ги определува по негово мислење се карактеристични за секој јазик.

Првата област ги опфаќа **лексемските фраземи** (фразни глаголи, именски и глаголки фраземи и биномни изрази), чиешто составни делови се појавуваат на друго место како лексеми и, заради автономноста на јазичните рамништа, можат да бидат присутни во идиоматски изрази како морфемии иако не и како семемии (во *man of war* «воен брод», *man* може да се стави во множина но отсутен е признакот «*homo sapiens*»). Тешкотијата при декодирање на таквите идиоматски изрази произлегува од фактот што и доколку се препознаат составните делови не може да се реконструира глобалното значење.

Областа на **семемските или културно-прагмемски идиоматски изрази** (изрази за учтиво обраќање или за поздравување, индиректен начин на изразување на барање, цитати, пословици, изреки) ги опфаќа формите чиешто буквални значења остваруваат и други комбинации на културни или прагмемски значења; кај ваквите идиоматски изрази семантичкото отстапување не се должи на неутрализација на компонентите туку на фактот што глобалното значење само делумно произлегува од значењата на поединечните составни делови, и за да се декодираат треба да се прибегне кон *хиперсемема* (*Proverbia, Sententiae, Locutiones culturales*). Класификацијата исклучува форми чиешто компоненти не се автономни лексеми

¹⁶ Пример за класификација наоѓаме кај Healey [1968], кој утврдува 21 класа на фразеолошки изрази со функции на именка, придавка, глагол, сврзник и др.

и затоа немаат двојна интерпретација. Токму заради тоа Макаи не ги смета за вистински идиоматски изрази *йсевдо-идиомийе* (*to and fro* «напред назад», *spic and span* «беспрекорно»), чиешто компоненти не се автономни лексеми. За Макаи најважен е критериумот на лексемска автономност на составните делови на изразот и тој смета дека станува збор за идиоматски израз кога одреден израз предизвикува тешкотии при неговото декодирање. Макаи разликува *идиоми на енкодирање* (*idioms of encoding*) и *идиоми на декодирање* (*idioms of decoding*). Првите имаат фразеолошки особености кои не претставуваат тешкотија за нивно разбирање (*drive at 70 kmph.*), вторите пак претставуваат проблем при разбирање (*misunderstanding*), и го принудуваат интерговорникот да ги декодира во едно или во друго значење.

Она што го прави еден израз идиоматски, според Макаи, е *двојно-наведувачката информација* (*disinformation*) којашто се спротиставува на *погрешно-наведувачката информација* (*misinformation*) што се појавува кога две хомонимни форми се среќаваат во контекст кој го прави разбирањето двосмислено. Макаи сепак не успева да го надмине таксономскиот стадиум и не го разгледува семантичкото прашање иако го смета за приоритетно, и не прави, во таа насока, анализа на класифицираните фразеолошки изрази.

5. Генеративната граматика

Придонесот на генеративната граматика за проучување на фразеолошките изрази е многу значаен пред сè заради бројните трудови посветени на таа тема. Тие проучувања се насочени повеќе кон тоа да се реши на што е можно поекономичен начин прашањето за фразеолошките изрази отколку да се разгатне целиот проблем. Како што истакнува Гречано, “размислувањето се сосредоточува на *местојето, моментот и формата на вмешување на фразеолошките изрази во моделот*”¹⁷, а не на истражување на нивните карактеристики. Но предложените анализи не го објаснуваат синтаксичкото однесување на фразеолошките изрази.

Интерпретативната семантика

Прв труд за идиоматските изрази од страна на генеративистите е трудот на Katz и Postal [1963], кој ги сместува идиоматските изрази во штотуку родената интерпретативна семантика. За разлика од Хокит, Кац и Постал разликуваат две класи на идиоматски из-

¹⁷ Greciano : “la réflexion se focalise sur le lieu, le moment et la forme” [1983: 39].

рази: лексички (мономорфемски како *book* и полиморфемски како *tele + phone*) и фразни (*kick the bucket* « умира »). Тие сметаат дека фразеолошките изрази од првата класа треба да се набројат како такви во лексиката, но таквата постапка не може да важи за втората класа зашто таквите изрази, со оглед на тоа што често покрај идиоматското значење имаат и буквално значење и бидејќи имаат внатрешна структура, тешко можат да се третираат како неповеќе лексички единици. Затоа тие предлагаат таков лексикон кој би се состоел од два дела, еден лексички а друг идиоматски.

Weinreich [1966] ја отфрла идејата за композиционалноста како збир на значења и, прифаќајќи ја постоечката теза за “*девијантност која може да се толкува*”, смета дека е можно да се прецизира природата на идиоматското значење со помош на композиционална анализа, разликувајќи притоа слободни конструкции (*red berring* « црвена харинга »), постојани изрази (*red berring* « пушена харинга ») и идиоматски изрази (*red berring* « наведување на погрешна трага »). Вајнрајх ја отфрла исто така идејата за правење на специјализиран речник на идиоматски изрази за кој смета дека треба да биде составен само од оние изрази кои имаат неправилна синтаксичка структура. Според него најголем дел од идиоматските изрази не се аномалии туку поткласа на структури со трансформациона неправилност. Тие неправилности треба да се третираат со сигнализирање на сите посебности за секој фразеолошки израз, маркирајќи го на пр. со [- пасив] или [- номинализација]. За да објасни зошто во одреден момент се применува идиоматско толкување на еден зборовен состав Вајнрајх предлага воведување на факултативно *idiom comparison rule* со која се бира толкувањето (и тука е слабата точка на тезата: ако треба факултативно да делува, со оглед на тоа што многу фразеолошки изрази имаат и буквално значење кое не подложи на идиосинкразии, во кои случаи правилото вели дека треба да се “бира” токму идиоматското толкување?).

Со тоа што потенцира дека фразеолошките изрази синтаксички нормално се однесуваат¹⁸ но дека се семантички двосмислени, Вајнрајх го става на преден план семантичкото прашање. Но, станува збор за семантика која, така да се рече, се негира самата себе. Тој истакнува дека не постои изоморфизам меѓу составните делови на фразеолошкиот израз и оние на неговата парафраза, но исто така дека не постои никаква врска меѓу буквалното и идиоматското значење.

¹⁸ Кога Вајнрајх зборува за “нормално однесување” мисли на структурата во компоненти, не на својствата за трансформација; од трансформациски аспект, според него, не постои ниеден фразеолошки израз кој нема недостатоци.

Што се однесува до Fraser [1970] тој се залага за таков пристап кон фразеолошките изрази кој би ги решил двата основни проблема: прво, како да се претстави значењето на фразеолошките изрази во длабинската структура и второ, како да се објаснат трансформациските идиосинкразии. Фрејзер прв предлага внатрешна диференцијација на фразеолошките изрази врз основа на нивната способност синтаксички да се модифицираат, таканаречена “хиерархија на затврднување” (*Frozeness Hierarrchy*). Таа хиерархија се состои од 6 нивоа (плус едно, седмо, виртуелно) кои претставуваат синтаксички операции на коишто фразеолошките изрази можат да подлежат зачувувајќи го притоа идиоматското значење и кои се поставени хиерархиски на тој начин што еден фразеолошки израз кој се појавува на едно ниво ги наследува карактеристиките на оние од пониските нивоа.

Што се однесува до првиот проблем Фрејзер предлага да се третираат сите фразеолошки изрази на ист начин, покажувајќи дека во идиоматското значење ја имаат истата длабинска структура како и буквалниот кореспондент и проширувајќи ја нормалната лексичка инсерција за да може да се вклучи синтаксичка и семантичка информација која се однесува на целиот фразеолошки израз.¹⁹ Идеата да им се припише на фразеолошките изрази синтаксичка и фонолошка структура а не и семантичка создава проблеми со оние фразеолошки изрази кои не се однесуваат како една целина, како на пр. Испрекинатите фразеолошки изрази (*bring SOMETHING to light* = расветлува), фразеолошки изрази кои содржат присвојни придавки (*to break SOMEONE'S heart* = нанесува болка некому), фразеолошките изрази кои дозволуваат супституција со синоними. Најголем проблем претставуваат фразеолошките изрази кои немаат буквален двојник. Ако сè се заснова врз идентичноста на длабинската структура на буквално и небуквално рамниште, како да се третираат фразеолошките изрази, каква е нивната длабинска структура? Во одговорот Фрејзер се ограничува на тврдењето дека фразеолошките изрази не претставуваат неправилни формации, дека тие имале буквално значење кое со текот на времето се изгубило но дека сепак е можно да се направи коректна синтаксичка анализа.

Во врска со втората точка, спротивставувајќи се притоа на тезата за идиосинкразија на синтаксичкото однесување на фразеолошките изрази (односно на идејата да се означат за секој фразео-

¹⁹ Речничката статија за фразеолошкиот израз *hit the sack* « си легнува » би опфатила: рестриктивна селекција (човек), синтаксички и фонолошки признаци ([+V, *hit*], [Det. *The*] и др.) семантички маркери кои содржат фразеолошко читање (“go to bed”).

лошки израз неможните трансформации) Фрезер ја формулира следната *Frozeness Hierarchy*, според која доколку еден фразеолошки израз прифаќа трансформација на повисоко рамниште ќе ги прифати трансформациите и на пониските рамништа:

X0 Целосна затврднатост (целосно затврднати фразеолошки изрази, кои не прифаќаат трансформации)

X1 Адјункција (можно додавање на некој неидиоматски елемент, на пр.

номинализација на глаголки прилог)

X2 Инсерција (вметнување на некој елемент, на пр. прилог)

X3 Пермутација (пермутација на два соседни елемента)

X4 Екстракција (извлекување на некој елемент кој оди во вонидиоматска позиција, како на пр. пасивот)

X5 Реконституција (повторно конституирање во друга структурна организација на составните елементи, на пр. номинализација на дејството)

X6 Нерестриktivност (фразеолошки изрази без рестрикција, секаков вид на трансформација е можен)

Хиерархијата се базира на една интересна концепција за фразеолошките изрази. За Фрејзер, всушност, синтаксичките аномалии зависат од семантички аспекти така што одредени трансформации се неможни заради самата дефиниција на фразеолошките изрази: со оглед на тоа што *според дефиницијата* ниеден составен елемент на фразеолошкиот израз не придонесува за значењето на целиот израз бидејќи во него не се задржува буквалното значење, треба да се блокираат трансформациите кои имплицираат каква и да е семантичка автономија на составните елементи.

Токму емпиричкото демантирање на тоа размислување ќе ги доведе критичарите на Фрејзер, МекКоли, Гибс и др. до алтернативни ставови за природата на фразеолошките изрази.

Генеративната семантика

Појдовната точка од која се тргнува во генеративно-семантичкиот приод е дека е можно да се објасни трансформациското однесување на фразеолошките изрази врз основа на нивната семантика.

Според Newmeyer [1972,1974] рестрикциите во трансформациите треба да се третираат на “семантички регулиран” начин, во смисла дека синтаксичкото однесување на еден фразеолошки израз може да се предвиди заради врската меѓу неговото буквално значење (31) и идиоматско значење (32). Во однос на нецикличните правила (на пр. топиализација, дислокација во десно, прашални форми...) двете значења се однесуваат на ист начин, односно не дозволуваат

примена на правилата. Цикличните правила пак делуваат на фразеолошките изрази само ако се управувани како од 31 така и од 32.; на пр. *sick the bucket* (умира) не може да се пасивизира бидејќи во 31 (шутна кофа) може да има пасивизација која пак е отсутна кај 32 (бидејќи со значење на 'умира' изразот нема пасивна форма). Изразот пак *bury the hatchet* може да се пасивизира бидејќи таквата можност ја има и 31 (закопува секира) и 32 (склучува мир). Во однос на колокацијата на фразеолошките изрази во лексиката, Њумејер не ја прифаќа идејата за глобална инсерција (*unit treatment*) на фраземата, ниту како унитарна форма за која се залагаат Кац и Постал, ниту како сложена форма за која се залага Фрејзер, и тој предлага разложена инсерција (*non unitary entry*) : секоја компонента на еден фразеолошки израз е присутна во лексиката со ознака која означува припадност кон фразеолошки инвентар, кој во себе ги содржи и 31 и 32 како и индикација дека и двата одлучуваат за применливост на трансформациите.

Теоријата на Њумејер се надоврзува на онаа на Chafe [1968], кој има најголем придонес во семантичко-генеративниот пристап при проучување на фразеолошките изрази. Тој ги критикува Katz и Postal [1963] и Weinreich [1969], чиишто предлози ги смета како *ad hoc*. Чејф се користи токму со фразеолошките изрази во дуелот со синтаксичарите: парадигмата на Чомски не е во состојба да третира една толку важна појава како што се фразеолошките изрази заради нејзината општа ограниченост која се должи на недавање предност на семантиката во генеративниот процес. Централно место во предлогот на Чејф има процесот на симболизација кој ги преобратува семантичките единици во фонетски единици при што го руши дуализмот меѓу двете рамништа, така што промените во едното рамниште стануваат независни од другото рамниште.

Чејф смета дека буквалното значење е секогаш латентно и може да се открие преку едно правило за враќање на буквалното значење кое го тера во обратна насока процесот на идиоматизација. Единствена разлика меѓу добро формираните и лошоформираните фразеолошки изрази е што во вториот случај правилото продуцира постсемантички *arrangement*. Трансформациските идиосинкразии се објаснуваат со разгледување на состојбата што ѝ претходи на идиоматизацијата. Чејф инсистира исто така на унитарната природа на фразеолошките изрази, на принципот според кој кога постои идиоматско значење отсуствуваат значењата на компонентите. Токму тука е слабата точка на предлогот на Чејф: како тогаш да се објаснат случаите каде што има промена во компонентите на одреден фразеолошки израз, како на пр. во изразот *a VERY hot potato* (жежок костен), кој не би постоел доколку *hot* би бил семантички отсутен?

Освен тоа предлозите на Чејф и на Њумејер се базираат врз можноста да се најде за секој фразеолошки израз една единствена *буквална* парафраза. Но за голем дел од фразеолошките изрази постојат парафрази – синоними, кои се многу расчленети и од своја страна небуквални.

Не е исто така многу убедлив начинот на кој ја објаснуваат врската меѓу двете значења на еден фразеолошки израз. Идејата дека и буквалното значење има улога во однесувањето на фразеолошкиот израз е значајна, и токму заради тоа бара поинаква анализа на врската меѓу буквалното и идиоматското значење. Кај Њумејер и Чеф таквата врска се гледа само како заостанато присуство на првото значење во второто (кое се манифестира преку трансформациските аномалии) а не како подинамична интеракција.

Семантичко-интерпретативните истражувања имаат големо значење бидејќи се зафаќаат посериозно со семантичкиот проблем, но нивниот пропуст е што се држат до препоставката дека идиоматското значење *произлеѓува* од претходно буквално значење и дека сепак не може да се анализира.

Чомски и неговите критичари

По периодот во кој се одвиваат гореспоменатите истражувања се има впечаток дека генеративистите го губат интересот за фразеолошките изрази. Katz [1972] ги цитира како исклучоци кои го потврдуваат правилото за компонентнајалност. Тој вели : *"Секое значење на еден конституент претставува композициска функција на значењата на неговите делови. Идиомите се исклучоци кои го потврдуваат тоа правило"* ²⁰. Katz се навраќа [1973] на нив, дополнувајќи ги претходните истражувања на Katz и Postal [1963]. Неговиот предлог се состои во воведување на нов синтаксички признак [$\pm$ idiom] со кој ќе се маркираат идиоматските лексички влезови и нова конвенција за трансформациите која би ги блокирала доколку еден компонент е маркиран ([+ idiom]).

Што се однесува до Чомски, фразеолошките изрази речиси остануваат надвор од неговиот интерес, иако, ако ја земеме предвид улогата што Чомски им ја дава на фразеолошките изрази би се рекло дека тие заземаат централно место во неговата теорија. Токму со помош на фразеолошките изрази тој ја објаснува и брани дистрибуцијата меѓу длабинската и површинската структура. Тој во својата теза [1980: 149-153] и [1981: 146] тргнува од основните својства

²⁰ "Any constituent's meaning is a compositional function of the meanings of its parts. Idioms are the exceptions that prove this rule" [Katz 1972: 35]

што ги карактеризираат фразеолошките изрази. Според него идиоматското толкување речиси секогаш се накалемува на неидиоматска структура, со оглед на тоа што многу фразеолошки изрази имаат буквален двојник. Тој смета дека трансформациското однесување на фразеолошките изрази покажува асиметрија во длабинската и површинската структура, бидејќи еден фразеолошки израз може да се појави и на двете рамништа или пак само на рамниште на длабинска структура. Тој смета дека основните правила генерираат фразеолошки изрази како и било каква друга реченица, а едно преку посебно *идиоматско правило* фразеолошките изрази ја добиваат нивната категорија и идиоматско толкување. Уште едно својство што го интересира Чомски, но и на него тој само површно се задржува, е некомпоненцијалноста на фразеолошките изрази. Тој разгледува само шест изрази (*take care of* = се грижи за некого), *take advantage of* = извлекува корист од некого/нешто, *take exception to* = има забелешка за нешто, *make much of* = дава значење на некого/нешто, *make mention of* = споменува, *kick the bucket* = умира), што ги дефинира фразеолошки изрази токму заради нивната некомпоненцијалност но притоа не дава други дополнителни објаснувања.

Со цел да ја оспори тезата на Чомски, Brame [1984a,b] дава примери на фразеолошки изрази кои се асиметрични во спротивна насока од онаа на Чомски (на пр. фразеолошки изрази кои имаат идиоматско значење само во пасивна форма, како што е *born yesterday* (вчерашен) за да покаже, во прилог на тезата на лексичарите, дека таквите фрази претставуваат лексички единици а не структури добиени по пат на трансформација. Сепак предмет на размислување кај Брејм како и кај Чомски не се својствата на фразеолошките изрази туку тие нив ги користат за да ја докажат едната или другата верзија на генеративната граматика.

Ruwet [1983], тргнувајќи од бројни примери со кои се оспорува тезата на Чомски, формулира предлог од “компоненцијален тип” за синтаксичка анализа на фразеолошките изрази. Таа теза целосно се потпира на Nunberg [1978] и според неа степенот на затврднатост на еден фразеолошки израз зависи од степенот на можност за семантичка анализа на изразот, односно од степенот на кој составните елементи на изразот ја задржуваат “референцијалната автономност” која е неопходна за нивна синтаксичка мобилност. Всушност еден фразеолошки израз може да се разложи со воспоставување на кореспонденција меѓу составните делови и компонентите на идиоматското значење (во *briser la glace* (крши мраз) *briser* одговара на «dissiper» а *la glace* на «la gêne») и токму во можноста да се воспостави ваков вид на кореспонденција, која повлекува релативна автономија на

составните елементи, треба да се бара клучот за степенот на затврднатост на фразеолошките изрази.

Fillmore, Kay и O'Konnor [1988] се зафаќаат со разгледување на опозицијата меѓу регуларноста и идиоматичноста. Тие предлагаат една типологија која се потпира на четири опозиции: (1) меѓу *encoding* и *decoding idioms*, преземена од Makkai [1972], (2) меѓу *grammatical* и *extragrammatical idioms*, преземено од традицијата на генеративистите меѓу добро формирани и лошо формирани фразеолошки изрази, (3) меѓу *idioms with* и *without pragmatic point*, односно меѓу фразеолошки изрази со прагматска (*How do you do?*) и без прагматска цел; а особено (4) меѓу *substantive* и *formal idioms*. Во фразеолошки изрази не ги вклучуваат само традиционалните фразеолошки изрази, "lexically filled", туку и *formal idioms*. Ги сметаат синтаксички фразеолошки изрази конструкциите како на пр: "*The more carefully you do your work the easier it will get*", со кои можат да се произведат бесконечен број на изрази но нивното значење не може да се сфати од нивната лексичка форма и граматичка структура; или пак конструкции кои се исто така продуктивни но содржат прагматска сила која не може да се специфицира на формално ниво, како што се на пр. одговорите со кои што изразуваме неверување, зачуденост (*Him be a doctor?*) и реторичките прашања (*Why not fix it yourself?*).

Анализите на Филмор, Кеј и О'Конор, насочени само кон *formal idioms*, не се од голема важност за фразеолошките изрази *lexically filled*, но значајни се општите заклучоци според кои вообичаената дистинкција меѓу регуларни и идиоматски обрасци не е реална, и дека е потребно да се вклучат и прагматски информации во јазичната компетенција.

Прагматскиот пристап

А. Серл и конвенционалното

Во рамките на прагматскиот приод голем придонес во дефинирање на фразеолошките изрази имаат не само трудовите кои директно се занимаваат со фразеолошките изрази туку и оние кои индиректно ги допираат.

Меѓу позначајните трудови за индиректните говорни акти се оние на Searle, всушност тој е еден од ретките кој ги проучувал врските меѓу буквалното, идиоматското и метафоричното значење, индиректноста [1969, 1978b], за буквалното значење [1978b], за метафората [1979], за идиоматското значење [1978b]. Според тезата на Серл во метафората, во иронијата и во фразеолошките изрази говорниковото дискурзивно значење е различно од реченичното значење, така што во продуцирање на реченицата се изразува само

првото значење а за тоа да се сфати треба да се мине низ фаза на преиначување на второто значење (односно се минува низ три фази: конструирање на буквално значење, негово преиначување, конструирање на небуквално значење соодветно на контекстот); меѓутоа во индиректните говорни акти *speaker meaning* е додадено на *sentence meaning* без притоа да го анулира или да му опонира, така што изразот се создава и со буквално значење кое затоа останува дел од *speaker meaning* иако без да го исцрпи. Оттаму, според Серл, најдврт доказ дека конвенционалните форми за индиректно обраќање според вообичаеното значење на терминот, не се фразеолошки изрази е фактот што тие дозволуваат реплики со буквално значење коишто претпоставуваат дека исказот е продуциран и со буквално значење (*Mi sa dire che ore sono? – Sì [=lo so], sono le tre*). Сепак не само што некои форми се во исто време и фразеолошки изрази и конвенционални изрази за индиректно обраќање (*How about...?*), туку кога се вели дека тие искази не се фразеолошки изрази тоа не значи дека тие не се идиоми. Тие се идиоми затоа што претставуваат конвенционален начин на индиректно обраќање, онаму каде што неидиоматскиот начин не би го имал истиот ефект, всушност доколку се зборува на неидиоматски начин, односно неконвенционален, соговорникот претпоставува дека за тоа постои посебна причина.

Концепцијата на Серл која се базира на опозицијата меѓу *sentence meaning* и *utterance meaning*, значи меѓу семантиката и прагматиката, ја засилува традиционалната идеја за предимство на буквалното значење и за семантичка аномалија на небуквалното, и токму тоа се причините заради кои е критикувана неговата теза како во поглед на метафорите така и во поглед на фразеолошките изрази. Што се однесува пак до начинот на кој Серл ги разграничува фразеолошките изрази од индиректните говорни акти, односно фактот дека фразеолошките изрази не прифаќаат реплики со буквално значење, неговата теза се коси со фактот што многу употреби на фразеолошките изрази се базираат токму на преземање на буквалното значење како што е случај со индиректните акти, со што се демантира отсуството на врски меѓу буквалното и идиоматското значење. Психолингвистите го критикуваат неговиот модел со три фази: конструирање на буквално значење, негово преиначување, небуквално толкување.

Б. Гречано

Улогата на буквалното значење во употребата на фразеолошките изрази е евидентирана токму во трудовите на прагматичарите за реалната употреба на правите фразеолошки изрази. Функционирањето на фразеолошките изрази во конкретната употреба во

голема мера се базира всушност на динамичката релација меѓу буквалното и идиоматското значење, на истовременото присуство на двете семантички нивоа. Измените на коишто говорителите ги подложуваат фразеолошките изрази, а особено двосмислените изрази и игрите на зборови, потврдуваат дека постои семантичко присуство на компонентите и на буквалното значење на фразеолошките изрази како и тоа дека говорителите се свесни за тоа присуство²¹. Анализите на Greciano [1983] направени на голем број примери на реални текстови доведуваат до исти заклучоци: лудичката употреба на фразеолошките изрази, семантичка акробација својствена за идиоматската игра произлегува пред сè од буквалниот елемент и од врските меѓу него и идиоматското значење.

Според Гречано, фразеолошките изрази имаат отворено значење кое може да се прецизира само од контекстот. Како инструмент за вршење на семантичка анализа на фразеолошките изрази Гречано ја користи парафразата, единствен начин за да се дојде до идиоматското значење кое инаку е недофатливо. Парафразата ги открива семантичките карактеристики на фразеолошките изрази: идиоматското значење е глобално и тоа настанува со процесот на реметафоризација и на “губење на референтот” (парафразата е кохерентна со фразеолошките изрази од прагматско - дискурзивен аспект а не од логичко-денотативен). Испитувањето на значенските врски меѓу фразеолошките изрази, парафразата и контекстот на употреба ќе ја потврди појдовната теза за семантичка неодреденост на фразеолошките изрази и оттаму за нивната прагматичка семантика. Токму на присуството на контекст, на говорна ситуација и на соговорник се должат семантичките акробации на кои фразеолошките изрази се подложени, кои не се должат на двосмисленоста на знакот (не припаѓаат на јазикот како систем) туку на мноштвото значења кои се резултат на употребата во говорот. Аналогно на тоа само еден прагматски акт дозволува референцијално проширување на фразеолошките изрази чиишто компоненти ја изгубиле нивната референтна семантичка моќ и станале виртуални концепти.

Во однос на централната тема на врската меѓу буквалното и идиоматското значење, Гречано идиоматското значење го смета за добар пример на типична концептуализација на симболичките форми. Поточно тој не ја прифаќа идејата дека идиоматското значење

²¹ Примери за активирање на буквалното значење на еден фразеолошки израз или на неговите компоненти се сретнуваат во вицези (“Qual è il colmo per un ago?”-“Non essere in vena”), во игри на зборови (A un corteggiatore insistente una donna dice: “Signore, il mio cuore non è libero”, e lui: “Signora, non avevo puntato così in alto”), рекламни слогани: *Datele carta bianca*, слоган за пенкалото Паркер и сл.

потекнува од буквалното и е во потрага по модел на реципрочна слобода на идиоматското и на буквалното значење и на нивните интеракции. Тој модел всушност го наоѓаме во тезата за хомонимија на двете значења. Но, прибегнувањето кон хомонимија се чини теориско извлекување ако не е поткрепено со анализа на начинот на кој се создава идиоматското значење, со опис на елементите кои го сочинуваат централното семантичко јадро на еден фразеолошки израз (токму од тоа јадро треба да тргнат говорителите) и на интеракциите меѓу двете семантички рамништа. Гречано не успеал да направи таква анализа. Тој зборува за *“аналошки кореспонденции меѓу идиоматското значење и одредени алузии и буквални асоцијации”*, без да прецизира во што се состојат и од што се детерминирани.

Семантичко – компоненцијалниот пристап

Свесни за проблемите што се сретнуваат при некомпоненцијален пристап кон фразеолошките изрази, повеќе лингвисти ја формулираат тезата за семантичка деливост на фразеолошките изрази. Еден од позначајните е Nunberg [1978] кој всушност и ја постави таа теза која во понатамошниот период ја доразвија Wasow, Sag и Nunberg [1983] и Ruwet [1983]. Во рамките на психолингвистиката таа теза ја прифатија и развија Гибс и неговите соработници [Gibbs 1980, 1985, 1986; Gibbs и Gonzales 1985; Gibbs и Nayak 1989; Gibbs, Nayak и Cutting 1989] и Качари [Cacciari e Tabossi 1988, Cacciari 1989, 1993].

Нинберг

Нинберг им забележува на синтаксичарите поради тоа што не даваат објаснување како говорителот да ги научи трансформациските идиосинкразии, додека на семантичарите што не успеале да дадат потврда за нивните теории. Ако однесувањето на еден фразеолошки израз, според генеративистите, не може да се објасни ниту само врз основа на формата ниту пак врз основа на значењето тогаш, според Нинберг, вниманието треба да се сврти кон врската меѓу нив двете.

Со оглед на тоа што често постои дијахрониска мотивација во врската меѓу буквалното и идиоматското значење, зошто, вели Нинберг, таа да не се бара и во синхронијата, во придавањето на *“post-hoc motivation”* (пост-хок мотивација) на фразеолошките изрази. Всушност фразеолошките изрази не го добиваат случајно нивното значење: во *kick the bucket* (« умира », буквално «клоцне кофа») *kick* значи « клоцне » и изразува повеќе ненадејно отколку постепено дејство или пак едноставна промена на состојбата.

Повикувањето на *normal beliefs* (нормални верувања) е централно: врската меѓу двете значења не е добиена со механичка проекција на едното значење во другото туку од сознанијата што се поседуваат за одредени домени и од постоењето на концептуални често метафорички релации меѓу нив. Нинберг смета дека еден фразеолошки израз е *делив*, благодарение на одредени верувања и конвенции, преку кои се гледа врската меѓу идиоматското значење и некои или сите составни елементи, може на пр. да се разложи *give up the ghost* (испушта душа) заради врската меѓу *ghost* (душа) и *spirit/soul* (дух) и меѓу “giving up something” и “relinquishing one hold on the spirit” доаѓа од верувањето дека при умирањето душата го напушта телото. Се смета нормално *делив* фразеолошки израз ‘којшто вклучува само конвенции каде секој негов дел може да се употреби за да утврдува на состојавките на неговите референции во одредена ситуација (стр.128).

Фразеолошките изрази што се *исклучително деливи* бараат метафорична конвенција, референтите на нивните составни елементи можат да се идентификуваат само врз основа на нашето познавање на конвенционалните метафори. Според Нинберг метафорите се состојат во изразување на нешто со други термини врз основа на когнитивни асоцијации кои претставуваат “бекграунд”. Во третата група спаѓаат *неделивите фразеолошки изрази* (*spic and span* = беспрекорно) каде што не може да се најде врска меѓу компонентите и идиоматското значење.

Во сите случаи начинот на кој може да се разложи еден фразеолошки израз го одредува степенот и типот на синтаксичка променливост на изразот. Само (иако не сите) фразеолошки изрази кои се нормално деливи дозволуваат пасивна форма, бидејќи во нив може да се открие референтот на SN и да се фокализира. Од истата причина во нормално разложивите SN е допуштена промена со придавки, додека во фразеолошките изрази како *kick the bucket* (каде што е јасна релацијата меѓу *kick* и «ненадејно дејство» но *the bucket* нема прецизен референт) единствено прифатливи модификатори се *old, proverbial* и сл. Објаснувањето на синтаксичкото однесување може да се даде само за секој случај посебно, бидејќи зависи од мерката и од начинот на кој фразеолошките изрази придонесуваат во глобалното значење.

Трансформациските карактеристики на фразеолошките изрази се подетално проучени од Wasow, Sag и Nunberg [1983]. На тезата на Нинберг [1978] според која фразеолошките изрази не се случаен спој на форми и на значења, нивното значење делумно е дадено преку значењето на неговите компоненти, а нивното синтаксичко однесување зависи од врските меѓу деловите, се надоврзува

пунктуалната анализа на појавите од која произлегува дека компонентите на еден фразеолошки израз имаат значење кое придонесува во значењето на целината. Најрелеванти појави се модификација со додавање на придавка (*leave no LEGAL stone unturned* од *leave no stone unturned* « ги употребува сите можни средства »), квантификација на компоненти од фразеолошки изрази (*pull A STRING OR TWO* од *to pull strings* = има врски), топикализација (*his closets you could find in* од *skeleton in the closet* = скелет во шифоњер), можност за елиптични конструкции или изоставане на глагол (*my goose is cooked, but yours isn't* од *to cook one's goose* = уништува шанса). Со оглед на тоа што модифицираниот елемент треба да биде семантичка единица, оттаму произлегува дека составните елементи на еден фразеолошки израз имаат автономна семантичка тежина која учествува во значењето на идиомата. И во оваа теорија не се објаснети принципите на поврзаност на идиоматското и првобитното значење.

Психолингвистичките проучувања

Интересот на психолингвистите за небуквалното се огледа во бројните студии посветени на таа тема особено од седумдесетите години наваму. Од проучувањата на Гибс и соработниците произлегоа две хипотези, првата е *хипотезата за директвен пристап* (*Direct Interpretation (or Access) Hypothesis*), во врска со толкувањето на фразеолошките изрази, и втората е *хипотезата за идиомска декомпозиција* (*Idiom Decomposition Hypothesis*), во врска со можноста за семантичка анализа на фразеолошките изрази. Според првата хипотеза (во почетокот посветена на формите за индиректно обраќање, Gibbs [1979]) смета дека во разбирањето на фразеолошките изрази говорителот не минува низ буквално толкување на зборовниот состав туку директно доаѓа до значењето на идиомот, кој заради неговата конвенционалност се наметнува врз буквалното значење. Гибс смета дека буквалното значење не е задолжителна етапа и не треба да претставува појдовна точка за психолошкиот модел на разбирање. Според хипотезата за *Idiom Decomposition*, позајмена од Нинберг, синтаксичката продуктивност и лексичката флексибилност на еден фразеолошки израз зависат од степенот на можност за негова семантичка. Повеќето експерименти ги потврдуваат предвидувањата: според мислењето за прифатливост кај говорителите, фразеолошките изрази кои нормално се деливи се лексички пофлексибилни и го задржуваат идиоматското значење во поголем број на синтаксички конструкции.

И двете хипотези имаат некои необјаснети моменти и наидуваат на критика од страна на Cacciari и Gluksberg [1991]. Тезата за директен пристап е критикувана бидејќи не објаснува како говори-

телот доаѓа до идиоматското значење наместо до буквалното, односно, во кој момент, во процесот на разбирање се активира идиоматското значење. Како алтернатива на Гибс, Качари и Табоси ја предлагаат тезата за “конфигурација”, според која еден фразеолошки израз се сфаќа буквално сè додека некој клучен збор не интервенира и со тоа изразот се сфаќа како идиоматска конфигурација²². Во поглед на лексичко-синтаксичката продуктивност на еден фразеолошки израз, Качари и Табоси сметаат дека таа не зависи само од семантичката структура туку од функцијата заради што говорителот ја менува таа структура за одредени комуникативни цели. Значи, одредена промена на фразеолошки израз е прифатлива ако, таа произведува, како компатибилна со структурата на изразот, една “сфатлива разлика во толкувањето”, односно ако е важна од семантички аспект и за целта на дискурсот. На пр. употребата на *kick the bucket* (умира), буквално значи « клоцне кофа » во *He lay kicking the bucket for a week* не е прифатлива бидејќи *to kick* означува моментно дејствие и промената ја нарушува функционалната врска меѓу елементите на фразеолошкиот израз и неговото значење. Пасивната форма *The bucket was kicked by John* е неприфатлива од прагматски причини, бидејќи топиализацијата на *the bucket* не одговара на ниедна комуникативна цел и е немотивирана; замена со синоним како *crack the ice* (наместо *break the ice* « скрши мраз ») е прифатлива но малку мотивирана од комуникативен аспект па оттаму и малку користена од говорителите. Значи она што ја одредува лексичко-синтаксичката флексибилност е семантичката структура на фразеолошките изрази која ги ограничува промените што можат да се направат, како и комуникативната цел на говорителот, која ги врши промените со почитување на внатрешните функционални врски на фразеолошките изрази.

Утврдувањето на степенот на транспарентност на фразеолошките изрази претставува голем проблем. Претпоставката за проекција на едно по едно на значењата на компонентите на еден фразеолошки израз во елементите на идиоматското значење (всушност врз зборовите од парафразата) е веќе во голема мера критику-

²² Да земеме за пример една реченица која почнува на следниов начин “*dopo aver vinto il terzo set il tennista era al settimo...*” откако го доби третиот сет тенисерот беше на седмо...”, каде што може да се појави *posto in classifica* - место на ранг листата или *cielo* - небо”, говорителот го активира идиоматското значење, а веќе претходно ги активирал буквалните значења на компонентите. Оваа претпоставка се чини дека не се коси со онаа на Гибс: Гибс негира дека се минува низ буквално толкување на целата низа зборови (односно дека, штом ќе стигнеме до “*cielo* - небо”, се доаѓа до буквалното значење “*trovarsi al settimo cielo* - се наоѓа на седмо небо”), но не негира дека се активираат значењата на одделните компоненти.

вана. Gibbs и Nayak [1989], истакнуваат дека не постои прецизен метод за семантичка анализа на фразеолошките изрази, и тие предлагаат да се прибегне кон семантичко поле и кон парадигматски или синтагматски корелации меѓу елементите на фразеолошкиот израз и оние на парафразата (на пр. *pop the question* би бил парцијално разложлив бидејќи *pop* е во синтагматска релација “suddenly asking” или “proposing”). Значи не станува збор за кореспонденции на секој елемент поединечно, туку само за врска меѓу значењата (барем на неколку) на деловите и на глобалното значење. Критиката на Cassiari [1989] е порадикална и таа смета дека тезата за деливост на Нинберг и Гибс, иако претставува несомнен чекор напред во однос на идејата за семантичка арбитрарност на фразеолошките изрази, сè уште не претставува убедлив одговор.²³

Но критикувана е, исто така, и самата типологија предложена од Cassiari и Gluksberg [1991] која само делумно излегува од “локализам”, бидејќи користи како главен критериум постоење или непостоење на соодветство меѓу компонентите на фразеолошкиот израз и елементите на парафразата.²⁴

Преглед на компоненцијалните проучувања

Семантичко-компоненцијалните проучувања го отворија патот кон семантичко проучување на фразеолошките изрази посочувајќи ја притоа централната важност на семантичките аспекти во функционирање на фразеолошките изрази и врската меѓу буквалното и идиоматското значење. Од овие проучувања произлегува дека

²³ “Врската меѓу значењето на составните елементи и буквалното значење се уште се сфаќа како проблем на кореспонденција меѓу секој составен елемент и секој дел од фигуративното значење, додека преминува во втор план семантичката структура, кога е забележлива, што го мотивира фразеолошкиот израз. (...) Она што би донело повеќе резултати е да се истражува семантичката структура која го врзува значењето на зборовите кои го сочинуваат фразеолошкиот израз, реторичката структура која ги организира и глобалното идиоматско значење. (...) Значи не е важна толку “локалната” релација меѓу зборовите, туку “глобалната” релација” (стр. 421).

²⁴ Качари и Глуксберг утврдуваат (а) тип на фразеолошки изрази кој не може да се анализира, во кој не постои врска меѓу компонентите на фразеолошкиот израз и елементите на идиоматското значење (*by and large* = во целина); (б) тип на фразеолошки изрази каде што релациите се недоволно јасни *kick the bucket* = умира); (в) тип на фразеолошки изрази кои се транспарентни и можат да се анализираат, со особено јасни метафорички врски (во *break the ice* « прекинува непријатна ситуација » *break* соодветствува со идиоматска компонента «changing a mood or feeling» и *ice* на «social tension»; (г) речиси метафорички тип, во кој буквалниот референт е случај или пример за идиоматско значење (*giving up the ship* - напушта брод).

фразеолошките изрази не се една хомогена класа на форми нетранспарентни и неподложни на анализа туку дека тие имаат таква семантичка структура во која играат улога како значењата на компонентите така и глобалното буквално значење и во кои, пред сè, односот меѓу тие елементи не е случаен.

Значајна, во врска со тоа, е конвергентноста на лингвистичките и психолингвистичките податоци: на говорителите фразеолошките изрази им изгледаат различни во зависност од степенот на транспарентност на врската меѓу компонентите и целината и меѓу буквалното и идиоматското значење. Значењата на компонентите и буквалното значење имаат исто така улога во разбирање на фразеолошките изрази кое не се должи само на автоматско здружување на зборови во низа со конвенционално значење, туку и на анализа на структурата на изразот, на значењата на зборовите кои се негов составен дел, на можната семантичка мотивираност. Интересни во врска со тоа се и еволутивните проучувања (Cacciari e Levorato 1989; Gibbs 1987; Levorato e Cacciari 1992) од кои произлегува дека децата ги усвојуваат идиоматските значења не само заради честата изложеност на фразеолошки изрази, туку и преку обработка на јазични информации присутни во одреден контекст.

Пристапот што го воведоа компонентно-националните проучувања се чини дека ветува доста, но бара бројни продлабочувања. Останува да се објасни семантичкото присуство на компонентите, природата на врската меѓу буквалното и идиоматското значење, потеклото на мотивираноста и релативната транспарентност на таа врска. Во тој поглед претпоставката дека постои локална кореспонденција која е помалку или повеќе единствена во двете насоки меѓу лексичките компоненти на фразеолошките изрази и елементите на идиоматското значење е изложена на критики не само заради прибегнување кон парафрази, туку најмногу заради сведување на врската меѓу двете семантички нивоа на еден фразеолошки израз на механичка проекција на едното ниво врз другото. Фактот дека во фразеолошките изрази постои врска и синхронична мотивираност, која се восприема или се реконструира *post hoc* од страна на говорителот, меѓу буквалното и идиоматското значење, секако дека претставува значајно оспорување на тезата за неможност да се врши семантичка анализа на фразеолошките изрази и за целосна арбитрарност на врската меѓу двете значења.

Но силна страна на традиционалниот пристап не е само ставот дека кај фразеолошките изрази недостасува мотивација и синхрониска транспарентност, туку дека, дури и кога постои, таа е идиосинкратична односно важи само за секој фразеолошки израз поодделно, па оттаму и тие не подлежат на правила. Значи целта на еден

алтернативен пристап би била не само да се покаже дека само во одделни случаи постои врска меѓу буквалното и идиоматското значење, туку да се откријат евентуални општи принципи врз коишто таа се заснова. Се работи, всушност, за тоа да се направи теорија за “трансфер на значењето” со која ќе се открие дали постои или не постои семантичка правилност кај фразеолошките изрази.

Од погоре изложеното може да се забележи дека во науката нема единствено гледиште во поглед на јасно дефинирање и разграничување на обемот на фраземите. Таа разноликост во сфаќањата се должи, меѓу другото, и на недоволната систематичност во лингвистичките проучувања на фразеолошките изрази како и на отсуство на семантички студии на поширок план.

ЛИТЕРАТУРА:

BALLY, Charles : *Linguistique générale et linguistique française*, Francke, Berne, 1965 (V éd. 1932).

BRAME, M. : "Ungrammatical notes 5: asymmetry and the creation", *Linguistic Analysis*, 1984a , 13, pp. 51-54.

CACCIARI, C. & LEVORATO, M. C. : "Per una semantica 'ingenua' dei verbi di percezione", *Versus*, 1991, 59/60, pp. 121-139.

CACCIARI, C. & TABOSSI, P. : (curr.), *Idioms. Processing, structure and interpretation*, 1993, Eribaum, Hillsdale.

FRASER, B. : "Idioms within a transformational grammar", *Foundations of Language*, 6, 1970, pp. 22-42.

GIBBS, R. W. & GONZALES, G. R. : "Syntactic frozenness in processing and remembering idioms", *Cognition*, 1985, 20, pp. 243-259.

GIBBS, R. W., NAYAK, N. R. & CUTTING, C. : "How to Kick the Bucket and Not Decompose: Analyzability and Idiom Processing", *Journal of Memory and Language*, 28, 1989, pp. 576-593.

GRECIANO, Gertrud : *Signification et dénotation en Allemand. La sémantique des expressions idiomatiques*, Recherches Linguistiques, Centre d'Analyse Syntaxique, Faculté des Lettres et Sciences Humaines, Metz, 1983.

GREIMAS, A. J. : "Idiotismes, proverbes, dictons", *Cahiers de Lexicologie*, 1960, 2, pp. 41-61.

EARLE, J. : *English prose, its elements, history, and usage*, Smith, Elder and Co., London, 1891.

FILLMORE, C. J. & KAY, P. & O'CONNOR, M. C. : "Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: the case of LET ALONE", *Language*, 1988, 64, pp. 501-538.

LEVORATO, M. C. & CACCIARI, C. : "Children's comprehension and production of idioms: the role of context and familiarity", *Journal of Child Language*, 1992, 19, pp. 415-433.

KATZ, J. J. : *Semantic theory*, Harper, New York, 1972.

MAKKAI, Adam : *Idiom structure in English*, Mouton, The Hague, 1972

NUNBERG, G. : *The pragmatics of reference*, Indiana University Linguistics Club, Bloomington, 1978.

PAUL, H. : *Prinzipien der Sprachgeschichte*, (5 ed.), Niemeyer, Halle, 1920 (1 ed. ivi 1880)

ROBERTS, M. H. : "The science of idiom: a method of inquiry into the cognitive design of language", *Publications of the Modern Language Association of America*, 1944, 59, pp. 291-306.

RUWET, N. : "Du bon usage des expressions idiomatiques dans l'argumentation en syntaxe g  n  rative", *Revue Qu  b  coise de Linguistique*, 1983, 13, pp. 9-145.

SAUSSURE, F. de : *Cours de linguistique g  n  rale*, a cura di C. Bally & A. Sechehay  , Paris, Payot, 1922 (trad. it. e commento di T. De Mauro, Bari, Laterza, 1967).

WASOW, T., SAG, I. & NUNBERG, G. : "Idioms: an interim report", in S. Hattori, K. Inoue (curr.), *Proceedings of the 13th international congress of linguists*, Mouton, The Hague, 1983, pp. 102-115.

Zvonko NIKODINOVSKI

RESSOURCES ÉLECTRONIQUES POUR LA PHRASÉOLOGIE FRANÇAISE

À l'ère numérique tout est numérisé. Les numéros politiques sont devenus des numérolgues qui énumèrent leurs idées géniales et nous, une fois dénombrés, nous n'avons qu'à numérotter nos abattis.
Zvonko Nikodinovski

L'étudiant (et futur professeur), le professeur, le traducteur sont concernés par la phraséologie à double titre: en tant que sujets parlants qui doivent savoir se servir des structures phraséologiques mémorisées d'une langue, ainsi qu'en tant que sujets investigateurs qui doivent savoir étudier ces mêmes structures pour mieux les expliquer et les faire comprendre.

Le but de cet article se situe dans le premier volet : son objectif est de présenter les ressources électroniques sur internet dans lesquelles les catégories de personnes susmentionnées peuvent puiser des structures phraséologiques de la langue française, structures qui peuvent être utilisées pour communiquer, pour enseigner ou pour traduire.

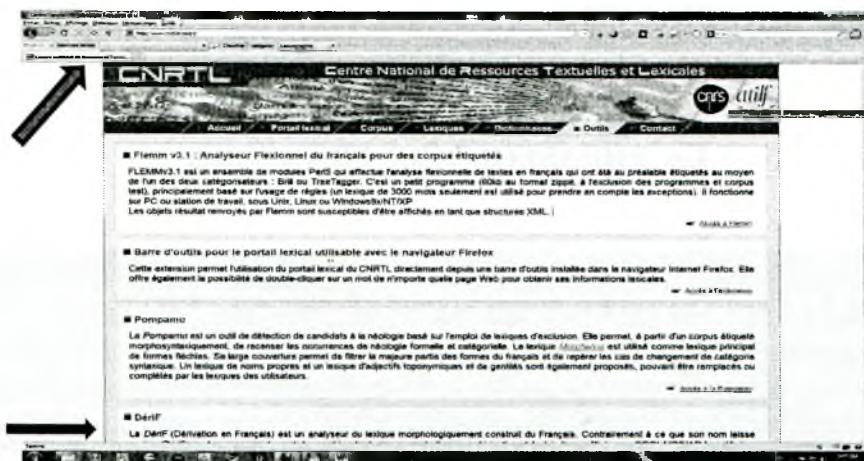
On envisagera la phraséologie (le niveau phraséologique du langage en perspective d'apprentissage) à travers trois sources principales:

1. DICTIONNAIRES EN LIGNE
2. SITES
3. MOTEURS DE RECHERCHE.

I. DICTIONNAIRES EN LIGNE INTÉRESSANT LA PHRASÉOLOGIE

➤ Parmi les dictionnaires se référant au niveau phraséologique du langage le meilleur et le plus précieux est celui du Trésor de la Langue Française informatisé (TLFi). Étant donné que le Centre ATILF (Analyse et traitement informatique de la langue française) héberge aussi d'autres dictionnaires, il serait mieux de présenter d'abord le portail CNRTL (Centre national de ressources textuelles et lexicales) qui se trouve à l'adresse suivante : <http://www.cnrtl.fr/>. Depuis ce site on peut télécharger l'extension qui va

installer la Barre d'outils pour ce portail dans le navigateur Firefox. Cette extension se trouve sous le menu OUTILS, deuxième option à droite.

Après son installation, on obtient un écran comme celui-ci dans le Firefox où la flèche là-haut à gauche montre la barre d'outils de CNRTL.

Ce site, très utile, donne accès à plusieurs types d'informations (dictionnaire explicatif, historique, morphologique, panfrancophone). Il y a d'abord le menu PORTAIL LEXICAL dans lequel on choisit le menu LEXICOGRAPHIE. Il ne reste qu'à entrer dans la barre de saisie le mot recherché. Une fois le mot entré, on a la possibilité de choisir parmi plusieurs dictionnaires. Pour ce faire, nous avons la possibilité de choisir une parmi les 8 icônes de dictionnaires : TLFi, Académie 9ième, 8ième et 4ième édition, BDLP (Base de Données Lexicographiques Panfrancophone), BHVF (Base Historique du Vocabulaire Français), DMF (Dictionnaire du Moyen Français) et Du Cange (*Glossarium mediae et infimae latinitatis*). Il faut dire que ce portail est très pratique, parce que pluriel, mais incomplet aussi, parce que sommaire. Pour cela nous allons nous rendre aux sites respectifs propriétaires.

On va donc directement à l'adresse du TLFi : <http://atilf.atilf.fr/>

Ici on va faire une recherche poussée. On navigue d'emblée jusqu'au menu principal. On clique d'abord sur ENTREZ DANS LE TLF et ensuite on choisit dans la barre de menus l'option RECHERCHE ASSISTEE. On obtient l'écran suivant :

Ici on a cinq champs (passages) qui peuvent se combiner entre eux.

Ainsi le champ n. 1 est celui des mots-vedettes. On tape un mot et le moteur de recherche nous liste les entrées qui contiennent ce mot. Ceci est la meilleure méthode de recherche pour retrouver les mots composés.

Le champ n. 2 détermine le code grammatical des entrées à rechercher (Adjectif, Adverbe, Article, Conjonction, Onomatopée, Préposition, Pronom, Substantif, Verbe, Verbe Transitif, Verbe Intransitif, Verbe Pronominal).

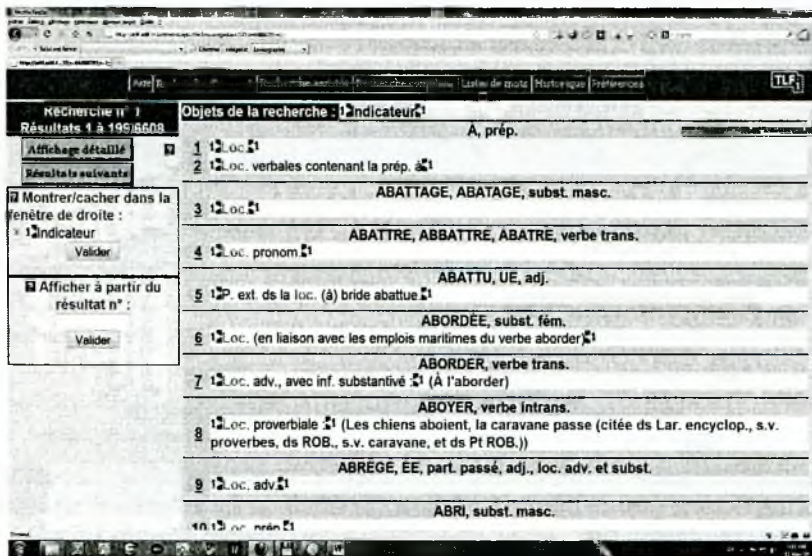
Le champ n. 3 définit les disciplines représentées. On peut choisir plusieurs disciplines à la fois (150 au maximum) parmi les 468 présentes. Ce

champ est très utile pour faire des recherches terminologiques dans des domaines spécifiques : par exemple, Sciences du langage, Sports, etc.

Le champ n. 4 est consacré à un indicateur d'emploi. Ce champ est très utile mais aussi très incohérent : il supplée le code grammatical (p.ex. Locution, Proverbe, Expression, Abréviation, Invariable, Emploi passif etc., il fournit des indications sémantiques (Par analogie, Figuré, Métaphore, Métonymie, Ironique, Par plaisanterie, Péjoratif), des indications diachroniques (vieilli), diatopiques (régional), diastratiques (Argot, Familier, Littéraire, Poétique, Populaire, Vulgaire) ou diaphasiques (Usuel, Rare).

Le champ n. 5 indique le type de l'objet recherché. Il s'agit de 20 types d'objets parmi lesquels on peut choisir un et ajouter la valeur positive ou négative de ce champ, c'est-à-dire ce qu'on doit chercher ou ne pas chercher une fois validé ce champ.

Notre première recherche va chercher à dénombrer le nombre d'unités phraséologiques contenues dans le TLF. On saisit l'option LOCUTION dans le champ n. 4 et on obtient l'écran suivant qui indique 6.608 locutions au total.

Là, évidemment il faut se méfier des numéros avancés par le moteur de recherche. Il arrive notamment qu'on range des fois dans les locutions ce qui n'en est pas, comme dans les cas suivants : 1. *Loc. et expr. fig.* 1. *Il faut être enclume ou marteau.* Il faut être opprimé ou oppresseur. 2. *Il vaut mieux être (se faire) marteau qu'enclume.* 2. Il vaut mieux battre qu'être battu, où il s'agit tout simplement de proverbes et non de locutions ni d'expressions.

D'autre part, il y a des cas où le dictionnaire note comme proverbe une unité qui est une locution, comme c'est le cas avec l'unité figurant à l'endroit de l'entrée *ampoule* : 1. *Proverbe.* 1. *Ne pas se faire d'ampoules aux*

mains.² Travailler mollement, ou avec les unités données sous l'entrée *fouetter*.¹ **Proverbe.** ¹ Il n'y a pas de quoi *fouetter* un chat; il a bien d'autres chats à *fouetter* (v. *chat* II C 3).² „Donner des verges pour se *faire fouetter* `` (Ac. 1835, 1878).² Fournir des armes contre soi-même, qui sont la première une expression (unité interactive) et la deuxième une locution. Par contre, ces mêmes unités ne sont plus des proverbes sous l'entrée *chat*.

La même situation se rencontre chez l'indicateur Expression qui en recense des unités qui ne le sont pas : ¹ **P. métaph., expr.** ² **Faire le bourdon.** ² S'agiter en faisant beaucoup de bruit, où il s'agit tout simplement d'une locution.

C'est le cas aussi avec des indicateurs Expr. Proverbiale et Loc. proverbiale où des fois il ne s'agit pas d'expression ni de locution mais tout simplement de proverbe, comme dans l'exemple: ¹ **Loc. proverbiale** ¹ **Les chiens aboient, la caravane passe.**

On passe maintenant à l'étape suivante où on essaiera d'entreprendre une recherche des entités linguistiques contenant le mot *tête*. Il nous faut sélectionner dans le champ n. 5 l'objet SYNTAGME DEFINI ainsi que remplir le passage n. 5 par la valeur *tête* dans le champ positif du CONTENU.

On a une représentation de cette position dans l'ecran suivant:

Cherchez tous les passages du TLF ayant une ou plusieurs des propriétés ci-dessous.
(Voir des exemples d'utilisation du formulaire)

1) Le passage est consacré à une vedette égale ou contenant un mot donné
Tapez le mot recherché :

2) Le passage est consacré à une vedette ayant un code grammatical donné
Choisissez le code : INDIFFERENT

3) Le passage est consacré à une discipline donnée
Sélectionnez la discipline : Linguistique
Nombre de disciplines actuellement sélectionnées : 0

4) Le passage est consacré à un indicateur d'emploi
Choisissez le type d'emploi : INDIFFERENT

5) Le passage doit contenir au moins un objet textuel de type et de contenu donnés

5.a) Indiquez le type de l'objet recherché : Syntagme défini - (Voir la signification des types d'objets)

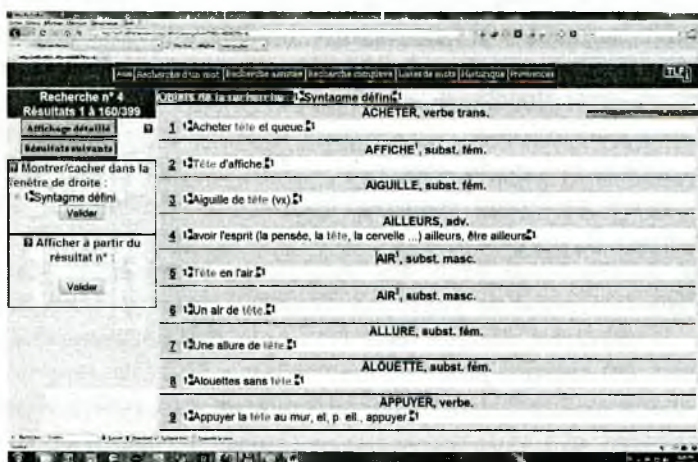
5.b) Indiquez le ou les contenus que l'on doit trouver dans l'objet (ligne "Oui") ou que l'on ne doit pas trouver (ligne "Non").

	Contenu 1	Contenu 2	Contenu 3
Oui	tête		
Non			

Valider

Il ne reste qu'à valider la recherche, c'est-à-dire à cliquer avec le curseur de la souris sur la barre Valider qui se trouve en bas de la page.

Le résultat obtenu contient 399 entités (locutions pour la plupart) avec le mot *tête*:

On peut parfaire la recherche en choisissant dans le champ n. 2 par exemple les locutions substantivales (au total 268), les locutions verbales (94 au total), les locutions figuratives (89 au total), les locutions populaires (au total 19), les locutions familières (54 au total) etc.

Avant de passer à d'autres ressources on doit mentionner la possibilité d'utiliser le dictionnaire comme un corpus pour en extraire des informations. Pour cela, on saisit dans le champ n. 5.a) LE TYPE DE L'OBJET RECHERCHE: Paragraphe quelconque, et puis dans le champ 5.b) CONTENU – Oui on tape la locution *en file indienne*.

Cherchez tous les passages du TLF ayant une ou plusieurs des propriétés ci-dessous.
(Voir des exemples d'utilisation du formulaire)

1) Le passage est consacré à une vedette égale ou contenant un mot donné
Tapez le mot recherché :

2) Le passage est consacré à une vedette ayant un code grammatical donné
Choisissez le code : INDIFFERENT

3) Le passage est consacré à une discipline donnée
Choisissez la discipline : 0

4) Le passage est consacré à un indicateur d'emploi
Choisissez le type d'emploi : INDIFFERENT

5) Le passage doit contenir au moins un objet textuel de type et de contenu donnés

5.a) Indiquez le type de l'objet recherché : Paragraphe quelconque (Voir la signification des types d'objets)

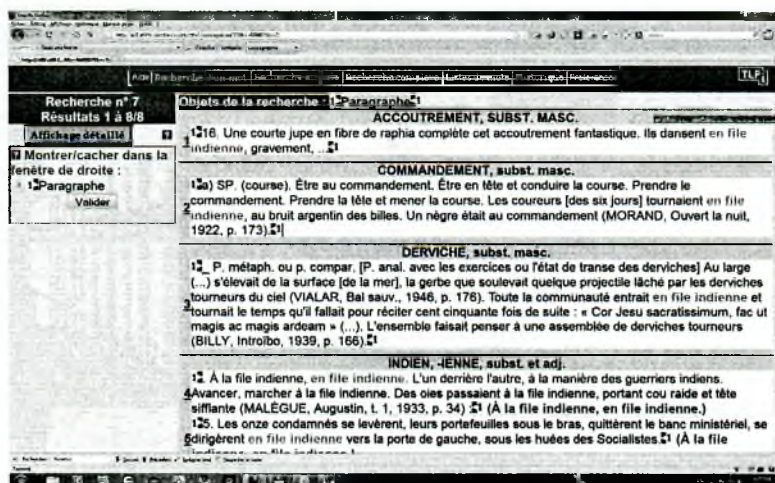
5.b) Indiquez le ou les contenus que l'on doit trouver dans l'objet (ligne "Oui") ou que l'on ne doit pas trouver (ligne "Non").

Contenu 1 : Contenu 2 : Contenu 3 :

Oui en file indienne
Non

Valider

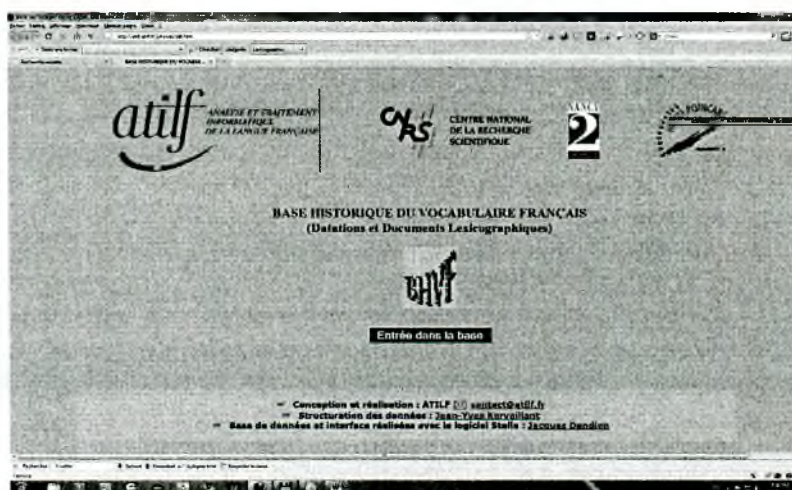
On obtient alors le tableau suivant:

Avec 8 exemples d'emploi de cette locution dans des textes variés.

Évidemment, avec ce type de recherche on peut appuyer toute étude linguistique.

La phraséologie traitée dans le Portail de l'ATILF est très bien représentée dans la **BASE HISTORIQUE DU VOCABULAIRE FRANÇAIS**. Cette base supplée quelquefois les lacunes du TLF en ce qui concerne la phraséologie. La base BHVF se trouve à l'adresse suivante : <http://atilf.atilf.fr/jykervei/ddl.htm>.

Avec le menu principal suivant :

Voici par exemple ce que donne une recherche générale selon le champ CATEGORIE GRAMMATICALE : loc.verb. Il y a donc 2413 entrées en tant que locutions verbales dans cette base.

Si nous voulons cibler notre recherche sur un élément, soit un verbe : *faire*. On obtient 375 unités.

The screenshot shows a search interface with a sidebar on the left and a main results area. The sidebar, titled 'Mots Principaux', lists ranges of results from 1 to 375. The main area, titled 'Résultats 1 à 50', displays three search results. Each result includes a numbered entry (1), a detailed description of the verb form and its usage, and a 'Dictionnaires' button. The results are as follows:

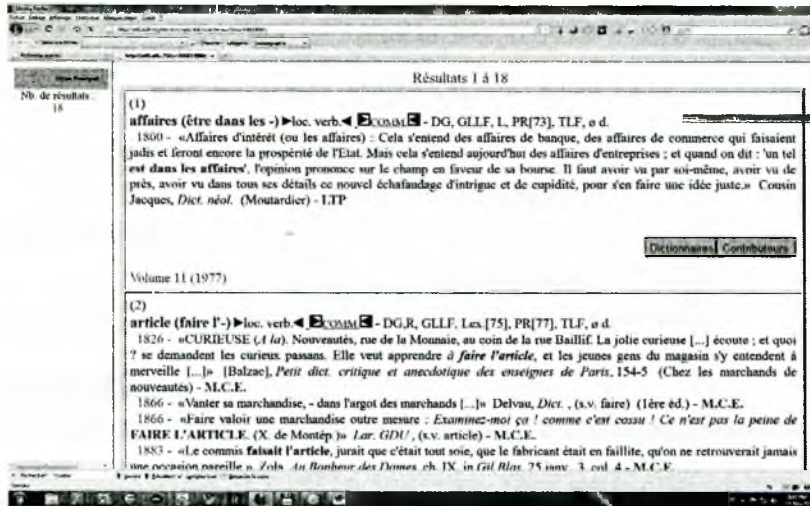
- (1) **à part (►faire◄ établie -)** ►loc. verb. ◄ FAMILLE "fig. : se séparer de qqn" - FEW (12, 223b); TLF; absent TLF. [établie à part : TLF, 1690; L, o d.] Compl. Hu (même texte, o d) 1587 - «à ceste heure un enfant ne scauroit estre huit jours marié, qu'il ne vueille incontinent faire estable à part, & sortir de la maison paternelle, pour aller bastir, comme il imagine, quelque nouvelle monarchie ailleurs.» F. de La Noue, *Discours politiques et militaires*, 64 (Droz) - P.E.
- (2) **accus (►faire◄ pêter les -)** ►loc. verb. ◄ arg. ARG. SPORTS CYCL "se doper" - o t. lex. réf.; absent TLF, GR[92]. 1982 - *Dossiers du Canard enchaîné*, juin, in *Dict. permanent du fr. en liberté*, vol. 1, t. 5, fasc. 34, 45 - K.G.
- (3) **affaire (►faire◄ son - à qqn)** ►loc. verb. ◄ non conv. ACT. OBJET "châtier, tuer" - L, cit. Mol.; TLF, cit. Zola.

Ou sur un substantif : *tête*. On obtient alors 25 unités.

The screenshot shows a search interface with a sidebar on the left and a main results area. The sidebar, titled 'Mots Principaux', lists ranges of results from 1 to 25. The main area, titled 'Résultats 1 à 25', displays two search results. Each result includes a numbered entry (1), a detailed description of the noun form and its usage, and a 'Dictionnaires' button. The results are as follows:

- (1) **cheveux (faire dresser les - sur la ►tête◄)** ►loc. verb. ◄ non conv. AFFECT. "fig." - L, DG, TLF; absent TLF, cit. Zola; TLF, cit. Claudel, 1947; GLLF, Lex.[75], PR[77], o d. * faire dresser les cheveux en la tête - o t. lex. réf.; absent TLF. [- à la tête : TLF, av. 1630, D'Aub.; L, DG, cit. Pascal] 1577 - «[...] mettant en risce les choses qui luy devoient faire dresser les cheveux en la teste, si son sexe, son aage, et sur tout la crainte de Dieu l'eust accompagnée de quelque honnesteté.» *Le Tocsain*, 29 verso - 30 recto (Martin) - P.E. 1578 - «CELTE. Voulez vous que je vous die la vérité, monsieur Philausone ? vous me faites dresser les cheveux en la teste, en me tenant tels propos.» H. Estienne, *Deux dialogues du nouv. langage françois italianisé*, II, 228 (Lemerre) - P.E.
- (2) **coûter les yeux de la ►tête◄** ►loc. verb. ◄ non conv. ARGENT - FEW, Balzac; PR[67], TLF, o d. 1840 - «Mais cet homme-là vous coûte les yeux de la tête, aussi.» Anicet-Bourgeois et Brisebarre, *Quatre-vingt-six moins un !*, i - T.W.

On peut bien sûr combiner les deux critères (CATEGORIE GRAMMATICALE et DOMAINE) et chercher par exemple loc.verb. et comm. (commerce) sans préciser le mot clé, on obtient alors 18 unités :

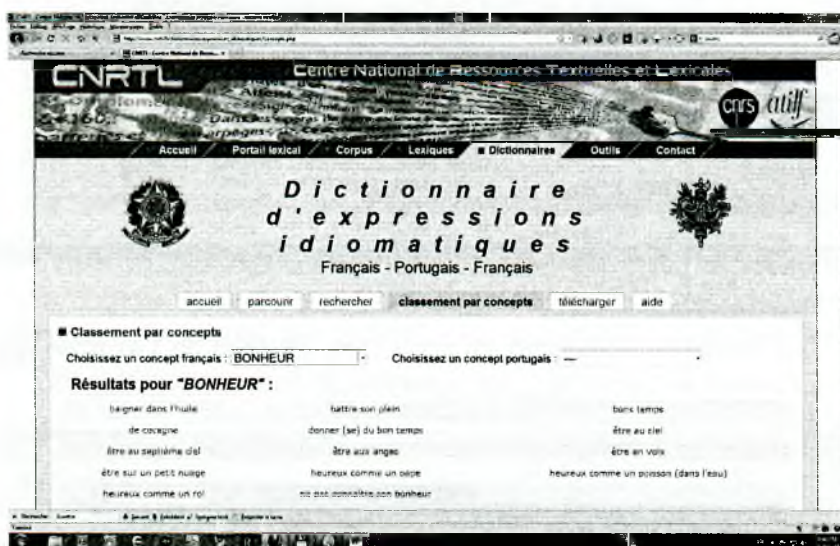
Dans le cadre du Portail CNRTL il faut mentionner aussi le Dictionnaire électronique d'expressions idiomatiques - français-portugais/ portugais-français qu'il faut chercher sous l'option DICTIONNAIRES MODERNES comme on voit sur cet écran :

En appuyant sur le menu ACCES DIRECT AU DICTIONNAIRE en bas de la page à gauche on accède à la page suivante :
http://www.cnrtl.fr/dictionnaires/expressions_idiomatiques/.

Ce dictionnaire contient 3918 expressions idiomatiques usuelles (**2459** en français de France et **1459** en portugais brésilien). On peut parcourir toutes les locutions par ordre alphabétique, on peut chercher par mot clé ou par concepts. En plus, on a un exemple de chaque locution avec l'indication de sa source. Et la crème du tout est la possibilité de télécharger tout le dictionnaire au format XML.

On a par exemple pour le concept BONHEUR les locutions suivantes (14 au total):

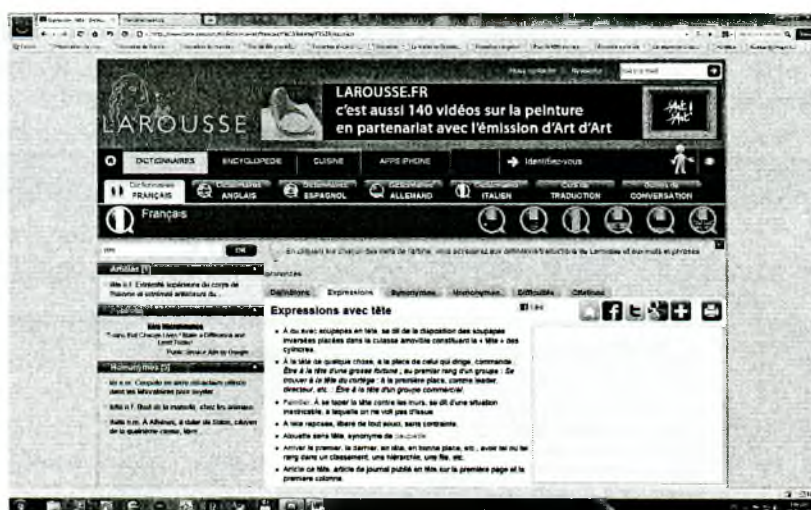
Il y a bien d'autres ressources modernes et anciennes sur le site de CNRTL qui peuvent nous venir en aide dans nos recherches sur les locutions françaises. On va mentionner pour l'occasion la possibilité de choisir dans la partie gauche du MENU LEXICOGRAPHIE l'option BDLP FRANCOPHONIE (La Base de données lexicographiques panfrancophone) qui offre des milliers de mots et de locutions des différents coins de la Francophonie. On peut alléguer une partie de la page avec les variantes régionales francophones de locutions sous le mot *œil* :

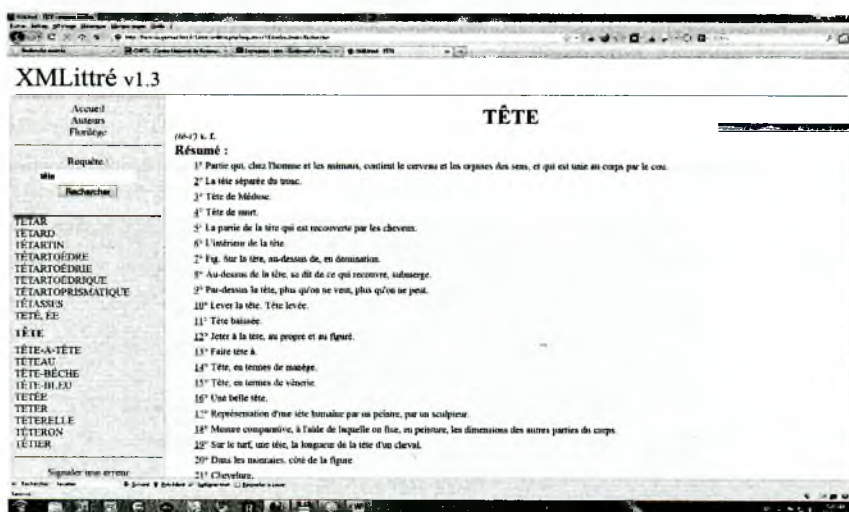
➤ Le deuxième dictionnaire en accès libre est celui de Larousse qui se trouve à l'adresse suivante: <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais>.

On va faire la même recherche que tout à l'heure, en tapant le mot *tête* et en choisissant le menu EXPRESSIONS. On obtient pour résultat une liste de 151 locutions qui sont accompagnées, faute d'exemples, uniquement de définitions de leurs sens corrélatifs.

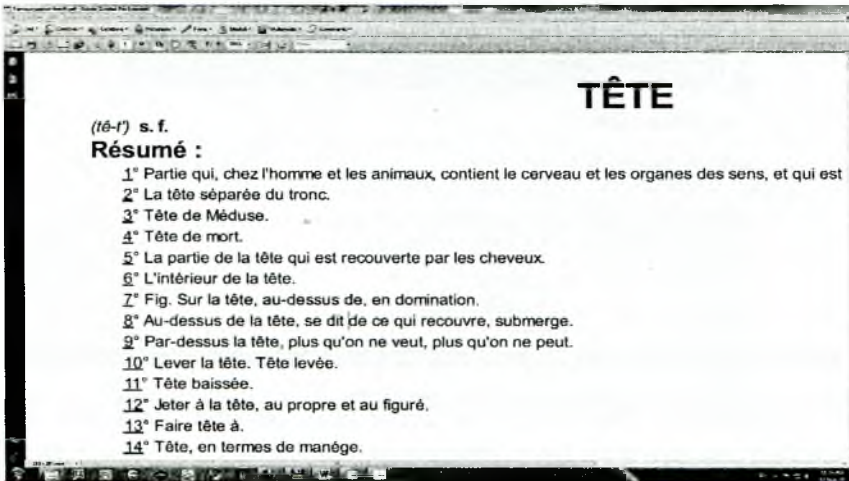

➤ Le troisième Dictionnaire en accès libre est celui de **Littre** qui se trouve à l'adresse suivante: <http://francois.gannaz.free.fr/Litre/accueil.php>. Ici, de nouveau nous faisons une recherche sur le mot *tête*. Voici une partie de l'écran des résultats:

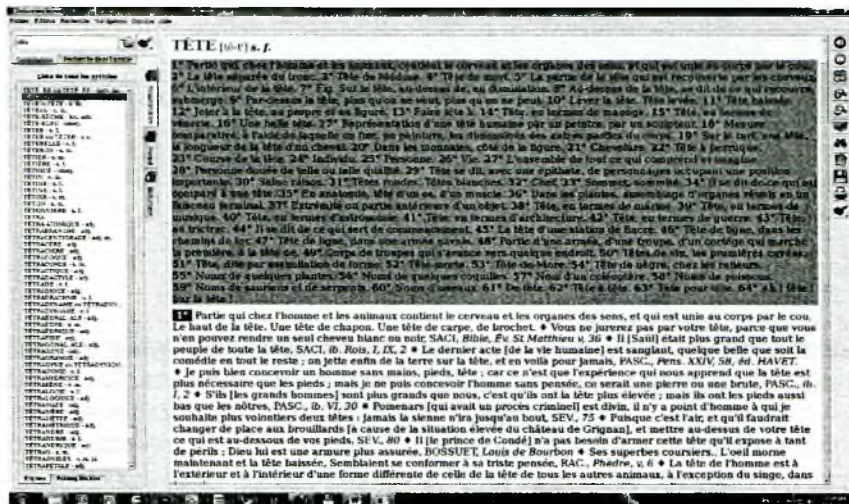

Et si on veut, on peut préparer le résultat pour l'impression en cliquant sur l'option **PREPARER A L'IMPRESSION** dans le coin gauche en bas de l'écran. On peut vérifier avec l'option **APERÇU** avant impression du menu **FICHER** que le fichier – article du mot *tête* contient 29 pages.

On peut bien sûr imprimer ce fichier sur papier ou le convertir au format PDF au cas où on aurait préalablement installé l'extension Web2PDF Convert de Mozilla Firefox, comme on voit sur l'écran suivant:

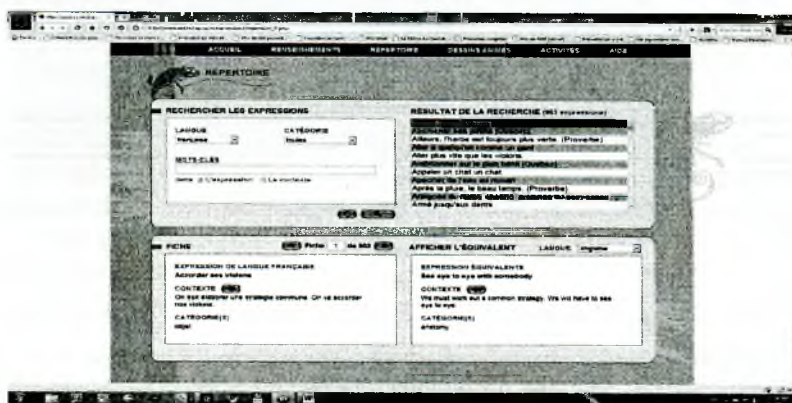
Et si on veut télécharger une version logicielle de ce dictionnaire, il suffit de taper *le Littré 2.0* dans le Google, après quoi il ne reste qu'à se rendre à la première adresse fournie pour en télécharger le dictionnaire. Cette édition est beaucoup plus conviviale et on peut travailler avec elle hors ligne. Voici un écran de ce Littré :

II. SITES

En dehors des dictionnaires, le site le plus intéressant est le site québécois **Répertoire trilingue d'expressions de sens équivalent** qui contient 1000 expressions françaises avec leurs équivalents, s'il y en a, dans deux autres langues (anglais, espagnol) accompagnées de leur prononciation. Ce site se trouve à l'adresse suivante:

http://www.ccdmd.qc.ca/ri/expressions/repertoire_fr.php

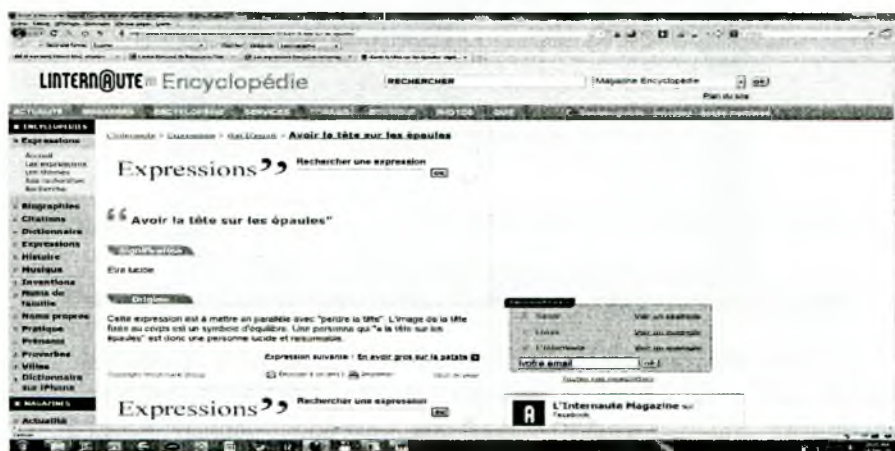

Parmi les sites intéressant la phraséologie on peut mentionner le site personnel de Georges Planelles qui porte le titre **Les expressions françaises décortiquées** qui se trouve à l'adresse suivante: <http://www.expressio-fr/index.php>. Ce site contient quelque 1500 expressions. C'est un site interactif, qui en plus des données sur la signification et l'origine des expressions, offre aux internautes la possibilité de commenter dans le Forum les expressions et ils en proposent souvent des équivalents dans d'autres langues ou dans des dialectes français et des fois même des exemples.

➤ Un autre site interactif sur la phraséologie est le site **Linternaute Encyclopédie** qui se trouve à l'adresse suivante : <http://www.linternaute.com/expression/>. Ce site contient, en plus de dictionnaires de langue, de noms propres, de prénoms, de citations, de proverbes, et un dictionnaire de 830 expressions qui sont classées par thème en catégories: Condition humaine (128 expressions), Divers (153 expressions), Nature humaine (251 expressions), Relations humaines (137 expressions) et Savoir (35 expressions). Chaque catégorie est divisée en d'autres sous-catégories. Quelquefois les expressions et surtout les proverbes ou les citations sont accompagnées d'avis des internautes.

Le mot *tête* par exemple y est représenté par 28 expressions, dont voici un écran avec l'expression *avoir la tête sur les épaules*:

➤ Parmi les sites ou les pages qui peuvent nous aider à enrichir nos connaissances des locutions phraséologiques françaises, il faut mentionner le portail **Langue française** du site de TV5 qui se trouve à l'adresse suivante : <http://www.tv5.org/cms/chaine-francophone/1f/p-7174-Langue-francaise.htm>.

Parmi les pages de ce site il y a par exemple la rubrique vidéo **Monsieur Dictionnaire** à l'adresse suivante : <http://www.tv5.org/TV5Site/webtv/video-6545-Graisser la pate.htm>

Ainsi que cette autre rubrique vidéo Merci Professeur avec le linguiste Bernard Cerquiglini:

http://www.tv5.org/TV5Site/lf/merci_professeur.php?id=5769&id_cat=

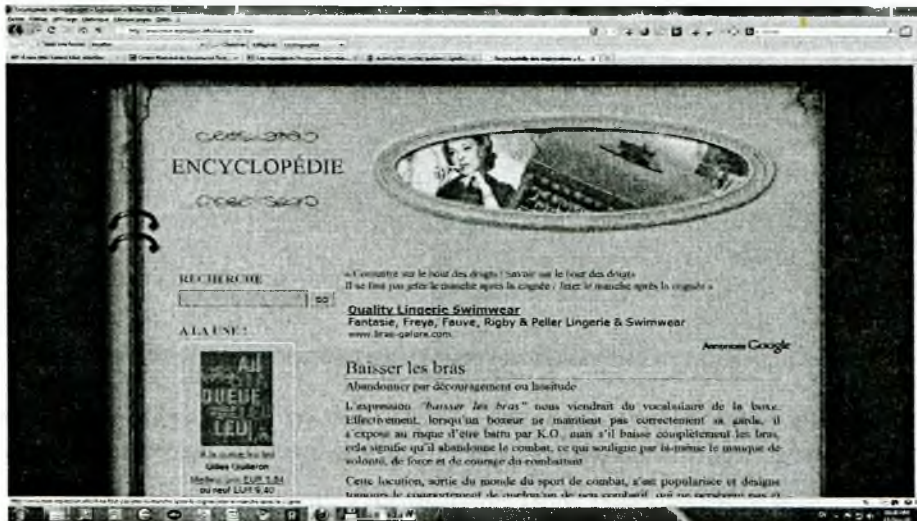
Une autre page intéressante sur ce site est la page intitulée **Les expressions imagées d'Archibald** qui donne des locutions accompagnées de dessins humoristiques:

<http://www.tv5.org/cms/chaine-francophone/lf/p-11171-Les-expressions-imagees-d-Archibald.htm>

➤ Un autre site qui vaut la peine d'être cité est le site **Encyclopédie des expressions** qui se trouve à l'adresse suivante: <http://www.mon-expression.info/>. On en trouve des locutions accompagnées de leurs sources.

➤

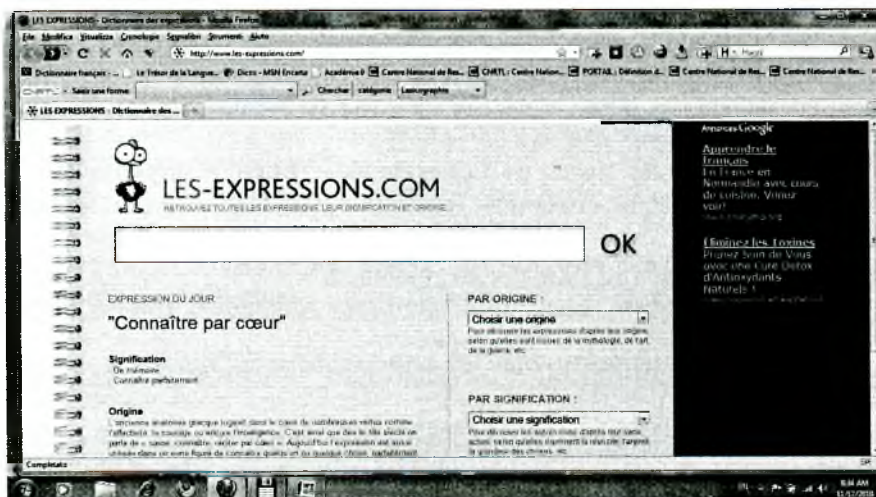
➤ On ne doit pas non plus oublier le site **Franc-parler** qui contient quelque 360 expressions accompagnées de leur sens et de commentaires.

Voici une page de ce site qui se trouve à l'adresse suivante:

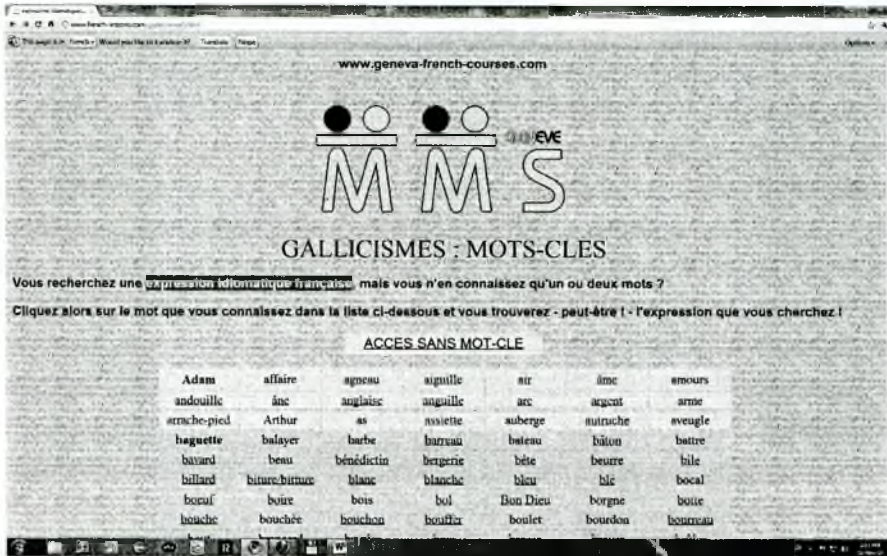
<http://www.francparler.com/index.php>

➤ Nous pouvons mentionner également le site **Les-expressions.com** qui se trouve à l'adresse suivante : <http://www.les-expressions.com/>. Ce site offre la possibilité de chercher des locutions d'après le critère de l'Origine (domaine source de la figure sémiologique) ainsi que d'après celui de la Signification (les classes conceptuelles du sens des locutions) :

➤ Une page qui peut nous rendre service est la page **Expressions idiomatiques françaises** qui se trouve à l'adresse suivante : <http://www.french-lessons.com/gallicismes0.html>. Elle est surtout utile parce qu' on y trouve des exemples avec chaque locution.

➤ Il ne faut surtout pas oublier les pages dans le **Dictionnaire libre Wiktionnaire** qui sont consacrées à la phraséologie :

[http://fr.wiktionary.org/wiki/Annexe:Liste d'expressions françaises](http://fr.wiktionary.org/wiki/Annexe:Liste_d%E2%80%99expressions_fran%C3%A7aises);

[http://fr.wiktionary.org/wiki/Catégorie:Idiotismes informels avec démonymes en français](http://fr.wiktionary.org/wiki/Cat%C3%A9gorie:Idiotismes_informels_avec_d%C3%A9monymes_en_fran%C3%A7ais) ;

[http://fr.wiktionary.org/wiki/Catégorie:Expressions en français](http://fr.wiktionary.org/wiki/Cat%C3%A9gorie:Expressions_en_fran%C3%A7ais)

➤ Ni non plus les pages de l'**encyclopédie libre Wikipédia** qui sont consacrées aux idiotismes variés dont les figures sémiologiques proviennent de sources différentes :

[http://fr.wikipedia.org/wiki/Expressions bibliques](http://fr.wikipedia.org/wiki/Expressions_bibliques);

[http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste d'idiotismes animaliers français](http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_d'idiotismes_animaliers_français);

[http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste d'idiotismes botaniques français](http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_d'idiotismes_botaniques_français);

[http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste d'idiotismes chromatiques français](http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_d'idiotismes_chromatiques_français);

[http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste d'idiotismes corporels français](http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_d'idiotismes_corporels_français);

[http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste d'idiotismes français du langage courant](http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_d'idiotismes_français_du_langage_courant);

http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_d%27idiotismes_gastronomiques_fran%C3%A7ais;

http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_d%27idiotismes_num%C3%A9riques_fran%C3%A7ais;

http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_d%27idiotismes_toponymiques_fran%C3%A7ais;

http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_d%27idiotismes_vestimentaires_fran%C3%A7ais.

➤ Dans ce cadre-là nous devons mentionner aussi le site Wikidioms qui abrite des équivalents de locutions dans différentes langues, proposés par des internautes. Ce site se trouve à l'adresse suivante : <http://www.wikidioms.com/>

➤ On peut trouver sur Internet aussi des sites spécialisés dans différents domaines de la phraséologie, dont voici quelques adresses avec, entre parenthèses, leurs spécificités :

http://www.alyon.org/litterature/regles/origine_des_expressions.html (Origine des expressions)

<http://michel.gibergues.pagesperso-orange.fr/locutions/> (Petit dictionnaire des locutions françaises)

<http://www.lebearn.net/locutions.html> (Dialecte béarnais)

<http://www.wetterenoise.be/fr/pain/mots/francais.html> (Locutions avec *pain*)

<http://membres.multimania.fr/clo7/grammaire/corps.htm> (Locutions avec les parties du corps)

<http://farine-saisons.blogspot.com/2007/06/pain-expressions-et-locutions.html> (Locutions avec *pain*)

<http://pourpre.com/langue/expressions.php> (Locutions avec les couleurs)

<http://www.legrenierdebibiane.com/participez/Expressions/animaux.html> (Locutions avec les animaux)

http://french.about.com/od/expressions/French_Expressions.htm (Comparaison avec les expressions anglaises)

<http://www.locutions-espagnolfrancais.fr/index.html> (Locutions espagnoles-françaises)

<http://pagesperso-orange.fr/jeux.lulu%20/html/associat/assolist.htm> (Expressions avec *Comme*)

➤ Les travaux pratiques consacrés aux locutions sont présents aux adresses suivantes :

<http://users.skynet.be/courstoujours/Expressions/Sommaire.htm> (Exercices sur les locutions)

<http://www.bonjourdefrance.com/index/indexexpresidiom.htm> (Un exercice avec 12 expressions accompagnées de dessins humoristiques)

http://www.quia.com/quiz/109287.html?AP_rand=847198630 (Exercices sur les expressions avec le verbe *faire* et ses équivalents en anglais)

<http://w3.gril.univ-tlse2.fr/Equiv.html> (Exercice sur les locutions)

http://www.cle.fr/centre_linguistique-fr-idm-40-n-Expressions_idiomatiques-.html (Exercices)

<http://apprendre.over-blog.fr/10-categorie-10258869.html> (Exercices sur les couleurs et autres)

<http://www.laits.utexas.edu/tex/gr/virr6.html> (Exercices sur les locutions françaises - anglaises)

<http://www.quizz.biz/quizz-145427.html> (Quiz avec les locutions)

<http://www.xtec.es/~ctorrent/expressions1/netquiz.htm> (Dix batteries d'exercices sur les locutions)

<http://pourpre.com/jeux/expressions.php> (Compléter les expressions)

<http://www.tv5.org/TV5Site/jeunesse/quiz-827-15-expressions-avec-les-aliments.htm> (Quiz avec les locutions)

➤ Pour se décontracter après des heures de travail, on peut visiter des sites qui offrent des jeux avec des locutions, comme par exemple :

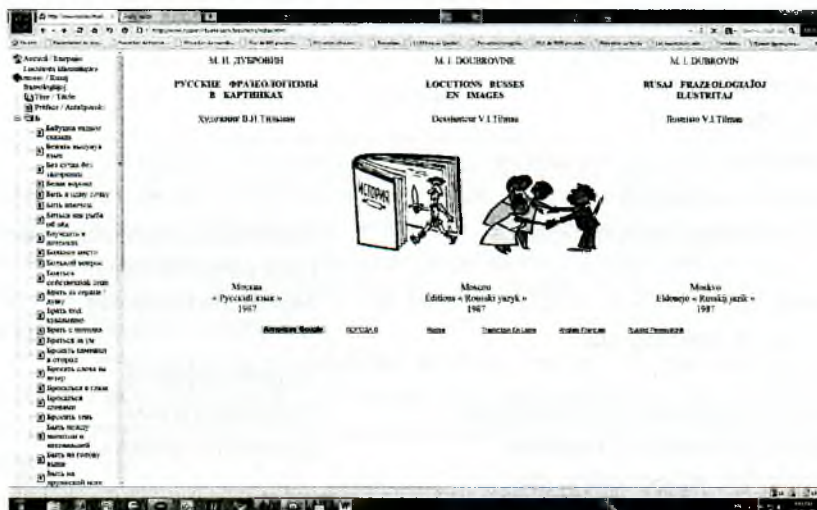
http://www.olf.gouv.qc.ca/ressources/divertissements/qcm1/qcm_20020402.html (Jeu sur les locutions) ;

<http://jeudeloie.free.fr/avance/idiomatique/oie.html> (Jeu avec les expressions idiomatiques)

➤ Il faut mentionner aussi l'équipe internationale de prof. Jean-René Klein de Louvain, Belgique, qui travaille sur Les expressions verbales figées de Belgique - France - Québec - Suisse. Ils ont déjà publié sur internet les expressions qui commencent par la lettre A sur l'adresse suivante: <http://bfqs.fltr.ucl.ac.be/membres.htm>. Voici la première page de ce travail francophone qui est très prometteur :

Entrées "A"	Autres	Structure syntaxique	B F Q S	Exemples	Variantes pour autres langues	Variantes syntaxiques
1. Abandonner le travail	Quitter	N V S, M	• • • •	Quitter son travail	Abandonner le travail	
2. Abandonner le travail pour aller à la messe	Quitter	N V S, M, P, F, Q, S	• • • •	Quitter le travail pour aller à la messe	Abandonner le travail pour aller à la messe	
3. Abandonner le travail pour aller à la messe	Quitter	N V S, M, P, F, Q, S	• • • •	Quitter le travail pour aller à la messe	Abandonner le travail pour aller à la messe	
4. Abandonner le travail	Quitter	N V S, M	• • • •	Quitter le travail	Abandonner le travail	
5. Abandonner le travail	Quitter	N V S, M	• • • •	Quitter le travail	Abandonner le travail	
6. Abandonner le travail	Quitter	N V S, M	• • • •	Quitter le travail	Abandonner le travail	
7. Abandonner le travail	Quitter	N V S, M	• • • •	Quitter le travail	Abandonner le travail	
8. Abandonner le travail	Quitter	N V S, M	• • • •	Quitter le travail	Abandonner le travail	

➤ Parmi les sites plurilingues il faut mentionner le site **Russie virtuelle** où on peut consulter quelque 600 locutions en russe, en français et en espéranto accompagnées d'images humoristiques.

III. MOTEURS DE RECHERCHE

Évidemment les moteurs de recherche peuvent nous aider de différentes façons à trouver les locutions phraséologiques recherchées. Les adresses des dictionnaires et des sites susmentionnés ont été trouvées en grande partie grâce au moteur de recherche Google en français qui se trouve à l'adresse suivante : <http://www.google.fr/>.

Ce qui est d'une importance primordiale lorsqu'on effectue une recherche c'est le choix des concepts à rechercher.

Dans les recherches à faire on peut utiliser les concepts suivants :

EN FRANÇAIS	EN D'AUTRES LANGUES
Phraséologie	Phraseologie
Phraséologie juridique (médicale, aéronautique, culturelle, politique, militaire, sportive, culinaire, potagère etc.)	Phraseology
Phraséographie	
Phraséologie idiomatique (terminologique)	
Dictionnaire phraséologique (de locutions, d'expressions, de gallicismes)	Fraseologia

Expressions (séquences)(figées)	
Expressions populaires	
Expressions coquines (grivoises)	
Expressions animalières	
Expressions humoristiques	
Français idiomatique	
Idiomes (Idiotismes)	
Idiomaticité	
Unités phraséologiques	
Unités (structures) polylexicales	Espressioni polirematiche (una polirematica)
Figements	Multiword lexemes
Innovation phraséologique	
Locutions	Frazem/Фразем
Locutions (expressions) idiomatiques	фразеологизъм
Locutions (expressions) verbales (substantivales, adjectivales, etc.)	фразеологизация
Gallicismes	
Phrasèmes	Фразеологизм
Stérotypes	Фразема
Collocations	Фразеосхема
Clichés	
Équivalent phraséologique	Израз
Traduction phraséologique	

Évidemment les recherches seront plus réussies si on ajoute des mots qui ciblent le domaine des locutions. Par exemple on peut faire des recherches sur : *expressions (ou locutions) françaises, expressions (ou locutions) parisiennes, expressions (ou locutions) argotiques, expressions (ou locutions) familières, locutions (ou expressions avec) "tête" (ou avec un autre mot), locutions (ou expressions) avec les couleurs, locutions (ou expressions) avec les animaux, locutions (ou expressions) avec des noms d'oiseaux, locutions (ou expressions) avec les plantes, locutions (ou expressions) avec les parties du corps ou somatiques, locutions (ou expressions) bibliques, locutions (ou expressions) mythologiques, locutions (expressions) historiques, locutions (expressions) comparatives, locutions (expressions) numériques, locutions (ou expressions ou idiotismes) toponymiques, etc.*

Il ne faut pas oublier le rôle très important des moteurs de recherche en tant que corpus dans lequel on peut vérifier la forme exacte et le contexte environnant d'une locution phraséologique en situation de production ou de traduction.

Звонко НИКОДИНОВСКИ

ЕЛЕКТРОНСКИ РЕСУРСИ ЗА ФРАНЦУСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЈА

(Резиме)

Секој студент (и иден професор), професор, преведувач има потреба во својот професионален живот да се служи со фразеологијата и тоа во двојна улога : најпрвин како човек кој се соочува секојдневно со меморизираниите единици на јазикот и кој мора да ги употребува а потоа и како иследуваач кој мора да ги проучува тие структури за да ги објасни и предочи што е можно подобро.

Во статијата се разгледува втората страна на посочената улога. Имено, на фразеологијата ѝ се приоѓа од гледна точка на корисник кој треба што поуспешно да ја совлада за да може и да ја употребува што подобро.

Електронските ресурси за француската фразеологија се групирани во три групи : 1. Електронски речници на интернет 2. Сајтови и 3. Пребарувачи.

Меѓу електронските речници посебно се обработуваат Трезорот на францускиот јазик на Интернет, речникот Ларус, речникот Литре.

Меѓу сајтовите се наведуваат разни специјализирани сајтови како и познатите сајтови кои содржат одредени фразеолошки ресурси : сајтот на ТВ 5, сајтовите на Википедија како и на Викиречникот.

Од пребарувачите се наведува Гугл и се даваат сугестии за пребарување на одредени поими поврзани со фразеологијата.

Елена ОНЧЕВСКА

АНГЛИСКИ КАКО СТРАНСКИ ЈАЗИК НИЗ РАБОТА ВО ГРУПИ: „НЕВИДЛИВИ“ АСПЕКТИ ВО ЛЕКТОРСКАТА НАСТАВА

*„Усѣхотѣ во наставата зависи
ѣомалку од материјалитѣ, техничкитѣ и лингвистичкитѣ анализи,
оѣколку од тоа што се случува во и ѣомеѣу луѓето во училищата.“
(Сѣевик, 1980)*

Аѣспиракѣ

Во оваа статија теоретски ќе се осврнам на афективните и останатите когнитивни придобивки од организирање на лекторската настава по англиски како странски јазик во мали групи во рамките на големата студентска група. Освен што ќе ги посочам причините за создавање ваков вид поволна афективна клима во училиницата, ќе ги разгледам и потенцијалните ризици од овој тип наставни интервенции. Теоријата ќе ја „преиспитам“ низ моето практично прилагодување на основните теоретски постулати поврзани со динамиката на односите во студентските групи во мојот локален лекторски контекст. Ќе се обидам да покажам дека евентуалните „турбуленции“ во организирањето работа во групи паѓаат во сенка на сите позитивни ефекти за развојот на студентите како целосни личности – во интелектуална, но и во емотивна и општествена смисла.

Вовед

Моите скорешни академски искуства (како наставник и како студент) поттикнаа особен интерес за област која отсекогаш ме провоцирала – афективната компонента (т.е. чувствата и емоциите) во секој вид учење, па и во изучувањето странски јазик. Во дефинициите за афект, оваа компонента на учењето не е претставена како спротиставена на когницијата; напротив, на афектот и когницијата сѣ повеќе се гледа како на комплементарни елементи во учењето (Арнолд и Браун, 1999). Дама-сио (1994) дури оди дотаму што тврди дека афективните елементи се цен-

трален дел од когницијата и дека нивното отсуство може да го компромитира човековиот рационален капацитет. Литературата исто така предупредува дека игнорирањето на афективните варијабли во наставата може несвесно да придонесе за појава на афективни фактори што би можеле да го загрозат учењето (Дефо, 1994), како на пример: страв, инхибиција, проблеми со самодовербата и мотивацијата. Стевик (1980) зборува за афективните варијабли во училиницата како за многу важни, но „невидливи“ аспекти во наставата. Навистина, тие не се секогаш очигледни, искажливи, ниту мерливи.

Според хуманистичките начела, во чиј фокус се афективните варијабли во учењето, училиницата треба да претставува место на соживот на информација и (лична) формација (Арнолд, 1998), т.е. образување на личноста во целата нејзина (интелектуална, емотивна и општествена) полнота. Наставата, во оваа смисла, сè помалку е „предавање“ (знаење), а сè повеќе – „посредство“, т.е. создавање поволни услови за образовна надградба. Еден од начините за создавање поволна афективна клима во наставата по англиски како странски јазик е градење солидна јазична група како извор на припадност за студентите, и следствено, поддршка и мотивација.

Имав среќа не само да читам за важноста и принципите на градење компактни студентски групи, туку и да присуствувам на курс кој во целост ја сведочеше теоријата за градењето и одржувањето на тие групи. Се работеше за курс при Факултетот за образование на Универзитетот во Лидз, Велика Британија, а неговата цел беше да ја трасира надградбата на идните обучувачи на наставници по англиски јазик. Курсот се состоеше од шест тричасовни сесии, од кои првата и последната (значи две од вкупно шест) беа речиси целосно ориентирани кон формирање, односно расформирање на групата студенти. Со оглед на тоа што имав особена почит за професорката што го водеше курсот, бев сигурна дека оваа чудно-пропорционална распределба на времето не беше случајна. Решив дека морам да ја „заситам“ мојата љубопитност во врска со овој начин на создавање поволна афективна атмосфера на час преку темелно истражување на, тогаш за мене, новиот наставен „терен“ наречен динамика на односите во група.

Студентски групи – дефиниција и придобивки

Терминот „група“ во оваа статија ќе биде дефиниран според Ехерман и Дорни (1998) како збир на студенти кои:

- имаат заедничка цел во подолг временски период (барем еден семестар)
- комуницираат меѓу себе, во и/или вон групата

- се сметаат за посебна целина и покажуваат степен на посветеност кон групата
- развиле „внатрешна структура“, т.е. принципи на влез и излез од групата, групни норми, стабилни релации меѓу членовите, извесна хиерархија, улоги во групата, итн.
- преземаат одговорност како целина за постапките на нејзините поединечни членови.

Оваа дефиниција за група одговара во целост на студентските групи од мојата лекторска реалност, но и на евентуалните подгрупи што, за потребите на наставата, можат да се организираат во рамките на големата студентска група.

Литературата во голема мера е едногласна во поглед на придобивките од инвестирање време и труд во динамиката на односите во групата. Дорние и Марфи (2003) нудат резиме на овие ставови:

- процесите во групата во голема мера ја определуваат климата во училиницата и имаат влијание врз квалитетот и брзината на усвојувањето
- групата често претставува извор на припадност за студентите, и следствено, поддршка и мотивација, со што учењето станува помалку осамен процес
- групата располага со поголеми капацитети од било кој од нејзините индивидуални членови, или како што вели Браун (2000), кога доволно ќе ни значи она што го работиме и луѓето со кои соработуваме, попосветено ќе работиме за нашите групи отколку за самите себе.

Динамиката на односите меѓу припадниците на групата, која Херон (1989) ја нарекува и „емоционална динамика“, полека го напушта статусот на „сива зона“ во наставата и привлекува сè поголем истражувачки интерес. Стевик (1980), исто така тврди дека успехот во совладувањето на наставните содржини не зависи толку од наставните материјали или техники, колку од она што се случува во и помеѓу личностите што ја чинат групата. На ова се надоврзува Сениор (2002) со ставот дека наставните задачи треба да бидат дизајнирани така што ќе ги „покријат“ наставните, но и општествените потреби на студентите.

Фази во „животот“ на една група

Наставникот кој има намера да работи со подгрупи во рамките на големата студентска група треба да биде свесен за четирите главни фази во „животот“ на една група (Дорние и Малдерез, 1999):

1. формативна фаза – се карактеризира со силен фокус на запознавање на членовите, учтивост меѓу себе и кон наставникот, градење групни норми, формирање групен идентитет, итн.
2. преодна фаза – се карактеризира со конфликт: членовите на групата се чувствуваат слободни да ја изразат сопствената индивидуалност, и тоа често низ бунт кон лидерот на малата група и/или наставникот, несогласување околу поделбата на улогите, итн.
3. ефективна фаза – се карактеризира со веќе поделени улоги, соработка и ориентираност кон задачата, а целата емоционална енергија е насочена кон сработување на задачата (не кон меѓусебни несогласувања)
4. завршна фаза – се карактеризира со ретроспекција и (само)оценување на процесот на учење, поврзување на дотогашната работа на групата со идни можности за надоградба, итн.

Важно е да се напомене дека сите четири фази се *нормален* дел од развојот на секоја група. Спремноста на наставникот да се справи со нив се очекува да ја амортизира турбулентноста на процесот на работа во групи. Конфликтот навестен во преодната фаза се смета за неопходен и корисен, бидејќи ја става на тест и ја зацврстува групата. Заради конфликтните фази кои наставникот треба да ги допушти и менаџира, Џонсон (1999) се осврнува на наставникот како „справувач со конфликти“.

Во оваа статија ќе се задржам на првите две фази од постоењето на групата и низ теоретска призма ќе се осврнам на практичните импликации од градењето солидна студентска група со поволна афективна клима за изучување на англискиот јазик.

Формативна фаза и конфликт

Формативната фаза, иако може да биде возбудлива заради запознавањето со другите членови на групата и со наставникот, често се случува да биде извор на вознемиреност. Дорние и Марфи (2003) наведуваат неколку непријатни чувства што можат да се појават во оваа фаза:

- несигурност и страв дека студентот нема да биде прифатен како член
- несигурност во сопствената јазична компетенција и инхибиција за употреба на јазикот на час
- пригушен личен идентитет (групата бара редефинирање на идентитетот на студентите, во смисла на градење „паралелен“ идентитет како член на групата)

- чувство на збунетост заради нејасните очекувања на групата од поединецот

и предлагаат стратегии со кои непријатноста може да ублажи, а возбудата да се подвлече:

- активности за запознавање (учење имиња, дознавање интересни факти за другите, итн.)
- активности што овозможуваат раздвижување на студентите низ училиницата и распоред за седење што овозможува лесна интеракција
- анализа на потребите, желбите и очекувањата на студентите
- активности што повикуваат на заеднички напор за да се совлада некој проблем
- активности што го јакнат натпреварувачкиот дух (меѓу подгрупите во рамките на големата група)
- активности што кулминираат со чувство на постигнување и исполнетост
- повремено менување на групите
- активности надвор од часот
- создавање симболи на групата (на пр.: слоган, грб, име на групата, итн.)
- пишување групен весник/списание

Се очекува употребата на овие стратегии да вроди со подобрена групна кохезија, која најчесто значи добра комуникација меѓу членовите на групата. Сепак, добрите односи во групата на членовите им даваат слобода да ги искажуваат сопствените ставови, што со себе носи и зголемена можност за конфликт (Јалом, 1995). Групната кохезија, значи, не смее по секоја цена да се поистоветува со групна хармонија.

Конфликтот, од своја страна, има многу интересни толкувања во литературата. Џонсон (1999) тврди дека конфликтот е неопходен и корисен и е знак дека групата успешно се развива. Дорние и Марфи (2003) сметаат дека конфликтот може да биде корисен во смисла на:

- зголемување на посветеноста на студентите (конфликтот често е знак дека на учесниците во конфликтот работата и/или групата им значи)
- подобрување на групната кохезија (предизвикувањето на стабилноста на меѓусебните лични релации може да доведе до подлабока лична поврзаност)
- зголемување на групната продуктивност (конфликтот често провоцира критичко мислење)
- функционирање како „вентил“ за негативната енергија.

Имајќи ги предвид позитивните влијанија на конфликтот во рамките на групата, може да се заклучи дека конфликтот треба да биде добредојден во училиницата бидејќи е знак за развој на групата и за него треба да се разговара. Секој обид тој да се потисне може да го забави/оневозможи понатамошниот развој на групата.

Формирање мали групи во рамките на лекторската настава

Одушевена од потенцијалните придобивки од работата на динамиката на односите во студентските групи и свесна за ризиците за кои предупредува литературата, а со цел да им го збогатим образовното искуство на студентите што посетуваа настава по Современ англиски јазик (САЈ), во текот на академската 2009/10 година решив да воведам работа во групи како редовен дел од мојата лекторска настава. Ова беше обид и да се соочам со помалку видливите или „невидливите“ аспекти во наставата со моите две лекторски групи.

Наместо вовед за наставната интервенција што ја планирав, организирав дискусија со студентите, кои формираа мали групи (од 4 до 6 членови) по нивен избор. Во рамките на малите групи, студентите заземаа став на следните теми:

- *Што за вас претставува добра и лоша студентска група?*
- *Што може да ви понуди добра студентска група?*
- *Што можете вие да ѝ понудите на групата?*
- *Што можеби ќе мора да жртвувате додека работите во група?*

По исцрпната размена на идеи и потенцијални придобивки (но и ризици) од работата во групи, полака почнав да го воведувам овој начин на работа во мојата лекторска практика. Се трудев барем еднаш неделно да подготвам активност што би се работела во група, за студентите постепено да се навикнат. По некое време, решив да ги сменам групите од неколку причини:

- студентите да бидат изложени на соработка со различни личности/стилови на работа/јазични компетенции – оваа интервенција претставува одраз на вистинскиот живот, кога студентите не секогаш ќе можат да си ги изберат соработниците (на пример, во нивниот иден работен контекст)
- да се избегне создавање на некритични групи – феномен што е забележан во литературата, а што се јавува кога во малите групи лојалноста сосема ќе ја засени критичноста, на пример заради авторитетот на најдоминантниот член во групата (Вилсон, 2002).

Овој потег не помина без турбуленции. Од редовните пишани коментари на студентите за лекторските часови дознав дека некои студенти беа навикнати да работат со нивните лични пријатели од групата и секаква интервенција во ова „поле на комфор“ за нив се чинеше како некој вид закана. Ги замолив да го прокоментираат менувањето на групите во стандардниот пишан (и анонимен) формат, употребувајќи го англискиот јазик.

Ова мини-истражување на атмосферата во моите две лекторски групи покажа околу 20% резервирани ставови во поглед на менувањето на групите. Следи избор од неколку ставови на студенти кои не се одушевени од повремените групни активности и/или промената на групите. За потребите на статијава, коментарите се преведени на македонски јазик, а заради заштита на идентитетот на студентите, нивните имиња се изменети.

„Новата жруѝа не ми е многу интересна (подобро ми беше во претходната жруѝа). Не ми се допаѓа тоа што членовите на новата жруѝа се пасивни и нерасположени за соработка. Сепак, мора да се навикнеме на која било жруѝа во која пристаѓаме.“ (Ведрана)

„Работата во жруѝи повторно е здодевна. Индивидуалната работа или работата во парови е најдобриот начин да се научи нешто, иако така може и да не научиме многу нови техники на учење.“ (Лука)

„Не сум обожавател на работа во жруѝи, но морам да кажам дека некои работи се сменува во нашата жруѝа. Повеќе луѓе земаат учество во активностите и баш ми е драго заради тоа. Би предложил повеќе вакви промени во иднина.“ (Марко)

Интересно е што во сите три ставови негативноста кон концептот групна работа по САЈ е „зачинета“ со позитивност. Ведрана смета дека треба да вложи напор за да се навикне на групата (а можеби, со своето влијание и да ја измени атмосферата во неа), Лука е свесен дека е поштеден од еден вид учење (во случајов, учење на техники на учење), а Марко е пријатно изненаден од работата во неговата нова група (искуство што можеби ќе го поттикне да ги преиспита неговите минати ставови во врска со групната работа).

Остатокот од коментарите на студентите во врска со групните активности беа позитивни:

„Нашата нова жруѝа е интересна. Драго ми е што ги земавме предвид нашите минати коментари и ги сменивме жруѝите.“ (Косјагин)

„Порано не ми се дојдааѓаше работата во жрупи, но сега ми се дојдаа. Позабавно е и постојатнуваме подобри резултати кога сите учествуваат. Добро е што жрупиите се сменија – мислам дека тоа треба да продолжи.“ (Илија)

„Нависока сум среќна во мојата нова жрупа. Мислам дека бев прилично пасивна во преходната.“ (Мимоза)

„Материјалот полесно се „прецвакува“ кога ти е интересно додека учиш.“ (Сандра)

„Мислам дека кога работиме во жрупи формираме различни и појамејни сџавови.“ (Ива)

„Работата во жрупи ми се дојдаа. Не се согласувам со студентите што велат дека менувањето жрупи не разделува. Мислам дека е личен избор дали ќе имаш пријатели и од другите жрупи или не.“ (Ава)

„Работата во жрупи многу ни помага да ги развиеме нашите комуникациски вештини.“ (Сашка)

„Работата во жрупи секогаш е предизвик – не е лесно да работиш со други луѓе.“ (Иван)

„Ова е дефинитивно најдобриот начин да се постигнат солидни резултати и да се подобри нашето знаење. Благодарение на луѓето во мојата жрупа многу учам.“ (Ацо)

„Некогаш се сраиме да зборуваме пред целиот клас, но во жрупа од 4 или 5 студенти се чувствуваме посиљурно да го изразиме нашиот сџав.“ (Матеј)

На Костадин, Илија и Мимоза им се допаѓа мешањето на групите. Студентите, всушност, сами ја предложија стратегијата на промена на групите уште пред јас да им го соопштам мојот план за работа, така што им беше драго што нивниот предлог доживуваше реализација. Во сите три случаи се забележува промена на расположението на студентите – Мимоза дури пријавува дека минатата група влијаела на неа така што ја направила (по)пасивна. Сандра го спомнува елементот на забава како катализатор на нејзиното ефективно учење. Ива се согласува дека повеќе глави мислат подобро од една. Ава, Сашка, Иван и Ацо ги издвојуваат потенцијалните комуникациски придобивки од работата во групи. Ава не смета дека промената на групи е закана по пријателствата на поединци, а

Ако смета дека неговата група го подобрува квалитетот на неговото учење. На крај, Матеј ги издвојува афективните придобивки од работа во мали групи, кои можат да креираат услови за своевиден премин кон „генерална проба“ за настап пред целиот клас.

Палетата на коментари на студентите ја отчукав во посебен документ и го приложив како содржина во рамките на групниот весник што го подготвувал еднаш месечно, а кој содржеше трудови што студентите ги создаваа на час или надвор од него. Сите имаа прилика да ги прочитаат поделените ставови на нивните колеги на тема промена на групите. Освен што читаа автентичен текст на англиски јазик на тема што лично ги засегае, студентите исто така практикуваа критичко мислење низ употреба на целниот странски јазик: нивните ставови ги изразуваа во дискусијата која произлезе од нивните коментари, а беше организирана на час. Во дискусијата учествував и јас, а приликата ја искористив за уште еднаш да им објаснам зошто практикуваме работа во групи: не за да загрозиме нечији пријателства, туку за подобро да ги подготвиме сите студенти за општествената реалност што ги чека (а која повикува на соработка, колку и поединецот да си ја почитува својата индивидуалност). Исто така, промената на групата ја намалува можноста за развој на некритичност заради почитта кон доминантните членови на групата. Во дискусијата се осврнавме и на придобивките поврзани со јазичната компетенција и поволната афективна клима што добрата група умее да ја создаде.

Неколку месеци подоцна, откако студентите се навикнаа на новиот начин на работа и на повремените промени на групите, тие имаа слична прилика да искоментираат на содржините на курсот по САЈ. Бев изненадена кога сите студенти присутни на тој час забележија позитивни коментари. Најинтересни ми беа коментарите на студентите на кои идејата првично им пречеше:

„Работијата во групи сега е интересна. Не ми се дојдаше на почестокој, но сега разменувам ставови и знаење со групите, не само со моите најблиски пријатели.“

Заклучок

Во оваа статија се обидов да резимирам дел од теоријата на тема динамика на односите во студентските групи и да ја преиспитам низ практична адаптација на нејзините клучни премиси во мојот локален лекторски контекст. Секако, опсегот на примена на целните стратегии може да се прошири, бидејќи тие лесно можат да се прилагодат на секој вид учење (не само странски јазик) и на секој формат на настава (не само лекторска). Со практичната адаптација на некои стратегии во мојот

контекст се обидов да покажам дека и покрај бројните ризици и потенцијалот за конфликт кој групата инхерентно го содржи, сепак претежуваат позитивните ефекти за развојот на студентите како целосни личности (во интелектуална, но и во емотивна и општествена смисла), кои целосно го оправдуваат дополнителното време и напор што ваквите активности го бараат од наставникот.

Статијата ја заокружувам со големата верба (во голема мера потхранета од личното искуство со овој тип активности, од позиција на наставник, но и на студент) дека посредувањето на наставникот за оптимална групна динамика има потенцијал сериозно да го подобри, ако не и целосно да го преобрази, квалитетот на наставата. Овој тип на активности се очекува да им помогне на студентите полесно да го направат преминот од зависност од наставникот, преку меѓузависност, до автономија (Крендал во Арнолд, 1999) – што би требало да е целта на секое образование.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Arnold, J. (1998) *Towards More Humanistic English Teaching*, *ELT J*, 52(3), 235-242

Arnold, J. and Brown, D. (1999) "A map of the terrain" in Arnold, J. (ed) *Affect in Language Learning*, Cambridge: Cambridge University Press

Brown, R. (2000) *Group Processes: Dynamics Within and Between Groups*, Oxford: Blackwell

Damasio, A. (1994) *Descartes' Error: Emotion, Reason and the Human Brain*, New York: Avon

Dörnyei, Z. and Murphey, T. (2003) *Group Dynamics in the Language Classroom*, Cambridge: Cambridge University Press

Dörnyei, Z. and Malderez, A. (1999) "Group dynamics in foreign language learning and teaching" in Arnold, J. (ed) *Affect in Language Learning*, Cambridge: Cambridge University Press

Dufeu, B. (1994) *Teaching Myself*, Oxford: Oxford University Press

Ehrman, M. E. and Dörnyei, Z. (1998) *Interpersonal Dynamics in Second Language Education: The Visible and Invisible Classroom*, Thousand Oaks, CA: Sage

Heron, J. (1989) *The Facilitator's Handbook*, London: Kogan Page

Johnson, K. E. (1999) *Understanding Language Teaching: Reasoning in Action*, Canada: Heinle and Heinle Publishers

Senior, R. (2002) "A class-centred approach to language teaching", *ELT Journal*, 56, 397-403

Stevick, E. W. (1980) *Teaching Languages: A Way and Ways*, Rowley: Newbury House

Wilson, G. L. (2002) *Groups in Context: Leadership and Participation in Small Groups*, Boston, MA: McGraw-Hill

Yalom, I. (1995) *The Theory and Practice of Group Psychotherapy*, New York: Basic

(Abstract)

This article reviews the affective and other cognitive effects of organising small group work within the bigger student groups in the EFL class. Apart from discussing the reasons for creating this type of positive affective climate in the classroom, I will also identify the potential risks inherent in this kind of teaching interventions. I will appraise the theory through my practical adaptation of the basic student group dynamics premises in my local EFL context. I will attempt to show that the potential “turbulence” which can ensue from organising group work in class can easily be outweighed by all the positive effects such activities can have on the development of the students into whole persons, in an intellectual, emotional and social sense.

Силвана СИМОСКА

КОН МАКЕДОНСКИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ НА ГЕРМАНСКИТЕ СЛОЖЕНИ ИМЕНКИ СО ПРИДАВКА КАКО ПРВ ЧЛЕН¹

Кога ќе се земе предвид огромната застапеност на сложени именки во речникот на германскиот јазик - кои претставуваат приближно две третини од вкупниот расположив лексички потенцијал (сп. DWB 4 (1991, 3) – и релативно малиот број соодветни зборообразувачки формации во македонскиот јазик станува јасно дека дивергенцијата во однос на сложенките² во двата јазика евоцира македонски еквиваленти на алтернативно јазично рамниште. Во интерес на целисходноста на овој прилог се наметнува селекција на германскиот макро-корпус сложени именки³. Како посебно интересни конструкции за контрастивно проучување со македонскиот јазик го издвојуваме германскиот мини-корпус сложени именки со придавка како прв член (A+N), кои ни служи како изворен корпус (L1). Целта на овој прилог е - изнаоѓањето македонски еквиваленти на германскиот композициски зборообразувачки модел ‘придавка + именка’ (A+N). Поставената задача сметаме може најдобро да се “реши” преку семантичките обрасци кои ги репрезентира овој модел во германскиот јазик.

Се работи за зборообразувачки модел, кој врз основа на вклучените категории се супкласифицира во групата детерминативни сложени именки, т.е. модел кој располага со надреден и подреден член. Кај германските детерминативни сложени именки надредениот член е по правило десниот член на конструкцијата, т.е. глава (англ. head) на конструкцијата. Семантичката доминација на деснолоцираната морфолошка глава на сложената именка се потврдува и со фактот што е таа елементот што семантички се модифицира. Додека првиот член - во овој конкретен случај придавката - е во улога на модификатор. Како посебна семантичка група детерминативни сложени именки кај моделот A+N се издвојуваат егзоцен-

тричните сложени именки, за кои поради нивната семантичка специфика ќе стане посебно збор.

Нашата семантичка интерпретација на сложени именки се заснова врз предикатско-аргументски структури (сп. Motsch 1995). Конституентите на сложен збор можат да бидат предикати или аргументи, односно адјункти. Исто така можно е - како првиот така и вториот член - да се аргументи, односно адјункти на нерепрезентиран предикат. Тоа е случај кај повеќето сложени именки од типот N+N. Првиот член на лексикализираните сложени германски именки го сочинуваат категориите именка (Universitätsprofessor), придавка (Vollmond), глагол (Wartezimmer) и предлог (Vorwort).

Семантичките обрасци за сложени именки содржат најмалку две варијабилни во кои се внесуваат лексички единици. Покрај семантичките обрасци потребно е да се внимава исто така и на фонолошко-морфолошките услови кои се од дополнителен, односно од рестриктивен карактер сп. Моч (Motsch 2004)

Сложената именка во чиј конститутивен состав влегува придавка и именка можеби е поради привидната блискост со изоморфни синтаксички конструкции една од најзагонетните комплексни конструкции.

Покрај тоа што навистина поголем дел на овој вид сложени именки се карактеризира со

1. **атрибутивна интерпретација** на придавката кон именката и може да ни послужи како основен еквивалент во македонскиот јазик -

семантичка репрезентација:

[A & N] (r)

„референтите се N проширени за карактеристиката A“

на пр., *Süßwasser* ‚süßes Wasser‘, мак. ‚слатка вода‘; *Weißbrot* ‚weißes Brot‘, мак. ‚бел леб‘, *Schwarzbrot* ‚schwarzes Brot‘, мак. ‚црн леб‘; *Buntwäsche* ‚bunte Wäsche‘, мак. ‚шарени алишта‘; *Vollmond* ‚voller Mond‘, мак. ‚полна месечина‘; *Altpapier* ‚altes Papier‘, мак. ‚стара хартија‘; *Idealfall* ‚idealer Fall‘, мак. ‚идеален случај‘, *Zirkularbrief* ‚zirkularer Brief‘, мак. ‚циркуларно писмо‘ и др. — изоморфните синтаксички конструкции се разликуваат во однос на својата семан-

¹ Прилогот претставува актуализирана верзија на мојот реферат на Македонско-германската научна конференција во Охрид во 2000 година, кој не беше досега публикуван.

² Сп. Шокларова-Љоровска (1980).

³ Сп. Симоска (1997а, б).

тичка интерпретација. Придавка употребена во синтаксичка група може да има рестриктивна и апозитивна функција⁴, додека придавката во сложената именка има само рестриктивна функција. Значењето на придавката станува концептуален дел на предикативниот комплекс на именката. Едноставниот факт што покрај сложените именки со придавка како прв член во германскиот јазик постојат помалку или повеќе еквивалентни синтаксички групи е индикатор за нивната дивергентност.

Сложената именка за разлика од синтаксичката група означува класа на одредени денотати, кои располагаат со заеднични карактеристики. Синтаксичките конструкции имаат партикуларна, односно генерализирачка функција. Референцијалната разлика помеѓу синтаксичката група и сложената именка ќе ја прикажеме врз примерите *kleines Kind* и *Kleinkind*. Во реченицата

Ein kleines Kind spielt Fußball.
Едно мало деџе игра фудбал.

Имаме партикуларна употреба на *Kind/деџе*. На еден примерок од класата на *деџа/Kinder* се додава во определена ситуација епитетот *klein/мал*. Во реченицата

Kleine Kinder brauchen Schlaf.
На малиџе деџа им е џоробен сон.

имаме генерализирачка употреба на *Kind/деџе*. Сите денотати на *Kinder/деџа* на коишто може да им се припише атрибутот 'мал' спаѓаат во оваа класа. Се означува *ad hoc* создадена супкласа на деџа,

⁴ Bei der restriktiven Interpretation des Bezugs von Adjektiven auf Nomen in Nominalphrasen (klassifizierende Adjektive) wird der Referenzbereich des Bezugsnomens eingeschränkt. Bei der appositiven Interpretation (deskriptive Adjektive) wird dagegen der Referenzbereich des Bezugswortes nicht eingeschränkt. Von **appositiver Verwendung** spricht man, wenn das zu einer Nominalphrase gehörende Adjektiv dem Nomen nachgestellt ist. In diesem Fall wird es nicht flektiert: (*Sein Geschmack_N ausserlesen_{Adv}*)_{NP} *hinderte ihn an einer zu schnellen Entscheidung*. Von **adjunktiver Verwendung** (Adjektivadverb Helbig/Buscha) sprechen wir, wenn das Adjektiv in die Verbalphrase eines Satzes integriert ist: ((*Die Schauspieler*)_{NP} (*verlassen_V schnell_A die Bühne*)_{VP}) *Satz*. In den meisten Grammatiken werden **lexikalische Modifikatoren**, die attributiv, appositiv und prädikativ verwendet werden können, als Adjektive klassifiziert, Modifikatoren, die adjunktiv und adjunktivmodifizierend verwendbar sind, als Adverbien. Als Adverbien werden darüber hinaus auch Wörter klassifiziert, die Sätze modifizieren: (vermutlich_{Adv} (*hat er sich verletzt*)_{Satz'})_{Satz})

(Сп. Lexikologie. Lexikology. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen. An international handbook on the nature and structure of words and vocabularies, 2005, 597-604)

во која не се прецизира возраста. И 12-годишни мали деца можат да се вбројат во таа класа. Но, со реченицата

Kleinkinder brauchen viel Schlaf.

На малиите деца од 3 до 6-годишна возраст им е потребен многу сон.

веќе со самата лексикализација се дефинира конвенционализирана класа на деца. Придавката 'klein' има специјализирано, односно рестриктивно значење и дефинира точно определена годишна возраст (3 до 6 години). Односот на лексикализираната сложената именка со придавка која означува димензија, во споредба со изоморфната синтаксичката група може да се опише според логични критериуми како парцијална инклузија, бидејќи секое *Kleinkind* е истовремено и *kleines Kind*, но оваа формула е иреверзибилна - не секое *kleines Kind* е и *Kleinkind*. Ист е случајот со *Großstadt* кој се дефинира како 'град со повеќе од 100.000 жители' (Wahrig), *Großbetrieb* 'претпријатие со повеќе од 1000 вработени' (Wahrig), *Hochhaus* 'висококатница со повеќе од шест катови', *Doppelbrief* не *,дупло писмо' туку 'писмо што тежи над 20 гр. (и следствено дополнително се наплаќа)', *Altbau* 'стара градба, која е изградена пред 1.12.1949 година', *Kleinbus* 'автобус за 6 до 8 лица', *Kurzweile* 'краток бран во домет од 12 до 50 м' *Schmalfilm* 'филм од 16 мм ширина', *Starkbier* 'пиво со екстракт од над 12%', *Tiefsee* 'море со над 200 м длабочина' итн.

Овој вид на интерпретација со идиосинкратичен додаток е типичен за стручната терминологија. Универбизацијата кај стручните термини претставува всушност висококомпримирана семантичката содржина, која е позната само на определен круг стручњаци. Дури ни родениот говорител не е секогаш свесен за семантичната специфика на овие конструкции, па се служи со лаички интерпретamenti. Вилемс (Willems 1990, 60) открива ваков случај кај познатиот германски писател Томас Ман (Thomas Mann): "Halle war, wenn auch keine Großstadt, so doch eine große Stadt von mehr als zweihunderttausend Einwohnern ..." 'Хале - не дека беше велеград, но беше голем град со над 200.000 жители ...' (превод: С.С.). За разграничување на *Großstadt* од *große Stadt* во преводот ги користиме дивергентните еквиваленти *велеград* и *голем град*.

Зависно од спецификата на текстот во којшто се појавуваат овие сложени именки треба да се разликува стручен и лаички

превод.⁵ Во стручниот текст ќе мора да се додаде идиосинкратичната карактеристика на овие конструкции, додека во нестручниот текст може да се употреби соодветната синтаксичка група со цел да не се преоптовари преводот.

Придавката во овие конструкции не само што може да има идиосинкратичен карактер туку исто така и метафоричен. Интересен е податокот што при усвојувањето на еквивалентите во македонскиот јазик, една иста приставка се пренесува со различни синтаксички конструкции, односно со деривациска формација, сп. придавката *schwarz* во следниве примери:

со атрибуција: *Schwarmarkt* – ,црн пазар‘

Фраза: *Schwarzarbeit* – ,работење на црно‘

изведеница: *Schwarzhandel* – ,шверц‘

И придавките *dunkel* и *grau* предизвикуваат слични конотации како придавката *schwarz*, кои се лоцирани во семантичкото поле на илегалитетот, криминалитетот итн. *Graumarkt* ,сив пазар‘ – ,нецелосно легален пазар, но не и забранет‘, *Dunkelzone* / *Grauzone* ,сива зона, односно област вон општествена контрола‘.

Кај атрибутивниот семантички образец со значително помала фреквенција се среќаваат и изведеници како еквиваленти во македонскиот јазик, на пр., *Buntstift* – боица, *Großmutter* – баба, *Großvater* – дедо итн.

Содржината на сложените именки со приставка како прв член (A+N) се сведува на вкупно четири семантички обрасци, кои можат да послужат како базични интерпретаменти за декодирање на македонските еквиваленти. Покрај погоре претставениот основен, односно најфреквентен атрибутивен образец ги разликуваме следниве обрасци:

2. **адјунктивна интерпретација**: придавката модифицира имплицитен вербален предикат.

Семантичка репрезентација:

[N&A (VERB (N))] (r)

,референти се N кои делуваат, се одвиваат на начинот како A‘

⁵ Вилемс (Willems 1990,60) разликува интерпретација со разговорен карактер и службена варијанта.

Во рамките на овој интерпретациски образец може да се приведат следниве примери: *Aktivurlaub* ‚Urlaub, in dem man sich aktiv verhält‘ – мак. ‚акѿивен одмор‘; *Direktimport* ‚Import, der direkt bezogen wird‘ – мак. ‚дирекѿен увоз‘; *Abwärtstrend* ‚Entwicklung, die abwärts führt‘ – мак. ‚надолен ѿренд‘; *Schnellzug* ‚Zug, der schnell fährt‘ – мак. ‚брз воз‘ итн. Иако адјунктивната употреба на придавката не е во директен однос со именката преводните еквиваленти во македонскиот јазик се соодветни синтаксички групи. Овој податок говори за потенцијалната адјунктивна интерпретација и на македонската придавка во синтаксичката група.

3. При **каузативна интерпретација** се референтите N и предизвикуваат живи суштества да ја прифатат карактеристиката на A.

Семантичка репрезентација:

[N & CAUS (N, WIRD (LEBEWESEN, A))] (r)

референти се N и предизвикуваат живи суштества да ја прифатат карактеристиката на A

на пр., *Gesundbrunnen* / *Jungbrunnen* ‚бунар чија вода го прави човекот здрав/млад‘, мак. ‚бунар на младоста‘; *Gesundfutter* ‚храна што го прави консументот (бебиња, добитик) здрав‘, мак. ‚здрава храна‘; *Schlankmahlzeit* ‚оброк што го прави човекот виток/танок/шланк‘, мак. ‚оброк за слабеење‘; *Vital-Therapie* ‚терапија што го прави човекот витален‘, мак. ‚витална терапија‘; *Gelbsucht* ‚зависност / болест што го прави човекот жолт‘, мак. *жолѿиѿица*; *Magersucht* ‚зависност / болест што го прави човекот мршав‘, мак. *анорексија*; *Weißsucht* ‚зависност / болест што го прави човекот бел‘, мак. *Албинизам* итн. Доколку не се работи за стручни термини, како што се *Magersucht*, *Gelbsucht*, *Weißsucht* итн., кои всушност претставуваат германски соодветниците на меѓународните стручно-медицински термини *Anorexia*, *Ikterus*, *Albinismus* итн., па следствено се пренесуваат во македонскиот со соодветни латински термини, овој образец може во своите македонски еквиваленти да бара дополнителна интерполација на пациенсот и дејството. Соодветната синтаксичка група може, но не е задолжително експлицитна за отсликување на содржината.

4. **Индиректна интерпретација** на придавката во однос на именката имаме на пр., кај *Feinbäckerei*, каде што *fein* не се однесува директно на *Bäckerei*, туку придавката е предикат на

аргументско место Y, коешто не се појавува на површината. Всушност се работи за редуцирани конструкции кај кои е изоставен аргументот. *Feinbäckerei* би требало да биде *Fein(backwaren)bäckerei*, бидејќи не е пекарата фина, туку печивото што се произведува во неа.

Формулата за *Feinbäckerei* е

BACKEN (X, FEIN (Y))) Y = Backwaren (печиво).

Овој семантички образец бара исклучително интерполација на елиминираниот аргумент во преводниот еквивалент. Соодветната синтаксичка група би била несоодветна во овој случај. *Weißbäcker*, не е 'бел пекар' туку 'пекар што продава бело печиво', *Feuerfest-Industrie* не е 'огноотпорна индустрија' туку 'индустрија што произведува огноотпорни производи/материјали', *Intensivschwester* не е 'интензивна сестра', туку 'сестра што работи на интензивна нега', *Kleinrentner* не е 'мал пензионер (по раст)' туку 'пензионер со мала пензија', *Weißstickerei* не е 'везење со бел конец, односно 'бело везење', туку е 'везење/вез на бели алишта' итн.

5. Егзоцентрично-посесивни сложени именки со придавка како прв член

Сложените именки чии втор член не ја означува референцијалната класа на сложенката се нарекуваат егзоцентрични (сп. Симоска 2009). Придавката и именка означуваат само карактеристики на една класа којашто треба да се интерполира. Парафразата на лексемата *Rothaut* 'ЛИЦЕ' што има црвена кожа' илустрира дека референцијалната област 'ЛИЦЕ' е интерполирана, бидејќи таа не се појавува на површината на лексемата. Старите Индијци ги нарекувале овие конструкции „bahuvrihi“ што значи во превод 'многу ориз', бидејќи зад нивната површинската структура се крие многу повеќе семантика, отколку што истата ни открива.

Врз логични критериуми за овие конструкции не важи ни релацијата $AB < A$, ни $AB < B$, ами $AB < C$. С се интерпретира како класа која не е формално содржана во сложената именка. Помеѓу AB и C ја имаме релацијата C има AB. Ни функторот 'има' ни аргументот C не се експлицирани на површинската структура. Посесивно-егзоцентричната сложена именка се разликува од соодветната синтаксичка група врз основа на следниве карактеристики:

- акцент
- морфолошка изолација

- „меѓу целокупниот израз и поедините членови постои релација на парцијална инклузија“⁶

Од наведените причини ќе мора егзоцентрично-посесивните сложени именки да ги третираме како посебни конструкции чија интерпретација задолжително постулира метонимична, односно метафориична интерполација. При метонимичната интерпретација не се напушта семантичката сфера, на пр., *Rothaut* во превод „црвенокожец“ (Индијанец). Преводните еквиваленти во македонскиот јазик се во голем број случај всушност сложени придавки со предикативна употреба „Тој е црвенокож“, односно супстантивизирани придавки, како на пр., во исказот „Црвенокожиот дојде.“ *Graukopf* се парафразира како „лице со седа коса“ во македонскиот се пренесува исто со сложенка „сивокос“, *Graubart* „сивобрад“, односно „белобрад човек“, *Rothart* „лице со црвена брада“, „црвенобрад“, *Rotkäppchen* „лице/девојче со црвена капа, односно црвенкапа“, *Langbein* „лице со долги нозе“, *Schwarzkittel* „лице со црна антерија, односно свештеник“. Премин во друга семантичка сфера имаме кај метафорично употребените конструкции, како на пр., *Dummkopf* „глупав човек, односно глупак/глупец/глупачка“, *Schlaukopf* „итрец“, *Schnellmund* „брбливец/вка“, *Kleingeist* „ограничен дух, ограничен човек“.

Кај посесивно-егзоцентричните сложени именки со придавака како прв член разликуваме три класи на неексплицитно реализирани детерминатуми:

1. лица
2. животни
3. растенија

Кај референцијалната класа ЛИЦЕ најфреквентен втор член е лексемата *-kopf*. Забележително е што претежно елементи од горниот дел на телото се номинираат, на пр., *-kopf*, *-bart*, *-schädel*, *-geist*, *-ohr*, *-hals*, *-nase* и др.

На пр., *Dickkopf* / *Dickschädel* „тврдоглав“, *Langohr* „долгоушко“, *Blauhelm* „син шлем“, *Blaujacke* „морнар“, *Braunhemd* „приврзаник на нацистите“, *Bleichgesicht* - буквално „бледолик“ преводен еквивалент „белец“, индијански назив за белците и др.

Кај референцијалната класа ЖИВОТНО се означува оној телесен елемент, којшто е најмаркантен. Најфреквентните номинирани телесни елементи се:

⁶ Brekle (1966, 22).

- *Kehle/* шија: *Rotkehlchen* ,црвеношијка - *Erithacus rubecula*‘, *Blaukehlchen* ,синошијка - *Luscinia svecica*‘, *Schwarzkehlchen* ,црношијка - *Saxicola rubicola*‘ и др.
- *Kopf /Köpfchen* – глава/главче: на пр., *Blaukopf* ,вид пеперутка‘, *Grauköpfchen* ,зелен мал папагал‘
- *Schwanz/Schwänzchen* опашка/опавче: *Breitschwanz* ,вид овца со долга опашка, каракул‘, *Langschwanz* ,птица со долга опашка‘,

Кај референцијалната класа РАСТЕНИЕ застапени се следниве растителни елементи како на пр., *-dorn* / трн, *-fuß* /стебло, *-blatt* /лист и др. На пр., *Rotdorn* ,црвен ѓлоџ‘, *Weißdorn* ,глог‘, *Gelbfuß* ,печурка со жолта капа‘, *Schiefblatt*⁷ исто наречена Бегоније ,бегонија‘.

Заклучок

Заклучно може да се истакне дека германската сложената именка со придавка како прв член има мошне разновидна семантика која постулира претпазлив приод при пренесувањето на овој вид конструкции во македонскиот јазик.

⁷ Angehörige einer Pflanzengattung mit unsymmetrischen Blättern.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. Eine Bestandsaufnahme des IDS. Forschungsstelle Innsbruck. – Düsseldorf: de Gruyter.

--- (1991): 4. Hauptteil. L. Ortner/E. Müller-Bollhagen unter Mitwirkung von H. Ortner, H. Wellmann, M. Pümpel-Mader, H. Gärtner. *Substantivkomposita*.

Willems, Klass (1990): *Tageshöchsttemperaturen, Billigstflüge und Halbknaben. Zur Syntax, Semantik und Stilistik im heutigen Deutsch*, in: DS, H.1, 52-75

Wolfgang Motsch (1995): *Semantische und pragmatische Aspekte der Wortbildung*, in: Popp H. [Hrsg.]: *Deutsch als Fremdsprache: An den Quellen eines Faches. Festschrift für Gerhard Helbig zum 65. Geburtstag*, 513-531. – München: Iudicum.

--- (2004) *Deutsche Wortbildung in Grundzügen*. Berlin / New York: de Gruyter.

Симошка, Силвана (1997a): *Сложени именки со ѝридавка како ѝрв член во современиот ѓермански јазик*, магистерски труд. – Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

--- (1997b): *Сложени именки со ѝридавка како ѝрв член во современиот ѓермански јазик (резиме на маѓистѝерска тѝеза)*, во: Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, 251-272. – Скопје.

Шокларова-Љоровска, Германија (1980): *Сложени зборови во македонскиот јазик со ѝосебен осврѝ на сложенкиѝе*, во: Литературен збор, кн. 3, 31-39. – Скопје.

Наташа СТОЈАНОВСКА-ИЛИЕВСКА

ПРИЧИНСКАТА РЕЛАЦИЈА И СЕМАНТИЧКИ БЛИСКОЗНАЧНИТЕ РЕЛАЦИИ

Од семантичка гледна точка забележлива е појава на блиско-значност на причинската релација (каузална релација во потесна смисла) со последичната, целната, условната и временската релација бидејќи за сите нив е карактеристична извесна каузална поврзаност на дејствата.

Како резултат на тоа¹, Минова-Ѓуркова констатира дека постојат повеќе различни начини за изразување на причинско-последичниот однос меѓу појавите, односно нивната заемна обусловеност, меѓу кои ги вбројува причинските, последичните, условните и целните реченици. Исто така, таа наведува дека во одделни граматички овие реченици се разгледуваат во рамките на една иста група со име каузални реченици, при што терминот каузален овде добива пошироко значење.

Во наредните потточки ќе се осврнам поединечно на соодносот на причинската врска со последицата, целта, условот и временската последователност.

1. Причина ~ последица

Повеќе автори и во англиската и во македонската литература се сложуваат дека зависните причински реченици, имаат свои соодветни зависни последични реченици со кои се еквивалентни по значење.

Според Хадлстон² причината стои во конверсна релација со последицата. Ако X е причина за Y, тогаш Y е последица на X. Тој ги посочува следниве примери кои сведочат за семантичката еквиваленција меѓу две реченици, од кои едната содржи причинска, а другата содржи последична дел-реченица³ во својот состав. Разликата меѓу нив е во тоа кое дејство се претставува како наредено, а кое како подредено.

¹ Минова-Ѓуркова (2000: 273-274)

² Huddleston & Pullum (2002: 725-726)

³ Според Минова-Ѓуркова (2000: 237), одделните реченици од кои е составена една сложена реченица се нарекуваат дел-реченици, бидејќи тие, влегувајќи во една целина од повисок ред ја губат својата самостојност и воспоставуваат синтаксички однос меѓу себе.

a) Two of us couldn't get on the plane because the airline had overbooked.

b) The airline had overbooked, so that two of us couldn't get on the plane.

Подвлечените зависни дел-реченици од горенаведените примери се подредените дејства (во примерот под а) причината е воведена со *because*, а во примерот под б) последицата е воведена со *so that*). Тој уште додава дека причинските адјункти се многу позначајни од последичните бидејќи се побројни и бидејќи има цела палета од конструкции со кои тие се изразуваат.

И Минова-Ѓуркова на сличен начин ги разграничува причинските и последичните реченици. Освен тоа, таа констатира дека во случајот на причинските и последичните реченици станува збор за 'блискозначност', при што овој термин е употребен како 'малку поопшта и поблага верзија на терминот синонимија'⁴. Практично, станува збор за различна перспектива од која се соопштуваат дејствата. Во причинските реченици акцентот е на причината, а во последичните се инсистира на последицата.

Врз основа на функционалната реченична перспектива познато е дека информацијата која се презентира прва се смета за веќе позната (тема), додека втората информација се претставува како нешто ново и непознато за слушателот/читателот (рема). Според Минова-Ѓуркова, ремата 'ја носи основната содржина на реченицата; таа претставува комуникативен центар на реченицата'⁵. Со оглед на тоа што последичната дел-реченица се јавува 'по правило, на втора позиција' тоа ѝ 'овозможува статус на рема'⁶. Што се однесува на причинските зависни дел-реченици, тие можат да се јават на прва или на втора позиција во зависност од контекстот. Значи, иако станува збор за семантички блискозначни реченици, изборот на едниот или другиот тип ќе зависи од конкретната ситуација и контекст.

Тополињска го потврдува ставот дека последичната релација претставува "конверс (=продукт на конверзија, дијатетична варијанта) на релацијата 'причина', т.е. и двете претставуваат варијанти на еден ист предикат реализирани со различна комуникативна хиерархија на аргументите"⁷.

Поради тоа што од различни страни го расветлуваат феноменот на причинско-последичниот однос, Тение каузалните (причинските) и консекутивните (последичните) сврзувачки средства ги обединува во

⁴ Минова-Ѓуркова (1997: 18)

⁵ Минова-Ѓуркова (2000: 225)

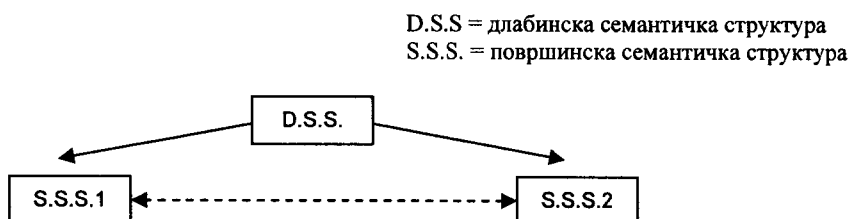
⁶ Минова-Ѓуркова (1997: 337)

⁷ Тополињска (2000: 155)

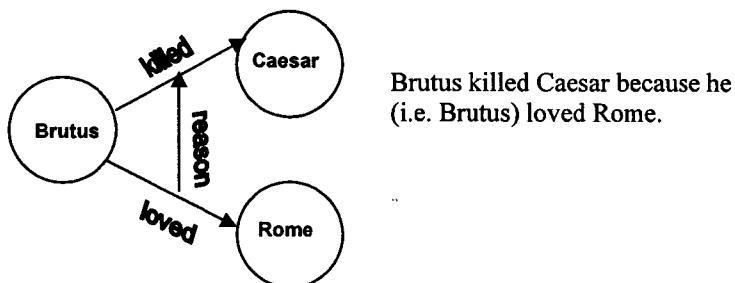
рамките на една категорија наречена дијалектички сврзувачки средства и констатира дека станува збор за конверсна релација⁸.

Согледувања во кои на сличен начин се упатува на блискозначноста меѓу причинските и последичните реченици искажуваат и Шрам-пфер-Азар⁹, во делото *Understanding and Using English Grammar* и Блејк¹⁰ во *Traditional English Grammar and Beyond*.

Интересен е ставот на Лич¹¹, кој го предлага постоењето на модел според кој од длабинската семантичка структура би можеле да произлезат различни реализации со исто значење на површинската структура, според следниов модел:

Според Лич, графиконот (наречен уште и мрежа) кој е прикажан подолу функционира на длабинското семантичко ниво.

Лич констатира дека на површинското ниво, овој графикон може да се реализира само со една реченица, но и со след од реченици, што е евидентно од следниве примери:

⁸ Tesnière (1976: 336)

⁹ Schramper-Azar (1981: 284)

¹⁰ Blake (1988: 139)

¹¹ Leech (1981: 268-274)

- Brutus killed Caesar because he loved Rome.
- Brutus killed Caesar. This was because he loved Rome.
- Brutus loved Rome. For this reason he killed Caesar.

На овој начин, преку длабинската семантика се укажува на синонимијата на една сложена реченица со два различни следови од реченици, или на еден след од реченици со друг след од реченици.

Лич уште додава дека од овој графикон може да се изведе и следниов исказ, кој се манифестира на сосема различен начин во површинската структура.

- Brutus loved Rome, so he killed Caesar.

Во горниот пример, задржана е причинско-последичната релација, а различен е редоследот на презентирањето на причината и последицата. Лич¹² го третира *so* како редуцирана и неформална форма од резултативниот сврзник *so that*, при што врската меѓу дел-речениците е повторно субординациска, но со последична нијанса. Овој став на Лич е уште една потврда за семантичката блискозначност на зависносложените причински реченици со последичните реченици, како и со низа други алтернативни конструкции.

2. Причина ~ цел

Блејк ги разгледува заедно зависноопределбените причински, последични и целни дел-реченици поради тоа што сите од нив подразбираат некаква каузална поврзаност меѓу дејствата. Тој смета дека во целните дел-реченици се подразбира дека некое дејство е преземено со цел да се постигне извесен резултат. Меѓутоа, тој резултат не се претставува како нешто остварено или постигнато, како што е случајот во последичните реченици. Честопати таа несигурност во однос на остварувањето на резултатот се доловува со употреба на *would*, како во следниот пример:

He wrote fifteen books **so that they would** make him a professor¹³.

Во тој контекст, и Тополињска нагласува дека целната релација е по дефиниција нефактивна¹⁴.

¹² Leech & Svartvik (1975: 94, 158-159)

¹³ Blake (1988: 138-139)

¹⁴ Тополињска (2000: 160)

Според Хадлстон¹⁵ целта и причината (reason) се поттипови на општата категорија cause. Употребата на истиот прашален збор ја потврдува извесната сличност меѓу категориите. На пример, тие ја имаат заедничката особина да одговараат на прашалниот збор why (зошто). Меѓутоа, природата на одговорите во двата случаја е различна. Тоа е евидентно од примерите кои тие ги посочуваат.

Why did you get up so early?

I got up early in order to do some gardening while it was still cool.
[цел]

I got up early because I couldn't sleep. [причина]

Според него, и покрај горенаведената сличност, постојат и извесни разлики меѓу целните и причинските адјункти. Во поглед на временската ориентација, би можело да се каже дека целните адјункти се насочени кон иднината, што значи дека ситуацијата означена со целниот адјункт типично се случува по ситуацијата изложена во главната реченица. Но, исто така постои можност и за истовременост на дејствата, како што се забележува од примерите кои тој ги посочува:

a) He borrowed \$50 from me in order to pay his rent. [подоцна]

б) He walked home in order to save the bus fare. [истовремено]

Што се однесува пак на ситуациите означени со причински адјункти, со нив најчесто се означуваат дејства кои се случиле претходно или се случуваат истовремено со дејството од главната реченица, иако е можно да означат и дејства кои би се случиле во иднината.

a) He was angry because he couldn't find his keys. [истовремено]

б) He was late because he had overslept. [порано]

в) He didn't want to go with them because it would be dark soon.
[подоцна]

Во склад со погоре изнесените ставови, и Минова-Ѓуркова¹⁶ смета дека во целните реченици причината се дава во вид на намера, но не се инсистира на тоа дали таа намера е реализирана. Таа уште додава дека целните реченици можат да се преобразат во причински реченици што го содржат глаголот *сака* во зависната дел-реченица. На пример: Дојде за *да ме види*. - Дојде *зајштоа што сакаше да ме види*.

¹⁵ Huddleston & Pullum (2002: 725-727)

¹⁶ Минова-Ѓуркова (2000: 279-280)

Паралелизмот меѓу ваквите конструкции го констатира и Дејвис¹⁷ преку примерите:

John slid on the ice **to be** one of the gang.

John slid on the ice **because he wanted to be** one of the gang.

Во првиот случај е претставена класична целна конструкција, додека пак, во вториот случај елементот на желба е лексикализиран, што овозможува на формулирање на зависна причинска дел-реченица.

3. Причина ~ услов

Условот и причината се тесно поврзани, бидејќи под услов се подразбира сето она што е потребно да се оствари одреден резултат, односно она без кое не би можело да дојде до него. Но, еден услов може да е неопходен, а сепак недоволен за продуцирањето на извесен резултат. Свкупноста од сите услови потребни да се оствари одреден резултат се нарекува причина¹⁸. Значи, сфатена на овој начин, причината претставува збир од услови.

Лајонс¹⁹ укажува на семантичката поврзаност на каузалните реченици од една страна, и условните од друга страна. За тоа наоѓа поткрепа во фактот што во многу јазици се можни паралели меѓу каузалните и условните конструкции. Примерот со кој се служи е: *Water boils if you heat it to a temperature of 100°C*. Во примеров генерално се подразбира дека загревањето до 100°C е причина за вриењето на водата, иако примарната употреба на сврзникот *if* е изразување на условност.

И според Минова-Гуркова²⁰, условот е тесно поврзан со причината. Токму оваа сродност доведува до блискозначноста на условните и причинските конструкции и покрај разликите во однос на потенцирањето на причината или условот соодветно. За разлика од причината која се формулира како факт, условните конструкции се по дефиниција нефактивни и за нив не знаеме дали условот ќе се оствари или не.

Во овој контекст, таа ги дискутира и конструкциите со прашалната партикула *нели* и нејзините дијалектни варијанти *лели* (*лел'*) и *нел'*, во кои не постои дилемата дали условот ќе се оствари или не, туку тој се восприема како свршен факт и затоа може да се поистовети со причина.

Нел' ме питаш, ќе ти кажам. (Миладиновци)

Лели прашаш, ќе ти кажам. (Шапкарев)²¹

¹⁷ Davies (1979: 172)

¹⁸ Encyclopaedia Britannica, Vol.5 (1947: 63)

¹⁹ Lyons (1977: 493)

²⁰ Минова-Гуркова (1997: 22)

²¹ Минова-Гуркова (1997: 163)

Двата приведени примера можат да се протолкуваат како: *Бидејќи ме праиуваи, ќе ти кажам*. Јасно е дека 'условот во нив е даден како готов факт, всушност како причина за вршењето на дејството во главната'²² и затоа, Минова-Ѓуркова ги квалификува како преодни типови меѓу условните и причинските реченици.

Истата авторка спомнува и дека временските сврзници *кога* и *што*, ослободени од нивното временско значење, можат да се употребат за изразување на исполнет услов, при што нивното значење е комбинација на услов и причина, што е евидентно од примерите посочени од неа.

Што си решила да ме запустии, стори го! (К.Чашуле) (=Бидејќи си решила ...)

Кога не му дошол умот, еве му уште една згора! (В.Малески) (= Бидејќи не му дошол умот,...)²³

Горенаведените примери и нивната можна причинска интерпретација можат да послужат за илустрација на блискоста и на условните реченици од овој тип со причинските.

4. Причинска поврзаност ~ временска последователност

Во вториот том од *Semantics*, Лажонс²⁴ ја посочува и семантичката блискост на каузалните и временските реченици. Примерот кој го наведува е: *Bill fell to the floor, when John stabbed him*. Лажонс со право вели дека дејството преземено од Џон генерално ќе се смета за причина за паѓањето на Бил, иако *when* се користи за укажување на временска релација. Според него, без оглед на тоа дали нашиот концепт за каузалност е вроден или се базира на индуктивни согледувања од нашето искуство за парови од временски последователни дејства, тврдењето дека две ситуации се случиле едноподруго во минатото честопати има за цел да имплицира дека тие настани се каузално поврзани.

Што се однесува на временските зависносложени реченици, Минова-Ѓуркова констатира дека за нив е карактеристично 'остварувањето на каузалитетот во време (*Post hoc, ergo propter hoc*)'²⁵. Таа наведува дека според повеќе синтаксичари, кога станува збор за дејства што следуваат едноподруго или за истовремени дејства, во одредени случаи дејството што се јавува како прво на временската оска претставува причина за дејството кое следи, односно кое претставува негова последица.

²² Минова-Ѓуркова (1997: 163)

²³ Минова-Ѓуркова (1997: 164)

²⁴ Lyons (1977: 493)

²⁵ Минова-Ѓуркова (1997: 23)

Меѓутоа, овие претопставки не значат нужно дека последователноста на временската оска ѝ соодветствува на причинско-последичната врска. Може да се случи две дејства да следат едноподруго, но меѓу нив да не постои каузална поврзаност.

РЕФЕРЕНЦИ:

Единици на латиница

Blake, N.F. (1988) *Traditional English Grammar and Beyond*. London: Macmillan Publishers Ltd.

Davies, E.C. (1979) *On the Semantics of Syntax – Mood and Condition in English*. London: Croom Helm.

Encyclopaedia Britannica Vol. 5 (1947) Chicago: The University of Chicago.

Greenbaum, S. & R.Quirk (1990) *Student's Grammar of the English Language*. Essex: Longman.

Huddleston, R. (1984) *Introduction to the Grammar of English*. Cambridge: Cambridge University Press.

Huddleston, R. & G.Pullum (2002) *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Leech, G. (1981) *Semantics: The Study of Meaning (second edition)*. London: Penguin Group.

Leech, G. & J.Svartvik (1975) *A Communicative Grammar of English*. Essex: Longman.

Lock, G. *Functional English Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Lyons, J. (1968) *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lyons, J. (1977) *Semantics (Vol. 2)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lyons, J. (1995) *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schramper-Azar, B. (1981) *Understanding and Using English Grammar*. New Jersey: Prentice Hall.

Tesnière, L. (1976) *Éléments de Syntaxe Structurale*. Paris: Editions Klincksieck.

Единици на кирилица

Минова-Гуркова, Л. (1997) *Сврзувачки средства во македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост.

Минова-Гуркова, Л. (2000) *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Тополинска, З. (2000) *Полски – Македонски: Граматичка Конфронтација. 3. Ситудии од морфосинтаксата*. Скопје: МАНУ.

Мира ТРАЈКОВА

КУЛТУРОЛОШКИ И ИНТЕРКУЛТУРНИ СОДРЖИНИ ВО *ТЕМПО* - УЧЕБНИК НАМЕНЕТ ЗА НАСТАВА ПО ФРАНЦУСКИ ЈАЗИК

Предмет на нашата анализа во трудот е квантитативна и квалитативна анализа на содржини во учебникот *Темпо* преку кои се претставени елементите од културата како и интеркултурните елементи.

*Темпо*¹ е учебник за учење на францускиот јазик, наменет за средношколци и возрасни лица. Учебникот за првото ниво е објавен од издавачката куќа Didier/Hatier во 1996 год., а автори се Берар, Кание и Лавен.

Веднаш на почетокот на прирачникот на *Темпо 1*, во предговорот, на страна 3, авторите пишуваат: “Културолошкиите аспекти се присутни (...) и презентирани на начин да ги поттикнуваат учениците да ги активираат своите способности за размислување.” Потоа, на страна 5 објаснуваат: “Различни теми од областа на цивилизацијата се обработени преку активности-вежби. Вие (наставниците) треба да ги поттикнуваат учениците да бараат информации, да прават споредби со она што се случува во нивната земја и нивната култура, околу истата тема.”²

Авторите се определиле за принципот на “активна цивилизација” (*civilisation active*)³ каде ученикот е повикан да се искаже во однос на цела низа одбрани теми:

- затоа што тие се во тесна врска со комуникативните цели на секое досие од учебникот;
- затоа што овозможуваат вежби и активности на едноставно изразување кои можат да се реализираат со јазични елементи со кои ученикот располага во дадениот момент на учење;
- затоа што отвораат простор за интеркултурно размислување.

Во предговорот на *Темпо 1*, страна 4, пишува:

“Верни на методолошките принципи на поврзување на нови сознанија појават на една прецизна задача реализирана од ученикот, се залаѓаме за

¹Bérard E., Canier I., Lavenne C., *Tempo 1*, Didier/Hatier, Paris, 1996.

²Нагласено од авторите.

³ *Tempo 1*, Guide pédagogique, стр. 24.

“активна цивилизација”: презентирањето на содржините од цивилизација систематски ојвора простор за една активност, именува или усна. Сепак, не сме ја занемариле ни естетската страна, така што рубриките со цивилизација се обилно илустрирани”.

Еве што од интеркултурни содржини во учебникот *Темпо 1* фигурира во рамките на рубриката “Цивилизација”:

Досие1: Први контакти. Најчести презимиња во Франција. Имиња во мода. Експлицитно повикување на интеркултурните активности во:

“Вежба1. Кои се најчестите презимиња во вашата земја?;

Вежба 2. Напишете пет од имињата од текстот кои се среќаваат во вашата земја.

Вежба 3. Ако имате дете, какво име би му дале ако е машко, а какво ако е женско?”⁴

Досие7: Состаноци. Празници.

“Вежба 2. Кои се заеднички празници во Франција и во вашата земја?

Вежба 3. Направете листа на празниците во вашата земја.”⁵

Досие 8: Портрети. “ - Направете портрет на некоја личност типична за вашата земја.”⁶

Досие12: Од вчера до денес; Големите важни датуми во Франција.

“Кои се големите датуми на вашата земја? Зборувајте за вашиот став кон тие датуми, зборувајте за вашето семејство, за вашите родители.”⁷

Квантитативна анализа на придружни документи во *Темпо 1*

ФОТОГРАФИИ	130
ЦРТЕЖИ	110
ВИЊЕТИ	127
РЕПРОДУКЦИИ	5
ЛИТЕРАТУРА	2
ВЕСНИЦИ, СПИСАНИЈА	4
СТРИП	3
РЕКЛАМНИ И ТУРИСТИЧКИ ПОРАКИ	6
СТАТИСТИЧКИ ПОДАТОЦИ	8
ДРУГО	28

⁴ *Темпо 1*, Livre de l'élève, стр.25.

⁵ Ibid. стр.126.

⁶ Ibid. стр.138.

⁷ Ibid. стр.201.

Од анализата може да се заклучи дека е најголем бројот на фотографии, цртежи и вињети. Тоа е разбирливо со оглед на фактот дека се работи за почетно ниво на учење кога преку фотографиии, а во оваа метода особено цртежи и вињети, на многу економичен начин се презентираат информациите. Сите овие придружни елементи имаат повеќе функции, но најчесто се со цел да илустрираат и да го олеснат разбирањето. Значи, преку фотографии и цртежи се претставени и јазичните и културолошките содржини. На фотографиите се претставени познати личности, делови на некој град или туристичко место, културно-историски споменици, ситуации и предмети од секојдневниот живот и тн. Вињетите или стилизираните цртежи се многубројни во *Тетро 1*, илустрираат различни ситуации, вежби, лексички и граматички елементи.

Голем е бројот на снимени, кратки говорни ситуации, некои автентични, но повеќето наменски изработени во функција на говорните чинови што се предмет на изучување. Во учебникот е дадена транскрипција на еден пример од тие вежби, а останатите ситуации се илустрирани (со што се објаснува големиот број слики) и од ученикот се бара да ја поврзе соодветната слика со соодветна слушната секвенца, а потоа следи и работа на подетално разбирање на снимената ситуација.

Вон рубриката “Цивилизација” имплицитно се присутни интеркултурните содржини. Со примерот од страна 23, од *Тетро 1*, во кој се третира вокабуларот на професиите, сакаме да го илустрираме присуството на интеркултурни содржини во вежби што не се посебно наменети за таа цел.

VOCABULAIRE
activités et professions

Écoutez les bruitages et choisissez le métier qui correspond à chaque enregistrement :

un mécanicien

un menuisier

un cuisinier

un pompier

une secrétaire,
une dactylo

une institutrice

un pilote

une dentiste

un joueur de tennis

un agent
de police

un facteur

un plombier

un chirurgien

un acteur

une musicienne

un garçon
de café

Во Прирачникот, покрај другите препораки во врска со дадената вежба, авторите укажуваат на звучните елементи (bruitage) кои често пати содржат имплицитни културолошки содржини (на пр. звучен сигнал што овозможува препознавање на пожарници, брза помош и сл.). Тие се често пати различни во различни култури и потребно е наставникот да ги сослуша евентуалните споредби на различните перцепции. “Тоа всушност ирејсџаува одлична вежба ѓо цивилизација.”⁸ Според нас, имплицитно се присутни интеркултурни активности и тоа може да претставува одлична вежба со цел да се развиваат интеркултурните сознанија и способности на ученикот.

⁸ Ibid., стр. 153

И на страна 49 од учебникот *Темпо 1*, вежба 1, предложена е интересна интеркултурна активност: “Кои националности би ги поврзале со некои од следните карактеристики?”

■ 1. Dites à quelles nationalités vous appliquez certaines des caractéristiques suivantes :

être amical	être accueillant
boire du vin	boire de la bière
parler avec les mains	être triste
manger des grenouilles	aimer sa mère
être très poli	être courtois
travailler beaucoup	être paresseux
être discipliné	être indiscipliné
être à l'heure	être en retard
être amusant	avoir de l'humour
être organisé	voyager beaucoup
aimer la bonne cuisine	être solidaire
être individualiste	

■ 2. Imaginez un petit texte exprimant votre vision des Français ou des habitants d'un ou de différents pays (ou de votre pays).

Combien de Français vivent à l'étranger ?

Belgique	183 280
Allemagne	165 578
Royaume-Uni	130 478
Europe de l'Est	18 126
Total pour toute l'Europe :	833 893
Canada	108 770
États-Unis	242 205
Afrique du Nord	108 051
Asie-Océanie	101 231
Afrique francophone	126 433
Afrique non francophone	15 208
Proche et Moyen-Orient	78 558
Total monde	1 713 999

Ова вежба е добра основа за размена на мислења околу стереотипите кои учениците ги имаат за некоја нација. Вежбата може да се изведува усно, а може и писмено, давајќи им задача на учениците да напишат по неколку реченици за Французите, Англичаните, Македонците, и сл. Или, пак, да напишат текст во кој би ја опишале визијата што ја имаат за Французите или некој друг народ; потоа би можеле да се прочитаат неколку од напишаните текстови и да се развие колективна дискусија. Всушност, се работи за тоа да се откријат претставите што учениците ги имаат во однос на другите и преку дискусија да се мотивираат да ги нијансираат претставите или барем да размислуваат за нив. Овој вид на дискусии може да предизвика и расправи, но задачата на наставникот е да биде медијатор и модератор, и да ги балансира дискусиите. Со инсистирање на разговорите во училница може да се постигне промена на негативните ставови, мислења и предрасуди.

Во пракса, на конкретен час, најчесто многу брзо и површно се поминува преку информациите за сопствената земја, се случува “квази разговор”. И во книгите имаме слична ситуација. Еве една реченица од Прирачникот за наставникот, на страна 95: “Ако имате време, можете да ги прашате учениците кој тип на одмор е во мода кај нив”, (упатство дадено во врска со лекцијата “*Mes voyages*” страна 99 и 100 од учебникот).

Во рамките на рубриката - *Цивилизација* (стр.153 во Прирачникот), на страна170-171, темата е францускиот печат. Предложени се повеќе експликативни текстови во врска со видови на печат како и фотографии од насловните страници на различни списанија и весници. На

наставниците им е препорачано да го поттикнат разговорот за печатот во земјата на учениците, да предложат работа во групи, врз автентични документи. И оваа вежба дава можности за различни јазични, културолошки и интеркултурни активности.

Всушност, за секоја предложена тема е многу битно да се споредат нештата во двете (или уште подобро повеќе) земји и култури, да се пронадајдат и анализираат податоците и информациите околу зададената тема, да се охрабрува искажување на ставови и размислувања, и сл.

Еве што од интеркултурни содржини во учебникот *Темпо 2* фигурира во рамките на рубриката “Цивилизација”:

Во првото досие, на страна 26, “*Les Français à la loupe*”, стои реченицата: “Кажете во што се разликуваат или се слични навиките во вашата земја и во Франција”.

Во второто досие, на страна 55, “*Les usages et les savoir-faire*” и “*La politesse*” : “Постојат ли во вашата земја посебни правила на добро однесување што треба да се почитуваат во ваков вид ситуација?”

Учтивото однесување и бонтонот се одлична тема за развивање на интеркултурниот начин на размислување, за разговори на таа тема, за подобро разбирање и за, преку правилно информирање, одбегнување на изненадувања.

Наредната страна, Вежба 1 ги повикува учениците да размислуваат за својата култура, да набројат начини на однесување што треба да се одбегнат или пак се препорачуваат. Тоа е претставено со прашањето: “Според вас лично или во однос на вашата култура, има ли постапки или начини на однесување што се прифатливи или што треба да се одбегнуваат?” (страна 56, Темпо 2)

Faire la bise à quelqu'un...

1. Pour vous, personnellement, ou alors par rapport à votre propre culture, y a-t-il des attitudes ou des comportements à adopter ou à éviter ?

2. Parmi ces comportements, dites celui qui, pour vous, est le plus insupportable, puis dites celui qui, par rapport à votre société, correspond à un manque total de savoir-vivre :

- ☐ Ne pas saluer en entrant dans une pièce.
- ☐ Téléphoner à quelqu'un à quatre heures du matin sans raison importante.
- ☐ Ouvrir son courrier devant quelqu'un.
- ☐ Demander son âge à une dame.
- ☐ Tutoyer quelqu'un qu'on ne connaît pas et qui est plus âgé que vous.
- ☐ Dire combien on a payé le cadeau qu'on offre à quelqu'un.
- ☐ Ouvrir le paquet du cadeau qu'on vient de recevoir en présence de celui qui vous l'a offert.
- ☐ Lorsqu'on est un homme, laisser une femme ouvrir la porte elle-même quand on entre dans une pièce.
- ☐ Garder son chapeau à table.
- ☐ Montrer quelqu'un du doigt.
- ☐ Couper la parole à quelqu'un.
- ☐ Arriver en retard à un rendez-vous.
- ☐ Faire la bise à quelqu'un (homme/homme, homme/femme, femme/femme).
- ☐ Toucher quelqu'un, avoir un contact physique avec quelqu'un.
- ☐ Fumer à table, pendant un repas.

3. Essayez de trouver quelques conseils que vous donneriez à une Française, un Français, ou à un étranger qui ne connaît pas votre culture, votre société. Quel(s) comportement(s) doit-il éviter ?

Наставникот има задача да ги анимира учениците да учествуваат во дискусиите. Најдобро е на претходниот час да се најави темата и да се побара од учениците да се информираат и да прочитаат нешто на таа тема или да разговараат со родителите и со пријателите.

Вежба 2: “Меѓу наведените однесувања, кое според вас е најнедопустливо.”

Вежба 3: “Обидете се да смислите неколку совети што би ги дале на некоја Французинка или Французин, или на некој странец кој не ја познава вашата култура, вашето општество. Какво однесување би требало да се одбегне?”

Страниците 78-79 се однесуваат на јазикот и културата на младите. Многу интересна тема што ги поттикнува учениците да се искажат, бидејќи токму раскажувањето е цел на третото досие.

Во четвртото досие, целта е “предлагање, прифаќање, одбивање на нешто”. Во однос на цивилизацијата, авторите предлагаат искажување на ставот на Французите за важните прашања и проблемите во општеството, и, како и во другите досиеа, учениците се поттикнуваат да искажат сопствени ставови околу таа или слични теми што ги засегаат нив, нивната околина и општеството.

Во досие 5 : “Пренесување на нечии зборови”, под наслов: “*Les paroles qui restent*”, авторите потсетуваат дека колективната меморија на Французите е составена од музички теми, текстови на песни, делови од поеми, цитати, поговорки итн., и дека постојано се збогатува со нови рекламни слогани, наслови на филмови, песни, изјави на политичари и јавни личности, и сл. Во овие моменти корисно е да се потсети на некои елементи од колективната меморија на Македонците, да се поттикне размислување кај учениците да се заинтересираат, да се информираат, за во иднина, да бидат во состојба да зборуваат за тие нешта.

Досие 6: “*Les grandes mutations du 20ème siècle*” има за цел “сџоредување, од една до група култура, на големиите промени во 20 век”. Во врска со оваа тема авторите, покрај другото, препорачуваат работа врз податоци во врска со земјата на учениците (информациите може да ги обезбеди наставникот или пак учениците сами да истражуваат), препорачувајќи да се употребува мајчиниот јазик на учениците со цел да се “овозвозможи интеркултуролошкиот приод кон предложениите текстови (надеж во живото, пензионирање, невработеност, право на глас, образование, брак, развод...)”.

Во седмото досие насловено со “*Tout le monde peut se tromper!*”, станува збор за пронајдоци и за други креации во светот што во почетокот биле критикувани, а денес се општоприфатени. Значи, станува збор за содржини од “*culture cultivée*” според терминологијата на Галисон.

Рубриката *Цивилизација*, во досие 8, е посветена на хуморот кој претставува нешто што многу тешко се разбира на странски јазик, но од друга страна е многу интересно за учениците.

Последното досие во второто ниво на *Темпо 2* е всушност тест, проверка на усвоените знаења од “француска цивилизација” или потсетување на содржините од таа област со кои учениците се сретнале во учебниците од двете нивоа.

И во **Темпо 2** вон рубриката *Цивилизација* присутни се интеркултурни содржини. Вон рубриката *Цивилизација*, низ речиси целата книга се присутни културолошки содржини во вид на автентични документи: рекламни пораки, репродукции на уметнички дела, литературни текстови, текстови на песни, критики од весници, упатства за употреба, и сл. Многу се ретки (сретнавме само неколку) директни предлози за интеркултурни активности во овој дел од методата. Еве неколку примери: “Има ли разлики меѓу сообраќајните правила во Франција и оние што важат во вашата земја?” (стр. 45, Темпо 2, учебник). Или, на страна 55, прашање број 3: “Постојат ли во вашата земја посебни правила на однесување што треба да се почитуваат во слични ситуации?”

Квантитативна анализа на придружни документи во **Темпо 2**

ФОТОГРАФИИ	74
ЦРТЕЖИ	94
ВИЊЕТИ	182
РЕПРОДУКЦИИ	11
ЛИТЕРАТУРА	25
ВЕСНИЦИ, СПИСАНИЈА	36
СТРИП	3
РЕКЛАМНИ И ТУРИСТИЧКИ ПОРАКИ	10
СТАТИСТИЧКИ ПОДАТОЦИ	8
ДРУГО	12

Се забележува намалување на бројот на фотографии и цртежи во овој учебник, но стилизираните цртежи се и натаму многубројни и имаат илустративна улога. Од друга страна, текстовите од литературата и од весниците имаат позначајно место и улога.

Како што може да се констатира од направената анализа и од наведените примери, прашањата и коментарите од интеркултурниот карактер, покрај тоа што се ретки, се многу воопштени, што може и да се очекува со оглед на тоа што се работи за универзалистичка метода, изработена од француски автори и наменета за широка публика. Што се однесува до интеркултурни содржини, може да се каже дека се малку застапени.

Во наставата најчесто преку културолошки, а особено интеркултурни содржини, се преминува површно. Наставникот е тој што треба да има желба и да умее да ги анимира учениците, да ги поттикне на размислување и искажување на ставови околу актуелни теми и прашања, да им ја доближи реалноста на Франција и на другите франкофонски земји, да ги поттикне учениците да го разберат и прифатат различното и да изградуваат критички став кон сопственото.

Аслан ХАМИТИ

ОСНОВНИ ПРАВОПИСНИ И ПРАВОГОВОРНИ НОРМИ НА АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК

Познато е дека азбуката е инвентар на графички знаци, додека правописот (ортографијата) е збир од правила за комбинација на овие знаци. Имено, правописот е систем на правила со кои се регулира еднообразното предавање на кажаното по писмен пат, т.е. еднообразно пишување на зборовите низ сите свои граматички форми, употреба на големи букви, слеано и разделено пишување на зборовите, пренесување на дел од зборот во друг ред, скратеници и скратување на зборовите, транскрипција на туѓите имиња и интерпункција.

Ако се применат правописните норми, тогаш на највисоко можно ниво се реализира писмената комуникација меѓу луѓето. Писмото и правописот се конвенционални, тие се воспоставуваат со договор меѓу припадниците на одредено општество што го зборуваат и пишуваат тој јазик. Иако за пишување на повеќето јазици во светот најмногу се користи латинската азбука, не можат да се најдат два јазика со исти правописни правила. Обично, кога се утврдува писмото и правописот во одреден јазик, се создава основа за создавање на извесен литературен, односно стандарден јазик.

Општи начела на правописот на албанскиот јазик

Во светот народите се служат со три вида правопис: фонетски, етимолошки (историски) и морфолошки. Општо земено, ниеден правопис не е од чист вид: чисто фонетски или чисто етимолошки. Секој, покрај доминантните елементи, содржи и елементи од другите видови правопис.

Фонетски правопис е оној правопис во кој за секој глас има одделен знак – буква, т.е. се пишува онака како што се зборува, а се чита онака како што е напишано. Етимолошки е оној правопис што ги одразува јазичните норми од минатото. Морфолошки правопис е оној што има тенденција јасно да ги разграничува морфемите во зборот. Со фонетски правопис денеска се пишува албанскиот, македонскиот, српскиот, хрватскиот, словенечкиот, италијанскиот, тур-

скиот и многу други јазици. Бугарскиот правопис е мешан: етимолошко-фонетски. Рускиот правопис е морфолошки; а францускиот, англискиот, германскиот, грчкиот и др. се етимолошки. Денеска предимство над другите има фонетскиот правопис, бидејќи се темели врз живиот изговор. Тој овозможува полесно да се пишува и секој лесно може да го совлада.

Правописот на албанскиот јазик се заснова врз две општи начела:

- а) во прв ред, врз *фонетскиот принцип*;
- б) во втор ред, врз *морфолошкиот принцип*;
- в) додека *историскиот* принцип е малку застапен.

Првите две начела не се спротивставуваат едно на друго, но се преплетуваат и имаат заедничко дејство, тежнеејќи правописот да биде што повеќе систематичен, некомплицирани и со помалку исклучоци. Имено, фонетскиот принцип во албанскиот јазик се применува дури со 76% при пишување на зборовите, додека сферата на примената на другите принципи (морфолошкиот, историскиот, семантичкиот, симболичкиот) е многу потесна – со само 23%.¹ Семантичкиот и симболичкиот принципи опфаќаат мало место, но не се целосно неприменливи. Семантичките правила се применуваат особено при пишување на зборовите како слеани, разделени или со цртичка во средината; додека на симболичниот принцип се заснова употребата на големите букви, на пишувањето на важните датуми и сл.

Со други зборови може да се каже дека:

1. *Фонетскиот принцип* со 76% застапеност, е основен правописен принцип на албанскиот јазик. Според овој принцип зборовите се пишуваат онако како што литературно се изговараат а се читаат онака како што е напишано. Преку него се воспоставува една тесна врска помеѓу буквата и основниот глас – фонемата.

Општопознато е дека ниеден правописен систем, вклучувајќи ги и оние кои се засноваат врз фонетскиот принцип, не е во состојба со апсолутна точност да ги предаде гласовните варијанти како што тие се изговараат во усниот говор. При тоа, обележувањето на гласовните нијанси не доаѓа до израз. Имено, се бележат фонемите а не гласовите. Во многу јазици, па и во албанскиот, основните гласови - фонемите се реализираат во различни комбинаторни и позиционални варијанти. Споредете го, на пример, изговорот на гласот [n] во зборовите: а) *nëna, nuse, vend* 'мајка, невеста, место' и сл. со б) *qengj, ngjit* 'јагне, (за)лепи' и со в) *kongres, enkas* 'конгрес, ексклузивно' итн. Во првата група зборови (а) согласката [n] се изговара

¹ Prof. Androkli Kostallari, *Gjuha e sotme letrare shqipe dhe disa probleme themelore të drejtshkrimit të saj*, Tiranë, 1973, стр. 67.

како алвеоларна, во втората група (б) како палатална, додека во третата група зборови (в) како веларна, меѓутоа сите овие различни гласови по изговор се сведуваат во една единствена фонема, следствено на оваа се пишуваат со една буква.

Во еднословниот збор *plak* 'старец' самогласката [a] се изговара како кратка, додека во другите двословни зборови: *plakë* 'старица', *plaku* 'старецот', *plaka* 'старицата' истата самогласка се изговара со средна должина. Исто така, едначењето по звучност се применува во изговорот, а не се пишува. Па затоа, пишуваме *s'di* 'не знам' а изговараме [z'di], пишуваме *s'bën*, читаме *z'bën* 'не чини' итн.

Од приведените примери јасно се гледа дека со исти букви обележуваме фактички различни гласови, но исти фонемите. Таа различност фонемите ја добиле од позицијата што ја имаат во зборовите. Значи, при пишувањето на албанскиот, како и на македонскиот и другите јазици, не обележуваме комбинаторни и позициони варијанти на фонемите.

2. Правописот на албанскиот јазик се потпира и врз *морфолошкиот принцип*, според кој зборовите со нивни составни зборообразувачки и граматички делови еднообразно се пишуваат, без разлика на одредени гласовни промени. Морфолошкиот принцип главно се применува во оние случаи, кога примената на фонетскиот принцип би новела до замрачување или расипување на морфолошката и зборообразувачката структура. На ваков начин тој придонесува трајно да се зачува структурата на зборовите (корен, префикс, афикс, суфикс, наставка; основни и изведени зборови, композиции и сл.). Имајќи ја како основа аналогијата, морфолошкиот принцип допушта сè поголемо израмнување и упростување на правописните норми и овозможува да се одразува преплетеноста на фонетската, морфолошката и зборообразувачката структура на албанскиот стандарден јазик.

3. Фонетскиот и морфолошкиот принцип на албанскиот правопис се преплетува со *историскиот*, семантичкиот и симболичкиот принцип, кои имаат ограничена примена. Пишувањето на зборовите според историскиот принцип се заснова:

а) врз традицијата на пишување низ векови и

б) во оригиналното пишување на одредени позајмени зборови.

Имено, сè уште се запазува старата пишувана форма кај мал број на зборови, иако изговорната форма претрпила промени и со тоа произлегоа одредени разлики меѓу графијата и изговорот.

На пример, според традицијата се пишува *i dëllir* 'прочистен', *këqur* 'гледа', *mbikëqurje* 'надгледување', *bërryl* 'лакт, колено', *gërryej* 'копа, kërrusem 'се грбави' итн., но вокалот [ë] веќе не се изговара.

Исто така, историскиот принцип се применува и при пишување на неколку именки од машки род (историски повеќето од нив биле именки од среден род) со <ë> на крајот од зборот, како: *atë* ‘татко’, *ballë* ‘чело’, *burgë* ‘маж’, *djalë* ‘дечко’, *kalë* ‘коњ’, *lumë* ‘река’, *lëmë* ‘гумно’, *brumë* ‘тесто’, *djathë* ‘сирење’, *dhallë* ‘јогурт’, *mjaltë* ‘мед’, кај кои неакцентираната самогласка /ë/ на крајот на зборот веќе не се изговара.

Неколку позајмени зборови во чиј состав во изворната форма имаат неакцентирано /i/ кај група самогласки -ia-, -ie-, -io-, -iu-, во албанскиот јазик се пишуваат со <i> а се изговараат со <j>. Спореди ја пишуваната форма: *financier*, *imperialist*, *material*, *materie*, *aksion*, *bankier*, *malarie*, *kamion* и сл. со изговорната (се изговараат со консонантизирано [i], многу близок со изговорот на [j]), како [*financjer*, *imperjalist*, *materjal*, *materje*, *aksjon*, *bankjer*, *malarje*, *kamjon*] и сл. Автентичната пишувана форма од изворниот јазик се запазува и кај некои позајмени зборови (повеќето од латинскиот или романските јазици) кои во албанскиот јазик се пишуваат со долго -г- а се изговараат со кратко -г-, како *irracional* ‘нерационален, нелогичен’, *korrelacion* ‘корелација, сооднос’, *korrespondencë*, кореспонденција, допис, ‘нередовен, вонреден’, *terracë* ‘тераса, балкон’ и др.

Правописот на албанскиот јазик е круна на повеќевиесовни заложби за создавање на еден единствен наддијалектен нормиран јазик за сите Албанци. Конгресот на правописот на албанскиот јазик е одржан во ноември 1972 год. во Тирана. Изработен е текст на правописните правила и објавен во Тирана и Приштина, 1974 год. со наслов “Правопис на албанскиот јазик” (прво и единствено издание, без измени и дополнувања).²

Албанскиот правопис многу придонесе за затврднување и усвојување на литературната норма. Принципите врз кои се засновува правописот на албанскиот јазик и правописните правила се покажаа мошне солидни и ја издржаа пробата на времето.

Меѓутоа, ништо во овој свет не е апсолутно, секогаш постои можност за уточнување, дополнување и промена. Имајќи ги предвид токму постигнатите резултати на албаношката наука за современиот албански јазик, како и мошне брзиот раст на националната литература, наука и култура воопшто, албаношките ја истакнуваат потребата да пристапат кон подготвување на еден пополн и посовремен правописен прирачник којшто ќе биде во чекор со развојот на јазикот и општеството во целина и кој ќе може да одговори на потребите на јазичната практика. Сите тргнуваат од становиштето

² Instituti Albanologjik i Prishtinës, *Drejtshkrimi i gjuhës shqipe*, Prishtinë, 1974.

дека не треба да се засега во веќе установените правописни принципи и правила, туку тие да бидат поподробно обработени, колку што е можно истите да се упростат, да има што помалку исклучоци од правилата и, таму каде што е потребно, да бидат доуточнети и дополнети.

Правоговор. Албанскиот стандарден јазик, како и многу други јазици во светот, опстојува како во говорна така и во пишувана форма. Тој се заснова врз лексички, граматички, правописни и правоговорни норми. За правилно изговарање на литературниот јазик се установени извесни јазични норми што се означуваат со терминот правоговор или ортоепија (од грчкиот). *Правоговорот е систем на правила што обезбедува правилен и еднообразен изговор на зборовите.*

Помеѓу правоворот и правописот постои една тесна врска, тие се обусловени и влијаат еден на друг. Разликата помеѓу правописот и правоворот е во тоа што првиот бара да се пишува спрема установените правописни норми, а вториот да се зборува спрема утврдените правоговорни норми.

Преку правоворот се одредува како треба да се изговараат фонемите (гласовите) во одредени фонетски позиции на зборот, во група гласови, слогови, кога образуваат зборови, во реченици; како и правилното акцентирање, интонацијата и сл.

Правописните правила за говорната форма на стандардниот јазик имаат иста важност како и правописните правила за пишуваниот јазик. Секој кога пишува или зборува на одреден литературен јазик, должен е да ги почитува како правописните, така и правоговорните норми.

Покрај правописните норми, има потреба и за воспоставување на правоговорните правила. Општо земено, за разлика од унификацијата на пишуваниот јазик, кој се постигнува на полесен начин и за пократко време, литературниот изговор се воспоставува и проширува побавно. Отстапувањето од дијалектна изговорна навика и примената на литературниот изговор е долг и сложен процес. Во оваа насока, иако правописните правила на албанскиот јазик се установени од 1972 година и имаат широка практична примена, правоговорните норми побавно и потешко се распространуваат.

Литературната норма на говорот опфаќа:

а) определување на нормативен гласовен состав на зборовите и

б) реализација на фонемите во разни позиции, вклучувајќи го и правилното акцентирање на зборот.

Албанската лингвистика правела и прави напори, особено во последно време, за проучување и одредување на основните правила

на литературниот говор. Од фонетско-фонолошките истражувања на албанскиот современ јазик се извлекоа заклучоци врз кои се заснова правојоворот. Значи, до сега се познати основните начела на правојовот, но сè уште немаме кодифициран прирачник за правојовот на албанскиот стандарден јазик. Стандардизацијата на правојовот повеќе се одвива спонтано, изоставајќи ги дијалектните особености и прифаќајќи еден наддијалектен изговор.

Впрочем, најголемиот или главниот град на еден народ, како најважен економски, политички и културен центар, игра најважна улога во проширувањето на говорен литературен модел. Како што се знае, Тирана се наоѓа во јужногегиски ареал, но откако се прогласи за главен град на Албанија во 1920 година, во неа се населија и многу жители од тоскискиот ареал. Имајќи мешано население од разни краишта, Тирана служела и ќе служи како една топилница, каде се топи и оформува говорната литературна норма. Тирана служи како изворен центар за литературната норма на албанскиот јазик.

Јазичната норма, од гледна точка на тоа дали е задолжителна за примена или е препорачлива, може да се дели во две групи:

а) **кайегорична норма** (задолжителна, т.е. фонетска и морфолошка) и

б) **препорачлива норма** (најприфатлива, т.е. лексичка норма).

Задолжителна, на пример, е правојовната норма на зборот *resht* 'ред', кој треба да се пишува и чита единствено на ваков начин, а не во други варијанти, како *rjesht*, *resht*; нормативни форми се *kam shkruar*, *shkrova* а не *kam shkruajtur*, *kam shkrojtur*; *shkruajta* 'имам напишано, напишав' итн.

На лексичко рамниште нормата не е целосно категорична (има синоними, има зборови кои денес се малку познати, но утре можат да станат општопознати и распространети, има туѓи зборови кои го добиле граѓанското право, има умесни неологизми итн.). Во оваа сфера со текот на времето се вршат големи промени, па затоа лексичките норми немаат целосна кодифицирана моќ како правојовот или граматиката.

Причини за непочитување на јазичните норми на албанскиот јазик

Јазичните норми во секојдневниот живот често пати не се применуваат од разни причини. Обично, јазични грешки се прават поради непознавање на правојовните правила, па пишувањето се врши според индивидуалниот говор на човекот. Тие што се обидуваат да се оправдаат со недоволната структура на одреден јазик или

пак со лексичката сиромашност на тој јазик, навистина не го владеат ниту едното ниту другото.

Освен непознавањето и одбивноста, меѓу главните причини за непочитување на правописни и правоговорни норми на албанскиот јазик се:

- а) *дијалектни особености на говорителот,*
- б) *влијание на други јазици кај говорителот,*
- в) *невнимателен говор и*
- г) *буквално читање.*

За денешната состојба првата причина претставува најголем проблем за распространување на правоговорните норми. Дијалектниот говор обично се наследува и се вкоренува уште од детството, па затоа само со долга, макотрпна и совесна работа можат да се отстранат дијалектните особености, најтешки од нив фонетските, за да се применува литературната норма. Кај повеќето Албанци се слуша еден регионален или дијалектен подслој; за жал некои ниту прават напори да се запознаат и да ги применуваат правоговорните правила.

Општо земено, албанскиот стандарден јазик се заснова врз заеднички елементи од двата дијалекта: јужниот, т.е. тоскискиот и северниот, односно гегискиот дијалект. Меѓутоа, главна основа на фонетско-фонолошкиот и морфолошкиот систем на албанскиот литературен јазик е тоскискиот дијалект, но не се совпаѓа во целост, затоа што има и одредени гегиски особености не само во лексичкиот систем, туку и во други сфери. Имено, главните фонетски и морфолошки особености на северното тоскиско наречје се издигнати на степен на литературен јазик, преплетен со одредени гегиски црти, збогатен лексички фонд и зборообразувачки модел од гегискиот дијалект; неологизми, интернационални и позајмени термини од материјалниот и духовниот свет и др.

Најбитни разлики меѓу двата дијалекта на албанскиот јазик се фонетски и лексички, додека граматичките (морфолошките и синтаксичките) разлики се помали. Значи, помеѓу одделни краишта постојат разлики во изговорот на одредени гласови, збороформи, зборовниот состав итн. Но тие разлики не се толку големи, за да не можат Албанците од разни краишта да се разбираат меѓусебно.

За да се добие една претстава за дијалектната основа на албанскиот стандарден јазик ги претставуваме во табеларна форма поважните дијалектни разлики во споредба со стандардниот јазик:

<i>Гегискиот дијалект</i>	<i>Тоскискиот дијалект</i>	<i>Стандардниот јазик</i>
Фонетско-фонолошки разлики:		
има усни и носни самогласки (kam ~ kã:m ‘имам – нога’)	има само усни (орални) самогласки (kam – kēmbē ‘имам – нога’)	има само усни самогласки (kam – kēmbē ‘имам – нога’)
на акцентирано носно /ã/ (zã, nãp, hã:n ‘глас, мајка, месечина’)	и одговара акцентирано усно /ë/ (zë, nēpë, hēnë ‘глас, мајка, месечина’)	има акцентирано усно /ë/ (zë, nēpë, hēnë ‘глас, мајка, месечина’)
должината на самогл. е фонетска, но понекогаш таа има фонолошка вредност (plak ~ plak:k, kos ~ ko:s ‘старец – старица, кисело млеко – коса за косење’)	должината на самогл. е фонетска, таа во ниеден случај нема фонолошка вредност (plak ~ plakë, kos ~ kosë ‘старец – старица, кисело млеко – коса за косење’)	должината на самогл. има фонетски карактер (plak ~ plakë, kos ~ kosë ‘старец – старица, кисело млеко – коса за косење’)
отсуствува акцентираното /ë/, додека ретко се употребува неакцентираното	има акцентирано /ë/ со многу честа употреба на неакцентираното	има акцентирано /ë/ со честа употреба на неакцентираното
има вокална група ue (u:) – grue ‘жена’	вокална група ua (grua)	почесто ua и поретко ue (grua, mēsues)
зборови со интервокално /-n-/ (rãna, vëna, syni)	зборови со интервокално /-r-/ (rëra, vera, syri)	многу зборови со интервокално /-r-/ и малку со /-n-/
разликување на вибрантните /r ~ rr/ (ara ~ arra ‘чува - бриче’)	отсуството на /rr/ (ara)	разликување на вибрантните /r ~ rr/ (ara ~ arra)
неколку ориентализми се изговараат со акцент врз претпоследниот слог (káfé, tenéqe)	истите се изговараат со акцент врз последниот слог (kafé, teneqé)	тие се изговараат со акцент врз последниот слог (kafé, teneqé)
Морфолошки разлики (во граматички форми на зборовите):		
членувана форма со наставката -i: plak-i, breg-i, krah-i	членувана форма со наставката -u: plak-u, breg-u, krah-u	членувана форма со наставката -u plak-u, breg-u, krah-u
има редуциран партицип, без наставки (la:, ha:p)	има целосен партицип, со наставки (larë, hapur)	партиципот на глаголите е целосен, со наставки (larë, hapur)
активната форма на имперфектот е сигматична, т.е. со [sh] (punojsha)	активната форма на имперфектот е асигматична, т.е. без [sh] (puno-ja, puno-nja)	активната форма на имперфектот е асигматична (puno-ja)
пасивната форма на имперфектот е сложена -аналитична (u lajshna)	пасивната форма на имперфектот е несложена – синтетична (lahesha)	пасивната форма на имперфектот е несложена – синтетична (lahesha)
присуство на т.н. гегиски инфинитив (me punue) ‘да работи, за да работи’	со иста функција се употребува конјунктивот (të punoj) ‘да работи’ или тоскискиот инфинитив	употреба на конјунктивот (të punoj) или тоскискиот инфинитив (për të punuar) ‘да работи, за да

	(për të punuar), ‘за да работи’	работи’
има 2-3 надградени форми за минатото време (kam, kisha, pata + pas + punu) ‘имам, имав, сум имал + работено’	нема такви надградени форми (но само: kam, kisha, pata + punuar) ‘имам, имав, сум имал + работено’	нема такви надградени форми (но само: kam, kisha, pata + punuar)
Лексички разлики (различни зборови за означување на ист предмет):		
katun(d)	fshat	fshat, katund “село”
tamël	qumësht	qumësht “млеко”
dhelpën	skile	dhelpër “лисица”
gjā, hajvan	kafshë	kafshë “говедо”
u:dh	rrugë	rrugë, udhë “пат”
krye	kokë	kokë, krye “глава”
katërdhet	dyzet	dyzet “четириесет”
tly:n	gjalpë	gjalpë, tëlyen “путер”
tinëz	fshehurazi	fshehurazi “скришум”
rrej	gënjej	gënjej “лаже”

Таб. 1. Табеларно прикажување на фонетско- фонолошки, морфолошки и лексички дијалектни разлики на албанскиот јазик во споредба со стандардниот јазик

Главни правоговорни норми на албанскиот јазик

Од оваа табела може да се извлечат главните правоговорни норми на албанскиот стандарден јазик. Имено:

а) должината на самогласките има фонетски карактер, т.е. дали ќе биде кратка, средна или нешто подолга зависи од гласовното опкружување, позицијата во зборот, акцентот итн.;

б) сите самогласки се усни, без назален призвук;

в) група вокали и консонанти се изговараат како целосни;

г) звучните согласки остануваат звучни и на апсолутниот крај на зборот;

д) кога имаме ист збор кај кои имаме интервокално [-г-] или [-п-], вокални групи *иа* или *ие*, тогаш тоскиските форми се нормативни, но во лексичкиот состав на литературниот јазик се прифатени и гегиски зборови со [-п-] и *ие* итн.;

е) општо земено, дијалектните варијанти на изговорот на фонемите се сметаат како допустливи, додека отсуството на фонемите е неприфатливо.

Некои правописни и правоговорни правила во фонетско-фонолошко рамниште ќе ги дадеме во соодветните глави и поглавја.

Често пати во практична примена на јазикот се учуваат и некои граматички грешки (морфолошки и синтаксички). Таква

грешка е, на пример, употребата на туѓите сопствени именки, како *Klinton*, *Ollbrajt*, *Bler* и др. само во една форма, иако нивната синтаксичка функција бара истите да се употребуваат во соодветен падеж и во членувана форма, како *U takua me Klintonin* (во акузатив) а не *U takua me Klinton* ‘се сретна со Клинтон’; употребата на множината на некои именки без /ë/ на крајот, како *shqiptar* (правилно: *shqiptarë* ‘Албанци’), *arsimtar* (правилно: *arsimtarë* ‘наставници’) итн; наместо личните заменки *пе*, *ју* ‘ние, вие’ погрешно се употребуваат нивните дативни форми *neve*, *juve* ‘нам, вам’ (*neve kemi punuar*, *juve jeni të zellshëm* ‘ние сме работиле, вие сте вредни’); грешки во употребата на препозитивниот член на генитивот: *Ministri i Punëve të jashtme të Maqedonisë* (по правило: *i Maqedonisë* ‘Министер за надворешни работи на Македонија’) и др.

Исто така, неретко се забележуваат синтаксички влијанија од други јазици врз редоследот на зборовите; непотребна употреба на доста долги и сложени фрази, со матно и нејасно значење кои понекогаш се дури и неразбирливи и сл.

Непочитување на јазичните норми претставува и неумесната употреба на странските зборови. Како што е познато, поради многувековниот јазичен контакт на албанскиот со балканските јазици и влијанието на другите небалкански јазици, има квантитативна разлика на лексички заемки низ говорите на албанскиот јазик. Имено, во зависност од географската положба во одделни говори има квантитативна разлика на лексички заемки, т.е. повеќе или помалку зборови од грчкиот, латинскиот, турскиот, словенските јазици и др. Некои од заемките се цврсто вкоренети во дијалектниот говор и имаат општа распространетост. Добар дел од овие општоприфатливи заемки се дел од лексичкиот состав на албанскиот стандарден јазик. Ваквите зборови се неизбежни и тешко дека можат да се заменуваат со домашни зборови.

Покрај овие, има зборови што имаат тесна дијалектна употреба (во еден регион, во група говори, во неколку говори, во еден говор). Ваквите малку распространети зборови се неприфатливи за лексичката норма. За секој јазик важи општото правило: предност имаат домашните зборови; колку помалку странски зборови употребуваме, толку е подобро.

За да се избегне погрешното читање како една фонема <gj> или <nj>, Правописот бара при ваквите случаи да се пишува <i>, но да се чита /j/, како: *djegie* [djeg-je] ‘горење’, *lagie* [lag-je] ‘наводнување’, *biologia* [biolog-ja] ‘биолог жена’; *kundrthënie* [kundërthënje] ‘противречност’, *parathënie* [parathënje] ‘предговор’, *shkupjania* [shkupjanja] ‘скопјанка’ и др. Исто така, и позајмените зборови во чиј состав има вокални групи -ia, -ie, -io, -iu со неакцентирано /i/, се

пишуваат со <i> а се читаат со [j], како -ja, -je, -jo, -ju: material [materjal] ‘материал’, ambicie [ambicje] ‘амбиција’, studioj [studjoj] ‘студира’ итн.

Несогласување на правописните со правоговорните норми се забележува и во зборовните групи (sandhi). Говорниот јазик ја применува синтаксичката фонетика, поврзувајќи ги зборовите во акцентски целисти; додека правописот го применува морфолошкото разграничување на зборовите. Имено, при поврзување на зборовите во реченица, некои од нив се изговараат како неакцентирани (në-shtëpi ‘дома’), некои со слаб акцент (rròtull shtëpísë ‘околу куќата’), а некои пак со секундарен акцент (bótë+kuptím=bòtëkuptím ‘мнение’). На пример, се пишува E mora librin për të lexuar ‘Ја зедев книгата за да ја прочитам’, додека се кажува Emora librin/përtëlexuar//. Во албанскиот, македонскиот и во други јазици во реченична низа услужните зборови (предлозите, сврзниците, честиците, препозитивните членови, кратките заменски форми) се неакцентирани и се изговараат како еден единствен збор со полнозначните зборови. Спореди ги, на пример синтагмите: се пишува ai djalë; се чита [aidjalë] ‘тој дечко’, im bir [imbir] ‘мој син’, një qen [njëqen] ‘едно куче’, mish qengji [mishqengji] ‘јагнешко месо’ итн.

Понекогаш, некој читател сакајќи со претерана доследност (хиперкоректност) да ја почитува пишуваната форма, не ги применува таквите правила на синтаксичката фонетика, но секој збор од реченицата го изговара како посебен и акцентиран, без да ги поврзува нив во соодветни групи.

Една друга многу честа причина за непочитување на правоговорните норми е врзана пак со пишаниот текст. Мислењето дека правилниот изговор во целост се совпаѓа со писмената форма и правописните норми не е умесен. Како што се знае, со букви се бележат фонемите, а не гласовните варијанти. Освен ова, правописот на албанскиот јазик се темели врз фонетскиот принцип, но тој се заснова во одредена мера и врз историски и морфолошки принцип. На пример, според правописот пишуваме pjesëtim ‘делење’, ditëlindje ‘роденден’, dhjetëvjetor ‘десетгодишнина’, kallëzoi ‘кажува’, kallëzore ‘акузатив’ итн. но гласот [ë] во овие зборови обично не го изговарае. Пишувањето на [ë] во овој случај се темели врз морфолошкиот и историскиот принцип.

Од друга страна, сите самогласки, без разлика на тоа дали се акцентирани или неакцентирани, се пишуваат исто, но се изговараат со извесни разлики. Впрочем, се знае дека неакцентираниите вокали се артикулираат како пократки и послаби од акцентираниите. Но и помеѓу самите вокали постои разлика: од сите неакцентирани самогласки најголемо должинско редуцирање претрпува [ë]. Имено, овој

полувокал се скратува толку многу што понекогаш воопшто не се изговара. На пример, [ë] не се слуша ниту во литературниот изговор кај композициите *botëkuptim* [botkuptim] ‘мнение, мислење’, *mirëdita* [mirdita] ‘добар ден’, *mirëmëngjes* [mirmëngjes] ‘добро утро’, *bukërpjekës* [bukrpjekës] ‘пекар’ и др. и покрај тоа што по морфолошкиот правописен принцип таа се пишува.

Исто така, [ë] се пишува според историскиот принцип во нечленувана форма кај зборовите од машки род, како *ballë* ‘чело’, *djalë* ‘дечко’, *kalë* ‘коњ’, *dyllë* ‘восок’, *drithë* ‘жито’, *brumë* ‘тесто’ (историски гледано тие биле именки од среден род) и др. каде самогласката [ë] не се слуша веќе ниту во литературниот изговор.

Фонемата /ë/ во албанскиот јазик се изговара со различни нијанси. Во акцентирана положба не ја слушаме во гегиските говори, додека во неакцентирана положба се слуша низ целиот албански ареал. Во литературниот изговор таа се реализира како полуотворен среден вокал. Одредени негови модификации (нешто поотворена или позатворена) се допустливи. Во пишуванa форма, графемата <ë> во апсолутен крај на зборот означува дека самогласката пред неа не треба да се изговара како кратка. На пример, читањето на напишаниот збор <*bukë*> ‘леб’ како *buk* (со кратко [u]) е погрешен, *bu.k* (со [u] од средна должина) толерантна, додека *buk^ë* е во духот на нормативниот изговор.

КНИЖЕВНОСТ И КУЛТУРА

Ирина БАБАМОВА

ПРЕВОДИ НА МАКЕДОНСКИ КНИЖЕВНИ ДЕЛА ВО ФРАНКОФОНСКИОТ ПРОСТОР (1990-2010)¹

“Dis-moi qui tu traduits (et comment tu traduits),
je te dirais qui tu es!”
(Paul Chavy)²

1. Франкофонски простор

Имајќи го за основа терминот *франкофон*, што означува лице со француски јазичен израз, синтагмата *франкофонски ѝросѝор*, употребена во потесна смисла, означува средина или збир од средини со доминантен (официјален) француски јазичен израз. Кога се употребува во поширока смисла, синтагмата *франкофонскиот ѝросѝор* означува збир од средини каде францускиот јазик се практикува во меѓународните контакти, сам или во паралелна употреба со други јазици. Франкофонскиот простор, сфатен во потесна и во поширока смисла го сочинуваат европските земји: Франција, Белгија, Луксембург, Швајцарија, потоа, северноамериканската држава Канада (Квебек), земјите на Магребот, земјите на т.н. Црна Африка, некои држави во Азија (Виетнам) и острови во Индискиот океан.³ Кон овој простор е приклучена и Македонија при нејзиниот прием за полноправна членка на Организацијата на франкофонијата на XI Самит на франконските земји, одржан во Букурешт на 28 септември 2006 г.

Прифаќајќи ги овие дефиниции, ќе си дозволиме, во оваа прилика, под терминот *франкофонски ѝросѝор* да препознаеме и простор кој нуди предизвик за поинтензивно проширување на веќе отпочнатиот културен дијалог меѓу него и нашата земја и, конечно, простор кој низ таквиот дијалог пружа неповторлива шанса за приказ на нашиот културен идентитет.

¹ Овој текст претставува дел од нашиот реферат под наслов *Македонската ѝрведена лиѝераѝура во франкофонскиот ѝросѝор (1990-2006)* прочитан на Симпозиумот по повод 60 годишнината од основањето на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ (18 и 19 декември 2006, Скопје), кој не е објавен и кој овде е дополнет и ажуриран до 2010г.

² „Кажи ми кого преведуваш (и како преведуваш), ќе ти кажам кој си!“ (Превод И.Б.) CHAVY, Paul, Neohelicon, 1973, 1-2, стр. 323.

³ ТОДОРОВА, Лилјана. *Панорама на франкофонските лиѝераѝури*. – Скопје: Матица македонска, 2002.

2. Култура и преведување

Културата му дава белег на светогледот на секој одделен национален ентитет и директно се рефлектира во разноликоста на неговите лингвистички изразни можности. Таа е дел од менталниот код на националниот идентитет што е директно вграден во функционирањето на соодветниот јазик. Користејќи го јазикот како изразно средство, секоја култура создава свое одделно литературно творештво што станува ризница во која таа ја сочувува својата посебност и во која ја акумулира својата историја, минатото и сегашноста. Оттука, сосема е разбирливо што две национални култури никогаш не се поклопуваат целосно. Разноликоста е таа што раѓа предизвик за заемно запознавање на културите и што го тера преведувачот да го започне својот дел од културниот дијалог. Преведувајќи едно книжевно дело, преведувачот го вградува тоа дело не само во својата култура, туку и во глобалната културна историја.

Културниот дијалог со франкофонскиот простор преку писмено преведување книжевни дела, Р. Македонија го започна во 1947 год. со преведувањето на романот *Кренкбиј*, од Анатол Франс, од страна на Горѓи Шоптрајанов.⁴ Франција, пак, го прифати ваквиот дијалог во 1959 година, објавувајќи ја, како прво македонско дело преведено на француски јазик, песната-триптих под наслов *Дождови* од Матеја Матевски, во рамките на *Анџолозијата на современата југословенска поезија* во издание на Сегерс (Segers)⁵. Вака започнатиот преведувачки дијалог трае континуирано до денес, овозможувајќи им, преку францускиот јазик, дифузија на македонските културни обележја што се сочувани во литературните остварувања. Ова е уште позначајно ако се има предвид дека пробивот во туѓата култура преку преведените дела го отвара патот и за имаголошки истражувања за културниот идентитет на Другиот, поточно за нашиот културен идентитет, нудејќи книжевна слика за нашиов простор и фрлајќи светлина на разни домени од нашето општествено функционирање. На тој начин се дополнува сликата за нас што се создава не само преку книжевните, туку и преку други сведоштва од нашава средина (ликовни, историски, етнолошки итн.).

⁴NASTEV, Bozidar. "Traductions macédoniennes des oeuvres littéraires françaises", Annales de l'Institut Français de Zagreb. n° 10-11-12-13, 1961-1964, стр. 64.

⁵УРОШЕВИЌ, Влада. „Македонската литература во Франција и на француското јазично подрачје (1945-1990)“ во *Книжевен контекст*. - Скопје: Филолошки факултет, Институт за македонска литература, 1995, стр. 144.

3. Преведувачка активност во двете насоки (некогаш и денес, статистика)

Книжевниот компаратист Даниел-Анри Пажо во својата *Општа и компаративна книжевност*⁶, во поглавјето *Превод и културна историја*, давајќи податоци што се однесуваат на присуството на преводите во рамките на книжевната и на културната размена, нагласува дека во еден период по Втората светска војна „во Франција се преведувало двапати помалку отколку во Германија (3000 наслови наспроти 6000 преводи на германски јазик)“⁷ или, статистички погледнато „од 1945 до 1975 од 400 000 наслови што ја сочинуваат француската издавачка продукција, 45000 се наслови на преводи, односно 11% од целата продукција.“⁸ Имајќи го ова предвид, може да се претпостави дека процентот на преведени дела од македонски на француски јазик е релативно мал.

Во Македонија пак, за првите дваесет повоени години, статистиката, изразена во бројки, бележи одвај триесетина дела од француски автори преведени на македонски јазик⁹. Денес оваа бројка е значително поголема. Во информатизираниите библиотечни каталози на Народната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, се заведени близу тристотини наслови преведени од француски на македонски јазик. Не е занемарлив и фактот дека за одделни дела, на пример за делата на Жил Верн, постојат и повеќе преводи работени од различни преведувачи.

Неспорно е дека во македонско-францускиот / франкофонскиот преведувачки културен дијалог, бројот на преведени дела од француски на македонски јазик е поголем во однос на бројот на преведени дела од македонски на француски јазик. Иако досега вложените напори во таа насока не се мали и заслужуваат внимание, сметаме дека е потребно да обрнеме внимание на фактот дека делото на Блаже Конески, патронот на Филолошкиот факултет во Скопје, поет и научник-лингвист со светско реноме, е само делумно достапно на француски јазик и дека целокупниот негов творечки опус сè уште чека да биде преведен на француски јазик.¹⁰

⁶ ПАЖО, Даниел-Анри. *Општа и компаративна книжевност*. (Превод од фр. јаз. Б. Велковски-Краш). – Скопје: Македонска книга, 2002.

⁷ *Ibid.* стр. 77

⁸ *Ibid.* стр. 77-78

⁹ NASTEV, Bozidar. *Op. cit.*, стр. 63.

¹⁰ БЕЛЕВСКА, Маргарита. „Преводи на поезијата на Блаже Конески на француски јазик“ во *Придонесот на Блаже Конески за македонската култура*, Меѓународен научен собир (17-18 декември 1998 г.) – Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ 1999, стр. 503-509.

4. Преглед на објавени преводи на француски јазик на македонски книжевни дела

Надоврзувајќи се на досега објавуваните прегледи на македонски дела преведени на француски јазик во кои е опфатен периодот до 1990 г.¹¹, тука ќе направиме кус преглед на преводната продукција од македонски на француски јазик во периодот од 1990 - 2010.

4.1. Преводи на француски јазик објавени од франкофонски издавачи

Значајно е да се одбележи дека во преводите од македонски на француски јазик се опфатени сите книжевни жанрови, поезија, роман, театарски дела како и дела од народното творештво.

Во 1992 г. објавен е францускиот превод на делото *Maison éternelle* од Петре М. Андреевски, изработен од Мира Чепинчиќ и Андре Домс, како издание на издавачките куќи *Maison de la poésie* во Нор Па де Кале, Франција, и *Maison de la poésie d'Amay* од Аме во Белгија.

Како дел од колекцијата на репрезентативни дела во издание на *Actes sud* на УНЕСКО од Арл, во 1994 г. излегува од печат поетската антологија на Ацо Шопов под наслов *Anthologie personnelle, 1950-1980*, што Јасмина Шопова во соработка со Едуар Моник ја приопшти на француски јазик.

Во 1994 г., во издание на *Editions Spectre* (Скопје, Париз) објавено е делото на Петре Бакевски *Злајан меч во џолно срце (L'épée d'or en plein coeur)* во превод на Жана Ангеловска.

Во 1995 г., во списанието *Арбр а џарол (Arbre à paroles)* на издавачката куќа *Maison de la poésie d'Amay* од Белгија, објавена е збирка под наслов *Dix-sept poètes macédoniens* во која се застапени творби во превод на француски јазик на седумнаесет македонски поети. Преводот е изготвен од Светлана Јовановска и Андре Домс.

Во 1996 г. објавена е поезија на Ефтим Клетников под наслов *Sous les paupières de Dieu* во превод на Мира Чепинчиќ, Андре Домс и Светлана Јовановска во издание на *Maison de la Poésie* од Па де Кале (*Nord/Pas-de-Calais*) во Франција.

Во 1997 г. во издание на *l'Esprit des péninsules* од Париз, објавен е францускиот превод на романот *Црно семе (La graine noire)* од Ташко Георгиевски, во превод на Марија Бежановска-Левасер.

¹¹ Поисцрпен преглед на македонската литература во превод на француски јазик ќе најдеме кај Влада Урошевиќ во статијата под наслов „Македонската литература во Франција и на француското јазично подрачје (1945-1990)“ во списанието *Книжевен контекст*. – Скопје: Филолошки факултет, Институт за македонска литература, 1995, стр. 144-157.

Во 1998 г. во Сен Назер, Франција, излегува од печат француската верзија на делото *Via Lasciva* од Катица Кулакова, во издание на MEET и во превод на Харита Вибрандс.

Во 1999 г. во издание на Култура од Скопје и на *l'Esprit des péninsules* од Париз излегува од печат антологија на македонска поезија под наслов *Sept voix de femmes: anthologie de poésie macédonienne* во која се поместени поетски остварувања на Светлана Христова-Јоциќ, Гордана Михайлова Бошнакоска, Олга Арбулевска, Катица Кулакова, Весна Ацевска, Лилјана Дирјан, Вера Чејковска. Приредувач е Влада Урошевиќ, а преводот на француски јазик е на Харита Вибрандс.

Во 2000 г. во француски превод на Јасмина Шопова, и во издание на *l'Esprit des peninsules*, во Париз е објавена збирката песни под наслов *Неименливиот* (*L'innommé*) од Анте Поповски.

Значајно остварување е преводот на романот *Александар и смртта* (*Alexandre et la mort*) од Слободан Мицковиќ, приопштен на француски јазик од страна на Жана Делкроа-Ангеловска. Преводот е објавен во издание на *Арматан* (*l'Harmattan*) од Париз, во 2003 г.

Во периодот од 1997 г. до 2009 г. се појавија преводи на француски јазик на повеќе дела од плодното книжевно творештво на македонскиот писател Луан Старова. Така, во 1997 г., угледната издавачка куќа *Фајар* (*Fayard*) од Париз го објави на француски јазик романот *Времето на Козите* (*Le temps des chèvres*) во превод на Клеман де Исартегу (*Clément d'Isartéguy*). Следната 1998 г., во издание на истата издавачка куќа, излезе од печат францускиот превод на делото *Татковините книги*, (*Les livres de mon père*) од Луан Старова, преведено исто така од Клеман де Исартегу. Во 1999 г., издавачот *Фајар* го објавува и францускиот превод на романот на Старова *Атеистички музеј* (*Le Musée de l'athéisme*) преведен од македонски од страна на Харита Вибрандс. Во 2003 г., во издание на *Егисион де л'Об* (*Éd. de l'Aube*) и во превод на Клеман де Исартегу излегува од печат романот *Брегови на еџилови* (*Le rivage de l'exil*). Во 2009 г. издавачката куќа *Егисион де Сиртес* (*Editions des Syrtes*) од Париз го објавува францускиот превод на романот *Патот на јагулите* (*Le chemin des anguilles*) изработен од Клеман Де Исартегу.

Некои дела на Старова се пробиваат и надвор од европскиот франкофонски простор (во Квебек, Канада и на островот Реинион). Така, во 2002 г., неговите *Песни од Картаџина* (*Poèmes de Carthage*) се објавени на француски јазик во градот Троа-Ривиер во Квебек, Канада, од страна на издавачките куќи *Екри де форж* (*Écrits des forges*) и *Гран Осеан* (*Grand Océan*) од островот Реинион, во Индискиот Океан.

Во 2010 г. во едицијата на словенски автори (*Archipel slave*) на издавачката куќа *L'age d'Homme*, излегува од печат преводот на романот *Мојата роднина Емилија* (*Ma cousine Emilie*) од Влада Урошевиќ.

Преводот на француски јазик на овој роман го направи Жана Делкроа-Ангеловска.

Истата 2010 г., Марија Бежановска-Левавасер го изготвува францускиот превод на еден избор од македонските народни приказни запишани од Марко Цепенков. Овој избор е објавен под наслов *Les contes de Macédoine* и е во издание на издавачката куќа *Mokeygem (Mokeddem)*. На интернет-страницата на оваа издавачка куќа најавен е преводот на француски јазик на новели под наслов *Spektar* од Борис Вишински што го подготвува Жана Ангеловска.

Во вкупниот преводен опус од македонски на француски јазик застапени се и преводи на театарски текстови. Во 2004 г. во Париз, во издание на *l'Espace d'un instant* е објавена драмата *ММЕ кој ѝре ѝочна (Quel est l'enfoiré qui a commencé le premier?)* од Дејан Дуковски, во превод на Харита Вибрандс. Во 2007 г. истата издавачка куќа, *L'espace d'un instant*, објавува три превода на француски јазик на театарски текстови од Дејан Дуковски. Најпрвин е објавен преводот на *Буре баруѝ (Le Baril de poudre)*, изработен од Фроса Пејоска-Бушро. Потоа е објавен преводот на делото *Балканоѝ не е мрѝов (Balkan's not dead)*, изработен од Жана Делкроа-Ангеловска, како и преводот на текстот *Друџаѝа сѝрана (L'Autre Côté)* изработен од Харита Вибрандс.

Во 2008 г., издавачката куќа *L'espace d'un instant* објавува три превода на драмски текстови од Жанина Мирчевска. Се работи за текстовите *Effeuillage*, *Есѝеранца (Esperanza)* и *Верѝер и Верѝер (Werter & Werter)* чии преводи на француски јазик ги приопштува Марија Бежановска-Левавасер.

Во 2010 г. излегува од печат преводот на француски јазик на драмата *Демоноѝ од Дебар Маало (Le Démon de Debarmaalo)* од Горан Стефановски. Преводот на ова дело е направен од страна на Марија Бежановска-Левавасер, а книгата е издание на издавачката куќа *L'espace d'un instant* од Париз.

4.2. Преводи на француски јазик објавени од македонски издавачи¹²

Дел од преведените дела на француски јазик се објавени од страна на издавачки куќи во Македонија, пред сè во едициите на поетската манифестација “Струшки вечери на поезијата”. Така, во 1991, во *Меѓународна ревија за ѝоезија*, што ја издава меѓународната поетска манифестација „Струшки вечери на поезијата” од Струга, поместени се творби на македонски поети преведени на француски јазик од стана на Жана Ангеловска.

¹² Податоците ги добивме од Библиографскиот центар при НУБ „Св. Климент Охридски“ за што им изразуваме благодарност на Елизабета Стоименова и на Софче Марковиќ.

Во 1994 г. во оваа ревија е објавена *Поезија (Poésie)* на Јован Стрезовски во превод на француски јазик од Дореана Христова. Истата ревија во 1995 објавува *Поезија (Poésie)* на француски јазик на Михаил Ренцов во препев на Жак Гошрон, Андре Домс и Жана Ангеловска, а во 1996 *Поезија (Poésie)* на Радован Павловски во француски препев на Жак Гошрон.

Во 1995 г. излегува од печат *Палетата на ѝроклејска боја (La palette maudite)* од Славко Јаневски во француски превод на Мира Чепинчиќ, Андре Домс и Жана Ангеловска. Издавачи на делото се Мисла од Скопје и Римако од Виена.

Во 1998 г. во издание на *Сиџма ѝрес* од Скопје и во превод на Жана Ангеловска, објавен е расказот на Душко Наневски *Момчето со ѕвезда (Le garçon à l'étoile)*.

Во 1999 г. во издание на *Зумѝрес* од Скопје, објавен е романот на Петре М. Андреевски *Последниѝ селани (Les derniers paysans)* во француски превод на Петар Андоновски.

Во 2001 г. во превод на Јасмина Шопова и во препев на Едуар Моник, во издание на *Маѝица Македонска* од Скопје се појавува двојазичното издание (напореден македонско-француски текст) под наслов *Лузна (Stigmate)* од Ацо Шопов.

Во 2002 г. во издание на *Ecrit des forges* (од Квебек) и *Скенѝоинѝ* од Скопје излегува од печат францускиот превод на поезијата на Катица Кулавкова под наслов *Изѝон на злоѝо (L'expulsion du mal)*. Преводот е изработен од Харита Вибрандс.

Во 2003 г. во издание на *НАМ* од Скопје, во превод на француски јазик од Дореана Христова објавена е поетската збирка на Никола Кљусев *Неизрѝено семе (La semence improductive)*.

4.3. Преводи од македонски на француски јазик во електронското издаваштво

Во 2001г. културната установа *Блесок* од Скопје го објавува во електронска форма францускиот превод на поезијата на Катица Кулавкова *L'expulsion du mal (Изѝон на злоѝо)*. Истата година *Блесок* ја објавува електронската верзија на францускиот превод на делото *Via Lasciva* на Кулавкова. Преводот на овие две дела е изработен од страна на Харита Вибрандс.

Избор од поезијата на Богомил Ѓузел преведена на француски јазик под наслов *Poèmes choisis (Избрана ѝоезија)* е достапен во електронска форма на интернет страницата со адреса www.blesok.com.mk. Преводите на француски јазик на песните на Ѓузел се изготвени од страна на Марија Бежановска, Светлана Митевска и Андре Домс, Жак Гошрон, Гилвик и Луси Албертини. На истава електронска адреса, во рамки на категоријата *издаваштво*, поточно *е-книѝи*, се наоѓаат поетски оствару-

вања на повеќе македонски автори во македонска и во француска верзија. Од писателите чии творби се преведени на француски јазик застапени се: Бранко Цветковски со *Souffle de prière (Молиџбен веј* од 1993), *Cendre brute (Пресна џејел* од 1990) и со други песни преведени на француски од страна на Наташа Ѓондева, потоа Влада Урошевиќ со *Le compas du rêve (Комџасоџ на соноџ)*, Матеја Матевски со *Naissance de la tragédie (Раџање на џтраџедиџаџа)* во превод на Мира Чепинчиќ и Андре Домс, Михаил Ренцов со *Poésie (Поезиџа)*, Луан Старова со *Poèmes de Carthage (Песни од Карџаџина)* во превод на Харита Вибрандс, Петре М. Андреевски со *Poèmes choisis (Оџбрана џоезиџа)* во превод на Мира Чепинчиќ и Андре Домс, Крсте Чачански со романот *L'ombre de la chauve-souris (Сенкаџа на лиџакоџ)*, Катица Ќулавкова со *Via Lasciva и Expulsion du mal* во превод на Харита Вибрандс.

Во рамки на електронското издаваштво на македонскиот ПЕН центар¹³ објавени се преводи на француски јазик на творештвото на значаен број македонски писатели. Така, во рубриката *Prose selection, winter '98-'99* објавен е прозниот текст *La licorne dans l'arrière-cour* од Влада Урошевиќ, во превод на Андре Домс и Мира Чепинчиќ, како и прозниот текст *Le beau visage d'Imran le poète* од Ферид Мухиќ, во превод на Миреј Робен. Во изборот за 2000/2001г. објавен е кусиот расказ *La mort de la médaille* од Бранко Пендовски во превод на Харита Вибрандс и есеите *L'axe mythique du monde* од Влада Урошевиќ и *La jument de Lord Morton* од Ферид Мухиќ, обата текста во превод на француски од Жана Ангеловска.

Голем број француски преводи на творештвото од македонски автори се објавени во рубриката *The Macedonian PEN review, summer 2006*¹⁴. Во електронската верзија на ова издание застапени се авторите: Славко Јаневски, Блаже Конески, Коле Чашуле, Бранко Пендовски, Србо Ивановски, Мето Јовановски, Борис Вишински, Димитар Солев, Благоја Иванов, Петре М. Андреевски, Влада Урошевиќ, Ташко Георгиевски, Богомил Ѓузел, Гордана Михајлова-Бошнакоска, Луан Старова, Димитар Башевски, Митко Маџунков, Крсте Чачански, Васе Манчев, Ката Ќулавкова, Драги Михајловски, Сашо Прокопиев, Јадранка Владова, Ким Мехмети, Томислав Османли, Ермис Лафазановски, Блаже Миневски, Венко Андоновски, Гоце Смилевски. Францускиот превод на изборот од нивното творештво е на Харита Вибрандс.

¹³ Податоците може да се најдат на <http://www.pen.org.mk/publications/publications.html>

¹⁴ Содржините од оваа рубрика може да се најдат на следнава интернет-адреса: <http://www.pen.org.mk/publications/2006/sodrzini.asp?lang=eng>

5. Современи состојби и потреба од поддршка на преведувањето

За одбележување е дека покрај горепосоченото, во периодот од 1990 г. до денес македонските издавачки куќи објавуваат на француски јазик некои монографии и студии од други домени на уметноста во Македонија (фрескосликарство, икони, сликарство, резба, скулптури,) потоа, книжевни студии, историски документи, Уставот на Република Македонија. Сите тие се дел од целокупната македонска културна ризница и внесуваат разноликост во културниот дијалог на Македонија со франкофонскиот свет и пошироко.

И покрај чувството дека се работи за процес на сè подинамична културна размена, која, иако во помал обем, почнува да ги преминува и границите на Европа, сепак, се има впечаток дека досега сработеното е со релативно мал обем. За вистинска промоција на македонската литература и култура низ преводи на француски јазик, промоција каква што таа, според своите вредности и дострели, впрочем, и заслужува, неопходни се добро подготвен план и програма како и координираност помеѓу релевантни здруженија и институции. Францускиот јазик може да послужи како средство за успешна македонска промоција на пет континенти, не само во франкофонски простор во Европа, туку и во оној на двете Америките, во Азија и во Африка.

5.XI.2010г, Скопје

БИБЛИОГРАФИЈА:

ВЕЛЕВСКА, Маргарита. “Преводи на поезијата на Блаже Конески на француски јазик” во *Придонесот на Блаже Конески за македонската култура*, Меѓународен научен собир (17-18 Декември 1998г. - Скопје: Филолошки факултет “Блаже Конески” 1999, стр. 503-509.

CHAVY, Paul, Neohelicon, 1973, 1-2, стр.323

NASTEV, Bozidar. “Traductions macédoniennes des oeuvres littéraires françaises”, Annales de l’Institut Français de Zagreb. n° 10-11-12-13, 1961-1964, стр. 64.

ПАЖО, Даниел-Анри. “Општа и компаративна книжевност. (превод од француски јазик Б. Велковски-Краш). - Скопје, Македонска книга, 2002, стр.78.

СТЕФКОВА Никодиновска, Елена. *Преведување, мост помеѓу Македонија и франкофонијата – La traduction, un pont entre la Macédoine et la francophonie.* – Скопје: Народна и Универзитетска библиотека “Св. Климент Охридски”: Француски културен центар, 2001.

ТОДОРОВА, Лилјана. *Панорама на франкофонските литератури.* - Скопје: Матица македонска, 2002.

УРОШЕВИЌ, Влада. “Македонската литература во Франција и на француското јазично подрачје (1945-1990)” во *Книжевен контекст.* - Скопје: Филолошки факултет, Институт за македонска литература, 1995, стр. 144.

Сајтографија:

<http://www.nubsk.edu.mk>

<http://www.blesok.com.mk>

<http://www.bnf.fr/pages/catalogues.htm>

<http://www.pen.org.mk/publications/publications.html>

<http://www.pen.org.mk/publications/2006/sodrzini.asp?lang=eng>

<http://www.servicedulivre.be/fiches/d/doms.htm>

http://www.mokeddem.fr/crbst_14.html

Соња ВИТАНОВА-СТРЕЗОВА

ПОЛИЛОШКИОТ ДИСКУРС ВО РАСКАЗОТ
„РАЗМИСЛУВАЊАТА НА ЕДЕН ЧУВАН МАЈМУН“
ОД ИАН МЕКЈУАН

Врз основа на релациите кои го востановуваат субјектот во книжевниот текст, Кристева прави класификација на дискурсите потпирајќи се на работата на Бахтин. Во нејзината класификација таа пред сè разграничува меѓу „монолошкиот“ и „дијалошкиот“ дискурс.

Монолошкиот дискурс ги опфаќа епското раскажување, историскиот и научниот дискурс. Дијалогот, кој треба да биде суштинско обележје на дискурсот, е задушен, забранет и цензуриран во монолошкиот дискурс бидејќи истиот „одбива да се сврти кон себе, да влезе во дијалог со самот себе“.¹

Карневалскиот и менипејскиот дискурс како и полифоничниот роман го претставуваат дијалошкиот дискурс кој „се чита самиот себе и се создава преку деструктивна генеза“.²

Врз основа на дијалошкиот дискурс, Кристева подоцна го создава и поимот „полилошки дискурс“. За Кристева полилошкиот дискурс е бесконечност на „мултиплицираниот, раслоен и хетерономен субјект на искажување.“³ Според своето грчко потекло, терминот дијалог го вклучува значењето на двојноста на зборот, додека терминот полилог ја вклучува повеќезначноста на зборот (*dis dwailaiin, двојно, polú многу, йовеке и logós збор*). Во овој контекст, додека дијалошкиот дискурс е конституиран врз основа на двозначноста како најмала значенска единица на субјектот на книжевниот текст, полилошкиот дискурс на мултиплицираниот субјект ја востановува повеќезначноста не само како свое основно обележје туку и како основно обележје на книжевниот текст во кој генератор на многузачноста е повеќезначниот субјект.

Во расказот „Размислувањата на еден чуван мајмун“ од втората збирка раскази на совемениот британски автор Иан Мекјуан, јас-формата

¹ Kristeva, Julia, „Word, Dialogue and Novel“ in *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*, New York: Columbia University Press, 1980, pp. 76-77.

² Исто, стр. 76-77.

³ „The Novel as Pollogue“ in *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*, New York: Columbia University Press, 1980, p. 173.

на раскажување упатува на полилошки говорен субјект што го проблематизира диференцирањето меѓу ликот, раскажувачот и авторот.⁴ Прашањето за идентитетот што стои зад говорниот субјект е дополнително проблематизирано бидејќи во овој расказ изгледа како да раскажува неантропоморфно суштество – мајмунот галениче на писателката Сели Кли што таа го чува во својот стан. Дискурсот во прво лице еднина како да го пренесува неговиот протест поради неможноста не само да се разбере писателката туку и светот на луѓето:

Сега сè беше како што отсекогаш било и како што Сели Кли очекуваше да биде – машина за пишување, пенкала, замачкана хартија, еден овенат нарцис – а јас пак знам што знам и воопшто ништо не разбирам. Едноставно, не сум способен.⁵

Така неантропоморфниот лик на мајмунот галениче изгледа како да ја присвојува јас-формата на дискурсот во расказот. Апсурдноста да биде поголема, мајмунот раскажувач е поранешен љубовник на неговата газдарица кој како жртва на невозвратена љубов влегува во својата улога на романтичен паталец. Мајмунот ни кажува дека писателката Сели Кли сè уште го чува дома но сега без воопшто и да го забележи „[С]ега живееме во различни соби, Сели Кли не го крева погледот кога влегувам во собата“.⁶ На отфрленото галениче не му останува ништо друго освен постојано да размислува за својата газдарица, која е причината а неговите љубовни страдања, и да ни раскажува за неа. Така, додека интензивно ја набљудува во очајничка надеж за трошка внимание од неа, мајмунот раскажувач ни ги пренесува своите размислувања за неговата сакана. Преку дискурсот на необичниот раскажувач дознаваме за несудената писателка која, во своите неуспешни обиди да напише нешто ново, постојано одново го пишува единствениот роман што го има објавено. Додека Сели Кли неуспешно се бори со својата креативна криза сосема заоравајќи на своето галениче, духовитиот дискурс во прво лице еднина ни евоцира и сцени во кои мајмунот е во својата поранешна улога на љубовник на писателката но исто така ни ги открива и неговите нереализирани амбиции и улоги во нејзиниот живот:

Се навикнав на ритуалните измачувања на Сели Кли во текот на мојот кус престој во нејзината спална соба. Легнувајќи на нејзиниот кревет, таа седнуваше на бирото, обајцата безделничејќи на свој начин...Со саати си честитав за моето неодамнешно

⁴McEwan, Ian, “Reflections of a Kept Ape”, *In Between the Sheets*, London: *Vintage*, 1997.

⁵ Исто, стр. 32 (мој превод).

⁶ Исто, стр. 19-20.

издигнување од галениче во љубовник, се спржував на грб и, со рацете свиткани зад глава и нозете скрстени, размислував за моето понатамошно унапредување од љубовник во сопруг.⁷

Така мајмунот преку дискурсот во прво лице еднина во расказот апсурдно ги присвојува и улогите на поранешен љубовник на писателката и сега романтичен страдалник поради невозвратената љубов од неа. Како што имплицира и насловот на расказот, меѓу човечките особини на галеничето најмногу се истакнува неговата способност да размислува. Така јас-формата на дискурсот ни ги пренесува размислувањата на мајмунот галениче во расказот.

Меѓутоа, преку дискурсот во прво лице еднина не се пренесени само очајот поради невозвратената љубов и повремено хамлетовските дилеми на апсурдниот лик на мајмунот раскажувач, туку интертекстуално се транспонирани и комплексни размислувања за пишувањето проза. Така преку идејата дека писателот секогаш одново ја пишува истата книга, јас-формата на дискурсот не соочува со проблемот на губење на креативната инспирација – најголемиот страв на секој писател. Неантропоморфниот раскажувач - мајмунот галениче кој е поранешен љубовник на писателката – изгледа дека повремено се преобразува и во писател преокупиран со проблемите на сопствената творечка креативност или можеби јас-формата на дискурсот упатува на авторот Мекјуан кој и самиот е писател на проза:

Зар уметноста не е ништо повеќе отколку желба да изгледаме зафатени? Зар таа не е ништо повеќе отколку страв од молкот, здодевноста, кои само непрекинатото тропане на типките на машината за пишување може да ги ублажи. Накусо, откако е создаден еден роман, дали би било доволно истиот повторно да се напише, да се исчука внимателно, страна по страна? ... Длабоко во мене знаев дека е така.⁸

Според тоа, во расказот „Размислувањата на еден чуван мајмун“ од Иан Мекјуан полилошкиот дискурс го проблематизира диференцирањето меѓу раскажувачот, ликот и авторот, постојано трансформирајќи и множувајќи го идентитетот на говорниот субјект кој едновременно упатува на неантропоморфен раскажувач преку ликот на мајмунот галениче во улога на романтичен паталец или на поранешен љубовник на писателката, како и на ликот раскажувач кој е писател преокупиран со сериозни

⁷ Исто, стр. 19-20.

⁸ Исто, стр. 32.

размислувања за создавањето фикција или можеби на самиот автор како творец на проза...

BIBLIOGRAPHY:

Kristeva, Julia, "The Novel as Pollogue" and „Word, Dialogue and Novel" in *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*, New York: *Columbia University Press*, 1980.

McEwan, Ian, "Reflections of a Kept Ape", *In Between the Sheets*, London: *Vintage*, 1997.

Sonja VITANOVA-STREZOVA

THE POLYLOGICAL DISCOURSE IN THE SHORT STORY "REFLECTIONS OF A KEPT APE" BY IAN MCEWAN

(Summary)

This article undertakes to investigate the short story “Reflections of a Kept Ape” by Ian McEwan focusing on Kristeva’s concept designated as “polylogical discourse”. Constantly transforming and changing the identities of the speaking subject, the polylogical discourse rendered in the first person singular blurs the boundaries among the narrator, character and author of the work. Drawing on Kristeva’s semanalysis, the aim of this article is to show how the polylogical discourse continually multiplies the meanings of the text and generates its new readings.

Милан ДАМЈАНОВИЌ

ПАЛИМПСЕСТНОСТА И ДИЈАЛОГИЧНОСТА НА ДРАМАТА *ГАРДЕРОБЕР* ОД РОНАЛД ХАРВУД

Вовед

Гардеробер е драма на неизговорените зборови, на неискажаната и потисната реч. На зборовите под површината на говорот кои брануваат, вознемируваат и се борат да испливаат. Зборови кои се назираат во позадината на избледените и изабени страници на драмата. *Гардеробер* е палимпсест. Тој е документ кој е пишуван во втората половина на 20 век, но кој всушност е започнат далеку пред Роналд Харвуд да го стави првиот лист во машината за пишување и да ги отчука првите зборови. Само на прв поглед може да се чини дека листот хартија бил празен, но типките кои паѓале и ја оставале својата трага врз него само го пополнувале празниот простор помеѓу слоевите на литературата, културата, традицијата, историјата кои градат една сложена и префинета мрежа на односи која станува видлива само кога ќе падне под светлината на погледот на читателот. Тој тогаш го гледа дијалогот кој тие го водат со векови, а кој е дополнет со зборовите на Харвуд. Пред него, но и во него одекнуваат, разговараат, дебатираат, се порекнуваат, но и се надополнуваат гласовите и текстовите на различните дискурси, водејќи го вечниот интертекстуален дијалог кој никогаш не завршува. И самиот читател се вклучува во дијалогот со својот искусствен, сознат и херменевтички инструментариум, обидувајќи се да даде свое толкување и придонес. Имајќи ја улогата на читател, во овој труд ќе дадам едно согледување и анализа на различните слоеви и наслаги кои се преклопуваат и преплетуваат во драмата *Гардеробер* користејќи ги теориските постановки на Бахтин, Женет и Кулакова, што ќе ми овозможи да осветлам и поврзам барем дел од врските и нишките кои се преплетуваат во семантичката мрежа на драмата.

Централниот херменевтички концепт преку кој ќе ја анализирам драмата е симболот на палимпсестот кој теоретски беше разработен од Жерар Женет во неговата теорија на транстекстуалноста. Корисноста на неговата теорија за мојата херменевтичка постапка може да се согледа уште во структурните, онтолошките и тематските аспекти на драмата *Гардеробер*. Темата на драмата на Харвуд е животот на една театарска компанија во екот на бомбардирањата на Велика Британија за време на Вто-

рата светска војна. Сите настани се случуваат во текот на еден ден во кој тие треба да ја изведат класичната трагедија на Вилијам Шекспир *Крал Лир*. Таа претставува драма за изведување на една драма среде одвивањето на една глобална, но и лична животна драма. Последната реченица која само скицирано ја отсликува содржината на драмата, полека пред нас ги навестува контурите на палимпсестот. Драмата ја има својата онтолошка одредница во архитектот на театарот, притоа заземајќи метатекстуален став, но кој не е солипсистички обоен, туку ја преминува границата на сцената и го опфаќа и историскиот контекст и време во кое се случува. Од архитектот на театарот и на драмата, текстот ја црпи својата жанровска концепција, но во исто време ги користи и театарските кодови, симболика и иконографија. Од тука водат потекло и најголемиот дел од хипотекстовите со кој води дијалог хипертекстот на драмата. Се разбира, тоа не единствена одредница и контекст, бидејќи голема улога тука игра и хронотопскиот контекст на Втората светска војна и на историските случувања. Од сето ова претходно може многу лесно да се согледа палимпсестноста на ова дело. Таа е симболично и хронотопски отелотворена во денот кога се одвиваат настаните, во рамките на кој се преплетуваат и прекршуваат гласовите на дискурсите кои претходно ги споменав. Денот претставува симбол на палимпсестот на макро ниво, во рамките на кој се води дијалогот. А во неговото средиште се наоѓа глумецот, симболот на палимпсестот на микро ниво во драмата, но исто така и во животот.

Глумецот како палимпсест

На прв поглед се чини малку проблематично да претставиме едно човечко суштество и една вокација во апстрактна текстуална конотација, но сепак за тоа можеме да најдеме подлога во теоријата на дијалогичност на Бахтин. Според него, човекот во светот се соочува со туѓата реч, кон која се ориентира, која го одредува и со која е во вечен дијалог. Иако тоа е глобален принцип кој ги прожима сите аспекти на човековото битисување, тоа е особено рефлектирано, акцентирано и пластично прикажано во функцијата на глумците. Тие секогаш се во контакт со туѓата реч на писателите, режисерите, публиката, критиката. Тие се во постојан дијалог со секоја нова улога, која неизбежно остава трага врз нивниот психофизички живот и развој, но која секогаш треба да ја потиснат за да се подготват за наредната улога. Нивниот ум е како пергамент врз кој се напишани безброј текстови, кои се назираат, кои шепотат, декламираат, роварат. “Глумецот е секогаш двојник. Глумецот се најмалку двајца. Може и повеќе”¹ (Кулавакова). Но во исто време, глумецот е и толкувач на тие туѓи текстови, на туѓата реч. “Глумецот е следствено херменевтички

¹ Катица Кулавакова, *Мала книжевна теорија*, Три, 2001, стр. 214

чин”² (Кулавкова). Глумецот во исто време имитира, но и трансформира. Оттаму, може да се види дека метафорично и практично тој ги отелотворува материјалните, епистемолошките и функционалните карактеристики на палимпсестот.

Аспектите на палимпсестноста и дијалогичноста на драмата како жанр и на глумецот како активен учесник во реализацијата на драмата, но и на драмата и на глумецот како партиципенти во големиот херменевтички дијалог кој човекот го води со светот, наоѓаат своја потврда во драмата *Гардербер*. Уште на самиот почеток во рамките на воведот, Харвуд ја истакнува интертекстуалноста и палимпсестноста на драмата. Користејќи го овој паратекстуален елемент, писателот укажува на историската позадина на неговото дело и на неговата работа во театарските компании и соработката со познатиот британски глумец Сер Доналд Волфит. Тука директно го воведува својот глас, кој вообичаено во монофониската поставеност на драмскиот жанр се наоѓа скриен во дидаскалиите и во репликите на ликовите. Неговиот метатекстуален прилог кон драмата сепак е и насочен кон туѓата реч, при тоа потврдувајќи ја тезата на Бахтин. Тој се вклучува во дијалогот со рецепиентите, но и со светот, антиципирајќи ги можните коментари и толкувања, обидувајќи се однапред да порекне некои од нив. Сепак, тој ги остава своите ликови да се вклучат во големиот дијалог кој тие го испишуваат врз палимпсестот кој го сочинува денот во кој се случуваат настаните од драмата.

Тој е толку бремен со хипотекстови, што е речиси доведен до распаѓање. Во него се прекршуваат деструкцијата на Втората светска војна, декаденцијата на европската цивилизација во првата половина на 20 век, културната и литературната матрица на британското општество, *Крал Лир*, личните истории и трагедии на ликовите. Целата драма се одвива во фонот на сите овие конфликтни тежненија, кои се закануваат да ја распарчат Европа на макро ниво, а на микро ниво се закануваат да ги преплават и повлечат на дното ликовите во драмата. Нивниот дијалог повеќе не се одвива во еден мирен и конструктивен тон, туку во една бура од гласови, во еден хаос од зборови. Не случајно како хипотекст е избрана класичната трагедија *Крал Лир*, во која гордоста и политичката алчност доведуваат до распад на државата и до трагичен расплет. Во рамките на самата драма се одвива дијалог меѓу војната и драмскиот хипотекст на *Крал Лир*. Но, наместо бура, во позадината како фон одекнува бомбардирањето и деструкцијата. Самото време доведува до карневализирање и профанација на трагичниот патос кој добива призвук на какафонија и тажна патетика. Тоа се рефлектира и во самата продукција на претставата, која наместо раскошен спектакл, се сведува на патувачка претстава во која Шутот е штрбав, Освалд д’тка, Едмунд куца, а Лир е болен. Првата вечер кога Сер го

² Ibid.

играл Лир имало вистинска бура, но неговиот последен настап е проследен од дожд од бомби. Тоа е одраз на трагедијата во огледалото на времето, кое дава една менипејски искривена слика. Во неа Европа е пред распаѓање, се тетерави и го бара својот пат во темнината.

Пародијата како деконструкција на палимпсестот

Тоа е случај и со ликовите во *Гаргеробер*. Таа ситуација најсилно е изразена во ликот на Сер. Тој е олицетворение на Европа, заморена и преоптоварена од сите текстови, контексти, полемики, конфликти кои вијат во неа. Сер е изабен ракопис врз кој се гледаат трагите на постојаните пишувања, допишувања, бришења и читања. Неговото лице е пергамент врз кој се гледаат сите тие траги:

*“Едно време морав да ги ирџам сите линии. Сега само го љојачувам она што е веќе тука.”*³

Неговиот ум и тело е палимпсест во кој се води постојан дијалог помеѓу сите негови улоги и неговиот стар и веќе исцрпен глас. Во исто време, тој е и толкувач на текстовите кои ги игра пред публиката. Неговата задача е да ја пренесе доминантната идеологија на монолошкиот глас на авторот која е изразена во главните ликови на делата. Тој е симбол на логоцентричната христијанска цивилизација на Европа, чии главни симболи се монархијата и христијанството. Овој заклучок наоѓа потврда во постојаните референци на ликот на Кралот Лир, кој горделиво не сака да се откаже од власта и од доминантната позиција при толкувањето, а понатамошно е акцентирано и со суптилните споредувања со Исус Христос. Глумецот симболично се соголува, распнува и жртвува на сцената за да го протолкува животот и речта. Тој е олицетворение на архетипот на машката доминантна логоцентрична реч. Сепак првата половина на 20 век доведува до раслојување на дотогаш доминантните идеологии и системи на уредување и појава на нови.

Истото се случува и со Сер и со неговиот свет. Тој не може веќе да го издржи напорот и притисокот на тие бројни гласови кои почнуваат да излегуваат на површината. Симболично тоа се случува на пазарот, замена за карневалскиот народен плоштад на Бахтин каде што се одвива ритуалното детронизирање на кралевите. Шавовите на палимпсестот на Сер пукаат, веќе му е претесно во неговата облека, вештачката кожа која општеството ни ја наметнува, која тој ја отфрла и трча гол. Улогите кои ги има научно и кои треба да ги интерпетира пред народот, сега од него се изливаат во некохерентна и фрагментирана форма. Тука имаме пародизирање на класичната бајка за царевото ново руво, но во една посурова и саркастична варијанта во согласност со историскиот контекст.

³ Роналд Харвуд, *Гаргеробер и други грами*, Македонска книга, 1994, стр. 115

Оваа тема на распаѓање и деградација провејува низ целиот текст. Пергаментот се кине парче по парче и покрај напорите на Норман, неговиот гардеробер. При подготвувањето за настап во *Крал Лир*, Сер го заборава текстот и по грешка почнува да се гримира за улогата на Отело. Кога се обидува да си припомни на почетокот на неговата улога, тој изговара реплики од други класични драми од канонот на англиската драма. Оваа конфузија во неговата реч е проследена и со хаос во надворешниот свет, со бомбардирања и затемнувања кои ја прекинуваат повремено изведбата на претставата. Сето ова е и одразено и во структурата на самата драма, каде што сцените од изведбата на *Крал Лир* се дадени во една фрагментирана и испрекината форма. Сепак, пергаментот издржува доволно долго за да се заврши претставата и да се даде покана на публиката за наредните претстави, каде што ќе продолжи дијалогот, при што се афирмира една од темите на драмата за спротивставување на културата и цивилизацијата наспроти деструкцијата и хаосот. Крајот на претставата пак е навестување на фактичкиот крај. Центрифугалната сила на хипотекстовите кои долго водат полемика во рамките на глумецот-палимпсест конечно победуваат. Но, како и во целиот тек на драмата, крајот не е ист со крајот на хипотекстот на *Крал Лир*. Консеквентно на постојаниот пародизирачкиот третман на трагичната предлошка, и самата смрт на Сер е лишена од трагичност и торжественост и е обоена со ефемерност и баналност. Се е готово за неколку мигови, без конклузивен краен монолог, само една кратка реплика која го продолжува вечниот дијалог: “Мојот живот ќе треба да ја одигра улогата.”⁴ Единствено се прикриваат дупките во пергаментот со тоа што симболично се покрива мртвото тело со плаштот на Лир. Последната реплика служи само да се потврди интертекстуалноста на самите глумци кои продолжуваат да живеат во спомените на другите

Дијалогичносќа како прикриена значенска бура

Втората централна карактеристика на драмата е дијалогичноста. Според Бахтин секоја реч, секој човек се осветлува и оживува во контакт со друга реч, со друг човек. Но, како одраз на времето во кое се одвива дејствието, *Гардеробер* е драма на неискажаните зборови, на неизразените мисли. Тука, како и во *Крал Лир* неискажаните зборови ја раѓаат трагедијата, а задоцнетоста на кажаните зборови само ја засилуваат. Писувањето на неискажаните зборови во дијалогот со другиот доведуваат до аритмија во говорот на сите ликови. Тие постојано се наоѓаат во дијалог со другите ликови, но и со самите себеси. Нивниот говор е секогаш оптеретен со туѓата реч, при што се карактеризира со двозначност и микро-дијалог. При тоа, и во односите помеѓу овие ликови се создава една прик-

⁴ Ibid. стр. 166

риена бура на дијалози, со што се продолжува темата на бурата, сепри-сутниот доминантен симбол на хаосот, но и на следователниот живот, која провејува низ целата драма.

Сето ова најосетно е овоплотено во говорот на гардероберот Норман. Норман, следствено на постапката на карневализацијата на *Крал Лир*, е инверзија на ликот на Шутот. За разлика од Шутот кој секогаш ја кажува вистината, Норман никогаш не ја говори вистината, дури ни во разговорот со самиот себе. Неговиот говор е заробен во клишетиризирани изрази и изреки, но кои секогаш одекнуваат со двозначност. Тој е зависен од речта на Сер, во која ја бара потврдата за својот идентитет. Дури и кога разговара со другите, па и со самиот себе, секогаш неговите зборови му се обраќаат на Сер. Сличен е и говорот на Сер, чиј глас е изгубен помеѓу безбројните негови улоги. Неговиот говор е насочен кон туѓата реч на системот, во чие име ги игра улогите и од кого бара признание и потврда во вид на титула. Сиот негов живот е насочен кон таа цел и покрај јавно пропагираната заложба за уметноста, за што ги троши последните атоми на силата. Целата драма одекнува со оваа двозначност и скриени зборови и намери. Тоа може да се илустрира со играта *Risque* која се состои во давање на двојно значење, прекодирање и каламбур на стиховите на Шекспир. Во неа можеме да го видиме процесот на карневализација и пародизирање на светот на театарот. Дури и самите имиња Сер и Милосна госпоѓа се само празни титули кои тие суетно сами си ги доделуваат. Понатамошна сатиризација на илузијата на театарот е дадена преку мистификацијата и идеализацијата на театарот од страна на младата Ајрини, што е контрадикторно на нејзиното неморално однесување. Таа сатира е засилена со тоа што се споменува дека таа стапила за првпат во светот на театарот во претставата *Девсјивеносѝ*. Двозначно е и однесувањето на Сер спрема Ајрини, која ја залажува со ветувања за големи улоги, а вистинската намера му е да најде глумица која неговаат старечка снага може да ја носи. Драмата е полна со примери за двозначноста и дволичноста која владее со говорот на ликовите, што и експлицитно се покажува на крајот од текстот. Палимпсестот кој се кине овозможува да се чујат сите гласови, па дури и потиснатите гласови и зборови на ликовите.

Бурата која ја создаваат во клучната сцена на претставата како да ги ослободува нивните гласови. Во создавањето на бурата учествуваат сите членови на компанијата, па дури и тие кои претходно одбиваат да се вклучат, како Оксенби. Бурата, како симбол на дијалогот, ги вовлекува сите нив. Тие, пак, во хаосот, кој во исто време деградира, но и интегрира, успеваат да ги најдат своите гласови. Во последниот дел од драмата, Милосната госпоѓа конечно го напушта Сер, по долги години тегоби и неисполнетост. Оксенби го зема својот текст, своите зборови кои долго време се зафрлени и непрочитани во фиоките на Сер. Меѓу конечно ја искажува својата љубов кон Сер и затоа добива признание во вид на прс-

тен кој го чека цел живот Сер конечно ја започнува својата автобиографија, макар што пишува само неколку реда.

Зборовите кои предочна ќе се кажат само ја засилуваат трагедијата. Милосната Госпоѓа се враќа дома, но не може да ја врати пропуштената шанса за филмска кариера во Америка. Меѓу го зема прстенот кој толку го посакува од мртвото тело на Сер. Сер, пак, умира без до крај да ја заврши својата автобиографија. Неговиот живот останува само збирка од исечени критики и цитати од новини. Сепак, најтрагичен лик е Норман кој цел живот чека да добие признание од Сер. Кога конечно мисли дека ќе го добие во посветата на автобиографијата, тој останува лишен од тоа. Иако цел живот му го посветува на Сер, при што потполно го задушува својот идентитет, тој не успева дури ни да се најде во друштвото на дрводелците, електричарите и реквизитерите кои Сер го споменува во посветата. Овој шок конечно го ослободува неговиот глас, но залудно. Сер е мртов и не може повеќе да го слушне неговиот глас и гнев. Единствено што може да направи е јалово да го допише своето име во посветата пред затворените очи на мртниот Сер. За жал, тие зборови се искажани предочна, кога не може веќе да се добие одговор. Губејќи ја можноста да води дијалог со гласот во кој бара потврда и осветлување на својата реч, Норман запаѓа во молк. Неговиот глас и реч се гасат заедно со светлата на сцената.

Заклучок

Во претходните страници дадов осврт на аспектите на палимпсестноста и дијалогичноста на драмата *Гардеробер*. Анализата е спроведена од гледна точка на реципиент на текстот, при што се земени во предвид интертекстуалните односи кои влијаат и имаат улога во создавањето на семантичката структура на текстот. Пред да завршам само би сакал да дадам и еден краток осврт на еден аспект кој излегува надвор од рамките на авторскиот текст, но кој изврши влијание врз мојот прием и толкување на текстот. Тоа е аспектот на преводот како еден вид на хипертекстуална транспозиција според Жерар Женет.

При анализата на ова дело јас не го читав делото во оригинал на англиски јазик, туку се користев со превод на македонски јазик. Самиот превод нема фусноти со кои би се дале објасненија за потеклото на одредени цитати, ниту пак кои би укажале на некои аспекти кои се туѓи на читател кој не припаѓа на англиската културна и литературна традиција. Исто така, во преводот може да се забележат остатоци од структурата на англиската реченица, па дури и буквален превод на одредени фрази и идиоми, со што се отежнува точното пренесување на смислата на оригиналот. Бидејќи моите студии беа во доменот на англискиот јазик и книжевност, јас бев во можност успешно да ги решам поголемиот дел од овие

потешкотии. Ова можеби не би било случај со други реципиенти кои припаѓаат на други културни средини, со што се отежнува толкувањето на делото. Како заклучок би сакал да укажам на тоа дека преводот како еден хипертекст на оригиналот стапува во интертекстуален однос со него како свој хипотекст и допринесува на збогатувањето на палимпсестноста на текстот, збогатувајќи го со уште еден слој. При тоа, во херменевтичката постапка се внесуваат нови содржини кои можат позитивно, но и негативно да влијаат врз конечниот исход. Сепак, и тоа е дел од херменевтичката игра која ја започнува секој читател при контакт со некое дело, а во рамките на вечниот дијалог.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Гардеробер и друѓи драми, Роналд Харвуд; Македонска книга, 1994;

Мала книжевна теорија, Катица Кулакова, Три, 2001;

Проблеми во теоријата на Досифејевској, Михаил Бахтин, Библиотека Слово, Zepher Book World, Белград, 2000;

Од дијалогизам до интертекстуалност, Елизабета Шелева, Магор, 2000.

ОФЕЛИЈА И ДАМАТА ОД ШАЛОТ: ВИЗУЕЛИЗАЦИЈА НА ЖЕНСКИОТ ЛИК И ГЛАС КАКО СЛИКА И ТЕКСТ

Уште на самиот почеток на овој текст би сакале да ја појасниме целта на насловот кој содржи навидум некомпатибилни колокации - дали гласот (во дословна смисла) може да биде визуелизиран во еден текст или слика? Во текст и слика не, но *преку* нив, секако да.

Поимот *визуелизација* го употребуваме во овој текст во смисла на она што во англосаксонската феминистичка теорија се нарекува *representation*, поим кој дословно значи *прејсџавање*, а со самото тоа е и мошне компликуван за толкување, затоа што е повеќезначен и на англиски и на македонски јазик. Во основа станува збор за сликата на/за жената во книжевноста, сликарството, филмот, медиумите. Затоа е најсоодветно да се цитира *Речникот на феминистичката теорија (Dictionary of Feminist Theory)* на Меги Хам: “Поимот *прејсџавање* или *означување* ги вклучува *процесите* кои произведуваат значења. Феминизмот смета дека претставувањето на жената ги создава, поддржува или менува поимите за родовиот идентитет... Во визуелните уметности феминизмот мораше да се избори за слободата на делата да им се даваат нови значења. Ова доаѓа оттаму што во идеологијата на уметностите станува збор за самоизразување, кое произлегува од машка перспектива.” Со оглед на тоа што феминистичката критичка теорија во голем дел се фокусира врз начините на кои женскиот лик е прикажан (најчесто) во книжевноста, подеднакво соодветни би биле и поимите *прикажување*, *иконографија* или *визуелизација* зашто ги опфаќаат и двете уметности - и книжевноста и сликарството. Во книжевноста, сликата за женскиот лик се добива на многубројни начини и се *исцрпува* преку анализата на многубројни аспекти и на самиот текст и на контекстот (културолошки, социјален, историски), но сето тоа најчесто се случува преку стилската фигура позната као *феминистичка слика*. Врската меѓу двата медиума (книжевноста и сликарството) тука продолжува и на ниво на вокабулар/лексика: поетска слика во книжевноста и слика како медиум во визуелните уметности. Ако кон ова го дадеме и англискиот термин *image* за слика (во книжевноста како стилска фигура, но и дословно), како и во етимолошка смисла латинскиот

збор *itago* - слика и старогрчкиот *εἰκών* (*eikōn*) со значење *сличност*, *слика*, *ѿорѿреѿ*, тогаш и поимот *иконографија* ги поврзува и двете уметности и начинот на кој во нив е прикажан низ историјата и различните жанрови женскиот лик како предмет на проучување на еден дел од феминистичката критичка теорија. Конечно, преку детерминирањето на андроцентричноста или гиноцентричноста на одреден книжевен текст се определува *гласот на шекспировиот*. Оттаму, синкретичноста на насловот, којшто го сугерира и пристапот кон *сликаѿа на/за* Офелија, трагичната хероина од Шекспировиот драмски текст *Хамлеѿ* и сликата на/за Дамата од Шалот, трагичната хероина од истоимената песна на викторијанскиот поет Алфред Тенисон. Пристапот е синкретичен од едноставна причина што ги проследуваме овие *женски фигури* преку текстот што тие самите го изговараат, преку гласот на текстот во којшто тие се јавуваат и преку гласот што извира и се слуша од сликарските платна инспирирани од нив. Поконкретно, на платната на групата сликари, припадници на правецот познат во историјата на уметноста како Пред-рафаелитско сликарство.

Ова движење, познато како и Пред-рафаелитското братство, е основано во Англија во 1849 година од група поети, сликари и критичари, меѓу кои се најзначајни поетот и сликар Данте Габриел Росети, неговиот брат Вилијам Мајкл Росети¹, Џон Еверет Миле, и во подоцнежната фаза, Џон Вилијам Вотерхаус. Миле и Вотерхаус се сликарите чии две дела се во фокусот на овој текст. Инаку, Пред-рафаелитите го одбрале името за своето братство за да го промовираат стилот и духот на италијанското сликарство пред појавата на Рафаело, за чии дела, како и за оние на Микеланџело, сметале дека се примери на механички применет маниризам. Целта им била во сликарството да се вратат на стилот на средновековното сликарство и самите почетоци на ренесансата. Спротивставувајќи им се на принципите на Кралската академија, тие одбивале да го користат предниот план и пирамидалната структура на композицијата за да се постигне перспектива - нивните платна се карактеризираат со рамномерно обоени површини, жив колорит и особено истакнување и на најмалите детали, потенцирајќи ја еднодимензионалноста на перспективата. Го барале симболизмот - за симболизмот и деталите ќе стане збор подолу во овој текст - наспроти владеечкиот реализам, со тоа што темите ги наоѓале во легендите за кралот Артур, елизабетанската книжевност и романтичарското движење. За овој текст е особено важно што своите

¹ Интересно е да се одбележи дека сестрата на Данте Габриел и Вилијам Мајкл, Кристина Росети, исто така била поетеса. Таа формално не му припаѓала на *братштво*, но критиката забележала дека токму таа во својата поезија најдоследно ги применува принципите на Пред-рафаелитите. Денес нејзината поезија, по еден подолг период на запоставеност, е застапена во сите значајни антологии на англиската поезија.

начела Пред-рафаелитите ги промовирале и во поезијата и во сликарството. Оттаму, во нивното сликарство (како и во поезијата) може да се зборува за магичен или симболичен реализам. Во потрагата по нови теми, често се навраќале на *Шекспир*, Китс и *Тенисон*.² Оттаму, провокацијата да се пишува за *фиѓуриите* на Офелија на *Шекспир* и Дамата од *Шалот* од песната на Тенисон и начините на кои ти се прикажани на нивните платна е сосема оправдана. Тука би сакале да напомене дека, иако првично потекнува од едно обично *импресионистичко* набљудување на двете слики, односно од спонтаната импресија која подоцна, по повеќе навраќања на драмата и песната и продлабоченото читање на текстовите што авторите им ги даваат на овие две *женски фиѓури*, инспирацијата за овој текст доаѓа од сознанието дека станува збор за два женски лика кои и на ниво на текст и на ниво на визуелизација на Пред-рафаелитските платна сподедуваат многубројни сличности.

Сопругата на Данте Габриел Росети, Елизабет Сидал, е таа која му позирала на Џон Еверет Миле и за една од најпознатите илустрации на сцената од *Хамлеј* во која е прикажана смртта на Офелија, и токму таа слика е во фокусот на овој текст. Интересно е да се одбележат, во овој контекст, два момента. Како прво, во самиот драмски текст за смртта на Офелија дознаваме индиректно, преку кажувањето на кралицата Гертруда, мајката на Хамлет. Тој исказ е неверојатно детален, така што сликарите на своите платна ја прикажуваат случката прецизно како да станува збор за некој друг жанр за кој е карактеристична детална дескрипција или пак за драма со опширни дидаскалии, што секако не е случај со ренесансната драма. Оттаму, тука *прикажувањето* е репродукција (ако се согласиме дека уметноста, во овој случај драмскиот текст, е мимесис/имитација на животот) на репродукција (описот даден од ликот на Гертруда) на репродукција (дескрипција на настанот на сликарското платно). Како второ, Елизабет Сидал, како што забележале историчарите на книжевноста и сликарството, му позирала на Џон Еверет Миле во када наполнета со студена вода, така што потоа заболела од пневмонија и најверојатно починала од последиците. Исто така е познато и тоа дека самиот Росети ги погребал своите песни во нејзиниот гроб, за да подоцна ги ексхумира и објави, што, се разбира, предизвикало голем скандал во викторијанска Англија. Овој настан неодминливо асоцира, иако не може би толку директно, на познатата сцена од *Хамлеј*, во која Хамлет, откако ќе разбере дека всушност е во тек погребот на Офелија, скока во гробот и се судрува со Лаерт, нејзиниот брат. Токму овие податоци го потврдуваат постоењето на феноменот кој феминистичката критичка теорија го нарекува објектификација на *женското тело*. Зборувајќи за романот и

² <http://www.victorianweb.org/painting/prb/1.html>

филмот во својата студија *Визуелни сѝраѝеџии*, Славица Србиновска вели: “Телото е анализирано како посредник, агенс и продуктивен инструмент, како цел на идеолошки интервенции...Телото, во таа смисла, е претставено како место на насилни и трауматизирачки искуства кои оставаат или впишуваат неизбришливи траги. Телото, како субјект и како предмет на желба, како потчинето единство, во исто време, е претставено како подрачје преку кое се искушува критериумот здраво, нормално однесување од една страна и болест од друга страна.”³ Авторката во својата студија зборува за *човечкоѝо ѝело* како центар, но нејзините согледувања дефинитивно соодветствуваат на нашата тема која се однесува на претставувањето на женскиот лик/фигура/глас/тело во сликарството и премисите на феминистичката теорија.

Она што ги спојува двата погоре посочени настани (едниот од реалниот живот на Елизабет Сидал и сликарот, другиот од виртуелната реалност на драмскиот жанр, односно виртуелните животи на Хамлет и Офелија) е нивната обоеност со патологија на духот и емотивното страдање кое се прекршува низ призмата на *машкиоѝ* принцип. Патологијата на духот и емотивното страдање овој пат *скршени*, а не прекршени, преку призмата на женскиот принцип, ги гледаме преку ликовите на Офелија и Дамата од Шалот. Притоа, она на Офелија е многу попознато и почесто експлоатирано од она на Дамата од Шалот. Но затоа, значењата кои емамираат од песната на Тенисон се подеднакво, ако не и покомплексни за експликација и толкување. Исто како што драмскиот текст не ни открива до крај дали смртта на Офелија е резултат на случајност (дали гранката на која таа се качува за да ги доврши венчињата што ги *плете* се крши случајно или пак нејзината смрт е резултат на свесна одлука, никогаш нема да дознаеме), така и песната на Тенисон, повторно на ниво на текст, не ни кажува зошто Дамата од Шалот е проколната никогаш да не смее да погледне надвор од својата кула на островот во која е затворена. Таа *плете/ткае*, како што вели текстот, магична мрежа, односно еден вид таписерија, на која ги пресликува глетките што може да ги види само посредно, од нивниот одраз во огледалото кое стои над разбојот. Ако погледне надвор, ќе ја стигне клетвата и ќе биде осудена да умре. Но, во нејзината смрт нема случајност. Во еден миг таа вели - *Смачено ми е од сенки* и погледнува низ прозорецот на кулата, привлечена од звукот на топотот на коњот на Сер Ланселот кој поминува во сиот свој рицарски сјај. Во истиот миг огледалото и разбојот се кршат и одлетуваат низ прозорецот скршени во илјада парчиња. *Клеѝваѝа ме сѝаса*, вели таа, седнува во чамец, легнува во него, и *пеејќи*, со *цвет* во рака, се пушта

³ Славица Србиновска, *Визуелни сѝраѝеџии*. Скопје: Сигмапрес, 2008, стр. 6-7.

низ реката која ја носи до дворецот Камелот. Кога гостите ќе излезат до брегот, таа е веќе мртва. Единствено што Сер Ланселот ќе рече е - *Колку жално, дејчево лично беше.*

Кога Офелија го губи разумот, таа се појавува со распуштена коса, цвеќиња во раце и пее елегични но и ласцивни песни.⁴ Содржината на тие песни е само навидум нелогична, зашто нивната внимателна анализа го открива наративот на нејзината судбина, нејзините фрустрации и потиснати чувства. Во оваа позната сцена, таа на присутните им ги разделува своите цвеќиња (Чин 4, сцена 5) чија симболика била добро позната: рузмарин (сеќавање и верност), шарена темјанушка/ден и ноќ (размисли и верност), анасон (ласкање), кандилка/свонец (машко неверство, неблагодарност), седевче (прељуб, искрено каење за сите женски гревови и вечно страдање), бела рада/маргаритка (невиност) и синолички (верност). Според еден од многубројните извори за легендата за кралот Артур (Малори), врз која песната на Тенисон само до некаде е базирана, Дамата од Шалот во раката држи цвет додека со чамецот се пушта низ реката. Тој цвет, кој не е прикажан на репродукцијата што ја избравме, е лилјанот - тој, пак, симболизира невиност и доблест, како симбол на чистотата на Дева Марија. Но лилјанот секогаш се поврзува и со погребувањето и чистотата со која душата по смртта повторно се здобива.

Цвеќињата ги среќаваме и во описот на смртта на Офелија што го дава кралицата Гертруда: венчињата се сплетени од кукурек и маргаритки, но и од коприва и од раката, *цвеќе кое чесниите моми до викаат мртвовечки ѝрсти, а бесрамниите овчари за него корисниот ѝогрубо име.* Ова парафраза на стиховите на Гертруда не води кон толкувањето на симболиката на цветето на Офелија што го нуди феминистичката критичка теорија. Како што веќе кажавме, симболиката на нејзиното цвеќе ѝ била добро позната на ренесансната публика, и како таква ја и пренесуваме - впрочем, некои од тие симболични значења се задржани и до денес. Но, Илејн Шовалтер во својот познат есеј "Претставувањето на Офелија: жените, лудилото и одговорноста на феминистичката критика" / "Representing Ophelia: women, madness and the responsibilities of feminist criticism," зборувајќи за одговорноста на феминистичката критика во толкувањето на прикажувањето на ликот на Офелија во историјата на уметноста и во најразлични медиуми, односно во проследувањето на таа толку експлоатирана *иконографија*, се задржува и на цвеќињата: "Нејзините цвеќиња укажуваат на противречноста на двојната *слика* (наш курзив) на женската сексуалност и како невин цвет во полн цут и како

⁴ Појавата на лик со распуштена коса и цвеќиња за публиката во англиската ренесанса, како дел од невербалната комуникација на театарскиот јазик веднаш укажувала дека станува збор за лик кој го загубил разумот. Освен Офелија, друг најпознат пример кај Шекспир е кралот Лир.

валкана блудница; таа [Офелија] е и 'зелената мома' од пасторалите, и девствената 'мајска роза' и лудата жена која бесрамно алудира на сексуалноста и која, раздавајќи го своето полско цвеќе и билки, на еден симболичен начин се дефлорира самата себеси. Венчињата од 'дивите тревки' и фалусоидната 'ракита' што ги носи со себе во смртта имлицитно укажуваат на тоа дека станува збор за случај на недолично однесување и дисхармонична сексуалност што дури и прекрасната елегија на Гертруда не може до крај да ја сокрие... Недоличните песни на полудената Офелија и нецензурираниот јазик на кој таа се искажува... се облик на нејзино самопотврдување како жена, кое набргу, како еден вид одмазда, завршува со нејзината смрт"⁵ Оваа теза на Шовалтер подеднакво валидно може да се примени и на ликот на Дамата од Шалот - и во гласот на текстот и во гласот на сликата која го илустрира нејзиното заминување се читаат нејзината потисната сексуалност и креативност коишто таа сака да ги ослободи, и метафорично се манифестираат со нејзиниот сопствен избор да погледне низ прозорецот на кулата. И тој нејзин обид, како и оној на Офелија, како *еден вид одмазда, завршуваат со нејзината смрт*.

Историчарите на книжевноста забележале дека Елизабет Сидал, која веќе ја спомнувавме во овој текст како сопруга на Пред-рафаелитскиот поет и сликар Данте Габриел Росети и која позирала за сликата што ја илустрира смртта на Офелија на Миле, била инспирирана од ликот на Офелија и со неа и се идентификувала, па и самата напишала песна насловена "Година и еден ден" ("A Year and a Day"). Токму нејзината песна ги спојува со своите поетски слики фигурите на Офелија и Дамата од Шалот и на ниво на текст и на ниво на слика/платно: Елизабет Сидал се гледа себеси како лежи покриена со висока зелена трева, гледа нејасни призраци кои со себе носат некое непознато зло, зборува за нејасни слики од нејзиниот живот кои поминуваат покрај неа како низа на сеништа, гледа сенка како паѓа врз тревата во која таа лежи и зборува за реката која тече покрај неа, а таа и натаму лежи, *ко скршен жиџен клас*. Во првиот дел од песната "Дамата од Шалот," Тенисон го дава описот на околината што ја окружува кулата - полиња од јачмен и 'рж, полиња со *лилјани*. **Скршеноста** е токму првата импресија што окото на набљудувачот го забележува на овие платна:

⁵ Elaine Showalter, "Representing Ophelia: women, madness, and the responsibilities of feminist criticism" во Patricia Parker & Geoffrey Hartman, *Shakespeare and the Question of Theory*. New York: Methuen, 1985, стр. 81.

Офелија

Џон Еверет Миле, 1852

Дамата од Шалот

Џон Вилијам Вотерхаус, 1888

Физичката скршеност на Офелија јасно кореспондира со емотивната скршеност која зрачи од изразот на лицето на Дамата од Шалот; разликата е во тоа што Дамата од Шалот сè уште го држи во раката синџирот со кој чамецот е врзан за брегот, но јасно се гледа дека е само прашање на момент кога ќе го отпусти. Нејзината распуштена коса како да е пресликана од сцената на лудилото на Офелија, како и самиот израз на лицето - многу лесно можеме да го визуелизираме самите како токму

такво додека ја *чиштаме* драмата. Во песната, Тенисон ја опишува Дамата од Шалот како облечена во снежнобел фустан кој е развеан - се крева и вее во чамецот додека врз неа тивко паѓаат лисја. Развеан е и фустанот на Офелија, а врз неа лежат венчиња од цвеќињата што ги плетела. И двете се окружени со вода, висока трева и дрвја. И во описот на Гертруда на тажниот крај на Офелија се спомнуваат врби, тажните врби треперат и шепотат и околу кулата во која е затворена Дамата од Шалот, а виреат и на двете платна. Во песната, погледот на Дамата од Шалот е стаклест - таа е се уште жива во смртта, а таков е и погледот на Офелија. И двете женски фигури се всушност, **отсутни**. На нивната **вербална немост** која зрачи и од сликарските платна на кои се тие прикажани, но и во самите текстови (драмата на ренесансниот Шекспир и песната на викторијанскиот Тенисон) ѝ е спротивставена нивната не-вербална комуникација (повторно и во визуелниот и текстуалниот медиум). Имено, тие ѝ се спротивставуваат на деструкцијата со нивното пеење - повторно, во текстот, но и на платната на кои може лесно да се забележи дека се прикажани со полуотворена уста - како да изговааат нешто, а тоа може да биде само нивната песна. Инаку, интересно е да се одбележи дека Џон Вилијам Вотерхаус во 1910 година исто така ја *иорџреџиал* Офелија, во седечка положба и со подотворени усни, “како си ја плете косата и несомнено тивко ја пее нејзината позната тажачка”.⁶ Пеењето, како и ткаењето на разбој, плетењето венчиња од цвеќе и плетење женска коса, кои во овој текст во компаративна смисла ги спомнуваме повеќепати, традиционално се врзуваат со жената и патријархатот, но и со женската креативност во отсуство на други можности на изразување на сопствената надареност.

Вербалната немост која ја посочивме, како синтагма, може да прозвучи како еден вид оксиморон. Меѓутоа, употребувајќи го, ја имаме на ум и можноста за креативна немост. Кај овие два женски лика, токму на оваа, условно наречена вербална немост и се спротивставува нивната креативна елоквентност: пеењето, ткаењето, плетењето, цвеќињата, развеаната коса - тоа се *слики* кои многупати се спомнати во овој текст, и кои всушност функционираат на два нивоа.

Едното ниво е она што се смета за традиционално женски атрибути и функции во патријархатот; другото ниво, пак, е мошне подложно на примена на постулатите на современите критички теории кои во овие атрибути и функции гледаат форми на креативност, самоизразување и ослободување од физичката и духовната репресија. Современата ликовна критика во двете слики на Миле и Вотерхаус што ги приложуваме кон

⁶ Trewin Copplestone, *Pre-Raphaelites*. New York: Random House, 1999, стр. 65.

овој текст веројатно согледува некои други *слики*. Но, она што сигурно го гледаме и слушаме од/во нив (се разбира, без претензија за некоја професионална критичка анализа на овие платна како чисто уметнички/ликовни артефакти) е потенцираната продуховеност/духовност на прикажаните ликови на Офелија и Дамата од Шалот како женски тела/ликови/ и надворешна експресија на нивната внатрешна духовна состојба. Таа зрачи и од веќе мртвата Офелија и од Дамата од Шалот која е однадвор се уште жива, но од себе е веќе замината. Оттаму, колку што денес феминистичката критичка теорија ѝ се спротивставува на андроцентричноста на претставувањето на женскиот лик во различните медиуми, толку и Пред-рафаелитите им се спротивставувале на владеачките начела во викторијанското сликарство и општество, кое и го скандализираше со своите слики. Протестот и отпорот е она што овие две движења го споделуваат, а тоа Пред-рафаелитите го потврдуваат на своите слики - без оглед на нивниот викторијански романтизам, како што некои историчари на уметноста го дефинираат нивниот стил. Во нивното претставување на овие два женски лика од англиската книжевност тие ни го предаваат не само нивното тело, туку и нивниот внатрешен свет.

Впрочем, доволно е да ја погледнеме само сликата *Мнемозина* од Данте Габриел Росети (1881) и нејзината впечатлива андрогиност:

ЛИТЕРАТУРА:

Maggie Humm, *Dictionary of Feminist Theory*. London: Harvester Wheatsheaf, 1995.

Elaine Showalter, ed. *Speaking of Gender*. New York: Routledge, 1989.

Trewin Copplestone, *Pre-Raphaelites*. New York: Random House, 1999.

Славица Србиновска, *Визуелни стравеџии*. Скопје: Сигмапрес, 2008.

Татјана ПАНОВА-ИГЊАТОВИЌ

МАКЕДОНСКИОТ КУЛТУРЕН ИДЕНТИТЕТ ВО ДЕЛАТА НА БРИТАНСКИЕ ПАТОПИСЦИ И МАЈЛС ФРАНКЛИН

(од почетокот на XX век до крајот на Првата светска војна)

Прашањето за *идентитетот* е старо колку што е старо човештвото и тоа е во тесна корелација со прашањето за *американецот* или за *граѓанинот*: уште во митското мислење идентитетот се формира и се определува преку или низ призмата на Другиот. Во расправите за поимот идентитет, кој станува популарен во XX век, надвладуваат две традиции: психодинамичката и социолошката. Поимот теоретски се проблематизира преку релацијата со сродниот поим *разлика* во пост-структурализмот (Р. Барт) и деконструкцијата (Ж. Дерида) или преку поимот *идентификација*, односно пренос во психоаналитичката критика (Ж. Лакан). Сите концепции ја преиспитуваат хегеловската логика или сфаќањето дека идентитетот настанува како резултат на минување на ентитетот низ составот на разликата. Спорно во оваа концепција е тоа што идентитетот, во односот идентитет - разлика, истовремено, и ја втемелува целината на оваа спротивност. Со други зборови, основната недоумица при објаснувањето на поимот е прашањето: дали идентитетот е *причина* (претпоставка) или *оследица* (резултат) на определена низа разлики. Еманципационата идентификација ја подразбира намерата на субјектот да постигне внатрешна хомогенизација преку совладување на својот внатрешен расцеп на разликата помеѓу себе и непријателската претстава за другиот.¹ Од филозофски аспект, во однос на дефинирање на „другото“, примарно станува збор за „разбирањето на *граѓанинот* како друго човечко битие во неговата / нејзината различност“.²

Постоењето и осознавањето на културниот идентитет несомнено претставува една од базичните човекови потреби. Затоа, со право, се смета дека кризата на идентитетот, неможноста за неговата самоопределба е исто толку сурова, како и физичката загрозеност на единката. Во

¹ Поопширно, вид.: Иван Џепароски, „За аспектите на другоста“, предговор кон *Аспекти на граѓанинот*, Зборник по културологија, приред. Иван Џепароски, Евро-Балкан Пресс, Менора, Скопје 2007, 7-16; сп: С. Марковска, Д. Колар-Панов, В. Давчев, *Испражувајќи ја граѓанинот*, 352-354, 376.

² Ted Honderich (ed.), *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford University Press, Oxford – New York 1995, 637.

рамките на културната теорија веќе е втемелено гледиштето дека ние, кога го градиме и кога го откриваме сопствениот идентитет, тоа не го правиме во некаква изолација од „другите“, туку низ еден постојан дијалог со нив. Според филозофот Чарлс Тејлор, а во духот на книжевно-културолошките ставови на Михаил Бахтин за дијалогизмот, човечкиот идентитет се создава и остварува низ еден постојан дијалог, а тоа е клучното обележје на човековиот живот во кој доаѓа до израз заемната почит за интелектуално, политички и културолошки различно заснованата *дружоси*. Токму низ дијалогот и се оформува сопствениот идентитет и се градат сопствените припадности.³

Всушност, поимот на културниот идентитет е рedefиниран во светлината на дијалогската филозофско-политичка опција. Во тој контекст, како што нагласува Е. Шелева, „принципот на идентитетот коинцидира со принципот на дијалогичност, другост, инконклузивност, мултиплицираност,... со други зборови, тоталитарната и авторитарната идеологија на целостта, единственоста, монологизмот и едногласноста, денес е заменета со идеологијата која ги посочува, проучува и истакнува, пред сè – половите, етничките, културалните – разлики, односно нивната конститутивна нужност и комплексност“.⁴

Ако ја постулираме самата култура како начело на идентитетот, тогаш на светската културна и политичка сцена недоминатните народи, како и другите можат да ги покажат, потврдат и одбранат вредностите на својата духовна култура, односно својата автентичност и постоење. Културниот идентитет, всушност, им го дава правото на народите да постојат под свое име, да говорат свој јазик, да живеат според наследството на својата култура.

Впрочем, што се однесува до нејзината национална и културна класификација, Македонија, зависно од националната припадност на авторот, толкувачот, или постои, или, пак, интенционално се оспорува, односно се негира во некој од нејзините одделни аспекти (на пример – јазичниот, националниот, државниот). Проблематичноста на историскиот идентитет е, секако, поттикната од делбата на нејзиното ткиво што ја извршиле соседните балкански држави по Берлинскиот конгрес.⁵

Меѓутоа, автохтоните културни вредности се изразуваат во рамките на материјалната, духовната и социјалната култура на еден народ. Нивното влијание врз опкружувањето е од круцијално значење за развојот на општеството. Идентификацијата со одредена култура, односно припад-

³Чарлс Тејлор, *Мултикултурализам: огледи за полиитиката на признавање* (превод: О.Чемерски), Евро-Балкан прес, Скопје 2004, 31.

⁴Е. Шелева, *Културолошки есеи*, Магор, Скопје 2000, 124.

⁵Поопширно вид.: Виктор Рудометов (уред.), *Македонското прашање, култура, историографија, полиитика* (Зборник на трудови), Евро-Балкан Прес, Скопје 2003, 274-348.

носта на една култура, врз база на моделот на логичките културолошки нивоа,⁶ се определува ако веруваме дека сме припадници на таа култура. Треба искрено да споделиме одредени верувања во однос на вредностите, стратегијата, однесувањето и околината. Така, одредено однесување се смета за дел од една култура, ако е во спрега со одредени верувања, т.е. традиции кои се заеднички за таа култура.⁷

Во однос на обзnanување на македонскиот бит и културна традиција, сведочат и делата на авторите од англо-саксонката, т.е. западната културна сфера од еден значаен период на македонската историја, почетокот на XX век, кога се нижеле настани од суштествена важност за иднината на македонскиот народ.

Културната историја на македонскиот народ во периодот пред и за време на Првата светска војна не е поопстојно истражена, особено не е детално расветлена положбата на македонскиот народ од аспект на сознанијата на странските, поконкретно на британските патописци и научници кои директно биле во контакт со македонската реалност во пред- и пост-илинденскиот период и за време на Првата светска војна. Периодот од 1912 до 1919 година, всушност, е најкрвавиот дел од македонското минато, за кој пошироката јавност малку знае, а тие години се подраматични и од славната илинденска епопеја, попогубни од дотогашните војни и по бројот на загинатите и по страдањата на населението.⁸

Несомнено е јасно дека во времето на Првата светска војна, кога во Македонија биле стационирани над еден милион странски војници од двете страни на фронтот, кога врз македонските села и градови се истурале илјадници тони експлозив, кога во неа царувале воениот режим и самоволието, кога секој човек бил принуден да се бори за одржување на голиот живот, немало никакви услови за национална и политичка активност. Па сепак, и во такви околности, врз основа на скудни информации во кои се говори за чувствата на луѓето, може да се изведе заклучок, како

⁶ Меѓукултурниот дијалог зависи од, т.е. е ограничен од одредени рамки кои се меѓусебно хиерархиски поврзани на неколку логички нивоа, како што ги презентира Роберт Дилтс, ко-основачот на неурولينгвистичкото програмирање, односно моделот според кој поединците ја создаваат сопствената мапа за светот. Тој, всушност, издвојува пет нивоа, т.е. хиерархија на рамки во кои сите биолошки или општествени системи дејствуваат: средина ↔ однесување ↔ стратегии/ способности/ вештини ↔ верувања/ вредности ↔ културен идентитет. Поопширно вид.: David Katan, *Translating Cultures*, St. Jerome Publishing, Manchester 1999, 36-37.

⁷ David Katan, *Translating Cultures*, 43.

⁸ Поопширно вид.: Иван Катарчиев, „Антантата и македонското прашање во текот на 1918 година“, во *Гласник на ИНИ*, г. VIII, бр.2, Скопје 1964, 67-110; С. Киселиновски, „Етничките промени во Егејска Македонија (1913-1941)“, во зб. *Етничките промени во Егејска Македонија во XX век*, Изд. Здружение на децата бегалци од Егејскиот дек на Македонија, Скопје 2001; А. Трајановски, „Актуелизирање на македонското прашање на почетокот на Првата светска војна“, во зб. *Европа и македонското прашање*, Изд. Совет на меѓународната манифетација „Гоцеви денови“, Делчево 1995, 231-244.

што нагласува д-р И. Катарциев, дека Македонецот „никогаш не го криел своето етнонационално чувство, ниту пак ги прикривал своите интимни желби за самобитност“.⁹

Доказ за тоа се сведоштвата на странските научници кои го проучувале македонскиот етнографски, демографски, етнички, политички и културен простор. Британскиот публицист Ален Апвард (Allen Upward) во делото *The East End of Europe* (London 1908, 204-205), ја нагласува посебноста на македонскиот народ и јазик:

„...Јас го прашав него (селанецот, н.з.) каков јазик тие зборуваат и мојот грчки преведувач невнимателно одговори: бугарски. А човекот самиот рече: македонски.¹⁰ Јас обрнав внимание на овој збор и очевидецот објасни дека тој не го смета селскиот дијалект што се употребува во Македонија за истоветен со бугарскиот, и одби да го нарече со тоа име. Тоа беше македонски, словенска форма за македонскиот јазик, којшто јас го чув посеверно во грчката форма: Македонике. И 'бугарофонските' жители не сакаат повеќе да зборуваат бугарски. Тие доброволно исковаа нов израз и отсега нивниот дијалект, додека не се ослободат од него, ќе се вика 'македонски'. Моите атински пријатели беа восхитени кога им го раскажав ова по моето враќање. Тоа би им дало дури големо задоволство на оние бугарски претставници кои се загрижени кога ќе видат дека Македонците мислат дека се Македонци“.¹¹

Внимателното следење на активноста на различните здруженија во британското општество и на нивниот придонес за пореално согледување на етно-националниот карактер на Македонците, за потребата од почитување и помагање на нивните стремежи за самоуправување и државно конституирање води кон констатација дека најистакнато место, во тој поглед, имал Балканскиот комитет во Лондон.¹² Веднаш по основањето, Комитетот објавил специјален меморандум до англиската јавност насловен: „Нашата должност кон Македонија“. Залагањето на Балканскиот комитет во полза на почитувањето на националната самобитност на македонскиот народ било мотивирано со политички опортунизам – да се намалат противречностите меѓу балканските земји, особено меѓу Бугарија од една и Србија и Грција од друга страна.¹³ При крајот на Првата светска

⁹ *Историја на македонскиот народ*, том IV, 105.

¹⁰ Во оригиналниот текст: „... The man himself had said Makedonski“, цит. во *Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава*, том I, фус.1328, 467-468.

¹¹ Исто, 467-468.

¹² Балканскиот комитет, според некои информации, бил основан во 1903 година. Негови членови биле истакнати личности од општествениот културен живот во земјата: Артур Еванс, Џејмс Брајс, Лорд Фицморис, Хенри Брејлсфорд и др. Вид.: Христо Андонов – Полјански, „Македонското прашање“ во *Одбрани дела*, том III, Мисла, Скопје 1983, 439.

¹³ Вид.: *Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава*, том I, 423-425.

војна (февруари 1919) неговите членови го поддржале Меморандумот на Џ. Баучер (види подолу) во кој тој се залагал за автономија на Македонија. Особено е значајна активната на Балканскиот комитет по Првата светска војна. Иницијативите на Комитетот биле на деловите на Македонија под Грција и Југославија да им се даде културна автономија и особено во основното образование за децата на македонското население, наставата да се изведува на македонски јазик.¹⁴ За жал, Министерството за надворешни работи на Британија од практични причини прифаќањето на македонскиот индивидуалитет не го довел до крај. Се чувало од јавно признавање постоењето на самостојна македонска нација на Балканот.

Истакнатиот британски новинар и публицист Џејмс Д. Баучер (James D. Bouchier), бил голем пријател на Македонија уште од 1903 г. Својата промакедонска дејност ја продолжил и по Илинденското востание. Бил активен и во време на Париската мировна конференција и се залагал за правилно решавање на македонското прашање. Резултат на таа активност е и *Меморандумот за уредување на Македонија*, од 26 февруари 1919 г., доставен до претседателот на САД Вудро Вилсон, до претседателот на британската влада и до печатот во Европа. Тој се залагал за „запазување на целостта на Македонија и на воведување на автономна управа во Македонија, под заштита на Силите“, што ќе му овозможи на народот да се развива без вознемирување однадвор. Спротивно на теориите за „флуидноста на националната свест на Македонците“, тој го афирмирал принципот „Македонија на Македонците“.¹⁵

Во прилог на посебноста на македонскиот културен идентитет се и резултатите од француските научници и од Анкетата на Второто разузнавачко биро на француската војска, со кои се потврдува сознанието дека Македонците имаат свој специфичен идентитет, како и францускиот лингвист Анри Вајан, кој изјавил дека „во Македонија, српска и грчка, постои само македонски јазик“, или францускиот научник Луј Бонати, кој кај народот собирал зборови за македонски речник, поаѓајќи од сознанието дека народниот јазик во Македонија е македонски, а не српски.¹⁶

Јазикот и религијата се, всушност, најдоминантните детерминанти на индивидуалноста и на сопствената идентификација. Македонското население го задржало силното чувство на припадност поврзано со нивното село, нивната црква и соседството. Затоа, и интересот на научниците и истражувачите бил насочен кон македонските селани и посебноста на нивниот јазик.

Кон крајот на XIX век, сè поголем број на научници и патописци почнале да го користат терминот „македонски“ за да го означат она што,

¹⁴ *Историја на македонскиот народ*, том IV, 451-460.

¹⁵ *Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава*, том I, 606-607.

¹⁶ *Сп: Историја на македонскиот народ*, том IV, 98-99

според нивните согледби, бил посебен јазик и народ, а не само географски регион. Самиот збор „македонски“ навлегол во период на колебајност и оспорување на неговото значење. Токму таа непостојаност, т.е. флуидност придонесла македонскиот народ и култура да бидат подложени на постојана пропаганда од соседните народи.

Патописците, истражувачите, историчарите, фолклористите и етнологите кои ја посетиле Македонија во пред-Илинденскиот период, во зависност од нивната професионална ориентација, интересот го сосредоточиле било на етничките особености, домашниот бит, религијата, обичаите, социјалната положба на населението, културното богатство, итн.

Англискиот професор и историчар Вилијам Милер за време на периодичните престои во Македонија (1896, 1897 и 1898 година), своите согледби ги сублимирал во познатото дело *Патувањата и попишувањата на Блискиот исток*.¹⁷ Македонија ја опишува како „ветена земја“ за дејствување на различни пропаганди: „... Македонија, ветена земја кон која алчно биле насочени шест балкански националности и најмалку една европска сила“.¹⁸ Опширно ја опишува дејноста на бугарската, српската, грчката, на романската, австриската и на албанската пропаганда во Македонија. Секако, пропагандата била насочена кон асимилација на македонскиот народ, но тој потенцирал дека: „... Македонците кои не ѝ припаѓаа на ниту една од тие сопернички раси, трпеа под неповолната положба во многу делови од Македонија“, а населението било принудено „да го заборави својот мајчин јазик“.¹⁹ Во однос на составот на населението во Македонија, и тој дошол до сличен заклучок што одел во прилог на западната теза за повеќеслојноста на македонскиот етнокултурен идентитет: „Во Македонија сите раси се безнадежно измешани“.²⁰ Исто така, добро ја согледал суштината на западно-европското стереотипно толкување на македонското прашање:

„Речиси секоја раса на Полуостровот (Балканскиот, н.з.), во некој поранешен период, имала некакво влијание во еден или пак во друг дел од Македонија, и овие историски реминисценции на еден 'практичен' државник од Западна Европа можат да му се чинат неважни и за нив историјата започнува со Берлинскиот договор, но на Балканот се сметаат за многу витални“.²¹

Всушност, се наметнува впечатокот дека по Берлинскиот конгрес и поделбата на Македонија, во западната култура доминира тезата дека

¹⁷ William Miller, *Travel and Politics in the Near East*, London 1898.

¹⁸ „Патописот на Вилијам Милер од 1894-1898 година, извадок објавен во А. Матковски (ред.), *Македонија во делата на сѐранскиите патувајќици, 1889-1893*, ТНИД „Гурѓа“, Скопје 2005, 229-247 (превод од англиски: Катица Ацевска).

¹⁹ Исто, 243.

²⁰ Исто, 234.

²¹ Исто.

Македонија е проекција на новоконструираниот стереотип на Балканот како буре барут и симбол за варваризам.

Осврнувајќи се на македонското прашање, за кое вели дека „...е можеби најопасниот проблем со кој секој државник од Европа треба да се соочи во најблиска иднина“,²² Милер укажува и на веќе постојното политичко мислење „Македонија на Македонците“, за кое се залагал и британскиот државник Гледстон. Во тој контекст, се придружува кон алтернативата да се реши прашањето на Македонија како автономна провинција во Отоманската империја или како независна држава, при што ја потенцира и идејата за балканска федерација.²³

Во однос на македонскиот културен идентитет, големо значење има и студијата на Г. Ф. Абот под наслов: *Приказна за џаџиот низ Македонија*.²⁴ Во неа се систематизирани неговите впечатоци од експедицијата низ Македонија, спроведена под покровителство на Универзитетот во Кембриџ, во август 1900 година од Скопје по долината на р. Вардар, потоа до Солун, Серез, Демир Хисар, Мелник и другите места јужно од Серез, Драма и Кавала.²⁵ Неговата цел, како што нагласува во предговорот, била да го проучи фолклорот на Македонија. Патописот содржи значајни податоци за македонскиот народ, кој го издвојува како словенски народ со посебна култура и јазик,²⁶ а преку детална анализа на семејниот живот, обичаите, легендите и фолклорните елементи, дошол до сознание дека се тоа посебен народ, именувајќи го како „македонски селани“, како Македонци (*‘the Macedonian peasants’, ‘the Macedonians’*).²⁷

Согледувајќи ја сложеноста на проблемот со признавањето на македонскиот културен идентитет, самиот признал дека:

„издвојувањето на Словените од Македонија како посебен народ е ретко можно да се одреди со сигурност. Нивниот јазик е несомнено словенски дијалект, почист на северот, но измешан со грчкиот кон југот. ... Македонскиот Словен е исто толку интелигентен, или неинтелигентен, колку и Србинот или Бугаринот. Во некои области сличностите се поблиску до едниот идиом; во други, поблиску до другиот, што не секогаш кореспондира со близината на едната или на другата држава. Затоа е тешко да се повлечат цврсти линии помеѓу соперничките сфери на влијание“.²⁸

Свесен за влијанијата на пропагандите од соседните држави - Бугарија, Грција и Србија, доаѓа до следните сознанија: „Географијата не

²² Исто, 233.

²³ Исто, 245-246.

²⁴ G.F. Abbott, *The Tale of a Tour in Macedonia*, London 1903, 344.

²⁵ Исто, 12-302.

²⁶ Исто, 60-61, 80-81, 109-110, 112.

²⁷ Исто, 61, 77, 80, 98, 109, 112, 233.

²⁸ Исто, 80.

е единствена тема што се разгледува како политичко прашање во овој необичен дел на Европа. Во неговите прокламации, Славо-македонскиот Комитет се повикува на Александар Велики како нивен национален херој.²⁹ Присилното определување на сопствената национална припадност, преку самоодрекување и самонегирање, кај Македонците добро го согледал Г. Ф. Абот, при што допрел до суштината на дејството на грчката и на бугарската пропаганда во Македонија, кога ги изложил „методите со кои се служат овие ловци на души“.³⁰ Исто така, интересни се и неговите согледби за животот на македонските жени, за свадбените и други празнични обичаи, за легендите за Крали Марко, но и за кралот Филип Македонски, што го навело да ги изведе следните заклучоци:

„Кога ќе се земат предвид брановите на варваризмот што ги избришале трагите низ оваа земја во последните дваесет века, овие спомени на славата на големиот крал, иако се бледи и митолошки, сепак се реални бидејќи не се антикварски. Тие покажуваат дека националната свест не е мртва. Славното минато сè уште проблеснува, иако со бледа и трепетлива светлина, низ јадот на сегашноста“.³¹

Хенри Брејлсфорд во делото *Македонија: нејзиниите народи и нејзината иднина* ја идентификувал флуидноста на македонскиот идентитет при неговото патување кон Манастир (Битола), восхитен од начинот на кој селанецот од малечкото околно село одговорил на неговото прашање за својот идентитет:

„Дали твоето село е грчко“ го прашав, „или бугарско?“ „Па“, одговори тој, „сега е бугарско, но пред четири години беше грчко“. Нему одговорот му изгледаше сосема природен и вообичаен. „Како се случи тоа чудо?“ го прашав со извесна збунетост. „Па“, рече, „ние сите сме сиромашни луѓе, но сакаме да си имаме наше сопствено училиште и поп кој ќе се грижи за нас како што треба. Порано имавме грчки учител. Му плаќавме 5 фунти годишно и му дававме храна, додека грчкиот конзул му плаќаше уште 5 фунти, но немавме наш сопствен поп. Делевме еден со уште неколку други села, но тој беше многу неточен и неодговорен. Појдовме кај грчкиот епископ да му се пожалиме, но тој одби да стори нешто за нас. Бугарите слушаа за ова, дојдоа и ни дадоа предлог. Рекоа дека ќе ни дадат поп кој ќе живее во селото и учител на кој ништо не треба да му плаќаме. Па, господине, нашето село е сиромашно, и така, се разбира, ние станавме Бугари“.³²

Одговорите што ги изнудил Брејлсфорд со прашањата укажува на фактот дека, иако ретките македонски интелектуалци почнале да ги арти-

²⁹ Исто, 278.

³⁰ Исто, 156-158.

³¹ Исто, 98-99.

³² Вид: Хенри Ноел Брејлсфорд, *Македонија: нејзиниите народи и нејзината иднина*, (прев. Љубица Јанешлиева, Виолета Христовска), Култура, Скопје 2003, 163.

кулираат елементите на македонската културна посебност, голем број на христијанско население од Македонија останале настрана од националното движење. Селаните од македонскиот регион биле „рамнодушни“ кон македонскиот, но и кон бугарскиот и грчкиот национализам, освен ако одредена идеологија не им понудила некакви бенефиции, како, на пример, поп што го зборувал нивниот народен јазик и училиште каде што учителот и учениците се разбирале меѓусебно. Селаните често се определувале за ваквиот начин на самоопределување поради бројни фактори, како што биле можноста да ги образуваат своите деца на познат јазик, а не поради политички убедувања. Припадниците на македонската етничка заедница која го прифатила бугарскиот поп можеби се чувствувале како Бугари некое време, но тоа, секако, не ги спречувало подоцна да се определат поинаку, според политичките, економските, и културолошките прилики. Всушност, сето тоа се должело на активностите на пропагандите на соседните држави, како што истакнал и историчарот Фердинанд Шевил: „Пред крајот на XIX век Македонија беше сцена на тројна борба (меѓу Бугарите, Србите и Грците, н.з.) што се водеше главно со посредство на црквата и училиштето за покорување на мислата (паметењето) на населението“.³³

Брејлсфорд ја видел важноста на улогата на религијата во обликувањето не само на индивидуалниот, туку и на семејниот, локалниот, па и регионалниот идентитет во Македонија. Толерантноста кон христијанството била обележје на Отоманската Империја во текот на повеќе столетија. До осамостојувањето на Бугарската православна црква како независна црква во 1870 година, православните христијани на Балканот биле соочени со предизвикот да се идентификуваат како такви, но и како бугарски православни или грчки православни христијани. Тоа, пак, водело до определување и на сопствената национална припадност, но преку самоодрекување и самонегирање. Брејлсфорд забележал дека верската припадност ги надминала границите на европска Турција:

„Токму политичките услови, а не толку религиозните нагони на балканскиот селанец, ја објаснуваат неговата страстна приврзаност кон сопствената Црква и големата улога што таа ја има во неговиот живот. Неговата верност кон неа, во текот на петте векови, претставуваше едно продолжително мачеништво. Тој ѝ останал верен не само поради осмислено, или традиционално верување во нивните начела, туку повеќе поради тоа што одметнувањето од неа вклучуваше одречување од сопствената националност и предавство на каузата на сопствениот народ. Тоа

³³ Ferdinand Schevil, *The History of the Balkan Peninsula. From the Earliest Times to the Present Day*, New York, 1933, 433-434. Цит. во: Владимир Ортаковски, *Малцинскава на Балканот*, Скопје 1998, 171.

е единствениот слободен и заеднички живот што Турците му го дозволуваат. Црквата во суштина е национална организација“.³⁴

Меѓутоа, Брејлсфорд премногу се потпира на совпаѓањето на религијата и националноста во Македонија. Иако во овој период тие често се преклопувале, не биле едно исто. Многумина ја менувале верата, или по сопствен избор или по принуда – во отоманскиот период, како што ја менувале и националната припадност. Со оглед на тоа дека во образложението на етничкото потекло Брејсфорд се потпира најмногу врз биолошката определба, не е можно дека верувал оти еден поединец може да се чувствувал и како Грк и како Бугарин. Опишувајќи ги различните балкански етнитети, како и повеќето негови современици, тој им придавал општи карактеристики на различните етнички групи, кои, според него, ги надминувале разликите во селото и семејството.³⁵ Сепак, според неговото сфаќање, религијата била главно обележје на националниот идентитет во овој период.

Со оглед на тоа што истражувањата на лице место за идентитетот на Македонците не го задоволеле неговото љубопитство, побарал одговор од историската хроника, но не добил задоволителни одговори. Сепак, дошол до следните заклучоци:

„Македонците не се Срби, бидејќи крвта одвај може да им е чисто словенска. ... Од друга страна, тие одвај можат да бидат Бугари, бидејќи сосема јасно, српските населувања и освојувања мора да оставиле доста српска крв во нивните вени и примесата на неариевската крв, речиси сигурно, не може да биде значителна колку што е во Бугарија. Тие се веројатно, токму она што си биле и пред да постојат било Бугарското или Српското царство – Словени кои потекнуваат од доста различни родови што на Полуостровот (Балкански, н.з.) навлегле во различни периоди. Но, првобитно тие немале јасна свест за род и можела да им се наметне секоја силна словенска сила“.³⁶

Сепак, подвлекува дека имаат одлики на посебен културен ентитет со древна традиција и со исконски вредности:

„Иако немаат страст за нивната националност, ... тие се народ врзан за почвата, вкостени во своите исконски села, со ограничен опсег на чувства кои побожно се вртат околу нивните планини, нивните реки и нивните древни цркви. Нација на селани која поаѓа со вакви конзервативни одлики, бргу ќе развие локален патриотизам. И ова фактички се случило, наспроти спротивставувачките околности. Нивните балади за бунт, во кои зборот *Македонија* се јавува во секој рефрен, докажуваат дека тие веќе имаат татковина“.³⁷

³⁴ Хенри Ноел Брејлсфорд, *Македонија: нејзините народи и нејзината иднина*, 116-118.

³⁵ Исто, 139-151.

³⁶ Исто, 161.

³⁷ Исто, 184.

Колку што се интересни и противречни неговите сознанија за македонската стварност, т.е. за културно-националниот идентитет на македонскиот народ, неговите стремежи, активността и погледите на револуционерната Организација, уште поинтересна е сликата што Брејлсфорд ја создал за Македонија и ѝ ја пренесол на англиската јавност.

Во етничкото шаренило, поточно во различните интереси на различните ентитети во Македонија, Брејлсфорд гледал хендикеп за стопанскиот и државен развој на Македонија. Затоа, предлага Македонија, „во нејзините граници, треба да има космополитска автономија, неутрална и подложена на европска контрола, затоа што нема јасно национално својство – сите народи таму на Балканот се наврат-нанос измешани“.³⁸

Брејлсфорд со право ги посочил причините за непризнатиот статус на македонскиот народ во постилинденскиот период, подвлекувајќи го субјективниот и пристрасен однос на патниците и научниците од Европа и нивните согледби за македонскиот бит. При своите истражувања тие, според него, повеќе се концентрирале на населението во македонските градови (Скопје, Битола и Солун) и затоа во општиот преглед на македонската етнографија, не им било обрнувано внимание на населението во „рурална Македонија, земја на селски заедници“.³⁹ А патникот немал време длабоко да навлезе во суштината на македонското прашање, затоа што, според него, „потребно е несомнено многу време, пред таквото убедување на патникот само да му се наметне. Тој нема него да го извлече од книгите, или од весниците што ги проучувал. Тие се напишани од новинари, или патници на кои ретко им било дозволувано да скршат малку подалеку од градовите“.⁴⁰ Поради тоа пишувале за градовите, а во нив се движеле меѓу конзулатите, чија работа, како што нагласува Брејлсфорд, била „создавањето на вештачки националности преку 'пропаганда'“. Може, значи, да не се сфати дека вистинската Македонија е руралната Македонија“.⁴¹

Токму тоа е веројатно причината зошто и основоположникот на австралискиот роман, Мајлс Франклин, ги препознала специфичните културни вредности во посебноста на македонскиот културен идентитет. Имено, како доброволец Мајлс Франклин престојувала во познатата Болница на шкотските жени во близина на Острово, Егејскиот дел на Македонија во периодот 1917-1918 година. Впрочем, таа имала најнепосреден контакт со населението од селата во критичниот простор на Егејскиот дел на Македонија, во период на интензивна *десловенизација* и *демакедонизација* на македонскиот етничко-историски простор. За тоа сведочат и нејзините дела, инспирирани од нејзиниот престој во виорот на

³⁸ Исто, 363.

³⁹ Исто, 146.

⁴⁰ Исто, 146.

⁴¹ Исто, 146-147.

Првата светска војна на боиштата што се водеа на Македонскиот фронт.⁴² Иако своите согледби ги презентирала на уметнички начин, преку извонредните описи со видлив емотивен набој, сепак систематски ги забележала сите посебности на македонскиот културен идентитет, што е својствено за научно дело.

М. Франклин, исто така, укажала на различноста од идентитети, т.е. за населението во Егејскиот дел од Македонија нагласила дека „целата земја беше населена со различни сорти на луѓе“,⁴³ а тоа го сметала за можност да ги прошири границите на искуството, „спријателувајќи се со различни народи. Тоа е добро средство против закоравеност“. ⁴⁴ Таа ја согледала токму мешавината од различни влијанија што оставиле печат низ богатата историја на Македонија. Така за населението на градот Воден, подвлекла дека е: „конгломерат како и населението на Солун. На неговите улици ќе сретнете Грци, Македонци, Турци, но и такви со неодредено потекло облечени во разнобојни облеки“. ⁴⁵ Освен како верен хроничар и хуманист, Мајлс Франклин се издвојува и по остроумноста при согледувањето на етничките разлики меѓу домородното население.

Иако во нејзиниот однос кон македонскиот народ не секогаш преовладува позитивистички или апологетски пристап, таа противречност може да се согледа во недоволното познавање на историјата на македонскиот народ, како и поради предрасудите кои ѝ биле наметнати од српските офицери, со кои била во непосреден контакт и кои таа ги сметала за пријатели и благородни сојузници. Тоа влијание најдобро го отсликува примерот од драмата *Крај галечниот Кајмакчалан*, поточно во две сцени во драмата, кога се појавува и една Македонка, која е наведена и на списокот на лица во драмата (*A Macedonian Woman*),⁴⁶ која продава ракотворби, „прекрасни /gorgeous/“ рачно ткаени торби, меѓутоа грубо ја браќаат од кампот. Македонката се обидува да се пазари со сестрите преку гестикации, но српскиот војник се обидува да ја понижи со погрдни зборови: „Македонско ... не е добро; ...Македонци не добри луѓе..., Македонци не добри! Ајде! Оди! /Makedonsky ne dobro, ... Makadoughnuts ne dobro people, ...Mackadoughnuts ne dobro. Hajde! Ide!/.“⁴⁷ Во обид да го транскрибира српскиот термин за Македонец, (Македонац), но и поради недоволно познавање на идентитетот на македонскиот народ, Франклин

⁴² Miles Franklin, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, typescript, ML MSS 445, Vol. 4, 212; *By Far Kajmacktchalan*, c. 1918, Carbon typescript, ML MSS. 445/25, 4; “On the Way to Macedonia”, ML MSS. 445/22; “Forbidden – Zabranjeno!”, ML MSS. 445/21; “The Dentist in Macedonia”, ML MSS. 445/21; Diary, 1917- 15 February 1918, ML MSS 364/2 item 10/271; Notebook, ML MSS 1360.

⁴³ Miles Franklin, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, 101.

⁴⁴ Исто, 124.

⁴⁵ Исто, 115.

⁴⁶ Miles Franklin, *By Far Kajmacktchalan*, 1, 9, 10.

⁴⁷ Исто, 10.

го употребила терминот *Mackadoughnuts* што има понижувачки и потсмешлив призвук.⁴⁸ Меѓутоа, за македонската жена користи постоечки термин во англискиот јазик - *Macedonian Woman*, со што може да се заклучи дека „новосоздадениот“ термин *Mackadoughnuts* го користела за да постигне одреден впечаток, иако можеби несвесно, што точно го одразува понижувачкиот колониистички однос на српските војници кон македонскиот народ. Тој термин, всушност, го објаснува во делото *Не ѝ речи ништо*, кога нагласува дека тоа е термин што го користеле Србите: „Г-н Македонат, како што Србите го нарекуваат Македонецот /Mr. Mackadoughnut, as the Serbs called a Macedonian/“.⁴⁹

Мајлс Франклин, всушност, не била информирана за положбата на македонското население, кое со векови страдајќи во ропство било подложено на репресии и страдања, особено по Втората балканска војна, кога грчката политиката на геноцид добила пошироки размери и антимакедонски карактер. Злосторствата на грчките војски - палењето на градовите и селата, јавните и масовни силувања, масовните убивства биле причината зашто македонските села биле запустени и пеплосани. Всушност, М. Франклин ги соопштува своите впечатоци врз основа на сопствена индивидуална наративна стратегија, не навлегувајќи во сржта на состојбите како што правеле истражувачите и патописците кои пишувале за Македонија. Таа не пројавила интерес за минатото на овој напатен народ, иако подоцна со сопствен ракопис го додала следниот коментар: „Според некои извештаи, во некои од овие села до пред пет години биле масакрирани сите христијани во оваа околија.“⁵⁰

Впрочем и австралискиот научник, Хју Гилкрис осврнувајќи се на нејзиниот став кон Македонија, нагласил дека „Македонија, која само четири години пред тоа била ослободена од турското ропство, не била толку хеленизирана како што е денеска“, а за населението кое живеело на тие простори вели дека било „хетерогена мешавина од различни балкански народи, со голем број на бегалци“.⁵¹

Сепак, Франклин сосема добро ја сфатила причината за мизеријата во која се наоѓал македонскиот селанец. Впечатокот што го добила за Македонците во однос на нивните примитивни населби е дека тие се плашливи и немоќни:

„Македонците не се неустрашиви пионери кои градат моќни населби. Тие живеат склупчени од страв во смрдливи запустени села ... Го презирам примитивизмот што нема ни една полезна карактеристика. Гледајќи ги тие луѓе во нивните родни дувла, полесно ми е да разберам колку

⁴⁸ Така транскрибиран на англиски јазик може да добие конотација на „крофни“, т.е. „Мамакрофни“.

⁴⁹ Miles Franklin, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, 95.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Hugh Gilchrist, „Miles Franklin in Macedonia“, *Quadrant*, August 1982, 56.

лесно прифаќаа да бидат ужасно експлоатирани во САД или во Канада“.⁵²

Оваа нејзина изјава открива дека за време на нејзиниот престој во САД имала можност да ја согледа положбата на Македонците печалбари, затоа подоцна средувајќи ги впечатоците од престојот во Македонија направила споредба со нивната неиздржливо бедна положба во родната земја, констатирајќи ја причината за нивната потчинета улога. Тоа го потврдува и нејзината следна согледба за печалбарите: „многумина мажи од околните села ги искусиле чудата на САД и чувствуваа носталгија по таа земја“.⁵³

По средбата со македонската стварност, запознавањето со причините за неподносливата положба на македонскиот народ, кај неа се развиле сочувство и симпатии кон македонскиот народ. За тоа сведочи и примерот што го наведува во врска со изградбата на нови современи патишта наместо разорените планински врвици, во којашто учествувале и војници, и тоа најчесто Сенегалци, но и Македонци, што го покажува колонијалниот и експлоататорски однос на империјалните сили и кон домородното македонско население. Дури и стари жени и деца биле сурово експлоатирани и принудувани да кршат камења за патиштата. Мајлс Франклин го посведочила тоа мачно искуство на македонските жени и деца:

„Патиштата се простираа во сите насоки, тоа беа нови патишта, а веќе изградените постојано ги поправаа. Со таа цел беа ангажирани армија работници. Камењата ги кршеа старици и деца од 8 до 10 години, но и од 13 до 15 години; повеќето патишта ги градеа Македонци или Сенегалци од арапските или француските бригади. Децата знаеја дека *школски сестри* секогаш беа љубезни кон нив и кога ќе се приближевме, за миг сопираше тропотот на чеканите и тие нè поздравуваа извикувајќи „Добар Ден!“ и силно мавтаа со рацете“.⁵⁴

Со нагласувањето на зборовите „шкотски сестри“ или поздравот „добар ден“, кои ги пренесла изворно, а не на англиски јазик, се потврдува фактот дека Македонците од Егејскиот дел на Македонија го користеле мајчиниот јазик, а не грчкиот.

Посебно се осврнала и на положбата на македонската жена.⁵⁵ Длабоко ја трогнала положбата на Македонките, што е забележливо и во следниот исказ: „Со сожалив поглед ги гледавме македонските жени со нивните задушувачки шамии на главите, ужасната облека, нивниот ограничен живот“.⁵⁶ Меѓутоа, со нагласеност ги истакнала културолошките

⁵² Miles Franklin, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, 94.

⁵³ Исто, 98.

⁵⁴ Исто, 105.

⁵⁵ Miles Franklin, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, 74, 90, 94, 156, 157

⁵⁶ Исто, 163.

разлики помеѓу Македонките и еманципираните жени од болничкиот камп: „Тие (Македонките, н.з.) зјапаа во нас со потсмев како кон суштества напуштени од бога и од маж, и така бевме рамо до рамо на ниво на еднаквост“.⁵⁷ Затоа и заклучила дека „сè зависи од нечие гледиште /It is all in the point of view/“, односно дека разликите во толкувањето на другоста се често противречни.

Но, потчинетоста на македонската жена ја деконструира како негативна стереотипна карактеристика на однесувањето на Македонците. Концептот за жената, или поточно за нејзиното тело како територија за освојување и владеење, постои во секоја војна, кога жената добива улога на репродукторка на нацијата, фабрика за нови војници, нови синови на нацијата, односно целосно се инструментализира и се гледа од производствен аспект, а национализмот создава оправдување за себеси преку родовата виктимизација.⁵⁸ Воопшто, жената од Балканот во рамките на патријархалниот дискурс на етно-национализмот, при тоа била двојно стигматизирана: како Балканка и како жена. Токму конструкцијата на оваа удвоена другост на Македонката е потенцирана од Мајлс Франклин.

За разлика од Мајлс Франклин, повеќето директни учесници на Македонскиот фронт за време на Првата светска војна, кои ги забележале своите спомени во вид на мемоари или патописни дела, не се осврнале посебно на македонскиот културен идентитет.

Сепак, меѓу нив се издвојува Е. П. Стебинг кој во делото *На српскиот фронт во Македонија* се произнесува во однос на културниот и етнички идентитет на македонскиот народ. Имено, иако не го именува како таков, сепак го издвојува како посебен ентитет, односно вели дека е од „бугарски вид (the Bulgar type)“, но нагласува дека времето и просторот го ограничувале да се осврне посебно на описот на „необичниот збир од различно население што ги сретнав во градовите од овој дел од земјата. Грци, Турци, Албанци, Евреи, Срби, бугарскиот вид, Романци – сите тие може да се видат на улиците на Ениџе Вардар или на Воден.“⁵⁹

Меѓутоа, при набројувањето на националностите на војниците во составот на сојузничката војска под врховна команда на генерал Сарај, меѓу другите ги споменува и Македонците: „Французи, Руси и Козаци, Италијанци, Британци, Срби ... Албанци, Македонци и Грци, сите (со исклучок на Грците, кои се беа издвоиле строго самите) беа сплотени во едно големо братство“.⁶⁰ Всушност, Македонците биле насилно мобилизирани и биле принудени да се борат на спротивставени страни, за што сведочи и самиот Стебинг: „Во наредните недели, како резултат на мобилизацијата, маса од македонски цивили можеа да се видат како марши-

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Svetlana Slapšak, *Ženske ikone*, XX vek, Beograd 2000, 56.

⁵⁹ E. P. Stebbing, *At the Serbian Front in Macedonia*, London 1917, 63.

⁶⁰ Исто, 32.

раат на патиштата што водеа до Солун, толпи мажи од кои малку се очекуваше дека ќе бидат успешни борци“.⁶¹

Изабел Емсли Хатон, која била ангажирана како лекарка во единицата на БШЖ, во мемоарското дело *Со женската единица во Србија, Солун и Себастопол* ги нагласила реперкусиите врз животот на самото население, кое изгледало дезориентирано, но потенцира дека: „Македонскиот домашен елемент беше многу спокоен, тие не знаеа што се случува“.⁶² Од нивното спокојно однесување заклучила дека: „Македонците се толку свикнати на војни и гласини за војни, што беа помирени со она што им го носи денот и гледаа тоа да го искористат на најдобар можен начин“.⁶³ Во однос на страдањето на Македонците во виорот на војната, особено на граѓаните на Битола при секојдневното бомбардирање, истакнала дека и покрај стравичното секојдневно тероризирање, тие одбивале да ги напуштат домовите:

„Жителите (на Битола, н.з.), кои беа повеќето жени и деца, беа подложени на големо страдање и немаштија, повеќе сакаа да седат во визбите или во остатоците од нивните куќи со скудната покуќнина одошто да си заминат. Домовите и покуќнината за нив беше сè што поседуваа на светот, а тие сметаа дека подобро би умреле одошто да започнат нов живот на друго место. Немаа пари, освен оние што ги чуваа закопани во земја, и никаков посед освен куките и предметите од покуќнината, рачно ткаените чаршафи и кебиња од предена волна, нивните везови, бакарни садови и иконите. Децата најмногу страдаа, зашто водеа нездрав живот и добиваа малку храна, не одеа на училиште и беа изложени на постојана опасност. Многу од нив загинаа или беа ранети од шрапнели и многу страдаа од гасните гранати; имам повеќе ужасни фотографии од трупови на дечиња и нивните мајки во урнатините од куките, како лежат мртви задушени од овие бомби“.⁶⁴

Многувековното ропство го натерало македонскиот народ да развие различни стратегии за опстанок и преживување, со оглед на фактот дека бил подложен на асимилација, односно непријателски жигосувања на својот проблематичен, кризен, расколен идентитет и култура. Македонците биле принудени да ја манифестираат својата сервилност, самопопижување и ласкачко додворување. Тоа, пак, водело до присилно определување и на сопствената национална припадност, преку самоодредување и самонегирање, т.е. принципот на негативен идентитет и примената на доброволна само-колонизација.

⁶¹ Исто, 56.

⁶² Isabel Emslie Hutton, *With a Woman's Unit in Serbia, Salonica, and Sebastopol*, Williams and Norgate Ltd, London 1928, 10.

⁶³ Исто. Воопшто за односот на Македонците (“Macedonians”) кон војната, вид.: стр. 49-50.

⁶⁴ Исто, 103-104.

Во тој контекст, посебноста на македонскиот културен идентитет ја согледал и Џ. Џ. Абрахам во делото *Мојот балкански дневник*, при што ги именува како Македонци, по потекло сосема различни од соседните народи. Со оглед на тоа дека бил свесен за политичката ситуација во Македонија по поделбата на нејзината територија помеѓу соседните балкански држави, во разговор со еден дипломатски претставник што го пренесува детално во ова дело, го изнудува одговорот од конзулот, дека „Македонецот не е ниту Србин, ниту Грк, ниту Бугарин. Тој е она што треба според приликите на времето“.⁶⁵ При тоа, го потенцира агресивното дејство на грчката, српската или бугарската пропаганда кои со „силата на мечот“ го принудувале македонското население да се приклони кон една од овие цркви.⁶⁶ Но, во однос на неговото прашање дали македонскиот народ се разликува од другите народи според расната припадност, добил конфузен одговор, но сепак е потенцирано дека „...тие си се Македонци“.⁶⁷

Меѓутоа, причината за хибридноста на македонскиот идентитет Абрахам правилно ја согледал во аспирациите на Бугарија и Србија, но и на Грција кон територијата на Македонија, сврзано со нивните аргументи за историски права како нејзини поранешни завојувачи. Во изразувањето на своите ставови, Абрахам како Британец бил под влијание на српските аргументи, што е разбирливо бидејќи во време на Првата светска војна тие биле сојузници, па затоа и во делата на британските патописци и учесници на боиштата во Македонија преовладуваат просрпски ставови.

Сепак, делата на британските патописци даваат повеќедимензионална слика за македонската етнокултура и претставуваат еден вид откровение за положбата на македонскиот народ во виорот на војната. Нивните видувања ни помогнаа да ги расветлиме одредени проблеми сврзани со претежно субјективната претстава на патописците за македонскиот културен идентитет и културна традиција, со цел поверодостојно да се конкретизираат доказите и да се изведат заклучоците во однос на посебноста на македонскиот етнитет.

⁶⁵ J.J. Abraham, *My Balkan Log*, 137-138, цит. во: Vladimir Cvetkovski, "Macedonia in the British Memoirs from the First World War", 396-397.

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ Исто, 397.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Патројиси и мемоари

Abbott, G.F., *The Tale of a Tour in Macedonia*, London 1903.

Abraham, J.J., *My Balkan Log*, Chapman & Hall, Ltd., London 1921.

Franklin, Miles, *All that Swagger*, Angus and Robertson Publishers, Sydney 1980

Franklin, Miles, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, typescript, ML MSS 445, Vol. 4, 212.

Franklin, Miles, *By Far Kajmacktchalan*, c. 1918, Carbon typescript, ML MSS. 445/25, 4.

Franklin, Miles, "On the Way to Macedonia", ML MSS. 445/22.

Franklin, Miles, *Diary*, 1917- 15 February 1918, ML MSS 364/2 item 10/271.

Franklin, M., "Active Service Socks, Somewhere in the Balkans", *Sydney Morning Herald*, 20 February 1918, p.9, in J. Roe and M. Bettison, *A Gregarious Culture: Topical Writings of Miles Franklin*, University of Queensland Press, 2001, 87-89.

Hutton, Isabel Emslie, *With a Woman's Unit in Serbia, Salonica, and Sebastopol*, Williams and Norgate Ltd, London 1928.

Miller, William, *Travel and Politics in the Near East*, London 1898.

Stebbing, E. P., *At the Serbian Front in Macedonia*, London 1917.

Upward, Allen, *The East End of Europe*, London 1908.

Брејлсфорд, Хенри Ноел, *Македонија: нејзините народи и нејзината иднина*, (прев. Љубица Јанешлиева, Виолета Христовска), Култура, Скопје 2003.

ЛИТЕРАТУРА:

Cvetkovski, Vladimir, "Macedonia in the British Memoirs from the First World War", во *Јубилеен 50-годишен зборник на Филолошкиот факултет на Универзитетот во Скопје*, Кн. 22, Скопје 1996, 393-409.

Cvetkovski, Vladimir, "Miles Franklin's Journey to Macedonia", in *A Passage to Somewhere Else. -The Proceedings of the Commonwealth Conference held in the University of Barcelona, Barcelona, 1987*, 25-31.

Cvetkovski, Vladimir, "Miles Franklin's Autobiographical Sketches from Macedonia", во *Годишен зборник на Филолошкиот факултет на Универзитетот во Скопје*, Кн. VIII-IX, Скопје 1982-1983, 185-193.

Fussell, Paul, *Abroad: British Literary Traveling Between the Wars*, Oxford University Press, 1980.

Gilchrist, Hugh, "Miles Franklin in Macedonia", *Quadrant*, August 1982, 54-57

Honderich, Ted (ed.), *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford University Press, Oxford – New York 1995

Katan, David, *Translating Cultures*, St. Jerome Publishing, Manchester 1999.

Pratt, Catherine, "Walking Round the World: Miles Franklin, Henry Handel Richardson and Christina Stead as expatriate Australian writers", *Women's Writing*, Vol. 5. No.2, Sydney 1998.

Roe J. and Bettison, M., *A Gregarious Culture: Topical Writings of Miles Franklin*, University of Queensland Press, 2001.

Roe, Jill, *Stella Miles Franklin: a Biography*, Harper Collins Publishers, Sydney 2008.

Slapšak, Svetlana, *Ženske ikone*, XX vek, Beograd 2000, 56.

Schevil, Ferdinand, *The History of the Balkan Peninsula. From the Earliest Times to the Present Day*, New York, 1933

Андонов-Полјански, Христо, (ред.), *Британски документи за историјата на македонскиот народ, том I-II*, Скопје 1977, 5-281.

Андонов-Полјански, Христо, *Британска библиографија за Македонија*, Архив на Македонија, Скопје 1966, 343-397.

Андонов-Полјански, Христо, *Одбрани дела, том III*, Мисла, Скопје 1981.

Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, том I, (уред.: Б. Панов, Х. Андонов-Полјански), Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје 1981.

Историја на македонскиот народ, том IV, Македонија меѓу Балканските и Втората светска војна (1912-1941), автор на четвртиот том Иван Катарциев, Изд. Институт за национална историја, Скопје 2000.

Катарциев, Иван, „Антантата и македонското прашање во текот на 1918 година“, во *Гласник на ИНИ*, г. VIII, бр.2, Скопје 1964, 67-110.

Киселиновски, Стојан, „Етничките промени во Егејска Македонија (1913-1941)“, во зб. *Етничките промени во Егејска Македонија во XX век*, Изд. Здружение на децата бегалци од Егејскиот дек на Македонија, Скопје 2001.

Марковска, С., Колар-Панов Д., Давчев В. (уред.), *Испражувајќи ја груѓоста*, Фондација Институт отворено општество – Македонија, Скопје 2005.

Матковски, Александар (ред.), *Македонија во делата на сиранскиот италијански, 1889-1893*, ТНИД „Гурѓа“, Скопје 2005.

Ортаковски, Владимир, *Малцинствата на Балканот*, Скопје 1998.

Рудометоф, Виктор уред., *Македонското прашање, култура, историографија, илустрација* (Зборник на трудови), Евро-Балкан Пресс, Скопје 2003.

Тејлор, Чарлс, *Мултикултурализам: оџледи за политиката на признавање* (превод: Огнен Чемерски), Евро-Балкан пресс, Скопје 2004.

Трајановски, Александар, „Актуелизирање на македонското прашање на почетокот на Првата светска војна“, во зб. *Европа и македонското прашање*, Изд. Совет на меѓународната манифестација „Гоцеви денови“, Делчево 1995, 231-244.

Џепароски, Иван, „За аспектите на другоста“, предговор кон *Аспекти на другоста*, Зборник по културологија, приред. Иван Џепароски, Евро-Балкан Пресс, Менора, Скопје 2007

Шелева, Елизабета, *Културолошки есеи*, Магор, Скопје 2000.

Tatjana PANOVA-IGNJATOVIC

**THE MACEDONIAN CULTURAL IDENTITY IN THE WORKS OF
THE BRITISH TRAVEL WRITERS AND MILES FRANKLIN**

(From the beginning of the 20th c. until the end of the First World War)

(Summary)

This article offers a comparative analysis focusing on the travel writings of the British authors such as G.F. Abbot, H.N. Brailsford, W. Miller, A.Upward, E.P. Stebbing, J.J. Abraham, I.E. Hutton and the prominent Australian writer, Miles Franklin. They were direct witnesses of the events that took place in Macedonia in the period before and after the Ilinden uprising and in the course of the First World War, an exceptionally critical period for the future of the Macedonian people. Their observations have contributed to the clarifying of certain problems relating to the predominantly subjective representation of the travel writers regarding the Macedonian cultural identity and tradition, by recognizing the specifics and the values of the Macedonian cultural identity, thus providing substantial evidence that confirms the separateness of the Macedonian ethnicity.

Снежана ПЕТРОВА

JEAN JACQUES ROUSSEAU ; L'HOMME DE LA MODERNITE ЖАН ЖАК РУСО: ЧОВЕК НА МОДЕРНИТЕТОТ

(Резиме)

Оваа студија го проследува политичкиот, моралниот и интелектуалниот пат на Жан-Жак Русо, образложени во неговите најзначајни социолошки студии со големи литературни претензии како што се *Ойшиесџиве-ниот Договор*, *Емил*, *За џошеклошџо на нееднаквостџа...* Овој своевиден „Јуда на стадото“, како што го нарекува Волтер, се издвојува од групата на големите рационалистички мислители на Просветителството токму поради фактот што со своите современици не го дели ентузијазмот во научниот и хуманистичкиот прогрес, туку општествените закони ги смета за причина за нееднаквост и неправда. Во таа смисла, корумпираноста на човекот не е резултат на религиозната визија за една зла човекова природа врз која тежи товарот на првобитниот грев, туку е резултат на дејствувањето на социјалните закони во кои силата добива своја законска легитимност. Проповедајќи враќање кон првобитната човекова природна состојба, Русо не се заложува за враќање кон варварскиот модел на живот, туку кон една рустикална хармонија во која човекот би живеел според потребите на својата сопствена природа. Тој првобитен наивен и невин сензибилитет подразбира, пред сѐ, дејствување за постигнување на сопствена благосостојба. Во услови некорумпирани од нееднаквоста, љубовта кон себе нужно води кон љубов кон другиот, кон љубов кон светот и природата што нè опкружуваат.

Детектирајќи ја сопственоста како причина за социјалната нееднаквост, Русо многумина го сметаат за татко на Француската Револуција. Но, треба да се спомене дека токму големите обмислувачи на Револуцијата, како Робеспјер, го отфрлале Русоовото учење за директна народна власт во која секој поединец учествува во донесувањето на законите, туку истата ја замениле со еден претставнички режим во којшто народот е заменет со собранието, партијата, диктаторот... За разлика од Револуцијата, Русо не поддржува насилство бидејќи смета дека тоа може да доведе само до анархија и до политички деспотизам. Нееднаквоста не може да се искорени дефинитивно, туку треба што е можно повеќе да се лимитира и да се контролира. За да се постигне тоа, потребно е да се негуваат соли-

дарноста и доброста кои за Русо претставуваат една „благонаклоност кон блискиот“. Ваквата негова идеалистичка, но истовремено и метафорична визија на општеството, го прави Русо вистински отпадник на едно време во кое се велича разумот и емпиризмот. До крајот на својот живот тој останува еден голем осаменик кој, живејќи постојано во конфликт со другите и со самиот себеси, силно ги посакува општественото признание и статус за кои смета дека ги заслужува, но кои вистински ќе му бидат оддадени дури со појавата на Романтизмот.

Son but : repenser l'homme en tant que individu social

Jean-Jacques Rousseau est un écrivain-philosophe observateur, contemplatif, un rêveur, qui fut désabusé par les questions politiques et sociales. La pensée de Rousseau est obsédante, source de révolution, du XVIIIe siècle français ; du siècle des Lumières. Cependant il ne fut pas un auteur qui laissa autant d'impressions qu'un Voltaire ou un Montesquieu dans le domaine politique, domaine qui au cours du XVIIIe siècle était indissociable de la littérature dite « militante ». Nous ne voulons pas dire par là qu'il fut absent de la vie littéraire et de la recherche, loin de là, mais il fut un penseur politique des plus complexes et des plus ambigus de l'histoire de la philosophie occidentale. En fait, il annonce la modernité rationaliste. Il est un visionnaire de la contemporanéité.

Rousseau est une exception parmi les Philosophes du XVIIIe siècle français, il est le « Judas de la troupe » comme le caractérisait souvent Voltaire. La cause en est principalement sa critique du monde civilisé, la critique du progrès qui selon ses dires corrompt la société. Reprenons ici Ferdinand Brunetière qui dans son ouvrage déclare que Voltaire et Rousseau diffère sur la question de l'état de nature pour lequel Voltaire déclare que « l'homme se perfectionne à mesure qu'il s'éloigne de l'état de nature, et, au contraire, d'après Rousseau, c'est à mesure qu'il s'en rapprocherait. Les mêmes « époques » qui marquent pour l'un dans l'histoire un progrès de l'humanité sont pour l'autre autant « d'époques » d'aggravation de l'injustice et de l'inégalité » ¹. En fait, Rousseau fait partie des écrivains qui contestent les valeurs et les structures de la société monarchique ce qui lui valut de se mettre à dos, en France, aussi bien les philosophes que les catholiques (jésuites, oratoriens et jansénistes confondus) et, à Genève, les réformés calvinistes. C'est aussi ce qui lui valut d'être décrété de prise de corps à Paris et de devoir s'enfuir. A ses dires, l'idéologie des Lumières est construite sur un nombre restreint d'élus pour lesquels celle-ci est de convenance et donc leur sert en tout point. Ce cercle d'élus ne pouvait que mener au despotisme intellectuel lequel

¹ BRUNETIERE Ferdinand, *Etudes critiques sur l'histoire de la littérature française*, troisième série, librairie Hachette, Paris, 1898, p.274.

excluait toutes formes d'expressions religieuses. Cette dernière, dans ses premiers atours, était aussi critiquée par Rousseau, mais il se faisait un devoir de combattre pour elle dans la mesure où elle répondait au besoin du peuple. Sa critique politique de Genève y était mal ressentie, mais ce sont ses idées religieuses que l'on mit en avant pour l'en chasser. Tous ces faits furent la raison de l'exclusion de Rousseau de ce parti d'élus, sorte de divorce d'avec les Encyclopédistes.

La modernité rousseauiste se trouve dans sa réflexion sur le principe du mal et il met en cause la société, l'ordre social dans son ensemble. Le mal ne réside pas dans l'homme mais dans l'état social, dans l'ignorance, la superstition et la pauvreté. En réalité, Rousseau ne fait pas l'éloge de la barbarie, mais il défend la rusticité des mœurs contre le raffinement croissant de la civilisation. La cause du malheur et de la corruption des hommes est dans la vie en agglomération, c'est-à-dire dans les grandes villes. Donc, l'immoralité s'y trouve et s'y déploie par l'hypocrisie, l'opinion et l'intérêt. La ville et la civilisation ne sont pour lui que synonymes de corruption, de dépravation que parce qu'elles tranchent avec la simplicité des premiers temps. Ainsi dans le *Contrat social* une des thèses majeures est qu'« il règne dans nos mœurs une vile et trompeuse uniformité, et tous les esprits semblent avoir été jetés dans un même moule : sans cesse la politesse exige, la bienséance ordonne ; sans cesse on suit des usages, jamais son propre génie. On n'ose pas plus paraître ce qu'on est ; et dans cette contrainte perpétuelle, les hommes qui forment ce troupeau qu'on appelle société, placés dans les mêmes circonstances, feront tous les mêmes choses si des motifs plus puissants ne les en détournent. » On reconnaît ici parfaitement le courtisan de l'Ancien Régime. Rousseau s'en prend donc volontiers aux grands de ce monde, leur reproche d'avoir fait de la puissance et de la réputation les critères de toute valeur, alors qu'il ne s'agit que d'attributs sociaux et non de qualités propres à l'individu. Il définit la civilisation tel un processus de domestication et de dénaturation de l'homme. Dans cette humanité ne règne que le factice, la dérision et l'immoralité. Une bonne société serait chose faisable mais il faudrait d'abord l'épurer de tout artifice. La condition humaine serait définie de la sorte : « Les hommes ne sont naturellement ni rois, ni grands, ni riches. Tous sont nés nus et pauvres ; et tous savent qu'ils vont mourir ». Il nous démontre fur et à mesure que le retour à la nature n'est pas un retour en arrière.

La question de la sensibilité et la capacité à imaginer sont primordiales dans la réflexion de Rousseau. Elles sont des qualités générales, fondent donc l'égalité, par delà les distinctions sociales, et caractérisent l'homme. Ce dernier ne doit pas s'illusionner sur sa nature et le mauvais usage de la raison le rendrait malheureux. Donc l'homme se caractérise par une sensibilité à la fois physique et morale. Cette sensibilité est un amour de soi qui fait rechercher son bien-être et satisfaire ses besoins. L'homme n'étant pas uniquement un animal, il développe sa sensibilité morale dans les relations à autrui. Ainsi l'amour de

soi, non corrompu par l'inégalité, engendre naturellement l'amour d'autrui. Au contraire l'impuissance envers l'inégalité rend les hommes « fripons » et donc aussi intéressés que les maîtres. Dans *Emile*, il nous prouve que « comme être à la fois moral et physique, l'homme est soumis aux mécanismes des conditions sociales qui changent ses mœurs et sa sensibilité ; de même que l'histoire collective, l'histoire individuelle retrace la généalogie des passions à partir des situations matérielles. L'inégalité produit le désir de se distinguer et la haine d'autrui. Il est possible que cet état de renoncement à soi pour le bien et la satisfaction d'autrui amène à une certaine habitude de la servitude, mais cependant cet état ne peut perdurer ou s'éterniser. Dans le *Contrat social*, Rousseau nous explique que « le plus fort n'est jamais assez fort pour être toujours le maître, s'il ne transforme sa force en droit et l'obéissance en devoir. De là le droit du plus fort ; droit pris ironiquement en apparence et réellement établi en principe : mais ne nous expliquera-t-on jamais ce mot ? La force est une puissance physique : je ne vois point quelle moralité peut résulter de ses effets. Céder à la force est un acte de nécessité, non de volonté ; c'est tout au plus un acte de prudence. En quel sens pourra-ce être un devoir ? [...] Toute puissance vient de Dieu, je l'avoue ; mais toute maladie en vient aussi. Est-ce à dire qu'il soit défendu d'appeler le médecin ? Qu'un brigand me surprenne au coin d'un bois : non seulement il faut par force donner la bourse, mais quand je pourrais la soustraire, suis-je en conscience obligé de la donner ? car enfin le pistolet qu'il tient est aussi une puissance. Convenons donc que force ne fait pas droit, et qu'on n'est obligé d'obéir qu'aux puissances légitimes. »² Véritable pensée de démocrate !!!

Il ne faut pas assimiler la pensée de Rousseau à celle qui annonce la proclamation de la souveraineté populaire comme source de toute légitimité, mais bien plutôt qu'il appartient au peuple d'exercer d'une façon inaliénable cette souveraineté. C'est un fait logique mais purement révolutionnaire qui fait de Rousseau un homme moderne et qui ne plaît aucunement au soi-disant représentant de la démocratie. Ces derniers, tels Sieyès et Robespierre, sous la Révolution auraient préféré substituer l'assemblée, le parti, le club, le dictateur... au détriment du peuple. Il est facile de comprendre pourquoi à cette époque on aurait voulu se débarrasser de Rousseau car non seulement il veut donner la souveraineté au peuple mais aussi la légitimité. En proclamant l'identité de la souveraineté du peuple et de la volonté générale, J.J. Rousseau sacralise le pouvoir du peuple, qui n'est plus seulement un principe politique mais un principe moral. Déléguer son pouvoir de la volonté, c'est l'aliénation. Déléguer le pouvoir de la décision ; c'est nécessairement différer la délibération et si nous suivons la réflexion de Rousseau, ce ne serait pas le peuple lui-même mais l'assemblée de ses représentants qui délibérerait. En fait, c'est dans la délibération que les volontés particulières se généralisent. En

² Du contrat social, livre I, chapitre III.

tenant les citoyens à l'écart de la délibération, on inhibe la formation d'une « raison publique ». On la dégrade en opinion. Inversement, la participation des citoyens au processus délibératif est le principal vecteur de formation d'une opinion publique éclairée, donc informée.

L'information et la connaissance ont une place prépondérante et elles ne peuvent subvenir que par la raison. C'est ainsi que nous revenons à notre pensée ci-dessus mentionnée et qui découle de cette réflexion ; partie constituante du *Contrat social*, que « la souveraineté ne peut être représentée, par la même raison qu'elle ne peut être aliénée ; elle consiste essentiellement dans la volonté générale, et la volonté ne se représente point : elle est la même, ou elle est autre : il n'y a point de milieu. Les députés du peuple ne sont donc ni ne peuvent être ses représentants, ils ne sont que de commissaires ». Ce dernier mot est justement choisi. En fait il implique un gouvernement direct et continu du peuple par le peuple où « tous les citoyens, égaux entre eux, votent les lois (et élisent en outre ceux qui sont chargés de les appliquer). C'est le régime du gouvernement direct par le suffrage universel »³, mieux encore à la volonté générale.

Conjointement à cela nous avons aussi la notion d'autonomie. A son avis les hommes sont naturellement sociables et ils ont tendance à vouloir vivre dans une société instituée. Ces derniers sont aussi des êtres raisonnables et ils acceptent les contraintes qu'exige l'union sociale et donc les devoirs qu'ils ont les uns envers les autres et envers eux-mêmes, donc ils ne peuvent être soumis qu'aux obligations naturelles ou celles qu'ils contractent. Alors il faut diffuser la connaissance ; dissiper les superstitions et combattre l'intolérance. C'est l'idée des Lumières laquelle doit être mise en application par le gouvernement. C'est l'idée du despotisme éclairé où l'on parlerait de souveraineté non sur le peuple mais du peuple. Donc, il ne peut y avoir de société politique que lorsque celle-ci est constituée d'agents libres. « Les hommes sont libres et égaux en droits, que le principe de la souveraineté réside dans la nation, que la loi est l'expression de la volonté générale »⁴ : voici les axiomes de Rousseau si souvent clamés sur les places publiques et par les révolutionnaires français de 1789, mais pas ceux de 1793 car Rousseau craint les violences, craint les excès et a peur des gros bouleversements qui à son avis mèneraient à une déstabilisation, à une anarchie, au despotisme, au terrorisme politique.

Rousseau est aussi un grand critique de la philosophie morale moderne qui s'exprime par un libéralisme imité de celui des Anglais Hobbes et Locke. Pour lui, ces philosophes anglais et leurs représentants : les Modernes français, font une grave erreur en ce qui concerne les ressorts de l'âme humaine. A ses dires : « il est naturellement dans les cœurs de grandes passions en réserve ».

³ (III, 15)

⁴ CHUQUET Arthur, les grands écrivains français, J.-J. Rousseau, librairie Hachette, Paris, 1919, p.148.

Ici nous oublions les passions du cœur et nous les remplaçons par celle de l'intérêt laquelle ne nous mène pas au plaisir et au bonheur comme pourrait le faire le cœur. La civilisation est une bonne chose ; il en va de soi mais, selon Rousseau, la note est chère à payer. Nous perdons le plaisir de « sentir la vie » comme il le dit si bien. La notion d'existence est ce qui rend la vie supportable et avec les Encyclopédistes et donc les Modernes nous perdons cette sensation.

Nous pouvons cependant voir qu'il existe un point commun entre Rousseau et les Révolutionnaires ; la lutte passionnée contre l'inégalité où serait promulguée une égalité sensible, expérimentée et éprouvée dans la vie sociale. C'est à vrai dire l'unique point commun car il fut tout au long de sa vie offusqué par la « populace des grandes villes » et n'aimait aucunement les « séditeux ». Il critique toute forme de régime représentatif. Ainsi beaucoup d'éléments éloignent Rousseau de la Révolution tout en n'ayant aucune véritable sympathie pour l'Ancien Régime. Sa réflexion se base sur une critique sociale mais non pas celle de Marx qui pousserait le peuple à l'armement, à la révolte car pour lui cela ne serait qu'une expression supplémentaire d'une forme d'anarchie qui aggraverait les maux au lieu de les amoindrir. La lutte des classes ne ferait qu'aggraver les choses. Elle n'offre aucune perspective et donc ne résoudrait aucunement le problème. Il est du côté de la « critique sociale » et cela il nous en persuade par la dédicace aux praticiens de Genève du « Discours sur l'origine de l'inégalité » où il nous explique que l'inégalité est inscrite dans la condition de la sociabilité humaine ; que l'esprit de la société ; c'est l'inégalité ; que l'homme n'est pas un animal sociable. A la question quelle est l'origine de l'inégalité parmi les hommes. Rousseau nous répond que : « l'origine de l'inégalité, c'est la propriété, établie et maintenue par la vie sociale. L'inégalité est reprouvée par la loi naturelle, car les hommes, à l'état de nature sont égaux ; isolés et bons : c'est la société qui les a corrompus »⁵ et c'est ainsi que nous revenons sur notre réflexion première : que c'est de la propriété que naissent les discordances, la concurrence et les rivalités. Il estime que chaque progrès amène sa misère et que l'homme naturel ou sauvage est un homme égoïste et solitaire, mais que son égoïsme lui est utile et inoffensif tandis que l'homme civilisé vivant en société est plein d'amour-propre et c'est ce qui lui est funeste. Sa façon de s'exprimer, qui manque de finesse, dans le *Discours sur l'Inégalité*, a marqué sa génération et celles qui ont suivies par ses lieux-communs emphatiques ou violents comme nous pouvons le voir dans sa critique sur les riches : « [...] je prouverais enfin que ; si l'on voit une poignée de puissants et de riches au faite des grandeurs et de la fortune, tandis que la foule rampe dans l'obscurité et la misère, c'est que les premiers n'estiment les choses dont ils jouissent qu'autant que les autres en sont privés et que, sans changer d'état, ils cesseraient d'être

⁵ LEMAITRE Jules, *Jean Jacques Rousseau*, éditeurs Calmann-Lévy, Paris ; Quatrième conférence ; le « discours sur l'inégalité » Rousseau à l'Ermitage, p.105

heureux, si le peuple cessait d'être misérable [...]»⁶. Est-ce peut être avec ce ton que Rousseau fut le meneur de la Révolution ? Cependant ici il ne voit pas d'issue à cette inégalité (à la différence de Marx) et la seule chose qu'il recommande : c'est d'empêcher que la différence sociale ne s'aggrave pas trop. L'inégalité existe et existera, mais il faudra la limiter le plus possible en instaurant des complaisances réciproques et pour cela Rousseau nous parle d'équilibre mais aussi de vertu, de loi et de solidarité.

La vertu définie selon Rousseau en tant que « bienveillance envers le prochain » dans son dernier article du *Dictionnaire philosophique portatif* publié en 1764 et donc uniquement du point de vue de l'utilité sociale, a provoquée des conséquences radicales et objectives. Pour Rousseau, la tempérance et la prudence, la foi ainsi que l'espérance ne constituent pas de vertus car elles appartiennent bien plus à la charité ou à la bienfaisance qu'à la vertu. La solitude pieuse n'a pas de valeur morale. La vertu aux yeux de Rousseau serait strictement humaine et dépend d'une bonne nature qui reste à prouver. La vertu trouverait sa récompense dans sa propre pratique. Le siècle est globalement empiriste. Les idées et les principes viennent des expériences, des habitudes humaines, de l'éducation reçue. Il prône la tolérance et une morale antérieure à tout dogme particulier. La vie selon lui est alourdie par les préjugés reçus durant l'enfance. La perspective d'une sanction dans l'au-delà fait que l'homme dépende des hommes d'Eglise et du clergé mais si la vertu est purement humaine alors chacun serait libre et responsable. La société a pour fonction d'intervenir dans l'équilibre général des passions et des plaisirs, en introduisant la peine juridique pour les infractions à l'ordre et en encourageant la solidarité entre les individus. Les lois entrent dans l'appréciation que chacun peut faire de son intérêt personnel. Rousseau s'oppose à une croisade antireligieuse, mais il n'est pas contre les athées qui pour lui peuvent être des hommes honnêtes surtout s'ils sont attachés au bien public. « L'homme est né libre et partout il est dans les fers » ainsi commence le *Contrat social* qui est de grande contribution dans la vie publique et les idées de souveraineté du peuple, de volonté générale et la conception de la loi qui leur est associée. Surtout, sa notion de liberté est relative à un commandement que l'on se donne à soi-même, une forme d'autonomie qui est plus métaphorique que celle de Kant. Au XVIIIe siècle, le pouvoir politique est devenu le fondement de tout pouvoir et la liberté politique est la base de toutes les autres libertés. Le respect de la loi et son obéissance n'ont pas de place dans l'âme humaine.

Rousseau a choisi la solitude pour être fidèle à soi-même. Il l'a choisi aussi par délire de persécution, par peur du regard porté sur lui par les autres. Il a gardé une soif de reconnaissance mais il fut rejeté par les hommes et s'est donc tourné vers Dieu. Toute son existence fut décousue, sans suite, sans équilibre. Il fut le jouet de ses impressions mais aussi celui des autres. Extrême, timide,

⁶ Ibid. p.124

impertinent, cynique, orgueilleux, instable à s'en rendre malade, il ne savait que rêver mais ne savait pas agir. En fait il n'a pas reçu toute l'attention qu'il estimait mériter parce qu'il était simplement en avance sur son temps. Rousseau était obsédé par la transparence et semble être à l'origine de la société du spectacle contemporaine.

LITERATURA:

BRUNETIERE Ferdinand, *Etudes critiques sur l'histoire de la littérature française*, troisième série, librairie Hachette et Cie, Paris, 1898.

CHUQUET Arthur, *Les grands écrivains français ; J.-J. Rousseau*, librairie Hachette, Paris, 1919.

MORNET Daniel, *Rousseau*, Hatier, Paris, 1950

HOWLETT Marc-Vincent, *Jean-Jacques Rousseau ; L'homme qui croyait en l'homme*, découvertes Gallimard littérature, Paris, 1989.

LEMAITRE Jules, *Jean-Jacques Rousseau*, éditeurs Calmann-Lévy, Paris.

SCHINZ Albert, *Etat présent des travaux sur J.-J. Rousseau*, société d'édition les Belles Lettres, Paris, 1941.

SCHINW Albert, *La pensée de Jean-Jacques Rousseau, essai d'interprétation nouvelle*, librairie Félix Alcan, Paris, 1929.

TORNESY A, *La légende des « Philosophes », Voltaire, Rousseau, Diderot peint par eux-mêmes*, librairie académique Perrin et Cie, Paris, 1911.

CRESSON André, *J.-J. Rousseau, sa vie, son œuvre, avec un exposé de sa philosophie*, P.U.F. Paris, 1950.

GUEHENNO Jean, *Jean-Jacques, Roman et vérité*, éditeur Bernard Grasset, Paris, 1950.

Владимир МАРТИНОВСКИ

**ПАРАДОКСИТЕ НА ВЕРБАЛНИОТ (АВТО)ПОРТРЕТ:
АВТОПОРТРЕТ ВО КОНВЕКСНО ОГЛЕДАЛО
ОД ЏОН ЕШБЕРИ**

*Уметничкој секогаш и засекогаш слика
само една слика: автoпoртpeтeт.
Вилијам Карлос Вилијамс*

*Зборовите се само спекулација
(од латинското *speculum*, огледало):
Тие го бараат, но не го наоѓаат значењето на музиката.¹
Џон Ешбери*

1. Воведни напомени

Проседето на дескрипција на некое ликовно дело во книжевноста (познато под терминот *екфразис*) го имплицира и искуството на перцепција/рецепција на ликовното дело. Всушност, неретко сè почнува од тоа искуство. Но, што, впрочем, „гледа“ поетот кога ќе застанеме пред еден автопортрет во некој музеј или, разгледувајќи некоја монографија? Дали тој навистина гледа само „претставување на човекот додека слика (...) кој гледа кон набљудувачот како тој да е огледало“, како што Филип Лежан (1983, 137) го дефинира жанрот на автопортретот или, пак – „една слика на сликар што се слика себеси“, – според дефиницијата на Дејвид Херд (2000, 161)? Дали поетот како гледач, перципирајќи го автопортретот, неизбежно влегува во античката „игра на огледала“? Исто така, кого го отсликува огледалото – сликарот или можеби дури и „актот на (само)прикажување“? Кој, пак, претставува „огледало“? Ликовното дело или насликаното огледало во ликовното дело? Дали и набљудувачот може да добие статус на огледало? Која е позицијата на набљудувачот (во овој случај поетот), кој се обидува да го „портретира“ ликовното дело, што, во овој случај, е автопортретот на некој сликар?

¹ Препевите на македонски јазик на стиховите од песната „Автопортрет во конвексно огледало“ на Џон Ешбери специјално за потребите на оваа студија ги направи проф. д-р Зоран Анчевски, кому авторот му искажува срдечна благодарност.

Низ оваа перспектива, веднаш особено битно е да потенцираме дека, всушност, кога станува збор за гледање и дескрипција на еден автопортрет, насликаниот лик е истовремено и гледачот и моделот и оној што го создал делото. Поинаку кажано, тој е истовремено и субјектот и објектот на прикажувањето. Затоа, сликарот се слика себеси како *набљудувач*, во што е содржана и гледната точка на сите идни набљудувачи на делото, вклучувајќи го оној што ќе се обиде да го опише.

Всушност, автопортретот како жанр во себе го имплицира и комплексниот „механизам на огледалото“, така што нужно се поставува и прашањето со кого, всушност, би се идентификувал поетот – со сликарот?, со гледачот?, со моделот? Или, пак, можеби насликаниот „креативен процес“ – што е неизбежно насликан, тематизиран или барем алудирани во секој автопортрет – е токму она што го тера поетот да се обиде да направи вербална дескрипција на ликовното дело?

Во овој контекст, мошне индикативно е искуството што Филип Лежан го евоцира во врска со естетското доживување на еден автопортрет: „Кога се доближувам до него (автопортретот), гледам како во одблесокот од стаклото кон мене доаѓа некој непознат човек кого што не го препознавам – јас?“ (Лежан 1983, 135). И поетот, за кого што ќе зборуваме во овој текст, доживеал мошне слични искуства, тематизирани во неговите дела. Имено, дали во секој автопортрет латентно се крие *l'aj-naiia na idenitiišeišoiš*, не само на насликаниот лик, туку и на секој потенцијален набљудувач и „описувач“?

Поинаку кажано, што е тоа што го инспирира поетот да напише песна посветена на еден автопортрет? Зошто би опишувал поетот едно ликовно дело што, според тезата на Кристијан Делакампањ, е „детерминиран жанр – дури и *наддетерминиран* (...) со фактот дека една слика е именувана ‘автопортрет’, не е ли неизбежно да ја гледаме поинаку?“ (Делакампањ 1983, 149).

Зошто, впрочем, поетот воопшто би опишувал еден автопортрет кога е сосем јасно дека насликаниот лик, по дефиниција, „не е неговиот“? Каков интерес има поетот да опишува еден автопортрет, што по дефиниција го претставува „Другиот“?

И конечно, зошто на својата песна поетот би ѝ дал наслов „Автопортрет“? Дали тоа би имплицирало дека и поетскиот текст добива димензии на можен, потенцијален обид за „автопортрет“ во поетскиот медиум, врз основа на ликовниот автопортрет како „видлив модел“? Дали е воопшто возможно да го „портретира“ вербално автопортретот без да се влезе во лавиринтите на неговото создавање и без да се заземе барем една од улогите (на субјект или објект) на прикажувањето?

Зарем е можно поетот паралелно и истовремено со ликовното дело да се „опише“ и себеси или, попрецизно, да го иницира прашањето на сопствениот идентитет, преку соочувањето со алтеритетот на насликаниот

лик? Во оваа перспектива, ако се согласиме со тезата на Делакампањ дека „сликата е автопортрет на набљудувачот, т.е. на сликарот, бидејќи тој е првиот набљудувач на своето дело“ (исто, 152), тогаш се отвора можна насока на читањето на песната чијшто објект на дескрипција е еден автопортрет. Имено, дескриптивниот чин неизбежно го инволвира и сликарот, но и поетот, ако ништо друго – барем од позицијата на набљудувач.

Кога зборуваме за релацијата меѓу жанрот на автопортретот и екфразисот како литературно проседе на „двојна репрезентација“ (Рифатер), неизбежно се наметнува и реторичкото прашање дали проседето на екфразис не ја покажува авторепрезентативната димензија на уметноста во чиста форма, и тоа на едно генерално рамниште?

Во врска со ова прашање во доменот на автопортретот, Филип Лежан мошне сугестивно ни укажува дека тој ликовен жанр ја покажува општата тенденција не само на ликовната, туку и на другите уметности – самоприкажувањето (autoreprésentation): „Автопортретот го гледам како една исклучителна ситуација (...) бидејќи на еден вртоглав начин ни дозволува да ја видиме суштината на уметноста: самоприкажувањето на човекот (а, не прикажување на светот), автопортретот прераснува во алегирија на самата уметност“ (Лежан, 141).

Оттука, доколку се согласиме со неоспорната констатација дека автопортретот како ликовно проседе и класичен, етаблиран, академски ликовен жанр претставува „самоприкажување на човекот“, тогаш исто така екфразисот – чијшто предмет е прикажувањето на некое ликовно дело, т.е. ликовната уметност – би можел, консеквентно, да се дефинира како еден вид самоприкажување на *уметноста*. Секако, ситуацијата е уште покомплексна кога предметот на литературната дескрипција е еден автопортрет: тогаш екфразисот добива димензија на „прикажување на едно самоприкажување на човекот“.

Во делото *Слики* од Филострат е тематизиран процесот на самоприкажувањето преку метафората на Нарцис, така што Алберти смета дека актот на вљубување во сопствената слика-одблесок, карактеристичен за митскиот јунак, е една голема метафора за настанувањето на сликарството како уметност, но и би додале дека овој пример особено важи за жанрот на автопортретот. Во овој контекст, индикативен е ставот на американскиот поет Вилијам Карлос Вилијамс, според кого не постои суштинска разлика меѓу чинот на „прикажување на светот“ и на „самоприкажувањето на човекот“, затоа што, всушност, сликарот, според овој поет, „постојано го слика само својот автопортрет“.

Длабоките импликации на овој стих ќе се обидеме да ги анализираме врз едно од најобемните поетски екфрастички дела не само во поезијата на дваесеттиот век, туку и воопшто во целата светска лирика, една антологиска песна во чијшто наслов е иницијален токму зборот „автопортрет“. Станува збор за песната „Автопортрет во конвексно огле-

дало“, објавена во истоимената поетска книга *Self-Portrait in a Convex Mirror* (1975) од американскиот поет Џон Ешбери (1927). Песната е инспирирана од еден уникатен автопортрет (со хемисферичен облик и со дијаметар од 24,4 сантиметри) на познатиот италијански сликар Франческо Мацола (1503-1540), далеку попознат по прекарот „Пармицано“. Настанувањето на автопортретот на Пармицано е споменат и кај славниот современик, авторот на *Животописи на славните сликари, вајари и архитекти*, Џорџо Вазари:

За да ги истјражува суштинственостите на сликарството, то почна својот автопортрет со помош на едно берберско конвексно огледало; ги набљудуваше чудесните деформации на гредите од таванот и бизарната јукнатина на вратите и на архитектонските одблесоци преку заоблувањето на огледалото. Од љубовистство, сакаше да го репродуцира сејшто она што то гледаше. Најпрви е една дрвена топка што ја пресече за да добие полусфера со истата големина како огледалото, на која, со огромен талент, се прикажа себеси заедно со сè што гледаше во огледалото, на еден толку природен начин што едвај може да се поверува. Како што сè што се огледува во конвексно огледало се зголемува кога е блиску, а се намалува со оддалечувањето, ја стави во првиот план својата рака, малку зголемена како што ја прикажуваше огледалото и толку убаво што изгледа како висинска. Франческо беше многу убав и грациозен што постојано личеше на ангел околу на човек. Неговиот портрет на таа полусфера имаше божествено грчење; тоа беше толку среќен успех што сликарството то израмни со стварноста.

(цитирано според Марио ди Џампаоло 1992, 52)

2. Промислување на сликарството преку литературата (и обратно)

Како екфразиски текст по својот обем, песната на Ешбери неоспорно по својот обем би можела да се споредува дури и со античките парадигми на екфразисот (Хомер, Вергилиј), бидејќи оваа долга, едновременно лирска и медитативна песна, има дури 552 стихови. Особено битно е да подвлечеме дека станува збор за една песна што се вбројува во редот од најкоментираниите поетски дела од целата американска литература на дваесеттиот век. Всушност, како носечка песна од истоимената поетска книга, „Автопортрет во конвексно огледало“ е веројатно и најзаслужна за нејзиниот речиси неповторлив успех во американската книжевна средина. Имено, истоимената книга во 1976 година истовремено добива три најпрестижни награди: Пулицеровата награда, Националната награда за книга и Националната награда за книга на критиката.

Истовремено, оваа песна „е едно од мошне ретките остварувања на современата литература за кои критиката (и во Америка, но и пошироко), најчесто без двоумење го употребува зборот 'ремек-дело'“. Како пример за една таква суперлативна оценка на песната би можеле да ја проследиме барем изјавата на Џон Расел: „Насловната песна е можеби наинтелигентното нешто што е досега напишано: нешто што најдобро ги комбинира автентичниот поетски импулс со разбирањето за суштината на сликарството“ (на задната корица од американското издание).

Всушност, главната причина зошто се одлучивме да ја разгледуваме оваа песна како еден од најкомплексните примери за интерференција меѓу интертекстуалната, метатекстуалната и (авто)репрезентативната димензија на екфразисот е фреквентноста и несомнената атрактивност на тезата при интерпретациите на оваа песна дека таа претставува и своевиден „автопортрет“ на поетот и на неговата поетика.

Имено, констатирајќи дека „песната го користи автобиографскиот модел, бидејќи тој е единственото нешто со кое располагаме“, Дејвид Шапиро во извонредната студија посветена на поезијата на Џон Ешбери особено инсистира на фактот дека „поетот внимавал за насловот да биде истовремено и референца за сликата, еден вид на *најден предмет*, но и голем омаж на авторефлексивноста“ (Шапиро 1979, 11). „Автопортрет во конвексно огледало“ е најантологизирана и најдискутирана песна од подолгите песни на Ешбери – објаснува Шоптау во студијата *Огнадвор зледајќи нагвор* – бидејќи, „за разлика од поголемиот дел од неговата поезија, таа изгледа дека ги задржува својата премиса и најавениот субјект“ (Шоптау 1994, 174).

До мошне слична констатација стигнува и Антоан Казе во својата книга *Џон Ешбери, контиражлас на Америка*: „фрапантно е да се согледа до кој степен Ешбери постојано ја аплицира дескрипцијата на сликарската работа во поезијата, на еден речиси автобиографски начин“ (Казе 2000, 41). Нешто подоцна, Казе објаснува што подразбира под „речиси автобиографски начин“, предупредувајќи, сепак, дека кога станува збор за поезијата на Ешбери, ништо не е толку едноставно како што изгледа на прв поглед: „(...) поетот се прикажува додека (се) опишува, а истовремено се брани од актот на прикажување“ (исто, 51).

Всушност, овој парадокс на истовремено „откривање“ (дескрипција) и „криење“ (или попрецизно одложување) на чинот на прикажување на визуелните слики во рамките на поетскиот текст, ќе биде и еден од предметите на нашата анализа на поетскиот текст.

Од друга страна, според Дејвид Херд, песната „Автопортрет во конвексно огледало“ е извонреден пример дека опишувањето на ликовното дело му служи на поетот како основа на „поетско самообјаснување“ (*poetic self-explanation*). Токму затоа, песната на Ешбери, секако, би можела истовремено да биде разгледувана и како „екфразиска“ и како

„авторerefлексивна“, а токму тоа, според тезата на Хефернан, и ја разликува оваа песна од нејзините претходници во традицијата на екфразисот во англосаксонската литература. „Да се пишува песна за еден автопортрет во конвексно огледало“, поентира Хефернан, „значи неизбежно да се најдеш себеси или да се замислиш себеси – како пред огледало“. Оваа теза е еден од можните одговори за авторепрезентативната димензија во поетската дескрипција на еден автопортрет.

Неодложно би требало да истакнеме дека најпознатата песна на Ешбери претставува, впрочем, плод на долгогодишниот интерес на поетот за сликарството, затоа што тој перманентно се занимава со ликовна критика и промислување на ликовните уметности паралелно со поетската креација, уште од своите почетоци на творечкиот пат. Всушност, слично како Бодлер или Вилијамс, Ешбери претставува една од најмаркантните успешни комбинации на „уметнички критичар и поет на нашето време“, како што го нарекува Харолд Блум (2000, 161). Во таа перспектива, битно е да напоменеме дека ликовната критика за поетот претставува не само „попатен“ ангажман, туку и еден вид на долгогодишна животна преокупација, паралелна, но и компатибилна со уметничкото творештво.

Од педесеттите до осумдесеттите години на дваесеттиот век, Ешбери објавил огромен број на ликовни критики во редица од влијателни специјализирани списанија од областа на ликовните уметности и во Америка и во Франција, а особено значаен податок за интермедијалните искуства на поетот е неговиот ангажман како уредник на списанието *Уметност и книжевност* во шеесеттите години во Париз (види: Казе, 2000).

Всушност, изгледа по малку фрапантен податокот дека поетот Ешбери има потпишано и публикувано над 500 текстови посветени на ликовната уметност, како и три монографии посветени на сликарите Китац, Портер и Мојнихан. Еден поголем избор од најзначајните текстови и есен е поместен во книгата *Пријавени забележувања* (1987), во која Ешбери суверено и мошне луцидно пишува за делата на Пармицано, Делакроа, Редон, Вилијам Блејк, Моро и многу други неодминливи сликари. Токму затоа, за разлика од тезата на Шоптау, според кого што Ешбери „се охрабрил да експериментира со ликовната критика во неговата поезија (...) дури по завршувањето на неговиот ангажман како критичар“ (1994, 174) или, попрецизно, дури по 1972 година, сметаме дека денес не може да се занемари фактот оти афинитетот кон промислувањето на ликовната уметност во рамките на поетското писмо на Ешбери е континуиран од неговата прва поетска книга, па сè до настанувањето на песната „Автопортрет во конвексно огледало“.

Всушност, долгогодишниот идеал на Ешбери е како да дојде до синтеза, до амалгам на можностите на двете уметности, перманентно промислувајќи го сликарството и неговите тајни. Поетот постојано настојува да му додаде на пишувањето пиктурална димензија. Во случајот на

Ешбери, без двоумење може да се констатира дека за поетот сликарството игра клучна улога во процесот не само на уметничкиот развој, туку и на поетичките ставови и рефлексии отсликани и во поетското писмо.

3. Антиципации на „Автопортретот“

Иако е сосем оправдана констатацијата на Шапиро дека поезијата на Ешбери е „доминантно нон-референтна“, што секако го имплицира отсуството и на екфрастичкиот модус, сепак во рамките на неговиот поетски опус постојат цела плејада на поетски текстови што претставуваат еден вид антиципации и „подготовки“ за долгата екфрастичка песна посветена на автопортретот на Пармицано. Имено, од една страна, *о̀ллегало*, насловот на книгата *Двојниот сон на ѝролеѝѝа* (*The Double Dream of Spring*, 1970) е всушност и наслов на едно од платната на Џорѝо де Кирико, еден од сликарите на кои Ешбери му посветува најмногу внимание во неговите есеите и студиите за сликарството и чијшто надреалистички роман *Хебгомерос* (1929) поетот го преведувал на англиски јазик.

Од друга страна, речиси во сите поетски книги на Ешбери може да се пронајде барем по една или две песни чијшто извори би можеле да се лоцираат во сликарската уметност (или во сликањето како аналогна активност на поетската креација), како што се, на пример, песните: „Слика-рот“, „Портрет на малиот Џ. Е. во флорална перспектива“, „Лизгачи“, „Клепсидра“, „И *Ut Pictura Poesis* е нејзиното име“, „Европа“, „Опседнат пејзаж“ итн. Во најголемиот дел од овие песни имплицитно се наметнува паралелата „пишување—сликање“, односно двата модуса на уметничка креација постојано се во еден тензичен, интензивен дијалог, што е првенствено насочен кон откривањето на вистинската природа на двете уметности, како и точките на нивните интерференции.

Говорејќи за уметноста на Китаѝ, Ешбери го потенцира огромниот, неисцрпен потенцијал што го нуди креативниот спој на двете уметности: „Каква убавина би била ако еден сликар би успеал да ги обедини неисцрпноста на поезијата и конкретноста на сликарството“ (Ешбери 1987, 307). Секако, оваа екстатично интонирана констатација е истовремено релевантна и за поетот.

Оттука, литературната креација не само што се напојува од многубројните ликовни референци и слики туку таа настојува да се здобие со „конкретноста на сликарството“, но и да ги транспонира бројните проседеа и техниките на ликовната уметност. Така, на едно од најзначајните ликовни проседеа карактеристични за повеќе ликовни движења од првата половина на дваесеттиот век – техниката на колаж, што првенствено ги привлекува сликарите поради можноста преку мешањето на „неочекувани контексти“ да ги постигнат естетските ефекти на изненадување, Ешбери се обидува да му најде сопствен поетски корелатив, што во голема мера,

како што ќе видиме подоцна, е применет и во неговиот „вербален колаж“ на песната „Автопортрет во конвексно огледало“.

Исто така, една од ликовните техники што континуирано го привлекуваат вниманието на Ешбери како ликовен критичар е „методичката дисторзија на просторот и на перспективите“, што е еден од главните мотиви за обидот да се опише едно ликовно дело што поетот ќе го нарече „*прв* портрет во огледало“.

Од друга страна, комплексните релации меѓу поетиката на Ешбери и онаа на апстрактниот експресионизам, пред сè, на планот на „прекилот на синтаксичките правила“, претставува една голема тема, што сепак излегува од границите на нашето истражување. Ешбери е еден од плејадата поети на дваесеттиот век, кои се обидуваат да ја спроведат во пракса идејата на Бодлер за зголемувањето на можностите на поетската креација преку контактите со другите уметности, во прв ред – со сликарството.

Меѓу најзначајните поетски антиципации на „Автопортрет во конвексно огледало“ во поезијата на Ешбери видно место заземаат две песни што се објавени уште меѓу кориците на неговата втора поетска книга *Неколку дрва* (1956). Станува збор за песните „Сликарот“ (1948) и „Портрет на малиот Џ. Е. во флорална перспектива“ (1950). Според Казе, заедничка одлика на двете песни е врската со жанрот на автопортретот. На едно генерално рамниште и двете рани песни ја манифестираат стратегијата на поетот да го промислува сликарството преку пишувањето, затоа што тие го тематизираат актот на визуелна авторепрезентација: во едната преку разгледувањето и опишувањето на една стара фотографија на поетот кога бил дете, а во втората, поетот прави еден вид „портрет“ на еден сликар кој се обидува да направи „портрет на морето“, за на крајот сепак да направи еден вид „автопортрет“.

Она што е особено впечатливо и индикативно за овие поетски дела на Ешбери, е тоа дека поетот користи мноштво на други дискурси и книжевни референци, со што тој свесно ја потенцира метадискурзивната димензија на екфразисот. Имено, во песната „Портрет на малиот Џ. Е. во флорална перспектива“ (чијшто наслов несомнено претставува алузија на поетската творба „Портрет на малиот Т. С. во флорална перспектива“ на Ендрју Марвел), Ешбери прави вербална дескрипција на старата фотографија, во која го искажува не само вечниот агон меѓу визуелната и вербалната репрезентација, туку и сомнежот во моќта на зборовите целосно да ја искажат немата слика:

*Сейак безсйво нема од сликайша
На моейшо мало јас крај брежойш со цвеќе:
Главайша среде йламенийше цвейшови*

subject, brush, canvas). Имено, ако „објектот на прикажувањето“, што според вториот стих од песната треба да биде морето (*Тој милуваше да најправи ѝорџреџ на морето*), поради неуспехот на сликарот во секоја строфа се менува, особено индикативно е дека постојано се менуваат и различните модуси на репрезентација: *ѝлаџно* (пиктуралната, иконицната, ликовната) со *молиџва* (лингвистичката, литературната), така што и зборот *ѝорџреџ*, и покрај тоа што на почетокот од песната е јасно дека треба да претставува *ликовен* портрет, постепено добива поливалентна семантика, така што во шестата строфа делото што до крајот на песната останува *ѝерфекџно бело* може да претставува дури и „автопортрет“: *Друџиџе велеа дека е авѝоѝорџреџ*.

Но, да не заборавиме дека во песната сликарот е *расѝнаѝ од неџовиоѝ субјекѝ*. Мошне парадоксално, незавршеното, бело платно на кое не е претставен *никаков* објект, како извонредна поетска метафора за отсуството на сликата, истовремено потенцијално може да го репрезентира „секој објект и субјект“, па дури и сликарот, кој само во случајот на автопортретот е „и субјект и објект“. Притоа, аналогијата со белиот лист на кој може да биде напишана секоја песна е повеќе од очигледна.

Како во стихот на В. К. Вилијамс, во оваа песна на Ешбери сликарот (поетот) си прави „автопортрет“, без оглед на тоа кој ќе биде изборот за објект на неговото дело. Веројатно затоа, сликарот во последната строфа заедно со белото платно скока во морето (со што е направена извонредна алузија за падот на Икар), при што тој се преобразува во зборови, или попрецизно – во *молиџва*.

Крајната поента на песната го имплицира и прашањето кој, всушност, стои зад фигурата на сликарот. Оттука, се чини дека синтагмата „портрет на поетот како сликар“, од истоименото поглавје што Антоан Казе му го посветува на Ешбери, претставува одлична метафора за авторепрезентативната димензија на екфразисот, тематизирана во овие песни.

4. Опис на еден автопортрет

Не постои двоумење дека песната „Автопортрет во конвексно огледало“ не е само најамблематичниот екфрастички поетски текст на Џон Ешбери, туку е и еден од најкомплексните негови поетски остварувања воопшто, а тоа се гледа уште со нејзиниот наслов, што би можел да се протолкува барем на два начина: дали насловот е само експлицитен сигнал дека поетскиот текст ќе биде екфразис на познатиот автопортрет на Франческо Мацола-Пармицано во конвексно огледало или, пак, дека таа претендира и самата да добие статус на „вербален автопортрет“ на нејзиниот автор? Врз таа повеќеозначност поетот впрочем и ја конструира својата поетска творба.

ликовниот и вербалниот автопортрет е токму темпоралноста: додека сликата на Пармицано со својата конкретност е веќе создадена, читателот во песната ги следи и создавањето на сликата, но и создавањето на поетскиот текст.

Поетот гледа како во огледало во репродукцијата на која е прикажан еден човек кој го насликал огледалото и неговиот лик во него, при што постепено се создава и поетскиот текст. Затоа, во песната има повеќе индикации дека поетот гледа репродукција на автопортретот додека ја создава својата песна, така што се чувствува присуството на сликата при нејзината вербална дескрипција: *A breeze like the turning of a page. / Brings back your face*. Но, исто така, не треба да се занемари ниту улогата на меморијата во актот на создавање на песната: репродукцијата му помага на поетот да ги оживее импресиите од естетскиот контакт со оригиналот, но тој сепак ја создава својата песна во своето студио, (во отсуство на оригиналот), затоа што како што кажува во песната поетот *не може да живее во Музеј*:

Мислам се обидува да каже дека се работи за денес
И дека мораме да излеземе иако ѝосејништелише
Сега се туркаат низ музејот во обиг
Да излезат пред зајвораче. Внатре е нејодносливо.
Сивата гласура на минатото го налага секое знаење:
Тајните за измивање и завршен ѝошез кои требало цел живој
Да се научат и да се сведат на црно-бели илустрации во книга
Во која боените слики се рејки. Всушност, небаре
Сејо време да се сведе на нејодно време.

Поинаку кажано, сликата (од минатото) не се опишува непосредно – во мигот на непосредната рецепција на оригиналот во музејот – туку со посредство на репродукцијата. Всушност, еве како Ешбери ја објаснува генезата на поетскиот текст:

Почнав да ја ипишувам „Авиџиорџиреџи во конвексно оѓледало“ за време на едномесечниот престој во Ценџароџи за ликовни уметности во Провинџијаун во февруари 1973 година. Оџсекоџаш сакав да „направам“ неџиџо со авиџиорџиреџиџи на Пармиџано, уџиџе оџкоџа џо видов џрвџаџи реџродуџиран во Ревџијаџи на книџи на „Њујорк џџаџмс“ во 1950 година, заедно со осврџиџи за моноџрафиџаџи на Сидни Фриџберџ. Оваа џолу-свесна желба беше засилена коџа џо видов ориџиналоџи во Виена во 1959 година. Така, еден ден додека се шетџав наоколу низ Провинџијаун џоми-нав во една книџарница со не мноџу скаџиџи џорџифолио на делџиџи на Пармиџано изложено во изложџиџи – авиџиорџиреџиџи беше илустраџиџа на

корицаа. Ја куйив книџаа, се врайив во моеио сџудио и џолека џочнав да џишувам џесна за неа или од неа.

(Џон Ешбери, предговор на изданието од 1984 година)

И покрај тоа што во едно подоцнежнo интервју (со намера очигледно да не биде толку потенцирана доминацијата на поетскиот текст во рамките на неговото творештво – поетот со доза на самоиронија вели дека песната е плод на „тримесечно здодевно пишување“), Ешбери недвосмислено признава дека сликата за него претставувала еден вид на опсесивна „енигма“ цели две и половина децении.

Притоа, во процесот на дескрипција на сликата поетот се служел не само со илустрации и репродукции на ликовното дело како визуелни текстови, туку и со повеќе критички текстови, што е една од основните карактеристики, па дури и *differentia specifica*, на постмодернистичкиот екфразис на Ешбери. Всушност, обидот на Рифатер да направи јасна граница меѓу критичкиот наспроти поетскиот екфразис, во случајот на песната на Ешбери станува речиси „невозможна мисија“. Имено, создавајќи го поетскиот текст, Ешбери е истовремено и поет и критичар.

Десетина години пред да ја напише песната, Ешбери во својство на критичар – со својот егзалтиран текст од 1964 година – ја искажува својата теза дека уметноста на италијанскиот сликар Франческо Мацола-Пармицано (особено неговиот автопортрет) во доменот на експериментите со облиците во голема мерка ги антиципира „просторните деформации на надреализмот и кубизмот“.

Всушност, Ешбери подвлекува дека Пармицано е претходник на експериментализмот на неколку незаобиколни имиња на уметноста на дваесеттиот век, велејќи: „тешко е да се остане недопрен од неговото мајсторство во служба на чувството за мистерија за физичките појави, што го прави претходник на Де Кирико. (...) почнувајќи од автопортретот во кој раката е поголема од главата, можно е да се види во Пармицано еден предок на Пикасо и на другите денешни уметници“ (Ешбери 1989, 31, 33). Но, Ешбери ќе се обиде да ја лоцира улогата на Пармицано во историјата на уметноста и во поетскиот текст, каде што, мошне слично на т.н. „екфразис практикуван од историјата на уметноста“, поетот се служи и со други референци (цитати од други критички текстови, базирани врз формални анализи на делото) за да ги аргументира или да ги илустрира своите ставови, тези, констатации и доживувања на делото.

Во таа смисла, од композициска гледна точка, долгиот поетски текст на Ешбери е поделен на шест дела, а според Шоптау, првите три дела се однесуваат на „себе“ (во сегашноста, минатото, иднината), додека вторите три дела се соочуваат со „алтеритетот на сликата“ (Шоптау 1994, 174). Од структурата на песната се гледа полидискурзивната ориентација на песната, така што уште при првото читање се забележува дека

поетскиот текст претставува еден вид на „вербален колаж“ на неколку мошне вешто приспособени и преплетени компоненти, меѓу кои е речиси невозможно да се оцртаат прецизни граници или со прецизност да се каже кои од нив се интерполирани. Станува збор за следниве „компоненти“ или „делови од мозаикот“:

1) минуциозни дескрипции на автопортретот што ги прави лирскиот субјект (гласот на поетот-набљудувач),

2) бројни „туѓи“ текстови – секвенци и цитати од критички текстови што се однесуваат на делото на Пармицано, што го опишуваат и го интерпретираат визуелниот текст,

3) неколку импозантни апострофи на лирскиот субјект кон сликарот (или кон насликаниот лик од автопортретот),

4) како и многубројни „дигресији“ и поетски медитации, што се однесуваат на голем број на различни теми, но сите главно поттикнати од ликовното дело.

Секако дека оваа наша поделба би требало да се сфати условно, при што логично се поставува прашањето дали сите тие „компоненти“ му припаѓаат на екфразискиот модус, а одговорот е потврден бидејќи во песната на Ешбери токму и се гледа сето богатство на екфразисот како метадискурс со голема моќ на апсорпција на различни дискурси. Затоа, ако воопшто е можно да се направи научна и проверлива дистинкција меѓу она што се нарекува критички и книжевен екфразис, тогаш врз примерот на песната на Ешбери би можеле да забележиме дека сите наведени „елементи“ се подеднакво важни за единството на текстот.

Имено, како и во античките (епски) парадигми на екфразис, песната на Ешбери почнува *in medias res*:

*Како што Пармицано ја нацрта, десната рака
Е поголема од главата, истружена кон следачот
И малку закривена настрана, небаре го штипи
Тоа на што укажува. Неколку оловни рамки, сѐари жреци
Крзно, набран муслин, корален ѝрсиен ѝославени заедно
Во движење што го ѝотиенцира лицето, кое, ѝак, ѝлива
Кон и вон раката
И ѝокрај што има ѝрибран израз.*

Врската меѓу насловот на поетскиот текст и иницијалните стихови, а особено првиот, заслужува посебно внимание и е предмет на неколку различни интерпретации. Така, на пример, Казе забележува дека иако изгледа оти поставува рамноправност меѓу чинот на сликање и пишување надоврзувајќи се на насловот (Автопортрет во конвексно огледало – *Како што Пармицано ја нацрта*), сепак конструкцијата со која се отвора првиот стих нема соодветен еквивалент што ќе ја потврди: „Како

ишџо Пармицано ја нацртал – и јас ќе ја нацртам? Јас ја цртам во мигот? Јас ќе ја цртам? Или можеби никогаш нема да ја цртам...“ (Казе 2000, 51-52). Оваа дилема, според оваа интерпретација, се чини дека со намера е оставена да лебди во воздухот.

Според Хефернан, почетокот, покрај насловот, треба да биде главниот индикатор дека опишувањето на автопортретот е истовремено и акт на самоприкажување: „Почетокот на песната сугерира дека како што сликарот се репрезентирал себеси (*As Paramigianino dit it*) тоа би можело да му послужи на поетот во неговиот проект на авторепрезентација“ (Хефернан, 185).

До мошне слична согледба доаѓа и Дејвид Херд, а на иницијалниот стих му посветува особено внимание и Шоптау, кој смета дека стилистичкиот маниризам на Ешбери се манифестира уште во оваа прва реченица, што според него е елипса од реченицата „И јас би сакал да направам [*I want to do it*] *As Paramigianino did it*“ (Шоптау, исто, 178). Всушност, мошне слично како интерпретацијата на Филоп Амон, кој смета дека Бодлер во неговата амблематична песна „Светилници“ преку анаграмско решение го има скриено и сопствениот потпис, и Шоптау пласира една смела теза дека во првиот стих од песната на Ешбери поетот, идентификувајќи се со сликата на сликарот, во ткивото на текстот го оставил својот „несовршено избришан потпис“ (*imperfectly erased signature*): „*As[hbery] Paramigiano did it*“ (исто, 182).

Би морале да додадеме дека почетниот стих на песната на Ешбери несомнено по својата реченична конструкција би можел да се поврзе со општопознатата максима од Хоратиевата *Поеџика* (*Ut Pictura Poesis*), што поетот ја тематизирал во постарата песна „И *Ut Pictura Poesis* е нејзиното име“.

Исто така, мошне маркантен е и начинот со кој поетот го опишува автопортретот во првите стихови. Од една страна, поетскиот екфразис не покажува суштинска разлика во однос на оној што поетот го направил пред десет години во својот критички текст: повторно ударниот акцент е ставен на дисторзијата во прикажувањето, што најмногу се гледа токму во тоа што раката на сликарот е поголема од главата, што е секако последица на фактот дека сликарот се гледал во конвексно огледало, како што забележал Вазари. Но, од друга страна, овие стихови ја најавуваат антиномичната природа на актот на самоприкажување во поезијата на Ешбери.

Имено, како што левата рака на сликарот (мала аналогија: и поетот пишува со лева рака) според стиховите од песната, го заштитува она ишџо го изложува, аналогно – колку и да звучи антиномично – и поетот во целата песна како да го одложува (заштитува) целосното, конечното транспонирање на ликовното дело во неговата песна.

Со други зборови, наместо целосно да го опише автопортретот во конвексно огледало, поетот си поставува посложена задача. Тој упорно

настојува да покаже што е она што го издвојува автопортретот на Пармицано од неговите претходници и од подоцнежните негови ликовни дела, па затоа интересот на поетот во долгата поетска медитација е фокусиран токму на *концеттото* на ликовното дело, бидејќи, како што е познато, Пармицано подоцна создал уште неколку автопортрети, а и слики во кои го користел и отсликувањето од огледалото како значаен ефект во сликите, како, на пример, во сликата *Мистичниот брак на Кајерина*. Но, неговиот интерес е фокусиран токму на експериментот од *Авиојорџрејето во конвексно огледало* (1521-24), бидејќи како што тој алудира во песната – *целото ликовно дело, т.е. авиојорџрејето, е еквивалент на огледалото*.

5. Огледалото и парадоксите на прикажувањето

Во овој контекст, воопшто не нè изненадува фактот дека еден вид на семантичко јадро при дескрипцијата на автопортретот во поетскиот текст на Ешбери и најфреквентната метафора (спомената дури тринаесет пати) е токму зборот „огледало“, па оттука и при интерпретацијата на песната заслужува и достоинствено внимание. Ако се потсетиме на Филострат, уште во античките примери на екфразисот огледалото добива статус на метафора на актот на претставување, така што Шапиро дури и смета дека „песната претставува, всушност, критика на мимезисот, затоа што и во сликата и во песната огледалото е тешкотија и конвексност“ (Шапиро, 4).

Но, ако си го поставиме прашањето за статусот на огледалото како метафора и во современата култура, тогаш не ни изгледа претерана и тезата на Хефернан дека „огледалото е најголемата икона на нашиот автоопсесивен и автореференцијален постмодернизам“ (Хефернан, 171), во чиешто рамки тој предлага да биде прочитан и екфразисот на Ешбери.

Всушност, интересен е податокот дека во второто, исклучително луксузно, библиофилско издание на стихозбирката *Авиојорџрејето во конвексно огледало* (1984), заедно со книгата и репродукција од автопортретот на Пармицано, е поместено и едно мало конвексно огледало, несомнено, наменето за читателот, но, фактот дека автопортретот на Пармицано е *јорџреј-огледало* или *огледало-јорџреј* покажува дека со акт на читање на екфрастичкиот текст и поетот, но и читателот е веќе поставен пред еден вид огледало. Хефернан дури смета дека „поетот се обидува да ја прочита сликата како огледало на себеси“ (исто, 182). Но, да не забораваме дека и сликарот, а и поетот, не само со насловот, туку и со презентираниите цитати и со целиот поетски текст, инсистира на фактот оти станува збор за *конвексно огледало*, чиешто својство е да ги *дисјорзира* предметите што се рефлектираат во него:

Бидејќи површинаа
На огледалото е испитана, распојанието значително
Се зголеμουва; всушност, доволно да остави виечашок
Дека душата е заробенник со кој човечки се постојува,
Чувана во неизвесност, во неможност да избегне подалеку
Од својот поглед кога тој јага врз сликата.

Токму затоа, при транспонирањето на автопортретот Ешбери најмногу внимание посветува на фактот дека раката на сликарот е претставена поголема од неговата глава. Шоптау смета дека маниристичката слика на италијанскиот мајстор „илустрира еден парадокс: главата ја анимира раката што ја слика главата“ (Шоптау, 179). Токму затоа, не е ни премногу тешко да се констатира дека бројните апострофи, со кои избобува песната на Ешбери, го тематизираат токму тој парадокс од автопортретот на Пармицано:

Франческо, раката ти е доволно голема
За да ја пробие обинаа, и преголема,
Ке си помисли некој, за такање криво
Што само се расправа за својот заговор.

или:

[...] Чија свиена рака управува,
Франческо, со кругот на додирниот доби и мислите
Што се луѓат и постојуваат со несфатлива брзина
Небаре е последно тврдоглаво лисје ојкинало
Од влажниот жранки? Во нешто до зледам сал хаосот
На своето тврдоглаво огледало што за сè наоѓа ред

или:

[...] Ќе до однесеш ли тоа,
Франческо? Имаш ли доволно сила за тоа?
Овој вештер ни до носи тоа што не до знае, што
Самото здурнало в леи, слеи, та ни за себеси
Сознание нема.

или:

Затоа, те преколнувам, повлечи ја таа рака,
Не ја подавај како шипи или поздрав, како
Шипи за поздрав, Франческо

Но, иако во овие апострофи се споменува името на сликарот, сепак се наметнува дилемата кон кого се адресирани точно тие стихови.

Кон насликаниот лик од автопортретот или кон сликарот кој го создал автопортретот? Кон ликот од репродукцијата или кон вистинскиот сликар?

Ако во првите два апострофа поетот ја потенцира токму големата, хипертрофирана насликана рака на сликарот, а во третиот прави алузија за присуството на сликарот, тогаш како да се прочита молбата од четвртиот апостроф, кога поетот при крајот од долгата песна му се обраќа на сликарот: *йовлечи ја йаа рака, не ја йодавај како шййй или йоздрав, / Шййй на йоздрав, Франческо.*

Впрочем, како може поетот воопшто да бара од насликаниот лик да ја помести, да ја повлече раката кога, по дефиниција, автопортретот што се опишува е одамна *завршен* и, оттука, сликата е *фиксирана* засекогаш? Но, секако, сè се менува ако во сликата се гледа *како во огледало*. Впрочем, во таа молба како да е содржана и една од основните функции на проседето на екфразис – јазикот да ја *оживее*, да ја *динамизира фиксираната слика*.

Песната на Ешбери отвора уште многу дилеми и парадокси во однос на вербалната дескрипција на автопортретот. Повеќето критичари забележуваат дека песната, што непрекинато ги акцентира дисторзиите во конвексното огледало, има „сродна стилска ориентација“, така што Казе констатира дури дека и „субјектот е деформиран (...) на еден мошне сличен начин како конвексното огледало (...) долгата поема на Ешбери непрекинато одбива на читателот да му понуди јасна слика“ (Казе, 52).

Оттука, Ричард Стамелман објаснува дека во песната на Ешбери екфразискиот објект е „во постојано движење внатре и надвор од свеста на поетот и тој никогаш нема време да седи мирно, да се смири и да се фиксира во *йврг објект*“ (1986, 615). Всушност, внимателното читање на песната неизбежно нè води кон тезата дека капацитетот на лингвистичкиот медиум е ставен под прашање. Во тој контекст, би можеле да забележиме дека песната на Ешбери на еден уметнички начин го артикулира основното прашање на секој екфразис, а тоа е проблемот на претставувањето и прикажувањето. Имено, иако на читателот уште од почеток му е јасно дека автопортретот на Пармицано како артефакт е *завршено* дело, низ екфразисот автопортретот никогаш не може докрај да биде завршен, така што „вербалниот автопортрет“ е еден вид на *отворено дело*.

Иронично поврзувајќи го актот на вербална репрезентација со симболиката на огледалото, поетот всушност тематизира еден од основните парадокси на екфразисот. Стратегијата и механизмот на *дуплирање, рефлектирање* во процесот на дескрипција на сликите според Хефернан е основниот проект во песната на Џон Ешбери: „Верно прикажувајќи го начинот на кој конвексното огледало го дисторзира она што го рефлектира, портретот ја субвертира претпоставката дека светот може да се огледува недисторзирано од страна на кој било медиум на репрезен-

тација” (Хефернан, 186). Оттука, ако вербалната дескрипција треба да биде „огледало“ на сликата, а огледалото, особено конвексното, дава *диспортзирана слика* на она што се огледува во него (сликарот/поетот), тогаш песната и понатаму ќе ја менува, ќе ја *диспортзира* и онака дисторзираната слика од автопортретот. Така, читателот-набљудувач е поставен пред еден вид на *mise en abyme* пред „конвексното огледало“ во кое се огледуваат и сликарот и поетот и сликарството и уметноста на зборот.

ЛИТЕРАТУРА:

Дела на Џон Ешбери:

- Turandot and Other Poems*, New York, Tibor de Nagy, 1953.
Some Trees, Hopewell, NJ, The Ecco Press, 1956.
The Tennis Court Oath, Middletown, Wesleyan UP, 1962.
The Double Dream of Spring, New York, Dutton, 1970.
Three poems, New York, Viking, 1972.
The Vermont Notebook, Los Angeles, Black Sparrow, 1975.
Self-portrait in a Convex Mirror, New York, Viking, 1975.
A Self-portrait in a Convex Mirror, New York, Penguin Books Group, 1976.
Self-portrait in a Convex Mirror, Manchester, Caranet, 1977.
Houseboat Days, New York, Viking, 1977.
As We Know, New York, Penguin Books Group, 1979.
Shadow Train, New York, Viking, 1981.
R. B. Kitaj: Paintings, Drawings, Pastels (collab.), Washington, D. C., Smithsonian Institution, 1981.
Fairfield Porter: Realist Painter in an Age of Abstraction, Boston, New York Graphic Society, 1983.
Selected Poems, New York, Viking, 1985.
The Mooring of Starting Out: The First Five Books of Poetry, Manchester, Carcanet, 1986.
April Galleons, New York, Viking/Penguin, 1987.
Reported Sightings: Art Chronicles, 1957-1987, (éd. David Bergman), New York, Knopf, 1989.
Flow Chart: A Poem, New York, Alfred A. Knopf & Manchester, Carcanet, 1991.
Hotel Lautréamont, New York, Alfred A. Knopf & Manchester, Carcanet, 1992.
And the Stars were Shining, New York, Farrar, Straus & Giroux, 1994.
Can You Hear, Bird, New York, Farrar, Straus & Giroux, 1995.

- Mipplethorpe: pistilis*, London, Johnatan Cape, 1996.
Wakefulness: poems. Manchester, Carcanet, 1998.
Girls on the Run : A Poem, new York, Farrar, Straus & Giroux, 1999.
Chinese Whispers, New York, Farrar Straus&Giroux, 2002.

Критички осврти и студии:

BLOOM Harold, éd. *Modern Critical Views: John Ashbery*, New York, Chelsea House, 1985.

CASÉ Antoine, *John Ashbery, à contre-voix de l'Amerique*, Paris, Belin, 2000.

HEFFERNAN A.W. James, *Museum of Words. The Poetics of Ekphrasis from Homer to Ashbery*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1993.

HERD David, *John Ashbery and the American Poetry*, Manchester University Press, 2000.

KERMANI David, *John Ashbery: A Comprehensive Bibliography*, New York, Garland, 1976.

LEHMAN David, éd., *Beyond Amazement : New Essays on John Ashbery*, Ithaca, Cornell UP, 1980.

SCHULTZ Susan M., éd., *The Tribe of John Ashbery and Contemporary poetry*, Tuscaloosa and London, The University of Alabama Press, 1995.

SHAPIRO David. *John Ashbery, An Introduction to the Poetry*. New York, Columbia UP, 1979.

SHOPTAW John, *Out the Outside Looking Out: John Ashbery's Poetry*, Cambridge, Mass., Harvard UP, 1994.

Vladimir MARTINOVSKI

**LES PARADOXES DE L'(AUTO)PORTRAIT VERBAL:
AUTO PORTRAIT DANS UN MIROIR CONVEXE DE JOHN ASHBERRY**

(Résumé)

L'objet de notre analyse est une des œuvres ekphrastiques poétiques les plus volumineuses, non seulement de la poésie du XXe siècle, mais aussi de toute la lyrique mondiale, un long poème anthologique dont le titre commence par le mot « autoportrait ». Il s'agit du poème « Autoportrait dans un miroir convexe », publié dans le recueil poétique éponyme *Autoportrait dans un miroir convexe* (*Self-Portrait in a Convex Mirror*, 1975) du poète américain John Ashbery (1927). Le poème est inspiré par un autoportrait unique, de forme hémisphérique et de 24,4 cm de diamètre, dû au célèbre peintre maniériste italien Francesco Mazzola, dit Le Parmesan (1503-1540).

Est-il possible de « portraiturer » verbalement l'autoportrait sans entrer dans les labyrinthes de sa création et sans saisir au moins un des rôles (sujet ou objet) de la représentation ? Est-il possible que, parallèlement et simultanément à l'œuvre plastique, le poète « se décrive » également lui-même, ou plus précisément, initie la question de sa propre identité, à travers la confrontation avec l'altérité du personnage décrit ? Dans cette perspective, comme le suggère Delacampagne, si « le tableau devient donc l'autoportrait du spectateur – et par là même du peintre, puisque celui-ci est le premier spectateur de son œuvre », c'est aussi le poème, dont l'objet de description est un autoportrait, qui introduit inévitablement le poète dans l'acte d'(auto)représentation, si ce n'est pas plus, au moins dans la position de spectateur.

Зорица НИКОЛОВСКА

ПЛЕДОАЈЕ КОН ПОИМОТ АВСТРИСКА КНИЖЕВНОСТ

При критичкото проследување и толкување на австрискиот книжевно писмо низ различни епохи, евидентен е интересот на книжевната наука за сфаќањето на поимот *австриска книжевност*, а тоа пак, ја наметнува потребата од воведување на овој поим во поширок интерпретативски контекст. Причините за експликација на оваа проблематика произлегуваат оттаму што во науката книжевно-естетските вредности и посебноста на австриското книжевно писмо честопати се толкувани преку поистоветување со националниот идентитет - би се рекло, всушност, оти станува збор за запрашаност над националниот идентитет што во австриската модерна книжевност се огледа како чекорење по неизвесниот пат на себепознанието.

Оваа статија го тематизира прашањето за посебноста на австриската книжевност низ јусктапозиција на спротивставените гледишта во науката. Без претензии за сеопфатен преглед на критичките толкувања, кои самиот по себе би можел да бидат предмет на посебна, многу пообемна анализа, се осврнувам на клучните критички согледби.

Дебатата околу засебноста на австриска книжевност, во науката се води речиси 200 год., имено, во книжевната наука се прецизира 1830 година, кога првпат се јавува обидот за потврдување на постоењето посебна австриска книжевност и за дефинирање на нејзините специфики. Дискусиите околу ова прашање честопати биле политизирани, идеологизирани и поради тоа јалови и ненаучни, меѓутоа, до денешни дни тие не се завршени. И покрај тоа што во ерата на европските интеграциони процеси прашањето за регионалните книжевни „структури“ се смета за анахроно, во науката за книжевноста австриската литература се уште фигурира како „германската книжевност“, според застарениот концепт од 19. век. Голем број прилози во науката во врска со поимот австриска книжевност поаѓаат од критериумите на припадност кон државата, кон одредена територија, јазик и сл. односно од припадноста кон одреден „канон“,

наместо да трагаат по транснационалните процеси во книжевноста и тие да се разгледуваат во глобални рамки.¹

Во науката постои широк дијапазон на спротивставени ставови околу ова прашање, почнувајќи од стремежите за реско izdelување на австриската книжевност од другите книжевности напишани на германски јазик, па сè до тоталното отфрлање на идејата за нејзината самосвојност. Зависно од историските настани се потврдувала односно оспорувала идејата за посебноста на австриската книжевност. Споредбата помеѓу германската и австриската книжевност по 1800 год. говори дека австриската книжевност без сомнение се развивала на свој специфичен начин. Иако првите обиди за создавање на засебен австриски книжевен идентитет се појавиле во средината на 18. век (во библиографиите на истражувачите Марек и Зартори) оваа тема потоа не се проследувала сериозно, зашто Австријците во тоа време не поседувале развиено национално чувство. Поттикнат од „Збирката на германски поети и песни“ издадена надвор од тоа што денес се нарекува Австрија, католичкиот свештеник Марек (Johann Baptist Gabriel Mareck, 1728-1810) во 1790 год. ја издава својата „Збирка на австриски поети“ („Verzeichnis österreichischer Dichter“) со која сака да покаже дека и во овој дел на Светото римско царство на германската нација има австриски автори кои пишуваат на германски, а не на латински јазик. Под „австриска нација“ тој ја подразбира заедницата на Австријци кои говорат германски јазик².

Дискурсот за посебноста на австриската книжевност во вистинска смисла, всушност, се етаблирал со австрискиот писател par excellence Франц Грилпарцер³. Тој прв себеси се нарекол австриски, а не германски писател и во 1837 год. во прочуениот есеј „Worin unterscheiden sich die österreichischen Dichter von den übrigen?“ („По што се разликуваат австриските писатели од останатите?“) ги потенцира разликите во менталитетите, па така, на прускиот талент за апстрактното, за дијалектика и неодмереност во поглед на идеалите ги спротивставува „типично австрис-

¹ Обид во таа смисла претставува книгата: Arlt, Herbert & Belobratow, Alexandr W.: *Interkulturelle Erforschung der österreichischen Literatur*, Röhrig Universitäts Vrlg., St. Ingbert, 2000.

² Ова дело воедно претставува и прва книжевна историја која во 1792 год. е одново објавена под наслов „Прва книжевна историја на Австрија“ („Österreichs erste Literaturgeschichte“), и претставува компилација на биографии на автори од Монархијата кои пишувале на германски јазик. Слични на компилацијата на Марек се и делата на Мозетал (Salomon Mosenthal: *Museum aus der deutschen Dichtung österreichischer Lyriker und Epiker der frühesten bis zur neuesten Zeit*, 1854) како и Шajпеп (Ludwig Schreyer: *Die Schriftsteller Österreichs in Reim und Prosa*, 1858).

³ Во статијата авторот Давиау (G. Daviau, Donald: *Die Rezeption der österreichischen Literatur in Amerika*, In: *Interkulturelle Erforschung der österreichischen Literatur*, Hrsg. Arlt, H., Belobratow, A. W., Röhrig Verlag, 2000, стр. 325) го сместува поимот австриска книжевност како поим sui generis во средината на 18. век, потенцирајќи оти тој потоа добива на значење со личноста и творештвото на Грилпарцер.

ките“ особини - отвореност, конкретност и одмереност. Овде за првпат среќаваме паушални, општи претстави за австрискиот менталитет наспроти германскиот кој оставил траги врз австриското книжевно писмо. Со Грилпарцер се навестува конфронтацијата помеѓу Австрија и Прусија, стремежот за доминација на едната над другата држава, која конечно се разрешува преку поразот на војските на Австрија од пруската војска во решавачката битка кај Кенигсграц (Königsgraz) во 1866 год. Сега чувството на поразеност уште повеќе ги поттикнувало дискусиите околу алтеритетот, слично како што тие зачестувале и во случај на триумф.

Обидите за етаблирање на австриската книжевност во науката преку диференцијација во однос на другите книжевности на германски јазик довеле до генерализации и произволности, па така според Вајс, најчесто споменувани карактеристики на австриската книжевност во науката се следните: „Постоење на католичко-барокното, империјално-националното наследство, смисла за мета-историското, посебен однос кон смртта, верба во милоста и природата, стабилност, томистичко чувство за мерка, рамнотежа на спротивностите, одбивање на дијалектиката, одбивање на екстремно фаустовското, аверзија кон насилствата и промените, посебен однос кон старото и првобитното, кон татковината и поврзаноста со народот.“⁴

Евидентно е оти почетните размисли околу посебноста на австриската книжевност сè погласно укажувале на *differentia specifica* на австриската книжевност наспроти онаа настаната во северно-германските држави, особено во Прусија. Австријците ги доживувале Прусите, со кои го делат заедничкиот јазик, со помешани чувства; тие биле и идеалот и омразениот соперник, состојба која се провлекувала сè до поново време за што најдуховито сведочи прочуениот исказ на Крал Краус: „Ништо не ги разделува Германците и Австријците повеќе отколку нивниот заеднички јазик.“

Изјавата на Краус се чини парадоксална и цинична, зашто австриската книжевност не може да се одреди преку јазичната дихотомија - „австриски јазик“ наспроти германскиот. Таа не може лингвоцентриски да се определи едноставно како германска книжевност, јазикот и книжевниот систем не можат едноставно да се поистоветат, бидејќи така ќе се изземат спецификите. Регионалните „книжевни простори“ не се одредени само од јазикот, туку и од политичкиот и конфесионалниот пејзаж, материјалните и духовните односи, културните и комуникациските центри и граници, па затоа доколку се согласиме со стојалиштето на Вајс, можеме да констатираме забележливи разлики во однос на германската книжев-

⁴ Weiss, Walter: Die Literatur der Gegenwart in Österreich. In: Durzak, Manfred (Hg.): Die deutsche Literatur der Gegenwart, Stuttgart, 1971, стр. 388.

ност, која во многу нешта не ги поседува споменатите обележја на австриската книжевност.

Во оваа смисла е плаузибилно и стојалиштето на Цајрингер⁵, според кого, треба да се напушти поимот „јазична нација“ и регионалната димензија на австриска книжевност да се сфати како аспект на знаковните односи на книжевноста во однос на стварноста. Оттаму, посебноста може да се одреди преку контекстот „Австрија“, чии историски промени треба постојано да се земат предвид. Методолошки, според овој автор, треба да се компилираат книжевно-научниот со културолошко-социолошкиот метод кои овозможуваат книжевноста да не се сфати како произволен конгломерат, туку како содејство со општествената стварност, а кога станува збор за државата и во врска со регионално-историската комуникација. Книжевната историја треба да поаѓа во насоката од контекст кон текст како начин на организација на книжевно-историскиот текст. Тој контекст е условен од менувањето на просторот и државата Австрија како и менувањето на поимот Австрија. Потоа треба да се истражи односот кон другите контексти (Германија и др.), имајќи го предвид фактот дека историјата на книжевноста како социјална интеракција е историја на моќ и позиции, на конструкција и деконструкција.

Австриските истражувачи на книжевноста од 19. век набрзо ги преземаат „новите научни“ методи. Се започнува со собирање и средување не само на признатите и прочуените автори, ами и на заборавените и непознатите. Како прилог кон книжевната историја би го истакнала делото на Нагл и Цајдлер од 1899 год. (Willibald Nagl und Jakob Zeidler: *Deutsch-österreichische Literaturgeschichte*) кое претставува регистер на делата во Монархијата на германски јазик. Нагл ја прифаќа позитивистичката детерминираност на писателот од „расата“ и „милјето“ на И. Тен и го потенцира австриското книжевно и уметничко минато како феномен *sui generis* еманципирајќи ја австриската книжевност од нејзината улога на „Пепелашка“ (А. Зауер) во однос на пруското, северно-германско минато.

Еден од реномираните виенски професори Шмит-Денглер, ја поставува хипотезата дека на австриската книжевност и припаѓаат сите оние автори кои со своите дела поседуваат јасна биографска или тематска врска во однос на пропаднатата Монархија или Првата односно Втората Република Австрија.

Постојат цела низа научни прилози кон оваа тема аргументирани пред сè од историско-културолошки контекст, во кои се сублимираат доминацијата на католичкиот менталитет и мултинационалноста на поранешната Хабсбуршка Монархија како толку влијателни компоненти на

⁵ Zeyringer, Klaus: *Literaturgeschichte als Konzeption. Zum Konzept der Literaturgeschichte Österreichs*. In: *Literaturgeschichte: Österreich: Prolegomena und Fallstudien*. Hrsg. Wendelin Schmidt- Dengler. Berlin, Erich Schmidt Vrlg., 1995.

австрискиот хабитус, што оставиле неизбришливи траги до денешни. Значи, средноевропската Монархија на народи не претставувала само политичко-историска појава што го одбележала минатото на народите кои ги обединувала под нејзината круна, ами и духовни обрасци за австриската книжевност, што во голема мера ја одредуваат специфичноста на оваа книжевност⁶.

Познатиот истражувач на австриската книжевност Ј. П. Стрелка во делото под наслов: *Помеѓу сонот и јавето*⁷ придодава уште еден елемент како типично австриски, имено, за разлика од германската, австриската книжевност по својот стил тој ја определува како анти-дијалектична и анти-радикална, иако обете тежнеат кон универсализам. Според Стрелка, главните обележја на австриската култура кои силно се одразиле во книжевноста произлегуваат од двете класи - чиновништвото и офицерите. Ако духовноста на еден народ се одредува преку духовноста на водечката голема класа, тогаш, како што објаснува овој автор, во Австрија таа била во рацете на класата наречена „чиновничка аристократија“ која се состоела делумно од ниското благородништво, а делумно била од граѓанско потекло. Оваа класа била врзана за високата аристократија и пред се' за владејачката династија, која пак, свесно поддржувала една ваква културна „мешавина“, не само затоа што ги поставувала династичките интереси пред оние националните, ами затоа што ја презела улогата да ја продолжи традицијата на наднационалното римско царство. Битно било тоа што мешањето на културите овде се одвивало и меѓу редовите на аристократијата и меѓу носителите на книжевноста и културата. Наднационалната тенденција на водечката класа, која пак е во служба на наднационалните интереси на царството, на династијата, на повеќејазичното население и неговите различни културни традиции, го изделува развојот на оваа земја од оној на другите западни национални држави. Оттаму е и јасно зошто се јавиле толку тешкотии кога во 1918 год. неподготвена и неочекувано Австрија морала да создаде своја национална држава.

Германистот К. Магрис во науката етаблира постоење на т.н. „хабсбуршки мит“ како основна специфика на австриската книжевност. Во својата капитална студија *Хабсбуршкиот мит во австриската кни-*

⁶ Темелен научен придонес во истражувањето на прашањето за посебноста на австриската книжевност односно нејзиниот идентитет во книжевната наука се делата на: Magris, Claudio: *Der habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur* (Salzburg, Residenz, 1988), Weiss, Walter: *Die Literatur der Gegenwart in Österreich(?)*, in: M. Durzak Hrsg. *Die deutsche Literatur der Gegenwart, Aspekte und Tendenzen* (Stuttgart, Reclam, 1971), str. 386-399. Menasse, Robert: *Die sozialpartenrische Ästhetik. Essays zum österreichischen Geist* (Wien: Sonderzahl, 1990) и Klaus Zeyringer: *Innerlichkeit und Öffentlichkeit. Die österreichische Literatur der 80-er Jahre* (Bern: München, Francke, 1992).

⁷ Strelka, Joseph P.: *Zwischen Traum und Wirklichkeit. Das Wesen des Österreichischen in der Literatur*. Francke Verlag, Tübingen und Basel, 1994, стр.4.

жественост⁸, на која подетално се осврнувам бидејќи претставува пресвртница во истражувањето на спецификите на австриското писмо, Магрис ја опишува генезата на хабсбуршкиот мит преку „уморната идила“ на Бидермаерот, преку хабсбуршката трагедија - во книжевна смисла таа се среќава кај Ф. Грилпарцер и А. Штифтер (обајцата не ја прифатиле револуцијата од 1848 год. бидејќи залагањето за граѓанските идеали истовремено значело и распаѓање на Хабсбуршката Монархија), потоа со митот за *Finis Austriae* – епохата на векот што одминува и распаѓањето на Царството. Насловот на оваа книга чие прво издание е објавено 1962 год. Наидува на контроверзни реакции, пред сè поради инсистирањето на т.н. хабсбуршки мит кој во науката бил оспоруван или потврдуван. Како што континуитетот на австриската традиција почива врз низата отфрлања токму на таа традиција, демистификацијата и демитологизацијата претставуваат и методолошката постапка на овој автор.

Според овој автор, по Првата светска војна се јавува еден вид „хабсбуршка метафизика“ - копнеж по изгубениот, идеализиран свет кај писателите, статичност, „бегство без крај“, и еден „нејасен космополитизам“.

Историјата на хабсбуршкиот мит, според Магрис, е историја на една култура која, всушност, ги одразува општата криза и промените на епохата. Овој мит може да се толкува како историја на љубовта кон редот која истовремено дискретно го открива светот на не-редот, па митот за кој говори авторот се манифестира како обид на една култура да најде ред во хаосот. Преку реконструкција на историјата на хабсбуршката култура тој ја разоткрива нејзината интелектуална функција - да биде *експеримент* кој прилега на Музиловиот „светски експеримент“, потпирајќи ја оваа теза на заводливо-копнежливиот лик на *Austria felix* каква што се среќава кај Рот и Верфел, а не толку на ирониско-саркастичниот портрет на Музил или на епифанијата на ништожноста каква што се среќава кај Петер Алтенберг.

Според Магрис, сите автори почнувајќи од Цвајг до Верфел, Рот, Музил и Додерер - директно или индиректно ја пренесуваат атмосферата во Монархијата, при што не станува збор за заеднички мотиви и содржини, туку за еден заеднички културен хабитус кој ги искажува со поимот „хабсбуршки мит“ кој авторот го сфаќа како величање на реалните вредности и искривување и бајколиво идеализирање на светот, така што авторите на овој „хабсбуршки мит“ нудат истовремено и искривено огледало или микроскоп на старото царство. Но, секако не сите ја величале Монархијата - Музил преку ирониска дистанца безмилосно се оддалечува

⁸ Magris, Claudio: *Der habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur*. Salzburg. Otto Müller -Verlag, 2. Auflage 1988.

од патината, а Додерер со извесна доза на хумор. Но сепак, и најострите критичари како да остануваат заробеници на овој свет. Значи, по распадот на Монархијата настануваат дела кои неа ја митологизираат, што не значи реминисценција на минатото, туку секавање на старата традиција, на нејзиното последно поглавје, што честопати значи бегство од новата стварност. Авторите кои пишуваат во времето по распадот на мултикултурниот систем во сета своја дезориентираност и сред налетот на новиот хаотичен свет изникнат од руините од 1918 год., речиси уште појасно го претставуваат митот отколку оние кој пишувале додека постоел тој систем.

Овој *наднационален асџект* како прв најзначаен елемент на Хабсбуршката Монархија индиректно го дава одговорот за поимот „австриска книжевност“. Како втора карактеристика на хабсбуршкиот мит Магрис го означува *бирокрајскиот менталитет*, кој се пренесува и во емотивната сфера. Во ликот на бирократот се сублимирани смислата за ред и хиерархија, негирање на револтот и откажување од активното менување на нештата - лик кој во книжевноста се среќава од Грилпарцер до Музил. Трет основен симбол на митот, по наднационалниот и бирократизмот, е *жизнерадосниот хедонизам*. Сите овие симболи се присутни во делата на авторите кои по 1918 год. останале без татковина.

И покрај тоа што тезите на Магрис во меѓувреме се критикувани и делумно од самиот автор биле модифицирани и диференцирани, сепак тие нудат појдовна точка за разбирање на австриската книжевност од преминот на векот до периодот помеѓу војните. Најзначаен е неговиот став дека „хабсбуршкиот мит“ не исчезнал со падот на Монархијата, туку дека токму тогаш тој навлегол во својата најзначајна фаза, зашто токму дезориентираноста по Првата светска војна условува свртување кон еден идеализиран, бајколик свет на хабсбуршките традиции.

Во својата статија „Тематизација на редот во австриската книжевност“ В. Вајс⁹ поставува алтернатива на Магисовиот хабсбуршкиот мит, со тоа што авторот согледува континуитет на една традиција која потекнува уште од порано од „Кутриот музикант“ на Грилпарцер, а тоа е традицијата на тематизација на *редот* (*Ordnung*).

Во натамошните истражувања на австриското писмо значаен е придонесот на Грајнер (1979 год.). Како еден од најистакнатите заговорници на тезата за посебноста на австриската книжевност наспроти останатите книжевности напишани на германски јазик Грајнер, надоврзувајќи се на Магрис, говори за постоењето на една „Magna Charta на ескапизмот“, па како типични својства на австриската книжевност почнувајќи од Грил-

⁹ Weiss, Walter: Thematisierung der Ordnung in der österreichischen Literatur. In: Peripherie und Zentrum. Studien zur österreichischen Literatur. Festschrift für Adalbert Schmidt, Hg.G. Weiss, K. Zelewitz, Salzburg, 1971.

парцер и Штифтер до Додерер ги истакнува *дейолиџизација, резигнација и бежство од стварноста*.¹⁰ Потпирајќи се врз книжевно-социолошките толкувања на Магрис, тој се обидува да докаже како општествената клима се одразува на естетски план односно врз книжевноста. Според него, со крајот на јозефинизмот започнува една фаза која трае се до распаѓањето на Монархијата и се одликува со резигнација и деполитизираност; тоа произлегува оттаму што оној кој се борел за граѓанските права значи дека се борел и против Монархијата. Неможноста оваа состојба на општествениот живот активно да се промени, како и безизлезноста што произлегува од тоа, доведува до една херметичка книжевност. Токму романот на Адалберт Штифтер „Доцнежното лето“ според Грајнер претставува инкарнација на утопиското бегство од стварноста и аполитичното неделување, карактеристика која се задржала од Штифтер сè до книжевноста во поново време. Од друга страна, распаѓањето на Монархијата до денешни дни делува трауматично зашто по неа Австрија станува политичка провинција.

Меѓу прилозите во науката кои ја оспоруваат австриската книжевност како посебна национална книжевност може да се истакне студијата на Менасе¹¹ насловена како *Земја без својства*. За него Австрија претставува нација, но не и татковина. Алудирајќи преку насловот на студијата на недовршениот роман на Музил, авторот го нагласува дисконтинуитетот во историјата на Австрија, - во два наврати во својата понова историја Австрија била откината од еден поголем контекст: од хабсбуршката повеќенационална држава и од големото Германско Царство. Дури четирипати од распаѓањето на Хабсбуршката Монархија па наваму, Австрија морала да го менува својот политички идентитет, додека денес жителите на оваа земја гледаат на својата татковина како на „природен резерват и музеј што се распродава на туристите“. Според Менасе, денес не е вообичаено делата на австриските писатели да се восприемаат како австриска национална книжевност и да се интерпретираат од гледна точка на тоа како го презентираат австрискиот национален идентитет, зашто испитувањата на јавното мнение, континуираната пракса на книжевна рецепција, како и самата австриска книжевна наука и натаму и приста-

¹⁰ Магрис и Грајнер се критикувани од австрискиот професор Венделин Шмит-Денглер, кој во обидите за дефинирање на специфично австриска книжевност во науката најчесто гледа груба грешка што се започнува со Грилпарцер и Штифтер на кои им се препишува пред сè аполитичност. Погрешно е австриската книжевност априори да се дефинира како аполитична. Затоа не треба да се поставува прашањето за тоа што е австриско во австриската книжевност, туку како авторите во своите текстови литературно го презентираат австриското општество. Според Шмит-Денглер може да се прифати тезата дека во австриска книжевност можат да се вбројат сите оние автори „кои со своето дело можат да се толкуваат биографски или тематски кон Монархијата односно кон Првата и Втората Република (Кафка, Рилке, Целан, Ленау не се вбројуваат во австриска книжевност).“

¹¹ Menasse, Robert: *Das Land ohne Eigenschaften*, Suhrkamp, Wien, 1995.

пуваат на оваа книжевност како на „мит“ или „химера“, која во суштина и не постои, како на книжевност со фингиран идентитет. Причината поради која денес Австријците својата книжевност не можат да ја читаат најпрво како своја национална, а потоа како светска книжевност лежи, според Менасе, токму во историјата на оваа земја.

Резимирајќи, би саклучиле дека токму во фонот на овие спротивставени гледишта поврзани со поимот на австриската книжевност, таа ја создава и постојано ја надградува својата посебност и препознатливост.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Arlt, Herbert & Belobratow, Alexandr W.: *Interkulturelle Erforschung der österreichischen Literatur*, Röhrig Universitäts Vrlg., St. Ingbert, 2000.

G. Daviau, Donald: *Die Rezeption der österreichischen Literatur in Amerika*, In: *Interkulturelle Erforschung der österreichischen Literatur*, Hrsg. Arlt, H., Belobratow, A. W., Rohrig Verlag, 2000, стр. 325

Magris, Claudio: *Der habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur*. Salzburg. Otto Müller -Verlag, 2. Auflage 1988.

Menasse, Robert: *Das Land ohne Eigenschaften*, Suhrkamp, Wien, 1995.

Menasse, Robert: *Die sozialpartenrische Ästhetik. Essays zum österreichischen Geist* (Wien:Sonderzahl, 1990) и Klaus Zeyringer: *Innerlichkeit und Öffentlichkeit. Die österreichische Literatur der 80-ger Jahre* (Bern: München, Francke, 1992)

Strelka, Joseph P.: *Zwischen Traum und Wirklichkeit. Das Wesen des Österreichischen in der Literatur*. Francke Verlag, Tübingen und Basel, 1994, стр.4.

Weiss, Walter: *Die Literatur der Gegenwart in Österreich*, in: M. Durzak Hrsg. *Die deutsche Literatur der Gegenwart, Aspekte und Tendenzen* (Stuttgart, Reclam, 1971).

Weiss, Walter: *Thematisierung der Ordnung in der österreichischen Literatur*. In: *Peripherie und Zentrum. Studien zur österreichischen Literatur*. Festschrift für Adalbert Schmidt, Hg.G. Weiss, K. Zelewitz, Salzburg, 1971.

Zeyringer, Klaus: *Literaturgeschichte als Konzeption. Zum Konzept der Literaturgeschichte Österreichs*. In: *Literaturgeschichte: Österreich: Prolegomena und Fallstudien*. Hrsg. Wendelin Schmidt- Dengler. Berlin, Erich Schmidt Vrlg., 1995.

Искра ТАСЕВСКА ХАЦИ-БОШКОВА

**ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТА КАКО СЕМИОТИЧКА
И АМБИВАЛЕНТНА РЕЛАЦИЈА ВО РОМАНОТ
„ДОН КИХОТ“ ОД МИГЕЛ ДЕ СЕРВАНТЕС СААВЕДРА**

Интертекстуалноста претставува еден од најспецифичните феномени, кој се разви во тесна врска со најразлични теориско-методолошки постулати. Во тој поглед, особено е важна (во однос на потеклото на терминот) теориската поставка на Михаил М. Бахтин за дијалогизмот како општокултурна специфичност. Аспектирана од повеќе агли, таа несомнено го потврдува постоењето на другиот („туѓиот“) глас во рамките на дискурсот (но и пошироко), чија егзистенција во границите на текстот се движи во низата на актуелни двогласности (од стилизација до активен двогласен говор). Во таа смисла, една од парадигмите која се насочи кон „теоријата на текстот и текстуалноста“¹ како предлошка за дефинирање на интертекстуалноста е семиотиката, чиј истакнат и интелигибилен проучувач е Јуриј Михајлович Лотман.

Јуриј Лотман и тартуско-московската семиотичка школа го означуваат значајниот пресврт во развитокот на семиотиката, дополнувајќи ја во 60-тите години на 20 век работата на структурализмот и руските формалисти. Тргувајќи од поставките на Александар Бели за односот меѓу вложената енергија во естетскиот предмет и добиената естетска енергија при излезот во кибернетичкиот процес, Лотман целосно ја прифаќа концепцијата и проучувањата на кибернетиката (прием, пренос и зачувување на информациите), како и постулатите на теоријата на информацијата. Разликувајќи ја (покрај формата) и содржината на уметничкото дело, како и вонтекстовните аспектирања, Лотман воспоставува една издржана теорија сопоставена на западноевропските центрипетални проучувања. Уметноста, според него, е организиран систем на знаци, кој дава можност да се проучува како јазик, средство за комуникација со знаци уредени на посебен начин. Она што ја разликува уметноста од другите јазици е тоа што таа спаѓа во второстепените јазици (литература, религија), чиј модел е изграден според јазичен образец (или т.н. метајазик, иако формално во неговата концепција овој термин повеќе се однесува на

¹ Катица Кулавкова, *Подомој на теоријата на интертекстуалноста*. Во: *Теорија на интертекстуалноста*, прир. Катица Кулавкова (Скопје: Култура, 2003) VI.

вештачките јазици): „Во јазикот на уметноста, низ неговата двојна задача за истовремено моделирање и на објектот и на субјектот се води постојана борба меѓу претставата за единственоста на јазикот и можноста за избор меѓу донекаде адекватни уметнички комуникативни системи”². Тргувајќи од фактот дека уметноста е второстепен моделативен систем, Лотман ја изразува нејзината специфичност да биде непредвидлив процес, иако и динамичките процеси во рамнотежа (според Пригожин) доаѓаат до оние критични точки во кои се нарушува предвидливоста-точки на бифуркација (што особено се однесува на историјата и уметноста). Уметноста, според тоа, останува во сферата на веројатното и можното. Важна е и неговата поставка за врската меѓу текстот и вонтекстовните структури. Ако текстот се гледа како целина која има значење, каде содржината се пренесува со целата структура преку која се моделира делото, тогаш текстот е знак, додавајќи притоа дека уметничкиот знак е специфичен: „Овој, второстепен ликовен знак ги поседува својствата на иконичните знаци: преку непосредна сличност со објектот, очигледност, прави впечаток на помала кодовна условност... Овој знак има два неразделни аспекта: сличност со објектот што го означува и несличност со објектот што го означува. Овие два поима не постојат еден без друг”³. Вонтекстовните структури се жанровите, стилите, епохата, авторот и сл. на кои им припаѓа текстот, кои истовремено го отвораат и прашањето за интертекстуалноста на соодветниот текст остварена низ вонтекстовните врски на ниво на уметничка порака, т.е. минус-постапките, низ кои значенското отсуство станува органски дел од графички фиксираниот текст и значенската нула (zero-problème)-значењето на паузата, информацијата што ја носи уметничката „празнина“. Заложена во поставките за вонтекстовните структури и врски, семиосферата и реторичкиот модел-текст во текст, Лотман ја рedefинира интертекстуалноста како семиотички проблем.

Развивајќи го централниот проблем за првичноста на двете дихотомии (со-противставувања)-јазикот и текстот, Лотман доаѓа до заклучокот дека текстот е нешто првично, а јазикот вторична апстракција: „Текстот му е даден на колективот порано одошто јазикот, и јазикот се ‘избројува’ од текстот”⁴. Во општиот систем на културата текстовите исполнуваат главно две функции: адекватен пренос на основните значења и раѓање на новите значења. Во рамките на првата функција, текстот е кондензатор на културното паметење, општа меморија на колективот, што значи дека во рамките на оваа функција текстот влегува во одредени соодноси со паметењето на културата во свеста на аудиториумот. Оваа функција

² Јуриј М. Лотман, *Структура на уметничкиот текст*. Прев. Евтим Манев (Скопје: Македонска реч, 2005) 41.

³ Ibid., 95.

⁴ Јуриј М. Лотман, *Текст во текст*. Во: *Теорија на интертекстуалноста*, прир. Катица Кулавакова (Скопје: Култура, 2003) 44.

уште повеќе ја повлекува можноста за појава на интертекстуалните врски-текстот стапува во соодноси со културата која не ништо друго туку текст, но сложено структуриран, кој се распаѓа на мноштво специфични структури-текстови во текстови. Текстот како кондензатор на паметењето е, според терминологијата на Лотман, текст-код: „Таа не е апстрактен збир на правила за конструирање на текстот, туку синтагматски конструирана целина, организирана структура на знаци“⁵. Тој е монолитен, компактен, еднозначен, при што како пример Лотман го посочува моделот на волшебната приказна на Проп, кој го опишува текстовниот објект кој стои зад структурата, а не самата структура.

Во врска со втората функција-текстот како генератор на новите значења, Лотман најпрво ја претпоставува неможноста за директен превод-моделот на текстот кој произведува иста мисла и кај испраќачот и кај примачот не соодвествува на оваа функција. Тоа не значи дека треба да се појави шум кој би ја попречил информацијата и комуникацискиот процес, туку напротив, појава на уметнички ефект токму поради нецелосното совпаѓање: „Сè туѓо што може во некој поглед да корелира со структурата на авторскиот текст, престанува да биде шум. Една статуа фрлена во трева може да создаде нов уметнички ефект поради појавата на однос меѓу тревата и мермерот“⁶.

Сепак, дури и шумот-влегувањето на туѓата структура-не е единствен начин на произведување нови значења. Основен услов е внатрешната нехомогеност на текстот, фактот дека е генериран од минимум два јазика како систем од разнородни семиотички пространства. Поетскиот јазик и препевот се најрепрезентативна демонстрација на творечката функција на текстот, која убаво се гледа и при пренос на една структура во друга (вербална во иконишна и обратно) каде се пресекуваат само код-вите.

За да се сфати тезата за нехомогеноста на текстот кој е генератор на значењата од кои повторно, со посредни постапки (алузии, пародија и сл.) или непосредни (цитат) би се остварила интертекстуалноста, треба да се разгледа и Лотмановото поимање на стилистиката наспроти реториката, чиј ефект се појавува при судирот на знаците кои се однесуваат на различни регистри. Реторичкиот текст е структурно единство на два или повеќе поттекстови, шифрирани со помош на различни меѓусебно непредводливи кодови. Текстот како генератор на смислата има потреба од соговорник, а во тоа се гледа и длабоката дијалогска природа на текстот како таков: „За да функционира, свеста има потреба од свест, текстот од текст, културата од култура... Воведувањето на туѓиот семиозис, кој се

⁵ Ibid., 45.

⁶ Јуриј М. Лотман, *Структурирањето на уметничкиот текст*. Прев. Евтим Манев (Скопје: Македонска реч, 2005) 125.

наоѓа во состојба на непреводливост, кон ‘мајчиниот’ текст, го доведува овој последниов во состојба на возбуденост...”⁷ Внатрешната нехомогеност на текстот според Лотман е параметар кој произлегува од сфаќањето на културата како семиотички простор, т.е. семиосфера. Нејзини диференцијални црти се бинарноста и асиметријата, како и променливоста, разнородноста на јазиците кои се во неа и кои се движат од целосна преводливост до целосна заемна непреводливост. Тие признаци го определуваат и текстот како таков, бидејќи и културата е текст. Стадиумот на самоопишувањето е доказ за највисоката форма во организацијата на семиосферата-внатрешно реструктуирање и создавање на центарот, наспрема периферијата каде нормите активно продираат, иако таа останува како вечна противтежа и место од каде доаѓаат т.н. туѓи влијанија (кои се и услов за создавање на новите значења и смисли). На метаниво има секогаш слика на семиотичка унификација, а на ниво на семиотичка реалност-разновидност на тенденции (центар-периферија). Но, укажувањето на Лотман дека „смисловните текови течат не само по хоризонталните слоеви на семиосферата, туку тие делуваат и по вертикала, формирајќи компликувани дијалози помеѓу различни слоеви”⁸ веќе ја карактеризира интертекстуалноста како една иманентно својство во рамките на семиосферата, кое постојано прогресивно расте во зависност од меѓусебната енергетска сопоставеност на центарот и периферијата. Појавата на културните експлозии за кои зборува Лотман, упатувајќи на Гачев, подразбира повлекување на најдалечните и непреводливи текстови кон центарот (пр. воведувањето на христијански текстови кај варварските народи), што го поставува на сцена и проблемот на границата, која е механизам за преведување на текстови од туѓата семиотика на нашата, филтрирачка мембрана која ги трансформира туѓите текстови во свои, иако тие сепак остануваат присутни со признакот туѓ. Оттука може да се заклучи дека текстот како елемент на културата (и како култура) се распоредува на синтагматската (поврзувачка) оска како еднороден, а на парадигматската (реторичка, комбинирачка) оска како необичен и нов однос на други текстови. Со тоа, смислата е резултат на заемно дејство меѓу семиотички разнородните слоеви на текстот и односот меѓу текстот и туѓиот контекст.

Јуриј Лотман го дефинира поимот „текст во текст” како специфична реторичка структура, во која разликата во кодирањето на различните делови на текстот станува видлива со факторот на авторската конструкција и читателовото восприемање на текстот. Во врска со реториката и реторичките структури, во подрачјето каде се вкрстуваат играта и уметноста се вклучува и иконичката реторика. Пред сè, играта секогаш ја

⁷ Јуриј М. Лотман, *Текст во текст*. Во: *Теорија на интертекстуалноста*, прир. Катица Кулакова (Скопје: Култура, 2003) 49.

⁸ Јуриј Михајлович Лотман, *Семиосфера*. Прев. Марија Ѓорѓиева (Скопје: Три, 2006) 140.

подразбира врската меѓу практичното и условното однесување, но уметноста не е игра поради својата способност за чување, пренесување и создавање нови знаења, а од друга страна, играта е несодржајна (уметноста е спојката меѓу играта и науката, условното однесување и интелектот). Во *Хамлеј* на Шекспир, како што истакнува Лотман, условноста на светот во пиесата ја потцртува реалноста на целата драма (каде имаме ситуација на „театар во театар“, но и на „публика во публика“). Иконицката реторика го вклучува феноменот на уметноста како удвојување на реалноста, за што Лотман дава едноставен пример: „Токму тоа што трагата во исто време е човек, а очигледно не е човек, тоа што е исклучена од мноштвото секојдневни практични врски, провоцира нејзино вклучување во семиотичката ситуација“⁹. Феноменот на удвојувањето на реалноста упатува и на мотивот на огледалото, особено во сликарството и во кинематографијата-*Венера и Амор* на Веласкез, *Портретиот на банкарот Арнолфини со жената* на Јан Ван Ајк и сл. Огледалото игра двојна улога-удвојувајќи деформира и покажува дека сликата која се покажува како природна е проекција со определен моделативен јазик (гледачите ја гледаат Венера од грб, а во длабочината одразот во огледалото е лицето на Венера). Книжевниот соодветник на мотивот на огледалото е темата за двојникот-тој се изразува како очудено одразување на ликот: „Двојникот се претставува себеси како спој на црти, дозволувајќи да се види нивната инваријантна основа, и на поместувањата...“¹⁰ Наспрема уметничкиот текст стојат документите-текстови, чија изворност во културниот контекст не се става под сомнение.

Тргнувајќи од фактот дека *Мајсџорот* и *Марѓариџа* од М.Булгаков е текст конструиран низ преплетување на два текста (на што упатува Лотман), поставуваме теза дека таквата конструкција може да се забележи и во романот *Дон Кихот*. Ако тргнеме од поставката дека, според теоријата на Лотман, *Дон Кихот* е сижетен текст (со сплет на настани, т.е. мотиви-Веселовски), дефинирањето на личноста и карактерот добива најголемо значење. Во рамките на категоријата личност (лик), Лотман разликува дејствувачи (херои) и околности на дејствувањето (граница кои се минуваат, прекршуваат): „Откако ќе ја преодолее границата, дејствувачот стапува во семантичкото ‘антиполе’ во однос на почетното поле“¹¹. Категоријата карактер пак е збир од сите дадени со-противставувања меѓу таа и другите личности во текстот, т.е. карактерот е парадигма, збир од диференцијални обележја.

⁹ Јуриј Михајлович Лотман, *Семиосфера*. Прев. Марија Ѓорѓиева (Скопје: Три, 2006) 61.

¹⁰ Јуриј М. Лотман, *Текст во џексџи*. Во: *Теорија на инџерџексџуалносџа*, прир. Катица Ќулавкова (Скопје: Култура, 2003) 55-56.

¹¹ Јуриј М. Лотман, *Ѓирукџураџа на уметничкиот џексџи*. Прев. Евтим Манев (Скопје: Македонска реч, 2005) 361.

Дон Кихот на Мигел де Сервантес Сааведра како текст кој припаѓа на шпанската ренесанса е интересен поради можноста за интертекстуално толкување (односно хипертекстуално според Жерар Женет), т.е. поради пародијата, поточно тематската пародија, која во својата транспозиција ги опфаќа темата и формата на делото, кои го трансформираат него во еден вид поетска критика за книжевното дело (иако ги опфаќа и вербалниот и ироничниот начин на пародирање)¹². Секако, во голема мера пародијата во романот „Дон Кихот“ ги опфаќа и стилските постапки, па според тоа таа е и полемичка (самокритична) во форма на постојано инволвирање на авторот и раскажувачката инстанца. Во текстот забележуваме постоење на две структури (два текста)-едниот од раскажувачот кој настапува автореференцијално и преку паратекстуална авторска белешка (пролог), каде се дефинира како пасторок на Дон Кихот и влегува во корелација со читателот; и вториот, кој е технички подреден на првиот, но не и хронолошки-текстот на арапскиот летописец Сид Амет Бененцели за кого имаме прво упатување дури во втората глава. Конструирани според принципот на активна комуникација меѓу авторот и читателот, романот ја аспектира доминантната категорија тема (според Лотман кој ја користи генеративната поетика на Жолковски-Шчеглов). Темата е содржинската инваријанта на различните нивоа и компоненти на литературниот текст, а тоа во случајот на *Дон Кихот* е содржината на витешките романи, т.е. конкретно романот *Амагис од Галија*. Текстот се изведува од темата со помош на изразните средства, т.е. во случајов со помош на пародијата. Во контекст на интертекстуалноста се забележуваат и алузиите на античката поетика според кои делото ја гради својата иманентна поетика: „Од друга страна, на оваа наша книга, до колку добро разбрав, не ѝ требаат никакви нешта за кои велите дека ѝ недостасуваат, зашто таа од почетокот до крајот претставува разобличување на витешките романи, а за нив ниту Аристотел не споменал што и да било, ниту свети Василиј не кажал нешто, ниту Цицерон имал некаква претстава“¹³ (иако Аристотел во *Поетиката* го спомнува Хегемон како творец на пародии-комична имитација на сериозна песна, а за витешките романи како жанр воопшто и не можел да спомне, во што, секако, се состои пародискиот ефект).

Имплицитната античката поетика во романот е изразена низ принципот на јасно дефинирање на мислите со благозвучни, остроумни фрази и средени зборови, што го раскрилува поетичкиот интертекст. Позиционирањето на Дон Кихот како лик кој само делумно ги прекршува забраните (надворешно и ментално) и кој е двојник на витезот (чија слика ја

¹² *Rečnik književnih termina* (Beograd: Nolit, 1985) 527-528.

¹³ Мигел де Сервантес Сааведра, *Славниот благородник Дон Кихот од Ла Манча*. Прев. Илија Корубин, кн. 1 (Скопје: Наша книга, 1985) 13.

искривува) веќе се поставува како резултат на постапката колажирање, за која зборува Лотман: „Замената се остварува според принципот на колажот, каде што деталите насликани со масло се наоѓаат во соседство со залепените природни објекти...“¹⁴. Тоа би значело дека тој, пред сè, не соодветствува со својот физички изглед на социјалниот статус (50-годишен, сув), но и на своето т.н. витешко звање (стар штит од биволска кожа, слаб коњ, сиромашен живот). Тој е метонимија за вистинскиот витез, но и негова метафора-развија дополнително значење со самото тоа што не е повикан за таа дејност. Хуморот е неизбежен дел кој постојано го проследува ликот на Дон Кихот, засилувајќи ја неговата конотативна вредност: „Најмногу му се допаѓаа романите, сочинети од познатиот Фелисијано де Силва, зашто тој сметаше дека неговиот јасен стил и неговите сложени уметнувања се вистински бисер.... Покрај таквите реченици кутриот витез се помери од паметот, па се мачеше да ги разбере и да им ја долови смислата, која не би ја доловил, ниту би ја разбрал ни самиот Аристотел, дури и да воскреснеше само заради тоа“¹⁵.

Чудесното пронаоѓање на книгите на Сид Амел Бененцели кои служат како извор и вторичен текст во генералната рамка е забележливо многупати: „Еве како започнува вториот дел на историјата според преводот“; „Арапскиот писател од Ла Манча, Сид Амел Бененцели, раскажува во оваа секако сериозна, возвишена, понизна, забавна и остроумна историја како по оној разговор помеѓу славниот благородник Дон Кихот од Манча и неговиот оруженосец Санчо Панса, кој е опишан во глава дваесет и прва, Дон Кихот ги кренал очите...“¹⁶; „Глава дваесет и осма, за настаните за кои, како што вели Бененцели, читателот ќе ги знае откако ќе ги прочита и тоа ако чита внимателно“; „Велат дека во самиот оригинал на оваа историја се гледа дека преведувачот не ја превел оваа глава онака како што ја напишал нејзиниот автор Сид Амел“¹⁷ (игра меѓу претпоставениот вистински автор Бененцели, авторот Сервантес и читателите). Таа полифона релација укажува токму на постоење реторичка структура „текст во текст“, чие интерпретирање е поставено на рамништето на авторот и на читателот. Упатувањето дека Арапите се лажливци наспрема „мудриот Сид Амел“, или фактот дека неговата историја е вистинска ја зголемува напнатоста меѓу конструкцијата на авторот и читателовото восприемање на текстот. Истовремено, тоа укажува на можноста дека историјата на Бененцели е обична мистификација, преку која Сервантес досетливо внел текст во сопствениот текст, на кој постојано се повикува

¹⁴ Јуриј Михајлович Лотман, *Семиосфера*. Прев. Марија Ѓорѓиева (Скопје: Три, 2006) 61.

¹⁵ Мигел де Сервантес Сааведра, *Славниот благородник Дон Кихот од Ла Манча*. Прев. Илија Корубин, кн. 1 (Скопје: Наша книга, 1985) 34.

¹⁶ Ibid., 94, 211 (кн. 1)

¹⁷ Ibid., 237, 354 (кн. 2)

како на извор. Сервантес не запира вметнувајќи една таква сложена конструкција, туку ги поставува и конкретните ликови како раскажувачи на одделни истории-Карденио, Дон Кихот, Санчо, Доротеја, робот кој го спомнува и Сааведра како еден од заробениците на султанот (што е ослабување на границите меѓу фикцијата и веродостојноста), парохот и др. Таквата „тројна“ структура само ја демонстрира сложеноста на релациите во толкувањето на делото.

Променливоста на имињата е една од највпечатливите авторски интервенции-ликот доживува пад, па потоа преродба, но специфичност претставува и двојникот, кој е всушност линеарна реконструкција на доминантното митолошко лице. Лотман укажува на тие преобразби во градењето на сижето, проблемот на трансформацијата на митолошките текстови во фабулативни, како и цикличноста наспроти линеарноста на времето. Во *Дон Кихот* се забележува симболички пад-благородникот-скитник и неговата директна преродба во Алонсо Кихано Добриот (претходно Кихада, Кесада, Кихана, Витезот на тажното лице). Така и Санчо Панса-Санчо губернатор; жената на Санчо-Тереза Панса, Каскахо, Суарез; Алдонса Лоренсо-Дулсинеја од Тобосо; бакалореатот Самсон Караско-Витезот на шумата и сл. Тоа се трансформации во смисла на полиономазија и полиетимологија, факт кој зборува за релативизација на вистината и можност за повеќе гледни точки, како и избегнување да се изврши конечен избор на една доминантна јазична форма (Лео Шпицер). Интертекстуалноста во ова дело може да се разгледува и низ призмата на семиотичкиот простор (семиосферата), кој создава постојана напрегнатост меѓу центарот и периферијата-центарот во случајов го образуваат доминантните средновековно-ренесансни норми (витешките романи), кои би требало да се наметнат врз периферијата, но кои остануваат активни само на едно метаниво (пародијата постојано ги трансформира). Од таа гледна точка, она што е специфично во делото е неговата уреденост според која фактор станува реминисценцијата, а не симболот-симболот е израз на културното паметење и оттаму се внесува во текстот, а реминисценцијата тргнува од текстот и ги бара своите врски со културното паметење (т.е. другите текстови). Во таа смисла, *Дон Кихот* функционира низ таквите јадра-реминисценции, кои отпосле ја наоѓаат својата поврзаност со витешките романи и античката поетика. Интересно е и размислувањето на Лотман за гледната точка во романот како однос на системот кон својот субјект, додека субјектот е свест што е способна да создаде слична структура и што се реконструира при восприемање на текстот (поврзана е со проблемот на вистинитоста и на личноста). Од тој аспект, *Дон Кихот* не е само пародија на витешките романи, туку и пародија која ја проблематизира искажаната вистина –доминантната гледна точка на аукторијалниот раскажувач кој на почетокот го определува Дон Кихот како луд, со поматен памет и во една ситуација на болест, а на крајот ја первертира

перспективата, придавајќи му на здраворазумскиот Санчо опозитни карактеристики. Санчо е тој кој го убедува Дон Кихот да не умира во постоела без некој да го убие, бидејќи тоа е најголемата лудост(!). Таа трансформација на гледните точки уште повеќе ја потенцира пародичноста и можноста да се изделат многубројни антитетски структури во рамките на семиосферата (текстот). Тоа што на самиот почеток се упатува дека ова дело е пародија на витешките романи само го зацврстува читателовото восприемање на текстот како комплекс од текстуални преплетувања.

Анализата на романот *Дон Кихот* од Мигел де Сервантес Сааведра недвосмислено ја докажува можноста за постоење на таквата конструкција каква што е Лотмановата поставка „текст во текст“, но укажува и на многубројните Женетови толкувања на транстекстуалноста. Навистина, романот ги открива многубројните слоеви (директно или индиректно) кои го поврзуваат со целосната сфера на културното паметење, а со тоа и можноста *Дон Кихот* да се прифати како една реинтерпретација, нова интерпретација на витешките романи. Интертекстуалноста и воопшто семиотичката теорија на Лотман добиваат уште поголемо значење денес, кога комуникологијата зборува за неможност да се изолира процесот на стварното или да се докаже стварното (првичното), при што, според Жан Бодријар, секоја хиперреалност (симулација) е објект на интерес и средство за импозира (разубедување), а интертекстуалноста како да станува еден нејзин вид.

ЛИТЕРАТУРА:

- Bahtin, Mihail. *Problemi poetike Dostojevskog*. Beograd: Nolit, 2000.
- Бодријар, Жан. *Симулакруми и симулација*. Прев. Деспина Ангеловска. Скопје: Магор, 2001.
- Genette, Gerard. *Palimpsests: Literature in the Second Degree*. Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1997.
- Де Сервантес Сааведра, Мигел. *Славниот благородник Дон Кихот од Ла Манча, кн.1 и 2*. Прев. Илија Корубин. Скопје: Наша книга, 1985.
- Минова Ѓуркова, Лилјана. *Стилистика на современиот македонски јазик*. Скопје: Магор, 2003.
- Михајлович Лотман, Јуриј. *Семиосфера*. Прев. Марија Ѓорѓиева. Скопје: Три, 2006.
- Михајлович Лотман, Јуриј. *Структурата на уметничкиот текст*. Прев. Евтим Манев. Скопје: Македонска реч, 2005.
- Поимник на книжевната теорија. Прир. Ката Кулавакова. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 2007.
- Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit, 1985.
- Теорија на интиертекстуалноста. Прир. Катица Кулавакова. Скопје: Култура, 2003.

Iskra TASEVSKA HADJI BOSHKOVA

**INTERTEXTUALITY AS SEMIOTIC AND AMBIVALENT
RELATIONSHIP IN THE NOVEL “DON QUIXOTE”
BY MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA**

(Summary)

Intertextuality is one of the most specific phenomenon undoubtedly related to the theoretical and methodological postulates of Mikhail Bakhtin, which predecessor is the notion of dialogism as generally cultural specifics. Accounted differently, intertextuality affirms the existence of the “other” voice, thus drawing up the range of the actual double-voices (from stylization to active double-voiced speech). There is, however, deliberation about the eternal co-relation of texts involved into the semiotic theoretical and methodological paradigm, whose most prominent and intelligible scholar is Jurij M. Lotman. His concept of intertextuality as “text in text” creates a conscience about the minus-acts, and the significance of the meaningful zero (the absence as graphical and critical/interpretative sign).

**ЕКСПОЗЕА ОД МАГИСТЕРСКИ
И ДОКТОРСКИ ТРУДОВИ**

Марјана ВАНЕВА

НУЛОВАТА ДЕРИВАЦИЈА КАКО ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ ПРОЦЕС ВО АНГЛИСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Зборообразувањето е научна дисциплина која се занимава со проучување и опис на зборообразувачки мотивираните зборови, односно зборовите што се по форма (говорна и пишана) и по содржина (значење) условени од други истокоренски зборови што постојат во јазикот. Ова значи дека зборообразувањето е жив процес на образување нови зборови во јазикот и тоа како дел од науката за јазикот го проучува ваквиот процес. Директен предмет на проучување на оваа научна дисциплина е зборот, т.е. неговата структура во сооднос со друг, сроден збор со кој се наоѓа во однос на мотивација. Така, зборообразувањето ги открива начините и средствата за образување зборови, но и ги класифицира мотивираните зборови според нивните општи обележја и ги определува зборообразувачките категории и видови, како и нивната актуелност во јазикот. На овој начин, оваа дисциплина го открива целокупниот зборообразувачки систем на јазикот и ги утврдува нормите на неговото функционирање.¹

Како еден од зборообразувачките процеси, овде се разгледува нуловата деривација. Тоа е појава што подразбира преминување на зборот од една во друга зборовна група или подгрупа без додавање на зборообразувачки средства, а со употреба на нулов суфикс кој не може да биде ниту виден, ниту чуен. Ова значи дека, и покрај називот нулова, сепак, имаме деривирање, односно изведување на збор во друга лексичка категорија или поткатегија, но тоа се врши без додавање на деривациски афикси, а е дозволено е додавање или одземање на флексиски суфикси. Во дефинирање на нуловата деривација ние се согласуваме со ставот на Кверк и Марчанд, а тоа е дека се работи за деривациски, зборообразувачки процес кога се деривира, изведува и образува нов збор со употреба на нулов афикс и како таков овој процес несомнено ѝ припаѓа на лексикологијата, но е поврзан и со морфологијата, синтаксата и семантиката. Тој е, всушност, лексичко-деривациски процес и е најблизок со лексикологијата бидејќи се образува нова лексема, поврзан е со морфологијата бидејќи е важна формата на лексичката единица која мора да биде иста или слична,

¹ Конески, К. 1995 *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. стр. 9

има допирни точки со синтаксата поради тоа што новата лексема добива соодветна функција и дистрибуција во реченицата, а семантичкиот дел од процесот се огледа во проширувањето на значењето на новата лексема. Ваквото објаснување е неопходно за двата разгледувани јазика, англискиот и македонскиот, каде овој процес се манифестира различно поради различните јазични структури.

Имено, во англискиот јазик кој е аналитичен, односно има мал број флексиски наставки, нуловото деривирање се дефинира како зборообразувачки процес при кој од една лексема што припаѓа на одредена зборовна група или подгрупа без додавање на какви било афикси се образува нова лексема која има сосема иста форма, слично, но проширено значење и која припаѓа на друга зборовна група или подгрупа. Од друга страна, во македонскиот јазик како посинтетички од англискиот поради поголемиот број флексиски наставки, овој процес на нулова деривација се дефинира како таков кој се случува со флексиска интервенција, односно се менува зборовната група или подгрупа без додавање на деривациски афикси, но со додавање, замена или испуштање на флексиски наставки. Затоа нашиот предмет на разгледување е лексичко-граматички процес кој е поврзан и со деривацијата и со флексијата, кога и во двата јазика ни е потребен нулов деривациски суфикс, а во македонскиот јазик ни се потребни уште и флексиски интервенции.

Како што веќе кажавме, лексичкиот дел од процесот се отсликува во лексичките промени што настануваат кај зборот и создавањето нова лексема, додека граматичкиот или синтаксички момент е присутен преку различната функција што ја добива единицата во зависност од нејзината позиција во реченичниот состав. Се разбира дека постои деривација во овој случај, бидејќи како што кажува името на оваа појава – нулова деривација – имаме формирање, создавање или деривирање нова лексема, а процесот е нулов поради тоа што ова се остварува со употреба на невидлив или нулов суфикс. И флексискиот дел е опфатен со овој процес на тој начин што во поголемиот број случаи, токму благодарение на додавањето флексиски наставки, од лексемата – извор се добива лексемата – цел која е резултат на процесот на нулово деривирање.

Според Картер (Carter 1998: 10), генерална разлика меѓу категориите флексија и деривација е тоа што првата од коренот и корените на дадена лексема ги произведува сите збороформи што се синтаксички определени, додека деривацијата резултира со формирање различни лексеми. Така, карактеристика на флексиските наставки е тоа што тие покажуваат граматички варијанти на одреден корен. Тие не формираат нови лексеми или не ја менуваат лексичката категорија на дадената единица, додека деривациите сигнализираат лексички варијанти на еден корен и обично ги менуваат зборовните групи така што кога нема формални промени на коренот, во функција е деривацијата. Со други зборови, флексис-

ката морфологија се занимава со промена на обликот на зборовите што се создаваат од граматички причини, додека деривациската со промена од лексичко-семантичка природа.

Всушност, во аналитичките јазици како што е англискиот, мал е бројот на флексиски наставки и со тоа мала е можноста за вршење формообразувачки промени на лексемата, поради што во овој јазик појавата се разгледува на ниво на збор и затоа се анализира само *чистата* нулова деривација. Таков е случајот со сите примери, а овде за илустрација ќе ја употребиме преобразбата **father** (им. – природна класа) + Ø → **father** (жл. – нулово деривирана лексема) кога не се менува формата на лексемите бидејќи не се вршат никакви флексиски модификации, а се проширува значењето и, се разбира, се менува зборовната група. Но, за флексиските јазици како што е македонскиот, карактеристика е изобилството од флексија со која се влијае на формата на зборот. Имено, кога сите флексиски наставки ќе се отстранат од зборот, она што останува е основата, а нејзината структура ја проучува деривацијата. Тоа е она што е важно за нуловата деривација во македонскиот јазик бидејќи поголемиот број примери што ќе ги наведеме се претставници на оваа појава благодарение на поделбата на зборот на мотивирачка основа, нулова зборообразувачка наставка со која се менува видот или подвидот на зборот и формообразувачки наставки кои ја менуваат формата на зборот.

Ова може да се претстави со следниов случај: **печалбар** им. (=МО+ØЗН) → **печалбари** жл. (=МО печалбар + ØЗН + ФН –и). На овој начин, при нуловото деривирање целната лексема припаѓа на поинаква зборовна група во споредба со изворната. Всушност, во македонскиот јазик формата на овие две лексеми може да биде иста при што се работи за *чиста* нулова деривација, како на пример **игра** жл. (=МО+ØЗН) → **игра** им. (=МО+ØЗН) или различна која е добиена со флексиска интервенција како што беше примерот со глаголот **печалбари**. Тој е добиен така што на именката, која се состои само од мотивирачката основа **печалбар** на која веќе ѝ е додадена нулова зборообразувачка наставка, се додава флексиската наставка –и поради што процесот ја претставува *флексиската* нулова деривација.

Во продолжение ќе се обрне повеќе внимание на објаснување на видовите нулово деривирање во двата јазика кои, во основа, ја прикажуваат зборообразувачката страна на процесот.

Првиот, *чист* вид којшто го разгледува процесот на нулова деривација на ниво на збор, а е обележје на аналитичките јазици, во нашиот случај е претставен преку англиската јазична структура. Ова значи дека во англискиот јазик за да го набљудуваме процесот што е наш предмет на интерес, доволно е за собирање на корпус да се послужиме со речникот и да се потпремe на она што тој го нуди, односно да ја земеме влезната единица и да го следиме лексичкиот процес кој од лексема – припадник

на една зборовна група или подгрупа преку когнитивен трансфер, што може да биде главен мотив на говорителот, создава нова лексема, лексема која ѝ припаѓа на друга зборовна група или подгрупа, а притоа има иста форма и слично, проширено значење. Затоа во јазикот-извор, односно во англискиот јазик, нуловото деривирање се набљудува само преку чистата, флексиско неизменета форма на лексичката единица и со тоа се претставува нуловата деривација на ниво на збор. Ова е така поради тоа што **чистајџа** нулова деривација е репрезентативен пример за овој процес во англискиот јазик и нема потреба од флексиски модификации: додавање, замена и испуштање на флексиски афикси, поради фактот што во овој јазик од секоја лексичка единица која припаѓа на една зборовна група со задржување на формата, а проширување на значењето се добива нов лексички производ кој е член на друга зборовна група. Во продолжение е дадена лексема со која се илустрира ваквата, **чиста** нулова деривација во англискиот јазик:

father (им. – природна класа) + Ø → **father** (џл. – нулово деривирана лексема)

Се разбира, чистината и типичноста на процесот се гледаат во формалното пресликување и идентичност на основната речничка форма – **father** бидејќи веќе го имаме процесот и не ни се нужни реализациите на овие лексеми во јазикот при нивна граматикализација: *fathers, fathered, fathering*.

Меѓутоа, за разлика од англискиот јазик каде ја следиме дефиницијата на Кверк дека нуловата деривација е деривациски процес при кој лексемата од една зборовна група преминува во друга без употреба на афикс, дефиниција која патем важи за сите аналитички јазици, во словенските јазици, кои се од синтетички вид и флексиско богати, нуловата деривација, главно, се случува со помош на флексиска интервенција. Овој став го застапуваат Стела Манова и Волфганг Дреслер во Бауер и Валера (Bauer and Valera 2005: 72) кога велат дека со процесот на нулово деривирање се менува зборовната група без додавање на деривациски афикси но со додавање, замена и испуштање на флексиски наставки. Ваквото објаснување ние го применуваме на македонскиот јазик за кого важи истата формула за нулово деривирање, како и за другите словенски јазици:

Л1 (=МО+ØЗН+(ФН)) → Л2 (=МО+ØЗН+(ФН))

Оттука се гледа дека местото на зборообразувачката наставка мора да остане празно, односно таа е нулова наставка што воедно и ја дава суштината на процесот, но што се однесува на флексијата, таа кај целната лексема може да биде претставена со иста, испуштена или заме-

нета наставка, но и да биде додадена наставка на мотивирачката основа со што ќе се добие структурата на изведенката. Од овие причини, појавата во нашиот јазик ја разгледуваме како **чисти**а и **флексиска**: односно на ниво на збор (цитирана речничка форма) кога не се додава ништо и на ниво на мотивирачка основа во комбинација со флексиски, формообразувачки наставки. **Чисти**аа нулова деривација кај која целосно се поклопува формата на почетната и крајната лексема и е разгледувана на ниво на збор, а притоа е малубројна во македонскиот јазик, ќе ја прикажеме со следниот правец:

вечера *им.* (=МО+ØЗН) → **вечера** *эл.* (=МО+ØЗН)

Овде двете лексеми, онаа пред процесот и онаа по процесот, имаат сосема иста форма и ова е типичен пример за нулова деривација бидејќи отсутвуваат и деривациска и флексиска наставка. Ваквиот случај е аналоген на оној во англискиот јазик, каде исто забележавме постоење на **чисти**а нулова деривација. Но, другата, **флексиска**аа нулова деривација, која не постои во англискиот јазик поради богатата **чисти**а нулова деривација и немањето потреба од флексиски интервенции, во македонскиот јазик ја покажува флексиската разлика во формата на зборот, истата мотивирачка основа и поврзано значење, и е обележена од следниве карактеристики:

1. менување на зборовната група при што е дозволено додавање, замена или испуштање на флексиски наставки;
2. семантичка поврзаност на почетната и крајната лексема – учесници во процесот на нулова деривација;
3. припаѓање на лексемите на различни флексиски парадигматски системи и
4. синтаксичка промена.

Овој опис се огледа во единиците дадени во продолжение:

печалбар (*им.*) (=МО+ØЗН) → **печалбар-и** (*эл.*) (=МО+ØЗН+ФН-и)
мисл-и (*эл.*) (=МО+ØЗН+ФН-и) → **мисл-а** (*им.*) (=МО+ØЗН+ФН-а)
чекор-и (*эл.*) (=МО+ØЗН+ФН-и) → **чекор** (*им.*) (=МО+ØЗН)

Имено, во првиот пример на мотивирачката основа на зборот покрај нулова зборообразувачка наставка, се додава флексискиот суфикс **-и** со што се формира изведенката; во вториот случај остануваат сите други елементи, но разликата е во замена на флексијата **-и** со **-а**, додека во третиот случај формообразувачкиот афикс од изворната единица се испушта кај изведенката лексема. Покрај овие веќе најавени видови, и во

англиската и во македонската јазична структура постои *гранична* нулова деривација, што е случај на изведување нова лексема со промена на фонолошки и ортографски карактеристики, односно целната лексема има различен изговор од оној на изворната единица, што настанува поради различно акцентирање или промена на буква, односно букви во зборот која предизвикува поинаков изговор, но може и само поради различна ортографија кога анализираните лексеми се разликуваат единствено во пишување на првата буква.

Како и да е, бидејќи истражувањето не е дијахрониско туку синхрониско, не сме толку заинтересирани за тоа што се случило историски особено поради тоа што не можеме со сигурност да се потпремене на историскиот податок за одредување на природната класа, туку имаме за цел да ги откриеме шемите по кои сега може да се формираат нови зборови со додавање на нулов суфикс. Поради ова, во одредување на правецот на нулова деривација, односно одредување на тоа која е основната а која изведената лексема, ние даваме предност на интуицијата, знаењето и логичкото размислување во однос на историскиот податок кој може да биде несигурен и неточен.

Во секој случај, нуловата деривација не е воопшто едноставен процес. Тој навистина лесно може да се препознае бидејќи и двата збора се графички идентични односно слични, но правецот на нулово деривирање понекогаш е многу тешко да се одреди. Во овој дел важен е и критериумот на Марчанд за разликување на оригиналниот и деривираниот збор. Притоа, се става акцент на неколку аспекти:

1. семантичка зависност (зборот е дериват доколку за прикажување на неговото значење се користи другата лексема);
2. опсег на употреба (единицата со помал опсег на употреба е нулово деривиран збор);
3. семантички опсег (единицата со помалку семантички полиња е изведена) и
4. фонетска форма (некои суфикси ја изразуваат зборовната класа на која припаѓа единицата и ако се вклопува, тогаш таа лексема е дериват).

Според него, семантичките врски се многу важни за одредување на правецот на нулова деривација така што поосновен елемент на парот е оној чиј семантички приоритет е имплициран со другата лексема. Ова ја дава основата на семантичката дефиниција на другиот елемент и значи дека почетна е онаа лексема што се користи за дефинирање на другата лексема, која, пак, е изведена и затоа ни треба објаснување на поимот што таа го означува, а тоа објаснување мора да биде со лексема чиј поим ни е веќе познат.

Појавата нулова деривација е набљудувана врз ексцерпиран материјал собран од дел од лексикографските изданија на англискиот и македонскиот јазик, пишани и електронски медиуми како и од актуелна формална и секојдневна конверзација. На овој начин, и кај двата целни јазика одделно, се опишуваат случаите на преминување на една иста или слична зборовна форма од една класа во друга, но и се следат и анализираат преобразбите на таа лексема во рамките на истата зборовна група, се разбира, со утврдување на сличностите и разликите меѓу нив. Затоа, за целите на истражувањето се користи отворен, неограничен корпус кој постојано може да се дополнува и збогатува, па на тој начин да се користи за други истражувања при кои ќе се комбинира оваа појава со други процеси важни за зборообразувањето во англискиот и во македонскиот јазик.

Нуловата деривација во англискиот јазик

Чиста нулова деривација

Чистата нулова деривација ги вклучува оние видови каде се совпаѓа формата на изворната со целната лексема и истата е дадена онака како што е наведена во речник, а тоа е нуловата деривација меѓу зборовни групи, во рамките на зборовната група, од поголема во помала и од помала во поголема зборовна група.

Нулова деривација меѓу зборовни групи

Овој вид нулово деривирање е најпродуктивен во англискиот јазик бидејќи не постојат ограничувања и зборовите лесно ја менуваат својата зборовна класа, преминувајќи од еден во друг вид збор и преземајќи ги функциите на новата зборовна група. Во рамките на овој дел како најбројни групи се издвоени следниве преобразби: нулова деривација *од именка во глагол; од глагол во именка; од именка во придавка; од придавка во именка; од именка во прилог; од прилог во именка; од придавка во глагол; од глагол во придавка; од придавка во прилог и од прилог во придавка.* Во продолжение ќе бидат наведени по неколку примери од секој подвид за да го илустрираме овој вид зборообразување кога по пат на когнитивен, метафорички трансфер и асоцијативни скокови, говорителот тргнувајќи од значењето на првата лексема ја создава новата лексичка единица, при што го поврзува старото со новото, познатото со непознатото, конкретното со апстрактното.

Нулова деривација од именка во жлаџол

mother → **mother**: *She is the mother of this baby.* → *She should mother this baby.*

host → **host**: *Austria plays host to the Winter Olympics.* → *The Austrians host the Olympics.*

Нулова деривација од жлаџол во именка

cook → **cook**: *I like to cook Chinese dishes.* → *I'm not much of a cook.*

fall → **fall**: *leaves fall off the tree* → *spend the fall abroad*

Нулова деривација од именка во ѝридавка

Latin → **Latin**: *Speak Latin* → *Latin poetry*

plastic → **plastic**: *use some plastic* → *plastic bags*

Нулова деривација од ѝридавка во именка

final → **final**: *final race* → *a final*

daily → **daily**: *daily newspaper* → *a daily*

Нулова деривација од именка во ѝрилоџ

Wednesday → **Wednesday**: *Today it is Wednesday.* → *I'll call you Wednesday.*

morning → **morning**: *The discussion group meets on Friday mornings.* → *I only work mornings.*

Нулова деривација од ѝрилоџ во именка

now → **now**: *I didn't receive the letter, but it hardly matters now.* → *Now is the time.*

yesterday → **yesterday**: *He came back yesterday.* → *Yesterday was Saturday.*

Нулова деривација од ѝридавка во жлаџол

dry → **dry**: *dry hair* → *The paint dries.*

open → **open**: *The door was wide open.* → *She opened the door.*

Нулова деривација од жлаџол во ѝридавка

waste → **waste**: *We waste electricity.* → *Plants produce oxygen as a waste product.*

awake → **awake**: *I usually awake at night.* → *The noise keeps me awake at night.*

Нулова деривација од ѝридавка во ѝрилоџ

fast → **fast**: *a fast car* → *He was driving too fast.*

late → **late**: *his late arrival* → *She arrived late.*

Нулова деривација од прилог во придавка

far → **far**: *It was not too far away.* → *the far reaches of the universe*

well → **well**: *The whole team played well.* → *All is not well in this country.*

Нулова деривација во рамките на зборовната група

Овој подвид **числа** нулова деривација се класифицира според тоа во која зборовна група настануваат промени, односно дали именската, глаголската или придавската лексема ја менува својата поткласа, а притоа, се разбира, ја задржува формата и го проширува значењето. Примерите во продолжение го покажуваат зборообразувањето по пат на нулова деривација во рамките на групата на именките: *од бројлива во небројлива именка, од небројлива во бројлива, од статична во динамична, од сојствена во оштета и од оштета во сојствена именка*, во рамките на групата на глаголите: *од преоден во непреоден и од непреоден во преоден глагол, како и кај групата на придавките: од статична во динамична и од нестепенувана во степенована придавка*.

Нулова деривација од бројлива во небројлива именка

chicken → **chicken**: *a chicken* → *some chicken*

bone → **bone**: *a shoulder bone* → *an earring of bone*

Нулова деривација од небројлива во бројлива именка

business → **business**: *Mr Price has gone to London on business.* → *He runs a small business there. (a small shop)*

trade → **trade**: *Trade between our two countries is flourishing. (exchange of goods)* → *I think every boy should learn a trade. (way of earning his living)*

Нулова деривација од статична во динамична именка

fool → **fool**: *He's a fool.* → *Listen to him! He's being a real fool.*

hero → **hero**: *You're a hero. You can deal with this.* → *You're just being a hero. You can't do anything.*

Нулова деривација од сојствена во оштета именка

Athens → **Athens**: *Athens is the capital of Greece.* → *Edinburgh is the Athens of the north.*

Shakespeare → **Shakespeare**: *Shakespeare wrote more than 150 sonnets.* → *John threw his Shakespeare at Peter's head.*

Нулова деривација од оштета во сојствена именка

daisy → **Daisy**: *Their garden is full of daisies.* → *She's called Daisy.*

guardian → **Guardian**

Нулова деривација од *йпреоген* во *нейпреоген* *злаџол*

break → **break**: *She had broken her leg in two places. → The machine has broken and they can't fix it until next week.*

hear → **hear**: *Behind her she could hear men's voices. → He did not hear very well.*

Нулова деривација од *нейпреоген* во *йпреоген* *злаџол*

walk → **walk**: *I walked across the lawn. → He walked his horse toward her.*

nod → **nod**: *He nodded to Mona to unlock the door. → She nodded her head in agreement.*

Нулова деривација од *статична* во *динамична* *йридавка*

kind → **kind**: *Your parents are very kind people. → She's being very kind. I don't know what she is up to.*

polite → **polite**: *You can talk with them, they are very polite. → They are being very polite. They must have something on their mind.*

Нулова деривација од *несиџенувана* во *сиџенувана* *йридавка*

perfect → **perfect**: *a perfect teacher → She is more perfect than I expected.*

English → **English**: *He's English. → He's more English than the English.*

Следниве два подвиди *числа* нулова деривација стануваат сè побројни бидејќи со брзиот и динамичен развој на јазикот, се образуваат лексеми кои природно не постојат како дел од таа зборовна група, но говорителот сакајќи да се изрази пократко и покреативно ја пополнува празнината што природно постои во јазикот, во однос на употребата на лексема со токму таа форма и проширено значење, а во друга зборовна група и ја премостува разликата меѓу отворената и затворената лексичка категорија.

Нулова деривација од отворена во затворена зборовна група

Christ *им.* → **Christ** *изв.*: *Jesus Christ was born here. → Oh, Christ! I have forgotten the key!*

night *им.* → **night** *изв.*: *a moonless night → Night!*

Нулова деривација од затворена во отворена зборовна група

if *сврз.* → **if** *им.*: *If you have a complaint, write to the director. → There are so many ifs and buts in the policy.*

farewell *изв.* → **farewell** *им.*: *Farewell Albert! → He had come on the pretext of bidding her farewell.*

Гранична нулова деривација

Овој вид нулово деривирање се однесува на граничните случаи при кои се случуваат фонолошки и ортографски промени кај единицата, така што појдовната и крајната лексема се разликуваат во изговор или пишување. Имено, во англискиот јазик граничното нулово деривирање е претставено со случаи кога се менува изговорот без да има промени во ортографијата, но и тогаш кога се менуваат една или повеќе букви, а граничните случаи постојат и тогаш кога се менува акцентот. Да ги видиме примерите во продолжение:

Гранична нулова деривација поради промени во изговорот

compliment: *Your words are a compliment /'kɒmplɪmənt/ to her. → I complimented/'kɒmplɪməntɪd/ her on her English.*

articulate: *She's unusually articulate /ɑːtɪkjʊlət / for a ten-year-old. → Children don't always find it easy to articulate /ɑːtɪkjʊleɪt / their ideas.*

half /'hɑːf/ → **halve** /'hɑːv/

The second half /'hɑːf/ of the book is more exciting than the first. → The mother halved /'hɑːvɪd/ the apple for her children.

sing → **song**

She sings really well. → Let's hear her latest song.

Гранична нулова деривација поради промени во акцентот

protest: *The union organized a 'protest against the redundancies. → Demonstrators pro'test against the new legislation.*

increase: *The population has in'creased. → Some 'increase in working hours may be necessary.*

Нуловата деривација во македонскиот јазик

Случаите на **числа** нулова деривација во македонскиот јазик, исто како во англискиот, покажуваат иста форма на лексемите, што значи дека нема промена во морфологијата ниту на изворната ниту на изведената единица, туку тие се дадени во нивната цитирана речничка форма. Од друга страна, а за разлика од англиската јазична структура, во случаите на **флексиска** нулова деривација во македонскиот јазик не можеме да ја земеме речничката форма на едниот збор, бидејќи таа не е иста со обликот на другата единица, па поради тоа предмет на разгледување ни се елементите на кои ја разложуваме единицата, а тоа е мотивирачка основа,

нулова зборообразувачка наставка заедно со формообразувачки, флексиски наставки кои можат да бидат додадени, заменети или испуштени, на тој начин создавајќи материјал за разгледување и анализирање на нашата појава. Ова значи дека во македонскиот јазик правците на нулова деривација се разгледуваат според тоа дали припаѓаат на *чист* или *флексиски* вид. Од друга страна, постои и *гранична* нулова деривација, кога се случуваат ортографски промени кај изворната и крајната лексема, односно тие се разликуваат по начинот на кој се пишуваат единиците што се предмет на анализа.

Чиста нулова деривација

Тука повторно се разликуваат подвидовите нулова деривација меѓу зборовни групи, во рамките на зборовната група, од отворена во затворена и од затворена во отворена зборовна група.

Нулова деривација меѓу зборовни групи

Во продолжение се наведени правците на нулово деривирање од една во друга зборовна група, а тоа се следниве: *од глагол во именка, од именка во глагол, од именка во придавка, од придавка во именка, од именка во прилог, од прилог во именка, од придавка во прилог и од прилог во придавка.* Еве какво е однесувањето и реализацијата на овие лексеми во реченичен контекст:

Нулова деривација од глагол во именка

игра → игра: *Дејтејо си игра во дворот.* → *гейска игра*
свирка → свирка: *свирка со усџаџа* → *си куџи нова свирка*

Нулова деривација од именка во глагол

вечера → вечера: *Послужија џоџла вечера.* → *Девојчејо вечера во собџа.*

ужина → ужина: *добива ужина најладне* → *редовно ужина*

Нулова деривација од именка во придавка

камен → камен: *мост најравен од камен* → *камен мост*

јачмен → јачмен: *леб од јачмен* → *јачмен леб*

Нулова деривација од придавка во именка

англиски → англиски: *сџудира англиски јазик* → *сџудира англиски*

главна → главна: *главна сесџра* → *Викнеџе ја главнаџа!*

Нулова деривација од именка во *йрилоџ*
вечер → **вечер**: *убава вечер* → *Ќе дојдат вечер*.
трошка → **трошка**: *една йрошка* → *йрошка надеж*

Нулова деривација од *йрилоџ* во именка
многу → **многу**: *многу добар* → *од многу глава не боли*
арно → **арно**: *Како си? - Арно.* → *Од арно да не куршулиш.*

Нулова деривација од *йридавка* во *йрилоџ*
јавно → **јавно**: *јавно мнение* → *Јавно* *џо* *изразува своето мислење.*
прецизно → **прецизно**: *йрецизно објаснување* → *йрецизно кажано*

Нулова деривација од *йрилоџ* во *йридавка*
бадијала → **бадијала**: *седи бадидјала* → *бадидјала работи*
тивко → **тивко**: *йивко зовори* → *йивко езеро*

Нулова деривација во рамките на зборовната група

И во македонскиот јазик има зборообразување на лексеми по пат на нулова деривација кога се случуваат промени во рамките на групата на именките, глаголите и придавките. Со тоа лексичката единица го менува својот природен лексички подвид, ја задржува формата, а го проширува значењето по пат на когнитивен трансфер и метафоричко-семантичко проширување.

Нулова деривација од *бројлива* во *небројлива* именка
камен → **камен**: *Згзнав на камен и си џо свийкав сѝајалоџо.* → *На аџолоџ од улицата има нова кука изџрадена од камен.*
праска → **праска**: *Пазариџе се йрейолни со йраски во овој дел од џодинаџа.* → *Деновие йијам само леден чај од йраска.*

Нулова деривација од *небројлива* во *бројлива* именка
убавина → **убавина**: *Ова месџо е висѝинска убавина.* → *Не може да се има секоја убавина.*
чест → **чест**: *За мене џолема Chesѝ е йџоа йџџо сум йоканеѝ.* → *многу Chesѝови ми найравија*

Нулова деривација од *сѝајѝична* во *динамична* именка
херој → **херој**: *Оѝсекоџаш си била херој, знам дека ќе усѝееш.* → *Те молам, биди херој и издржи џи овие моменѝи.*
маж → **маж**: *Огеднаш на враџаџа се йџави нейознаѝ маж.* → *Биди маж и сѝроѝивсѝави се!*

Нулова деривација од *йпреоген* во *нейпреоген* *џлаџол*
отвори → **отвори**: *Некој ја отвори вратиџа.* → *Вратиџа се отвори.*
преплива → **преплива**: *џо йрейливал езероџо* → *йрейливавме отаде*
река

Нулова деривација од *нейпреоген* во *йпреоген* *џлаџол*
чекори → **чекори**: *чекори сиџино* → *Го закоџале йод йраџоџ на вратиџа*
да џо чекораџ сиџе.
плаче → **плаче**: *йлаче над својаџа судбина* → *Си ја йлаче судбинаџа.*

Нулова деривација од *сиџаџична* во *динамична* *йридавка*
бескорисен → **бескорисен**: *Во собаџа имаше куџ бескорисни рабоџи.* →
Не бидеџе бескорисни, смислеџе неџиџо!
срекен → **срекен**: *Тој е срекен човек кој му се радува на живоџоџ.* →
Биди срекен, иднинаџа е йред џебе.

Нулова деривација од *несџеџенувана* во *сиџеџенувана* *йридавка*
прв → **прв**: *Го џледаџ ли йрвион човек од оние џиџо идаџ?* → *Тој е*
наџйрв *човек во џрадоџ.*
челичен → **челичен**: *челичен алаџ* → *Тој е мноџу челичен, ке џо издржи*
ова.

Нулова деривација од *отџворена* во *заџтворена* *зборовна* *џруџа*
здро *йрил.* → **здро** *изв.:* *изџледа здро* → *Здро!*
надвор *йрил.* → **надвор** *изв.:* *иџрааџ надвор* → *Надвор!*

Нулова деривација од *заџтворена* во *отџворена* *зборовна* *џруџа*
за йредл. → **за им.:** *Ова е за џебе.* → *Тој уџоџреби на намесџо за.*
да часџ. → **да им.:** *Дојде ли? – Да, дојдов.* → *Со неџо никоџаџ не се знае.*
Секоџаџ вели да.

Флексиска нулова деривација

На овој вид деривација по пат на нулов афикс, освен веќе даде-
ниот назив флексиска, му одговараат и термините *нейџиџична* или *мор-*
фолошка бидејќи лексемите кои се набљудуваат за потребите на проце-
сот подлежат на морфолошки промени, односно се моделира или менува
формата на една од разгледуваните лексички единици со тоа што на моти-
вирачката основа се додаваат, од неа се заменуваат или испуштаат флек-
сиски наставки кои ја прикажуваат цитираната форма на изведената лек-
сема што е предмет на анализа во процесот на нулова деривација.

Што се однесува на начинот на кој се разгледувани лексемите во секој
правец, тие се поделени според видот на флексискиот материјал кој заед-

но со мотивирачката основа учествува во нуловото деривирање на лексемата; односно во рамките на секој правец се разликуваат подгрупи во зависност од тоа дали се забележани единици кога се додаваат флексиски наставки на основата, кога се заменуваат наставките од едната лексема со други наставки или, пак, се кратат ваквите наставки од почетната лексема и со тоа структурата на новата, изведена лексема се сведува на мотивирачката основа. Во македонскиот јазик богатата нулова деривација која е претставена преку овој флексиски вид, ја илустрираат следниве промени на зборовна група: *од глагол во именка, од именка во глагол, од придавка во глагол и од глагол во придавка*. Еве го однесувањето на овие лексеми во реченичен или фразен контекст:

Нулова деривација од глагол во именка

мисл-и → **мисл-а**: *Тој мисли логично.* → *добра мисла*

чекор-и → **чекор**: *Таа чекори сигурно и брзо.* → *Таа има сигурен чекор.*

Нулова деривација од именка во глагол

сточар → **сточар-и**: *Соседот омише сточар.* → *Едниот брати сточари во овие предели и така заработува.*

жен-а → **жен-и**: *Дојде една жена.* → *Соседот се жени.*

Нулова деривација од глагол во придавка

стигн-ува → **стигн-ат**: *Секој ден постојат стигнува во исто време.* → *Го отворив стигнајќиот писмо.*

напиш-е → **напиш-ан**: *Новинарот го напиша текстов.* → *напишан текст*

Нулова деривација од придавка во глагол

бајат → **бајат-и**: *бајат леб* → *Млекото се бајати на топло.*

весел → **весел-и**: *весел гостин* → *Гостиној се весели.*

Гранична нулова деривација

Овој вид нулово деривирање постои како во англискиот така и во македонскиот јазик, но разликата овде, во македонската јазична структура, е во тоа што македонската почетна и крајна лексема се разликуваат само во ортографијата, бидејќи се интервенира во мотивирачката основа на лексемата и тие се разликуваат во почетокот на зборот со пишување на првата буква или, пак, во завршетокот на лексичката единица.

Нулова деривација од именка во глагол

граница → **граници**: *македонско-бузарска граница* → *Македонија граничи со Бузарија.*

сврдел → **сврдли**: *Ни ѝ треба сврдел за враштања.* → *Секој ден ја сврдли враштања.*

снег → **снежи**: *Цел ден ѝаѓа снеж.* → *Цел ден снежи.*

прав → **праши**: *се сѝори ѝрав и ѝейел* → *Не го ѝраши јадењето!*

боја → **бои**: *жолта боја* → *ја бои собата жолто*

Во овој дел се наведени повеќе примери поради тоа што во македонскиот јазик ваквиот правец *гранична* нулова деривација е разновиден и се забележани повеќе промени во мотивирачката основа и истите тие бараат да бидат сметани како гранични случаи на нулово деривирање.

Нулова деривација од глагол во именка

молчи → **молк**: *Молчи и сослушај ме!* → *Одгледнаш насѝаи молк.*

режи → **рез**: *ја режи конзервата* → *најрави голем рез*

Нулова деривација од придавка во глагол

ситен → **ситни**: *ситен ѝроблем* → *Не ситни ѝолку!*

бистар → **бистри**: *бистар ум* → *ја бистри секоја дилема*

Нулова деривација од сојсѝвена во оѝиња именка

Ом → **ом**: *Георѓ Симон Ом го оѝкрил Омовиоѝ закон.* → *Единицата за електѝричен оѝѝор се нарекува ом.*

Њутн → **њутн**: *Исак Њуѝн е еден од најголемите научници на човешѝвото.* → *Единицата за сила е ѝознања како ъуѝн.*

Нулова деривација од оѝиња во сојсѝвена именка

ружа → **Ружа**: *Ружата е најубавиоѝ цвеѝ во градинаѝа.* → *Девојчето се вика Ружа.*

вест → **Вест**: *убава весѝ* → *Уѝрово кѝив Вестѝ.*

Нулова деривација од придавка во сојсѝвена именка

мила → **Мила**: *мила девојка* → *Керка им се вика Мила.*

сивко → **Сивко**: *сивко ждребе* → *Моеѝо ждребе се вика Сивко.*

Со примерите што се наведени во англискиот и во македонскиот јазик се прикажани лексемите како нормирани форми земени од стандардните речници на двата јазика и ја следиме нивната реализација во фрази или реченици. За таа цел лексемите што се предмет на ова проучување се класифицирани според видот, односно природната класа на која припаѓаат, а потоа по пат на метафоричко проширување преминуваат во нова зборовна група или подгрупа. Се разбира, неопходно е точно определување на зборовната група или подгрупа на која припаѓа избраната лексема бидејќи од неа со додавање на нулов афикс се спроведува нуло-

вата деривација, која претставена како лексичко-деривациски процес ние овде ја набљудуваме од когнитивен аспект.

Така, во англискиот јазик сакајќи да го анализираме процесот од понов и поинаков агол различен од досегашните приоди, а размислувајќи за придонесот што сакаме да го дадеме во македонскиот јазик на полето на нуловата деривација го избравме когнитивниот пристап. Со примена на когнитивниот модел и метафората која се наоѓа во неговата основа се покажува дека значењата на основната и нулово деривираната лексема се мотивирани и поврзани, а не произволни и арбитрарни. Ова значи дека со помош на метафората, која е основно средство за проширување на значењата, се движиме од конкретното кон апстрактното и на тој начин во свеста на говорителот се премостуваат двата различни домени и се користат старото, познатото и искусеното за разбирање на новото, непознатото и неоткриеното. Примената на когнитивниот трансфер ни овозможува да го следиме патот на развојот на значењата на лексичките единици коишто од една зборовна група или подгрупа поминуваат во друга без менување на формата од деривациски аспект, поради што и процесот е наречен нулова деривација, но со дозволени флексиски манифестации како и нужно семантичко, односно метафоричко проширување.

И во двата јазика со примена на знаењето, искуството и интуицијата од страна на говорителот, а во обид за пократко, пооригинално и директно зборување, се нулово деривираат лексеми. Со тоа се покажува дека овој зборообразувачки процес кој е карактеристичен и многу продуктивен во англиската јазична структура не само што постои и во македонскиот јазик, туку и се очекува во иднина да произведува разни лексеми што ќе го збогатат јазикот, бидејќи процесот има за цел образување зборови, односно нови лексеми, а тоа произлегува од потребата за побрзо, поекономично и поекспресивно изразување.

Marjana VANEVA

ZERO DERIVATION AS A WORD FORMATION PROCESS IN ENGLISH AND MACEDONIAN

(Summary)

Zero derivation is a word formation process whereby from a lexeme that belongs to one lexical category or subcategory by adding a zero affix another element is derived, which has absolutely the same form; similar, extended meaning; and is a member of a different lexical category or subcategory. The aim of this paper is to talk about the process from a word formation perspective and present the types of zero derivation in English and Macedonian: *prototypical, non-prototypical, marginal; between-class, within-class, major to minor and minor to major* by using the cognitive method and explaining the metaphorical transfer that helps the participants in the conversation to zero derive new lexemes. The results will show that in English as an analytical language the process does not require any inflections for its realization, whereas in Macedonian - an inflecting language - this phenomenon, although a derivational one, needs inflection to a great extent, and is actually very productive due to the use of inflectional affixes.

Светлана ЈАКИМОВСКА

ОДНОСИТЕ МЕЃУ ТЕРМИНОЛОГИЈАТА И ПРЕВЕДУВАЊЕТО (ВРЗ ПРИМЕРИ ОД ПРАВНИ ТЕКСТОВИ НА ФРАНЦУСКИ И НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК)

(РЕЗИМЕ НА ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА)

Како што и самиот наслов кажува докторскиот труд е посветен на проучување на две релативно нови научни полиња: терминологијата и преведувањето. Нивната споредбена анализа е од особен интерес од повеќе аспекти. Прво, станува збор за млади и недоволно истражено области, особено во рамките на македонската научна мисла. Потоа, мошне ретко компаративниот пристап во нивното проучување е двонасочен, односно најчесто предмет на интерес е придонесот на терминологијата во подобрување на квалитетот на преводот. Конечно, во трудот споредбената анализа се врши врз примери од правни текстови на француски и на македонски јазик, а францускиот и македонскиот стручен јазик на правото претходно не биле подложени на посериозна научна анализа.

Проблемите, навестени во воведниот дел, се разработуваат низ четири глави, дополнети со заклучок, глосар на поважни термини од областа на терминологијата и традуктологијата, библиографија, сајтографија и анекси.

За да може да се реализира споредбена анализа на терминологијата и преведувањето неопходно е прво да се разгледаат основните поставки на терминологијата како наука и на традуктологијата, како и особеностите на практичната дејност во нивни рамки. Затоа, тие се разработени уште во **првата глава** поделена на два дела, од кои првиот е посветен на терминологијата, а вториот на традуктологијата и преведувањето.

Првиот дел од првата глава започнува со кус преглед на терминологијата како наука, чии зачетоци се назираат во XVIII во делата на Лавоазје, Бертоле и Лине, а која го добива научниот статус кон крајот на дваесетиот век, благодарение на низа општествени фактори, во кои спаѓаат, пред сè, развојот на науката и техниката, потоа медиумската експанзија, силната меѓународна соработка и создавањето на големите пазари. За татко на терминологијата денес се смета Еуген Вистер, кој меѓу првите ја забележал потребата од усогласување на термините на меѓународен план. Се разбира дека клучен момент во развојот на терминологијата е создавањето на меѓународната организација за стандардизација (ИСО) во

чий рамки постои и термилошка комисија –ТЦ37. Според ИСО 1087 терминологијата претставува: *Научно истражување на поимите и на штермините што се користат во стручните јазици.* (стр.12)

По анализата на терминот и на неговата структура, се разгледуваат повеќе клучни аспекти на терминологијата како што се термилошката работа, нејзините функции, цели, учесниците во термилошката работа и методите на термилошката работа. Функциите на терминологијата се поврзуваат со нејзините корисници кои се стручни лица, составувачи на стручни текстови, преведувачи, толкувачи итн., а од нивните потреби произлегува и двојната цел на терминологијата: создавање стандардизирана терминологија и олеснување и подобрување на процесот на преведување.

Конечно, во рамките на самата терминологија може да се извршат повеќе разграничувања. Ако се земе за разграничувачки критериум јазикот, тогаш може да се разграничат внатрешна и споредбена терминологија, додека пак, според начинот на обработка на податоците се врши разграничување на пунктуална терминологија (обременета со факторот време) и тематска терминологија (која ги определува термините од одреден домен, дисциплина, техника итн.). Токму најголемиот придонес на терминологијата кон преведувачката дејност може да се воочи на планот на споредбената тематска терминологија.

Мошне важен аспект на практичната термилошка дејност е терминографијата чии производи се еднојазичните и повеќејазичните вокабулари, но од втората половина на минатиот век и банките на податоци. Јасно е дека развојот на терминологијата е тесно поврзан со развојот на информатиката, чиј придонес го гледаме не само во можноста лесно да се складираат огромен број податоци, туку и во можноста да се олесни и забрза термилошката работа преку програми за ексцерпција на термините, конкордансери, програми за термилошко управување, преку можноста поголема група луѓе да учествува во процесот на стандардизација итн.

Процесите на неологија и стандардизација се од клучно значење и ним им се посветени посебни поглавја во рамките на овој прв дел.

Вториот, пак, дел е посветен на науката за преведувањето-традуктологијата и на практичната преведувачка дејност. Освртот кон развојот на традуктологијата и различните погледи за тоа што таа опфаќа или би требало да опфати е доста кус затоа што терминологијата како практична дејност, а и преведувањето како процес воспоставуваат најтесни релации и заемно се дополнуваат. Значи, вториот дел од првата глава е посветен на преведувањето како процес, при што се укажува на тоа како различните теории го анализираат тој процес. Инаку, глобално гледано, теориите за преведувањето се движеле од еден лингвистички пристап според кој преведувањето е невозможно затоа што целниот текст никогаш

не е идентичен со појдовниот, па сè до интерпретативната теорија на Селесковиќ според која преведувањето е возможно затоа што при преведувањето не се пренесуваат јазичните единици-зборовите од еден во друг јазик, туку смислата е таа која се пренесува од појдовниот јазик на јазикот-цел. Но, тешкотиите во преведувачкиот процес не произлегуваат само од пренесувањето на смислата од еден во друг јазик туку и од културните различности на луѓето кои ги зборуваат тие јазици. Затоа преведувачот е должен да биде не само билингвален, туку и бикултурален за да може правилно да минува низ трите етапи на преведувачкиот процес кои се движат од разбирање на појдовниот текст, преку оддалечување од зборовите за да се опфати смислата, па сè до нејзина реформулација.

Важно е да се спомене и дека денес се разграничуваат литературните од стручните преводи иако меѓу нив не може да се постави строга граница затоа што во екот на научно-техничкиот развој и во време кога интердисциплинарноста е силно изразена, постои голема веројатност дека и оној кој преведува текстови со литературна содржина ќе биде должен да познава термини од различни стручни домени.

Конечно, развојот на информатиката даде свој придонес не само во развојот на термилошката дејност, туку вовеле новини и во преведувачкиот процес. Освен достапноста на голем број документи во електронска форма кои му се од помош на преведувачот, како и можноста лесно да комуницира и разменува искуства со други преведувачи, она што предизвикува особен интерес денес се програмите за компјутерски потпомогнато преведување (КПП) и за автоматско преведување (АП). Се разбира дека овие програми нудат низа предности, но поседуваат и недостатоци. И двата програма овозможуваат одбегнување на здодевните и повторливи задачи, но при КПП преведувачот преведува ред по ред и нема увид во севкупноста на текстот, додека при АП добиениот т.н. суров превод содржи грешки, па преведувачот треба да оддели доволно време за препрочитување и корекција. Затоа може да се заклучи дека ваквите програми се дополнителни помагала кои можат да ја олеснат и забрзаат работата на преведувачот, но никогаш нема да го заменат во целина, бидејќи никогаш нема да бидат во можност да ги усвојат знаењата и искуствата со кои располага човекот.

Втората глава од докторската дисертација е најобемна бидејќи таа е посветена на она што во најтесна смисла е предмет на нејзино проучување односно на односите меѓу терминологијата и преведувањето. Притоа во првите неколку поглавја, благодарение на постулатите и податоците од првата глава, се врши споредбена анализа на теориските поставки на терминологијата како наука и на традуктологијата, а потоа се споредуваат и практичните аспекти на терминологијата и преведувањето, односно се споредуваат нивните цели, учесници и корисници. Од извршената анализа може да се заклучи дека терминологијата и традуктологијата

споделуваат одредени особености бидејќи станува збор за млади науки со интердисциплинарен карактер кои се востановуваат во слични општествени околности, но дека основната разликувачка црта е фактот што терминологијата проучувања се реализираат на рамниште на термин, додека традицијата проучува проблеми кои го надминуваат нивото на јазик, а неретко задираат и во зоната на нејазичното. Значи, во текот на преведувачкиот процес преведувачот е исправен пред низа предизвици, па терминологот си поставува за задача да му помогне во нивното надминување. Во таа смисла, корисници на производите на терминологијата дејност се потесен круг лица како стручни лица, преведувачи и толкувачи, за разлика од преведувачката дејност чии плодови можат да бидат наменети за потесна или за поширока читателска публика.

Од особено значење е да се разгледа и придонесот на терминологијата кон подобрување на квалитетот на преводот и кон олеснување на преведувачката работа бидејќи на тоа поле најблиску се допираат терминологијата и преведувањето. Терминологијата својот придонес го дава преку терминологијата фиши, терминологијата банки на податоци и преку речниците. Фишата е терминографски производ кој преведувачите одамна го користат, а неретко и сами ги изработуваат затоа што се веродостојни, сигурни, исцрпни и се усогласуваат со потребите на преведувачот. Развојот на информатичката технологија овозможи фишите да бидат во електронска форма и како такви да се интегрираат во терминологијата банки на податоци. Терминологијата банки на податоци, пак, претставуваат револуција не само во терминологијата, туку и во преведувањето, пред сè поради лесната достапност, едноставното користење и можноста да се надградуваат со нови информации. Конечно, едно од најстарите терминографски орудија со кое се користат преведувачите е речникот кој може да биде еднојазичен, двојазичен или повеќејазичен. Одредена новина во однос на содржината на речниците е и сè почестата појава на речници кои опфаќаат одредени стручни домени или поддомени. Еден од најзначајните речници од стручниот домен на правото е еднојазичниот, француски речник *Juridictionnaire* достапен и во електронска форма на веб-страницата <http://www.btb.termiumplus.gc.ca/tpv2guides/guides/juridi/index-eng.html?lang=eng>.

Се разбира дека користењето на терминологијата фиши, на терминологијата банки, како и на речниците бара од преведувачот одредени вештини, односно тој треба да знае да го одбере терминологијата ресурс која најмногу соодветствува на неговите потреби и правилно да ги одбира понудените еквиваленти.

Еден дел од втората глава посветен е и на односот на терминологијата и преведувањето кон денотацијата и конотацијата, потоа кон фигурата и конечно кон синхронијата и дијахронијата. Притоа, најчесто се разгледува придонесот кој го дава терминологијата за преведувачот да

ги премости проблемите на кои наидува. Така, на пример, придонесот на терминологијата кон преведувањето е огромен кога станува збор за денотативното значење на термините, но тој придонес е ограничен ако станува збор за конотативното значење. Во одредени случаи, термилошките производи можат да бидат од корист (кога упатуваат на архаична нијанса на термините, на јазичното ниво, на пример), но најчесто, за да долови барем дел од конотативните значења преведувачот треба да биде не само билингвален, туку и бикултурален.

Специфично е и прашањето за односот на терминологијата и преведувањето кон фигурата. Во дисретацијата акцентот е ставен на проучувањето на метафората, метонимијата и синегдохата. Најчестите фигуративни значења на термините и изразите се забележани во термилошките производи, а кај двојазичните производи понудени се и преводни решенија. Сепак, најзастапени се термини или изрази со метафорично значење, метонимијата е поретко застапена, а синегдохата речиси воопшто, што се должи на фактот што одредени термини се стекнуваат со фигуративно значење само ако се употребат во одреден контекст. Повторно може да се заклучи дека придонесот на терминологијата при преведувањето фигури е ограничен, односно за правилно да ги пренесе во целиот текст преведувачот треба да го познава значењето на фигурата, но да поседува и низа вештини кои ќе му овозможат да понуди соодветно преводно решение.

Што се однесува до синхронискиот и дијахронискиот пристап, тие се застапени и во терминологијата и во преведувањето, но треба да се нагласи дека најчесто доминира синхронискиот пристап. Притоа, терминологијата ја олеснува и збогатува преведувачката дејност и на полето на синхронијата и на полето на дијахронијата. На синхрониски план, терминологијата нуди преводни еквиваленти, но и неолошки решенија во случаи кога постои термилошка празнина во еден од јазиците, додека на дијахрониски план, терминологијата укажува дека станува збор за застарен термин, за кој може да понуди преводен еквивалент кој е архаичен (ако постои таква можност) или современ.

Предмет на анализа е и претставувањето на термините во термилошки (концептуални) полиња кои му овозможуваат на термилогот јасен увид во начинот на кој се структурирани термините од определен домен, па тој може полесно да ги определи соодветните еквиваленти (или евентуалните празнини) во другиот јазик. Теорискиот осврт е и практично поткрепен во поглавјето посветено на термилошките полиња на судските системи во Република Франција и во Република Македонија чие деталното претставување овозможи да се утврдат македонските еквиваленти за називите на француските судски институции и обратно, да се понудат француски еквиваленти за називите на македонските судски

институции, а да се понудат и неологизми во оние случаи кога во еден од јазиците не постои соодветен преводен еквивалент.

Се разбира дека за детално да се проучат односите меѓу терминологијата и преведувањето, неопходно беше тие да се разгледаат на три рамништа: на ниво на термини, на ниво на сложени лексички единици и на ниво на текст.

На термилошко рамниште предмет на анализа беа односите на терминологијата и преведувањето во однос на семантичките релации, но се разгледуваше и придонесот на термилошката стандардизација и на неонимијата кон преведувањето. Општиот заклучок до кој се дојде е дека терминологијата дава значаен придонес кон одбегнувањето на замките при преведувањето кои се должат на повеќезначноста или пак на лажните парови, се разбира, под услов преведувачот правилно да ги користи термилошките ресурси.

Придонесот на терминологијата кон преведувањето на сложените лексички единици (колокациите и фраземите) е помал во однос на термилошкото рамниште, но сепак значаен, бидејќи најчестите колокации и фраземи се дел од термиографските дела. Од друга страна, пак, постојат и низа сложени колокации составени од повеќе од три збора или фраземи кои поретко се сретнуваат во употребата, а за кои термиографските ресурси не нудат преводни решенија и за чие успешно преведување неопходно е продлабочено познавање на целниот јазик и култура, но и на стручниот домен.

Конечно, на ниво на текст придонесот на терминологијата е најмал затоа што текстот не може да се сведе на збир термини, туку неговото значење произлегува од начинот на кој елементите се поврзуваат во целина. Сепак, поради тесната поврзаност на сите составни елементи на текстот, грешките на ниво на термин би можеле да се рефлектираат и на ниво на реченица, па дури и на ниво на текст, па во таа смисла може да се говори за извесен придонес на терминологијата кон преведувањето и на ниво на текст.

По анализата на трите рамништа јасно може да се увиди дека придонесот на терминологијата кон преведувањето е огромен бидејќи овозможува побрз и поквалитетен превод, но дека тој придонес воедно е и ограничен затоа што преведувањето е сложен процес, кој не може да се сведе на едноставно преведување термини, туку кој од преведувачот бара широки јазични и војазични познавања и низа вештини.

Иако најчесто се зборува за придонесот на терминологијата кон преведувањето, не треба да се занемари фактот дека на специфичен начин и преведувачката дејност придонесува кон развојот на терминологијата. Имено, преведувачите, кои во практиката ги користат термиографските дела, ги откриваат слабостите во начинот на прикажување на термините, го сигнализираат постоењето термилошки празнини во одреден јазик,

термини во францускиот јазик постојат само функционални еквиваленти, како, на пример, за термините *одлуки и решенија на Уставниот суд*.

Четвртата глава од дисертацијата е посветена на практична анализа на односите меѓу терминологијата и преведувањето, односно на анализа на преводот на Уставот на Република Франција од француски на македонски јазик и на анализа на готовиот превод на Уставот на Република Македонија од македонски на француски јазик.

Преведувањето на дел од Уставот на Република Франција на македонски јазик овозможи увид во предизвиците со кои се соочува преведувачот при преведувањето правни текстови. Најголемите предизвици се на термилошко рамниште што се должи на повеќе фактори, како што е, на пример, специфичноста на францускиот правен систем во кој постојат поими за кои нема соодветни називи во македонскиот јазик. Таков е, на пример, терминот *Cour des comptes*, за кој не постои соодветен еквивалент во македонскиот јазик, па преведувачот е должен да понуди нов термин кој ќе биде функционален, односно нема да предизвика недоразбирање. Како еквивалентен термин во преводот е понуден терминот *Ревизорски суд* бидејќи поимот *ревизија* им е познат на правните лица, а и кај нас постои орган со слични надлежности - *Државен завод за ревизија*.

Преводот на одредени термини наметна тешкотии поради отсуство на единечни еквивалентни термини, како што е на пример терминот *justiciable*-лице на кое му се суди, а во одредени случаи успехот на преводот ќе зависи и од познавањето на двата правни системи. Така, на пример, во францускиот јазик се користи терминот *saisir* кој се користи со различни судски инстанции, но во Македонскиот јазик нема соодветен еквивалент, туку преводот ќе зависи од судската институција: до Европскиот суд на правдата се поднесува *тужба*, до Високиот судски совет-*претставка*, до Уставниот совет-*иницијатива*.

Преведувањето на дел од Уставот на Република Франција на македонски јазик овозможи да се увиди дека постојат богати и квалитетни еднојазични термилошки ресурси, дури и од правниот домен, но дека недостасуваат стручни, двојазични термилошки ресурси, како и дека постоечките двојазични ресурси се недоволни исцрпни.

Анализата, пак, на готовиот превод на Уставот на Република Македонија на француски јазик доведе до слични заклучоци. Имено, најголемите предизвици за преведувачот повторно се на термилошко рамниште, затоа што најголем број грешки се направени при преведувањето термини. На пример, терминот *џазарна вредност* е преведен со францускиот термин **valeur marchande* наместо со *valeur de marché*, *вопредна состојба* со **état d'alerte* наместо со *état de siège*. Дел од грешките се однесуваат и на неправилно комбинирање на термините во рамките на колокациите **poser une motion de censure* наместо *déposer, présenter une motion de censure*. Се разбира дека голем дел од овие грешки

би можел да се одбегне кога би постоел поголем број двојазични македонско-француски термилошки ресурси, а и кога веќе постоечките би биле поисцрпни и попрецизни.

Откако теориски и практично беа разгледани односите меѓу терминологијата и преведувањето се воочи дека придонесот на терминологијата кон преведувањето е поголем затоа што и една од целите на терминологијата е преку терминографските производи да го забрза и олесни преведувачкиот процес. Сепак, иако овој придонес е огромен, тој е и ограничен бидејќи преведувачот не пренесува поединечни термини од еден во друг јазик, туку, напротив ја пренесува смислата на севкупниот текст. Затоа, за да биде преводот успешен преведувачот треба да користи термилошки, но и други ресурси, да поседува различни знаења и вештини. Во процесот на преведување, тој ќе избира помеѓу повеќе преводни решенија и на тој начин неодминливо ќе го остави својот личен белег, дури и кај преводот на строго стручните текстови, дури и кај преводот на правните текстови.

Анета НАУМОСКА

ЗА РОДОВОТО ПРАШАЊЕ ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК¹

Уникатноста на овој труд, поделен на четири дела, се состои во тоа што кохерентната теоретска рамка опишана во првиот дел, која стои зад истражувањата во вториот и третиот дел, поточно во пишаните медиуми на американското говорно подрачје и во учебниците по англиски како странски јазик кои се во редовна употреба во основните училишта на територијата на Република Македонија, доведува до резултати од овој тип кои се за прв пат публикувани. Идејата за комбинирање на анализата и резултатите на овие два големи јазични корпуси само на прв поглед се чини неповрзана и хаотична, но, всушност, главната причина лежи во тоа што преку истражување на овие два аспекта на пишаниот англиски јазик е опфатена различност на луѓе во однос на возрасти, општествени класи, занимања и ниво на познавање на англискиот јазик.

Фокусот на првиот дел е на образложување на причините за тоа како родово се развил англискиот јазик до денешната состојба и насоките кои ги зафаќал во текот на вековите. Анализата која се концентрира на родот во јазикот мора детално да им ја објасни на читателите јасната граница која се поставува помеѓу термините *sex* (џол) и *gender* (пог), но и тоа во кои случаи доаѓа до избледување на црвената линија. Во продолжение, се навлегува во дефинирањето на некои основни термини, без кои не би можело да се замисли родово истражување на англискиот јазик. Родот во англискиот јазик се пројавува низ ред маркери кои се наоѓаат прилепени за именките (во вид на суфикси или префикси) или низ именки кои сами по себе се родово обележани. Но не треба да се забораваат да се споменат и заменките (поточно заменката за трето лице еднина која разликува три рода). Во текот на 20. век особено доаѓа до израз таа тенденција токму тие родово обележани именки и заменки да се неутрализираат и да се пронајдат своевидни замени со други посоодветни зборови или реченични конструкции за да се одбегне замката на родово, а со

¹ Текстот го претставува *Заклучокот* од магистерската теза на Анета Наумоска (со мали дополнувања) под наслов *Родовата обележаност во англискиот јазик огледана во пишаните медиуми и во учебниците по англиски како странски јазик*, под менторство на д-р Екатерина Бабамова, редовен професор. Другите членови на комисијата беа: д-р Марија Јанева-Михајловска, редовен професор и д-р Анжела Николовска, доцент. Тезата беше одбранета на 9 јули 2010 година, на Филолошки факултет „Блаже Конески“ - Скопје.

тоа и на полово обележување. Категорично е кажано дека англискиот јазик спаѓа во групата на јазици со природен род. Непостоењето на граматички род во англискиот јазик денес придонесува за одредена забележлива наклонетост кон машкиот род кај именките и заменките (како јазична појава, започната од 60-те години на 20. век и продолжувајќи со зголемен елан и во почетокот на 21. век). Поборниците, пак, за ‘чист’ јазик во кој воопшто не треба да постојат примеси на родова обележаност во никаква форма во говорниот и пишаниот англиски јазик се постојано индиректно присутни. Тргнувајќи од именската зборовна група, поточно од именките што означуваат машки и женски живи суштества (луѓе, животни) и форми за обраќање за двата пола, двородските именки, именките што именуваат нешто неживо (со примери за бродови и урагани) и феноменот на лексички празнини и семантичко потценување, па префрлувајќи се на заменската зборовна група (поточно на трето лице еднина и множина) и можните решенија за одбегнување на родовата нееднаквост од тој аспект во англискиот јазик, нè доведува до тоа да го визуализираме англискиот јазик како уникатен поради неговите карактеристики сосема различни од други јазици. Англискиот, како јазик со природен род, се соочува со поразлични предизвици од оние јазици со граматички род. Утврдено е дека се направени чекори за подобрување на јазичната ситуација, но не е доволно да се остане само на тоа. Треба добро осмислена стратегија на заменување на обележаноста од секаков тип во англискиот јазик, а корпусот во вториот и во третиот дел го потврдува ова.

Јазичното планирање и сосредоточување на специфичните проблематични области во пишаниот англиски јазик, преку корпус од одредени весници и списанија, е иницијалната точка за истражувањето изведено во вториот дел од трудот, споредено со две претходни истражувања на иста тематика (од страна на Роберт Купер и Ралф Фасолд), изведени во втората половина на 20. век. Како оптимална опција за квалитативно и квантитативно истражување на родовите недоследности во пишаниот англиски јазик, во авторовото истражување земени се предвид следните два корпуса на англиски јазик, кои се сметаат за најголеми колекции на пишан и говорен англиски јазик на светско ниво: *Corpus of Contemporary American English (COCA)* и *TIME Magazine Corpus (TMCAE)*. Ова истражување е изведено и со помош на електронските верзии на одбраните пишани медиуми поради фактот што веќе готовите податоци и статистики не се секогаш доволно информативни. Зборот што се пребарува по фреквенција на електронскиот корпус се прикажува само како бројка, но дури кога ќе се види истиот во дадениот контекст, може да се донесуваат заклучоци од посуптилна природа. Се земаат ставовите на феминистичкото движење и прирачниците со утврдени прескриптивни правила за новинарите во пишаниот англиски јазик како причини кои лежат зад нивните резултати. Презентираните резултати и сознанија од сите

три истражувања, кои разгледуваат весници и списанија публикувани на американскиот континент и наменети за различна читателска публика, до некој степен ги потврдиле очекувањата на истражувачите. Битно е да се сфати дека тенденциите во јазичната политика се пренесуваат преку уредниците до новинарите, а индиректно и врз читателите. Анализата на корпусот укажува дека дошло до драстичен пад на употребата на родово андроцентрични изрази. Во продолжение, резултатите покажале дека најголемите процентуални падови на употреба на андроцентрични генерични изрази се среќаваат во ‘женските списанија’, за разлика од научните списанија или, пак, оние наменети за одредена дефинирана професија, кои покажале најмал процентуален пад, односно недостаток од фокусираност на родовото јазично прашање во статиите на сметка на стручната терминологија. Едно сосема погрешно објаснување за оваа несакана појава кај стручните списанија е дека тие во поголем процент се купуваат и се читаат од страна на мажите, а ова тврдење нека претставува појдовна точка за некое идно родово истражување. Речиси нема пример со *tap* во својство на родов обележувач за двата пола, а по пресвртот во седумдесеттите години на минатиот век, апликативноста на истите принципи произведува нови изрази и лексеми.

Резултатите од третиот дел на трудот би им послужиле во голема мера на наставниците кои го предаваат англискиот како странски јазик во основните училишта во Република Македонија. Всушност, овој дел го разгледува родот кој се појавува не само во текстовите и дијалозите во учебниците по англиски јазик (од странски издавачки куќи) туку и во сликите кои ги придружуваат текстовите. Автентичниот материјал кој се анализира е напишан и целосно составен од тимови на луѓе од двата пола, со што учебниците добиваат поголема вредност, и токму заради тоа постои разновидност во самиот тим. Свесноста за улогата на учебникот во наставно-образовниот процес кај учениците лежи кај наставниците, на кои им е дадена можност да ја приспособат содржината на учебникот во согласност со часот и учениците. Исто како што треба критички да се пристапува кон статиите во пишаните медиуми, така е пожелно и да се има таков однос кон учебниците. Иако учебниците кои се користат во основните училишта во Република Македонија не потекнуваат од македонски издавачки куќи, туку од британски или американски издавачки куќи, тоа сепак не значи дека треба целосно да му се предадеме на учебникот и на сè што е напишано и прикажано во него. Резултатите од квантитативното и квалитативното истражување на учебниците покажуваат дека во сегашната временска рамка, учебниците по англиски како странски јазик се ослободени од родово обележување, но со мали, дури и на места незначителни примери за родова нееднаквост. Анализите покажуваат совпаѓање на социолошките и јазичните состојби во реалноста со онаа одразена во учебниците. Имено, пред свесното ренормирање на

англискиот јазик од седумдесеттите години на минатиот век, учебниците покажувале изразита несензитивност кон имплицитната па и експлицитната полова нееднаквост. Од друга страна, во учебниците кои се продукт на 21. век видливи се позитивните ефекти од поновите трендови во јазичната политика и практика. Наставниците на свој начин ги креираат зачетоците на критичкото размислување на младината и претставуваат дел од двигателите за родовата (не)еднаквост во општеството, и токму затоа овие резултати навистина ќе им бидат од корист за нивно професионално надградување. Во прилог на трудов е сместен *Додашок: Прејораки за автори на учебници по англиски како странски јазик*, кој е од особено значење заради тоа што содржи дополнителни прашања во однос на објективноста на која треба доста внимание да ѝ се посвети при изборот или при креирање на соодветен учебник по англиски јазик за основно образование.

Во овој труд евидентирани се најновите родови промени во однос на граматиката и лексиката на современиот англиски јазик, кои се резултат на зголемената свест за потребата од неутрални и недискриминирачки начини на изразување преку разновидни јазични конструкции. Оттука, може да се сумира дека оваа магистерска теза, со својата целокупност и логична поделеност, го опфаќа дефинирањето на поимот на родово обележување во англискиот јазик преку разновиден корпус анализиран преку дијахрониски и синхрониски пресек, и успешно ја постигна целта на прикажување на едно дискутабилно јазично прашање.

Aneta NAUMOSKA

ON THE GENDER ISSUE IN THE ENGLISH LANGUAGE

(Abstract)

This article in fact represents the *Summary* of the M.A. thesis of Aneta Naumoska (with slight modifications and additions), titled *Gender Marking in the English Language in Written Media and in EFL Textbooks*.

ПРИКАЗИ

Борче АРСОВ

**„THE KONIKOVO GOSPEL / КОНИКОВСКО ЕВАНГЕЛИЕ
BIBL. PATR. ALEX. 268“**

Редактори: Јоуко Линдстед, Људмил Спасов, Јухани Нуорлуото

Во 2008 година, во издание на Финската академија на науки (*Societas Scientiarum Fennica*), на англиски јазик, излезе од печат монографијата „*The Konikovo Gospel / Кониовско евангелие*“. Редактори на ова издание се Јоуко Линдстед, Људмил Спасов и Јухани Нуорлуото, но како автори, т.е. како дел од двата истражувачки тима вклучени во овој проект (од финска и од македонска страна) се јавуваат повеќе имиња, споменати подолу во овој приказ. Станува збор за издание во изменет Б5 формат, на 495 страници, плус снимки од достапните 80 страници од евангелието. Кониовското евангелие (инаку, двојазично - напишано на македонски и на грчки јазик), само по себе, претставува пронајдок од исклучителна важност за развојот на македонскиот писмен јазик, но и за историјата на македонскиот народ, воопшто. Тоа претставува најрано современо македонско евангелие печатено со грчко писмо во Солун, во 1852 година. Затоа, вниманието што го предизвика излегувањето на книгава, комплетно посветена на овој ракопис, е, навистина, огромно.

Изданието содржи седум глави, од кои, првата, *Introduction and the Description of the Manuscript* целосно ни е претставена и на македонски јазик: *Вовед и опис на ракописот*. Автори на првата глава се Јоуко Линдстед (Хелсинки) и Људмил Спасов (Скопје), а тие даваат воведни забелешки, општ и технички опис на евангелието, како и поглед кон датирањето на ракописот и кон неговото авторство.

Во втората глава ни е претставено паралелно издание на грчкиот и македонскиот текст од ракописот. Македонскиот текст на првата рака и на поправките на втората рака е транскрибиран најпрво со латински знаци, а транскрипциите, како и коментарите кон нив се подготвени во Хелсинки од страна на Марти Лејво и Марија Басдекис (грчкиот текст) и Јоуко Линдстед и Макс Валстрем (македонскиот текст). Во продолжение, македонскиот текст е транскрибиран и со кирилски букви и тоа, најпрво од страна на Мито Аргировски (Скопје) и Марија Чичева-Алексиќ (Прилеп) и Виолета Крстевска (Прилеп), а потоа, целосната кирилска транскрипција на првата и втората рака и коментарите кон неа се подготвени од Марија Чичева-Алексиќ, Елка Јачева-Улчар (Скопје) и Људмил Спасов.

Третата глава содржи издание од неколкуте печатени страници од Кониовското евангелие. Овој дел е подготвен од Јоуко Лидндстед и Макс Валстрем.

Четвртата глава претставува истражување, од страна на Марти Лејво, на грчкиот текст од ракописот, кој, исто како и македонскиот, претставува превод на Новиот завет на народен грчки јазик.

Петтата глава е најобемна и содржи десет истражувања на македонскиот текст. Тие се:

- *Grafemics (Графeми)* - истражување посветено на правописот, од Макс Валстрем;
- *Phonology (Фонологија)* - опис на фонолошката структура, од Јухани Нуорлуото (Хелсинки);
- *The Enidže Vardar Dialect (Еницеваpдapскиoи дијалект)* - дијалектолошко истражување, од Максим Каранфиловски (Скопје);
- *The Dialect of the Konikovo Gospel in Comparison with the Enidže Vardar Dialect (Дијалектoи во Кониовскoиo евангелие во споредба со еницеваpдapскиoи дијалект)* - споредбена анализа на еницеваpдapскиот дијалект и јазикот во македонскиот текст од Кониовското евангелие, од Максим Каранфиловски, Људмил Спасов и Борче Арсов (Скопје);
- *Review of Morphology and the Function of Morphological Categories in the Konikovo Gospel (Преглед на морфологијата и функцијата на морфолошкие категории во Кониовскoиo евангелие)* - преглед на морфологијата, од Људмил Спасов и Борче Арсов;
- *Vocabulary (Лексика)* - резултати од истражувањата на лексичкото рамниште, од Марија Чичева-Алексиќ и Елка Јачева-Улчар;
- *Onomastics (Ономастика)* - поглед на ономастиката, од Елка Јачева-Улчар;
- *The Konikovo Gospel and the Macedonian Identity in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries (Кониовскoиo евангелие и македонскиот идентитет во доцниот осумнаесетти и раниот деведнаесетти век)*, од Виктор Фридман
- *The Translator and the Editor in their Historical Settings (Преведувачот и редакторот во нивното историско окружување)*, од Јоуко Лидндстед
- *The Konikovo Gospel in Macedonian Cultural History (Кониовскoиo евангелие во македонската културна историја)*, од Људмил Спасов.

Последниве три студии од петтата глава му се посветени на културното и историското окружение на Кониовското евангелие, при што треба да се нагласи дека интерпретациите и заклучоците во секоја од нив

некаде се поклопуваат, но некаде се разликуваат, со што, всушност, редакторите, како што и самите имаат споменато, покажуваат дека немаат намера да ги избегнат различните мислења.

На крајот од книгата е дадена библиографија подготвена од Катерина Митиќ (Скопје) и Макс Валстрем, а приложен е и факсимил на достапните страници од ракописот, снимен од страна на Мика Хакарајнен (Хелсинки). Тука треба да се нагласи дека од анализата се гледа дека Кониковското евангелие содржело уште најмалку седумдесетина страници.

Во воведот, редакторите нагласуваат дека во печатеното издание на книгата не постои индекс, бидејќи целосниот индекс на македонскиот текст, подготвен од Макс Валстрем во форма на табела (Мајкрософт Ексел), е достапен на мрежата, па даден е и начин како да се стигне до него (<http://www.helsinki.fi/~jslindst/268/koni-kwic.xls>).

„*The Konikovo Gospel / Кониковско евангелие*“ претставува содржајно издание што е од капитална важност за македонската јазична, но и културна историја. Тоа се забележува и од одгласите што ги има во Република Македонија, но и од позитивните критики што ова дело ги добива надвор од границите на државата. Големото значење, меѓу другото, се гледа и во тоа што го проучува македонскиот јазик надвор од границите на Република Македонија, а сведочи и за соживотот на населението што живее во регионот со кои се поврзува оригиналниот ракопис. Уште еднаш е важно да се нагласи дека станува збор за двојазично евангелие, а во монографијата се обработени и двата текста, со посебен осврт на македонскиот. Можеби и најважен е фактот што јазикот во македонскиот дел од ракописот, чиешто настанување, според редакторите, може да се смести и пред 19 век, не соодветствува со говорот во селото Кониково, ниту, пак, со говорот во ниту едно друго конкретно место во Егејска Македонија, туку претставува еден вид стилизација што ја прави Павел Божигропски (автор, т.е. редактор на втората рака), како чекор кон стандардизација на еден македонски јазик врз поширока основа, вклучувајќи јазични елементи и од централните говори на западномакедонското наречје.

Од несомнено значење е и фактот што „*The Konikovo Gospel / Кониковско евангелие*“ претставува издание на англиски јазик објавено од една странска институција влијателна во Европа, но и во светот. Потребата од вакви и од слични изданија надвор од границите на земјава посветени на македонскиот јазик и на македонската култура е огромна и, несомнено, тоа е еден од најдобрите начини за претставување на македонската научна мисла, која се стреми да застане рамо до рамо со европската и со светската. Притоа, се прави одлична промоција на македонскиот јазик, на македонската култура и на Македонија, воопшто.

Giovanna BROGI BERCOFF

**FORUM “ALLA SCOPERTA DELLA NUOVA
LETTERATURA MACEDONE” NELLA RIVISTA
STUDI SLAVISTICI DI FIRENZE¹**

Incontrarsi attorno ad un libro e raccontare quali sono state le finalità e le idee che hanno guidato gli autori, è un modo per far conoscere ad un pubblico un po' più ampio che gli stretti collaboratori ciò che avviene al di là dei confini del proprio paese e della propria cultura.

Sono convinta che è particolarmente importante svolgere questa attività, finalizzata a permettere la diffusione di conoscenza reciproca, proprio nel caso di paesi che rischiano di trovarsi nelle periferie delle grandi “piazze della cultura”: per ragioni in parte politiche, in parte culturali, in tale posizione si trovano sia la Macedonia che l'Italia. I problemi che ognuno di noi, e ognuno dei nostri paesi, si trova a dover affrontare come cittadini e come “operatori culturali” hanno degli aspetti comuni, pur nella diversità di tradizione e di storia, antica e recente. Simbolicamente siamo divisi da un mare e da montagne, ma dobbiamo cercare di collegare le due sponde col maggior numero possibile di traghetti culturali!

L'idea di dedicare un'ampia parte della nostra rivista alla nuovissima letteratura macedone è sorta in modo apparentemente casuale grazie all'incontro con i colleghi macedoni a Ohrid, durante il Congresso Internazionale degli Slavisti. Forse è stata la splendida cornice naturale e culturale che ha favorito il nascere dell'idea: resto convinta che la bellezza e l'ospitalità cordiale siano principali promotori delle buone idee.

Vi è però una ragione più profonda che sta alla base del progetto di raccolta di materiali sulla letteratura macedone, che intuitivamente ho cominciato a immaginare a Ohrid: alla base di questo progetto stava la necessità – che io ritengo impellente – di capire il mondo contemporaneo, di creare dei punti di appoggio mentale ed emotivo su cui costruire una rete di coordinate intellettuali che permettano di operare il passaggio dal sistema culturale che ha dominato la seconda metà del XX secolo a quello che sembra

¹ Осврт за форумот „Во откривање на новата македонска книжевност“, работен како заеднички проект на професори од Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ и неколкумина професори-слависти од Италија. Форумот е објавен во списанието *Studi slavistici*, (Firenze), гласило на италијанската асоцијација на славистите, во бр. VI, 2009, стр. 327-399

debba dominare il XXI secolo, o almeno i suoi primi decenni. L'attenzione che la nostra rivista ha dedicato alla cultura letteraria post-moderna prima in Polonia, poi in Macedonia, io la leggo come il desiderio e la necessità di cercare di capire chi siamo oggi, dopo i rivolgimenti del 1989, e dove possono condurci le strade del cambiamento. La nostra è una rivista di tipo "accademico", dedicata agli studi slavi nel solco della tradizione italiana con le sue specificità di impianto di ricerca filologica, comparatistica e letteraria. Essa vuole però anche essere, per precisa scelta della redazione, una rivista sensibile alle inquietudini del mondo attuale, alle sue sfide.

Sono quindi particolarmente grata ai colleghi macedoni che hanno accolto il nostro invito a collaborare. La collega Anastasija Gurcinova è stata il vero motore attivo della nostra impresa, ma siamo rimasti colpiti dall'entusiasmo e dalla competenza con cui hanno risposto alle nostre domande colleghi e scrittori. Ho ricevuto molta collaborazione da parte di colleghi italiani, in particolare di Donatella Possamai, che oggi può essere presente solo in spirito poiché abita a Venezia. Ho ricevuto collaborazione e sostegno anche da parte della redazione di "Studi slavistici" e di giovani slavisti che hanno tradotto i testi – spesso con bravura – più per entusiasmo che per il simbolico compenso offerto dalle scarse finanze di cui disponiamo.

Sono convinta che è particolarmente necessario intraprendere iniziative di questo tipo proprio in un'epoca di profonda crisi, d'incertezza e di cambiamenti radicali. Dobbiamo lottare per la sopravvivenza delle discipline cosiddette "minori", dobbiamo cercare di traghettare un certo numero di conoscenze alle generazioni che vengono dopo di noi. Per fare questo è necessario essere aperti agli stimoli di innovazione, alla conoscenza di mondi nuovi e di mezzi di trasmissione nuovi della cultura. Soprattutto dobbiamo cercare di mantenere vivi o di creare nuovi contatti umani e intellettuali fra paesi diversi, a partire da quelli che si trovano geograficamente vicini, ma non sufficientemente conosciuti.

Ringrazio quindi ancora una volta tutti coloro che hanno collaborato e le autorità che hanno permesso questo incontro di oggi. L'augurio è che la collaborazione continui e che porti frutti a tutti i livelli: umano, intellettuale, sociale e politico.

Ed ora, se mi sono concessi ancora 10 minuti, qualche parola sulla nostra rivista. L'idea è stata lanciata dal collega Marcello Garzaniti e la rivista è stata concepita all'interno e con la collaborazione permanente dell'Associazione Italiana degli Slavisti. Adesso essa è ufficialmente la rivista dell'Associazione. Collaborano con articoli, note, recensioni di vario argomento molti slavisti italiani e stranieri. Siamo sempre molto aperti ad offrire il nostro spazio ai giovani. Ogni anno ci vengono mandati articoli da studiosi di vari paesi, che pubblichiamo in varie lingue. Tutti gli articoli vengono sottoposti al giudizio di *referee* anonimi in "peer-review", e questo contribuisce a garantire una buona qualità, ma anche la possibilità di rivedere alcuni dettagli, di aggiungere

eventuali osservazioni, di migliorare la chiarezza. La regolare pratica di invitare degli specialisti (che restano anonimi) a leggere articoli di autori che a loro restano anonimi è un modo non solo di avere dei giudizi autorevoli e, in genere, oggettivi, ma anche di offrire agli autori la possibilità di conoscere il parere di personalità diverse da quelle con cui sono a contatto nella propria università o nel proprio paese, e quindi la possibilità di migliorare il proprio lavoro o, quanto meno, di analizzare e comunicare le ragioni delle proprie scelte o convinzioni derivate da uno studio accurato e consapevole. Nell'epoca della "produttività" rapida e di una tendenza alla frenesia di pubblicazione, questo può essere un utile metodo di rigore e serietà di ricerca. Credo che anche questo sia un modo importante di collaborazione fra colleghi sia a livello nazionale che internazionale.

La rivista su cui abbiamo pubblicato il Forum sulla nuova letteratura macedone è leggibile anche in rete, gratuitamente. Con questo speriamo di ampliare il pubblico che legge e di diffondere un po' di conoscenze sui paesi del mondo slavo anche fra il vasto pubblico.

Il primo numero porta la data del 2004. È significativo il fatto che, nel primo volume, siano stati pubblicati i contributi che erano stati presentati durante il terzo Congresso Italiano degli Slavisti svoltosi nel 2002: i contributi riguardavano "Gli studi slavistici nel nuovo contesto ideologico e culturale del mondo slavo". Questo era un segnale della necessità che ognuno di noi sentiva di cercare di comprendere quali erano le nuove tendenze nella filologia, nella critica letteraria, nella linguistica, che si sviluppavano nei vari paesi slavi nelle nuove condizioni sociali, politiche e culturali. Fondamentale era il problema di come si sarebbe potuta mantenere la continuità degli studi in Italia e in tutti gli altri paesi fra la tradizione che veniva dall'Europa divisa fino al 1990 in due blocchi contrapposti e un'Europa nuova, in cui i "vecchi" paesi dell'Europa vedevano apparire nuovi paesi, desiderosi di partecipare del comune patrimonio culturale e dei modi di vivere dell'Occidente. È apparso evidente assai presto che la "liberazione" dagli schemi imposti dai 50 anni del Secondo Dopoguerra offriva ai paesi della "Nuova Europa" molte opportunità e stimoli di innovazione nelle impostazioni metodologiche ed anche ideologiche, anche se il desiderio di appropriarsi delle correnti di pensiero, di metodo critico o di espressione artistica e letteraria diffuse nel mondo occidentale non sempre si armonizzava con l'esigenza che le nuove culture emergenti nell'Europa orientale sentivano di mantenere la propria identità culturale, linguistica e nazionale. Anche per la slavistica occidentale, in particolare per quella italiana, si poneva il problema di affrontare lo studio delle culture slave sviluppando le proprie tradizioni nazionali di studi slavi, ma anche elaborando nuovi approcci, affrontando nuovi problemi e punti di vista. Appariva necessario che si introducessero nuove tematiche e metodologie, come quelle del post-modernismo, della cultura post-coloniale, della molteplicità delle lingue e delle culture all'interno di comunità che prima venivano percepite come unitarie e

definite entro confini (anche politici) ben determinati. Nuovi indirizzi di studi di questo tipo sono diffusi in Europa occidentale ed in America ormai da decenni, mentre in Italia – soprattutto nella slavistica – l'orientamento verso alcune innovazioni è stato lento e a volte faticoso.

È per questo che, assieme ad articoli di critica letteraria e filologica d'impianto tradizionale, ho pensato fin dall'inizio all'opportunità di organizzare, nella nostra rivista, dei "Forum" orientati soprattutto alla discussione su tematiche di attualità, all'apertura verso realtà nuove e poco conosciute in Italia. A me sembra importante capire quello che sta succedendo nelle letterature dei paesi slavi negli ultimi 20 anni. Per questo, mi è parsa importante la possibilità di offrire questo tipo di informazione su una letteratura la cui conoscenza, in Italia e in Europa, è purtroppo limitata. Com'è facile vedere sfogliando questo volume della rivista, i contributi del "Forum macedone" sono stati scritti da alcuni dei migliori specialisti, sia nel campo della critica letteraria che della creazione in versi e in prosa.

Com'era facile aspettarsi, molte delle caratteristiche che emergono dai contributi sono segno evidente della similitudine di tendenze che la nuova letteratura manifesta nei confronti delle altre letterature di tutti i paesi europei ed anche della maggior parte delle letterature odierne del mondo: la predilezione per le "piccole forme", per il collage e la citazione, per la compenetrazione fra saggistica e narrativa, la fragilità dei confini di genere, la frequente intersezione di vari piani narrativi, spaziali e cronologici, l'interferenza dell'autobiografia, la riflessione meta-letteraria che si introduce nella narrazione o nella poesia lirica, la volontà di dissacrazione, la rottura delle gerarchie letterarie di "alto/basso", "colto/popolare", l'irrompere della letteratura di massa – queste ed altre caratteristiche accomunano la nuovissima letteratura macedone a quelle di gran parte degli altri paesi, inserendola nel contesto che si definisce post-moderno, qualsiasi sia il giudizio o il significato che si attribuisca a questa parola.

Debbo dire però anche che mi hanno colpito alcune specificità che mi sembrano particolarmente rilevanti nel caso della letteratura macedone. In primo luogo la quantità di studiosi e scrittori e il loro forte impegno intellettuale e civile: se si tien conto che si tratta di un popolo di non più di 2 milioni di persone (ed anche delle difficoltà oggettive che ancora accompagnano la vita quotidiana: civile, politica, sociale, economica), appaiono particolarmente rilevanti la vivacità, la pluralità, la carica innovativa e, mi pare di capire, il prestigio della sua classe intellettuale. In questo senso sembra avere una sua continuità la tradizionale maggiore importanza attribuita allo scrittore e all'intellettuale nei paesi dell'Europa Orientale rispetto ai modelli culturali sviluppati in tutto l'Occidente, in cui la letteratura si è da lungo tempo distanziata dall'impegno ideologico, politico, spesso anche semplicemente civile. In molte opere e nei commenti critici trova naturalmente espressione, o almeno riflesso, il doloroso disagio derivante dalle difficoltà del processo di

autoaffermazione, di “nation building” che è ancora in atto per la repubblica di Macedonia. Importante mi pare inoltre la prospettiva non solo inter-nazionale, ma anche inter-balcenica che emerge da alcuni contributi. In qualche modo questo esprime il “realismo” dell'autopercezione che scrittori e intellettuali hanno del proprio “essere” nei Balcani, e costituisce una buona “integrazione” al loro porsi in sintonia col resto del mondo, in particolare di quello occidentale, al lavoro di “recupero” che in pochissimi anni essi hanno effettuato delle tendenze contemporanee del mondo occidentale, tramite traduzioni, soggiorni all'estero, cooperazioni internazionali a vari livelli. Vorrei sottolineare l'importanza di questo ruolo di integrazione fra varie culture che per molti aspetti i paesi dell'Europa orientale sono naturalmente portati a svolgere, il loro tradizionale ruolo di “ponte” fra Est ed Ovest che – per posizione geografia, contingenza politica e vocazione culturale – essi possono svolgere. Purtroppo spesso le istituzioni politiche non riescono a far propria questa coscienza, un po' per ignavia e calcolo economico o politico, un po' per ignoranza, un po' per superficiale senso di superiorità e auto-referenzialità.

Per concludere, non posso quindi che augurare che questo piccolo nostro contributo favorisca la conoscenza reciproca e la creazione di quella reciproca fiducia che dovrebbe stare alla base della costruzione – invero oggi traballante! – dell'Europa e del mondo civile, del rispetto dei diritti e delle migliori tradizioni di tutti.

Џована БРОЏИ БЕРКОФ

ФОРУМ ЗА „НОВАТА МАКЕДОНСКА КНИЖЕВНОСТ“ ВО СПИСАНИЕТО СЛАВИСТИЧКИ СТУДИИ ОД ФИРЕНЦА

(Резиме)

Идејата да посветиме голем дел од нашето списание на најновата македонска литература се роди навидум случајно, благодарение на средбата со македонските колеги во Охрид, за време на меѓународниот Конгрес на славистите во 2008г. Можеби преубавата природа и културното богатство придонесоа за раѓањето на оваа идеја, но јасно е дека убавината и срдечното гостољубие многу често знаат да бидат поттикнувачи на убави идеи.

Сметам дека е особено важно да се промовираат иницијативи од овој тип, токму во периоди на криза, на несигурност и на радикални промени. Ние мора да се бориме за преживување на т.н. минорни дисциплини, треба да се трудиме да им пренесеме одредени знаења на генерациите што доаѓаат по нас. За да го оствариме тоа, неопходно е да бидеме отворени кон поттиците за иновација, кон познавањето на нови светови и нови начини на ширење на културата. Особено треба да настојуваме да ги одржиме живи интелектуалните контакти меѓу одделните земји, почнувајќи од оние кои ни се географски блиски, но не и доволно познати.

Списанието во кое е објавен Форумот, *Studi slavistici*, може да се чита бесплатно и на интернет (<http://ejour-fup.unifi.it/index.php/ss>), со што се надеваме дека ќе ја зголемиме читателската публика, т.е. дека сознанијата за земјите од словенскиот свет ќе бидат проширени кај многу поголем број читатели.

Како што не беше тешко да се претпостави, многу од особеностите што произлегуваат од застапените прилози се очигледен знак за сличноста на тенденциите што новата македонска книжевност ги покажува во однос на другите книжевности од сите европски земји, како и на поголем дел од денешните литератури во светот: претпочитање на „малите форми“, на колажот и цитатот, на проникнувањето меѓу есеистиката и прозата, пропустливоста на границите меѓу жанровите, честото менување на различни наративни, просторни и временски планови, вмешување на автобиографијата и мета-литерарна рефлексивност која се воведува во прозата или во лириката, желбата за десакрализација, разбивањето на книжевните хиерархии, вклучувањето на масовната култура и сл. Овие и други карактеристики ја доближуваат најновата македонска книжевност до онаа на голем број други земји, вклучувајќи ја во контекстот

кој се дефинира како пост-модерен, какво и да е значењето кое му се припишува на овој збор.

Морам, сепак да кажам, дека ми направија особен впечаток специфичностите кои ми се чинат особено значајни во случајот на македонската книжевност. Најнапред, големиот број квалитетни научници и писатели и нивниот длабок интелектуален и општествен ангажман: ако се има предвид дека станува збор за нација која не брои повеќе од два милиони жители (со проблеми кои сè уште го обременуваат нејзиниот секојдневен општествен, политички и економски живот), особено значајни ми се чинат животната, плуралноста, иновативноста, како и извесниот дигнитет кој, чинам, го поседува нејзината интелектуална елита. Во оваа смисла, како да постои континуитет на она традиционално високо значење кое му се придаваше на книжевникот и интелектуалецот во земјите на Источна Европа, спротивно на културните модели кои се развивале на Западот, каде што книжевноста одамна е оддалечена од идеолошкиот и политичкиот ангажман. Во многу книжевни дела и критички коментари од овој Форум си наоѓа израз, или барем одраз, болниот впечаток кој произлегува од тешкиот процес на самодефинирање, на „градење на нацијата“, којшто е сè уште актуелен во Република Македонија. Исто така, сметам дека треба посебно да се спомене не само интер-националната, туку и интер-балканската перспектива, која што произлегува од неколку текстови. Тоа на некој начин сведочи за „реализмот“ во автоперцепцијата што писателите и интелектуалците го поседуваат за сопственото „постоење“ на Балканот и одлично се вклопува во нивното настојување да се соединат со остатокот од светот, особено со западниот свет, т.е. со нивниот обид за „надоместување“, кое што тие за кус период го извршија во поглед на современите тенденции на Западот, преку преводи, престои во странство, меѓународна соработка на различни нивоа и сл.

Во заклучокот, не можам а да не посакам овој наш скромн прилог да придонесе за нашето подобро меѓусебно запознавање, како и за создавање на онаа реципрочна доверба која би требало да стои во основата на градењето на современа Европа и на сиот цивилизиран свет, преку почитувањето на правата на секој поединец, како и на нашите најдобри заеднички традиции.

Агим ПОЉОСКА

**„ЈАЗИКОТ, ПОЕЗИЈАТА И КУЛТУРАТА *
- МОСТОВИ НА КОХЕЗИЈА“**

„Да се сакаме, да се дружиме, почитуваме и помагаме. Ние сме мали народи и само заедно можеме да опстанеме“ (Стерјо Спасе)

(Крисанта Јанкула, ПОЕЗИЈА И ПРОЗА ОД МОЈОТ КРАЈ, Долна Преспа, Република Албанија; Издавач Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2009 година, стр. 127.)

Почитувани присутни,

Ова мое излагање е засновано, главно, врз основа на моите искрени желби, љубопитства и интереси за проучување на македонскиот дијалектен јазик во преспанскиот регион. Мојот интерес и љубопитство за проучување на етнокултурната и етнолингвистичката ризница на Преспа се заснова врз блиските и непосредните контакти што ги имав и сеуште ги имам со жителите на Долна Преспа. Овие контакти (приватни и професионални) продолжуваат и денес.

Пред да зборувам за збирката на К. Јанкула, дозволете ми да се навратам на моите први контакти со Македонците од Долна Преспа. Првата средба ја имав со писателот, Стерјо Спасе, познат и афирмиран писател со македонско потекло, којшто во современата албанска литература има истакнато место. Ја имав таа среќа со писателот Спасе да се сретнам во далечната 1975 година, уште како студент при Катедрата за Албански јазик и книжевност на Филолошкиот факултет во Скопје.

Средбите со семејството Спасе ќе бидат почести и во Скопје и во Тирана. Како учесник на Семинарот за албански јазик и лите-

* Текстот е прочитан по повод промоцијата на К. Јанкула, *„Поезија и проза од мојот крај“* Долна Преспа, Р. Албанија, одржана на 10. 03. 2010 година во салата за седници на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје

ратура, во 1996 година, за прв пат бев поканет во неговата семејна кука, во Тирана, сега кај неговиот син Илинден Спасе. Илинден често престојуваше во Македонија. Првата средба со него ја имав во Отешево (1992) како учесници на Симпозиумот за фолклорот во преспанскиот регион, одганизиран од Институтот за македонски фолклор “Марко Цепенков” во Скопје. Зборувавме и дискутиравме, многу лесно, на албански и на македонски јазик, но честопати и со елементи на преспанскиот дијалект. Силен впечаток ми остави неговиот едонставен народен преспански говор, богат и елоквентен израз, во духот на народен мудрец, со многу едноставна и јасна мисла. Ми остави впечаток неговиот лик, искрен, тивок, едноставен, чесен..... Во неговите говори провејуваше нешто исконско, хумано што ме понесе да размислувам подлабоко за битот и традицијата на жителите од Долна Преспа. Тој со својот активен ангажман на полето на просветителската и културолошка дејност, несебично, придонесува за подоброто запознавање и разбирање меѓу Албанците и Македонците, не само во Албанија, туку и пошироко во балкански контекст. Средбите со него ми беа од голема полза. Ми зборувавше за неговиот татко, Стерјо, за неговото семејство, за неговиот син Аријан и сл. Тогаш, имав можност, за прв, пат да се запознам со животот и творечката дејност на семејството Спасе. Во таа смисла, по наше длабоко убедување, семејството Спасе, на некој начин, се јавува во улога на бард и важи како типичен пример (урнек) за мултијазична, мултикултурна и мултикнижевна комуникација помеѓу Македонците и Албанците.

За писателот Стерјо Спасе, академик Г. Тодоровски, меѓу другото, ќе подвлече: “Од моите средби со Стерјо Спасе понесов, на времето, нешто што може да се каже како восхит: Бев изненаден, како може еден човек што воопшто не бил во Македонија, толку убаво да владее со македонската литературна реч? Бездруго, тоа се должеше и на неговата наобразба, но исто толку се должеше и на она што го понел од изворот т. е. од *роднокрајната реч*...” Беше многу близок со битолчанецот Никола Беровски (Македонско-албански речник, Тир. 1990), кој во областа на Долна Преспа учествувал. Никола Беровски и Стерјо Спасе беа *неразделна двојка*, тие беа носители на културната акција на Македонците во Албанија, ја раздвижија масата на нашите сонародници таму во Албанија. Сме понеле за нив обајцата (се мисли на Тодор Чаловски, тогашен претседател на Друштвото на писателите на Македонија) многу убави впечатоци”. (Г. Тодоровски, *Слово за Стерјо Спасе- 90 години од неговото раѓање*; Скопје, 2005: 12).

Ова мала ‘историја’ ја споменувам со цел за да го подвлечам неспорниот факт дека Стерјо Спасе и неговото творештво претста-

вуваат непресушен рудник за истражување на македонската и албанската литературна и културна историја. Во оваа прилика, ќе спомнеме дека неговото дело за македонската јавност стана достапно дури во 1992 година, со преводот на романот *“Зошто”*.

Во 1994 година од истиот автор се објави збирката раскази *Убавицајта од Мала Преспа*, а година подоцна во 1995 година се објавуваат *Македонските народни песни* од Николина Спасе, сопруга на Стерјо Спасе.

Ги издвоивме овие изданија со цел да укажеме на значењето на книжевната дејност и активност на семејството Спасе, укажувајќи на нивното силно влијание кај читателите, а посебно кај своите сонародници од Долна Преспа, кои ете, на некој начин, во континуитет го продолжуваат творечкиот и културниот поход на својот сонародник и учител.

Кон крајот на минатата (2009) година во издание на Филолошкиот факултет “Блаже Конески” излезе од печат книгата со наслов ПОЕЗИЈА И ПРОЗА ОД МОЈОТ КРАЈ (ДОЛНА ПРЕСПА, Р. Албанија) од авторката Крисанта Јанкула и под редакција на проф. д-р Људилм Спасов и Љупчо Арсов.

Во оваа прилика би сакал да изнесам неколку податоци за авторката.

Крисанта Јанкула е родена на 09. 04. 1958 година во село Горна Горица, Преспа, Р. Албанија. Основно училиште завршува во родното место, додека средно музичко училиште “Тефта Ташко” во Корча, во 1977 година. Во 1990 година дипломира на Педагошкиот факултет при Универзитетот во Елбасан. Работела како одделенска наставничка во Горна Горица, Долна Горица, Туминец, Пустец и Шулин. Во периодот од 2001-2006 година ја вршеше функцијата заменик-директор на основното училиште во с. Долна Горица. Денес работи како наставничка во истото село.

Збирката ги опфаќа следните содржини: Вовед, Неколку зборови за мене (авторката) (6); Прилог: Писмо на Крисанти Јанкула до “Утрински весник” (7); Список на скратеници користени во текстот (9); Песни од мојот крај (10); Народни песни (10); Свадбарски песни (920); Велигденски песни (27); Ѓурѓовденски песни (28); Легенди и кажувања (32); Поговорки, пословици и изреки (38); Благослови и клетви (87); Гатанки (91); Имиња на места (топоними) од девет преспански села – географска Македонија, Р. Албанија (100); Поезија и проза од Крисанта Јанкула (102); Поговор (104); Додаток 1 – избрани факсимили од оригиналниот ракопис на Крисанта Јанкула (108); Додаток 2 – фотографии на Крисанта Јанкула, нејзиното семејство и други (115); Додаток 2 – фотографии од

истражувачкото патување во Долна Преспа и Корча, Р. Албанија, 26 и 27. 10. 2009 година (121).

Од структурата и содржината на оваа книга добиваме мошне богат и значаен фолклорен и јазичен материјал за Македонците од Долна Преспа, Р. Албанија.

Во воведот авторката најнапред ги наведува мотивите и желбите за собирање и истражување на народното духовно богатство во Долна Преспа. Посебна инспирација и желба добива од нејзината баба Стојна, која била *“многу интелегентна и имаше голема дарба за привлекување муабетѝ”*, таа била изворот на поголемиот дел песни запишани од нејзина страна. Но, за да го направи што поубав и повеќе привлечен, таа многу употребуваше народни поговорки (околу 300). Дел од ова културно богатство авторката го презентира на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид (1996). Исто така ќе споменеме дека Јанкула имала и теоретска подготовка и квалификација да се зафати со ваков потфат.

Примерот со Крисанта Јанкула, личност неразделно поврзана со учителскиот позив, упатува уште на едно правило од минатото кога како собирачи на македонски народни умотворби се јавуваат, главно, учителите и народните собирачи на македонскиот фолклор, како: Браќата Миладиновци, М. Цепенков, К. Шапкарев, Стоилов, Икономов, Миле Томиќ, Н. Беровски, Н. Спасе и др.

Како што е познато, народното творештво на Македонците во Долна Преспа, Р. Албанија во минатото бил во фокусот на вниманието за истражување од низа слависти и фолклористи. Уште на почетокот на 20 век во преспанскиот регион, и пошироко, престојувале значајни имиња на европската славистичка наука. Така, продолжувајќи ја од порано започната дејност на Огист Дозон (1878), францускиот славист Андре Мазон ја издаде книгата *“Документи, приказни и песни словенски од Јужна Албанија”*, Париз, 1936). Запишани на македонски јазик, со латинична азбука и преведени на француски јазик, тој објавува писма, приказни и песни што ги собрал во околните села на Корча (Бобошница и Дреновјане на 4 км. од Корча). Во книгата, покрај приказните и песните, дава и граматичка, лексичка и синтаксичка анализа на јазикот на македонското население во Јужна Албанија. На крајот на книгата поместен е речник од 3.000 зборови од тие краеве, со француски објаснувања. Шеесетина приказни и триесетина песни, објавени покрај другите материјали во втората книга на А. Мазон, и денес претставуваат значајни материјали и извори не само за фолклористички туку и за дијалектолошки истражувања, како и за споредбени социолингвистички и балканистички истражувања. (Селишчев, СНА, 1931).

Тие ја забележале застапеноста на туѓата лексика во македонските говори од костурско-корчанското дијалектно подрачје. За значењето на дијалектната лексика и фолклорот на ове говори предмет на истражување и анализа биле и кај низа лингвисти, слависти и балканолози, меѓу кои: Б. Конески, О. Ј. Настева, Б. Видоески, С. Ристески, Г. Цветановски и други. О. Ј. Настева ќе забележи дека фонетско-фонолошката, морфолошката и семантичката адаптација и лексичките заемки, се повеќе и повеќе, се стремат да се поклопуваат со прозодиската шема со периферијалните македонски говори. (Nasteva, Kontaktet gjuhësore në hapësirat ballkanike, Shkup, 1998, 155-184). Во 1993 година во Охрид се објави книгата *“Преспа под Албанија”* од д-р Стојан Ристески, во која авторот не запознава со обичаите, народните умотворби, фолклорот и јазикот на преспанското население во Р. Албанија. Покрај описот на деветте села на брегот на Преспанското Езеро во Р. Албанија, авторот објавил околу 54 македонски народни умотворби и уште 115 македонски народни песни и додатокот Бобоштица.

Во 1995 година во издание на Матица македонска во Скопје, за прв пат, се објави збирката *Македонски народни песни од Мала Преспа* од Николина Спасе), на македонски и на албански јазик, во редакција на М. Китевски и З. Незири. Со овој фонд од 182 народни песни, Николина Спасе се става во редот на оние познати жени интерпретаторки што како информатори оставиле значаен белег за зачувување на ова народно културно богатство од својот крај и посебно за македонската културна реч. Збирката нуди богат лингвокултуролошки, етнологски и социолингвистички материјал од дијалектната лексика на горнопреспанскиот говор во Долна Преспа.

Западнопреспанскиот говор претставува посебна јазична целост со свои дијалектни карактеристики не отстапува многу од горнопреспанскиот (Видоески, 1998, 279; Цветановски, 200, 6). По неговиот фонолошки систем и по граматичката структура, како на дијахронски така и на синхронски план, богатото народно творештво на Долна Преспа ја одразува старата етапа од развојот на македонскиот лексички состав и истовремено се потврдува исконската поврзаност со македонскиот дијалектен систем. Академик Г. Тодоровски ќе истакне дека “во Мала Преспа се говори еден дијалект мошне близок до нормите на македонската литературна реч. Тоа е фактички дијалект кој е близок до охридско-преспанските говори” (Г. Тодоровски, Слово за Стерјо Спасе – 90 години од неговото раѓање, Филолошки факултет “Б. Конески”, Скопје, 14, декември 2004 година).

Долнопреспанскиот говор со своите дијалектни особености не отстапува многу од горнопреспанскиот. (Видоески, Б. Дијалек-

тите на македонскиот јазик, т. 1, Скопје, МАНУ, 1998, 293-299). Во него се чуваат голем број на зборови со запазен назализам на пример: *замби, лендина, љенда* и сл. Гласовите *ќ* и *ѝ* се употребуваат помалку, на пример: *куќа, ќерка*. Се среќаваат сонантите *н* и *њ* (*кон, коњ*) или антиципација на мекоста: (*којнар, којнѝе, делејнца, љуѝајнцаѝа, мамејнца* 41, 57, 59). Наместо гласот *ѝ* во медијална позиција се употребува *в*, сп.: (*Велувден: Е роден на ден Велувден*, с. 48). Се среќава *ѝј*, *дј* (*несрејѝја, дјавол*); *ѝѝ*, *жд* (*ноѝѝи, ѝаѝѝи, чуждина*). Гласот *ф* се јавува во јаголем број случаи, сп.: *бафча, рекоф*. Често се јавува секундарен акцент, сп.: *м'аѝинаѝа, ф'амил'ијаѝа, јар'мбице* (еребице). Од фонетските појави интересна е метатезата, сп.: (*невриѝе*, с. 65 за 'живци, и во алб. говори *nevra-at*), пример: Не му кревај *невриѝе*, алб. *Mos m'i ngi nevrat*).

Од морфолошките особености треба да се истакнат следниве: губење на *ѝ* во членската морфема за машки род (*чојако, коно*); множинските форми од типот: (*носѝ/nose, вреѝѝи, оѝинѝи деѝи*); дативниот предмет се изразува со предлогот *да* (*на коѝо му рече, на неѝо му даде*; алб. *kujt i the, ati i dhe*); поголем дел од глаголите од е-групата преминале во и-групата, сп.: (*сечи, ѝојди, дојди*); глаголскиот прилог се образува со наставката *-ичкум* (*јаденичкум*); помошниот глагол сум во трето лице на сегашно време гласи: (*ј*)*еѝѝ/(ј)есѝѝ*, најверојатно под влијание на грчкиот јазик.

Погледнато од денешен јазичен аспект, поголем број од зборовите кои се застапени кај поговорките и пословиците може да се рече дека се архаизми или дијалектизми, или пак зборови кои се карактеристични за јазикот на народната поезија.

Во збирката на К. Јанкула се застапени поголем број лексички единици и насетуваме голем број зборови од туѓо потекло. Тоа се зборови од грчкиот јазик: *ѝерамида* (*qeramidhe*), босиљок (*bosilek*).

Се среќава генетска метафора кај роднинските односи во некои примери на поговорките и пословиците (*Не можѝ сн'ва да сѝѝани ќерка, Не можѝ свекрва да сѝѝани мајка*, с. 65). на архаизми и народни зборови, како (сп.: *каче, ѝрика, алаф, кноко, ѝајвани, уѝар-јеѝѝо*); чести се балканските лексеми во повеќе балкански јазици, во македонскиот, во грчкиот, во албанскиот и ароманскиот јазик, сп.: *бачило, ѝуна, ѝерамида, суѝаре, шеѝун, ѝорѝѝа, кумбар, ѝуѝуле*; позајмени лексеми и афикси од грчкиот јазик (*малос, ѝолемос, босиљок...*); од турцизмите ги издвоивме следните: (*алаф, арѝ за арч, 'мбар, баѝиѝѝ, далдиса, дузен, дузенлија, каил, измеѝѝ, ќеф, аирлија, биѝѝѝсаја, дереѝе, каѝѝѝѝ, ѝаѝѝа, маскара, муабетѝѝо*); зборови позајмени од албанскиот јазик (*арѝѝе, асѝо, фѝѝинаме, чуѝѝа, ѝ'рмада, ѝѝѝѝа, кул, лек, шаѝаѝѝ а/ arushë, hasmë, fshij, ѝурë, gërmadhë, cipe, qull, lekë, shamatë*); кај некои лексеми често се употребуваат и во

деминутивни форми, со суфиксите: -ка /чка, -че, -ица,, сп.: (*пресенце, јаџанца, јаренца, кошниче, деџенце, сендуче, циронка, шаџарчеџо, коџачка и сл.*).

Подредени по азбучен ред, **поговорките и пословиците** (с. 38-86) нудат богат фолклорен и јазичен материјал. Секако, посебно внимание привлекуваат фолклорните текстови (поговорките, пословиците, изреките, благословите и клетвите), на пример: “*Е сџорена ко циронка*”, “*Аку си џалав оди на Свеџи Наум*”. (с. 40). Вториот пример е поврзан со чествувањето на големите празници каде се собирале и се собираат жителите од поширокиот преспански регион: Македонци, Албанци, Грци, Власи, Турци, Роми и други, и од христијанската и од муслиманската вера. Се сметало дека ходочастието на манастирот лечи од психички и физички болести”.

Во збирката на К. Јанкула забележавме еден значителен број на поговорките, пословиците. Тие во македонските говори имаат иста или слична семантичка и јазична структура, со албанските сп.: “*Денешнаџа рабџа не ‘а осџавај за уџре*” (*Punën e sotme mos e le për neser*), “*Главаџа џрави, џлаваџа џрџа*” (*Koka bën, koka vuan*), “*Sud co џлава не се џурка*” (“*Nuk i biet murit me kokë*”), “*Бел ден да не види*” “*Mos pafte ditë të bardhë*”, *Сечко сечи, марџа са влечи*, алб. *Shkurti shkurton udhët, marsi lan çiturët* (стр. 46 76). Овие неколку примери, и неколку други, од збирката на Крисанта Јанкула сведочат за исклучителен корпус на зачуван фолклорен и дијалектолошки материјал. Од **благословите и клетвите** (с. 87-90) ги издвоиме следните: *Аир да имаш!, Да му џо видиш аиро! Да си џи џроџиш со здравје џариџе! Аир да не видиш!, Да џо удри некоја рофја, да џо рофјоса! Фармак да џи са сџори! “Пелим да му се сџори”* и др. Од **гатанките** ги издвоиме следните: *Чуруклија, буклија, кој џомини чукнија (чеџмаџа), Ена џиква со седум дуџки*” (*џлаџа*) “*Ум нема, ум дава*” (*книџаџа*). (с.99-91).

Во ризницата на усното творештво (особено кај некои лирски песни среќаваме идентични или слични изрази средства во македонскиот и албанскиот фолклор од кои посебно се изделува полифонијата:

*“Го-мо џолем бакџиш има,
Ајде, џо-мо џолем бакџиш има,
Ена џурска лира” (с.11)*

Песнава е интересна поради стариот начин на пеење, сличен на канон. Песната се изведува групно, при што првиот пеач почнува, вториот прифаќа, а останатите *држайџ исо* (од алб. *mbajnë iso*,

‘тонски фон’). Овој начин на пеење е прифатен кај многу народи во Југоисточна Европа, а опишан е на повеќе места во романот “Гркот Зорба” од Казансакис. Исто така, опишан е како последица на интерференција на рамништето на јазикот на народната поезија кај балканските народи во книгата: *Јазикот на македонската народна поезија*, Скопје, МАНУ, 1971.).

Со запишувањето на овие народни песни и умотворби Крисанта Јанкула сакала да спаси од заборав богат фонд македонски народни поговорки, пословици и изреки, благослови и клетви, гатанки, значајни датуми и празници од македонскиот православен календар итн. Исто така, ќе напомниме дека авторката значајни етнографски и етнолингвистички податоци дава во врска со изворот (етимологијата) на топонимите на македонски јазик со еквиваленти и на албански. Исто така, се дообјаснуваат одделните лексеми од апелативната лексика како и називи на местата: топонимите на деветте преспански села, на пример: **Танчо** ‘лично име, **гора** ‘планина, рид’, **Катејца** ‘жена на Като’, **Тодорица** ‘жена на Тодор’, **тумба** ‘ритче, височина’, **фр’нцки** ‘француски’ (с. 100, 101). Горна Горица – Goricë е madhe, Долна Горица – Goricë е vogël, Леска ‘место со лески’ – Lajthizë, Пустец ‘пусто место, нема зеленило, сиромашно’ – Liqenas, Туминец ‘Тумба’ Kallamas, Bezmisht, Шулин – Diellas. На крајот на збирката се поместени и три нејзини авторски текста, неколку песни и една проза од авторката Кристина Јанкула. Овде ќе ја издвоиме песната: **“Несреќа и надеж”**:

“Еј преспански гори зелени
лошо сте осакатени.
Некој секира против вас поткрена,
а никој не ве одбрана.” (с. 102)

Заклучок

Збирката на К. Јанкула *Песниите и прозата од мојот крај*, Долна Преспа, Р. Албанија, има посебно значење за афирмација на македонското народно творештво и култура, би рекле, не само на регионален, туку и пошироко на балкански ареал. Од фолклорниот и јазичниот материјал на збирката се дорасветлуваат одделни етнофолклорни и лингвокултуролошки вредности на Македонците од Долна Преспа. Јазикот и фолклорот во оваа збирка сведочат за развиениот автентичен духовен живот на жителите од овој крај и посебно за нивниот поетски афинитет и талент. Тој автентичен духовен и реален живот на жителите што се одразува преку виталноста на јазикот и народното творештво на Македонците од Долна Преспа,

најверно и најдоследно е сочуван во народното духовно творештво и во говорот на преспанците од овој регион. Во тој контекст, како што забележува Љ. Спасов, во поговорот на збирката *“дека овој говор живее активно и развива и дружи функции, при што се надминува рамката на фолклорното изразување. Затоа, може да се каже дека на повидок е оформување на еден македонски преспански регионален јазик”* (с.104). Преспанците успеја да ги сочуваат основните етнички особености, својствени на македонскиот народ, чувајќи го и негувајќи го љубоморно, помеѓу другото, мајчиниот македонски јазик. Исто така, ќе напомниме дека збирката Песните и прозата од мојот крај, Д. Преспа на авторката Крисанти Јанкула претставува непресушен и значаен лингвокултуролошки и етно-фолклорен материјал за компаративни и контрастивни анализи на јазиците во поширок балкански контекст.

Димитар ПАНДЕВ

ПРЕТСТАВУВАЊЕ НА КНИГАТА „КОНИКОВСКО ЕВАНГЕЛИЕ“ (2008)

Книгата што ја промовираме има долга историја и предисторија што накусо можеме да се претстави со зборовите: ракописите не исчезнуваат. Особено не за науката! И во конкретниот случај: не исчезнала ракописната предлошка на Кониковското евангелие, печатена книга за чие постоење во науката има спротивставени мислења, од она првото, би нарекол, филолошкоразузнавачкото на Јордан Иванов, кој најпрво на поилинденските пепелишта, а потоа и по Првата светска војна, ги преоткривал а честопати и ги отргнувал живите страници на културната историја на Македонија до ова најновото, откриено, пред сè, онака како што е заведено, значи како Александриско евангелие, т.е Библ. Патр. Алекс 268, а потоа суштински сообразено во соодветниот македонски културнојазичен контекст како Кониковско евангелие.

Монографијата што ја промовирам е издадена во 2008 година од Финското научно друштво. Станува збор за беспрекорно лингвистичко издание поставено во поширок културолошки контекст, а подготвено од врвен меѓународен филолошко-лингвистички тим составен од фински и од македонски специјалисти, кои ги претставувам според редот на појавување во содржината на книгава: Јоуко Линдстет, Људмил Спасов, Марти Лејво, Марија Басдекис, Макс Вахлстром, Мито Аргировски, Елка Јачева-Улчар, Виолета Крстевска, Марија Чичева-Алексиќ, Јухани Нуорлото, Максим Каранфиловски, Борче Арсов, Виктор Фридман, Катерина Митиќ и Мика Хакараинен. Редактори на изданието се Јоуко Линдстет, Људмил Спасов и Јухани Нуорлото, а технички редактор е Макс Валхстром.

Независно дали постоело, во која форма, како целина или како торзо, или пак само како подготовка, печатеното издание на Кониковското евангелие од 1852 година, за кое убедливо нè информира веќе спомнатиот Јордан Иванов, со ова издание на Финското научно друштво, Кониковското евангелие се зацврстува на сопствената вистинската позиција во македонската културна историја,

позиција која, всушност, не била никогаш ни засегната, а сега со ова издание соодветно е поддржана со високонаучна експертиза.

Изданието на Кониовското евангелие јасно укажува дека во секоја приказна има зрнце вистина. Со други зборови, ако не може прецизно да се утврди постоењето на печатеното издание од 1852 година, тогаш врз основа на научната експертиза на финско-македонскиот тим, станува јасно дека подготовката на едно вакво издание претставувало долго подготвуван културен подвиг со кој се надополнува македонскиот културнојазичен мозаик.

Да прецизираме, следејќи ја мислата-водилка на тимот: Предлошката на Кониовското евангелие, за библиофилите, Александриско евангелие, за науката, Кониовско евангелие, е составен дел од преткодификациските напори за стандардизација на македонскиот народен јазик и негово издигнување на рамниште на литературен јазик. Да воопштиме, секоја верзија на евангелски превод на народен јазик во ова време е рационалистички обид за кодификација на народниот јазик.

Текстолошката вредност, пак, на Кониовското евангелие, е во двете раце, едната на пишувачот, бездруго преведувачот, втората на крајниот негов редактор, всушност на подготвувачот за печат, според беспрекорната лингвистичката анализа на тимот, секако Павел Божигропски. Имено, според авторите на Воведот и описот на ракописот, Јоуко Линдстет и Људмил Спасов, цитирам извлечено од контекст „печатената книга на ова евангелие никогаш и не постоела, освен првите неколку страници, а исто така Павел Божи-гропски е... единствено негов последен редактор.“

Преку ова издание јасно доаѓа до израз значењето на јазикот на текстот пишуван од првата и од втората рака. Сообразувајќи се со мислата на проучувачите на текстот, со право можеме да го апосторфире историскојазичното значење на јазикот на првата рака и да го определиме како смирување на јазичната стихија на еден извонредно немирна културнојазична територија, во која кога-тогаш мора да се соочат и основните, рудиментарните, јазични изразувања и нивните повисоки културнооблагородени форми. Бездруго, во тој контекст, останува отворено прашањето што е културен настан и културен чин, или попрецизно каква е нарацијата или какви се културно-прагматичните говорни чинови во даденото време.

Првата рака остава значајни податоци за овој јазичен судир на грчкиот народен и македонскиот народен јазик во еден заеднички цивилизациски контекст. Да дополниме, сопствената победа прв ја извојувал македонскиот народен јазик. И во тој подвиг, челна позиција бездруго има предлошката на Кониовското евангелие, а пресвртна можната верзија на печатениот текст.

Во тој контекст, редактираниот текст од втората рака, од раката на Павел Божигропски, можеме да го сфатиме преку неговото културнојазично значење, преку доловување на културната смисла на текстот, всушност, да го определиме текстот преку неговото живеење во стварноста, да ги определиме неговите дискурсни особености, преку соживување на редакторот со текстот, всушност, со сопствениот јазичен израз. Да цитираме дел од Воведот, во кој втората рака се претставува и како рака на читател и како, веќе спомнавме, на негов последен редактор, па читаме: “Бојата на мастилото многу варира, што можеби укажува дека читателот на ракописот држел во рака подготвено намастено перо”.

Со оваа забелешка Линдстет и Спасов, всушност, се доближуваат до основното, филолошкото, значење на зборот релација, кое според речниците од пред три века, се определува како “патот што го поминува раката од мастилницата до хартијата за пишување”. Со посочување на примерот на раката на Павел Божигропски, додаваме, на тој пат се унифицира јазик, се добива јазична форма, всушност се смирува јазичната стихија и се насочува во определена, рационалистички веќе подготвена јазична врвица.

Предлошката на Кониковското евангелие е литургиска книга што се употребувала во богослужбата. Притоа, за еден библиофил бездруго импресионира нејзиниот размер 320 мм на 233 мм. Несекојдневен, но секако рационалистички, размер на книга што не може да се пренебрегне. Не е тоа џепен размер, тоа е катедрален или уште повеќе академскоенциклопедиски размер, по онаа логика на создавање неодминливи дела. Би рекле, онака како што грчко-македонската јазична паралела морала да се надополнува во контекст на византиско-словенската симбиоза, но и пред западноевропските напливи, независно од нивната заднина, која како и секоја заднина, па била и мисионерска, секогаш останува на втор план. Впрочем, западно-европските напливи не еднаш ги поставиле на преиспитување грчко-македонските културнојазични допири.

Финско-македонскиот научен тим приредил мошне солидно научно издание на Кониковското евангелие кое уште ќе ја разбранува научната јавност, пред сè, заради доближувањето на текстот од крајот на 18 век до современите читатели од почетокот на 21 век преку беспрекорна транскрипција и транслитерација. Всушност, мешањето на двата принципа во точното предавање на текстот уште повеќе ја нагласува животворноста на подвигот на Павел Божигропски, како и на неговиот претходник. И графемичката анализа на Макс Вахстрем и фонолошката анализа на Јухани Нуорлото претставуваат своевидна поддршка на транскрибираниот и транслитерираниот текст, што се надополнува со лингвистичката анализа на

дијалектните особености на Кониовското евангелие во споредба со Ениџевардарскиот говор, подготвена од Максим Каранфиловски.

Анализата на ракописот е надополнета со функционално-лингвистичка анализа од Људмил Спасов и Борче Арсов, како и со лексичка анализа од Марија Чичева-Алексиќ и Елка Јачева-Улчар, која го разгледува ракописот и од ономастички аспект.

Исто така, во ова издание преку одделни статии од Виктор Фридман, Јоуко Линдстет и Људмил Спасов, Кониовското евангелие е поставено во поширок културноисториски контекст. Притоа, можеме да констатираме, дека не станува збор за случаен културен изблик, туку за регуларна пројава во културнојазичната македонска парадигма како на потесен, така и на поширок македонски лингвистички ареал.

Всушност, во некои зацврстени погледи за јазикот на преведувачот имаме кирилометодиевско чувство за писмен јазик, на релацијата преведувач - редактор го имаме подвигот на Пејчиновиќ, а во некои од интервенциите на Павел Божигропски ја имаме јазичната претстава за македонскиот литературен јазик на Крсте Мисирков. Секој од нив располагал со јазично чувство, како и со јазична свест за македонскиот јазик.

Имајќи го пред нас, ова издание на Кониовското евангелие, сакам да ја искажам личната восхитеност од јазичното чувство на финскиот дел од тимот, но пред сè, на хелсинецот Мика Хакарајнен, кој раководен од Јако Фресен, го пронашол ракописот на Александриското евангелие во Патријаршиската библиотека во Александрија, како и мојата благодарност за историскојазичната свест на македонскиот дел од тимот за возобнова на подвигот на Павел Божигропски преку префинета јазична анализа.

Почитувани присутни, можеби не успеавте да запомнете некои од имињата на финските научници. Но, верувајте, тие одлично ги помнат македонските. Навистина, им должиме неизмерна благодарност.

ХРОНИКИ

Лидија АРИЗАНКОВСКА

50 ГОДИНИ ОД ИЗУЧУВАЊЕТО НА СЛОВЕНЕЧКИОТ ЈАЗИК НА ФИЛОЛОШКИОТ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“ ВО СКОПЈЕ

На 19 април 2010 година со пригодна свечена програма, промоција на зборникот од Третата научна македонско-словенечка конференција (*Македонско-словенечки јазични, книжевни и културни врски*), одржана во Охрид 2007 година и тркалезна маса под наслов: **СЛОВЕНИСТИКАТА И МАКЕДОНИСТИКАТА – ИСКУСТВА, ПЕРСПЕКТИВИ И ИДЕИ** (поттеми: *Словенечкиот и македонскиот јазик – актуелни прашања на денешницата и Словенистиката во Македонија и македонистиката во Словенија*), под модераторство на проф. д-р Лидија Аризанковска и во присуство на голем број домашни гости (министерот за образование и наука на РМ, проректори, декани, продекани, претставници на други факултети и институции, професори, научници, студенти), како и гости од Република Словенија (претставници од Владата на Р. Словенија, амбасадорот на РС во РМ и претставници на Амбасадата, како и професори и декани од Универзитетите во Љубљана, Марибор и Копар), на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје беше одбележана 50-годишнината од изучувањето на словенечкиот јазик на нашиот факултет.

Контактот со словенечкиот јазик, односно словенечката литература и култура всушност започнува уште далечната 1946 и првиот професор по словенечка книжевност, книжевен историчар, антологичар, преведувач, а воедно и прв продекан на Филолошкиот факултет во Скопје (во тоа време Филозофски факултет), проф. д-р Фран Петре.

Од истата таа година со словенечка книжевност почнува да се занимава и проф. д-р Александар Спасов, подоцна и академик, по него проф. д-р Георги Сталев Поповски, кој од 1965 г. ја води наставата по Современи југословенски книжевности, а следат проф. д-р Нада Петковска, проф. д-р Науме Радически и проф. д-р Јасна Котеска, а во рамките на своите научни истражувања словенечката книжевност ја вклучуваат и други професори или, пак, учествуваат со циклус предавања, како на пример проф. д-р Виолета Пирузе Тасевска и др.

Изучувањето на словенечкиот јазик, пак, започнува учебната 1959/60 г. на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици,

најпрво како лекторат сè до 1976 г. кога неговиот статус се менува и се воведува во наставните програми како задолжителен предмет во групата јужнословенски јазици, за да 1990 г. се понуди како дополнителна можност, односно едно или двегодишно изучување на словенечкиот јазик како странски јазик, за сите студиски групи на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје. Неговиот статус значително се менува од уч. 2003/2004, со што на сите студенти на Филолошкиот факултет им се нуди можноста за тригодишни студии по словенечки јазик, односно студии по словенечки јазик како втор главен, односно дипломски предмет, а од учебната 2007/2008 г. и можноста за четиригодишни студии по словенечки јазик и книжевност како главен дипломски предмет по Болоњскиот процес. Од уч. 2009/2010 година словенечкиот јазик, по надградените и европски прилагодени програми, според Болоњскиот модел, може да се студира на четири нивоа, и тоа како прв дипломски предмет, како втор дипломски предмет, како странски јазик и како јужнословенски јазик, програми понудени од Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, како и во рамките на постдипломските и докторските студии.

Во рамките на студиските програми студентите словенисти, зависно од нивото на студии имаат можност покрај изучувањето на современiot словенечки јазик, да ја изучуваат и неговата историја и дијалектологија, да ги изучуваат вештините на преведувањето и толкувањето, контрастивно да го проучуваат јазикот во релација со македонскиот и да се запознаат со словенечката книжевност, цивилизација и култура. Во тоа секако свој придонес има и Катедрата за македонска книжевност и јужнословенски книжевности.

Наставата по словенечки јазик, далечната 1959 г. ја отпочнува виш предавач м-р Бистрица Миркуловска и активно ја води сè до заминувањето во пензија 1990 г., а од 1990 г. наваму, проф. д-р Лидија Аризанковска.

Бројот на студентите кои досега го изучувале словенечкиот јазик на Филолошкиот факултет по наведените нивоа ја поминува бројката од 3000.

Паралелно, само две години подоцна, 1961/62 г. на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Љубљана започнува изучувањето на македонскиот јазик и македонската книжевност. Наставата, на почеток ја води сега веќе академик Блаже Ристовски, потоа продолжува проф. д-р Драги Стефанија, проф. д-р Катерина Велјановска и денес доц. д-р Намита Субиото. Македонскиот јазик во наставните програми на овој факултет е присутен и во рамките на докторските студии.

Тие години македонскиот јазик започнува да се изучува и на Универзитетот во Марибор, најпрво на Педагошкиот факултет. Неговиот

статус е обновен со новите студиски програми од уч. 2006/2007, со што македонскиот јазик е сега присутен во наставните програми на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Марибор. Актуелен лектор веќе втора година е Ѓоко Николовски.

Во меѓувреме следат бројни преводи на словенечка литература на македонски јазик и обратно (неминовно е да ги споменеме преводите и препевите на Блаже Конески, Георги Сталев Поповски, Гане Тодоровски, Србо Ивановски, Матеја Матевски, Цане Андреевски, Бистрица Миркуловска, Лидија Димковска на македонски и на Иван Минати, Фран Петре, Вено Тауфер, Отон Жупанчич, Јоже Удович, Лили Нови, Намита Субиото на словенечки), потоа бројни книжевни, научни средби, бројни гостувања на еминентни научници и професори, проекти, семинари, студентски средби.

Во рамките на успешната меѓуниверзитетска соработка во периодот од 1999 година наваму беа остварени бројни гостувања на еминентни научници и професори со предавања, пред сè од Филозофскиот факултет во Љубљана (проф. д-р Ада Видович Муха, проф. д-р Аленка Шивиц Дулар, проф. д-р Јанез Дулар, проф. д-р Вера Смоле, проф. д-р Марко Стабеј, доц. д-р Намита Субиото), само во месец април 2010 г., како претходница на одбележувањето на овој јубилеј успеавме да реализираме гостување на тројца професори од овој факултет (проф. д-р Ерика Кржишник, проф. д-р Андреја Желе, доц. д-р Ѓурѓа Стрсоглавец). Во споменатиот период се остварија и обратно, бројни гостувања на еминентни научници и професори од македонска страна, односно од Филолошкиот факултет во Скопје (проф. д-р Људмил Спасов, проф. д-р Лилјана Минова Гуркова, проф. д-р Емилија Црвенковска, проф. д-р Катерина Велјановска, проф. д-р Нада Петковска, проф. д-р Лидија Аризанковска, проф. д-р Весна Мојсова Чепишевска). Гостувања беа остварени и на Педагошкиот, односно Филозофскиот факултет при Универзитетот во Марибор (проф. д-р Лидија Аризанковска, проф. д-р Кристина Николовска).

Следеа и бројни гостувања на словенечки писатели и литературни средби со нив, промоции на нивни збирки и преводи на македонски јазик (Алојз Ихан, Сузана Тратник, Јанко Меснер, Владо Жабот).

Меѓуниверзитетската соработка меѓу Македонија и Словенија значи и реализација на бројни билатерални проекти. Во тој контекст ќе ја споменам соработката со Центарот за словенечки јазик како втор/странски јазик при Универзитетот во Љубљана и проектите кои од 2004 година наваму имавме можност заедно да ги реализираме, притоа вклучувајќи ги во тоа и нашите студенти:

2004/2005 - *Prevajanje slovenskih besedil*, следеше книга во која беа објавени преводите на избрана словенечка литература од страна на студентите словенисти на македонски заедно со преводите на 18 други јази-

ци, објавена во Љубљана (координатор и редактор од македонска страна: проф. д-р Лидија Аризанковска);

2005/2006 - *Svetovni dnevi slovenskega filma*, следеше превод и проекција на 4 филма. Настанот се одвиваше на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје (координатор од македонска страна: проф. д-р Лидија Аризанковска);

2006/2007 - *Svetovni dnevi slovenske literature*, следеше превод на текстови од двајца словенечки автори, кои воедно беа и гости на нашиот факултет и студентите имаа можност за жив контакт и разговор со нив (координатор од македонска страна: проф. д-р Лидија Аризанковска);

2008/2009 - *Svetovni dnevi slovenske literature na filmu*, следеше превод на сижеата на 4 филма и нивна проекција (координатор од македонска страна: проф. д-р Лидија Аризанковска);

Меѓународен проект на TEMPUS, **ТЕМПУС-МАЛТЕК, Центар за истражување и сертифицирање на македонскиот јазик како странски јазик (2007/2008)**, раководител од македонска страна проф. д-р Татјана Гочкова Стојановска, во кој Центарот за словенечки јазик како втор/странски јазик при Универзитетот во Љубљана беше еден од партнерите во проектот, а во работата беа вклучени членови од Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици.

Од научноистражувачките билатерални проекти беше реализиран и проектот **Македонско - словенечки јазично - литературни врски, 1999-2001** година (раководители на проектот беа проф. д-р Нада Петковска од македонска и проф. д-р Владимир Осолник од словенечка страна), во чии рамки беше организирана Втората научна македонско-словенечка конференција, на Филозофскиот факултет во Љубљана 2000 година.

Во изминатиов период беа организирани и бројни **културни настани** на кои студентите словенисти со пригодна програма сакаа да го покажат своето знаење од словенечкиот јазик, под менторство на предметниот професор, проф. д-р Лидија Аризанковска. Следеа:

- **април 2000**, одбележување на 40-годишнината од изучувањето на словенечкиот јазик на нашиот факултет, настан на кој од словенечка страна беше присутна проф. д-р Ада Видович Муха од Филозофскиот факултет во Љубљана, како и претставници од Министерството за образование и наука на Република Словенија;

- **27 мај 2004 г.** – Прва словенечка вечер;

- **26 мај 2005** – Втора словенечка вечер;

- **9 мај 2006** – Трета словенечка вечер;

- **28 мај 2007** – Четврта словенечка вечер;

- **3 декември 2008** – Петта словенечка вечер.

Сите овие настани беа реализирани со поддршка на Амбасадата на Република Словенија во Република Македонија, со која сиве овие години имаме извонредна соработка.

Од уч. 2003/2004 година современиот начин на студирање овозможи **мобилност на студентите и професорите**. Во овој период, односно од 2003/2004 до денес, благодарение на меѓууниверзитетската и меѓуфакултетската соработка, користејќи ги европските програми за мобилност, но и државните стипендии од страна на Република Словенија, на семестрален (три или четиримесечен) студиски престој од областа на словенечкиот јазик во Словенија престојуваа:

На Филозофскиот факултет во Љубљана:

- 2008/2009 – 5 македонски студенти;
- 2009/2010 – 8 македонски студенти;
- На Семинарот за словенечки јазик, литература и култура, уште од 70-тите години на минатиот век, а во периодот од 2003 г. наваму се доделуваат најмалку 3 стипендии годишно;

- И една завидна бројка на студенти во изминативе години кои имаа престој преку европските програми во последните неколку години (CEEPUS, BASILEUS, ERAZMUS).

На Педагошкиот факултет во Марибор:

- 2004/2005 г. – 11 македонски студенти;
- 2005/2006 г. – 11 македонски студенти;
- Од 2007/2008 г. - еден постдипломец на Одделот за словенистика (се работи за стипендија од фондот на Установата на патерот Станислав Шкрабец);
- Од 2004/2005 г. па сè до сега 2009/2010 г. – секоја година по две стипендии за летната школа во Бовец.

Престои на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје:

- 2004/2005 – 7 словенечки студенти од ФФ во Марибор;
- 2005/2006 – 1 студент од ФФ во Марибор;
- 2007/2008 – 4 словенечки студенти од ФФ во Љубљана;
- 2008/2009 – 9 словенечки студенти од ФФ во Љубљана;
- 2009/2010 - 7 словенечки студенти од ФФ во Љубљана;
- На Семинарот за македонски јазик, литература и култура, што се одржува секоја година во Охрид се присутни исто така словенечки студенти.

Ваквите престои за нашите студенти значат можност за изучување на јазикот во средината каде што тој се зборува, контакт со културата на другиот народ, но воедно и афирмација на својот јазик и култура, размена на мислења и искуства, надградба на постоечките знаења и сфаќања и, секако, мост на заемна соработка и почитување, што од друга страна го зголемува и интересот за изучување на обата јазика во двете средини, а за тоа придонесува, секако, и извонредната соработка на државно ниво, т.е. меѓу Р. Словенија и Р. Македонија и во останатите подрачја.

Што се однесува до научната соработка, покрај бројните реализирани научни проекти, на самиот крај ќе ги споменам уште трите **маке-**

донско-словенечки научни конференции на кои учество земаа еминантни научници од областа на јазикот, литературата и културата од двете страни и зад чија реализација стои Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје. **Првата** се одржа во август 1997 во Охрид (претседател: проф. д-р Нада Петковска, координатори: проф. д-р Људмил Спасов, проф. д-р Драги Стефанија), следеше Зборник на трудови под редакција на проф. д-р Нада Петковска и проф. д-р Људмил Спасов, **Втората** конференција се одржа во октомври 2000 во Љубљана (претседател: проф. д-р Ирена Новак-Попов, координатори: проф. д-р Нада Петковска, проф. д-р Емилија Црвенковска, проф. д-р Катерина Велјановска) и **Третата** македонско-словенечка научна конференција во септември 2007 во Охрид (претседател: проф. д-р Лидија Аризанковска, координатори од словенечка страна: проф. д-р Вера Смоле, доц. д-р Намита Субито), чиј Зборник на научни трудови под редакција на проф. д-р Лидија Аризанковска беше промовиран на овој настан, 50-годишнината од изучувањето на словенечкиот јазик на нашиот факултет, а негови промотори беа проф. д-р Аленка Шивиц Дулар и проф. д-р Венко Андоновски.

Резултат на научната работа и одлична соработка се и бројните научни статии и монографии, како на македонска, така и на словенечка страна.

Со други зборови, врските постоеле, постојат и ќе постојат, а одржувањето на тие релации, преку разбирањето и почитта кон културата на еден народ, неговата традиција и јазик се основа за понатамошна успешна соработка на секој план, а настаните како овој се само потврда на тоа.

И за крај, односно почеток:

Nazadnje še, prijatlji,
Kozarce zase vzdignimo,
Ki smo zato se zbrat'li,
Ker dobro v srcu mislimo;
Dokaj dni
Naj živi
Vsak, kar nas dobrih je ljudi!

Борче АРСОВ

VII НАУЧЕН СОБИР НА МЛАДИ МАКЕДОНИСТИ (14.10. - 16.10.2010)

Годинава, во периодот 14.10. – 16.10.2010, Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, беше отворен по седми пат за сите млади истражувачи на македонскиот јазик. Со тоа, уште еднаш се покажа дека собирот, за кого поттикот беше даден од страна на професорката Лилјана Минова-Ѓуркова во 1993 г., а поддржан од Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици, и годинава под покровителство на Ректорот на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, несомнено е веќе традиција. Со поздравниот говор на претседателот на организацискиот одбор, проф. д-р Елена Петроска, утрото на 14.10.2010, беше отворен VII научен собир на млади македонисти, а по говорите на Проректорот за наука на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, проф. д-р Коле Василевски, Деканот на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, проф. д-р Максим Каранфиловски, шефот на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици, проф. д-р Томислав Трневски своите реферати почнаа да ги преставуваат 33 учесници од 11 земји: Србија, Албанија, Хрватска, Словенија, Унгарија, Чешка, Полска, Русија, Франција, Финска и Македонија.

Работниот дел од собирот беше поделен во два дена и сите реферати беа поделени во вкупно седум сесии. Со исклучок на еден реферат, презентирани на англиски, сите останати беа претставени на македонски јазик. Рефератите обработуваа најразлични лингвистички теми што се однесуваат на македонскиот јазик одделно, но и на македонскиот јазик споредбено. Веднаш по секој реферат беше оставен простор за дискусија, за чиешто време младите истражувачи непречено разменуваа идеи и размислувања од областа на македонската лингвистика.

Првата сесија ја отвори Макс Валстром (Финска) со рефератот *The loss of case inflection in Macedonian from a typological perspective*. На неговата тема за поврзаноста меѓу развојот на определениот член и губењето на падежните наставки во македонскиот јазик, но од аспект на удвојувањето на директниот и индиректниот предмет, се надоврза следниот референт, Борче Арсов (Македонија), со споредбената дијалектолошка тема *Паралели во однос на удвојувањето на директниот и на индиректниот предмет меѓу словенечкиот резиски дијалект и некои македон-*

ски периферни дијалекти. Придавките, како модификатори на именската синтагма, во својот реферат *Синтаксичките особености на развиениот придавски атрибутив*, ги имаше разработено Бојан Петрески (Македонија). Понатаму следуваа рефератите *Предлозите како зборовна група во македонскиот и во унгарскиот јазик (сличноста и разлики)* на Тунде Хатала (Унгарија) и *Предлози со значење на место и на време во албанскиот јазик и нивно соодветство во македонскиот јазик* на Елиса Ѓепали (Албанија) - во обата беа претставени предлозите како зборовна група, и тоа споредбено меѓу македонскиот и унгарскиот, и меѓу македонскиот и албанскиот јазик, соодветно. Првата сесија ја затвори Бобан Карапејовски (Македонија) со рефератот *Заменките тоа, ова, она и референцијата*, разгледувајќи ја, од референцијален и од семантички аспект, употребата на споменатите заменки.

По изложбата на книги од областа на македонистиката во библиотеката за македонски јазик и јужнословенски јазици на факултетот, започна втората работна сесија. Првите два реферата беа поврзани со информатичката лингвистика и со нејзиниот развој, т.е. поттик за развој на македонско тло, односно во врска со македонскиот јазик: *Автоматско препознавање на аспектиот на македонските глаголи* на Јован Костов (Франција) и *Објавување на научни ситајќи на македонски јазик и нивна употреба во контекст на остворениот процес и остворениот образовни ресурси* на Димитар Поповски (Македонија). Останатите два реферата во оваа сесија обработуваа теми поврзани со наставата по македонски јазик во основното и во средното образование: *Л-формата во наставата по македонски јазик како втор (немајчин) јазик* на Љупка Боцевска (Македонија) и *Мислењата и ставовите на наставниците за употребата на македонскиот стандарден јазик во основното образование* на Билјана Поповска (Македонија).

Третата и последна сесија од првиот работен ден ја отвори Катерина Ѓурчевска-Атанасовска (Македонија) со својот реферат *Нестандардната лексика во англискиот оригинал и македонските преводи на „Даблинци“ од Џејмс Џојс*. Ѓурчевска-Атанасовска ја претсави нестандартната лексика во споменатото дело со сите нејзини карактеристики и категории (дијалектни изрази, фамилијаризми, сленг, жаргон итн.). Следен референт беше Елена Обухова (Русија), која, во рефератот *Застапената бившова лексика во македонскиот превод на комедијата на Н.В.Гогољ „Ревизор“*, прави споредба на оригиналниот текст со нејзиниот превод на македонски јазик, нагласувајќи ја неопходноста од коментари во текстот на преводот. Називите на лица според нивната професија документирани во средновековните текстови ги анализираше Бисера Павлеска (Македонија) во рефератот *Називи за лица според нивната професија (nomina professionis) во македонските средновековни текстови*. Оваа сесија ја затвори Божана Касаповска (Македонија). Таа, тргнувајќи од

евиденцијалното знаење и прекажувачката функција на предлогот *сјоред*, го презентираше рефератот *Семантиката на предлогот „сјоред“ во современиот македонски јазик*.

Четвртата сесија започна следниот ден, со група реферати што разработуваат теми поврзани со глаголот како зборовна група и со некои од глаголските категории: *Несвршениот глаголен вид со личностно значење во македонскиот и во српскиот јазик* на Бранимир Станковиќ (Србија), *Значењето и употреба на аорисот во турскиот јазик - паралели со македонскиот јазик* на Мајда Шабанова (Македонија) и *За проблемите на преводот на минатите глаголни форми од текстови на српски јазик и евиденцијалноста во македонскиот јазик* на Јанко Ивановиќ (Србија). Својот интересен поглед кон, како што самиот нагласува, (зло)употребата на јазикот во современите македонските филмови, со рефератот *Јазикот во современиот македонски филм* ни го претстави Ѓоко Здравески (Македонија). Во отсуство на авторите, во рамките на оваа сесија, беа прочитани и рефератите *Глаголите на зборување како јоказали на вторична информација во македонскиот јазик* на Ивана Стефанова (Македонија) и *Вокалските фонemi во македонскиот јазик во диспозитивни позиции (анализа од фонолошка природа)* на Панда Стојановска (Македонија).

Во следната, петтата сесија, прв, својот реферат *Елементи на мајчиниот јазик во зборот на Македониите што зборуваат српски (врз примерот на еден конкретен говорител)* го презентираше Александар Николиќ (Србија), анализирајќи го влијанието на македонскиот врз српскиот јазик на говорител-Македонец, кој последните три години живее во Р. Србија. Со рефератот *Влијанието на македонскиот јазик врз албанскиот при преведувањето*, авторката Јордана Шемко-Георгиевска, ја претстави својата анализа на влијанието на македонскиот врз албанскиот јазик и тоа во поглед на системот и начинот на употреба на кратките заменски форми за објект. Михаела Кодиткова (Чешка) зборуваше за *Вокалните и неговите форми во македонскиот јазик во споредба со хрватскиот и со чешкиот*, а потоа, осврнувајќи се, пред сè, на проблемите при преведувањето на предминатото и на минатото време од словенечки на македонски јазик, Тјаша Поклар (Словенија) го претстави својот реферат *Преведувачките проблеми во делата на Бистрица Миркуловска*. Оваа сесија ја заклучи Маргарита Костовска (Македонија) со рефератот *Јазикот на Горџија Пулевски од гледна точка на македонскиот XX век*.

Интересни реферати, кои предизвикаа дискусија, содржеше и шестата работна сесија. Прва настапи Мирела Макурат (Полска) со рефератот *Слика на „жена“ во македонскиот јазик*. На овој одлично се надоврза вториот реферат од сесијата, а тоа е *Полова (не)еднаквост и категоризација род во македонскиот и во англискиот јазик* на Анета Наумовска (Македонија). Следуваат три реферата што обработуваат компаративни

теми, но сите со иста појдовна точка - животинските метафори, односно (и) зоонимите: *Животински метафори во македонскиот и во кинескиот народни појдовки* на Сара Цветановска (Македонија), *За некои македонски, хрватски и руски зооними засновани на народниот верувања на Ана Вуксан* (Хрватска) и *Зошто „поскок“ не скока и „сисокравац“ не цига - јазична анализа и споредби на избрани македонски, чешки и хрватски имиња на влекачи* на Кристина Дуфкова (Чешка).

Последната, седмата сесија ја отвори Бојан Груевски (Македонија) со рефератот *Претставување на јавомот и неговата улога и значење во македонскиот и во германскиот фразеологизми*. Авторот имаше направено многу добри паралели на некои германски и македонски фразеологизми, кои, секако, би му се нашле на секој преведувач од германски на македонски јазик и обратно. Понатаму, Елена Пренцова (Македонија) зборуваше за англиските фразеолошки изрази и нивните преводни еквиваленти во македонскиот јазик во рефератот *Англискиот идиоматски изрази во македонскиот јазик*. Резултатите од своето интересно истражување на фразеологизмите во македонскиот дневен печат, и тоа во рубриката „Спорт“, ни ги претстави Тина Часар (Словенија) во рефератот *Фразеологијата во рубриката СПОРТ во македонскиот дневен весник*. Претпоследна својот реферат *Јазичната стилистика на СМС-поруки* го презентираше Марија Соколова (Македонија). Оваа сесија ја затвори Ангелика Ергавер (Словенија), со исклучително смелиот реферат *Вулгарниот изрази и фрази како јазикот во стилистичките прирачници и како дел од експресивниот лексикон во разговорниот стил*.

Веднаш по последната сесија реферати, работниот дел од Седмиот научен собир на млади македонисти го затвори организацискиот одбор. Впечатоките, односно заклучоките беа дека она што се очекуваше од учесниците беше и остварено. Се покажа дека целта што повеќе да се вклучат младите заинтересирани за македонската лингвистика, односно за систематско и научно истражување на македонскиот јазик од најразлични аспекти, беше остварена. Тоа ќе го потврди и очекуваното печатење на рефератите во посебен зборник, како што беше најавено од организаторите, и во печатена и во електронска форма.

Седмиот научен собир на млади македонисти помина одлично, и од организациски аспект, и во поглед на научната издржаност на рефератите на сите учесници. Се оставаше простор за плодни дискусии, кои траеја и во текот на паузите, а младите истражувачи остварија контакти кои ќе им послужат и за понатаму, за меѓусебна соработка, а со тоа и да помогнат да се промовира проучувањето на македонскиот јазик и македонската култура во нашата држава, но и надвор од нејзините граници. Интересот за проучување на македонскиот јазик е исклучителен, а ваквите собири, посебно оние што им се наменети на младите истражувачи, го докажуваат тоа.

Ирина БАБАМОВА
Маргарита ВЕЛЕВСКА

**ХРОНИКА ОД НАУЧНИОТ СОБИР НА ТЕМА :
ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК И ЛИТЕРАТУРА
ВО ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ НА РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА : СОСТОЈБИ И ПЕРСПЕКТИВИ**

На 12 и 13 ноември 2010 г., на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, се одржа Научен собир на тема *Францускиот јазик и литература во образовниот систем на Република Македонија : состојби и перспективи*, што се организира на иницијатива на Здружението на професорите по француски јазик на РМ во соработка со Катедрата за романски јазици и книжевности при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“.

Темата на собирот, кој се случува во момент кога постои голема потреба од правење преглед на состојбите во врска со застапеноста и изучувањето на францускиот јазик и литература во Република Македонија, беше оценета како исклучително значајна за професорите по француски јазик.

Во присуство на претставници од службите за културна соработка при француската Амбасада во Македонија, г-дин Жан-Ив Лавоар и г-дин Пол Сулигу, голем број професори и студенти по француски јазик, како и претседатели на повеќе здруженија кои се залагаат за унапредување на францускиот јазик и на франкофонијата во Македонија, собирот го отвори проф. д-р Максим Каранфиловски, Декан на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје. Поздравни обраќања до присутните упатија и г-дин Жан-Ив Лавоар, Директор на Центарот за културна и јазична соработка при француската амбасада во Скопје, проф. д-р Маргарита Велевска, раководител на Катедрата за романски јазици и книжевности и доц. д-р Ирина Бабамова, претседател на Здружението на професорите по француски јазик на Р. Македонија.

На Научниот собир учествуваа професори по француски јазик од сите образовни нивоа во Република Македонија (предшколско, основно, средно, високо), професори од Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје и од Универзитетот „Св. Климент Охридски“ во Битола, претседатели на повеќе здруженија кои се залагаат за повидливи ефекти од членството на Република Македонија во Меѓународната организација на

Франкофонијата, како и постдипломци, дипломирани или редовни студенти на Катедрата за романски јазици и книжевности при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

Работата на Научниот собир се одвиваше во една пленарна сесија и четири работни сесии на следниве теми: *Приоди во наставањата по француски јазик, Франкофонската литература и култура во наставањата, Францускиот јазик - јазик на струга, Францускиот јазик во и вон наставањата - активности за промоција на францускиот јазик и литература*. Во текот на вториот ден на собирот беше организирана тркалезна маса на тема *Перспективите на францускиот јазик во Република Македонија*.

Во рамките на пленараната сесија на Научниот собир беа проследени рефератите на Петар Атанасов (*Подеси и дијалекти на францускиот јазик*), на Лилјана Тодорова (*La Francophonie littéraire dans l'enseignement et les recherches universitaires en Macédoine*) и на Благој Зашов (*Франкофонијата и Република Македонија*).

Во првата сесија на тема *Приоди во наставањата по француски јазик* беа проследени излагањата на Звонко Никодиновски (*Ressources électroniques pour la phraséologie et la parémiologie*), Мирјана Алексоска-Чкатроска (*L'intercompréhension entre langues apparentées et non-apparentées: une nouvelle perspective pour la langue française en République de Macédoine*) и на Јоана Хаџи-Лега – Христоска (*Analyse syntaxique de proverbes français: étude de cas*).

Во сесијата посветена на *Франкофонската литература и култура во наставањата* учествуваа Калиоп Петрушевска (*Литературниот стил во наставањата по француски јазик врз примерот на две поеми од Жак Превер*), Снежана Петрова (*Etat des lieux et perspectives de l'enseignement de la littérature française et francophone*) и Елисавета Поповска (*Изучувањето на француската и на франкофонската литература: од културен иалимисес до инспириран модел*).

Третата сесија беше посветена на *Францускиот јазик - јазик на стругата* и во нејзини рамки се проследија излагањата на Зора Јосифоска (*Некои аспекти на наставањата по предметот француски јазик во струга*), Светлана Јакимовска (*Проблеми при усвојување на правната терминологија*) и на Милена Касапоска (*Искусства од наставањата по француски јазик на дел од факултетите на Универзитетот „Св. Климент Охридски“ во Битола*).

Во рамките на четвртата сесија, која беше посветена на *Францускиот јазик во и вон наставањата - активности за промоција на францускиот јазик и литература* учествуваа: Елизабета Дамева (*Проблеми во наставањата по француски јазик во основното образование*), Гурѓевска Донева-Тренчевска (*Придонесот на училишните емисии по француски јазик на Радио Скопје и на француската секција на клубот*

УНЕСКО „Живите јазици - ѝрозорец кон светот“ – составен дел на образовниот систем), Јелена Јовановска (*La politique linguistique de Macédoine et la place du français*), Маргарита Велевска (Постдипломски и докторски студии по/на француски јазик на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“), Ирина Бабамова (*L'apport de l'Association des professeurs de français dans la promotion du français en République de la Macédoine*).

Темата за *Перспективите на францускиот јазик во Македонија* побуди голем интерес кај професорите по француски јазик и кај студентите од Групата за француски јазик и околу тркалезната маса, чиј модератор беше Звонко Никодиновски, собра повеќе учесници: Сузана Стојчевска, професор по хемија во билингвалната франкофонска паралелка во гимназијата „Орце Николов“ во Скопје; Билјана Зашаровска-Кракутовска, претседател на Здружението на родители на деца-франкофони и раководител на франкофонската градинка „Снежана“ во Скопје; Љупка Димова, одговорна за курсевите по француски јазик во Францускиот центар за соработка „Жан Моне“ во Скопје; Јулија Зисовска, професор по француски јазик во Гимназијата „Нова“ во Скопје; Дарко Ристовски, студент на групата за француски јазик при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“; Горана Поп-Георгиева, студентка на постдипломските студии по *Јазици, бизнис и меѓународна трговија* што Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ ги организира заедно со Правниот факултет „Јустинијан Први“ од Скопје и Универзитетот во Орлеан, Франција; Милена Недевска, студентка на Групата за француски јазик и книжевност при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“.

Научниот собир ги постигна целите заради кои беше организиран. Се согледаа состојбите околу изучувањето на францускиот јазик кои говорат дека францускиот јазик, според својата застапеност во изучувањето, е втор странски јазик во образовниот систем на Р. Македонија, веднаш по англискиот. Одржувањето на ваквата застапеност е еден од предусловите за перспектива во изучувањето на францускиот јазик во Р. Македонија, но неопходно е да се изнаоѓаат начини за нејзино подобрување. Во таа смисла беа донесени и следниве **заклучоци** што организаторите на собирот ќе ги достават до соодветните служби при Министерството за образование и наука (МОН), до Ректоратот на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, како и до службите за културна и јазична соработка при француската Амбасада во Македонија:

- Барање за назначување советник за француски јазик со седиште во Скопје во рамките на МОН;
- Овозможување континуитет во изучувањето на францускиот јазик и обезбедување можност францускиот јазик да биде биран како втор странски јазик во сите основни и средни училишта во Македонија;

- Обезбедување можност францускиот јазик да се бира како странски јазик од страна на студентите на државните универзитети во Македонија;
- Предлог за основање Центар за организирање обука за наставници (од сите степени на образование), чие функционирање би било во надлежност на МОН, а тргнувајќи од фактот дека МОН остварува позитивна соработка со Регионалниот франкофонски центар за земјите од централна и источна Европа (CREFECO), со седиште во Софија;
- Прифаќање на иницијативата изразена од страна на Универзитетската агенција за Франкофонија за отворање Центар за пристап до информации (наменет за студентите на Универзитетот) и изнаоѓање просторно решение за негово сместување во рамките на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“;
- Предлог за назначување/вработување во рамките на Ректоратот на УКИМ на лице (со задолжително одлично познавање на францускиот јазик) одговорно за соработката со универзитетите од франкофонските земји, а тргнувајќи од фактот дека Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ е член на Универзитетската агенција за франкофонија;
- Иницирање поголемо присуство на францускиот јазик во електронските медиуми (радиото и телевизијата) преку обезбедување кабелски пристап до франкофонски телевизиски канали;
- Одржување континуитет во работата на Националната комисија за франкофонија при Владата на РМ и нејзино екипирање со вработени службеници франкофони;
- Иницијатива за основање Куќа на Франкофонијата чија цел би била интензивирање на културните контакти помеѓу Република Македонија и франкофонските земји, а во рамките на соработката меѓу Меѓународната организација за Франкофонија и Република Македонија која е нејзина полноправна членка.
- Отворање интернет-страница со наслов *Француски јазик* која ќе нуди можност за поврзување со интернет-страниците на институциите во кои се изучува францускиот јазик и француската/франкофонската литература или на здруженија што се залагаат за нивна промоција во РМ.

Членови на организацискиот и програмскиот одбор за Научниот собир:

д-р Ирина Бабамова, претседател на Организациониот одбор,
д-р Маргарита Велевска, претседател на Програмскиот одбор,
д-р Мира Трајкова,
д-р Елисавета Попова
Елизабета Дамева
Светлана Несторова
м-р Јоана Хаци-Лега Христоска

Љупка БОЦЕВСКА

**ПРВ, ВТОР, ДРУГ ЈАЗИК:
МАКЕДОНСКО-ХРВАТСКИ СПОРЕДБИ**
(Меѓународен собир на соработка)

На 14 и 15 мај 2010 година, во просториите на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, беше одржан Меѓународниот собир на соработка насловен како **Прв, втор, друг јазик: македонско-хрватски споредби**. Овој научен собир беше во организација на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Скопје и на Филозофскиот факултет во Загреб, под покровителство на Националната фондација за наука, високо образование и технолошки развој на Република Хрватска. Претседатели на Програмскиот одбор на Собирот беа: проф. д-р Емилија Црвенковска од македонска и проф. д-р Зринка Јеласка од хрватска страна, а претседатели на Организациониот одбор беа: проф. д-р Елена Петроска од македонска и д-р Лидија Цвикиќ од хрватска страна. Заедно со членовите на двата одбора, тие се заслужни за успешно реализираниот собир на соработка, изборот на темите, за вклучување на учесници од најразлични научноистражувачки и воспитно-образовни центри од Македонија и од Хрватска, за грижливата подготовка на програмата на Собирот со апстрактите, за исцрпната соработка со сите учесници на овој Собир и за реализацијата на Собирот.

Идејата и поддршката за организирање на овој собир потекнуваат од билатералниот научноистражувачки проект насловен како *Положбата на македонскиот и на хрватскиот јазик во образовниот систем на повеќејазични средини*, кој траеше во периодот од 2007 до 2009 година, а беше поддржан од Министерството за образование и наука на Република Македонија и Министерството за образование, наука и спорт на Република Хрватска. Главни организатори, истражувачи и носители на овој проект беа проф. д-р Емилија Црвенковска од Македонија и проф. д-р Зринка Јеласка од Хрватска. Во рамките на овој билатерален проект, и во двете земји, беа одржани повеќе научни средби и тркалезни маси на кои учествуваа соодветни стручњаци од областа, кои дискутираа за тековните сосотојби во врска со положбата на македонскиот/ хрватскиот јазик во образовниот систем во двете земји и пошироко. Од овие научни средби беа произлезени повеќе прашања и проблеми кои беа мотив за органи-

зирање на еден ваков голем Меѓународен собир на соработка, со повеќе учесници од двете земји и пошироко, со цел да се даде одговор на некои посепцифични проблемски прашања, да се развијат плодни дискусии и подлабоко да се проучи статусот и состојбата на македонскиот и на хрватскиот јазик во соодветниот образовен систем.

Според Програмата на Собирот, беа предвидени 45 реферати за презентација, распоредени во два работни дена во осум сесии. Имаше речиси стопроцентна реализација на предвидената програма (од 45 предвидени реферати беа презентирани вкупно 44). Конференцијата беше тематски обмислена, при што референтите се пријавуваа на една од предложените теми (секоја тема беше одделно објаснета, за да се укаже на главниот предмет на интерес на секоја тема одделно, со цел да се развие корисна дискусија). Така, и рефератите беа сместени во пет тематски групи, чиј број на сесии беше различен: македонскиот/ хрватскиот како странски јазик (три сесии); испитување на познавањето на македонскиот/ хрватскиот јазик (една сесија); македонскиот/ хрватскиот како малцински и како наследен јазик (една сесија); јазичниот, националниот и културниот идентитет на етничките заедници (две сесии); и јазикот во образовниот систем (две сесии).

Во програмата беа вклучени излагачи од повеќе институции од Македонија и од Хрватска, со цел да се разменат искуствата и сознанијата на стручните лица од македонистиката и од кроатистиката, да се поттикне и зацврсти соработката меѓу колегите од соодветните институции, да се разрешат некои постоечки дилеми во врска со проблематиката зададена во насловот на овој Собир и секако, да се отворат нови прашања за дискусија кои би биле тема на некој следен заеднички меѓународен проект на соработка. Во текот на овие два дена на траење на Собирот, учество зедоа учесници од Филозофскиот факултет од Загреб, универзитетите од Риека, Задар, Сплит, Пула, Осиек, Факултетот за информатика во Вараждин, Филозофскиот факултет во Љубљана, Министерството за образование, наука и спорт на Република Хрватска, Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ од Скопје, ФОН- универзитетот од Скопје, Универзитетот на Југоисточна Европа од Тетово, Универзитетот „Гоце Делчев“ од Штип, Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ од Скопје и неколку основни и средни училишта со настава и на албански, а и на турски јазик од Скопје, од Тетово и од Гостивар.

Во тематското подрачје *македонскиот/хрватскиот како странски јазик* беа претставени најмногу реферати (14), распределени во 3 сесии. Вкупно 8 реферати од ова тематско подрачје се однесуваа на македонскиот јазик како странски, а другите 6 на хрватскиот јазик како странски. Свои излагања имаа А. Дучевска, С. Скенжиќ, Ж. Циглар, Б. Прошев-Оливер, И. Назалевиќ, Д. Столац, И. Бабамова, Е. Бужаровска, Л. Митковска, Л. Тантуровска, И. Видовиќ Болт, Р. Тасевска, З.

Јеласка и М. Кекељ, М. Башиќ и З. Јеласка. Се дискутираше за статусот на македонскиот и на хрватскиот јазик како странски; потребата и побарувачката за изучување на овие јазици како странски; институциите каде што се изучуваат двата јазика како странски; постоечките прирачници за изучување на македонскиот и на хрватскиот јазик како странски јазици, со посебен акцент врз фактот дека е неопходно изработување на нови прирачници и учебници кои ќе бидат прилагодени на нивоата на познавање на јазикот како странски (А. Дучевска, С. Скенџиќ); изучувањето на македонскиот јазик во Хрватска (Б. Прошев-Оливер) и на хрватскиот јазик во Македонија (Ж. Циглар, И. Назалевиќ) и сл. Во неколку реферати беа дадени позитивни сугестии за изработување нови прирачници и учебници за изучување на двата јазика како странски, преку анализа на грешките што ги прават говорителите на кои македонскиот јазик не им е прв, мајчин, јазик (Л. Митковска, Е. Бужаровска, И. Бабамова), и преку воведување културолошки содржини при изучувањето на јазикот како странски (Б. Столац). Беа споменати и неколку контрастивни речници наменети за изучувачите на македонскиот и на хрватскиот јазик како странски (Р. Тасевска, З. Јеласка и М. Кекељ), а исто така беше нагласена и неопходноста за изработка на посебни прирачници или учебници во кои ќе се обрне внимание на фразеолошките состави во јазикот како една особеност на културата на секој јазик (И. Видовиќ Болт).

Два реферата се однесуваа на темата *испитување на познавањето на македонскиот/ хрватскиот јазик*, на Т. Гочкова-Стојановска и И. Пановска-Димкова на македонскиот и на С. Л. Удиер и М. Чилаш Микулиќ на хрватскиот, а во нив стана збор за постоечките тестови за испитување на познавањето на македонскиот односно хрватскиот јазик како странски; центрите коишто го вршат ваквото тестирање; потребата за постоење вакви тестови; неопходноста за тестирање на странските државјани за нивото на познавање на македонскиот/ хрватскиот јазик, особено кога станува збор за аплицирање за македонско/ хрватско државјанство, како и постоечките проекти во двете земји во кои се работи токму на изработката на вакви стандардни тестови на знаење и познавање на двата јазика од страна на странските државјани во земјата и изучувачите на македонскиот/ хрватскиот јазик како странски.

Во тематското подрачје *македонскиот/хрватскиот како малцински и како наследен јазик*, од пријавените 6 реферати беа презентирани вкупно 5. Во оваа сесија учество зедаа: Е. Црвенковска, Л. Цвикиќ, Л. Канајет Шимиќ, Е. Петроска и С. Зубчиќ. Во презентираните реферати се говореше за потребите на наставата по македонски јазик како иселенички и наследен јазик во Европа и во САД (профилот на наследните говорители), (Е. Црвенковска, Е. Петроска), а и во Хрватска (С. Зубчиќ) и наставата по хрватски јазик како иселенички (Л. Цвикиќ) и начините, методите и методологиите со кои се изучуваат двата јазика од

страна на иселениците од Македонија и од Хрватска (С. Зубчиќ, Л. Цвикиќ). Институции коишто се грижат за ваквиот тип настава во Македонија се Министерството за образование и наука и Министерството за надворешни работи, а во некои земји, постојат и Заедници на Македонците кои наставата ја изведуваат врз принципот на самоорганизираност или интегративност, преку часови по завршувањето на редовната настава на учениците или факултативни часови по македонски јазик, организирани средби на македонското иселеништво (во некои земји) и сл. Во Хрватска ситуацијата е малку поинаква, се чини дека Хрватите малку повеќе се грижат за изучувањето и сочувувањето на хрватскиот јазик кај хрватските иселеници. Финансиски поткрепени од Министерството за наука, образование и спорт на Република Хрватска, Хрватите организираат настава по хрватски јазик за децата на иселениците во многу прекуокеански земји, а во некои земји наставата по хрватски јазик се организира од страна на хрватските иселенички заедници и католичките мисии.

Тематскиот дел *јазичниот, националниот и културниот идентитет на етничките заедници* во кој учество зедеа: Е. Црвенковска и Е. Петроска, Љ. Калиниќ-Ордев, М. Матешиќ, Д. Павличевиќ-Франиќ, Е. Петроска, С. Тофоска и Љ. Боцевска, В. Тоска, М. Леонтиќ, В. Циглар, И. Бајрами, Ј. Ласиќ, Н. Бабиќ и З. Јеласка, В. Пожгај Хаџи, беше претставен преку 12 реферати. Овој тематски дел отвори многу важни прашања околу терминологијата на именувањето на нивоата и статусите при изучувањето на македонскиот и хрватскиот јазик. Се поведе дискусија за термините: билингвизам/ двојазичност, мултилингвизам/ повеќејазичност, мајчин/ немајчин јазик, прв јазик, втор јазик, странски јазик, иселенички јазик, јазик на општеството, јазик на наставата, јазик на средината, јазик на заедницата, роден/ не-роден говорител, двојазичен говорител и сл. (Е. Црвенковска, Е. Петроска, Љ. Калиниќ-Ордев). Во овој дел исто така имаше неколку реферати кои го разгледаа јазичниот идентитет на ромското население во Македонија (И. Бајрами) и во Хрватска (В. Циглар), јазикот на наставата што ја посетуваат ромските ученици, можноста за описменување на својот прв, мајчин јазик што ја имаат ромските деца и сл. Се дискутираше и за профилот на учениците што ги изучуваат македонскиот јазик како втор во Р. Македонија (Е. Петроска, С.С. Тофоска и Љ. Боцевска), а и за јазичниот идентитет на турската заедница и настават по македонски, одделно (М. Леонтиќ). Неколку реферати ја опфатија проблематиката на влијанието на првиот јазик при усвојување на вториот, немајчин, јазик, и обратно (В. Тоска, Д. Павличевиќ-Франиќ). Исто така беше повторно нагласена неопходноста од културолошки содржини при изучувањето на македонскиот и на хрватскиот јазик и како прв, но и како втор и странски јазик (Ј. Ласиќ, Н. Бабиќ и З. Јеласка, В. Пожгај Хаџи).

Во последните две сесии на тема *јазикот во образовниот систем*, каде што беа презентирани вкупно 11 реферати, учествуваа: Г. Алексова, Д. Ќироска-Симјаноска, Г. Михајловска и А. Стравеска, С.С. Тофоска, Ј. Шемко-Георгиевска, Љ. Боцевска, Б. Касаповска и И. Стефанова, Т. Чужик, Т. Турза-Богдан и В. Циглар, Ј. Корљан, М. Бошњак и З. Колаковиќ. Во ова тематско подрачје беше претставена состојбата на македонскиот јазик во образовниот процес и во учебниците; наставните програми за изучување на македонскиот јазик како прв, и особено како втор јазик во наставата; учебниците и учебничките помагала наменети за наставата по македонски јазик како втор (немајчин) јазик (Г. Алексова, Д. Ќироска-Симјаноска, Г. Михајловска и А. Стравеска, Љ. Боцевска, Ј. Шемко-Георгиевска); тешкотиите со кои се соочуваат учебниците и студентите на кои македонскиот и хрватскиот јазик не им е прв јазик (С.С. Тофоска, Љ. Боцевска, Ј. Шемко-Георгиевска, Т. Чужик); влијанието на првиот, мајчиниот јазик при усвојувањето на македонскиот/хрватскиот јазик, јазикот во учебниците по другите наставни предмети во образовниот процес (Б. Касаповска и И. Стефанова) и сл. Во овие две сесии се наметна прашањето за создавање на нови, посебни и посоодветни наставни програми наменети за изучување на македонскиот и на хрватскиот јазик како втор, изработени според новите принципи на комуникациски, меѓукултурен пристап, принцип на почитување на влијанието на мајчиниот (прв) јазик и сл. Исто така се дојде до заклучок дека се неопходни и нови учебници, учебни помагала и прирачници за наставниците, кои ќе бидат соодветни за ваквиот тип настава и кои ќе бидат со покомуникативен карактер, со културолошки единици и повеќе практични вежби за усвојување на граматичкиот дел од предвидените наставни содржини. Се истакна и неопходноста за продуцирање и обучување на нови наставни кадри кои ќе бидат обучени за настава по македонски/хрватски јазик како втор јазик за учениците од заедниците што живеат во двете земји. Последните два реферата од овој тематски дел (Ј. Корљан, М. Бошњак и З. Колаковиќ) се однесуваа на електронското на линија (online)-изучување на хрватскиот јазик како втор и странски јазик, што е иновација и новитет во хрватскиот образовен систем и што би можело да послужи како пример за македонскиот образовен систем и модернизација на наставата по македонски јазик како втор и странски јазик.

Меѓународниот собир на соработка насловен како **Прв, втор, друг јазик: македонско-хрватски споредби** беше од научно, стручно и практично значење за двете земји. Искуствата, мислењата, ставовите и идеите што беа разменети на овој собир, придонесоа за развојот и оформувањето на идните планови за подобрување на наставата по прв, втор јазик во Македонија и во Хрватска, особено за афирмацијата на македонскиот и хрватскиот јазик во светот и изградбата на нови стратегии и методологии за изучување на македонскиот и на хрватскиот јазик

како втор и странски. Преку овој Собир уште повеќе се зајакна соработката меѓу специјалистите од двете земји, се остварија нови контакти меѓу колегите за понатамошна соработка и се отворија нови прашања за дискусија кои неминовно иницираат организирање на идна средба и можеби уште еден ваков плоден собир на меѓународна соработка.

Се очекува да биде објавен зборник во електронската форма во Хрватска, а потоа и зборникот со сите презентирани реферати во пишана форма во Македонија. Преку електронската форма, рефератите од овој Собир ќе станат достапни не само во Македонија и во Хрватска, туку и пошироко во светот, а со тоа македонистиката и кроатистиката ќе стекнат поголема афирмација.

Искра ПАНОВСКА-ДИМКОВА
Татјана ГОЧКОВА-СТОЈАНОВСКА

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК КАКО СТРАНСКИ – ВО КОНТЕКСТ НА ПРОЕКТНАТА СОРАБОТКА

Наставата по македонски јазик како странски во Република Македонија има веќе над 40-годишна традиција. Официјално започна со отворањето на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во 1967 г., а оттогаш до денес објавени се голем број учебници по македонски јазик за странци, како од домашни така и од странски автори. Настава по македонски јазик како странски се држи и на државните и на приватните универзитети, како и во различни школи за странски јазици.

Усогласувањето на образовниот систем во Република Македонија со европските образовни стандарди природно ја наметна потребата за примена на европските стандарди и во сите сегменти на изучувањето на македонскиот јазик како странски. Активностите во таа насока отпочнаа во 2002 г. во рамките на меѓународниот проект од програмата на УНЕСКО, насловен како „Наставата по македонски јазик како странски: состојби и перспективи“, чиј координатор беше проф. д-р Лилјана Милова-Гуркова. Проектните активности опфатија:

1. анализа на постојните прирачници по македонски јазик како странски (Зборник I),
2. одржување на тркалезни маси на кои се дискутираа состојбите и перспективите во односната област од страна на македонските и на странските лектори по македонски јазик (Зборник II),
3. анализа на техниките за тестирање според европски стандарди кои треба да се применат и за македонскиот јазик (Зборник III),
4. објавување Практична граматика по македонски јазик за странци (со преводни паралели на англиски и на француски јазик),
5. објавување Прирачник со вежби по македонски јазик за странци (исто така со преводни паралели на англиски, француски и на германски јазик).

Првиот конкретен чекор во оваа насока беше на институционален план, т.е. се оформи Центарот за тестирање и сертифицирање на македонскиот јазик како странски/втор јазик – Центис Мак, кој официјално започна со работа во 2007 г. како посебна организациска единица на

Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје. Идејата за формирање ваков центар се наметна како неопходност поради целосното отсуство на сегментот на тестирање и сертифицирање на македонскиот јазик како странски, па логично се наложи потребата итно да се отпочне со тој тип активности. За таа цел, беше инициран 9-месечен европски проект во рамките на програмата ТЕМПУС, под наслов „Центар за тестирање и сертифицирање на македонскиот јазик како странски/втор јазик“, чиј координатор беше проф. д-р Татјана Гочкова-Стојановска. Освен формирањето нова институција – Цетис Мак, во рамките на овој проект се подготви и првиот Тест по македонски јазик како странски јазик – ТЕМАК, на средно рамниште, заедно со соодветната придружна документација: Прирачник за составувачите на ТЕМАК, Прирачник за изведувачите и оценувачите на ТЕМАК и Прирачник за кандидатите кои сакаат да го полагаат ТЕМАК. Исто така, се подготви и нов модел на сертификат. Сите активности во проектот се изработија според инструкции добиени од страна на проектните партнери од Универзитетот во Љубљана, Словенија, Јагелонскиот универзитет од Краков и од страна на експертите од Асоцијацијата за јазично тестирање во Европа – ALTE со седиште во Кембриџ, Велика Британија. Нивната контрола на квалитетот, позитивните рецензии на финалните проектни изданија, како и резултатите од психометриските анализи на тестовите – го потврдија успешно извршеното вградување на европските стандарди.

Првичната идеја беше во рамките на овој проект да се изработат сите три рамништа на тестот ТЕМАК, но се покажа дека примената на европските стандарди подразбира примена на опфатни процедури, кои нè принудува да се ограничимо само на средното рамниште. Значи, процедурите вклучија:

- обука на кадар за составување, за изведување и за оценување на тестовите за секое одделно рамниште,
 - изработка на тестот со континуирани консултации со европските експерти,
 - неколкукратно пилотирање на секоја надградена верзија,
 - одделна психометриска анализа.
- Во однос, пак, на придружната документација, тоа подразбираше:
- точно дефинирање на целната група за тестирање,
 - идентификување на заинтересираните страни и состојбите на пазарот,
 - дефинирање на комуникативните функции, тематските единици и граматичките содржини за одделното ниво,
 - определување на скалите за оценување и бодување,
 - определување на преодната граница за положување на секој одделен дел од тестот: слушање, читање, пишување и зборување.

Оттука, во функција на натамошно унапредување на состојбите во областа на тестирањето и сертифицирањето, а поттикнати од реалната побарувачка, беше инициран втор проект, овојпат од програмата на УНЕСКО, под наслов: „Примена на европските стандарди од областа на македонскиот јазик како странски во тестирањето на почетно рамниште“, исто така под раководство на проф. д-р Татјана Гочкова-Стојановска, каде што се оформи тестот ТЕМАК за почетно рамниште, со соодветната придружна документација и со соодветно надградување на сертификатот. Во овој проект, Универзитетот од Љубљана повторно беше вклучен како стратешки партнер на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, а освен нив и Универзитетот од Бедфордшир, Велика Британија. Тестот за почетно рамниште исто така помина низ сите неопходни ревизии, пилотирања и психометриски анализи, како и ТЕМАК за средно рамниште.

Заради заокружување на целиот процес на изучување на македонскиот јазик како странски, се иницира и најновиот европски проект од програмата ТЕМПУС, под наслов „Надградување на студиските програми по македонски јазик како странски“, чиј координатор е проф. д-р Искра Пановска-Димкова.

Носители на проектот се Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Центарот за тестирање и сертифицирање на македонскиот јазик како странски/втор јазик, а во работата се вклучени речиси сите членови на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици. Реализацијата на проектот започна на 15 јануари 2010 г., а ќе трае до 14 јануари 2012 г. со буџет од 595.543,00 евра.

Општа цел на проектот е да се надградат предметните програми од областа македонски јазик како странски на универзитетите од РМ, учесници во овој проект, со цел да се понудат нови, усогласени и подобри предметни програми по македонски јазик како странски во согласност со најновите сознанија од оваа област, побарувачката на пазарот, и во контекст на болоњските процеси преку примена на европските стандарди за јазична референтност.

Проектниот конзорциум го сочинуваат седум универзитети, и тоа четири од Република Македонија: Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ (УКИМ) – Скопје како институција координатор и носител на грантот, Универзитетот „Св. Климент Охридски“ (УКЛО) – Битола, Универзитетот „Гоце Делчев“ (УГД) – Штип и Универзитетот „Американ колеџ“ (УАКС) – Скопје, како и три универзитети од Европската унија: Универзитетот од Љубљана, Република Словенија, Јагелонскиот универзитет од Краков, Република Полска, и Универзитетот од Бедфордшир, Велика Британија.

Проектот се состои од три суштински аспекти:

1. реформа, усогласување и унапредување на постојните предметни програми,

2. изработка на три учебници по македонски јазик како странски за: почетно, средно и напредното ниво,
3. дефинирање на соодветни процедури за тестирање и оценување за напредното рамниште, според европските стандарди.

Реализацијата на овој проект ќе трае 24 месеци, а неговите резултати се очекува да имаат долготрајни ефекти и да одговорат на конкретните стратешки потреби на УКИМ. Во таа смисла, реализацијата на овој проект ќе ги унапреди реформите во високото образование од аспект на развојот и подобрувањето на лингвистичките капацитети, а истовремено ќе ја промовира и меѓуниверзитетската академска соработка.

По својот карактер овој проект е иновативен со оглед на фактот што го промовира оформувањето на нови предметни програми на универзитетско ниво, нови и подобрени технички капацитети, како и понуда на услуги коишто во Република Македонија ќе бидат овозможени за првпат, како што се тестот ТЕМАК за напредното рамниште и новиот модул 'професор по македонски јазик како странски'.

Трите суштински аспекти на проектот поконкретно ги опфаќаат следниве активности:

1. Реформа и надградба на постојните предметни програми

Постојните предметни програми по македонски јазик како странски на УКИМ беа оформени во периодот пред примената на болоњскиот процес, така што во актуелниов момент тие се целосно застарени. Оттука, проектните активности во оваа област се насочуваат, пред сè, кон реструктуирање на постојните предметни програми на УКИМ кои не ги задоволуваа потребите на студентите што го изучуваа македонскиот јазик како странски. Поради потребата постојните програми да бидат надградени, партнерите од европските универзитети ќе ги обучат своите македонски колеги како да се реализира промената на постојните курсеви и како да се оформат нови предметни програми во согласност со ЕКТС и со принципите на Болоњската декларација. Освен надградувањето на постојните предметни програми, на УКИМ ќе биде воведен и сосема нов модул за професори по македонски јазик како странски. Овој модул ќе се нуди како втор модул и ќе можат да го одбираат сите студенти на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, со што ќе се здобијат со диплома 'професор по македонски јазик како странски'.

Во овој контекст од особена важност е да се напомене дека на универзитетите УКЛЮ, УГД и УАКС македонскиот јазик како странски за првпат ќе се изработи и ќе се понуди како нова предметна програма. Со ова ќе се одговори на зголемениот интерес на странските студенти за изучување на македонскиот јазик како странски на тие универзитети.

Новите усогласени предметни програми и модули ќе се пилотираат во наставата уште во текот на првата година на проектните актив-

ности (академска 2010/2011). Резултатите од пилотирањето во вид на корекции и дополнувања ќе бидат вградени во крајната верзија на универзитетските предметни програми, за кои ќе се бара акредитација, а кои официјално ќе се воведат во наставата во академската 2011/2012 г.

2. Изработка на три учебници по македонски јазик како странски – за почетно, средно и напредното рамниште

Со оглед на недостигот на учебници по македонски јазик како странски, изработени според упатствата на Европската рамка за референтност на јазиците (Common European Framework for Reference of Languages - CEFR), обуката од страна на партнер-универзитетите од ЕУ главно ќе биде насочена кон пренесување на искуствата во областа на оформувањето и печатењето на три одделни учебници: за почетно, средно и напредното ниво, според CEFR. Воведувањето на новиот концепт за изработка на учебници истовремено значи и следново: воведување нови и современи методологии во наставата, воведување интеркултурен и интердисциплинарен пристап, нагласување на практичниот пристап наспрема теорискиот, поддршка на тимската работа, воведување нови компјутерски технологии во наставата, воведување процес на постојано евалуирање на студентите. Пред самото печатење, следејќи ги европските стандарди, секој од овие три учебници ќе биде подложен на три одделни пилотирања, од кои две ќе се изведат на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид во 2010 г. и во 2011 г., и едно во Љубљана, во 2010 г. На крајот ќе следат две рецензии: една од професорите од Универзитетот во Љубљана и една од професорите при Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици. Учебниците се очекува да се воведат официјално во наставата во академската 2011/2012 година.

3. Изработка на тест по македонски јазик како странски (ТЕМАК) за напредното рамниште, со придружна документација

Во рамките на обуките изведени од страна на партнер-универзитетите од ЕУ, одделна обука ќе биде наменета за пренесување на британското, словенечкото и полското искуство од соодветната област. Подготовката на целосната документација за тестирање и сертифицирање подразбира:

- подготовка на три одделни теста (еден демо и два активни теста) – тестот ТЕМАК за напредното рамниште ќе претставува логично надоврзување на веќе изготвените тестови: ТЕМАК за почетно рамниште и ТЕМАК за средно рамниште.
- изведување на пробен испит заради проверка на валидноста на тестот – ќе се изведат две пилотирања и тоа: едно во Словенија и едно во Македонија, при што резултатите ќе бидат подложени на

психометриска анализа, по што ќе се изврши ревизија и тестот ќе биде одобрен за официјална употреба.

- оценување и бодување - скалите за оценувањето и бодувањето на тестот, кои се во непосредна поврзаност со изработката на самиот тест, ќе бидат изготвени, исто така, според европски стандарди, за што како образец ќе се користат листите за вреднување на тестови, кои веќе постојат за словенечкиот, британскиот и полскиот јазик;
- издавање на релевантен сертификат на кандидатите за познавање на македонскиот јазик како странски - ќе се оформи нов модел на сертификат кој ќе одговара на новиот ТЕМАК за напредното рамниште. За таа цел, македонскиот тим ќе изврши споредба на моделите на сертификати од европските партнерски универзитети;
- подготовка на придружна документација: Прирачник за кандидатите, Прирачник за составувачите на тестот и Прирачник за изведувачите и оценувачите на тестот;
- надградување на Правилникот за изведување на ТЕМАК и на другите документи со кои се регулираат правните аспекти на процесот на тестирање и сертифицирање.

За успешна реализација на планираните проектни активности, како поддршка се планирани следниве дополнителни активности:

- набавка и инсталирање на нова лабораториска и информатичка опрема,
- мобилност на МК тимовите во ЕУ земјите,
- контрола на квалитетот на изработените проектни придобивки,
- набљудување на процесот на примена на новите предметни програми,
- дисеминативни активности, кои, меѓу другото, вклучуваат презентации пред академската јавност, но и пошироко, како и ажурирање и одржување на веб-страницата,
- изработка на стратегија за одржливост.

Да заклучиме – на крајот на двегодишниот проект се очекува да се постигнат следниве резултати:

1. Нови усогласени предметни програми по македонски јазик како странски
2. Три учебници по македонски јазик како странски (почетно ниво – А1, средно ниво – В1 и напредното ниво – С1)
3. Тест по македонски јазик како странски – ТЕМАК за напредното рамниште и соодветна придружна документација (3 нови прирачници, нов модел на сертификат, ажурирани нормативни акти)

4. Обучен академски кадар
5. Модернизирана академска средина: инсталирана нова опрема и воведени нови наставни методи
6. Извршени промотивни активности (дисеминација)
7. Подготвена стратегија за одржливост
8. Континуирана контрола и следење на квалитетот

На крајот, сите овие досегашни активности, како и планираните активности за заокружување на процесот на тестирање и сертифицирање на македонскиот јазик како странски, ни дадоа за право да аплицираме за унапредување на актуелниот статус на придружна членка на Цетис Мак во полноправна членка на Асоцијацијата за јазично тестирање на Европа – АЛТЕ. До крајот на тековниот ТЕМПУС проект очекуваме позитивен исход и формализирање на членството.

ПРЕДАВАЊА

Radomir IVANOVIĆ

POVEST KAO POTVRDA DAROVITOSTI¹

(Pukovniku nema ko da piše)

Hispanolog Ljiljana Pavlović-Samurović u voluminoznom *Leksikonu hispanoameričke književnosti* (Beograd, 1993), kojim je obuhvaćeno 19 nacionalnih književnosti, u odeljku posvećenom Gabrijelu Garsiji Markesu (str. 419-434), ne dvoumeći se ni časa, povesti *Oharaska* (La hojarasca, 1955) i *Pukovniku nema ko da piše* (El coronel no tiene quien le escriba, 1961) svrstava u romane. Sa stanovišta savremene genologije mnogo je bliži istini Luis Hars koji u knjizi *Pukovnik igra školice* (Los nuestros, 1966) prozni prvenac *Oharaska* naziva "embrionalnom knjigom". O povesti *Pukovniku nema ko da piše* najpre kaže: "Udaljenost između *Oharask*e i *Pukovnika* je udaljenost između rasipništva i apsolutne štedljivosti", a neposredno potom dodaje: "Sve se postiže "minimumom reči". Jasnoća, preciznost, prećutano osvaja onako kako retorika ne bi mogla. Dašak neizrečenih stvari, pritajeno svetlo, rečite tišine i tajna čudesa vazda definišu ono što se izostavlja i ističu ono što bi se htelo proturiti neopaženo. Lahor tajanstvenosti provejava knjigom koja ima jedva sto stranica, ali koja je obavijena svetlećim senkama" (str. 244).¹

U odeljku "Novinaru Garsiji Markesu nema ko da piše" (str. 29-35) nevelike knjige *Garsija Markes: samoća i slava: život i rad* (Garcia Marquez: la soledad y la gloria: su vida y su obra, 1983), prepune neophodnih i pouzdanih svedočanstava, književnik, kritičar i publicista Oskar Koljasos saopštava piščevo mišljenje o svrsi i uslovima nastajanja prvih prozanih dela: "Odlučio sam da se više približim kolumbijskoj svakodnevnici i napisao sam *Pukovniku nema ko da piše* i *U zao čas*.² Nisam napisao ono što se naziva romanom o nasilju iz dva razloga: prvi je što nasilje nisam neposredno doživeo, živeo sam po drugim gradovima; drugi, jer sam smatrao da nije najvažnije, u pravom smislu reči, praviti popis mrtvih i opis metoda nasilja (.....), već su me interesovali koreni toga nasilja, ono što ga je pokretalo, i, iznad svega, posledice koje je nasilje ostavilo na preživle" (str. 32).³

Za genološki zasnovanu raspravu o žanrovskoj pripadnosti povesti *Pukovniku nema ko da piše* veoma zanimljiva je jedna piščeva usputna, a u

¹ Ovoj tekst, kako i naredniot, se предавањата што академик Радомир Ивановиќ ги одржа пролетта 2010 година на Филолошкиот факултет Блаже Конески.

suštini sasvim tačna i precizna definicija svih vrsta i intencija sadržanih u intencionalnom i lingvističkom luku dela. Za roman *Zla kob* pisac sažeto kaže da se još u intencionalnoj fazi nastajanja začinjala priča "koja želi da postane roman", što predstavlja novo svedočanstvo o premoći "volje žanra" nad "voljom autora". U slučaju intimističke povesti o sedamdesetpetogodišnjem Pukovniku, koji gotovo šest decenija zahteva socijalnu pravdu za sebe i svoje savremenike, osakaćene mitski naglašenim zlom, nasiljem i nepravdom začinje se priča "koja želi da postane povest", s obzirom na evidentnu činjenicu da joj nedostaju brojne karakteristike konstrukcije i kompozicione sheme romana koje teoretičari i tipolozi nazivaju "prisutnim", ali i "prećutanim značenjima" ili "odsutnom strukturom". Pisac je svesno i voljno ulagao maksimum intelektualne i kreativne energije u to da održi distancu nužnu za svaku vrstu povesti (tačnije da uravnoteži odnos gornjeg i donjeg praga, što sâmo po sebi ne isključuje mogućnost da takvo opredeljenje može delom biti i rezultat nesvesnih i nevoljnih procesa i postupaka).

Modernost analizirane intimističke ispovesti *Pukovniku nema ko da piše* prevashodno se krije u naglašenom nastojanju na kratkoći epske forme, na ekonomisanju izražajnim sredstvima i na izbegavanju triju stvaralačkih postupaka: nasilnog postupka literarizacije i poetizacije povesti, odsustva rešenja koja se nalaze u očekivanim horizontima stvaraoca i recipijenta, kao i odsustva vidljivog insistiranja na postupku usaosećavanja epskih subjekata i recipijenta. Ovim apriorno odabranim estetskim, poetičkim i kreativnim opredeljenjima Garsija Markes se uveliko razlikuje od ostalih kolumbijskih i hispanoameričkih proznih pisaca koji su takođe stvarali uzorita dela, jer on izbegava da koristi dve poznate matrice proznih dela ove provenijencije – "povest o nasilju" i "roman o nasilju", sačuvavši mnoge osobenosti "domorodačkog romana".⁴

Svako, makar i ovlašno poređenje mozaične povesti *Oharaska*, za koju je karakterističan sindrom *pčela*, i intimističke povesti *Pukovniku nema ko da piše*, za koju je karakterističan sindrom *pauk*, pokazaće književno-estetsku dominaciju druge nad prvom povešću. Zahvaljujući novostečenom znanju i umenju, Garsija Markes sada pokazuje i druge vrste darovitosti, u kojima trijumfuje stvaralačka disciplina duha. Baveći se inventivno izabranom tematikom i motivikom – filozofijom i psihologijom zla, o kojima zanimljivo piše Laš Fr. H. Svensen, u knjizi *Filozofija zla* (Bergen, 2001),⁵ pripovedač na potpuno nov, delimično i naivistički način, elaborira jedan od najaktuelnijih i najbolnijih problema južnoameričkog kontinenta – *mehanizam nasilja* koji se regeneriše i transformiše iz godine u godinu, iz decenije u deceniju.⁶ Mladi pisac je pravovremeno usvojio mudrački savet don Ramona Gomeza de la Serme, predvodnika Grupe pisaca iz Barankilje, da se bavi univerzalnom tematikom i motivikom, da vodi računa o tome da ostvarenje bude "kontrolisano delo" i, posebno, da brine o "vođenju vremena", odnosno o uravnoteživanju "dva vremenska slijeda", od kojih se prvi odnosi na oživljavanje današnjeg vremena, a drugi na oživljavanje vremena u književnom delu. Takvo

opredeljenje omogućilo je nastajanje dela koja pripadaju stilskoj formaciji "čarobni realizam", koja nesumnjivo sadrži i neke od elemenata manje ili više srodnih formacija (kakve su: "realismo", "naturalismo", "realismo magico", "literatura maravillosa" i "novela fantastika").

Kao što je poznato, prva verzija povesti *Pukovniku nema ko da piše* objavljena je u reprezentativnom časopisu "Mit" (za maj-juni 1958), uz pomoć piščevih prijatelja Plinija Apuleja Mendose, Hermana Vargasa i Gaetana Durana, dok je nakon devet intervencija isto delo kao samostalnu publikaciju objavio Alberto Agire (Medeillin, Aguierre Editor, 1961, str. 90), posle čega će delo steći svetsku slavu, jer će biti objavljivano u tiražima koja nadmašuju desetine hiljada primeraka i jer će biti prevedeno na desetine jezika (francuski, engleski, italijanski, švedski, ruski, portugalski, nemački, srpski, slovenački, češki, hrvatski, turski, holandski, grčki, albanski, makedonski i drugim). Čitaocima na različitim meridijanima Garsija Markes je opčinjavao sposobnošću da ispriča drevnu priču na sasvim pojednostavljen način, krajnje aktuelnu za svaki kulturni model, toliko prirodnim govorom da se stiče utisak kako više *sluša* nego što *čita* pripovedača, čime se uveliko usložio odnos "auditivne filologije" (Ohrenphilologie) i "vizuelne filologije" (Augen-philologie). To suštinski znači da se pisac dobrovoljno opredelio za "arhajsku strukturu jezika" koja služi kao izvor inspiracije prirodnom (govornom) jeziku. Osim toga, prirodno i ubedljivo deluju parovi epskih subjekata portretisanih u vidu binarnih opozicija. Pukovnik kao idealista, koji oličava proces idealizacije stvarnosti, i Pukovnikovica kao realista, koja oličava proces banalizacije stvarnosti; potom Doktor, koji oličava filantropa, i don Sabas, koji oličava mizantropa, itd. Pukovnik tvrdoglavo, dorašno i dečaćki naivno istrajava u svom beznadnom optimizmu, vođen ohrabrujućim načelom – da je bolje biti optimista bez razloga, nego pesimista sa obiljem valjanih razloga.

Disciplinu stvaralačkog duha povesničar je pokazivao prevashodno na onim mestima povesti koja su se nudila kao nova narativna jezgra, budući da su izdašno nudila mogućnosti horizontalnog i vertikalnog proširivanja i nadograđivanja dela. Na taj način pisac je ostajao u okvirima koje prvenstveno nameće izabrana "logika naracije", a ne cilj ili sistem ciljeva koji se proširivanjem postojeće epske forme mogao postići. Metaforično rečeno, pripovedač takav postupak naziva "izoštavanjem intuicije" i "izoštavanjem strepnje", što znači da je intuiciju pretpostavio empiriji, jer se u karipskom svetu epski subjekti retko suštinski menjaju, pogotovo oni koji dosledno ostaju pri nevelikom broju vodeći egzistencijalnih i etičkih opredeljenja. U tom smislu gledano, veoma je značajna priroda četiri vrste bića: prirodnog bića, društvenog bića, stvaralačkog bića i epskog bića. Zanimljivo je takođe napomenuti da postoji izvestan stepen fetišizacije u povesti ili antropomorfizacije koji u novom odnosu prikazuju trijadu likova (Pukovnik, Pukovnikovica i don Sabas), kao i prirodu ostalih bića, stvari i predmeta (Petla, Poštanskog brodića i Penzije). Stoga sve ove povesti u velikoj meri karakteriše bajkovitost, koja u jednakoj meri obuhvata

živi i predmetni svet (četiri narativna orijentira su: šivaća mašina, venčano prstenje, sat i slika).

Zanimljivo je napomenuti da se radnja povesti ne odvija u Makonu, nego u njegovom susedstvu. Pisac, a sa njim i kritičari koji podležu piščevoj sugestiji, to više puta ističu. Međutim, po našem uverenju, a u potpunoj saglasnosti sa osnovnim ideografskim ili paradigmatiskim osama, toponim bi trebalo uzeti kao *topos*, jer svi epski subjekti ove povesti služe kao reprezentanti tzv. "karipske priče" (Pukovnik, Pukovnikovica, poginuli sin Avgustin, fra Angel, Gradonačelnik, trgovac Mojsije Sirijac, crnac Advokat, don Sabas, njegova žena, krojač Alvaro, deca, krojački radnici i drugi). Don Sabas kao klasičnorealistički bezočni i bezdušni zgrtač blaga, igrom sudbine (bolestan je od najteže vrste šećerne bolesti) ne može da uživa u krvavo stečenom bogatstvu, te ga u životu održava još samo – *pohlepa*. Nasuprot njemu, Doktor se, kao humanista, najčešće humorom i ironijom odupire brojnim društvenim alijenacijama, tako da je pisac u ovom narativnom sloju uspeo istovremeno da ispolji kritičku svest, ali i sposobnost da finom ironijom, sarkazmom i groteskom pokaže kako se dominirajuće tragično osećanje života, bar u karipskoj priči, može donekle ublažiti komičnim osećanjem života. Ta transformacija tragičnog u komično osećanje sveta nesumnjivo služi kao jedan od vitalnih odbrambenih mehanizama pozitivnih junaka povesti (ona je često izložena persiflaži filmske cenzure, koju na sebe preuzima katolička crkva, i uvođenja policijskog časa, koji na sebe preuzima vladajuća stranka).

Posebnu pažnju Garsija Markes je posvetio odnosu introspekcije i retrospekcije. Time je pokazao da podjednako vodi računa o sinhroniji (introspekciji) i dijahroniji pripovedačke radnje (retrospekciji), od čega su neposredno zavisili procesi interiorizacije i eksteriorizacije epskih subjekata. Gotovo da nije ni potrebno napominjati da je dominantan sloj povesti posvećen modernizaciji (endotopiji), a da je evidentno manji deo posvećen tradiciji (egzotopiji). Od ovog odnosa zavisi pripadnost pojedinih epskih junaka primarnom (Pukovnik, Pukovnikovica, Doktor, don Sabas) ili sekundarnom planu povesti (Alvaro, Avgustin, pukovnik Aureliano Buendija i Vojvoda od Malboroa), koji se spominje u reprezentativnoj razvijenoj pripovesti "Sahrana Velike Mame" (1962). U ovoj povesti pisac se odricao opisa stanja koja su mu omogućavali onirizam, halucinacija i deliričnost. Tzv. "čista stvarnost" u toj meri je zagonetna, sama po sebi, da uopšte nije zavisila od interpolacije tzv. "nečiste stvarnosti", budući da se autentičnost može postići veoma raznorodnim stvaralačkim procedurama (čak i onim koje teoretičari, poetičari i kritičari odavno smatraju prevaziđenim).

Na to upućuje pisac već retorikom naslova, koja ponavljanjima naglašava značaj osnovne poetske ideje i vodećeg lajt-motiva. U izvanredno koncipiranoj drugoj glavi povesti (str. 18-33) pripovedač otkriva njen osnovni cilj, u dijalogu Pukovnika i Doktora:

"Službenik nije podigao glavu

- Ništa za pukovnika – reče.

Pukovnik se posrami.

- Ništa nisam ni očekivao – slaga. Upravi u liječnika dječji pogled. – Meni nema tko pisati" (str. 22).

Naredni put istovetno značenje retorika naslova poprima u trećoj glavi, čime pripovedač naglašava njenu refrensku ulogu:

"U nas to nije bio slučaj – reče pukovnik, prvi put uviđajući svoju usamljenost. Svi su moji drugovi pomrli u očekivanju pošte" (str. 42),

dok se treći put, u istoj glavi javlja u transformisanom značenju, sa povišenim intenzitetom i dramatikom, tj. potrebom da osnovno ljudsko pravo na penziju bude zakonom zaštićeno:

"Uvijek ista pjesma. Kad god ju je slušao pukovnika je obuzimao pritajeni gnjev. – To nije nikakva milostinja – reče. – Neka nitko ne misli da nam čini uslugu. Mi smo se krvavo namučili da spasimo republiku.

Odvjetnik raskrili ruke.

- Jeste, pukovniče – reče. Ljudska nezahvalnost je bezgranična" (str. 42-43)⁷.

Akumulirano civilizacijsko zlo pothranjivano je uveliko ljudskim cinizmom i ravnodušnošću, kao i moralnom atrofijom državne birokratije koja to zlo umnožava do neslučenih razmera. Takva tendencija dehumanizovanja civilizacije ogleda se u rečenicama poput sledeće: "I to je ono što je gurnulo svijet u propast", koja je prožeta apsolutnim agnosticizmom, čak i više od toga – istinskom apokaliptičnom vizijom, koja pokazuje da je Sfinx života nerešiv i da karijski Sizif doista deluje kao poslednji branilac izvornog smisla postojanja. U tom smislu on o sopstvenoj projekciji prošlosti, sadašnjosti i budućnosti svedoči nadahnuto, ubedljivo, istinito, angažovano, a ipak nenametljivo. Njegova životna vizija zanimljiva je, između ostalog, i stoga što je njome postignut "najviši stepen razumljivosti", te joj nikakva vrsta posrednika, a najmanje književna kritika, nije potrebna. Gledano u celini, povest deluje krajnje izbalansirano, u sve tri ravni: ontološkoj (*mythos*), sociološkoj (*ethos*) i psihološkoj (*pathos*).

2.

U zanimljivoj studiji "Naracija Španske Amerike, 1920-1970", objavljenoj u knjizi *Moderna latinoamerička kultura* (Modern Latin American Culture, 2004, str. 89-110), Džejson Vilson je posebnu pažnju posvetio teoriji recepcije. Sa kulturološkog stanovišta on ubicira čitav niz pretpostavki neophodnih za razvoj pojedinih nacionalnih književnosti ili svih zajedno. Nabrojivši različite vrste produkcionih i receptivnih modela, kao i najvažnije

istorijske, društvene i psihološke okolnosti od kojih zavisi odnos dvaju pomenutih modela, autor ređa niz postupaka (od klasičnog do magijskog realizma), da bi zatim rezolutno zaključio: "Realističko pisanje nameće malo zahtjeva čitaocu; čitalac apsorbuje pisanje kao da ono saopštava stvarnost, s tim što su zanatska vještina i problemi čina pisanja isključeni iz teksta. Veliki realisti iz devetnaestoga vijeka, od Valtera Skota do Dikensa, Balzaka i Galdosa, mogu da se posmatraju kao hroničari novih promjenljivih urbanih stvarnosti koje pisac i čitalac zajednički smatraju za konfuzije i gdje zaplet funkcioniše kao regulativni princip" (str. 93).⁸

Osnovna zagonetka filozofije i psihologije stvaranja Garsije Markesa krije se u neprekidnoj smeni različitih postupaka ili "tačaka gledišta", čime se valjano može tumačiti ova paradigmatika osa kao "regulativni princip", budući da u različitim vrstama i žanrovima pomenuti princip različito deluje. Kao što kazuje pisac u autobiografiji, najviši stepen divljenja, još u fazi pretknjiževnog formiranja, pokazivao je prema "Misiji Juan de Freytes, impozantnoj matroni biblijskog pripovedačkog dara. Prva ozbiljna priča što sam je čuo bila je *Genoveva od Brabanta*, a ona ju je ispričovala zajedno s kapitalnim djelima svjetske književnosti što ih je pojednostavila do priča za djecu: *Odiseja*, *Bijesni Orlando*, *Don Quijote*, *Grof Monte-Cristo* i mnoge epizode iz Biblije" (str. 38).⁹

Diveći se *Bibliji* kao matičnoj ćeliji celokupne svetske književnosti, Garsija Markes je pravovremeno zapazio da najviši nivo književno-estetskih vrednosti tetralogije romana *Josif i njegova braća* Tomasa Mana predstavlja upravo upotreba "biblijskog pripovedačkog dara". Kolumbijski bibliognost žali što čitava nadnacionalna književnost nije ispisana tim stilom u dve stotine knjiga koje bi mogle biti čitane, korišćene i tumačene na stotinu načina, kao i svaka druga "pouzdana priča" zanimljivo izložena. Nije slučajno, dakle, to što se u vreme dok je u Parizu pisao roman *Zla kob* (*La mala hora*), u kome je povest o Pukovniku trebalo da predstavlja samo jednu od ravnopravnih narativnih celina, početna zamisao odvojila od matice, te je umesto *pripovetke* nastala *povest*, kao što nije slučajno ni to što se pripovedač disciplinovano zadržao u okvirima *povesti*, držeći se apriorno izabrane koncepcije. pisac uvek iznenadi čitaoca bilo doslednošću intelektualnih i kreativnih opredeljenja, bilo odstupanjem od njih. "Biblijski pripovedački dar" pokazao je strpljivim nizanem opisa enormnih patnji, trpljenja i podnošenja božanskih i ljudskih nepravdi, izjednačujući Pukovnika u povesti sa stradalnikom Jovom u *Bibliji*.¹⁰

Svim raspoloživim iskustvima i saznanjima epski junaci nastoje da odgonetnu ustrojstvo društvenog sistema koji pokreće *mehanizam nasilja*. Taj mehanizam pisac svakodnevno doživljava kao kontinuirani proces, kao emanaciju zla, kao pandemiju "mutne stvarnosti" u čije korene i zakonitosti delovanja želi da prođe, a da se pri tome svesno i voljno liši providne literarne angažovanosti, tj. ispunjavanja brehtovski shvaćenih "zadataka dana". Ubedljivost sopstvene vizije sveta pisac postiže *opisom* a ne *porukom*, ne ponudivši

čitaocu ni jedno jedino *rešenje* sadržanih životnih anagrama i kriptograma. Umesto da ponudi *razrešenja*, pisac strpljivo, iz stranice u stranicu, niže nove dokaze o funkcionisanju *mehanizma nasilja*, najčešće u četiri ravni narativne strukture:

- *Prva* je posvećena doslovnim činjenicama (u koje ubrajamo precizno omeđivanje zbivanja u vremenu – od početka do polovine XX veka, tačnije rečeno, od 1903. do 1956. godine). Pet i po decenija Pukovnik je u ratu sa državnim *mehanizmom nasilja*, uzalud nastojeći da redovnim putem dobije penziju koju je zaslužio u borbi za odbranu Republike. Gotovo da kafkijanski deluju opisi brojnih ometanja pravde i pravdoljubivosti, jer su se birokratizovane društvene strukture države udružile u odbrani zla i nepravde. Svi razumni zahtevi odbijaju se od zida birokratije kao od neke mitološke prepreke, te je filozofija dobra u potpunosti potisnuta u korist filozofije zla.¹¹ Kao piščevi rezoneri javljaju se – Doktor humanista i pobunjeni Pukovnik koji ni u kakvim okolnostima ne odstupa od prirodnog prava.

- *Druga* je posvećena nizovima manje vidnih činjenica koje karakteriše iznenadni obrt. On se može tumačiti neprestanim sukobom kataloga dobara ili procesa idealizacije (čiji je predstavnik ostareli i osiromašeni Pukovnik) i kataloga zala ili procesa banalizacije (čiji je predstavnik beskrupulozni i pohlepni trgovac don Sabas). Osnovne poetske ideje izložene su sažeto i dramski efektno u sledećem dijalogu.

"Pred vratima ordinacije Pukovnik izloži svoje gledište o prodaji pijetla.

- Nisam mogao drugačije postupiti – stade mu objašnjavati.
- Ta se živina hrani ljudskim mesom.
- Jedina živina koja se hrani ljudskim mesom, to je don Sabas – reče liječnik. Siguran sam da će preprodati pijetla za devetsto pezosa (.....).
- Ne budite naivni – reče. Don Sabasu je puno više stalo do novca nego do vlastite kože" (str. 87-88).¹²

U *drugoj ravni* Doktor je predstavljen kao glas razuma i kao lik koji saopštava nizove notornih istina koje drugim epskim junacima izmiču iz vidokruga. Jedan od njih je Pukovnik koji svojim višedecenijskim nastojanjem uzaludno brani altruizam, etiku i logiku pravde, poput savremenog Don Kihota.

- *Treća* ravan je posvećena nevidljivim nizovima činjenica koje po svojoj prirodi zahtevaju iznenadna otkrića (radi se o poznatom postupku egzistencijalne i estetske epifanije). U pitanju su skrivene intencije dela, koje u prvoj fazi mogu biti samo nagoveštene. Prvo otkriće predstavlja neuništiva životna energija stradalnika (Pukovnika, Pukovnikovice i Avgustina, pre svih ostalih), koji uprkos narastajućoj represiji podnose sve patnje sa antičkom mirnoćom. Drugo otkriće predstavlja odnos dvoje roditelja prema sinovljevoj preranoj smrti, budući da im je sin mafijaški izrešetan u borilištu petlova, pod optužbom da je raznosio tajne letke opozicije. U docnijem razvoju epske radnje pokazano

je koliko je ljudski život bezvredan – jer Avgustin nije postao žrtva samo stoga što pripada talasu novog otpora *mehanizmu nasilja* nego i zato što je vlasnik petla-pobednika i što na taj način može da dođe do zlehude zarade. Na pokret otpora ukazuje sindikalno udruživanje radnika u Alvarovoj krojačnici, u koji je uključen i Pukovnik. Sa rastom nasilja, međutim, raste po nekoj prirodnoj logici, i otpor nasilju u različitim vidovima.

Na širem planu posmatrano, sukobljeni su filantropi (kao zastupnici civilizacijskih i etičkih vrednosti) i mizantropi (kao zastupnici devastacije pomenutih vrednosti). Energija protivljenja zlu, nepravdi i nasilju sažeta je u rečenici: "Život je najveća stvar koju je čovek ikada pronašao". Ona deluje kao najdublje uverenje malog broja pozitivnih junaka, poniženih i uvređenih, onih koji u *otporu* vide krajnji smisao postojanja i jedini način održavanja kakve-takve ravnoteže zala i dobara. Dominantni agnosticizam u pasažima ove provenijencije donekle je samo ublažen stoicizmom, koji anulira zaključke poput sledećeg: "Najgore od svega je to što nevolja čoveka natera u laž". Braneći humanističke principe u borbi za dostojniju egzistenciju, bračni par nastoji da se liši poslednjih predmeta za koje su emotivno vezani: sinovljeve šivaće mašine, venčanog prstenja, zidnog sata i umetničke slike, trudeći se da sačuvaju *ponos* kao vrhovnu oznaku ljudskog dostojanstva. Skapavajući od gladi i čuvajući lični i porodični ugled od daljih poniženja i uvreda, bračni par pribegava fingiranju normalnog stanja u nenormalnim okolnostima:

"- Prije dva dana pokušala sam prodati sat – reče. – Nitko ga neće, jer sada prodaju na otplatu moderne satove sa svijetlim brojčanikom. I u mraku možeš vidjeti koliko je sati (....).

- Ni sliku nitko neće – reče ona.

- Skoro svi imaju tu sliku. Obišla sam čak i Arape u pristaništu.

Pukovnika preplavi gorčina.

- To znači da sada svi znaju kako skapavamo od gladi.

- Umorna sam – reče žena.

- Muškarci pojma nemaju o kućanskim problemima. U nekoliko sam navrata stavila kuhati kamenje, da susjedi ne doznaju kako već odavno nemamo ništa pristaviti na vatru.

Pukovnika to zapeče kao uvreda" (str. 72-73)¹³

- Četvrta ravan je posvećena retrospekcijama, koje obavljaju dvostruku funkciju i koje uveliko doprinose tumačenju i razumevanju postupka koji smo na početku drugog odeljka nazvali "regulativnim principom". Taj postupak pisac primenjuje u evokaciji istorijske prošlosti, porodične hronike i onih doživljaja i događaja koji su bili presudni u psihološkoj profilaciji stvaralačkog i epskog subjekta. Kada je reč o stvaralačkom subjektu u povesti *Pukovniku nema ko da piše*, on se najpre može povezati sa subjektom iz povesti *Oharaska*, potom sa nerazvijenom pripovetkom "Izabelin monolog dok posmatra kišu u Makнду", a potom i sa amblematičnim romanom *Sto godina samoće*. Na određen broj tematskih, motivskih, stilskih, jezičkih i tehničkih paralelizama

upućuju srodne ili raznorodne "tačke gledišta". Jedna od njih je saopštena u petoj glavi povesti o Pukovniku: "S ovoga prozora je kiša drugačija – reče. – Kao da pada u drugom mjestu". U prvoj glavi povesti opisan je susret sa mrtvacem, što predstavlja piščevu opsedantnu temu, efektno plasiranu u povesti *Oharaska* i dvema nerazvijenim pripovetkama – "Treće mirenje sa sudbinom" i "Druga strana smrti".

Poslovičnom uzdržanošću i nenametljivošću povesničar uspeva da na čudesan način sažme sliku vremena i prostora, kao i dinamiku opisa događaja i doživljaja, uveliko doprinoseći "osadašnjenu narativne proze". Čudovišnost postupka sastoji se u izjednačavanju "egzistencijalnog energizma" sa "verbalnim energizmom". Pripovedač koristi tzv. "birani govor", koji pleni jednostavnošću zanimljivošću i mudrošću, te se u ovom slučaju o povesti može govoriti i kao o vrsti mudronosne proze. Usput, autor je uveliko koristio filmsku tehniku u kadriranju narativnih celina, primenjujući čak i tehniku nemog filma u opisu pojedinih sredina koje su mu omogućavale započinjanje povesti iz novog narativnog jezgra: pristaništa, transportnog broda, poštanskog broda, prašnjavog voza, opustelog trga, poštanskog ureda, Doktorove ordinacije, don Sabasove trgovine, Alvarove krojačnice, župskog ureda, kino sale, groblja, bilijarnice, dućana Mojsila Sirijca, a u najvećoj meri opisa Pukovnikove kuće i pokućnine. Pripovedač i u takvim okolnostima pokazuje osećanje mere, proporcije i ravnoteže, odupirući se, uz velike napore, zavodljivih mogućnostima "proširivanja povesti".¹⁴

Katalog Pukovnikovih dnevnih i noćnih mora raste iz glave u glavu, prirodno i logički tvoreći mozaik koji neposredno doprinosi postupku portretizacije epskih subjekata i motivacije koja deluje ne samo kao primeren način nego i kao jedino moguće u tom kontekstu. Određen broj nesporeda junaka i sredine može se tumačiti i sukobom generacija, budući da ostareli braćni par dospeva na marginu društvenog interesovanja i stoga što je u međuvremenu došlo do opšte devalvacije, devastacije i degradacije životnih i etičkih vrednosti za koje su se oni borili u najranijoj mladosti. S obzirom na to da se Garsija Markes bavi savremenom tematikom koja veoma teško podleže književnoj elaboraciji (radnja se zbiva 1956. godine, u vreme Suecke krize), nije nikakvo čudo što osim kritike kolumbijskog *mehanizma nasilja* u prvim decenijama XX veka, pisac ostricu kritičke projekcije prebacuje i na kolumbijsku sadašnjost i sve njene, vidljive i nevidljive alijenacije. Opštem pesimizmu, u izvesnoj meri, doprinosi starost i bolest, o čemu sâmi junaci svedoče rečenicama ili sintagmama poput sledećih: "Raspadamo se živi" ili "Kad nestane kukuruza, morat ćemo ga hraniti vlastitom jetrom", čime se može tumačiti i naturalistički efektan kraj povesti.

Gubitku vere i nade u velikoj meri pomaže činovnička ravnodušnost Advokata, koji i sâm, svojim nečinjenjem, doprinosi "administrativnim zavrzlamama", tako da su se i vini i nevini izgubili u lavirintima birokratske tiranije i svemoći. Kafkijanski proces, po rečima Advokata, nema kraja – "To će

potrajati stoljećima". On tvrdi da represija uvek započinje ispočetka i da se pokazuje u sve crnijim varijantama. Od crne slutnje prevlasti zla nad dobrom intimističku povest ne može spasiti ni izrazito humoristički, satirički i groteskno naglašen proces slikanja događajnih i asocijativnih nizova. Takva projekcija, istina, pomaže podizanju nivoa literarnosti, ali na idejnom planu ni u čemu ne umanjuje tragično osećanje života. Naprotiv, kao da ga, po nekom nepoznatom mehanizmu, u krajnjoj liniji još i pojačava, mada se komičnoj viziji ne može poreći značajno svojstvo individualnog odbrambenog mehanizma.

Registru klasičnorealističkih postupaka prethodi i način segmentacije povesti *Pukovniku nema ko da piše*. Za razliku od *Oharaske* (podeljene na 11 celina), nova povest je znatno sažetija i koherentnija (sadrži samo 7 glava). U novoj povesti osmišljene su i balansirane pojedine narativne celine, znatno je usavršena i upotreba konkretne i latentne energije poetskog govora, a pripovedač je na kraju, uspeo da prirodni govor u svemu nadmaši kodifikovani književni jezik, što se naročito vidi u onim pasažima koji su posvećeni postupcima redukcije i retardacije osnovnog narativnog toka. Pripovedač se, po svemu sudeći, namerno odricao od komplikovanja postupaka, od upotrebe raznovrsnijih stilova i formalnih karakteristika, vođen poznatim retoričkim pravilom – *Variatio delectat!* U tom smislu posebnu ulogu dobijaju odsutni sadržaji koje možemo tumačiti kao "prirodnu zaleđinu razumevanja" ili kao "naknadnu rekapitulaciju priče", koja se, bez sumnje, odvija u recepijentovom koautor-skom saučestvovanju, najviše na osnovu usaosećavanja sa glavnim epskim subjektom (Pukovnikom).¹⁵

I pored uravnoteženosti i ujednačenosti pojedinih narativnih celina, prilikom ponovnog mikroanalitičkog čitanja, mogu se kao najreprezentativnije izdvojiti: druga glava (str. 18-33), peta glava (str. 61-75), i šesta glava (str. 76-90), kojima su veoma bliske još i: prva glava (str. 5-17) i sedma glava (str. 91-108), dok treća glava (str. 34-47) i četvrta glava (str. 48-60) samo neznatno zaostaju za njima. To daje pravo kritičarima i analitičarima da zaključe kako je pisac u novoj povesti uspeo da "postigne najveći stepen razumljivosti" (Oskar Koljasos), da je lik Pukovnika "najdovršeniji lik Garsije Markesa iz njegovog verovatno najsavršenijeg dela" (Luis Hars), da je "Lik pukovnika" jedan od psihološki najuverljivijih likova u čitavom do sada objavljenom piščevom delu" (Ljiljana Pavlović-Samurović), da je vidno doprineo "latinoamerikanizaciji tradicije prozne književnosti na kontinentu tokom šezdesetih godina XX veka" (Džejson Vilson) i tako dalje.¹⁶

Dugi niz godina sâm pisac je tvrdio da je intimistička povest *Pukovniku nema ko da piše* njegovo najsavršenije delo, da je uzorno u svojoj vrsti, jer se u njemu oseća potpuni sklad želja i mogućnosti, odnosno da je delo lišeno "jalovosti nastojanja", što znači da su sve vrste usloženih energija urodile plodom (intelektualna, kreativna i intuitivna). No i pored svega toga, pisac i dalje stremi ka nekom višem estetskom i poetičkom idealu, o čemu piše u prilogu "Prepisivanje života": "Jedna od ozbiljnih nevolja sa kojima se

suočava literatura je odsustvo reči kojima bi se opisala stvarnost", odnosno "jer mi nije pošlo za rukom da bilo čime nadmašim stvarnost". Takvo mišljenje potvrđuje piščevu urođenu skromnost, kao i saglasnost sa mišljenjem Tomasa Mana koji je ispravno tvrdio da su velika dela posledica skromnih namera.

B E L E Š K E

1 *Leksikon hispanoameričke književnosti* izdala je beogradska "Savremena administracija", 1993. str. 872 (dvostubačno). Za našu analizu od posebnog su interesa: "Uvodne napomene" (str. 3-9), "Nacionalne književnosti" (str. 41-152), "Gabrijel Garsija Markes" (str. 419-434), "Opšta bibliografija" (str. 791-795) i "Indeks termina" (str. 797-807).

Knjigu *Pukovnik igra školice*, posvećenu Asturijasu, Borhesu, Kortasaru, Rulfu i Garsiji Markesu (str. 225-263), izdao je Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1980, u prevodu Silvije Monros-Stojaković, koja je napisala i zanimljiv pogovor "Čarobnjaci reči sa ili bez letećih ćilimova" (str. 273-279).

2 U drugom odeljku poetološke autobiografije *Živjeti da bi se pripovijedalo* (Vivir para contarla, 2002), autor tim povodom piše: "Nije bio najpogodniji čas da se upustim u pisanje drugog romana, dok sam se još uvijek borio sa prvim, uz manje ili više sretne pokušaje s ostalim proznim oblicima, ali sam postavio sâm sebi te noći ratni ultimatum: napisati roman ili umrijeti" (str. 80).

3 Istom tematikom i problematikom bavio se pisac u romanu *Zla kob* (državnim udarom u Bogoti, 1948), tvrdeći: "To vreme nasilja imalo je takav odjek među onima koji još nisu postali pisci u Kolumbiji, ali od kojih su mnogi bili svedoci strašnih drama nasilja, da su osetili potrebu da ga opišu. U toku četiri ili pet godina pojavilo se više od pedeset romana – ono što se danas naziva romanom o nasilju u Kolumbiji" (str. 31).

4 Deceniju i po docnije (1975) Garsija Markes o sopstvenom političkom angažovanju misli sasvim drugačije:

"Ovo moje političko opredeljenje je prilično staro. Verujem da sam oduvek, na ovaj ili onaj način, imao dosledan stav. Međutim, sada je mnogo uočljiviji, mnogo delatniji, mnogo angažovaniji, verovatno zbog probudene savesti posle vojnog udara u Čileu. Iznenada sam shvatio da sam se bio opustio: za vreme Narodnog jedinstva verovao sam da će se ovaj projekat ostvariti, da će se zaista održati, i nisam učinio ništa da bih doprineo da ne zbrišu. Prevario sam se. Grizla me savest kad sam se, iznenada 11. septembra našao u osam uveče u Bogoti, i shvatio da se završilo, da je srušeno tako (...), i da su otišli mnogo dalje nego što se očekivalo i da su ubili čak i predsednika republike. I tada, u tom trenutku, i zaista po prvi put u životu, počeo sam da verujem da je moje učestvovanje u politici važnije od onoga što sam mogao da postignem u literaturi" (str. 112).

5 U srpskom izdanju ove knjige (Beograd, 2006), na zadnjoj korici, sažeto je izložen autorov osnovni cilj: "Ova knjiga nije istorija zla, iako se poziva na istorijske izvore. Zlo je isuviše široka i raznovrsna tema da bi je bilo koje delo moglo u potpunosti obuhvatiti. Zato se autor ograničio na pojedine i najvažnije aspekte zla. Centralno mesto u ovom filozofskom pristupu fenomenu zla pripada čoveku. Cilj ove knjige nije da otkrije koren zla, da nađe izvor iz koga ističu sva zla, već pre svega da opiše neke od karakteristika ljudskog delanja, pozitivne i negativne mogućnosti koje se u njemu nalaze".

6 Savremenu prozu pišu i piščevi savremenici: Eduardo Salamea Borda, Alvaro Mutis, Alvaro Sepeda Samudio, Eduardo Santa, Ektor Rohas Eraso, Húlio Hose Fahardo, Horhe Salamea, Oskar Koljasos, Umberto Valverde, a poznati pisci toga vremena su još i Eduardo Kabaljero i Manuel Ishija Valjeho.

7 Analizirana povest u ovom radu citirana je prema izdanju *Pukovniku nema tko da piše* ("Znanje", Zagreb, 1978, str. 109), u prevodu Milivoja Telećana (u okviru XI kola "Biblioteke moderne literature (*Hit*)". Izdavač ovo izdanje nije žanrovski obeležio ni kao povest ni kao roman.

2.

8 O nizu nepovoljnih okolnosti koje posredno i neposredno ometaju očekivani književni razvoj na zanimljiv način piše peruanski romansijer i poligraf Mario Vargas Llosa: "Čovjeku je veoma teško da pomišlja da bude pisac ako je rođen u zemlji u kojoj skoro niko ne čita: siromašni zbog toga što ne umiju ili nemaju sredstava, a bogati zbog toga što nisu raspoloženi za to. U takvom društvu, ako neko želi da postane pisac, to ne predstavlja uzbor profesije, već čin ludila" (M.Vargas Llosa: *Historia secreta de una novela*, Barcelona, 1971, str. 24).

9 U produžetku autobiografije pisac obaveštava čitaoca o izvorima prvotne inspiracije za pisanje povesti *Pukovniku nema ko da piše* i kakve je sve etimone koristio kao literarne predloške: "Djedova kasta bila je jedna od najuglednijih, ali ujedno i najmanje moćna. Unatoč tome, isticali su se po ugledu što su ga priznavali čak i domaći moćnici bananske tvrtke. Bila je to kasta liberala, veterana iz građanskih ratova, koji su ostali ondje nakon dva posljednja mirovna sporazuma sa svijetlim primerom generala Benjamína Hererre, na čijem su se posjedu *Neerlandia* u poslijepodnevним satima slušali tugaljivi valceri njegova mirnodopskog klarineta" (str. 38). Gotovo da je nepotrebno navoditi podatak da osnovne etimone predstavljaju globalni simboli: *kasta* i *bananska tvrtka*, s jedne, kao i simboli: *ugled* i *nemoć*, s druge strane.

10 Pri kraju sedme celine autobiografije autor piše o prototipu Pukovnika, koji je preuzeo iz stvarnosti:

"Kasnije, na jednom od mojih mnogih putovanja, upoznao sam pukovnika Clementea Escalonu, Rafaelova oca, koji je od prvoga dana na mene ostavio dojam zbog dostojanstva i svoga držanja patrijarha

staroga kova. Bio je mršav i uspravan poput trske, opaljene kože i koščat, a držao se dostojanstveno u svakoj situaciji. Od rane mladosti i proganjala me je tema teskobe i poštovanja kojom su moj djed i baka dugi niz godina čekali na mirovinu za veterane. No, četiri godine poslije, kada sam napokon pisao knjigu u jednom starom hotelu u Parizu, slika koju sam neprestano imao u glavi nije bila slika moga djeda nego slika don Clementea Escalone, poput fizičkog ponavljanja pukovnika kojemu nema tko pisati" (str. 321).

11 U studiji "Zlo kao etička aporija u *Tihom Donu* Mihaila Šolohova (Prilog filozofiji zla)" koristili smo još i sledeće knjige: Teodor Adorno *Negativna dijalektika* (1979), Imanuel Kant *Metafizika morala* (1993) i Fridrih Niče *S one strane dobra i zla: uvod u jednu filozofiju budućnosti* (1988), kao i više zbornika, antologija i bibliografija (od kojih izdvajamo anotativnu bibliografiju Lj. Vitnija, koja sadrži preko 4.000 bibliografskih jedinica za period od 1960. do 1990).

Osnovnu pažnju u studiji usmerili smo ipak na knjige: L.Fr. H. Svensena *Filozofija zla* (2001), Žorža Bataja *Književnost i zlo* (1957), Emila M. Siorana *Zli demijurg* (1969) i Žana Bodrijara *Prozirnost zla (Ogled o krajnosnim fenomenima)*, 1990.

12 U produžetku navedenog dijaloga prikazana je nedavna istorija don Sabasovog beščasća i spremnost da pogazi sve vrste moralnih načela samo da bi stekao krvavi imetak:

"- Siguran sam – reče liječnik. – Bit će to jednako uspešan posao kao i onaj čuveni patriotski sporazum sa načelnikom.

Pukovniku to nije išlo u glavu.

- Moj kum je sklopio taj sporazum da spasi kožu – reče. – Zato je i mogao ostati u mjestu.
- I zato je mogao u pola cijene otkupiti imovinu svojih stranačkih drugova što ih je načelnik protjerao iz mjesta – na to će liječnik" (str. 87).

13 U voluminoznoj monografiji *Moderni roman dvadesetog veka* (Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo, 2005), Radovan Vučković, pišući o Ginteru Grasu i G.Garsiji Markesu, često upotrebljava sasvim primerene kategorije, kao što su – "brutalni realizam" i "surovi realizam", koje se svim svojim zvučenjima i značenjima odnose na "objektivnu stvarnost", dok se kategorije "fantastični realizam" i "magijski realizam" odnose na "imaginarnu stvarnost". Tajna piščevog umeća pripovedanja sastoji se u ostvarivanju "neverovatne gustine naracije", tj. "ekonomisanja izražajnim sredstvima". Oni su primenjivi i na klasičnorealistički i na modernistički postupak, pri čemu drugi postupak u svemu pokazuje premoć nad prvim. Univerzalne istine u povesti iskazane su krajnje jednostavnim izražajnim sredstvima, koja uprkos jednostavnosti i prozirnosti jezika nisu lišena simboličnosti, metaforičnosti i ekspresivnosti. Osnova pripovedačkih znanja i umeća krije se u sposobnosti:

"Kako da se u modernom epskom delu vaskrsne mit i dosluti pramitska osnova dela" (str. 186).

14 Retke su i višestrano funkcionalne retrospekcije koje analiziranu povest povezuju sa prethodnom, budući da u njima prepoznamo narativne orijentire koje smo nazvali "produktivnim središtima". Jedan od najupečatljivijih predstavlja literarno efektna kadenca pete glave:

"Zapravo ga je pritiskala gorčina. Uskoro je ugasio svjetiljku i predao se mislima, okružen tminom koju su prosijecale munje. Sjetio se Maconda. Pukovnik je čekao deset godina da se ostvare obećanja iz Neerlandije. U bunilu sijeste razabrao je dolazak žutog i prašnjavog vlaka s muškarcima, ženama i životinjama, koji su se gušili od sparine, tiskajući se čak i na krovovima vagona. Vladala je bananska groznica. U dvadeset i četiri sata prevrnuli su selo naglavce. – Odlazim – rekao je tada pukovnik. – Od vonja banane mi se diže utroba. – I otišao je iz Maconda prvim vlakom, jedne srijede, dvadeset i sedmog lipnja tisuću devetsto i šeste, u dva i osamnaest poslije podne. Pola mu je stoljeća trebalo da uvidi kako nakon predaje u Neerlandiji nije imao ni časka spokoja" (str. 74-75).

15 Radoznali čitalac će pronaći brojne informacije u sledećim izdanjima: Guiseppe Bellini – *Historia de la literatura hispanoamericana* (Madrid, 1985), *Pogled kroz kaleidoskop: iskustvo modernizma u Latinskoj Americi* koju je uredio V. Šeling (London – Njujork, 2000), *Enciklopedija savremene latinoameričke i karipske kulture*, koju su uredili Danijel Bonderston, Majk Gonzales i Ana M. Lopez, kao i knjigu Marije Renate Mojenove *Teorijska poetika (problemi jezika)*, "Službeni glasnik", Beograd, 2009. Uputno je videti i ogled Džeralda Martina "Naracija Španske Amerike posle 1970. godine", objavljen u knjizi *Moderna latinoamerička kultura* (Podgorica, 2009, str. 111-124).

16 Na složenost odnosa različitih kulturnih modela i različitih stilskih formacija u XX veku ukazuje Dž. Martin u navedenom ogledu:

"Ona je takođe, na prvi pogled, bila raznolikija nego ranije. Sve do šezdesetih godina XX vijeka, kada je Latinska Amerika postala konačno prisutna u globalnoj svijesti, bilo je normalno, a nikako izvještačeno, da se latinoamerička naracija posmatra u smislu kritičke podjele između djela orijentisanih prema sopstvenim internim realnostima Latinske Amerike i djela koja su, na ovaj ili onaj način, svjedočila o odnosu Latinske Amerike sa, ili razlikama u odnosu na širi međunarodni poredak, iznad svega o vezi sa Evropom. Stoga vjerovatna podjela može da se napravi između socijalno realističke ili čak amerikanističke narativne linije koja je uključivala *indigenista* književnost, socijalističkog realizma i drugih političkih angažovanih pokreta i linije "magijskog realizma" ili "transkulturalne" linije u razvoju, koja se bavila više mitski i metaforički pitanjem latinoameričkog identiteta i interakcijom između sofisticiranih intelektualaca tipa "Prvi svijet" i kultura nepismenog ili polupismenog tipa "Treći svijet" (str. 113-114).

DEMONI LJUBAVI I ANĐELI SMRTI

(O ljubavi i drugim demonima)

O postojanju stvaralačke samosvesti i negovanju kritičke svesti Gabrijel Garsija Markes svedoči u autorskom komentaru, objavljenom tokom druge faze stvaralačke metamorfoze (1962-1984): "Stalno sam tragao za ubedljivim načinom kazivanja, čiji bi autoritet najverovatnije događaje učinio ubedljivijim, ne remeteći tok pripovedanja..... Proveo sam dvadeset godina pišući, napisao četiri šegrtske knjige, da bih najzad otkrio da se rešenje krije u sâmom izvoru problema: trebalo je pripovedati jednostavno, onako kako su to činili naši stari, nepokolebljivo staloženim i mirnim kazivanjem koje se ne menja pa makar se ceo svet rušio, koje ni u jednom trenutku ne dovodi u pitanje sâmu priču, bilo da je reč o najfrivolnijim ili najuzvišenijim događajima – kao da su ti naši stari znali da u književnosti ništa ne deluje ubedljivije od ubeđenja sâmog kazivača".¹

Pisac, naime, pokazuje potpuno pouzdanje ne samo u mitsku i apokrifnu priču i pričanje nego i u svaku vrstu autentične priče i pričanja. Sada, pošto je u trećoj fazi stvaralačke metamorfoze u potpunosti ovladao tehničkim pripovedanja (1985-2010), on ostvaruje kao završni akord književne simfonije fantastični, antiklerikalni i kritički roman *O ljubavi i drugim demonima* (Del amor y otros demonios, Bogota, 1994). U svakom strukturnom elementu romana logika naracije dominira nad logikom žanra, čuvajući osnovne zakonomernosti primenjenih stvaralačkih prosede. Na čudesan i retko sretan način romansijer uspeva da jedan novovekovni roman predstavi kao srednjevekovni, odnosno da pomiri zakonitosti starog tipa romana (*romance*) sa zakonitostima novog tipa romana (*novel*), o čemu veoma zanimljivo na teorijskom planu raspravlja Jelesazar M. Meletinski u knjizi *Istorijska poetika novele* (Историческая поэтика новеллы, Москва, 1990). U odeljku "Romaneska novela XVII i XVIII veka" (str. 184-217) autor tvrdi da je novela poslužila za "pripremu romana novog tipa", da se španski termin "novela" (za razliku od italijanskog) odnosi na "pripovedanje bilo koje dužine", da postoje tzv. "mali romani" (*petit romans*), te da se čak i pikarski romani defmišu kao "*la novela picaresca*".²

Fatalistički, egzotični i mozaično komponovani roman *O ljubavi i drugim demonima* majstorstvo kazivača pokazuje najpre celovitošću i ujedinjenošću svih pet narativnih celina, koje su saopštene u vidu parcijalne slike, a koje ipak ostavljaju utisak integralne proze, koja se može grupisati u četiri povesti: dve nerazvijene (posvećene sudbini biskupa Toribija de Kaseresa i Virtudesa i nastojnici samostana Svete Klare Josefi Mirandi) i dve razvijene povesti (koje čine osnovu romana, a posvećene su opisu ostvarene i nesrećne ljubavi markiza Ignasija de Alfara i Duenjasa i Bernarde Kabrera, s jedne, kao i opisu tragične i neostvarene ljubavi dvanaestogodišnje devoјčice Sierre Marije de Todos los Anheles i učenog duhovnika Kajetana Delaure, s druge strane).

Pripadnost čarobnom realizmu delo pokazuje nesrazmernom zastupljenošću elemenata fantastičnog, koji su dominantni, i elemenata istorijskog romana, koji su potisnuti u drugi plan. Prvim elementima on pokazuje pripadnost predajnoj kulturi, a drugi novovekovnoj kulturi, tako da je, po ko zna koji put pisac bio srećne ruke u spajanju narativnog i skriptivnog modela kulture u istom delu.

Stoga se, sa stanovišta poetike vremena, odnos prošlosti, sadašnjosti i budućnosti mora najpre analizirati u kontekstu istorije ideja, preciznije rečeno u kontekstu istorije dejstava, o čemu zanimljivo piše H.G. Gadamer u knjizi *Istina i metoda* (1960). Povodom Gadamerovih zaključaka, Wolfgang Irlh tvrdi da svako "tumačenje nekog istorijskog predmeta podleže njegovoj istoriji dejstava, te stoga istraživanje tih predmeta ne može da se izoluje u samostalnu disciplinu".³ Postojeći i potencijalni problemi i aporije se naočigled umnožavaju ukoliko istoriju dejstava povežemo sa predajnom kulturom i svim njenim vrstama i žanrovima, pogotovo ukoliko ponovimo da je Karipska priča u romanu posvećena konglomeratu raznorodnih kultura (španskoj, kreolskoj, afričkoj i indijanskoj). Psiholog Pol Dil potpuno je u pravu kada tvrdi da "Misterija života uključuje misteriju smrti", jer u svojoj osnovi fantastični i fatalistički roman *O ljubavi i drugim demonima* posvećen metafizici života i mistici smrti (metaforično rečeno, on je posvećen koliko *životobolima* toliko i *smrtobolima*). U tom smislu treba shvatiti višeznačni iskaz koji saopštava erudita Abrunensio de Sa Pereira Kao u ime novog doba: "Vi ispovedate religiju smrti koja vam daje hrabrost i snagu da joj se oduprete. A ja smatram da je jedino bitno ostati u životu".

Svako putovanje, pa i putovanje u imaginarnu prošlost sredinom XVIII veka, Garsija Markes smatra "stvaralačkom avanturom" i "životnom lekcijom". U tom pogledu postoji identičnost inspiracije u kriminalističkoj povesti *Hronika najavljene smrti* (1981) i fantastičnom romanu *O ljubavi i drugim demonima* (1994). Radi se o opsedantnim događajima iz piščeve mladosti koji decenijama podležu skrivenoj umetničkoj inkubaciji sve dok u pravo vreme ne dobiju odgovarajuću beletrističku elaboraciju. U već ustaljenom maniru pisac saopštava istorijat nastanka romana u prologu (str. 7-10), pisanom nakon završetka romana (u Kartaheni de Indias, 1994). Prolog istovremeno obavlja jedinstveno ostvareni prag literarne tvorevine:

"Nadgrobna ploča raspala se u paramparčad pri prvom zamahu pijuka, i iz otvora se rasula bakreno se presijavajući, bujica žive kose. Poslovođa je pokušavao, uz pomoć svojih radnika, da je nekako sačuva neoštećenu. Ali, što su žešće povlačili vlas, utoliko se ta kosa više izduživala, a pramenovi postajali gušći. A onda, sa poslednjim čupercima kose još prirasle za lobanju, konačno se pojavila jedna dečja glavica. U grobnici jedino ostadoše još neke malene, rasute koščice. Na ugrađenoj, šalitrom razjedenoj nadgrobnoj ploči, moglo se pročitati samo jedno ime, bez prezimena: Sierva Marija de

Todos los Anheles. Raširena po podu, ta griva kose prostirala se u dužini od dvadeset i dva metra i jedanaest centimetara" (str. 9-10).⁴

O prvom dužem boravku u Kartaheni de Indias, u kojoj je studirao prava polovinom prošloga veka, Garsija Markes piše zanimljivo i literarno efektno u poetološkoj autobiografiji *Živjeti da bi se pripovijedalo* (Vivir para contarla, 2002). Na početku *šeste* celine on saopštava jetko i cinično intonirano zapažanje o restauraciji deset mermernih spomenika kartahenskih velikaša, čija su imena bila zapisana pri dnu spomenika (na postamentu). Restauratori su skinuli glave, restaurirali ih, ali su usput izgubili evidenciju, tako da se više nije moglo ustanoviti koja glava pripada kojem postamentu, te su ih nasumice vratili na mesta, sigurni da niko više neće moći utvrditi identitet velikaša. Sliku jalove taštine kojom su opsednute umetnost i primenjena umetnost romansijer završava sledećim zaključkom: "Jer u Cartageni kipovi nisu napravljeni tako da odolijevaju koroziji vremena nego sasvim suprotno: čuvalo se vrijeme u kojima su stvari zadržavale svoju izvornu dob, dok su stoljeća starjela" (str. 243).⁵

Poređenjem autorskih komentara iz različitih faza stvaralačke metamorfoze nastojali smo da pokažemo proces intelektualnog i kreativnog dozrevanja tvoračkih moći Garsije Markesa. O tome svedoče iskazi poput sledećeg: "Najpre je bilo to što mu u toj fazi pisanja nitko nije mogao pomoći, jer pukotine nisu bile u tekstu već u meni, samo sam ja mogao imati oči da ih vidim i srce da zbog njih patim". Očigledno, pisac ponovno raspravlja o sopstvenoj filozofiji i psihologiji stvaranja, o odnosu racionalne i emocionalističke estetike, tačnije rečeno o odnosu romantičarske i realističke književnosti. Stoga se pouzdano može reći da je roman *General u svom lavirintu* (El general el su laberinto, 1989) prevashodno realistički i dokumentaristički, dok je roman *O ljubavi i drugim demonima* prevashodno romantični i fantastični (roman strave i užasa), čime je potvrđena njegova pripadnost magičnom realizmu.⁶

Prvi roman je stvaran uz pomoć sindroma *pčela*. Romansijer je posegao za svim vrstama informacija i dokumenata o prvoj polovini XIX veka. Drugi roman je stvaran uz pomoć sindroma *pauk*. Romansijer se u potpunosti oslonio na moći sopstvene kontemplacije, imaginacije i intuicije. To, međutim, ne znači da na indirektan način nije koristio neophodnu sumu znanja o Kolumbiji polovinom XVIII veka, a naročito kada se radi o borbi za prevlast koja je vođena između crkvene i civilne vlasti, o radu Svete inkvizicije (osnovane 1478, a ukinute 1834) i postupku egzorcizma, jer nema ni jednog detalja u romanu koji bi bio netačan sa stanovišta istoriografije. To potvrđuju knjige Franciska Betankura *Inkvizicija u modernom dobu (Španija, Italija i Portugallija od XV do XIX veka)* – L' Inquisition à l' époque moderne (Espagne, Portugal, Italie XVe – XIXe siècle, Paris, 1995) i Alfonsa di Nola *Đavo* (Diavolo, 1987), pune neophodnih informacija i interpretacija.⁷

Naglašeni piščev antiklerikalizam zahteva još nekoliko usputnih objašnjenja, osobito kada je u pitanju rad Svete službe, o čemu postoji obilje dela koja ulaze u "crnu legendu" o Inkviziciji. Ona bez sumnje predstavlja najteži

zločin protiv čovečnosti, najbrutalnije ukidanje ljudskih sloboda, a posebno naučnih, kulturnih i umetničkih sloboda. Kao prepreke na putu napretka nauke u Južnoj Americi mogu se smatrati novoosnovani Tribunali inkvizicije: u Meksiku (1543), u Limi (1569), a u Kartaheni de Indias (1610), gotovo dva i po veka pre dobijanja prvog univerziteta. Kao retrogradna društvena sila, Inkvizicija se suprotstavljala radikalnijem napredovanju naučnih saznanja u veku racionalizma i prosvetiteljstva, pri čemu status quo društvenog razvitka ona želi da što duže zadrži u južnoameričkim kolonijama, najčešće primenjujući Veliki mehanizam nasilja. Taj mehanizam melje pojedine epske junake romana – ispunjavanjem neumitne i fatalne sudbine (počevši od nedužne devojčice Sierre Marije, preko monjsinjora Kajetana Delaure, do duhovnika novog vremena dr Tomasa de Akvina de Nervaesa, bivšeg inkvizitora, koji u Prebivalištu robova ispašta sopstvene grehove, sve do mistične smrti u cisterni).

To je samo jedan od onih narativnih obrta (Wendenpunkt) koji je negovala ranija novela kao nečuveni, izuzetni ili čudesni slučaj. Odstupanje od tog poznatog žanra predstavlja snažna pripovedačeva inercija koja na inventivan način otklanja svaku mogućnost drugačijeg ispunjenja prokletstava (u potpunosti slična postupku primenjenom u povesti *Hronika najavljene smrti*). Bez obzira na društveni položaj i autoritet, epski junaci romana nisu u stanju da preinače pomenutu sudbinu, čak i kada pokazuju visok stepen dobre volje kao što to čine vicekraljica i vicekralj Nove Granade (osnovane 1739) Rodrigo de Buen Rosano. Istrajavaju, međutim, u svojim zlosrećnim naumima samo negativni junaci kao predstavnici negativne energije (nastojnica Josefa Miranda i biskup Toribio de Kaseres). U njihovom stalnom sukobu prepoznamo i ranije sukobe, tačnije rečeno istoriju dejstava između crkve i države (privremeni progon franjevac, koji su najčešće bili inkvizitori), kao i sukobe unutar crkve (višemesečne sukobe redovnica Svete Klare – klarisa i katoličke crkve). Svemu tome, kao istorijsku igru sudbine ili istorijsku ironiju, romansijer dodaje opis posthumne egzistencije epskih junaka, budući da su mnogi sahranjeni na istom groblju i da doživljavaju devastaciju spomenika tako što se na mestu samostana podiže hotel sa pet zvezdica. Vreme se poigralo i sa sudbinom junaka i sa njihovim željama, nadama i predrasudama, ali i mimo toga romansijer ostaje dosledno pri početnoj zamisli da, uprkos vremenskoj distanci od dva veka, kodeks moralnih pitanja ne gubi na snazi i aktuelnosti (osobito kada je u pitanju onemogućivanje lične i porodične sreće Sierre Marije i Kajetana Delaure).

Jednu od značajnih paradigmatskih osa najnovijeg romana vidimo u korespondenciji sa osama drugih romana i povesti. Tako na primer sa posebnim simpatijama su portretisani gradski fizikus Abrunensio de Sa Pereira Kao i padre Tomas de Akvinio de Nervaes. Oni su predstavnici novovekovne humanističke inteligencije, spremni da se hrabro suprotstave zabludama i predrasudama svoga vremena, uz neprekidni rizik da budu proglašeni jereticima zbog stanovišta koje zastupaju i akcija koje preduzimaju. Posebne simpatije prema

lekaru Abrunensiju romansijer pokazuje stoga što on ima zajednička svojstva sa neimenovanim katalonskim mudracem iz romana *Sto godina samoće*, dok se junakinja Sierva Marija nalazi u gotovo istom dobu u kome se nalazi i junakinja povesti *Sećanja na moje tužne kurve*. Simpatije prema narodnom pastiru dr Tomasu de Akvinu pisac opravdava njegovom spremnošću da preuzme ulogu afričkog misionara na Karibima, odnosno spremnošću da nauči tri njihova jezika (joruba, kongo narečje i mandinga), da usvoji i protumači afričke obrede i rituale i u njima pronađe iskonske moralne vrednosti.

Ta širina duhovnih i životnih horizonata pokazuje prednosti afrokulture i indiokulture u odnosu na uske duhovne i životne horizonte španske i kreolske. Prednost prvih nad drugim kulturama sastoji se u tome što su prve posvećene životu i humanizaciji odnosa (radi se o konkretnom humanizmu), dok su druge žrtve sopstvenih zabluda, te više služe alienaciji društvenih odnosa (radi se o apstraktnom humanizmu). Pripadnici i sledbenici prvih kultura predstavljaju prirodna bića, jer ne odvajaju prirodu od ljudske prirode, dok predstavnici drugih kultura su društvena bića, bića koja su izgubila vezu sa prirodom, pa prema tome i moć empatije sa stradalnicima. Prirodno biće teži slobodi reagovanja, delovanja i osećanja, dok se društveno biće gubi u lavirintima društvenih konvencija, iz kojih nema izlaza. Sučeljeni su, kao što se vidi, "sloboda prirodnog sveta" sa "prinudama hrišćanskog sveta". U tom smislu treba tumačiti i razumevati osnovne ideografeme koje saopštavaju dve različite vrste bića. Raskalašna i unesrećena majka Kabrera kaže: "Ja sam oduvek sve razumevala, osim smrti", dok predstavnici drugačijih pogleda na svet tvrde: "Neprijatelj ume bolje i veštije da se koristi našom inteligencijom nego našim zabludama".

Da zaključimo. U istoj meri u kojoj je u prethodnim delima i komentarima Garsija Markes davao prednost pesničkoj slici nad poetskom idejom, u istoj meri sada daje prednost konkretnom nad apstraktnim humanizmom, odnosno prirodnom biću u odnosu na društveno biće. U tom pogledu mnogi iskazi imaju dublji smisao od onog koji nosi tekst i kontekst u kome su izrečeni. Na primer, Kajetano Delaura tvrdi da Sveti duh više veruje u ljubav nego u veru u njega, dok devojčica Sierva Marija, da bi naglasila pripadnost i afrokulturi, osim krštenog uzima i ime Marija Mandinga, pokazujući time udvajanje bića i potrebu da u irealnom svetu pronađe one vrednosti koje joj nedostaju u realnom. Tako u njenoj ogrlici: crveno-bela boja *Čanga* "predstavljala je snagu ljubavi i krvi", crveno-crna boja *Elegua* "označavala je život i smrt", dok sedam blede-plavih *Bisera* "personifikovali su Jemaju". Očigledno, modelom predajne kulture vlada osećanje, saosećanje i solidarisanje, što predstavlja najkraći put do oslobađanja od "jarma razboritosti". Upravo u tom smislu mora se shvatiti vodeća misao humaniste i lekara Abrunensija, posvećena otkrivanju drevne istine:

"Nikakva medicina nije u stanju da izleči ono,
što osećanje sreće može da isceli".⁸

2.

Analiza kontrasnih poetika primenjivanih u delu Garsije Markesa na najbolji način pokazuje piščeve doprinose procesima inovacije i modernizacije romana. Upotreba kontrasnih poetika u jednom ili više dela pokazuje sve vrste romansijerovih darovitosti, kao i brojne, suprotstavljene stvaralačke postupke koji se mire na nekoj višoj teorijskoj tački rasprave. Takav, kontrasni par, na primer, predstavljaju romani *General u svom lavirintu* i *O ljubavi i drugim demonima*. U njima su sučeljene dve globalne poetske ideje. U prvom je korišćena ideja o racionalnom poimanju sveta, prepunog ostvarivih i neostvarivih ideja, a u drugom ideja o čulnom doživljavanju sveta, ništa manje složenog u toj vrsti saznanja. Ponekad se dešava da romansijer istu poetsku ideju elaborira sa suprotstavljenih "tačaka gledišta". Drugi kontrasni par čine romani *Ljubav u vreme kolere* i *O ljubavi i drugim demonima*. On služi kao potvrda izrečenog mišljenja. U prvom romanu je *Ljubav* predstavljena kao osnovna životna energija (vrednost), a u drugom kao energija koja junake vodi putevima stradanja i smrti, čime se *Ljubav* izjednačava sa *Mržnjom*, po snazi životne delotvornosti. U prvom romanu *Ljubav* je pokazana kao trijumf života, a u drugom kao poraz. Stoga možemo opravdano zaključiti da se radi o preokrenutoj slici sveta u kojoj su po delotvornosti izjednačeni demoni ljubavi i anđeli smrti. Po logici odabrane naracije – sve se odvija u fatalizmu obeleženom krugu, bezizlaznom lavirintu koji je mnogo ranije definisan kao petočlana tabela koja se neumitno ponavlja: *Ambitio* – slavljublje, *Discordia* – nesloga, *Bellum* – rat, *Caedes* – klanje i *Mortis* – smrt. Različiti su pokušaji kojima se epski junaci (mahom junaci ne na svom mestu) suprotstavljaju neumitnoj pentalogiji zala uključujući, između ostalog, umetničko stvaranje, magiju i proročanstva. Na kraju *prve* narativne celine u analiziranom romanu zanimljiv dijalog vode fizikus Abrunensio i markis Ignasio de Alfara:

"Markiz je nabrojao ostale Marijine laži, ali ne osuđujući ih već sa izvesnim očinskim ponosom. – Možda će od nje postati pesnik – reče. Abrunensio nije bio tog mišljenja, da je laž odlika umetnosti.

- Što je napisani tekst istinitiji, utoliko je poetičniji – tvrdio je" (str. 44).

Dvojaki stav oponenata o laži i istini umetnosti samo je jedan od putokaza kroz lavirinte piščeve filozofije i psihologije stvaranja, koji retko čitaoca ostavlja u dilemama. Naime, Garsija Markes kao pripadnik magijskog ili integralnog realizma ukida granice među svim vrstama binarnih opozicija. To se vidi po tome što je autoru bliža *laž* kao tačka gledišta, budući da se uz njenu pomoć lakše, lepše i trajnije dograđuje, tumači i razumeva elaborirani svet u romanu. U poetološkoj autobiografiji on će saopštiti značajan komentar: "Laži su kod djece znak iznimne darovitosti" (str. 67) ili: "Mnogi su tajno prepisivali knjige kad bi se pojavila prilika, pogotovu djela koja je Sveta inkvizicija zabranila, a vjerovatno su bili i mudri pokretači kreolske zavjere

protiv Španjolaca" (str. 241), jer stvaralaštvo u jednoj oblasti podstiče stvaralaštvo u drugoj.

Slojevitost i zagonetnost društvene sredine polovinom XVIII veka u Kartaheni de Indias romansijer je potvrdio istorijskim kazivanjima o trgu kao "srcu primorskog grada" koji je menjao imena u zavisnosti od promene društvenih odnosa: *Trijem trgovaca*, *Trijem pisara* i *Trijem slatkiša*. Kada je u pitanju odnos sinhronije (u autobiografiji) i dijahronije (u romanu) bez teškoća se mogu uočiti izvesne estetičke i poetološke srodnosti u romanima Garsije Markesa i Umberta Eka, koji u dodatku "Postile uz *Ime ruže*" (1984) o svetu u romanu i svetu izvan njega piše kao o bajkovitim predelima i tim povodom zaključuje: "Prošlost kao scenografija, povod, bajkovita konstrukcija, pri čemu mašta dobija krila".⁹ Ne samo znanje, nego i stvaralačka mašta piscu omogućavaju da istovremeno opiše više nivoa društvenog i intimnog života: telesnog, ličnog, građanskog, političkog i opšteg, odnosno religioznog, magijskog ili mističnog, kao što kaže Žak Le Gof.¹⁰ Kartahena de Indias u tom pogledu može da posluži kao "pravi mikrokosmos", odnosno kao novomilenijumski Armagedon, te se u kontekstu biblijske mitologije poslednji roman može najpre definisati kao demonološki, egzotični i fantastični, a neposredno potom i kao sredstvo za "zadavanje rana Sotoni".¹¹

U negativnoj slici sveta gotovo svi epski junaci romana *O ljubavi i drugim demonima* na svojevrsan način su stradalnici i smrtnici, bez obzira na to da li brane filozofiju života ili filozofiju smrti. U svim segmentima roman plavi pesimizam i agnosticizam, bez obzira na to da li je u njima elaborirana stvarna ili nestvarna stvarnost. Radoznao po prirodi, Garsija Markes primenjuje emersonovski princip – "Oči koje se svuda hrane", dajući maha svojoj razigranoj maštovitosti do krajnjih granica, vođen jedino stvaralačkim instinktom. U tom pogledu, romansijer se ponaša kao istočnjački *hatem* koji obilato daje, ali obilato i uzima, služeći se nizovima bočnih i dopunskih priča, koje motivacijom radnje i portretizacijom likova najpre povezuje u serijski niz novela, a potom im obezbeđuje paradigmatско povezivanje, poštujući zahteve savremene teorije i tipologije romana. U tom pogledu poslednji roman karakteriše pre svega proces "fokalizacije priče", o čemu su zanimljivo pisali Žerar Ženet i Mike Bal.

Sopstveno pripovedačko umeće Garsija Markes pokazuje opisom interakcije spoljašnjeg i unutrašnjeg sveta. Već smo i ranije imali prilike da kažemo kako je za stvaraoca i mislioca poput njega mnogo važnije biti u stvarima nego biti izvan stvari, mada je u fantastičnom romanu teško precizno odrediti granicu među njima. Ipak, već po vrsti pristupa (spoljašnjeg ili unutrašnjeg) epski junaci se mogu podeliti u dve grupe: *protagoniste* (ćerka Sierva Marija, majka Bernarda Cabrera, otac Ignasio de Alfaro, fizikus Abrunensio de Sa, biskup Toribio de Kaseres, nastojnica samostana Josefa Miranda i erudita dr Tomas de Akvino) i *epizodiste* (ekonomka Dominga de Adviento, jurodiva indijanka Sagunta, ljubavnik Juda Iskariotski, sluškinja Karidad del Kobre,

poludela devojka Dulse Olivija, markizova žena donja Olalja de Mendosa, ubica Martina, vicekraljica i vicekralj Rodrigo de Buenos Rosano). Dominantna priča je "zagrobna priča" ili "priča o egzorcizmu", a njeni elementi su rasuti po prostorima realnosti i fantastike, što je omogućavalo interpoliranje različitih vrsta priča i ujedno vezivanje za "osnovnu priču".

Sasvim realističan povod – u vreme epidemije besnila jedan besni pas je ujeo nekoliko ljudi na pijaci, a među njima i dvanaestogodišnju devojčicu Siervu Mariju – romansijer je vispreno i zanimljivo preneo iz sfere medicine (besnila) u sferu demonologije (opisa demonskog opsedanja ljudskog bića i isterivanja demona iz njega). On je duhovito, atraktivno i zanimljivo izmešao elemente stvarnosti, okultizma, sujeverja, onirizma i religijske fantastike sučeljavajući njihove emanacije u španskoj, kreolskoj, afričkoj i indioskoj predajnoj kulturi. Kada je u pitanju poetika prostora, potrebno je ukazati na sledeća uporišta romaneskne radnje: samostan Sveta Klara (u čijem su okviru – kapela, bolnica i zatvor), potom ludnica "La Divina Pastora", markizova palata i Prebivalište robova. Opisujući opštu dekadenciju, a posebno degradaciju kolumbijskog plemstva, romansijer je svu koncentraciju usmerio na markiza Ignasija de Alfara, koji je svestan sopstvenog položaja u posuvraćenom svetu, što se vidi po iskazima poput sledećeg: "Moj život je sazdan od strahova i užasa".

Negativna slika sveta, portreti negativnih junaka ili junaka ne na svom mestu, započeta je kratkom kratkom pričom (str. 47-48) posvećenom poludeloj Dulsi Oliviji, sklonoj mistici, kao kontrateža mladoj, lepoj i energičnoj ženi Olalji de Mendosa, kojoj je posvećena jedna kratka priča (str. 50-52). Obe priče, međutim, imaju istu funkciju – svedoče o neostvarivoj ili o onemogućenoj ljubavi. U prvom slučaju reč je o psihički oboleloj osobi, za koju ljubav predstavlja jedan od puteva povratka u normalan svet, dok je u drugom slučaju reč o fatalizmu, jer markizova mlada žena nenadano strada od udara groma. Na taj način pisac je ponovno aktuelizovao retoriku naslova, koji svojim optužbama protiv Sierve Marije neprekidno pothranjuju mizantropi – nastojnica Josefa Miranda i bezosećajni biskup Toribio de Kaseres, sve dok inkvizitorskim postupkom egzorcizma ne dovedu do devojčine prerane i tragične smrti ("Taj ritual je bio istovetan sa procedurom koja je očekivala osuđene na smrt"). Na pragu istinske ljubavi i porodične sreće, ljubav se od pozitivne pretvara u negativnu energiju, samo zato što su tužioci (nastojnica i biskup) lišeni tog osećanja. Umesto toga, oni donose zlo, nesreću i mržnju ponavljajući već profanisanu inkvizicijske floskule o "sledbenicima đavola", "o demonima besa, netrpeljivosti i gluposti", zle volje prema starim hrišćanima, paganskim indiosima, crnim robovima, muslimanima, jeresi, bogoljuljenju i sujeverju (zbog čega je Inkviziciji izvesno vreme bilo zabranjeno da sudi moralne delikte).¹²

Sada je, nadamo se, shvatljivija piščeva radikalna osuda "Svete inkvizicije" zbog mnoštva religioznih i životnih zabluda i predrasuda, zbog čega se, sasvim opravdano, u jednom času nedužnoj devojci Siervi Mariji učinilo da su

đavolima opsednuti nastojnica, biskup i egzorcisti, što je mnogo bliže istini, jer oni svojim postupcima više doprinose utvrđivanju bezverja nego vere u kanone crkve kojoj služe:

"Markiz se nije uzdao u Boga već u svakoga ko bi mu pružio izvesnu nadu. U gradu je bilo još tri izučena lekara, šest apoteka, jedanaest berbera koji su bolesnicima puštali krv i bezbroj nadrilekara i iscelitelja volšebnika, iako je inkvizicija u poslednjih pedeset godina njih hiljadu i trista bila osudila na razne kazne, a šestoro dala spaliti na lomači. Jedan mladi lekar iz Salamanke otvori već zaceljeni ožiljak i stavi joj na ranu kaustične flastere, ne bi li time odstranio njene nečiste telesne sokove. Jedan drugi pokuša to isto, privijajući joj pijavice na leđa. Neki nadrilekar joj ispra ranu njenom sopstvenom mokraćom, a drugi odredi da pije svoj urin. U toku naredne dve sedmice devojčica se dva puta dnevno kupala u vodi prepariranoj raznim travkama i dva puta dnevno bila podvrgnuta klistiranju, a uzimanjem nekih ogavnih i smrtonosnih koještarija bila dovedena na ivicu agonije" (str. 66-67).

Romansijer se podjednako lakoćom bavi realnim i imaginarnim nizovima događaja. Pri tome je fantastično književno delo često predstavljao u realističkim okvirima, što je naglašeno uvodnim prologom (str. 7-10) i početkom *treće* narativne celine. Od str. 91 nadalje on uverava čitaoca da postoji uredno vođen samostanski dnevnik, te da se ostatak povesti može smatrati dnevničkom ili dokumentarnom prozom ("U manastirskim spisima, koji su od te večeri uredno vođeni o Siervinom ponašanju, mogla se pročitati služavkina izjava kako ju je neka strašna vanzemaljska sila skolila"). Istovetan je i slučaj prilikom elaboracije fantazama i onirizama, pri čemu se radi o istovetnom snu i tumačenju snova koje u različito vreme sanjaju Sierva Marija i Kajetan Delaura (prva kao zavetovana devojka, a drugi kao obredna žrtva).¹³ San je najpre ispričan u *četvrtoj* narativnoj celini: "I ona mu je ispričala: sedela je kraj prozora sa čije je druge strane padao gust sneg, dok je ona otkidala jedno po jedno zrno s grozda koji je držala u krilu, i stavljala ih u usta. Delaura oseti kako ga spopada užas. Drhteći od straha u iščekivanju njenog snoviđenja, on je upita" (str. 141), a potom i kao ispunjeno proročanstvo, ponovljeno pri sâmom kraju *pete* narativne celine, u predsmrtnoj agoniji: "U njenom krilu našao se grozd prepun zlaćanih bobica koje su ponovo izrastale čim bi ih pojela. Ali, ovoga puta ona zrna nije otkidala pojedinačno, već dva po dva, i jedva dišući, od žudnje za smrću, hitala je da što pre otkine i poslednju bobicu" (196).

Slična oniričkoj je fantastična proza. U tom pogledu veoma su indikativna četiri segmenta posvećena reinkarnaciji jurodive Dulse Olivije, koja se najpre javlja u liku iz mladosti, služeći kao podsticaj dinamizacije romaneskne radnje i kao nagoveštaj futurističke proze ("Bila je praznično odevena u haljinu od tila sa volanima, našminkana i namazana pomodnim pomadama", str. 183), a potom se transformiše u staricu, čime ukazuje na odnos retrospekcije i prospekcije u romanu ("Osmotrio ju je gojaznu i ostarelu – dva zuba su joj

nedostajala, oči joj behu mutne. Takvi bi možda postali da je imao hrabrosti da se odupre svome ocu", str. 184). Pisac se ne krije iza dilema i polilema, kada su u pitanju reinkarnacije epskih junaka nego, naprotiv, čitave nizove fantazama čini još fantastičnijim ("Ona ustade ne dovršivši obed. Pospremi sto, oprata tanjire i sudove s zatumljenim besom i polupa ih u sudoperi pri ispiranju. On nije pokušavao da je uteši, a ona baci krhotine posuđa u sanduk za otpatke što je odzvanjalo kao da se sručio građ. Ona ode ne oprostivši se. Ni markiz niti iko drugi ne saznadoše kada je Dulse Olivija prestala da se ponaša kao ljudsko stvorenje i postala prikaza koja je noću avetinjala po kući", str. 185).¹⁴ Na sâmom kraju romana jurodiva Dulse Olivija poprima sve oblike živog i prisutnog bića, koje utiče na krajnji ishod romana, jer sprečava duhovnika Kajetana da poseti markiza i da po poslednji put pokuša izbavljenje nesrećne i na smrt osuđene Sierve Marije ("Škripa šarki pri otvaranju vrata uznemiri pse, ali ih Dulse Olivija umiri grubim povcima. Kajetano ugleda tu ženu u zelenoj senci atrijuma, lepu i blistavu u raskošnoj toaleti, kose ukrašene mirisnim kamelijama, i on podiže ruku, ukrsti palac i kažiprst i uzviknu", str. 192). Nije nemoguća pretpostavka da su duh Dulse Olivije i psi kao demoni predstavnici htoničnih sila zla koje imaju realne oblike da bi nove duše prevele u adski milje. U ostvarivanju zla ujedinjene su nebeske, demonske i podzemne sile zla.

*

Fantastični roman kao završna celina šestotomne romaneskne tvorine Gabrijela Markesa najvažnijim paradigmatskim osama višestrano korespondira sa drugim autentičnim ostvarenjima: od pripovedaka, preko povesti do romana i autobiografije kao vrste fikcionalne proze. Primenjujući strogu književno-estetsku kriteristiku, kao najvrednija ostvarenja izdvojili smo: a) "Gorčina za tri mesečara", "Neko pomera ove ruže", "Veštačke ruže" i "Svetlost je kao voda", u okviru kraćih pripovednih oblika; b) potom "Treće mirenje sa sudbinom", "Baltazarovo čudesno popodne", naročito "Najlepši utopljenik na svetu", "Poslednja plovdba sablasnog broda" i "Blakaman, dobri prodavac čuda", kao reprezentе nerazvijenih pripovednih oblika i c) "More izgubljenog vremena", "Dan posle subote", naročito "Sahrana Velike Mame" i "Neverovatna i tužna priča o nevinoj Erendiri i njenoj bezdušnoj babi", "Došla sam samo da telefoniram", "Marija dos Praseres" i "Srećan put, gospodine predsedniče", kao amblematične razvijene pripovedne oblike. Po istoj kriteristici izdvojili smo intimističku povest *Pukovniku nema ko da piše* (1961) i autobiografsku povest *Oharaska* (1955), dok smo romane podelili u tri grupe: *prvoj*, amblematičnoj grupi pripadaju: sinkretički roman *Sto godina samoće* (1967) i kritički roman *Patrijarhova jesen* (1975); *drugoj* veoma bliski diptihon posvećen *Ljubavi* kao životodavnoj energiji ili energiji smrti: *Ljubav u vreme kolere* (1985) i *O ljubavi i drugim demonima* (1994); dok *trećoj* grupi pripada diptihon koji vidno zaostaje za pomenutom tetralogijom: psihološki roman *Zla*

kob (1962) i kritički roman *General u svom lavirintu* (1989). Reprezentativnom krugu dela opravdano smo dodali i poetološku autobiografiju *Živjeti da bi se pripovijedalo* (2002).

Neujednačenost pojedinih dela ili pojedinačnih celina u njima tumačimo odsustvom primerene stvaralačke koncentracije, izborom inspirativnih izvora i upotrebom neprimerenih stvaralačkih prosedea. Međutim, doprinos pojedinog pisca razvoju nacionalne i nadnacionalne književnosti ocenjuje se po onim ostvarenjima koja su autentična, i koja u punoj svetlosti pokazuju stvaralačku viziju, lepezu darovitosti, širinu saznanja i novu tehniku pripovedanja, po čemu bi Garsiju Markesa trebalo uvrstiti u vodeći red savremenih svetskih stvaralaca i mislilaca.¹⁵ Takva, autentična dela svojim postojanjem vraćaju veru u smisao umetničkog stvaranja, u misiju bavljenja duhovnim delatnostima kao oblicima modelovanja stvarnosti (i u sferi teorije saznanja i u sferi teorije tumačenja), kao i u potrebu obnove svih životnih vrednosti. Kao pristalica poznatog malarmeovskog stanovišta, Garsija Markes je sažeto, precizno i prihvatljivo saopštio vodeću poetsku ideju završnom rečenicom publicističkog dela *Vest o jednoj otmici* (1997) koja glasi:

- "Neverovatno! – uzdahnula je s čuđenjem. Ali kao
da se sve ovo dogodilo da bi se napisala knjiga".

Sva reprezentativna dela ovog stvaraoa i mislioca, asketski posvećenog književnoj umetnosti tokom proteklih šest decenija (1947-2010), u pravom smislu predstavljaju – "amalgam čuda i truda!"

B E L E Š K E

1 Instrukivan ogled o umeću pripovedanja Garsije Markesa napisala je Krinka Vidaković-Petrov i objavila kao pogovor knjizi pripovedne proze *Oči plavog psa* ("Rad", Beograd, 1999) – "Mašta i snoviđenja" (str. 105-113). Autorka je izabrala i prevela zastupljene pripovetke sa španskog na srpski jezik.

2 Meletinski navodi nekoliko zanimljivih definicija novele: Gete je definiše kao "nečuveni događaj", A. Šlegel kao "izuzetan doživljaj", L. Tik kao "čudnovat" ili "čudesan događaj", a P. Hajze kao "neobičan slučaj". Autor potom piše o ulančavanju novela u serijske nizove, koji prethode stvaranju različitih vrsta romana (tako, na primer, galantne novele prerastaju u istorijske novele, a ove u istorijski roman). Na početku "uvoda" autor tvrdi da se preko istorijata novele može pratiti "svetski proces književne istorije", odnosno da se na taj način otkrivaju prilično jasni kriterijumi za opisivanje narative i pripovednih žanrova" (str. 5).

3 Videti *Leksikon savremene kulture (Teme i teorije, oblici i institucije od 1945. do danas)*, "Plato", Beograd, 2008, priredio Ralf Šnel. U produžetku Ulrih piše: "Pristupanje predmetu interpretacije bez određenih pretpostavki i

njegovo istraživanje bez prethodnog znanja, određenih interesa i sl.; podjednako su nemogući kao i pokušaj autentičnog povratka u njegov istorijski milje. Moglo bi se stoga reći da je između predmeta i njegovog recepijenta uvek istorija dejstava" (str. 270).

4 O značaju predajne kulture svedoči efektni kraj priloga: "Naime, još dok sam bio dete, moja baka mi je ispričala legendu o jednoj dvanaestogodišnjoj markizici koja je svoju grivu od kose povlačila za sobom kao neki nevestinski deo. Ona je umrla od ujeda besnog psa, a u selima u području Kariba smatrali su je za sveticu zbog mnogih čudesa koja su joj pripisivana. Pomisao da bi taj grob mogao biti njen, bila je za mene vest dana i podsticajni uzrok za ovu knjigu" (str. 10).

Istovrstan autorski komentar saopštio je u autobiografiji: "Nikada se na to nije odlučio sa svojom tajanstvenom naravi, no zaintrigirao me je zagonetkom o jednoj djevojčici od dvanaest godina koja je pokopana u samostanu Santa Klara, i kojoj je nakon smrti narasla kosa više od dvadeset dva metra u dva stoljeća. Nisam mogao ni zamisliti da ću se na tu temu vratiti nakon četrdeset godina poslije da bih je ispričao u jednom romantičnom romanu sa zlokočnim raspletom" (str. 268).

5 Istovetna je i anegdota o gusaru Francisku Drejku koji je osvojio Kartahenu de Indias, poharao katedralnu crkvu a od njenih zvona izlio topove. Zbog tog bogohulnog čina preostala zvona u gradu trpe sudbinsku nepravdu, jer su podvrgnuta kazni: "Malobrojna zvona koja su izbegla toj otimačini, bila su kasnije egzorcirana kada su ih biskupski čarobnjaci optužili za lomaču zbog njihove štetne zvonjave kojom su prizivali đavla" (str. 243). Ovakve vrste komentara možemo ubrojati u vantekstovne sadržine romana *O ljubavi i drugim demonima*, s obzirom na to da bacaju dopunsko svetlo na opisane pojave i događanja.

6 Trinaest istovremenih izdanja romana *O ljubavi i drugim demonima* svedoči o naraslom interesovanju kritike i čitalaca za dela Garsije Markesa. Iste, 1994. godine roman je izdat u Bogoti, Meksiku, Barseloni, dva puta, Buenos Ajresu, Madridu, Milanu, Njujorku, Rio de Žaneiru, Istanbulu, Kelnu, Beogradu i Amsterdamu, a potom još i u Parizu, tri puta (1995), Milanu, tri puta (1995), Lisabonu, Londonu, Štokholmu, Budimpešti, Beču, Zagrebu, Pragu, Bratislavu, Bukureštu itd.

7 Istina, neke od knjiga ove provenijencije su neupotrebljive, jer su pisane u vidu jeftine crkvene propagande, daleko od objektivnog naučnog prikaza tema i problema kojima se bave. Takva je knjiga Beatrise Komelje *Španska inkvizicija* (La Inquisición española, 1998), u kojoj autorka tvrdi: "Crna legenda o španskoj inkviziciji, kao i svaka crna legenda, temelji se na malo istine i mnoštvu laži" (str. 139). Ovakve vrste knjiga obezvređuju i predmet kojim se bavi i metod koji je tendenciozno upotrebljen u njima, naročito ukoliko se uporede sa uzornim knjigama Johana Hojzinge *Herbst des Mittelalters* (Stuttgart, 1961), Rosarija Asunta *La critica d'arte nel pensiero*

medievale (Milano, 1961) i Žaka Le Gofa *Za jedan drugi srednji vek* (*Vreme, rad i kultura Zapada*), Pariz, 1977.

8 U romanu *Zadnja stanica* L.N. Tolstoj piše: "Smatram da naš život ovde ima smisla samo ako živimo u skladu sa zapovešću da volimo jedni druge. Život postaje težak, mučan, rđav, kada zanemarimo ovu zapovest. Reklo bi se da ćemo sve nagrade i kazne, koje zaslužimo svojim delima, primiti u ovom životu, jer ni za jedan drugi ne možemo znati".

2.

9 O promeni odnosa prema prošlosti i pokušajima inovacije, modernizacije i radikalizacije romana posvećenih mitologiji, srednjem veku i novom veku, opširnije smo pisali u monografijama – *Miteme i poeteme Tomasa Mana* (Novi Sad, 2007) i *Anagrami i kriptogrami u romanima Umberta Eka* (Podgorica, 2009). U prvoj monografiji pisali smo o tetralogiji T. Mana *Josif i njegova braća* (I-IV), a u drugoj Ekovom prvcu *Ime ruže*, koji se mogu dovesti u vezu sa romanom *O ljubavi i drugim demonima*. Takođe se u direktnu vezu mogu dovesti Manov *Doktor Faustus* i pomenuti roman Garsije Markesa. Mnogo dopunskih komentara saopštili su čitaocu Andre Žid uz *Kovače lažnog novca*, Tomas Man uz *Doktora Faustusa* (pisac netačno definiše autorski komentar kao "roman o romanu"), Umberto Eko uz *Ime ruže* i Danilo Kiš uz knjigu *Grobnica za Borisa Davidoviča*.

10 Znatan broj informacija o istoriji religije dobili smo iz knjiga Trevora Linga *Istorija religija Istoka i Zapada* (1968), Hari Uedeka i Vejda Baskina *Rečnik paganskih religija* (1988), Elis Borčrad Grin *Filozofija tišine* (2001) i drugih. Rouzmeri Moris tvrdi da se jeres nije javljala samo izvan crkve, nego i u njoj sâmoj: "Bilo gde da se pojavila, jeres je predstavljala svedočanstvo o nesposobnosti crkve", a A. M. di Nola da su egzorcisti delovali dijagnostički i terapijski, prepoznajući jedan ili više od četrdeset i sedam simptoma opsednutosti demonima koji se manifestuju preko čulnih ili paranormalnih sposobnosti. Zanimljive knjige napisala je Elen Pejgels o ranom hrišćanstvu (posebno o gnosticima), kao i Johan Hojzinga koji u *Jeseni srednjeg veka* piše zanimljivo o vidovima pobožnosti (preteranoj, popularnoj, fingiranoj, fantastičnoj, hinjenoj) i vidovima mistike (intenzivnoj, trezvenoj, individualnoj, novoplatonskoj, neposrednoj).

11 Kao ilustracija saopštenog mišljenja može da posluži *Moto iz kasiodorskog samostana Vivarijum* koji navodi Eko: "Svatom prepisanom riječju zadajemo sotoni još po jednu ranu". Takođe je zanimljivo mišljenje Fridriha Ničea o tome da mu se kod Šopenhauera i Vagnera najviše dopada "etička atmosfera, faustovski duh, krst, smrt i grobnica".

12 Francisko Betankur u knjizi *Inkvizicija u moderno doba* (1995) spominje knjigu Huana Antonija Ljorentea *Kritika istorije španske inkvizicije* (*Historia critica de la Inquisition española*), objavljenu početkom XIX veka. O

inkviziciji su pisali istoričari – protestanti (Lea, Šefer) i Jevreji (Rot, Njetanahu, Bajer), mahom negativno. Umereniji su mnogi od istoričara koji su svoja stanovišta saopštili na međunarodnim naučnim skupovima posvećenim Inkviziciji, a održanim u Kuenki (Španija), 1978, i Rimu (Italija), 1998. Međutim, očigledno je da katolički istoričari još uvek ne pristupaju naučnoj reviziji ukupnih saznanja o Inkviziciji kao otelotvorenju nasilja i kao instituciji koja je više vekova (1478-1834) nasiljem sprečavala širenje naučnih saznanja, a sâmim tim bitno usporavala brzi civilizacijski progres.

13 Videti o tome antropološki ogled Gordane Đerić *Smisao žrtve u tradicionalnoj kulturi Srba* (Novi Sad, 1997), kao i prvu knjigu tanatoloških ogleada Bojana Jovanovića *Srpska knjiga mrtvih* (Novi Sad, 2002). Veoma prihvatljivo stanovište o žrtvi i žrtvovanju ponudila je G. Đerić:

"Žrtvovanje je prema tome iracionalan čin da se reše stvarni problemi, to jest, da se oni spreče. Pored toga, ona je izraz dubokih potreba zajednice za očuvanjem integriteta, postojećih odnosa i zatečenog stanja, ali i izraz opšteg čovekovog ponašanja prema natprirodnom koje se kreće tankom linijom između straha i takozvane ljubavi. Oni koji žrtvuju nikad nemaju prevelike i posebne želje. Naprotiv, želje se uvek kreću u ravni realnog, često samo s ciljem održanja datog stanja, a ne napretka" (str. 107).

14 Zanimljiv, anegdotski intoniran autorski komentar saopštava Garsija Markes pre četiri decenije: "Po onome što su mi rekli, moja knjiga ima čudnu moć: kad je čitate, poželite da o njoj govorite. Poklanja se prijateljima da bi se o njoj raspravljalo. I tako smo je poklanjali i o njoj razgovarali. Pomalo se stvorio lanac kupaca. Jedna moja prijateljica kupila je 250 primeraka knjige poklonila ih za Božić prijateljima s posvetom: "Ovo je najlepša godina moga života: provela sam je razgovarajući o *Sto godina samoće*".

15 U fantastičnom romanu *O ljubavi i drugim demonima* Garsija Markes je najviše književno-estetske valere ostvario *četvrtom* (str. 119-157) i *trećom* narativnom celinom (str. 82-118), upravo tim redosledom. Njima je demonstrirana ukupna moć piščevog znanja i umenja.

ПРОЕКТИ

Емилија ЦРВЕНКОВСКА
Елена ПЕТРОСКА

ПОЛОЖБАТА НА МАКЕДОНСКИОТ И НА ХРВАТСКИОТ ЈАЗИК ВО ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ НА ПОВЕЌЕЈАЗИЧНИ СРЕДИНИ

Билатералниот македонско-хрватски проект *Положбата на македонскиот и на хрватскиот јазик во образовниот систем на повеќејазични средини* беше реализиран од страна на Филолошкиот факултет *Блаже Конески* од Скопје и Филозофскиот факултет од Загреб во периодот од 2007 до 2009 година. Целта на македонскиот тим беше да ја утврди положбата на македонскиот јазик во образовниот систем на повеќејазичните средини. Тимот беше составен од: Емилија Црвенковска, главен истражувач на проектот соработниците-истражувачи Елена Петроска, Станислава-Сташа Тофоска, сите од Филолошкиот факултет *Блаже Конески* во Скопје и младите истражувачи Даниела Ќироска од Универзитетот ЈИЕ во Тетово и Јордана Шемко, соработник на Филолошкиот факултет *Блаже Конески* во Скопје. Во рамките на македонскиот тим сите истражувачи имаа искуство и практика во наставата по македонски јазик како странски и како втор јазик, т.е. за студентите чиј прв/ мајчин јазик не е македонскиот, туку е некој странски јазик, од една страна, или некој од јазиците на етничките заедници во Република Македонија, пред сè албански или турски, од друга страна. Хрватскиот тим на овој проект го сочинуваа: Зринка Јеласка, главен истражувач на проектот, Лидија Цвикиќ, Ива Назалевиќ, сите три од Филозофскиот факултет во Загреб, Тамара Турза-Богдан од Вишата педагошка школа во Чаковец, Мирела Барбароша-Шикиќ и Мирјана Чеши, двете од Агенцијата за воспитување и образование во Загреб и Марина Чубриќ, од Надбискупската класична гимназија во Загреб.

Беше поставени некои заеднички цели: да се испита положбата на двата јазика низ целата вертикала во образовниот систем на повеќејазични средини во матичната земја, а и во оние средини во кои се изучува јазикот и надвор од матичната земја; да се анализираат наставните планови и програми, учебниците; да се утврди подготвеноста на наставниот кадар, мотивираноста на учениците; да се испита корисноста од овој тип на настава и сл. Јасно е дека наставата по македонски јазик за оние чиј мајчин/ прв јазик не е македонскиот претставува подрачје на кое

треба да му се посвети посебно внимание и да се изнајдат пристапи и методи кои ќе бидат во функција на полесно усвојување на јазикот. Во светот сè повеќе системски се истражува ова подрачје што го наметнуваат проблемите поврзани со изучувањето, усвојувањето, предавањето на вториот/ странскиот јазик (Jelaska 2005:2). Земајќи го предвид и фактот дека предмет на интерес беше македонскиот/ хрватскиот како *немајчин/ неизворен/ не-роген јазик*, кој ги опфаќа термините и *втор* и *странски* јазик (на хрв. *ini jezik*), во проекто се допревме и до проблематиката поврзана со македонскиот и хрватскиот како *наследен* јазик. Ги утврдивме специфичностите на различните форми на усвојување на јазиците, па затоа сме и доследни при употребата на термините втор и странски јазик. Кај нас се употребува уште и терминот јазик на општествената средина, но ние го користиме терминот втор јазик затоа што ја отсликува подреденоста што ја има во однос на првиот (мајчиниот или родениот) јазик, а тоа е особено важно за подобро организирана настава, т.е. за поефикасно изучување на јазикот.

Фактот дека јазици на образованието во Република Македонија биле и се, освен македонскиот, уште и албанскиот, турскиот и српскиот укажува на тоа дека изучувањето на македонскиот јазик како втор во македонскиот образовен систем има повеќе од 60 децениска традиција. Меѓутоа, постои и настава и за децата од етничките заедници што не се доминантни во земјата. Така, во Македонија има заедница на Хрвати, а во Хрватска заедница на Македонци, па се организира настава по македонски/ хрватски како наследен јазик.

Во проектот беа вклучени и млади соработници. Од нивната работа на проектот произлезе еден магистерски труд (Ќировска 2007), како и реферати и учества на научни собири во земјата, при што се објавија неколку самостојни трудови (Ќировска 2008, 2009; Шемко 2008) и во соработка (Тофоска и Шемко 2009), а неколку труда се во печат. Со ова беше исполнет условот за вклучување на млади научни кадри во истражувачката работа. Во текот на работата се вклучи и уште еден млад соработник, Љупка Боцевска. Главниот истражувач и соработниците-истражувачи резултатите од истражувањата ги изложија на повеќе научни собири во земјата и во странство и ги објавија (Црвенковска 2008, 2009; Јеласка и Црвенковска 2008; Петроска 2008, 2009; Тофоска 2008, 2009, Tofoska, 2008, Tofoska i Kolaković 2008, Jelaska, Cvikić i Tofoska 2009), а некои трудови и се во процес на објавување. Се објавија и трудови од соработниците на тимот (Алексова и Боцевска). Беше изработена библиографија од потесната и од пошироката област, како и библиографија на учесниците во македонскиот тим и нивните соработници, што за овие 2 години вкупно изнесува 32 единици.

Организирање на истражувањето

Во првата фаза на работата врз проектот се пристапи кон оформување на база на податоци. Беа собрани сите наставни планови и предметни програми од истражуваното подрачје и изработен преглед на учебниците и учебните помагала за потребите на оваа настава по македонски јазик како втор, а и странски. Потоа се пристапи кон анализа на наставните планови и програми по предметот *македонски јазик како втор* во одделни средини, на сите нивоа на образованието. Се вршеше анализа на содржините во учебниците, начинот на којшто тие се изложени и прилагоденоста за ваквиот тип на настава.

Во втората фаза се вршеа анкети во кои испитаници беа ученици/студенти што го изучуваат македонскиот јазик како втор. Преку анкети спроведени во разни училишта и универзитети во Македонија се направи обид да се утврди јазичната компетенција на не-родените/ неизворните (другојазични) говорители, ефикасноста на методите што се применуваат во наставата, мотивацијата на испитаниците за учење на македонскиот јазик, влогот на културата во учењето на вториот јазик и сл. На крајот се сумирани заклучоци и препораки за овој вид настава. Двата тима работеа самостојно на анализата на состојбите поврзани со македонскиот/ хрватскиот јазик од што произлегоа заеднички истражувања и споредби.

I Македонскиот дел од истражувањето

Досегашни истражувања на ова поле

Досегашни истражувања во Македонија поврзани со оваа проблематика и на кои ние се надоврзуваме се следните: трудот на Авзи Мустафа (Мустафа 1996) за состојбата со изучувањето на македонскиот јазик во основните училишта со настава на албански јазик; трите зборници од проектот *Наставајта по македонски јазик како странски: 2002-2006 година* раководен од проф. д-р Лилјана Минова-Ѓуркова: првиот посветен на наставата по македонски јазик како странски, вториот посветен на актуелните состојби на наставата по македонски јазик како странски низ искуствата на странските македонисти, а третиот посветен на граматиките, учебниците и прирачниците за македонски јазик напишани од македонски и од странски специјалисти (Гочкова-Стојановска 2008: 21-22), трудот на Љиљана Ордев-Калиник за билингвизмот и бикултурализмот кај македонско-англиските билингвални говорители (Kalinic-Ordev 2004) итн. Со оваа проблематика во одделни статии се занимавале повеќе автори (в. Библиографија). Во 2008 година, во рамки на манифестацијата Година на македонскиот јазик, во организација на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура беше одржана и трибина на тема: *Изучување на македонскиот јазик како странски* (Трибина 2008).

1. Македонскиот како втор јазик

1.1. Традицијата на изучувањето

Образованието на мајчин јазик на другите народи што живеат во Република Македонија има подолга историја. Паралелно со отворањето училишта на македонски јазик, биле отворени основни училишта, а потоа и гимназиски класови со настава на албански, турски и српски јазик (Додевски 2009: 18). За образованието на мнозинското население во Македонија се водела подеднаква грижа како и за образованието на Македонците уште при удирањето на темелите на образовниот систем во Македонија. Припадниците на етничките групи го изучувале и македонскиот јазик како мнозински јазик, т.е. јазик на средината во Р. Македонија, па затоа и велите дека изучувањето на македонскиот јазик како втор (немајчин) има повеќе од шеесетдецениски континуитет. Во учебната 1944/45 година во Македонија околу 10% од вкупниот број ученици имале настава на албански, на турски и на српски јазик (сп. Додевски 2009: 24), а го изучувале и македонскиот.

1.2. Наставните планови и програми

Во текот на истражувањето беа анализирани наставните планови и програми по предметот македонски како втор јазик на сите нивоа на образованието. Наставните програми и планови, со текот на времето за предметот *македонски јазик како немајчин* претрпуваат повеќе измени (Алексова 2009: 32). Овој предмет долго време е именуван како *македонски јазик за учениците од националностите* (македонски јазик за паралелките со настава на албански и турски (или српски) јазик), со тоа што поединечно се изготвуваше наставна програма. Од 2003 година називот на предметот е *македонски јазик за учениците од другите заедници* (Алексова 2009: 33). Статус на мајчин јазик во педагошката теорија и практика, а тоа значи право за школување на мајчин јазик, во Република Македонија имаат: македонскиот, албанскиот, турскиот и српскиот. Ромскиот, бошњачкиот и влашкиот имаат статус на факултативен, т.е. избран предмет (од II, односно од III одделение). Статус на немајчин задолжителен, т.е. на јазик на средината има македонскиот јазик (од III, односно од IV одделение), а на немајчин избран засега има само албанскиот (од VI, односно од VII одделение).

Во 1996 год. од страна на Канцеларијата на високиот комесар за национални малцинства е издаден документ со наслов *Хашки ѝрејораки во врска со образовните ѝрава на националните малцинства и објасненија*. Овој документ се однесува на сите јазици и држави, а во делот за основното и средното образование на малцинствата стои:

- во основните и во средните училишта наставата би требало да се изведува на јазиците на малцинствата;

- службениот јазик на државата би требало исто така да се предава како редовен предмет, по можност од страна на билингвални наставници кои имаат разбирање за културните и јазичните корени на децата.

Во Македонија постојат паралелки со албански, турски и српски (сега и со англиски) наставен јазик, во кои македонскиот јазик се изучува како втор јазик. Со наставниот план од 1972 год., усвоен од Републичкиот педагошки совет, македонскиот јазик во овие паралелки се изучувал од III до VIII одделение со 2 часа неделно (72 часа годишно). Од 1989 год. се овозможува неделниот фонд на часови по македонски јазик во овие училишта да биде најмалку 3 часа неделно. Со наставниот план донесен 1998 год., а кој важеше во моментот на нашето истражување, наставата по македонски јазик се воведува од трето и четврто одделение. Веќе на почетокот на 2010 има обид од страната на Министерството за образование и наука македонскиот јазик како втор да се воведо во I одделение, но по сè изгледа дека тоа ќе може да се оствари само со потребни дополнителни усогласувања. Дефиниран е и профилот на наставниот кадар што може да ја изведува оваа настава, но тоа во практиката не се почитува. Според бројноста на учениците во основните и средните училишта каде што македонскиот се изучува како втор јазик доминираат учениците со мајчин/ прв јазик албански.

1.3. Учебниците

Во првата фаза на работата врз проектот се изработи библиографија на учебниците по македонски јазик за настава во училиштата со мајчин албански/ турски јазик. Потоа се пристапи кон анализа на одредени содржини во учебниците. Се разбира, за овој кус период не можеа да се систематизираат сите содржини, туку се анализираа одредени граматички подрачја. Особено внимание им беше посветено на некои делови од содржините поврзани со глаголскиот систем (видот и глаголската л-форма) и со именскиот систем. Така на пр., во учебниците по македонски јазик како втор има несоодветен третман на граматичката категорија вид, односно: недоволно и несоодветно се објаснува глаголскиот вид со многу малку примери; не се учи постапно и континуирано (содржини за глаголскиот вид има само во некои одделенија и класови); граматичките содржини обично се дадени во посебен дел на крајот од учебниците насловен како Јазик или Јазичен потсетник, тие не се директно поврзани со текстовите (некои учебници претставуваат исклучоци во позитивна смисла; има премалку вежби и тие се однесуваат само на менување на формите, а не и на нивна употреба во соодветен контекст и комуникативна ситуација (Тофоска 2009:59). По извршениот преглед на начинот на којшто е претставен именскиот систем во учебниците може да се заклучи дека најголемо внимание во наставата се обрнува на формите на именките и на

придавките, со сите нивни граматички категории, а заменките се обработуваат дури во шесто одделение. Се наметнува заклучокот дека совладувањето на именските зборови, особено на заменките при удвојувањето на објектот не е лесно зашто недостасуваат вежби за нивно утврдување. Во повеќето учебници делот за јазикот е даден на крајот на учебникот со кратки појаснувања и без никакви вежби. Останува на наставникот сам да пронајде дополнителни материјали кои ќе може да ги употребува на час.

Постојните планови и програми за македонски јазик како втор го вклопуваат и учењето на македонската култура, особено преку програмското подрачје изразување и творење, каде од учениците се бара да ги совладаат формите на општествено однесување - честитање роденден, искажување благодарност, желби и сл. Од нив се бара и анализа на гледан филм или на прочитана песна или расказ од македонски автор, коментар на гледан спортски натпревар и сл. (Кировска 2009: 118). Учебниците не се доволни за учење на културолошкиот контекст на јазикот, па во таа смисла останува наставникот да ги избере средствата и методите за поуспешно остварување на таа цел.

Како најголем недостаток на учебниците се констатира недоволниот број вежби за работа на час. Целиот материјал е повеќе теоретски претставен, особено граматиката, дури и кога се работи за ученици од четврто, петто и шесто одделение, кои не го знаат доволно македонскиот јазик. Па така, ако главната цел е збогатувањето на зборовниот фонд на учениците, именските зборови треба да се учат во контекст, односно да се воведуваат преку текст предвиден за обработка, а не да се кажуваат само нивните граматички карактеристики.

Учебниците по македонски јазик како втор се наменети за учениците од различните етнички групи вклучени во наставата по македонски јазик, а тоа значи дека се хетерогена група и според првиот/ мајчиниот јазик (албански, турски, српски и др.), а и според средината од која доаѓаат (етнички чиста или мешана; рурална или урбана), па според тоа и не влегуваат во училиштето со ист степен на познавање на македонскиот јазик, односно со исти предзнаења. Според сложеноста на ситуацијата добро би било да се прилагодува наставата за оние што првпат се среќаваат со македонскиот јазик во училиштето и чие владеење на јазикот е на почетно рамниште (најчесто од етнички чисти средини; најчесто од рурални средини), наспрема учениците што имале контакт со македонскиот јазик уште пред да дојдат во училиште (преку игра со деца во мешана средина; од електронските медиуми и сл.). Ваквите состојби бараат внимателно разгледување на постојната ситуација, процена на бројот на едниот и на другиот тип на ученици, утврдување на постојните капацитети на училиштата. Дополнително треба да се утврдуваат критериумите според кои учениците би се делеле во групи на апсолутни почетници и

ученици со предзнаења. Според степенот на познавање на јазикот може да се бара и различен број на часови, како и различни програми.

Општа забелешка е дека јазичните содржини во учебниците по македонски јазик како втор се предаваат на многу сличен начин како во учебниците по македонски јазик како прв (мајчин). Тоа произлегува и од наставните програми по македонски јазик како прв/ мајчин (J1) и како втор јазик (J2) кои се речиси идентични. Овој пристап не ги дава посакуваните резултати и со него не се постигнува саканото унапредување на јазичните компетенции кај учениците и студентите (Тофоска 2009: 61). Битна одлика на изучувањето на јазикот на средината треба да е: да се учи јазикот, а не да се учи за јазикот (Мустафа 2009: 43).

1.4. Други фактори

Препораките се да се промени пристапот на изработка на наставните програми по предметот македонски јазик како втор, особено за учениците со прв јазик албански или турски. За овие ученици македонскиот јазик не е странски, но не е ни прв, а особено не припаѓа кон групата сродни јазици (Тофоска 2009: 61). Треба да се направат прилагодувања на програмите и на учебниците водејќи сметка за возраста, предзнаењата на учениците и хомогеноста на средината во која живеат за да се постигне целта - усвоеност и способност за комуникација на македонски јазик. Во таа смисла се истакнува факторот средина, па дури и се препорачува да се прават два вида учебници, едни за ученици кои доаѓаат од хомогени средини, а други за ученици од хетерогени (мешани) средини (Мустафа 2009: 43).

Во рамките на овој проект беа спроведени низа анкети – прашалници со кои се утврдуваше јазичната компетенција на неизворните говорители на македонскиот јазик, се испитуваше нивниот однос кон македонскиот јазик, мотивираноста за негово учење, влогот на културата во наставата по вториот јазик и сл. Од спроведените анкети на Кировска (2009: 120) се согледа дека голем дел од учениците иако ги знаат одговорите на прашањата (напишани на македонски) можат да ги одговорат само на својот мајчин/ прв јазик и сето тоа се должи на недоволното познавање на македонскиот јазик. Затоа другите анкети, креирани од Петроска, беа задавани на албански и на турски јазик и тоа во текот на наставата по другите предмети (не по предметот македонски јазик) со цел учениците што поискрено и спонтано да одговорат на поставените прашања (Петроска 2009: 49).

1.4.1. Профилот на учениците што го изучуваат македонскиот јазик као втор. Определувањето на јазичниот профил на учениците треба да го подобри планирањето на наставата по македонски како втор јазик. Значајни промени се направени во наставата по јазик како резултат на лингвистичките проучувања во светот. Претходно, нагласеноста била на

граматика и зборови, на читање и пишување, а во последните две децении има драстичен премин кон комуникативен пристап во наставата по јазик. Целта е да се развијат способности и вештини за поефикасна комуникација со другите. Ова го поставува контекстот за подетално планирање и имплементација на пристапот во програмите по јазик. Основни чекори за добро планирање на наставата по втор јазик се (сп. Inglis 2008: 81): 1. идентификување на учениците што ќе го изучуваат јазикот, а потоа, 2. определување и создавање материјали што ќе се користат во наставата и 3. создавање на соодветни наставници (обучени за таков тип настава).

1.4.2. Ставовите за изучувањето на македонскиот јазик. Во неколку училишта во различни градови кај албански и турски родени говорители беше спроведена анкета преку којашто се испитуваа ставовите за изучување на македонскиот јазик (Петроска 2009: 47). Анкетираните се околу 600 ученици во четири основни и три средни училишта во Скопје, Тетово и Тетовско, Гостивар и Охрид. Проучувањето на ставовите дава слика и за нивната мотивација за усовршувањето на македонскиот јазик. За да се утврдат ставовите на овие ученици, подготвен беше прашалник со 20 прашања во кој се вклучени следните категории: полот на ученикот; возраста; мајчиниот (првиот) јазик; јазиците што ги зборува покрај мајчиниот; местото на изучување македонски; зборувањето македонски надвор од часовите по македонски; ситуации кога зборува македонски; честотата на користење на македонскиот јазик надвор од часовите по македонски; гледање или слушање телевизија или радио на македонски; читање на македонски надвор од редовната настава; важноста на употреба на македонскиот без грешки; самовреднување за степенот на владеење на македонскиот од аспект на зборување, разбирање, пишување и граматика; самовреднување за степенот на владеење на другиот јазик/ другите јазици што ги зборува освен мајчиниот и македонскиот во однос на претходно наведените аспекти; корисноста на наставата, т.е. на часовите по македонски јазик; корисноста на учебниците по македонски јазик; споредба на корисноста на наставата по македонски во однос на наставата по странски јазик; тешкотии при користењето на македонскиот јазик; желба за учење во билингвално училиште со предмети на албански и на македонски јазик; пишување текст на македонски јазик (конкретна примена на македонскиот јазик). Потоа беа претставени дел од резултатите што се однесуваат на шест прашања од прашалникот.

Резултатите од ова истражување се објавени и табеларно претставени во проценти (Петроска 2009). Овдека пренесуваме општи заклучоци: 97% од сите анкетирани одговориле дека зборуваат македонски. Секако дека овој висок процент на добиени позитивни одговори се должи не само на наставата по македонски јазик туку и на пошироката општествена средина во којашто живеат, односно на тоа дека јазикот на пошироката средина е македонскиот. Од податоците што се однесуваат на корисноста

на наставата по македонски во усовршувањето на македонскиот јазик може да се заклучи дека повеќе од половина испитаници не сметаат дека часовите по македонски јазик им се корисни за усовршување на македонскиот јазик (Петроска 2009: 50).

1.4.3. Мотивацијата е еден од најважните фактори кога станува збор за учење втор јазик. Во врска со наставата по втор јазик, во литературата се наведува дека се работи за два типа мотивација: интегративна мотивација и инструментална мотивација (De Bot 2005: 72). Инструменталната мотивација се заснова на практичната потреба да се комуницира на вториот јазик. За учениците што го изучуваат македонскиот јазик како втор во Република Македонија може да се каже дека имаат инструментална мотивација. На пример, ученикот кој го изучува македонскиот јазик како втор преку организирана настава може да има и зголемена мотивација за подобра комуникација и да добие одлични оценки по тој предмет (Петроска 2009).

За да се испитаат ставовите на албанските студенти за изучувањето на македонскиот јазик, адаптиран е Тестот на ставови и мотивација (The Attitude/ Motivation Test Battery - AMTB) на Гарднер (Gardner 1985). Тестирањето спроведено на Универзитетот на југоисточна Европа во Тетово кај студентите од прва година од неколку факултети (Ќировска 2008: 239). Беа анкетирани триесетина студенти.

Во првиот дел од анкетата беа поставени следниве прашања: 1. Учењето на македонскиот јазик ми е важно зашто преку него ќе бидам послободен/-дна во комуникацијата со луѓето што зборуваат македонски; 2. Учењето на македонскиот јазик ми е важно само затоа што ми е потребно за мојата кариера; 3. Учењето на македонскиот јазик ми е важно бидејќи ќе ми овозможи запознавање и комуникација со различни луѓе; 4. Учењето на македонскиот јазик ми е важно бидејќи така ќе бидам пообразован човек; 5. Учењето на македонскиот јазик ми е важно бидејќи така ќе научам повеќе да ја ценам македонската уметност и литература; 6. Учењето на македонскиот јазик ми е важно зашто еден ден ќе ми треба за добивање на подобра работа; 7. Учењето на македонскиот јазик ми е важно бидејќи така ќе можам послободно да учествувам во активностите на другата културна група; 8. Учењето на македонскиот јазик ми е важно зашто луѓето повеќе ќе ме ценат ако знам друг јазик. Во заклучокот на овој дел се согледува дека мотивацијата кај албанските студенти за учење на македонскиот јазик е прилично силна. Тие сакаат да го учат македонскиот јазик за да бидат послободни со луѓето кои зборуваат македонски, да се запознаваат и да комуницираат со различни луѓе, но и за да најдат подобра работа, да напредуваат во својата кариера, да ги остварат своите практични цели во животот.

Во вториот дел од анкетата беа поставени следниве прашања: 1. Ако посетувам друга земја, сакам да бидам запознат со јазикот што се

зборува таму; 2. Би сакал/-а да зборувам перфектно друг јазик; 3. Сакам да читам книги на друг јазик во оригинал, а не преведени; 4. Уживам да запознавам и да слушам луѓе што зборуваат друг јазик; 5. Учење на друг јазик е прекрасно искуство.

Во заклучокот од одговорите на овој дел од анкетата се гледа дека интересот за учење втор јазик е голем. Сите студенти изразуваат желба да научат и некој друг јазик, различен од мајчиниот.

1.5. Препораки

За подобрување на наставата по македонски јазик како втор треба да се преземат повеќе чекори за таа настава да дава подобри резултати. При анализата на состојбите се констатира дека:

- потребно е да се започне со настава по македонски јазик на колку што е можно помала возраст;
- содржините по предметот македонски јазик треба повеќе да бидат насочени кон подобрување на комуникациската компетенција на учениците, бидејќи токму тоа е потребно за подобро вклопување во средината;
- начинот на којшто се предава треба да биде подостапен за возраста и прилагоден кон предзнаењата;
- наставниот кадар треба да биде соодветен, односно да се почитуваат пропишаните нормативи за вработување;
- да се создаде систем за стручно и професионално усовршување на наставниците (организирање семинари; перманентно образование);
- да се оформи независно тело надлежно за контрола на квалитетот на наставата;
- да се пристапи кон изработка на контрастивни граматика (македонско-албанска; македонско-турска) од кои би се црпеле теоретски основи за полесно предавање на граматичките содржини (Мустафа 2009:43).

Особено корисно во предавањето на вториот јазик е да се користи искуството што го имаат јазичните средини со подолга традиција на предавање на јазикот како втор. Тоа е пред сè искуството на предавање на англискиот јазик за другојазични говорители. Според некои истражувања од искуството во овој вид настава најдобри резултати се постигнуваат кога наставниците не се држат строго до учебниците, кога учебниците служат како една појдовна рамка, како основа која понатаму ја надградуваат со свои материјали (Кировска 2009:121). Важно е во овој процес да бидат вклучени и учениците, да собираат сами материјали, па кога се активно вклучени во процесот тие имаат повеќе желба и мотивација да учат. Во таа смисла се препорачува во програмите да се вметнат и филмови - цртани и играни, театарски претстави, телевизиски емисии од културата и сл. кои ќе поттикнуваат на разговор за определени теми.

Изучувањето на јазикот треба да претставува развивање на комуникациската компетенција кај учениците, што е утврдено од современите лингвистички проучувања во светот (сп. Inglis 2008). Тоа бара непходна промена на наставата по македонски јазик, заснована на лингвистички проучувања. Наставниците треба да им помагаат на учениците да стануваат се повеќе комуникациски компетентни на македонски јазик, а за тоа им е потребна соодветна обука. Комуникациската компетенција бара знаења и вештини, кои учениците треба да ги внесат во комуникацијата. Треба да се препознаат нивните потреби за подобро усвојување на македонскиот јазик (сп. Saville-Troike 1966). Усвојувањето на граматиката треба да се реализира во комуникациски контексти (сп. Jelaska и Cvikić 2007).

2. Македонскиот како странски јазик

Проектот се занимаваше и со наставата по македонски јазик како странски. За ова беше објавена обемна литература во која се разгледаа состојбите со предавањето на македонскиот јазик на странските универзитети, како и организираната настава по македонски јазик за странци во Македонија (Трибина 2008, Црвенковска 2008, Црвенковска 2009).

3. Македонскиот како наследен јазик

Посебно внимание во Проектот му беше посветено и на македонскиот како наследен јазик. За наследен говорител се смета оној што растел во определен јазик во домашна средина, а тој јазик е различен од доминантниот јазик во земјата (Петроска 2008: 327). Од перспектива на Македонија, наследниот јазик се определува како јазик на македонската дијаспора. Со македонскиот како наследен јазик во САД се занимаваше Петроска која во текот на истражувањето преку одделен проект *Говорителите на македонскиот јазик во САД* ги утврди демографските податоци за локациите, големината и карактеристиките на заедниците со говорители на македонскиот како наследен јазик, состави прашалник преку кој се утврди дијалектното потекло на говорителите и степенот на нивно познавање на македонскиот јазик итн.

Во рамките на трибината за изучувањето на македонскиот јазик како странски беа собрани податоци околу интегрираната, самоорганизираната и наставата организирана од МОН за децата на македонските иселениците во повеќе земји (Црвенковска 2008: 17-18). Еден дел од истражувањето во врска со наследните говорители се однесуваше на македонските наследни говорители во Хрватска и на хрватските во Македонија (Црвенковска 2009:74).

По согледувањето на состојбите во врска со наследните говорители на македонскиот јазик во Европа и на дугите континенти, се заклучи дека е неопходна организирана настава по македонски јазик од

матичната држава што ќе се прилагодува на средините во коишто живеат македонски иселеници. Овие програми треба да имаат една цел: да се сочуваат јазикот, културата и различностите на одделните народи за тие да се претворат во компаративни вредности.

4. Терминолошки прашања

Наставата по македонски јазик како втор и странски има долгогодишна традиција. И покрај тоа се соочивме со проблеми при усогласувањето на терминологијата. Дел од разликите се одраз на спецификите на двете јазични средини. Затоа се јави потреба за нормирање и усогласување на терминологијата и за попрецизно дефинирање на одредени поими поврзани со билингвизмот/ двојазичноста или мултилингвизмот/ мултијазичноста и учењето/ усвојувањето на втор јазик, како што се називите: прв јазик, мајчин јазик, втор јазик, странски јазик, немајчин јазик, наследен јазик, како и роден и не-роден говорител/ зборуваач и сл. Во македонскиот јазик доста термини од англискиот не се адаптирани, некои се преведени во неколку варијанти, а хрватското искуство ни служи и како модел за посоодветна адаптација на македонски. Сите овие поими се илустрирани со примери од македонската повеќејазична средина и од другите средини каде што се зборува или се изучува македонскиот јазик: предложени се и нови термини за да ги претстават спецификите на средината како што се определените видови билингвизам/ двојазичност или мултилингвизам/ повеќејазичност, па и поимот двописменост; а и статусот на јазиците: кој јазик во определена македонска средина се смета за прв, втор или трет, а кој за наследен, официјален, јазик на средината или домашен јазик, јазик на наставата итн.

II Заедничкиот дел од истражувањето

1. Заеднички активности

Двата тима работеа самостојно на анализата на состојбите во сопствените средини, а имаа заеднички средби на кои ги споредуваа резултатите од истражувањата. Најкорисниот дел во билатералните проекти е споредувањето на одделни состојби и размената на искуствата, како и заедничките трудови што произлегуваат од темата. Двата тима одржаа две заеднички тркалезни маси со дискусија на теми од проектот: во Загреб, во февруари 2008 и во Скопје, во октомври 2009 на кои учествуваа вкупно 19 излагачи со 22 труда. На овие средби беа поканети и други експерти од областа, а објавени се и програмите на двете работни средби со резимеа од излагањата. При престојот на дел од македонскиот тим во Хрватска беше остварена посета на училиште со ромски деца во Меѓимурје, во околината на Чаковец (с. Прибиславиќ) при што беа претставени неколку проекти што се работени за полесна интеграција на ромските деца во

хрватскиот образовен систем. Беше остварен и контакт со Заедницата на Македонците во Р. Хрватска. При посетата на хрватскиот тим во Скопје беше остварена посета на училиште со ромски деца во Скопје, како и средба со Заедницата на Хрватите во Р. Македонија. На средбите се дискутираше околу начинот на подготвување на анкетите, проблемот на организирање на настават итн.

Учесниците од двата тима објавија и два заеднички труда, еден е во печат, а објавени се и две заеднички хроники на тркалезната маса одржана во Загреб. Дел од учесниците во проектот заеднички настапија на меѓународни конференции во Унгарија и во Македонија (в. Библиографија). При средбата во Скопје (октомври 2009) беа изложени десетина реферати со покана и на стручњаци од практиката. Дел од овие излагања (шест труда) се објавени во Зборникот во чест на проф. д-р Лилјана Минова-Гуркова како посебен блок со вовед.

Во подготовка е изработка на детски четиријазичен речник (хрватски-македонски-ромски-албански) кој може да биде корисен во двете средини за децата од албанска и ромската етничка заедница. Со оглед на тоа што ова е прв прирачник во кој има македонска и хрватска паралела, може да послужи за наставата кај наследните говорители во двете средини, за децата на хрватските иселеници во Македонија и на македонските во Хрватска.

Ваквите билатерални проекти овозможуваат зближување на научните работници од двете средини и размена на искуства, запознавање со стручната и научната литература од двете средини, запознавање со методите на работа, формите на организација, а даваат и можности за заедничко настапување во светот.

2. Македонско-хрватски споредби

Покрај бројните допирни точки, сродноста на јазиците и сл., Македонија и Хрватска имаат и определени посебности. Разликите во двете средини се во бројноста на говорителите чиј прв/ мајчин јазик не е македонскиот/ хрватскиот (неизворните говорители), а во решенијата што постојат во македонскиот/ хрватскиот образовен систем за изучување на двата јазика како втор, како и во постоењето на различен број и вид прирачници за изучување на македонскиот/ хрватскиот како втор или странски јазик. Подготвените бројни јазични помагала по хрватски можат да помогнат за дополнување/ изготвување на соодветни за македонскиот јазик. Од друга страна, искуството и практиката на работа со неизворните говорители на македонскиот јазик можат да придонесат за подобри решенија од таков тип во хрватската средина. И хрватската средина има потреба од изнаоѓање најсоодветен пристап кон предавањето на хрватскиот јазик на оние чиј мајчин јазик им е албанскиот или ромскиот.

И Македонија и Хрватска се повеќејазични средини со бројни сличности, но и со битни разлики. За 96% од 4 милиони жители во Република Хрватска хрватскиот е прв/ мајчин јазик. Останатите 4% од жителите зборуваат еден од 23 јазика. Меѓу нив, најбројни се говорителите на српскиот (44.629), италијанскиот (20.521), албанскиот (14.621) и унгарскиот јазик (12.650) (www.dzs.hr). Според податоците на Државниот завод за статистика ромскиот е мајчин јазик за 9.760 жители на Република Хрватска. Во Националната програма за Роми, документ на Владата на Република Хрватска, наведено е дека се проценува оти бројот на Роми е значително поголем.

Од околу 2 милиони жители (2022547 според пописот од 2002) на Република Македонија, македонскиот е прв јазик на 66,5% од населението, албанскиот на 25,2%, турскиот на 3,5%, ромскиот на 1,9% и српскиот на 1,2% жители (www.stat.gov.mk). Од наведеното се гледа дека говорителите на трите јазика, албански, ромски и српски сочинуваат поголеми етнички заедници во двете држави. Но, положбата на тие јазици, односно јазични заедници во двете држави е битно различна, а тие разлики се одразуваат и во нивниот статус во образовниот систем.

Со работата на заедничкиот проект се утврдија и сличности, а и многу разлики на повеќејазичните заедници во Хрватска и во Македонија, особено на албанската и на ромската. Се поставија научни основи за процесот на изучување/ усвојување на вториот/ мнозинскиот јазик, чија основна цел е да се создадат компетентни повеќејазични говорители. Овие цели на проектот се во согласност со основните насоки на јазичната политика на Европската унија. Дел од резултатите на проектот би можел да се примени и на учење на македонскиот и на хрватскиот јазик надвор од матичната држава, особено во соседните земји.

Албанската јазична заедница е втора по големина во Република Македонија, а Албанците можат да се образуваат на својот мајчин јазик на сите рамништа на образованието, од претшколско до високошколско. Во Хрватска албанската јазична заедница е четврта по големина и не постојат училишта на албански јазик. Досега во Хрватска не се правени систематски истражувања за усвојувањето на хрватскиот од страна на албанските говорители. Поради тоа за Хрватска се важни македонските искуства на ова поле.

Во Хрватска, според податоците на Заедницата на Македонците во Хрватска, живеат околу 5000 Македонци, а за нивните деца се организира дополнителна настава по македонски јазик во неколку градови: Загреб, Ријека, Осиек, Пула, а од 2009 и во Сплит. Наставата е финансиски помогната од Министерството за образование, наука и спорт на Р. Хрватска.

Во Македонија, според Заедницата на Хрватите во Македонија, во 2008 год. живеат околу 5000 Хрвати, а за нивните деца се организира

дополнителна настава во неколку градови: наставата се одвива веќе 11 години во Скопје, потоа во Штип, Битола, а од 2009 и во Куманово. Единствен извор на финансирање е од Владата на Р. Хрватска, македонската страна не ги финансира заедниците. Р. Хрватска покажува уште една форма на грижа за своите сонародници во Р. Македонија и тоа преку доделување стипендии за студии во Хрватска.

Совладувањето на хрватскиот јазик од страна на македонските говорители и обратно досега не е многу истражувано. Пожелно е да се прават истражувања од овој вид преку кои ќе може да се насочи совладувањето на македонскиот/ хрватскиот јазик за говорителите на сродни јазици (Јеласка, Тофоска, Цвикиќ, во печат, Црвенковска 2009). Направени се и некои социолингвистички споредби во однос на македонскиот и хрватскиот јазик во повеќејазични средини (Јеласка, Црвенковска 2008, Jelaska, Crvenkovska 2008).

Она што произлезе како сознание од овој проект, во однос на македонско-хрватскиот дел, е дека треба да се прават повеќе конфронтативни анализи меѓу македонскиот и хрватскиот што ќе послужат како теориска основа во изработката на учебници по македонски јазик за хрватскојазични говорители, како и учебници по хрватски за македонскојазични говорители.

Во досегашните разговори и анализи се наметнаа и некои други подрачја интересни за споредба - статусот на македонскиот и на хрватскиот јазик надвор од матичните држави, лекторатите по двата јазика во светот и третманот, односно грижата, на матичните држави за иселеништвото. Од тоа произлезе и еден заеднички труд (Jelaska, Crvenkovska 2008). Анализиран е социолингвистичкиот статус на двата јазика, хрватскиот и македонскиот, како втори и странски на универзитетско рамниште. Двата се службени и официјални јазици коишто се усвојуваат/ учат од етничките заедници во рамките на земјата, како и од странци во и вон земјата. Постојат и наследни говорители на двата јазика со определена комуникациска компетенција, кои се вклучуваат во универзитетските курсеви да го усовршат знаењето на соодветниот јазик. Во однос на учењето на овие два јазика надвор од матичните држави беше разгледан и мотивот за изучување на јазикот на наследните говорители.

Анализата на наставата и на изучувањето на македонскиот и на хрватскиот како втор јазик (J2) во две повеќејазични словенски земји, Македонија и Хрватска, покажува некои различни фактори што може да влијаат на развитокот на J2. Некои од јазиците на побројните етничките заедници се заеднички во двете земји: албански, српски и ромски, а покрај овие во Македонија се јавува и турскиот. Се изврши анализа на социолингвистичкиот статус на малцинските јазици (јазици на етничките заедници), како и социјалниот статус на говорителите, нивната мотивација и образовни потреби. Македонската средина се одликува со многу поголем

степен на повеќејазичност. Македонскиот е прв јазик е за нешто повеќе од 65% од населението, а втор јазик за околу 35% од населението, што значи дека потребата за подобрување на наставата по македонски како втор е многу понеопходна во Македонија. Поголемиот процент на други, неродени/ неизворни говорители, треба да придонесе за подобро организирање на овој тип настава затоа што македонскиот јазик е сепак јазик за комуникација помеѓу сите етнички заедници во ова македонско мултикултурно општество.

3. Заклучоци од заедничкиот дел

Речиси сите модерни општества се повеќенационални, повеќејазични и повеќекултурни. Токму тоа се обележја на денешна Европа. Европската унија во основите на својата јазична политика има вклучено две цели: првата е постигнување најмалку на тројазичност на жителите на Унијата, а втората е почитување на јазичната и на културната разновидност на сите нејзини членови. Соживотот во денешна Европа и настојувањата на Македонија и на Хрватска за влез во Европската унија поставуваат барања во овие две средини и во јазичната политика на овие држави да се посвети повеќе внимание на прашањата на повеќејазичноста и на статусот на македонскиот/ хрватскиот јазик. Понатамошната размена на искуствата помеѓу општества и средини што имаат, од една страна, сличности, а од друга, и големи разлики, како македонското и хрватското, може да биде од голема полза. Јазичната разновидност сè повеќе станува заедничка вредност на повеќејазичните општества, па во таа смисла и македонските/ хрватските родени говорители би требало, покрај светските јазици, да изучуваат и еден од јазиците застапени во пошироката општествена средина или во регионот. Истовремено треба да се направат неопходни чекори за планирање на наставата на јазикот на средината/ вториот јазик чија цел треба да биде подобро владеење на македонскиот/ хрватскиот со зголемена комуникациска компетенција.

4. Продолжување на соработката

На крајот, проектот даде поттик да се бараат и други форми на соработка со партнерите (хрватската страна). Се изготви заеднички елаборат, кој беше високо оценет, а беа согледани и позитивните резултати од соработката меѓу двете страни, со што се обезбедија средства за заеднички научен собир. Во мај 2010 на Филолошкиот факултет *Блаже Конески* во Скопје се организира, во соработка со Филозофскиот факултет од Загреб, научен собир на тема: *Прв, виџор, друџ јазик: хрватско-македонски сѵоредби*. Одржувањето на овој собир овозможи претставување на резултатите од билатералниот научно-истражувачки проект пред пошироката научна јавност од двете средини.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Алексова, Г. 2003: Македонскиот јазик како наставен предмет во Република Македонија, *Наставаџа на македонски јазик како странски: состојби и иерархиски, Зборник I*, Скопје, 5-10.

Алексова, Г. 2009: Споредба на наставните содржини во учебниците по македонски јазик како мајчин и како немајчин во основното и во средното образование во Република Македонија, во: *Зборник во чест на проф. д-р Лијана Минова-Ѓуркова по повод 70 години од раѓањето*, Скопје, 31-40.

Бровиќ, Д. 2000: Стандардизација на македонскиот јазик во светлината на социолингвистичката типологија, во: *Процесот на стандардизацијата на македонскиот јазик во споредба со соодветните процеси во другите словенски и балкански јазици*, МАНУ, Скопје, 9-19.

Велјановска, К., Дучевска, А., Танушевска, Л. и Тофоска, С. 2007: *Преглед на видските форми на личните зборови во македонскиот јазик*, Скопје.

Гочкова-Стојановска, Т. 2008: Македонскиот јазик како странски - актуелни состојби и перспективи, *Трибина: Изучување на македонскиот јазик како странски*, Скопје, 21-23.

Гудел-Велага, З. 1983: Лингвистичката и методската заснованост по немајчин јазик во основните училишта на јазиците на народностите, *ЛЗБ* 30, бр. 3, 109-114.

Гудел-Велага, З. 1984: Лексиколошката основа на учењето на вториот јазик, *ЛЗБ* 31, бр. 6, 53-60.

Димитрова, М. 2008: Содржинско-јазична анализа на учебниците по македонски јазик како немајчин за реформирано гимназиско образование, во: *Петиот научен собир на млади македонисти*, Скопје, 47-58.

Додевски, С. (ред.) 2009: *65 години Министерството за образование и наука на Република Македонија*, Скопје.

Јаковлески, Д. 1986: Некои искуства од учењето на македонскиот јазик како втор јазик во училиштата во Охрид, Струга и Кичево, *ЛЗБ* 33, бр. 1, 71-21.

Јеласка, З., Црвенковска, Е. 2008: Македонско-хрватски проект за учењето на македонскиот и хрватскиот јазик во повеќејазични средини, *Годишен зборник, книга 34*, Филолошки факултет Блаже Конески, Скопје, 317-325.

Киранциски, Б. 1990: Нагледноста во наставата по македонски јазик во училиштата и паралелките со албански и турски наставен јазик, *ЛЗБ* 37, бр. 5-6, 87-92.

Коцески, П. 1985: Интензивно е учењето на македонскиот јазик во паралелките со албански и турски наставен јазик (Искуства од општината Тетово), *ЛЗб* 32, бр.1, 83-88.

Коцески, П. 1986: Резултати од извршеното тестирање на учениците од III одделение по предметот македонски јазик во паралелките со албански и турски наставен јазик во Тетовско, *ЛЗб* 33, бр. 3, 83-95.

Минова-Ѓуркова, Л. и др. 2003: *Наставаа на македонски јазик како сџрански: состојби и џерсџекџиви*, *Зборник I, II и III Скопје*.

Минова-Ѓуркова, Л. 2006: *Грамаџика на македонскиот сџандарден јазик за сџранци* / Minova-Gjurkova L. *Grammaire de la Ligue Macédonienne pour Étrangers*, Скопје.

Минова-Ѓуркова, Л. 2007: *Грамаџика на македонскиот сџандарден јазик за сџранци* / Minova-Gjurkova L. *Grammar of the Standard Macedonian Language for Foreign Speakers*, Скопје.

Митиќ, К. 2008: Перцепција на определеноста во именската група и во простата реченица кај родените зборувачи на хрватскиот јазик кога го употребуваат македонскиот јазик, во: *Пеџџи научен собир на млади македонисџи*, Скопје, 103-112.

Мустафа, А. 1996: *Македонскиот јазик во основниџе училишџа со настава на албански јазик*, Скопје.

Мустафа, А. 2008: Македонскиот јазик како втор јазик во Р. Македонија, *Трибина: Изучување на македонскиот јазик како сџрански*, Скопје, 25-29.

Мустафа, А. 2009: Основните карактеристики на наставата на македонскиот јазик како јазик на општествената средина, во: *Зборник во чест на џроф. д-р Лиљана Минова-Ѓуркова на џовод 70 џодини од раѓа-њето*, Скопје, 41-46.

Николовски, А. 1988: Специфични состојби, проблеми и потреби на наставата по македонски јазик и македонска литература во паралелките со албански и турски наставен јазик во СР Македонија, *ЛЗб* 35, бр. 1-2, 65-70.

Николовски, А. 1988: Теоретски и практични основи во интерпретацијата на творби од македонската литература при учењето на македонскиот јазик како втор јазик во СР Македонија, *ЛЗб* 35, бр. 1-2, 71-83.

Николовски, А. 1988: Теоретски и практични основи во интерпретацијата на творба од македонската литература при учењето на македонскиот јазик како втор јазик во СР Македонија, *ЛЗб* 35, бр. 3-4, 47-61.

Николовска, Е. 1986: Македонскиот како втор јазик во основното училиште (во училиштата во Охрид, Струга и Кичево), *ЛЗб* 33, бр. 1, 63-69.

Николовска, Е. 1989: Актуелни методички проблеми во наставата по македонски јазик во основните училишта и паралелки со албански или турски наставен јазик, *ЛЗб* 36, бр. 5-6, 173-179.

Назалевиќ, И. 2008: Јазични интерференции меѓу хрватскиот и македонскиот јазик кај Хрватите во Македонија (проста реченица – збороред), во: *Петтиот научен собир на млади македонисти*, Скопје, 113-123.

Петроска, Е. 2008: Македонскиот во повеќејазична средина: македонскиот како ‘наследен’ јазик во САД, *Годишен зборник, книга 34*, Филолошки факултет *Блаже Конески*, Скопје, 327-330.

Петроска, Е. 2009: Ставовите за изучувањето на македонскиот јазик од страна на учениците со настава на албански јазик во Р. Македонија, во: *Зборник во чест на проф. д-р Лилјана Минова-Ѓуркова по повод 70 години од раѓањето*, Скопје, 47-55.

Петроска, Е., Тофоска С., Боцевска Љ. 2010: Профилот на учениците што го изучуваат македонскиот како втор јазик, *Međunarodni suradni skup: Prvi, drugi, ini jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe* (во печат)

Попоски, А. 1983: Разлика во структурирањето на лексиката во македонскиот и францускиот јазик (и нивното влијание во изучувањето на македонскиот и францускиот јазик како странски јазик), *ЛЗБ* 30, бр. 4, 109-114.

Попоски, А. 1987: Лексичко-културолошки интерференции при изучување на македонскиот и францускиот јазик како странски јазици, *ЛЗБ* 34, бр. 1-6, 33-41.

Тофоска, С. 2008: Стручно-научен собир македонскиот и хрватскиот јазик во образовните системи на повеќејазични средини, *МЈ*, 323-324.

Тофоска, С., Шемко, Ј. 2009: Начини на изразување благослови во македонскиот и во албанскиот јазик, во: *Зборник на трудови од научниот собир Културајта и јазикот*, ИМЈ, Скопје, 251-262.

Тофоска, С. 2009: Глаголскиот вид во учебниците по македонски јазик како втор и како странски, во: *Зборник во чест на проф. д-р Лилјана Минова-Ѓуркова по повод 70 години од раѓањето*, 57-62.

Трибина 2008: *Изучување на македонскиот јазик како странски*, Скопје.

Ќировска, Д. 2007: *Македонскиот јазик како втор јазик во образовниот систем во Тетово - лингвистички и културолошки аспекти*, Скопје (ракопис).

Ќировска, Д. 2008: Ставови и мотивација - нивната улога во учењето на македонскиот како втор јазик, во: *Петтиот научен собир на млади македонисти*, 235-248.

Ќировска, Д. 2009: Учење втор јазик наспрема учење втора култура, во: *Зборник на трудови од научниот собир Културајта и јазикот*, ИМЈ, 117-122.

Црвенковска, Е. 1991: Македонскиот јазик како странски (грешки во учењето), *ЛЗБ* 37, бр. 5-6, 37-46.

Црвенковска, Е. 1996: Македонскиот јазик како странски-карактеристични грешки при усвојувањето, *Folia Philologica Macedono-Polonica*, ТОМ 4, 127-133.

Црвенковска, Е. 2003: Употребата на членот во македонскиот јазик, во: *Наставањата во македонски јазик како странски: социјални и психолошки аспекти*, Зборник I, Скопје, 101-108.

Црвенковска, Е. 2008: Македонскиот јазик во странство, *Трибуна: Изучување на македонскиот јазик како странски*, 13-19.

Црвенковска, Е. 2009: Втор, странски, наследен јазик: македонско-хрватски паралели, во: *Зборник во чест на проф. д-р Лилјана Минова-Ѓуркова во повод 70 години од раѓањето*, 69-78.

Црвенковска Е. 2010: Македонскиот јазик како иселенички јазик, *Međunarodni suradni skup: Prvi, drugi, ini jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe* (во печат).

Црвенковска Е., Петроска, Е. 2010: Македонскиот јазик како втор и странски: термилошки прашања, *Međunarodni suradni skup: Prvi, drugi, ini jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe* (во печат).

Шемко, Ј. 2008: Директниот и индиректниот објект во македонскиот и во албанскиот јазик, во: *Пејтин научен собир на млади македонисти*, 283-302.

Brozović, D. 1973: O fonološkim sustavima suvremenih južno-slavenskih standardnih jezika, I Fonemski inventari, *MJ*, 24, 7-31.

Brown, H. D. 2000: Principles of Language Learning and Teaching, Longman.

Corson, D. 2001: *Language Diversity and Education*, 2001 LEA Publishers.

McKay, S.L. & Horberger, N. H. (ред.) 1996: *Sociolinguistics and Language Teaching* Cambridge.

Crvenkovska, E. 2008: Makedonski jezik kao drugi i strani jezik: stanje i potrebe, međunarodni znanstveno-stručni kolokvij *Položaj hrvatskoga i makedonskoga jezika u obrazovnom sustavu višejezičnih sredina*, Zagreb, 12 февруари (излагање).

Cvikić, L. i Jelaska, Z. 2007: Složenost ovladavanja glagolskim vidom u inojezičnome hrvatskome, *Lahor* II/4, 197-217.

Cvikić, L., Bošnjak, M., Jelaska, Z. 2009: Samoprocijena jezičnoga znanja - prilog proučavanju dvojezičnosti romske manjine u Hrvatskoj, во: *Зборник во чест на проф. д-р Лилјана Минова-Ѓуркова во повод 70 години од раѓањето*, 63-68.

Čašule, I. 1998: The interplay of the Macedonian standard and dialect in a bilingual setting: Macedonian language maintenance in Australia, *International Journal of Sociology of Language: The Sociolinguistic Situation of the Macedonian Language*, 131, Mouton de Gruyter, 105-125.

Čilaš, M. 2007: Usvajanje glagolskoga vida u hrvatskom jeziku, referat na *HIDISU*, 2005

De Bot, K., Lowie, & Verspoor, W. 2005: *Second Language Acquisition*. London and New York: Routledge.

Friedman, V. 2003. Language in Macedonia as an Identity Construction Site. B. Joseph и др. (ур.) *When Languages Collide: Perspectives on Language Conflict, Language Competition, and Language Coexistence*.

Friedman, V. 2008. Balkan Linguistics and the Challenges of EU Integration: Minorities as Majorities and Majorities as Minorities. El. Marushiakova (ур.) *Dynamics of National Identity and Transnational Identities in the Process of European Integration*. (362-375) Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Gardner, R. C. & Lambert, W. E. 1972: *Attitudes and motivation in second language learning*, Newbury House.

Gardner, R. C.: 1985. *Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation*. London, GB: Edward Arnold.

Gebert, L. 2009: *Aspetto verbale, compiutezza ed implicazioni didattiche*, Roma.

Hill, P. 1982: Australians of Macedonian Origin and their Speech, *The Slavic Languages in Emigré Communities*, Edmonton, 47-60.

Hill, P. 1991: Macedonian School-Books from Albania, *ASEES*, 5/1, 77-90.

Hymes, D. 1972: Models of the interaction of language and social life. во: J.J. Gumpres and D. Hymes (ред.) *Directions in sociolinguistics: Ethnography of Communication*. (33-71). New York: Holt, Rinehart and Winston.

Inglis, Ch. (2008). *Planning for cultural diversity*. Paris: UNESCO, International Institute for Educational Planning.

Janda, L. 2008: Motion Verbs and the Development of Aspect in Russian, *Scando-Slavica* 54, 179-197.

Janda, L. & Korba, J. J.: 2008, Beyond the pair: Aspectual clusters for learners of Russian, *Slavic and East European Journal* 52:2, 254-270.

Jelaska Z. i sur. 2005: *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Jelaska, Z. 2005: Materinski, drugi, strani i ostali jezici, во: Jelaska, Z. i drugi: *Hrvatski kao drugi i strani jezik*, Zagreb, 24-37.

Jelaska, Z., Hržica, G. 2005: Utjecaj srodnih jezika: hrvatski i srpski, во: Jelaska, Z. i drugi: *Hrvatski kao drugi i strani jezik*, Zagreb, 286-298

Jelaska, Z. i Cvikić L. 2007: Usvajanje i učenje drugoga jezika. *Drugi jezik hrvatski* (red. L. Cvikić). 66-72, Zagreb.

Jelaska, Z. 2007: Materinska i inojezična istraživanja, *Lahor* II/3: 86-100.

Jelaska, Z., Crvenkovska, E. 2008: *State Languages for Second and Foreign Speakers: teaching and learning Croatian and Macedonian at university level*, 10th International Conference on Applied Linguistics and Communication, Dunaújváros. Унгарија, 24-25 април (излагање)

Jelaska Z., Cvikić L., Tofoska S. 2008: Glagolski sustavi u hrvatskomu i makedonskomu kao drugomu i stranomu jeziku, реферат на *Меѓународниот македонистички собир*, Охрид (во печат).

Johnson, K. & Johnson, H. (ed.) 1999: *Encyclopedic Dictionary of Applied Linguistics*, Oxford.

Kalinic-Ordev, L. 2004: Correlation between bilingualism and biculturalism among Macedonian/English bilinguals, докторска дисертација, Филолошки факултет *Блаже Конески* Скопје (ракопис).

Karolak, S. 2005: Semantyka i struktura aspektu w językach naturalnych, Kielce, Wyższa Szkoła Umiejętności w Kielcach.

Kramer, C. 1995: The Role of Macedonian Language in the Preservation of Ethnic Identity in Toronto, in: *Studies in Macedonian Language, Literature and Culture*, Michigan, 101-114.

Kramer, C. 1999: Official Language, Minority Language, no Language at All: Macedonian in Primary Education in the Balkans, in: *Language Problems and Language Planning*, 23/3, 233-250.

Kramer, C. 2005: Accomodating Dialect Speakers in the Classroom: Sociolinguistic Aspects of Textbook Writing, *Canadian Slavonic Papers*, 46, 1-2, Toronto, 59-72.

Monnesland, S. 2003: Glagolski vid u hrvatskom jeziku, во: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb.

Lyons, J. (red.) 1970: *New Horizons in Linguistics*, Harmondsworth: Penguin.

Lisac, J. 2008: Makedonske teme Dalibora Brozovića, во: *Hrvatsko-makedonske književne i kulturne veze, Zbornik radova 1*, Rijeka, 277-284.

McGroarty, M. 1996: Language attitudes, motivation, and standards, *Sociolinguistics and Language Teaching*. 3-47. Cambridge: Cambridge University Press.

Nunan, D. 1999: *Second Language Teaching and Learning*, Boston

Petroska, E. 2008: Učenje i poučavanje makedonskoga kao nematerinskoga jezika, međunarodni znanstveno-stručni kolokvij *Položaj hrvatskoga i makedonskoga jezika u obrazovnom sustavu višejezičnih sredina*, Zagreb, 12 фебруари (излагање).

Saville-Troike, M. 1996: The ethnography of communication, *Sociolinguistics and Language Teaching*. 351-383. Cambridge: Cambridge University Press.

Schiffrin, D. 1996: Interactional Sociolinguistics, *Sociolinguistics and Language Teaching*. 307-329, Cambridge: Cambridge University Press.

Stefanija, D., Pavlovski, B. 2006: *Мал македонско-хрватски и хрватско-македонски речник, Mali makedonsko-hrvatski i hrvatsko-makedonski rječnik*, Pula.

Tofoska, S. 2008: Makedonski kao drugi i strani jezik na Filološkom fakultetu *Blaže Koneski* u Skopju, međunarodni znanstveno-stručni kolokvij *Položaj hrvatskoga i makedonskoga jezika u obrazovnom sustavu višejezičnih sredina*, Zagreb, 12. февруари (излагање).

Tofoska, S., Kolaković, Z. 2008: Poredbena istraživanja inojezičnoga hrvatskoga i makedonskoga, *Lahor* III/5: 46/49.

Townsend Ch. E. 2001: An approach to Describing and Teaching Slavic Verbal Aspect: Aspect and the Lexicon, *Journal of Slavic Linguistics*, 8(1).

Emilija CRVENKOVSKA
Elena PETROSKA

**STATUS OF MACEDONIAN AND CROATIAN IN THE
EDUCATIONAL SYTEM OF MULTILINGUAL SOCIETIES**

(summary)

This project was a bilateral cooperation between the Faculty of Philology “Blazhe Koneski” in Skopje and Faculty of Philosophy in Zagreb (2007-2009). The goal of Macedonian team was to determine the status of Macedonian language in the educational systems in multilingual societies - the status of Macedonian as a second, foreign, heritage language etc. The Croatian team had the same goal for the Croatian language. At the end, we compared some of our findings, and made conclusions. Both teams analyzed the status of these languages in the educational systems in each country (Macedonia and Croatia), and in the countries where these languages are part of official school instruction.

The Macedonian team especially analyzed the language curricula and textbooks for Macedonian as a second and Macedonian as a foreign language; teachers' readiness for teaching Macedonian as a second language; students' profiles, attitudes and motivations etc. The data for these parameters was based on questionnaires, conducted by the team.

